

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00777

DI IBERGERISENE TKUFE

Zygmunt Turkow

Permanent preservation of this book was made possible by

Dr. Jack & Vera Korman

in memory of

Louis P. Masteroff

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

זיגמונט שורקאוו

די איבערגעריסענע תקופה

די רשימה פון דערשינענע בענד — צום סוף פון בוך.

זיגמונט טורקאוו

ד'י
איבערגער'סענע
גקופה

פראגמענטן פון מיין לעבן

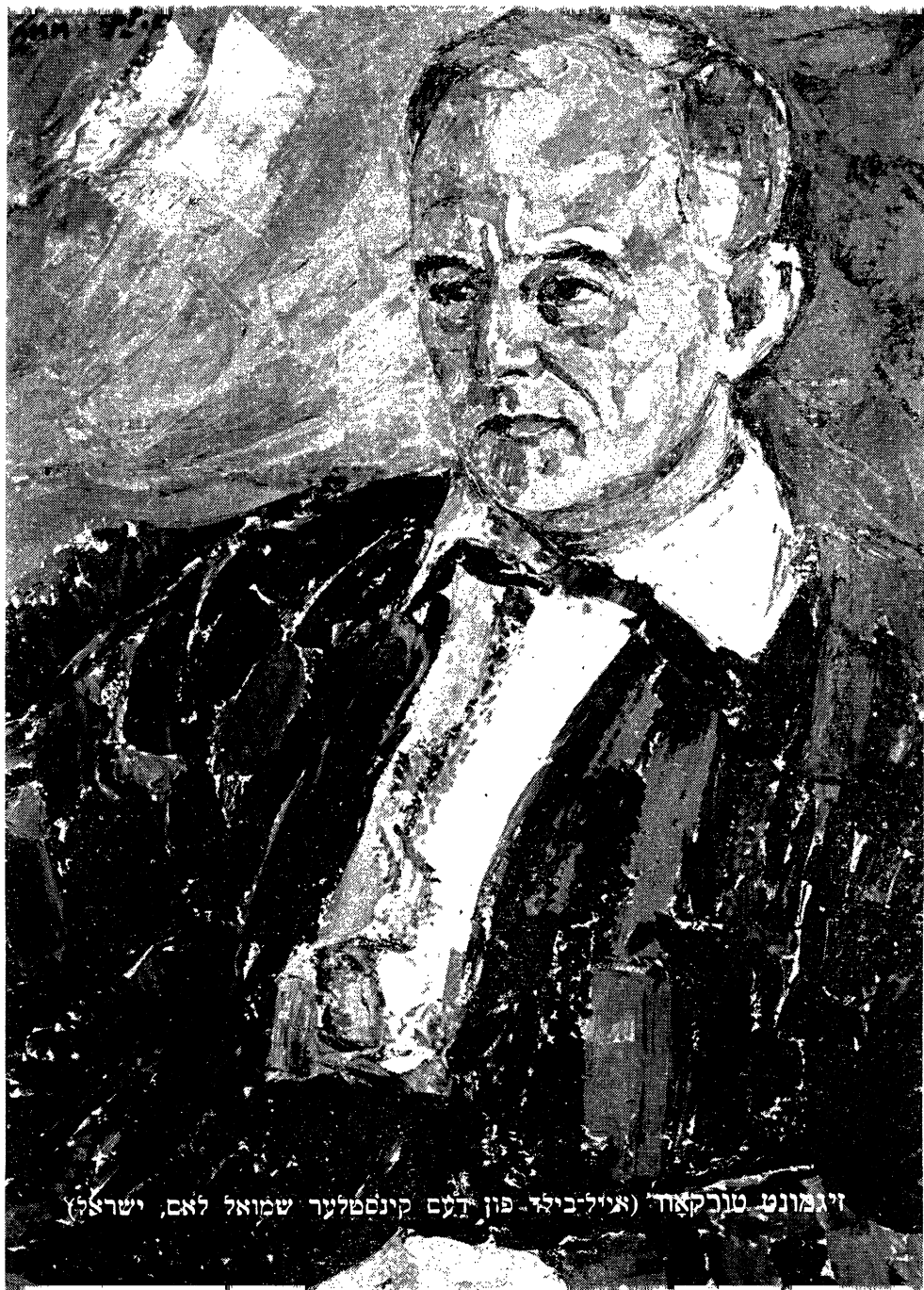
ארויסגעגעבן דורכן
צענטראל-פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע
בוענאס איירעס, 1961 — תשכ"א

א י נ ה א ל ט

9	פון דער רעדאקציע
11	עס איז דאך פאָרט וואַרשע
16	די קאַמפּאַניעיען־טרופּע
22	אין „צענטראַל־טעאַטער
29	דאָס אייז ווערט געבראַכן
38	וואַרשע — דער גרויסער קולטור־צענטער
42	צווישן די „ווילנער“ און „צענטראַל“
53	וי בריק צו וואַרשע
64	אַ טעאַטער ווערט געבוירן
80	„מע קאָן נישט זיין קיין חכם ביי טעאַטער“
90	דער ערשטער ייִדישער פּילם
99	ערשטער טורניי פון „וויקט“
103	אין קראַקע
112	מיזרח־גאַליציע
132	פלעקן אויף דער זון
141	דאָס לעצטע יאָר פון אסתר־חל קאַמינסקאַ
170	צו אַ נייעם פּאַרמעסט
180	חבלי־לידה פון אַ טעאַטער־סעזאָן
198	דערפאַרונגען און מסקנות
207	גלייכגילטיקייט אָדער באַיקאַט?
222	טורניי איבער רומעניע
245	וואָס ווייטער?...?
253	בערלין
282	קאַשמאַרן
296	בעלגיע — פאַריז
313	קאַוונע — די ייִנגערע שוועסטער פון ווילנע
347	איך געזעגן זיך מיט אייראַפּע
358	צו יענער זייט ים
368	דרום־אַמעריקע
402	פּאָלקספּראָנט און אַנדערע פּראָנטן

410	— — — — —	שלום־עליכם, לייוויק, שניאור
434	— — — — —	אינסטינקט, צופאל אָדער „נס“...
443	— — — — —	דאָס שוואַנען־ליד
456	— — — — —	זוכצעל פון נעמען

געווידמעט רוזשען.

זיגמונט טורקאדו (אייל-בייד - פון דעם קינסטלער שמואל לאם, ישראל)

**

„די איבערגעריסענע תקופה“ אין דער דריטער באַנד פון די זיכרונות פון זיגמונט טורקאָווס לעבן און אויפמווען אין דעם יידישן טעאָטער.

דער ערשטער באַנד, וואָס איז דערשינען אין אונדזער ביכער-סעריע אין יאָר 1951 אונטערן נאָמען „פראָגמענטן פון מיין לעבן“ האָט אַרומגענומען די צייט פון זיין קינדהייט, שוליאָרן ביז דער שוועל פון זיין זעלבסטשטענדיקייט און אַריינטריט אין דער טעאָטער-פראָפּעסיע.

דער צווייטער באַנד, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1956, אונטערן נאָמען „טעאָטער-זיכרונות פון אַ שטורמישער צייט“, נעמט אַרום די עפאָכע פון טורקאָווס ערשטע שריט אין דעם יידישן טעאָטער און דעם אָנהייב פון זיין געזונדן טעאָטער-לעבן בעת דער ערשטער וועלט מילחמה — די שטורמישע עפאָכע אין דער וועלט-געשיכטע — דער פונאַנדערפאל פון דער צאָרישער אימפעריע, דאָס פאלן פון דייטשן און עסטרייך-אונגאַרישן קייזערטום, די רוסישע רעוואָלוציע און דער אויפקום פון נייע מדינות.

אין דעם איצטיקן באַנד שליסט אָפּ זיגמונט טורקאָוו די שילדערונג פון זיין אַקטיוויטעט אין יידישן טעאָטער. פונקט ווי ער איז געווען דער פּיאָנער פון דער מאָדערנער יידישער טעאָטער-קונסט אין פּוילן, אין דער עפאָכע צווישן ביידע וועלט-מילחמות, אַזוי איז ער אויך היינט, נאָכן באַזעצן זיך אין ישראל, געוואָרן אַ פּיאָנער פון דעם מאָדערנעם העברעיִשן טעאָטער אין מדינת ישראל.

עס איז נישט אונדזער אויסגאַבע אָפּצושטעלן זיך אויף די פּרטים פון זיגמונט טורקאָווס לייסטונגען אין דעם יידישן טעאָטער. די יידישע קולטור-געשיכטע האָט עס ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן שוין אָפּגעשאַצט ווי געהערק.

די גרויסע וויכטיקייט פון די דאזיקע זיכרונות באשטייט קודם-
כל דערין, וואָס זיגמונט טורקאָוו באַגרענעצט זיך נישט בלויז צו
דערצילן וועגן זיין אייגענעם אַזוי-פאַרבנדיקן לעבן און טעטיקייט
סיי אין דעם יודישן טעאַטער, סיי אויך בעת זיין איבערגאַנגס-
טיקייט אין פּוילישן, רוסישן, בראַזיליאַנער טעאַטער און בעת זיין
נע ערשטע פּרוּוו אין דער פּילם-קונסט.

די וויכטיקייט פון דעם ווערק באַשטייט דערין, וואָס זיגמונט
טורקאָוו גיט אונדז אַן אַלזייטיק בילד פון די גרויסע שמרעבונגען
אין דעם יודישן קולטור-לעבן סיי אין פּוילן, סיי אויך אין די לעני-
דער, וואָס ער האָט באַזוכט אין אַיראָפּע און אַמעריקע, די סביבה,
די מענטשן און די אַלגעמיינע געשעענישן, וואָס וועלן זיכער דינען
אַלס ווערטפּולער און אויטענטישער מאַטעריאַל פאַר דער געשיכטע
פון דער יודישער קולטור און געזעלשאַפּטלעכע שמרעמונגען.

ווען די נאַצישע באַמבעס האָבן שוין אין יאָר 1939 אָנגעהויבן
דעם חורבן פון פּוילן און פון יודישן לעבן, האָט זיגמונט טורקאָוו
נאָך געשפּילט יודיש טעאַטער אין וואַרשע. דאָס איז געווען, ווי ער
שרייבט צום סוף פון זיין בוך, דאָס לעצטע טעאַטער וואָס האָט גע-
שפּילט אין וואַרשע, ווייל אַלע איבעריקע זענען שוין געווען גע-
שלאָסן.

ביז — די שפּיל איז איבערגעריסן געוואָרן. איינע פון די ער-
שטע דייטשע באַמבעס אויף וואַרשע פּאַלם-אַריין צו אים אין טעאַ-
טער. עס ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ חורבה...

אונדזער היינטיקער דור וועט דאָ געפינען אַ סך פון די עפּי-
זאָדן וואָס ער האָט אַליוו איבערגעלעבט און מיטגעמאַכט. פאַר די
נייע דורות וועלן זיגמונט טורקאָוו זיכרונות זיין אַ ווערטפּולער
בייטראַג צו דער געשיכטע פון אַ שטורמישער אָבער אַזוי שעפּעריי-
שער פאַרגאַנגענהייט.

די רעדאַקציע

עס איז דאָך פּאַרט וואַרשע

די ערשטע טעג נאָך אונדזער צוריקקומען פון רוסלאַנד קיין וואַרשע האָב איך געלעבט ווי אין אַ טשאַד. האָניקטעג פון באַגעגענישן, באַגריסונגען, אויפנאַמעס און באַזוכן.

מענטשן קומען, מענטשן גייען. אַ פאַרביקער קאַראָהאַד פון קרובים, חברים, פריינט, באַקאַנטע און סתם נייגעריקע אַנצוקוקן די צוריקגעקורמענע פון „דאַרט“. געווען אַ צייט, ווען מ'האַט אונדז געהאַלטן פאַר אומגעקומענע, נישט איין טרער פאַרגאַסן איבער אונדזערע יונגע לעבנס... קומען איצט טרערן פון פרייד, פון דערלייכטערונג. מיר לעבן, זענען ווי דער אין דער היים און טאַקע מיט פּראַצענט: אסתר-רחלען איז צוגעקומען אַן אייניקל, אונדז אַ טאַכטער.

אַ סך צייט האָט ביי אונדז גענומען דאָס איבערגעבן די „לעבעדיקע“ גרוסן. דאָס איז געווען איינע פון די פיינלעכסטע מיסיעס וואָס מיר האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך. יעדער גרוס איז געווען פאַרבונדן מיט אַ טראַגעדיע, מיט אַ צעבראַכן פאַמיליע-לעבן, מיט אַנטוישטע האַפּענונגען. נישט איין מאָל איז אונדז אויסגעקומען צו הערן טענות און פאַרוורפן, גלייך מיר וואַלטן געווען די שולדיקע אין די אומגליקן... „פאַרוואָס האָט מען זיי נישט מיטגענומען מיט זיך... ס'טייטש, ס'אַראַ ראַלע האָט עס דען געשפּילט, נאָך אַ מענטש אין דער טרופּע...“

זעלטן ווען האָט אַ מיטגעבראַכטער גרוס אַרויסגערופן אַ שמייכל פון צופרידנקייט, אַ האַפּענונג אַרויסגעפאַדערט צו ווערן „אַהין“ וווּ עס בויה זיך, וווּ עס שאַפט זיך...

מילחמה-נאָכווייען — צעבראַכענע לעבנס, נישט-פאַרהיילטע ווונדן.

ביסלעכווייז האט די יום-טובדיקייט אנגעהויבן צו פארשווינדן, מיר האבן גענומען ווערן וואַכעדיק, און וואַכעדיקייט ניכטערט אויס. מ'הייבט זיך אָן אַרומצוקוקן, באַקענען זיך מיטן אַלגעמיינעם מצב אין לאַנד וואָס איז אַזוי אַנדערש ווי מיר האָבן עס געקענט ווען מיר זענען אַוועקגעפאַרן מיט צוויי יאָר צוריק. אינעם דאָזיקן מצב האָט, פאַרשטייט זיך, דאָס חשובסטע אָרט ביי מיר פאַרנומען דאָס ייִדישע טעאַטער.

וואַרשע איז געוואָרן אַ וועלט־מעטראָפּאָליע, אַ בריק צווישן מערב און מזרח. זי איז אויך געוואָרן אַ טעאַטער־מעטראָפּאָליע. נאָך דער פאַר־אייניקונג פון די געביטן וואָס זענען ביז דער ערשטער מילחמה געווען באַ־ועצט דורך רוסלאַנד, עסטרייך און דייטשלאַנד, האָט וואַרשע צוגעצויגן כמעט אַלע בעסטע קינסטלערישע כוחות פון קראַקע, לעמבערג, פּוילן, דאָס פּוילישע טעאַטער, וואָס איז פון תמיד געווען באַקאַנט מיט זיינע מייס־טערס, האָט זיך אַזוי אַרום דערהויבן צו אַ מדרגה פון אַ מאַסקווע, בער־לין, ווין.

ווי האָט עס אויסגעזען מיטן ייִדישן טעאַטער? פון איין זייט אַ באַ־טייטיקער אויפשטייג; די ווילנער טרופע מיטן „דיבוק“ און פון דער צווייטער זייט — נעבעכדיקע איבערבלייבענישן פונעם פאַרמילחמהדיקן פרימיטיוון טעאַטער.

די „ווילנער“, פאַרשטאַרקט מיט אַ ריי יונגע כוחות, ווי די שטיינס, בולאָוו, סלאָבאָדסקי, וויסליץ און מיט אַן אינטערעסאַנטע, אויסגעפורעמ־טע אַרטיסטישע פּערזענלעכקייט, אברהם מאָרעווסקי, אַ פנים־חדשות אין וואַרשע. זיי האָבן אויך צוגעצויגן אייניקע וואַרשעווער כוחות, צווישן וועל־כע ס'האָט גרויס אויפּמערקזאַמקייט געצויגן אויף זיך די יונגע, שיינע, קולטורעלע מרים אַרלעסקאַ. דאָס איז געווען די זעלבע אַלטוסקאַ, וועל־כע איך בין בשעתו צוזאַמען מיט טרעפלער־נאַרוויד געגאַנגען איינלאַדן אין דער הערמאַן־סטודיע. זי איז נאָך דעמאָלט געווען אַ שילערין אין דער פּוילישער טעאַטער־שולע. זי האָט אונדז העפלעך געגעבן צו פאַרשטיין, אַז דאָס ייִדישע טעאַטער אינטערעסירט זי נישט און איר ציל איז די פּוילישע בינע. ווייזט אויס, אַז דער דערפאַלג פון די „ווילנער“ האָט שטאַרקער געווירקט אויף איר, ווי די אַרגומענטן פון צוויי יונגע בעלי־

חלומות... און אט זע איך זי אין דער הויפטראל פון „דיבוק“, אין לאהן, אין וועלכער זי ווירקט מיט איר צניעותדיקער פרישקייט, מיטן סוגעסט-טיוון כוח פון איר געצוימטן טעמפעראַמענט, מיטן זעלטענעם טעמבער פון איר שטימע. פון די אַלע „לאהס“ וועלכע מיר איז שפעטער אויסגע-קומען צו זען אין פאַרשידענע „דיבוק“-אויפפירונגען, האָט אַרלעסקאַס שפילן געמאַכט אויף מיר דעם טיפסטן איינדרוק. זי איז שוין דאָן פאַר בליבן אַ שטענדיקער מיטגליד אין דער „ווילנער טרופע“ און ביזן סוף פון איר יונג לעבן אין קיין אַנדער טעאַטער נישט געשפילט. אַרלעסקאַ איז אָבער אַזוי באַווירקט געוואָרן פון „לאהן“, אַז דער אופן פון איר רעדן האָט זיך ביי איר איבערגעחזרט אין כמעט אַלע שפעטערדיקע ראָלן, געוואָרן אַ מאַניער און אַקטיאָרן האָבן זיך געוויצלט, אַז ס'איז אין איר „אַריין אַ דיבוק“.

ביי דער זייט פון דער „ווילנער טרופע“ מיט איר פרישקייט און גע-וואַנטקייט האָט זייער נעבעכדיק געווירקט דאָס אַלטע „צענטראַל-טעאַ-טער, וואָס האָט זיך נאָכן רומפולן פּעריאָד פון דער אייראָפּעיִשער אָפּע-רעטע, פאַרוואַנדלט אין אַ ביליק מאַכערייקע-קלייטל מיט צופעליקע פּיעסן און צופעליקע אַקטיאָרן. צווישן דעם דאָזיקן ווילדגראַז האָט פון דעסט-וועגן זיך אַרויסגעהויבן אַ סטיכישער, נישט-קולטיווירטער טאַלענט, איי-זיק סאַמבערג, וועמען ס'איז שפעטער באַשערט געווען צו פאַרנעמען איי-נעם פון די בכבודיקסטע ערטער אינעם באַנייטן ייִדישן טעאַטער.

באַלד האָט אַנגעהויבן צו באַאומרויִקן די פּראַגע — וואָס הייבט מען אַן צו טון? איז קיין איינעם פון די ביידע טעאַטערס האָבן מיר נישט גע-זען פאַר זיך קיין אַרט. די „ווילנער“ האָבן דערגרייכט די העכסטע מדרגה פון דערפאַלג. זיי זענען געוואָרן אַ שם-דבר אין וואַרשע און נישט נאָר אויף דער ייִדישער גאַס. אפשר איז דאָס טאַקע געווען דער גורם פון אַזאַ אויסערגעוויינטלעכער פאַראינטערעסירונג וואָס האָט זיך ממש פאַר-וואַנדלט אין אַ פּסיכאָז. די ערשטע צייט, ווען דער „דיבוק“ איז געוואָרן אויפגעפירט צו די שלושים פון ש. אַנסקי, איז זיין דערפאַלג געווען גאַנץ

פראבלעמאטיש. סיי דער סיפור-המעשה, סיי די נייע פארעם, וועלכע דוד הערמאן האט געגעבן דער זאך, סיי די מיסטישע האלבע טענער, וואס האבן דאמינירט אין דער פארשטעלונג, האט געקאנט באפרידיקן בלויז דעם געשמאק פונעם פיינשמעקער. דער אזוי גערופענער ברייטער עולם אבער האט פיינט בית-מדרש-און בית-עולם-שטימונג. ס'איז אלזא געווען א געוואגטקייט ארויסצוקומען מיט אזא דערדריקנדיקער פיעסע.

א שטיק צייט פאר זיין טויט האט אנסקי געלייענט פאר די ווילנער דעם „דיבוק“. ס'האט געהייסן, אז ס'וועט ווערן אויפגעפירט. שוין אפילו געווען פונאנדערגעטיילט די ראָלן און טאָקע די מורא פאר א מאטעריעלן דורכפאל האט צוגישט געמאכט די אויפפירונג. אלטער קאציונע, אנסקיס אינטימער פריינט און איינער פון די אפוטרופסים איבער זיין ירושה, האט פארזיכערט, אז דאס אפוארפן דורך די ווילנער דעם „דיבוק“, האט צו געאיילט דעם טויט פונעם קראנקן אנסקי. וואס עס איז אלזא נישט גע- טון געווארן בעת אנסקיס לעבן, איז צושטאנדגעקומען נאך זיין טויט. טא- קע אויסשליסלעך אויף צו באצייכענען די שלושים, אן שום האפענונג אויף א וועלכן ס'איז מאטעריעלן דערפאלג.

פלוצים איז געשען א נס. איינער פון די זעלטענע ניסים אין טעא- טער. די פוילישע פרעסע האט ענטוויאסטיש אויפגענומען דאס שטיק, און די אויפפירונג — א זאך וואס האט פאסירט צום ערשטן מאל אין דער געשיכטע פון פויליש-ידישע פארהעלטענישן — האט אימפאנירט און געשמייכלט. דאס האט במילא ארויסגערופן אינטערעס, וואס האט זיך אין גיכן פארוואנדלט אין פסיכאז. די בילעטן זענען געווארן אויספארקויפט מיט וואכן פריער און אין די אוונט-שעהען זענען די טראמווייען, וואס האבן געפירט אין דער ריכטונג פון „עליועום“, געווען איבערגעפולט, ממש געפאקט. די קאנדוקטארן האבן שוין געווסט ווהיין דער יידישער עולם פארט און, ארויסגעבנדיק די בילעטן, צוגעגעבן:

— נאָ דיבוקא, צאָז? ...

הגם מ'האט מיר, פארן אפפארן קיין רוסלאַנד, פארגעלייגט אַנצוו- קומען צו די „ווילנער“ האב איך פארשטאנען אז זייער איצטיקער דער-

פאלג שטעלט נישט פאר מיט זיך קיין פאסיקע קאניוקטור אויף צוצונען מען נייע מיטגלידער. אזוי איז עס טאקע געווען.

דאקעגן דאס „צענטראל־טעאטער האט אונדז יא געמאכט א פאר־ שלאג עפעס „אויפצוטון“, האבן מיר אים אבער נישט אנגענומען. נישט אזוי, האב איך זיך פארגעשטעלט, וועט אויסזען מיין ארבעט אין וואר־ שע. ביז מיין אפפארן מיט אסתר־רחל קיין רוסלאַנד האט מען מיך אין די פראווינצשטעט, וווּ מיר האבן געשפילט. געהאלטן פאר א „בחור מיט א צוקונפט“. פאר ווארשע אבער, וואס האט באדארפט געבן די סמיכה אויף מיין „צוקונפט“, בין איך געווען א פנים־חדשות. איך האב אלזא באַ־ דארפט דערלאנגען מיין וויזיט־קארטע דער עפנטלעכקייט. דאס „צענט־ ראל־טעאטער איז נישט געווען, לויט מיין מיינונג, דאס פאסיקע ארט דערצו. מ'האט דארט באדארפט דורכפירן א קארדינאלע רייניקונג, זיך באפרייען פונעם ווילדגראַז, וואס איז אנגעוואקסן צוזאמען מיט די אזוי־ גערופענע „מילחמה־אקטיארן“, לאזן א צוויי, דריי פון די פעיקערע און דערגאנצן דעם אנסאמבל מיט נייע יונגע כוחות.

דעם דאזיקן קייסערשניט האבן מיר נישט געוואלט דורכפירן. פאר־ קערט, מיר האבן צוגעזאגט די באַלעבאָטיס פון טעאטער, אז ווען דער בנין וועט ווערן פריי, קאנען זיי זיך ווענדן צו אונדז און מיר וועלן זיך באַמיען צו שאַפן אַ טעאטער, וואס זאל זיך נישט דארפן שעמען פאר די „ווילנער“. גיין אויף קאמפראַמיסן האב איך נישט געוואלט.

מ'האט אפילו דעלעגירט צו אונדז געזעלשאַפטלעכע טוער, פריינד פון טעאטער, געוועזענע „הזמיר־מיטגלידער: — ס'טייטש, מיר מוזן דאך עפעס טון און אַט בעט זיך ביי אונדז אַ טעאטער אין סאַמע האַרץ פון יידישן וואַרשע און מיר וואַרפן עס אַפ... וווּ איז דער שכל? פאַרוואָס טויג דען נישט דאַרט?? די אַקטיאַרן? דער עולם? דער בנין? — „אַלץ“, — האַב איך זיי געענטפערט, — „מע דאַרף אַלץ שאַפן פון דאָס ניי“.

וואַרשע, די מעטראַפאָליע פון פּוילישן טעאטער, דאַרף אויך זיין די יידישע מעטראַפאָליע. די „ווילנער“ זענען דאך סוף־כל־סוף געסט. זייער היים איז ווילנע, זייער יידיש — „ווילנעריש“. דאַרפן מיר אַרויסקומען

מיט אן אייגענעם פרצוף, מיט אן אייגענער אויסדרוק-פארעם, מיט א זעלבשטענדיקן נוסח. דאס ארט פארפליכטעט. ס'איז דאך פארט ווארשע. איך בין געווען אינספירירט פון דער געוואגטקייט און נאוואטאריש-קייט פון די מאדערנע בינע-מייסטערס און זיך אומגעקערט אהיים, אן אנגעלאדענער מיט קינסטלערישע אמביציעס און פלענער וואס האבן גע-זוכט א תיקון.

ס'איז מיר אבער אין גיכן קלאר געווארן, אז די אומשטענדן אין ווארשע זענען נישט גינסטיק פאר אונדז. דארף מען, הייסט עס, צווארטן. דארף מען, הייסט עס, די "גרויסע" פלענער לאזן אויף שפעטער און קודם-כל טראכטן וועגן פראזאישער פרנסה.

ווי נאך איז דען געווען אזא קוואל פון פרנסה פאר א יידישן אק-טיאר ווי די פוילישע פראווינץ! האבן מיר זיך איבערגעגעבן צו איר לייט-זעליקייט און, ווי אין די שפעטערדיקע יארן, האט אונדז אויך דאס מאל ארויסגעהאלפן די ליבע פראווינץ.

2

די קאמפאניעיעץ-טרופע

די ארבעט האט נישט לאנג געלאזט אויף זיך ווארטן. ווי נאר מ'האט זיך דערוויסט, אז מיר זענען "צום האבן", האבן מיר באקומען א ריי פארשלאגן פון פארשידענע שטעט און נישט לאנג געטראכט, האבן מיר אויסגעקליבן לאדזש. צום ערשטן מאל האבן זיך טעאטערס געווענדט צו אונדז אליין, צו אידא קאמינסקא און צו מיר, ד"ה, אן אסתר-רחל, מיט וועלכער מיר פלעגן ביז דאן שפילן צוזאמען. דאס האט אונדז אימפא-נירט און באוויזן, אז מיר האבן זיך בשעתו קונה'שם געווען אויף דער פראווינץ. אגב, אסתר-רחל האט צוריקקומענדיק פון קאוונע שוין געהאט אן אייגענע טרופע און געשפילט אירע טראדיציאנעלע פיעסן, וואס האבן אונדז מער נישט געצויגן. דאס האט אונדז טאקע באוויגן, נאך זייענדיק

אין רוסלאַנד, זיך צוצוגרייטן אַ נייעם רעפערטואַר, וואָס זאָל, לויט אונ-
דזערע דעמאָלטיקע באַגריפן, אַריינברענגען אַ נייעם טאָן, אָדער, גענויער,
„אײראָפּעזירן“ דאָס ייִדישע טעאַטער. איך האָב געהאַלטן, אַז דאָס ייִדי-
שע טעאַטער מוז זיך באַפרייען פון דער קאַפּאַטע, אַרויס פונעם ייִדישן
געסל, אין וועלכן עס שטעקט נאָך פון גאַלדפּאַדנס צײַטן און אַרויף אויפן
ברײַטן שלײַאך פונעם „וועלט“־רעפערטואַר.

ערשט דערזעענדיק דעם „דיבוק“ בײַ די „ווילנער“ האָב איך פאַר-
שטאַנען מײן טעות. ס'איז אָבער נישט געווען קײן צײַט אויף לאַנגע
טראַכטענישן. די צײַט האָט געפּאָדערט באַלדיקע האַנדלונג, ד״ה, אויס-
נוצן די דיסקרעדיטירטע „אײראָפּעזשקײט“ און זיך שטעלן אַרבעטן. פון
וואָס זשע איז דעמאָלט באַשטאַנען אונדזער „אײראָפּעזשקײט“?

פון סענסאַציאָנעלע פיעסן פון דער רוסישער בינע, וואָס זענען נישט
געווען פון קײן ספּעציעלן ווערט, אַ חוץ וואָס זײ האָבן געהאַט „פּאַסיקע“
ראַלן פאַר אונדז, — טיפּישע פיעסן פון אַזוי גערופּענע „גאַסטראָלאָרן“.
און אַט האָבן מיר זיך פאַרוואַנדלט אין ענלעכע גאַסטראָלאָרן אין אַ ייִדי-
שער אויפלאַגע. דער רעפערטואַר אונדזערער איז באַשטאַנען פון די דורך
אונדז איבערגעזעצטע פיעסן: אַנדרייעווס „געדאַנק“, יושקעוויטשס „סאַג-
קין“, אורוואַנצאַווס „וויעראַ מירצעוואַ“, קאַסאַראַטאַווס „דער חלום פון
ליבע“, סורגוטשאַווס „האַרבסטפּידלען“, פּאַלאַקאַווס „לאַבירינט“, סאַפּיאַ
ביעלאַס „ווען דער טײוול לאַכט“ און פון נאָך אײניקע פיעסן פונעם
זעלבן שניט.

אונדזער אימפּרעסאַריאַ איז געווען אַ יונגער אַקטיאָר יצחק לובעל-
טשיק, וואָס האָט מיט דער צײַט פאַרלאָזן די בינע און זיך געוויינדמעט
אויסשליסלעך דער אַדמיניסטראַציע אין טעאַטער. די צוויי פיעסן וואָס
מיר האָבן בײַ אים דאָן געשפּילט זענען נישט געלונגען פינאַנציעל. סײ-
בות? — מיר האָבן געשפּילט אין אַ נישט־פּאַפּולערן זאָל נישט־פּאַפּולע-
רע פיעסן מיט אַ נישט־פּאַפּולערן אַנסאַמבל... אגב, אין מײן לאַנגיאַרי-
קער פּראַקטיק האָב איך נישט אָנגעטראַפּן אויף אַן אַקטיאָר, וואָס זאָל
אײך נישט צושטעלן די „וואַגיקסטע“ סיבה פון זײן מאַטעריעלן מיסדערי-
פּאַלג. אין אונדזער פּאַל אָבער איז די וויכטיקסטע סיבה געווען, וואָס מיר

אליין זענען נישט געווען פאפולער. דער עולם האט פשוט נישט געהאט קיין צוטרוי צו אונדז און זיך ווי פארעקשנט נישט צו באזוכן אונדזערע פארשטעלונגען. ס'האבן נישט געהאלפן די גוטע רעצענזיעס, די פארזי-כערונגען פון פארערער און פריינד. נאך דער צווייטער וואך שפילן בין איך מיך צעגאנגען מיט לובעלטיקן, כדי זיך מיט אים ווידער צו טרעפן אין יארן ארום אין בראזיל. אידא איז געפארן קיין ווארשע צום קינד און איך בין פארבליבן אין לאדזש, ווו ס'האט שוין געווארט אויף מיר א צווייטע איינלאדונג, דאס מאל פון דירעקטאר דוד צעלמייסטער.

נאך דעם ווי זאנדבערגס גרויסער טעאטער איז געווארן אפגעברענט, האט זיין שטערן זיך אנגעהויבן ביסלעכווייז אויסצולעשן. זאנדבערגס ארט האט פארנומען דער דינאמישער אונטערנעמער צעלמייסטער, וואס האט א טעאטער-זאל אויף ציגלגאס. אזוי ארום איז מיר אויסגעקומען זיך נענטער צו באקענען מיט דער הארציקער פאמיליע קאמפאניעעץ, וועלכע איך האב ביז דאן זייער ווייניק געקענט.

דאס יידישע טעאטער איז פון זיין וויגעלע געווען א פאמיליע-טעא-טער. לכתחילה איז דאס געטון געווארן באווסטזיניק פון די אונטערנע-מער-דירעקטארן. כדי צו פועלן ביי עלטערן צו לאזן זייערע קינדער „אב-קומען“ אין טעאטער, האט מען זיי באדארפט חתונה-מאכן מיט איינעם פון די אקטיארן, אדער דירעקטארן. דאס איז געווען א סגולה אויף נישט „ארפאצוגיין פון גלייכן וועג“. אזוי ארום זענען געשאפן געווארן פאמי-ליע-טרופעס, וואס פלעגן זיך צעוואקסן און אפט מאל זיך מער נישט נייטיקן אין קיין „פרעמדן“, דאס הייסט, אין נישט קיין מישפחה-מיט-גליד. סידן מ'האט זיך באזעצט אויף א לענגערער צייט אין א גרויסער שטאט, איז מען שוין געווען געצוונגען צו קאמפלעטירן די „פאמיליע“ מיט „פרעמדע“ כוחות. איבעריקנס, אזא דערשיינונג איז אויך געווען כא-ראקטעריסטיש פארן פוילישן, רוסישן און מאלארוסישן טעאטער, פון וועלכע דאס יידישע איז אין אלע הינזיכטן געווען שטארק באאיינפלוסט. זענען טאקע אינעם נאך-גאלדפאדן-פעריאד געווען שטארק פאפולער אין רוסלאנד די מישפחה-טרופעס פון פישזאן, גענפער, ציפיקוס-ראפעל, קא-מינסקי און קאמפאניעעץ.

לאָדזש האָט געהאַט אייניקע „געשוויצענע“ היימישע אַקטיאָרן וואָס פּלעגן געוויינטלעך ווערן צוגעצויגן צו אַ פּרעמדער טרופּע וואָס האָט דאָרט אָנגעהויבן שפּילן.

אין דער קאָמפּאַניע־טרופּע האָט זיך צו יענער צייט געפינען בער גי אַבעלמאַן, וועלכן מע פּלעגט אָנאַנסירן „דער באַרימטער העלדנטענאַר און איינציקער אוריאל אַקאַסטאַ“. ער איז געווען אינעם נאָך־גאַלדפּאַדן פּעריאָד שטאַרק באַליבט ביי די פּאַלקסמאַסן; זיין רייסן די קייטן אין „חורבן־ירושלים“ און דאָס „אָוועקלייגן“ די כאַריסטן אין די רוימישע קאַסטיומען פּון „בר־כּוכבּא“, איז געווען אַ שם־דבר. ווי דאָס רוב גאַלד־פּאַדן־אַקטיאָרן האָט ער זיך באַצויגן מיטן גרעסטן פּיעטעט צו זיין אַק־טיאָרישן באַרוף און באַטראַכט די בינע ווי אַ מקום־קדוש און זיך — ווי דער כּהן־גדול. ער איז געווען דער ערשטער אויף די רעפּעטיציעס און פּאַר־שטעלונגען און דער לעצטער צום פּאַרלאָזן דאָס טעאַטער. מיט דער צייט אַבער האָט זיין שטערן אָנגעהויבן צו פּאַרגייין, די אותיות אויפן אַפּיש זענען געוואָרן אַלץ קלענער, ביז זיי האָבן זיך אויסגעמישט מיט די איבער־ריקע נעמען. ס'האָט נישט געהאַלפּן וואָס ער האָט זיך אָנגעהויבן צו רופּן אָנשטאַט „בעני“, ווי אין די אַלטע גוטע צייטן, — פּאַלקסטימלעך „ברוך“. — דער העלדן־רעפּערטואַר האָט אָפּגעטראָטן זיין אַרט אַנדערע, „מאָדער־נע“ פּיעסן, וואָס האָבן געשאַפּן גייע זשאַנערס אינעם אַקטיאָרן־פּאַך, ווי: „בוף־קאַמיקער“, „טאַנצנדיקע און פּייפּנדיקע פּאַטן“, „קוועקזילבערדיקע, קאַסקאַדנע סוברעטקעס“. אד"גל.

ווען איד האָב זיך צוזאַמענגעטראָפּן מיט אַבעלמאַנען אין יענער צייט אין לאָדזש, האָט ער זיך באַקלאַגט פאַר מיר אויף דער „ירידה“ אינעם ייִדישן טעאַטער און אויף די „יינגלעך“, וואָס פאַרנעמען די פּלעצער פּון די באַרופּענע. ענלעכע רייד פּלעגט מיר שפּעטער אויסקומען צו הערן פּון נאָך אייניקע פּון די „געוועזענע“. די צייט אַבער איז געווען טויב צו די דאָזיקע טענות און האָט זיי אומברחמנותדיק דעגראַדירט, דערווייטערט און באַזייטיקט. אַ טרויעריקער סוף פּון אַ רומפּולער תקופּה אינעם ייִדישן טעאַטער.

צווישן די „פרעמדע“ אין דער קאָמפּאַניע־טרופּע האָט זיך אויך

געפינען א יונגער, אלזייטיק־באגאבטער אַקטיאָר, יוסף סטרוגאַטש, ווע-
מען דער גורל האָט פאַרוואַרפֿן קיין לאַדזש פֿון ווייטן בעסאַראַביע. ער
האַט זיך מיט דער צייט איינגעבירגערט אין לאַדזש און געוואָרן כמעט
אַ באַשטאַנדטייל פֿון איר קינסטלער־מישפּחה. ווי ס'רובֿ בעסאַראַבער, איז
ער געווען אַ גוטער מנגן און האָט מיט דער צייט זיך קונה־שם געווען ווי
אַן אינטערפרעטאַטאָר פֿון פּאָלקלאָר און גלייכצייטיק ווי אַ גוטער אַק-
טיאָר — סיי פֿאַרן ערנסטן, סיי פֿאַרן פֿאַרוויילונג־טעאַטער. ער האָט באַ-
וויון באַצייטנס זיך אַריבערצוקלייבן קיין אַמעריקע און אויסצומיידן דעם
גורל פֿון די היטלער־קרבות.

דער קרן פֿון דער קאַמפּאַניע־טרופּע איז באַשטאַנען פֿונעם די-
רעקטאָר אבא קאַמפּאַניע־עץ און זיין פֿרוי לאה, זייערע טעכטער; בעטי,
אַניעלאַ און נינאַ מיט זייערע מענער, ראַבינאוויטש, פּאָלאַקאָו און סאַ-
קאַלאָוו; מיט דער צייט האָט זיך די טרופּע פֿאַרגרעסערט מיט קאַמפּאַניע-
יעצס אונטערגעוואַקסענע זין, ישראל און מרדכי מיט זייערע פֿרויען.

קאַמפּאַניע־עץ אַליין, וואָס פלעגט אין זיינע יונגע יאָרן זיך אויס-
צייכענען ווי אַ גאַלדפּאַדן־קאַמיקער, באַזונדערס אין דער „באַבע יאַכנע“,
האַט שוין אין לאַדזש כמעט נישט געשפּילט און זיך פֿאַרנומען אויס-
שליסלעך מיט דער אַדמיניסטראַטיווער זייט פֿון זיין טעאַטער. אַקטיאָרן
האַבן אים ליב געהאַט פֿאַר זיין ערלעכקייט, גוטמוטיקייט און פֿריינטלע-
כער באַציונג. אָן אונטערשיד פֿון פּאַזיציע, וואָס דער אַדער יענער האָט
פֿאַרנומען אין דער טרופּע. האָבן זיך טאַקע אינעם קאַמפּאַניע־עץ־פּאַ-
טראַרכאַט אַפּילו די „פרעמדע“ אַקטיאָרן געפּילט ווי מישפּחה־מיטגלי-
דער און געטיילט מיט דער טרופּע אירע וואַנדערונגען אין לאַנד און אין
אויסלאַנד.

איין טאַכטער, נינאַ, פלעגט זעלטן שפּילן צוזאַמען מיט די עלטערן,
ווייל איר פלעגט אויסקומען אַרומצופאַרן מיט איר מאַן לעאַניד סאַקאַ-
לאָוו, איינעם פֿון די פּאָפּולערסטע אַקטיאָרן, וואָס האָט זיך מיט זיינע
גאַסטראָלן שטאַרק באַליבט געמאַכט איבער די ייִדישע ישובים פֿון דער
רוסישער אימפעריע. סאַקאַלאָוו האָט זיך קונה־שם געווען ווי אַ טעמפּע-
ראַמענטפּולער טראַגיקער אין „אַטעלאַ“, פּראַנץ מאַאָר אין שילערס „רוי-
-

די איבערגעריסענע תקופה

בער", ד"ר קערזענצאוו אין אַנדרייעווס „געדאַנק" און אין ענלעכע פּיעסן פונעם רעפערטואַר פון די גרויסע טראַגיקער פון יענער צייט. אייניקע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מילחמה האָט זיך סאַקאַלאַוו אַריבערגעטראָגן מיט זיין פאַמיליע קיין בוענאַס־איירעס, געווען טעטיק אינעם אַרגענטי־נער ייִדישן טעאַטער און געפֿינען דאָרט זיין אייביקע רו.

אַ צווייטע טאַכטער, בעטי באַריסאָוואַ און איר מאַן, דער לאַדזשער ראַבינאַוויטש, האָבן געהערט צו די זיילן פון דער קאַמפּאַניע־טרופע. מיט יאָרן שפּעטער זענען זיי געפאַרן קיין מעקסיקע און פאַרלאָזן דאָס טעאַטער. איינע פון זייערע צוויי טעכטער, פּאַני ראַבעל, איז דאָרט אַ באַ־טייטיקע מאַלערין.

די דריטע טאַכטער אַניעלאַ האָט חתונה געהאַט מיט איר לערער, דעם סטודענט אַהרן פּאַלאַקאָוו, וואָס איז מיטן אַנקומען אין דער מיש־פּחה אויך אַריין אינעם אַקטיאָרישן באַרוף. פּאַלאַקאָוו האָט גאָר גיך גע־ווונען די סימפּאַטיע פונעם עולם און געוואָרן איינער פון די באַליבטסטע כאַראַקטער־קאַמיקער אין ייִדישן טעאַטער. נאָך דער קורצער צייט, וואָס איך האָב דאָן פאַרבראַכט אין דער סביבה פון דער גאַסטפּריינטלעכער קאַמפּאַניע־מישפּחה, איז מיר זיך אויסגעקומען נאָך אייניקע מאָל צו באַגעגענען מיט איר אין פּאַריז, ווהיין זיי האָבן זיך אַריבערגעקליבן אין דער צווייטער העלפט פון די צוואַנציקער יאָרן. אייניקע פון זיי האָבן אין פּראַנקרייך איבערגעלעבט די היטלער־אַקופּאַציע און אהרן פּאַלאַקאָוו איז געוואָרן רעדאַקטאָר פון פּעריאָדישן זשורנאַל אין ייִדיש „טעאַטער־שפּיגל", וואָס דערשיינט אין פּאַריז. נישט האַבנדיק קיין מעגלעכקייט צו שפּילן מער קיין ייִדיש טעאַטער, האָט זיך פּאַלאַקאָוו אויף אַזאַ אופן געשאַפּן אַן אילוזיע פון אַ טעאַטער־אַטמאָספּער... אַ ווירדיקער סיום פון אַ פּאַרביק קאַפיטל טעאַטער־געשיכטע, וואָס זיין נאָמען איז: קאַמפּאַניע־טרופע.

אין „צענטראל“־טעאטער

ביו ס'האט זיך געשאפן די מעגלעכקייט אָנצוהייבן שפילן אין וואַר-
שע, איז אונדז אויסגעקומען אַ געוויסע צייט זיך אַרומצושלעפן איבער
דער פּראָווינץ. מיר האָבן באַקומען פונעם פּאַראַיין צוגעטיילט אייניקע
אַקטיאָרן, מיט וועלכע ס'איז ממש אוממעגלעך געווען צו שטיין אויף דער
בינע. פון די דאָזיקע אַקטיאָרן איז קיינער דערנאָך נישט פאַרבליבן ביים
טעאָטער, אַ חוץ איינער, אַ שטאַמלער, וואָס פלעגט ביי יעדער געלעגנ-
הייט אונטערשטרייכן, אַז אַן אַקטיאָר דאַרף האָבן „אַ ג... גוטע ד... דיק-
ציע“... דאָס האָט ער געמיינט זיך.

מיר האָבן זיך גיך באַפרייט פון דער דאָזיקער פיינלעכער סיטואַציע
און זיך פאַראַייניקט מיט אסתר־רחלס טרופע. כדי צו גאַראַנטירן דעם
מאַטעריעלן דערפאַלג פונעם נייעם טורניר, האָבן מיר אויף גיך אויפגע-
פירט דעם „דיבוק“, וואָס איז אַדאַנק די „ווילנער“ געוואָרן שטאַרק פאַ-
פולער אין לאַנד. אין פּשעמישל, למשל, האָט דער דאָרטיקער דראַמקרייז
„יובל“ אויפגעפירט דעם „דיבוק“ נאָך פאַר די „ווילנער“ און דעם מיראַ-
פאַלער צדיק האָט געשפילט דער באַרימטער אַדוואָקאַט לייב לאַנדוי, דער
שפּעטערדיקער העלד פונעם שטייגער־פּראָצעס. איבער אַנדערע שטעט פון
דער פּראָווינץ איז דער „דיבוק“ געוואָרן אַ קוואַל פון פּרנסה פאַר אַ גאַנ-
צער ריי אַרבעטלאָזע אַקטיאָרן. זיי פלעגן אַנאַנסירן דעם „דיבוק“: „גענוי
ווי ביי די ווילנער“ און האָבן זיך אַפילו באַמיט צו רעדן אַ „ריינעם ליט-
וויש“. דער דאָזיקער ליטוויש פלעגט נישט איין מאַל אַרויסרופן געלעכ-
טער ביים עולם און אַקטיאָרן פלעגן דערציילן אַנעקדאָטן און קוריאָזן וועגן
דער פאַרקריפּלונג פון די ווערטער.

מיר האָבן אַנאַנסירט דעם „דיבוק“ לויט הערמאַנס רעזשי, אַבער גע-
רעדט האָבן מיר אונדזער בינע־שפּראַך, דעם קולטיווירטן וואַלינער ייִדיש,
מיט וועלכן ס'האָט זיך באַנוצט דאָס אסתר־רחל־טעאָטער. דער דאָזיקער

די איבערגעריסענע תקופה

יידיש, וואָס מיר האָבן באַפרייט פון די דייטשמעריזמען, וואָס זענען אַנ־געוואַקסן בעת דער אַקופאַציע, איז טאַקע געווען מיין בינע־שפראַך אַלע יאָרן פון מיין אַרבעט אינעם ייִדישן טעאַטער.

אונדזער טרופע איז באַשטאַנען פון אסתר־רחלס מישפּחה־מיטגלי־דער, אייניקע פרעמדע פון די „מילחמה־אַקטיאָרן“ און מיטן צוריקגעקו־מענעם פון רוסלאַנד וולאַדעק גאַדיק. מיט גאַדיקן האָבן מיר זיך באַקענט גאָך אין מינסק. ער האָט דאָן גערעדט רוסיש און אונדז שטאַרק באַדויערט וואָס מיר פאַרן צוריק אינעם בורזשואַזן פּוילן. צוריקקומענדיק קיין פּוילן האָט ער שוין גערעדט פּויליש און זיך געפרייט וואָס ענדלעך איז ער צו־ריק אינעם פרייען פּוילן. ווען איך האָב אים ס'לעצטע מאָל געזען, אַ קור־צע צייט פאַר זיין טויט, ווי דעם ערשטן אַקטיאָר פונעם פּוילישן מלוכה־טעאַטער אין וואַרשע, האָט ער מיט מיר דעמאָנסטראַטיוו גערעדט ייִדיש... מיר האָבן זיך מיט אים דערנאָך אייניקע מאָל צונויפגעטראָפן ביי דער אַרבעט ביי צופעליקע טורנייען און אין „וויקט“.

נאָכן דאָזיקן טורניי איז אונדז ענדלעך געווען באַשערט צו מאַכן דעם ערשטן פרוווי אין וואַרשע. הגם די באַלעבאַטים פון „צענטראַל־טעאַטער פלעגן זיך פון צייט צו צייט ווענדן צו אונדז מיט פאַרשידענע פאַרשלאַגן און פלענער, איז פון דעסטוועגן אונדזער ערשטער פרוווי געמאַכט געוואָרן כאַאָטיש, אַן צוגרייטונג און אַן אַ באַשטימטער רעפערטואַר־ליניע. אין טעאַטער האָבן זיך געפונען צוויי גלענצנדיקע אַקטיאָרן: סאַמבערג און לאַנדע, אַבער דער גאַנצע צוזאַמענשטעל פון דער טרופע האָט נישט גע־האַט קיין איינהייטלעכן פרצוף און איז געווען אַ געמיש פון אַלטן און נייעם טעאַטער. במילא איז מען אויך צוגעטראָטן צו דער אַרבעט מיט אַלטע באַגריפן פון „סעזאָן, שלאַגערס, ערשטע ראַלן, מאַרקעס, גרעסערע און קלענערע“ אאז״וו.

די טרופע איז אַרגאַניזירט געוואָרן אויף חברישע יסודות, ווי אַ קאַ־לעקטיוו, אַדער „מאַרקן־טרופע“, ווי מע פלעגט עס רופן אין דער פראַפּע־סיע. די „מאַרקעס“ פלעגט אויסשטעלן דער ראַט פון דער טרופע, וואָס איז געוויילט געוואָרן אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, אַדער דורך אַ ספּעציעלער מאַרקן־קאָמיסיע, און אַלע אַקטיאָרן האָבן זיך געמוזט אונ־

טערוואַרפן זייער באַשלוס. די „מאַרקעס“ האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט נישט נאָר די גרויס פון יעדן איינעמס באַטייליקונג אין די הכנסות, נאָר זיי זענען אויך געווען אין אַ געוויסער מאָס אַ פּוּעל־יוצא פון דער פּאַזי־ציע אין דער טרופּע, אַ מין קוואַליפיקאַציע־באַשטעטיקונג, וואָס האָט אויך להבא דעצידירט אינעם פּאַרטיילן פון די ראָלן. פּאַרשטייט זיך, אַז די רע־זולטאַטן פון אַזאַ באַשטימונג פּלעגן פון יעדן איינעם, בעיקר פון די נייע, דערוואַרט ווערן מיט גרויס שפּאַנונג און פּלעגן זיך אָפּט ענדיקן מיט פּראַטעסטן, סקאַנדאַלן און אַפילו מיט פּאַרלאָזן אַ טרופּע. דער אַקטיאָר איז, ווי באַקאַנט, שטאַרק עמפּינדלעך אין זיין עגאַצענטרישקייט; אַ האַל־בע מאַרקע ווייניקער, למשל, וואָס שטעלט מיט זיך פּאַר אין מאַטעריעלן זין אַ מינימאַלן אונטערשיד, באַטייט אַבער פּאַר אים אַ דעגראַדאַציע אין פּרעסטיזש, אין פּאַזיציע. אַזאַ דעגראַדאַציע איז נישט ווייניקער ווייטיק־דיק פּאַר אים ווי דאָס אַפּדרוקן זיין נאָמען נאָך עמעצן, וועלכן ער האַלט פּאַר אַ קלענערן פון זיך. אויך דערפון איז אין אַ חברים־טרופּע געוויינט־לעך אָפּהענגיק די ראָל־פּאַרטיילונג און, ווי באַקאַנט, זענען פּאַר אַן אַק־טיאָר די ראָלן, וויכטיקער פון ברויט.

געוויינטלעך פּלעגן געוויילט ווערן אין ראַט ערשטע אַקטיאָרן „אוי־טאַריטעטן“ מיט עמעצן פון „פּאַלק“, פון די קלענערע אַקטיאָרן, דעם סו־פּלאַר, אַדער אינספּיציענט, וואָס האָט זיך נאָך דאָן אין ייִדישן טעאַטער גערופן „רעזשיסאָר“. דער ראַט פּלעגט קאַנטראָלירן די אַדמיניסטראַטיווע זייט פון טעאַטער און אויך דעצידירן אינעם אויסוואַל פון רעפּערטואַר און אינעם ראָל־פּאַרטייל. פּאַרשטייט זיך, אַז יעדער איינער פון ראַט איז געווען פּאַראַינטערעסירט אין אַ פּיעסע, אין וועלכער ער האָט פּאַרויסגע־זען פּאַר זיך אַן אַנטשפּרעכנדיקע ראָלע, נישט נעמענדיק אין אַכט די אַס־פּיראַציעס און אינטערעסן פון די איבעריקע חברים. דאָס פּלעגט שאַפּן אַ נישט־געזונטע שטימונג אין טעאַטער מיט דער גוטבאַקאַנטער אַקטיאָר־שער קינאה־שינאה.

דעביוטירט האָבן מיר על־פי טראַדיציע אין „מירעלע עפּראָס“ און אין אַ פּיעסע פון אונדזער „איראַפּעישן“ רעפּערטואַר, אין אַנרי בערנשטיינס „שמשון“, אין וועלכער סאַמבערג און לאַנדע האָבן נישט געשפּילט. אונ־

דער דעבויט איז נישט געווען קיין געלונגענער, ווייל קיינער פון אונדז איז נישט געווען פאסיק פאר זיין ראָל און די פיעסע איז בכלל געווען פרעמד סיי פאר אונדזער טעאָטער, סיי פארן עולם. מיר האָבן אויף גיך צוגעגרייט נאָך אייניקע פיעסן און פאר דער צייט געזוכט עפעס אַ ווערט־פולע זאָך וואָס זאָל באַרעכטיקן אונדזער אַנקומען אין „צענטראַל“.

איך האָב אזוי אַרום באַקענט דעם פרימיטיוון אופן פון רעפערטואַר־אויסוואַל און די ראַפּינירטע מאַכּינאַציעס פון דער הינטערקויליט־פּאַלי־טיק אין טעאָטער. די טאָנגעבער זענען געווען דער סופּלאַר, דער אינספּירציענט און די צוויי דערפאַרענע אַקטיאָרן סאַמבערג און לאַנדע. דער ערש־טער מער פונעם צווייטן.

אייזיק סאַמבערג און שמואל לאַנדע זענען געווען די צוויי טאַלענט־טירסטע און פּאַפּולערסטע אַקטיאָרן אין פּוילן אין דער צווישנצייט פון ביידע וועלט־מילחמות.

סאַמבערג איז יונגער געווען פון לאַנדען. איז עס אַבער נישט געווען צו דערקענען צוליב זיין אויסזען; אַ גלאַטער, ברייטער שאַרבן, אַ שוואַרץ געשניצט לענגלעך פנים, פאַרענדיקט מיט אַ שטאַרק אַרויסגערוקטן אונ־טערשטן געביס. לאַנדע, דאַקעגן, האָט געהאַט אַ קאַפּ פעכשוואַרצע האָר, ברענענדיקע אויגן אונטער געדיכטע ברעמען און אַ רונדיק, אויסגעפילט פנים. פלעגן זיי זיך טאַקע ביי יעדער געלעגנהייט קיביצן און צוגעבן איי־נער דעם צווייטן אייניקע צענדלינג יאַר. לאַנדע פלעגט רופן סאַמבערגן „יונגערמאַנטשיק מיטן פליך“ און סאַמבערג — לאַנדען: „בויטשיק מיטן געפאַרבטן קאַפּ“.

לאַנדע איז געווען אַ פאַרשלאָסענער אין זיך און אויסגעמיטן גוט־ברודערשאַפט מיט אַקטיאָרן, האָט מען אים געהאַלטן פאַר אַן „אינטע־ליגענט“ וואָס בלאַזט פון זיך. סאַמבערג איז אַנגעגאַנגען פאַר אַן עמך־מענטש, אַ „נאַש־בראַט“, מיט וועמען מע קאָן זיך דערלויבן אַ שפּאַס, אַ וויץ און טאַקע אַ געפּעפּערטן.

לאַנדע איז געווען עלעגאַנט געקליידט; סאַמבערג האָט קאַקעטירט מיט באַהעמישקייט און נישט באַהערשטער פּאַלקסטימלעכקייט. לאַנדע פלעגט רעדן געלאָסן, צוריקגעהאַלטן. דער אימפּולסיווער סאַמבערג פלעגט

זיך היצן, זיך באַמען איבערצושרייען זיין מיטשמועסער, באַנוצנדיק זיך דערביי מיט שאַרפער זשעסטיקולאַציע.

ביידע האָבן אָנגעהויבן זייער אַרטיסטישע קאַריערע נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מילחמה; לאַנדע פּרייער, ווי אַ פּוילישער אַקטיאָר, אונטערן פּסעוודאָנים סטאַלסקי. סאַמבערג — מיט אייניקע יאָר שפּעטער, אין דער טרופּע פון אברהם־יצחק קאַמינסקי, זיינס אַ ווייטער קרוב. קאַמינסקי האָט, ווי זיין שטייגער, אים געביטן דעם נאָמען פון סאַמבאַרעק אויף סאַמבערג און אים געגעבן אַ צונאָמען „דאָס יינגל מיטן באָס“.

הגם לאַנדע האָט באַזעסן אַ וואַרעמע באַריטאַן־שטימע און געשפּילט אויף אייניקע אינסטרומענטן, האָט ער פון דעסטוועגן די ערשטע יאָרן מיט מער חשק געשפּילט אין דראַמאַטישע טרופּעס און אין אַן ערנסטן רעפּערטואַר. להיפּוך צו סאַמבערגן, וואָס איז אין דעם פּרט געווען נישט איבערקלייבעריש און געשפּילט וואָס ס'האָט זיך געלאָזט, אַבי די ראַל זאָל „קאַנען געפּעלן“.

ווען איך האָב אים געזען צום ערשטן מאַל מיט די ראַפּעלס אין „צענטראַל־טעאַטער האָט ער געשפּילט אַלע קאַמישע ראַלן, אין וועלכע ער האָט זיך ספּעציאַליזירט נאָך אין רוסלאַנד, אין קלאַראַ יאָנגס אָפּע־רעטע.

סאַמבערג, וואָס האָט פאַרמאַגט אַ גרויסע אַריענטאַציע־פּעיקייט, האָט נאָכן דערפּאָלג פון „דיבוק“, דער ערשטער אַרויסגעפּילט די פּאַסיקע קאַניוקטור פאַר ערנסטע פּיעסן און פון אים איז געקומען די איניציאַטיוו צו פאַרוואַנדלען דעם „צענטראַל“ אין אַ דראַמאַטיש טעאַטער. די דאָזיקע איניציאַטיוו האָט געשאַפן אַ מעגלעכקייט פאַר מיין צוואַמענאַרבעט מיט די דאָזיקע צוויי זייער טאַלאַנטירטע און פּאַפּולערע אַקטיאָרן. מיר איז אייניקע יאָר אויך אויסגעקומען זיך צו באַגעגענען ביי טעאַטער־און פּילם־אַרבעט מיט זיי ביידן און דאָס האָט מיר געגעבן די מעגלעכקייט זיי בענטער צו באַקענען און אָפּצושאַצן.

סאַמבערג איז געווען פּאַפּולער ביים ברייטן עולם. לאַנדע, דאַקעגן, איז געווען פּאַוואַריזירט פונעם פּיינשמעקער, וואָס האָט געזען אין אים „אייראַפּעיִשקייט“ און טעאַטער־קולטור. לאַנדעס שפּילן האָט געטראָגן

אין זיך שפורן פון א סך דערפארונג און קולטור, וואס ער האט מיטגעבראכט פון פוילישן טעאטער, סובטעלקייט, שפארזאמקייט אין באוועגונגען, אין אויסערלעכע מיטלען; דאקעגן סאמבערג איז געווען נישט געצוימט, אימפולסיוו, פארשווענדעריש אין באוועגונגען, אין עקספלואטאציע פון זיין מעכטיקן קול. לאנדע איז געווען געמיטלעך; סאמבערג — באמבאסטיש. לאנדע פלעגט באווינקן, סאמבערג ממש טערראריזירן, פארשרייען.

ביידע האבן זיי געקאנט שפילן די זעלבע ראָלן, פלעגן אָבער די מער פאַראַנטוואָרטלעכע ראָלן איבערגעגעבן ווערן סאַמבערגן, וואָס האָט געפֿינען אַ טיפּערן אָפּקלאַנג ביי די ברייטע מאַסן. נישט בחינם האָט זיך סאַמבערג אין די שפּעטערדיקע יאָרן רעקלאַמירט פֿאַר אַ „פּאַלקס־אַק־טיאַר“. די מאַסן האָבן אים אויפֿריכטיק ליב געהאַט און געהאַלטן פֿאַר אַן אייגענעם מענטשן, להיפּוך צו לאַנדען, פֿון וועלכע ס'האַט געבלאָזן אַ געוויסע קאַלטקייט און צוריקגעהאַלטנקייט.

סאַמבערג האָט אויך געהאַט מער חוש פֿאַר געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. אַ סך צייט פלעגט ער אָפּגעבן דעם אַרטיסטן־פֿאַראַיין און זיין אָפּט זיין פֿאַרזיצער. דער צוריקגעהאַלטענער לאַנדע פלעגט אויסמיידן אָנפֿירן רנדיקע פּאַזיציעס אין די טעאַטער־ראַטן אָדער אין פֿאַראַיין־אינסטאַנצן; דאָקעגן סאַמבערג האָט זיי געזוכט און ממש נישט געקאַנט אויסקומען אָן זיי. עס פלעגט אים פֿאַרשאַפּן פֿאַרגעניגן צו פֿילן זיך, ווי אַ ראַש, אַ דע־האַזאַגער. ער האָט זיך אַליין אָנגעהויבן צו רופֿן, כלומרשט אין שפּאַס, „קייסער“. מיט דער צייט האָט זיך דער דאָזיקער צונאַמען איינגעבירט גערט אין דער טעאַטער־וועלט און סאַמבערג האָט זיך ערנסט באַטראַכט פֿאַרן „קייסער פֿון ייִדישע אַקטיאָרן“.

הגם לאַנדע פלעגט אָפּט שפֿילן די זעלבע ראָלן וואָס סאַמבערג און אָפֿילו געווען קינסטלעריש אויסגעהאַלטענער און רייפער, פלעגט ער אָבער קיין מאָל נישט ווערן אָנגאַזשירט קיין אויסלאַנד ווי אַ גאַסט־שפּילער; דאָקעגן סאַמבערג האָט, אַ חוץ פּוילן, באַרייזט אַ סך ייִדישע ישובים אין דער אַלטער און נייער וועלט און געהאַט גרויס דערפֿאַלג. נאָך אַזעלכע אויסלענדישע טורנייען פלעגט זיך סאַמבערג אומקערן אַהיים

אן אויפגעפרישטער, א דערמוטיקטער און מיט א פרישן רעזערוו פון זיין אומאויסשעפּלעכער ענערגיע. באַנייען זיין געזעלשעפטלעך-קינסטלערישע טעטיקייט.

ווי מאַדנע ס'זאל נישט אויסקומען, איז דער עגאָצענטרישער סאַמ-בערג געווען ביי דער אַרבעט איבער אַ נייער ראָל ביז גאָר דיסציפּלינירט און צוגלייך מיט לאַנדען געהערט צו די אויפנעמפּעיקסטע און געוויסנ-האַפּטסטע אַקטיאָרן, מיט וועלכע רעזשיסערן האָבן מיט פּאַרגעניגן גע-אַרבעט. פּלעגט טאַקע די פּרעמיערע און די ערשטע פּאַרשטעלונגען, וואָס האָבן זיך נאָך געפּינען אונטער דער השגחה פון רעזשיסער, זיין ביי סאַמ-בערגן די געלונגענסטע, אין זיין פון אויסגעהאַלטנקייט אין קינסטלערי-שער מאָס. ווי נאָר אַבער די פּאַרשטעלונגען זענען אַרויס פון אונטערן רעזשיסערס השגחה, האָט סאַמבערגס ראָלע אָנגעהויבן צו באַקומען אַן אַנדערע צורה און מיט דער צייט זיך אַזוי דערווייטערט פון איר פּרימיטיוון אויסזען, אַז ס'איז זי פשוט שווער געווען צו דערקענען. ס'האַבן זיך דער-הערט סאַמבערגס טראַדיציאָנעלע, דונערדיקע קולות, באַגלייט פון נישט-געצוימטע באַוועגונגען; זיין סצענישע געשטאַלט האָט זיך אַרויסגעריסן פון דער האַרמאָנישער גאַנצקייט און אָנגעהויבן צו לעבן אַ זעלבשטענדיק, אומאַפהענגיק און אייגנאַרטיק לעבן, ווי ס'פּאַסט פּאַר אַ „קייסער“, וואָס האָט קיין שום געמיינזאַמס נישט מיט די איבעריקע „שטערבלעכע“.

ס'איז געוואָרן אַ ספּעציפּישע סאַמבערג-געשטאַלט.

לאַנדע, דאַקעגן, פּלעגט טריי בלייבן דער פּעסגעשטעלטער און פּאַרפּיקסירטער ליניע; ער פּלעגט זי מיט יעדער פּאַרשטעלונג מער פּאַר-טיפּן און סוף-כל-סוף דערפּירן צו אַזעלכע פּערפּעקטע קרעאַציעס, מיט וועלכע ס'האַט געקאַנט שטאַלצירן די בעסטע אייראָפּעיִשע בינע. ער איז געווען אַ מוסטער פון אַן אַנסאַמבל-אַקטיאָר און דער קרעפּטיקסטער, פּול-בלוטיקסטער קינסטלער, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו זען אין ייִדישן טעאַטער.

אויב מיט סאַמבערגן פּלעגט, צוליב די דערמאַנטע סיבות, זיין שווער צו שפּילן, האָט אַבער דאָס צוזאַמענשפּילן מיט לאַנדען פּאַרשאַפט אַן אמתן נחת-רוח. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָבן איר זיך נישט פּאַרגע-

שטעלט קיין ערנסט, קינסטלעריש טעאטער אָנעם אַנטייל פון לאַנדען. תמיד פארן אַרגאַניזירן אַ נייעם סעזאָן פלעג איך מיך קודם־כל ווענדן צו אים. הגם ער איז אין פריוואַטן לעבן אויך נישט געווען פריי פון קאַפּריזן און שטימונגען, וואָס זענען אָפט געווען פאַרדראַסיק, פלעג איך אָבער פאַרגעסן אין דעם, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין לאַנדע דעם קינסטלער. און אַ קינסטלער איז ער געווען איינער פון די בעסטע וואָס דאָס ייִדישע טעאטער האָט פאַרמאַגט.

4

דאָס אייז ווערט געבראַכן

ס'האָט גענומען אַ צייט ביז דער וואַרשעווער עולם האָט דערפילט די נויטווענדיקייט אין אַן אייגענעם דראַמאַטישן טעאטער און איינגע־זען, אַז די גרופּע אַקטיאָרן פון „צענטראַל־טעאטער איז באַרעכטיקט אים צו שאַפּן. אין אַ געוויסער מאָס האָט אויך גורם געווען דערצו דער קריזיס ביי די „ווילנער“, וועלכע זענען נאָכן אויסערגעוויינטלעכן דערפאַלג פונעם „דיבוק“ געוואָרן דעזאַריענטירט און נישט געוויסט ווי אַזוי און מיט וואָס אַנצוגיין ווייטער. ס'איז נישט דער ערשטער פאַל אין טעאטער, וואָס נאָך אַ גרויסן דערפאַלג, קומט אַ קריזיס, אַ מין אַנטשפאַנונג אין ענטוויאַזם, אין אינטערעס, אַפילו אינעם פאַרלאַנג צו באַזוכן אַן אַנדערע פאַרשטע־לונג, גלייך מיט דער פאַריקער וואַלט געזאָגט געוואָרן דאָס לעצטע וואָרט. די אַנפירערשאַפט פון טעאטער ווערט אין אַזאַ פאַל אָפהענטיק און באַגייט אָפט מאַל טעותים, פאַר וועלכע זי צאַלט אַ טייערן פרייז. אין אַן ענלע־כער סיטואַציע האָבן זיך געפינען די „ווילנער“. די פאַרשידענע פרווון האָבן נישט געגעבן קיין רעזולטאַטן. די „ווילנער“ האָבן זיך אַרויסגעלאָזט אויף דער פּראַווינק, כדי צו דעקן די דעפיציטן. אַזוי אַרום זענען מיר פאַר־בליבן די איינציקע אין וואַרשע. גראַד איז אונטערגעקומען אַשס „פאַר אונדזער גלויבן“ און מיט דער דאָזיקער פאַרשטעלונג ווערט דאָס אייז גע־

בראכן. דער עולם הייבט אן מאסנווייז צו קומען אין „צענטראל“, וואָס ווערט מיט דער צייט פאַרוואַנדלט אין דער היים פון דראַמאַטישן טעאַ-טער אין וואַרשע.

דעם דערפאַלג פון אַשס פאַלקסשטיק „פאַר אונדזער גלויבן“ איז צור-צושרייבן דריי פאַקטאָרן: זיין אינהאַלט, וואָס איז געווען אַ רמז אויפן ראַסן-אַנטאַגאָניזם, וואָס האָט זיך אין יענער צייט פאַרשטאַרקט אין פּוילן; סאַמבערגן — אין זיין נייער ראַל און — דעם נייעם אַנסאַמבל פון „צענ-טראַל“-טעאַטער.

די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך דאַן שטאַרק גענייטיקט אין דער-מוטיקונג, אין אַ פּראַטעסט-אַקט, אין אַ צייכן פון ווידערשטאַנד. פון איין זייט האָבן עס געטון פון דער סייס-טריבונע די יידישע דעפּוטאַטן, און אַט האָט זיך דערהערט דער זעלבער ווידערשטאַנד-רמז פון די ברעטער פון „צענטראַל“ אין שלום אַשס „פאַר אונדזער גלויבן“. די טעמע האָט אַנטשפּראַכן דער צייט און דאָס איז, ווי באַקאַנט, איינער פון די וויכ-טיקסטע מאַטיוון פאַר אַ דערפאַלג פון אַ פּיעסע.

דער צווייטער פאַקטאָר: סאַמבערג אין דער ראַל פונעם יידישן ישוב-ניק, וועלכן מע וויל פאַרטרייבן פון זיין באַדן. אַ נייער סאַמבערג האָט זיך דאָ באַוויזן, אַן אַקטיאָר, וואָס פאַרשטייט, פילט און רייסט מיט דעם צור-שויער. די געשטאַלט פונעם שטאַלצן יידישן ישובניק איז געוואָרן די ערשטע פון אַ רייכער גאַלעריע געשטאַלטן, וואָס ער האָט דערנאָך גע-שאַפן און וואָס האָט אים פאַרשאַפט רום אין וואַרשע.

דער דריטער פאַקטאָר: דער אַקטיאָר-צוזאַמענשטעל פון „צענטראַל“, וואָס האָט נישט געשלאָסן זיינע טירן פאַר נייע, פעיקע כוחות. מיט דער צייט איז אויך צוגעקומען דער קרעפטיקער אַקטיאָר משה ליפּמאַן, וואָס האָט זיך, קורץ נאָך אונדז, אומגעקערט מיט זיין מישפּחה פון רוסלאַנד, דער רוטינירטער און געוויסנהאַפּטער בן-ציון פּאַלעפּאַדע און וו. גאַדיק, וואָס האָט ביז דאָן אַרומגעוואַנדערט איבער דער פּראַווינץ. גאַדיקס לע-בנסוועג, זיין טעאַטער-קאַריערע שטעלט מיט זיך פאַר אַן אינטערעסאַנטן מוסטער פון אַ שטורמיש לעבן, וואָס איז ביים העכסטן שטאַפל פון דער פּאַלג פּריציפּטיק געוואָרן פאַרשיניטן.

מ'האט אים גערופן פארצויגן „דאס גאָדיקל“, נישט צוליב זיין ני-
דעריקן וווקס, אָדער אומשולדיקן אויסזען, נאָר מחמת זיין לייכטזיניקייט.
נישט געווען די זאך וואָס גאָדיק זאָל האָבן גענומען ערנסט: נישט זיינע
נאָענטסטע חברים, נישט זיין שפּילן טעאָטער, נישט דעם עולם, נישט
אפילו זיין ווייב, מיט וועלכער ער האָט חתונה-געהאַט, ווי ער האָט זיך
אויסגעדריקט, צוליב אַ קאַפּריז און אין גיכן זי געלאָזן אַליין מיט אַ קליין
קינד. צופעליק, צוליב אַ ראַמאַן מיט אַ חברטע פון וואַרשעווער „הומיר“
האָט ער זיך דערנענטערט צו די ייִדישע קרייזן און צופעליק איז ער גע-
וואָרן אַ ייִדישער אַקטיאָר.

אַנצוקומען אין רוסישן טעאָטער האָט אים געשטערט זיין פּוילישער
אַקצענט, צום פּוילישן טעאָטער — זיין ייִדישע אָפּשטאַמונג; איז ער,
באין־ברירה, געבליבן ביים ייִדישן, אויסטיילנדיק זיך פון די איבעריקע
מיטשפּילער מיט זיין פּוילישן אַקצענט, מיט וועלכן אַ סך פּויליש־ערנדיקע
ייִדישע אַקטיאָרן האָבן ליב געהאַט צו קאַקעטירן.

ער האָט, אייגנטלעך, באַזעסן אַלע מעלות פאַר אַן אָפּערעטן־אַקטיאָר;
אַן אינטערעסאַנט באַוועגלעך פנים מיט גרויסע, אויסדרוקפולע, העלע
אויגן, אַן אַנגענעמע שטימע, לייכטקייט, עלעגאַנט און אַ ספּעציעלע פעז-
קייט אַנצוקניפן קאַנטאַקט מיטן עולם, — פלעגט ער זיך אָבער זעלטן
אַנגאַזשירן אין אַן אָפּערעטן־טעאָטער. אייניקע יאָר האָט ער מיטגעשפּילט
מיט מיר, געווען פון די ערשטע „וויקט“־אַרטיסטן און מיט דער גרינדונג
פון קינסטלערישן רעווי־טעאָטער „אַזאַזעל“, איז ער געוואָרן זיין קאַנ-
פּעראַנסיע און ערשטער אַקטיאָר. דער „אַזאַזעל“ האָט אים אין אַ קורצער
צייט געשאַפן גרויס פּאָפּולערקייט, וואָס דאָס דראַמאַטישע טעאָטער האָט
אים במשך פון יאָרן נישט געקאַנט געבן.

אין גיכן לאַזט ער זיך איבער דער וועלט צוזאַמען מיטן נייעם שטערן
אַלאַ ליליט, באַזוכט אַמעריקע און קערט זיך אום קיין וואַרשע ווי אַן אמתער
זיגעני... אַלאַ ליליט האָט אָבער מער מיט אים נישט צוזאַמענגעאַרבעט
און איז שנעל צוריק אוועק קיין אַמעריקע, אַליין, אַן אים. דער העל־אויפ־
געאַנגענער שטערן פון גאָדיקן האָט אַנגעהויבן צו צאַנקען און די צווייטע
וועלט־מילחמה האָט אים שוין געטראַפן אַ יורד.

וואלט איך מיך איבער זיין פערואן ספעציעל נישט אפגעשטעלט, ווען נישט די מערקווירדיקע מעטאמארפאזע וואס איז געשען מיט גאדיקן נאך דער מילחמה און די קאפשווינדלערישע עליה וואס ער האט מיטגע- מאכט אינעם נאכמילחמהדיקן פוילישן טעאטער. גאדיק איז, ווי א גרוי- סער טייל יידישע אקטיארן, ביים אנהייב מילחמה אריבער קיין רוסלאנד, דארט דורכגעמאכט פארשידענע גילגולים אין יידיש, רוסיש און פויליש און צום סוף זיך אומגעקערט מיט דער פוילישער ארמיי קיין לובלין, ווי א מיליטערישער אקטיאר.

און אט, גאר אומגעריכט פאר אים אליין, הייבט זיך אן זיין אויפ- שטייג, וואס האט אים דערפירט צום אויבנאן פון פוילישן טעאטער אין ווארשע. ווען איך האב לכתחילה געהערט, אז מע פארגלייכט אים צום גרויסן מייסטער, דעם נעסטאר פון דער פוילישער בינע, לודוויק סאלטקי, און מע האלט אים פאר זיין ממלא-מקום, האב איך מיט א שמיכל אויפ- גענומען די דאזיקע ידיעה. כ'האב געדענקט, ווי גאדיק פלעגט זיך קאטע- גאריש אפזאגן צו שפילן כאראקטער-ראלן מיטן אויסרייד, אז ער פילט זיי נישט, אז ער איז מסוגל צו שפילן נאר זיך און ער, פלעגט ער זיך וויצלען, האט דאך קיין כאראקטער נישט... פלוצים ווערט ער געקרוינט פארן בעסטן כאראקטער-אקטיאר אינעם נייעם פוילן, ווו טעאטער-קונסט, כידוע, ווערט גענומען זייער ערנסט... איך האב מיך פון דעסוועגן סקעפ- טיש באצויגן צו די אלע קלאנגען, ווי צו די באגייסטערטע פרעסע-אפ- רופן, ביז איך האב נישט געהאט די געלעגנהייט, ביי מיין באזוך אינעם נאכמילחמהדיקן פוילן, זיך פערזענלעך איבערצוצייגן אין דער ריכטיקייט פון די דאזיקע קלאנגען.

איך האב אים געזען, ארומגערינגלט מיט די בעסטע פוילישע אק- טיארן, שפילן די הויפטראל אין גארקיס „שונאים“ און ס'האט זיך פאר מיר אנטפלעקט א נייער גאדיק, נישט נאר אויף דער בינע, נאר אויך אין פרי- וואטן לעבן. דער באגייטער גאדיק האט זיך פארוואנדלט פאר מיר אין א רעטעניש, וואס ס'איז מיר עד-היום נישט געלונגען אויפצוקלערן. קלאר, אז דער טאלענט איז אים נישט פלוצים אראפגעפאלן פון הימל און אז ער האט אים תמיד באזעסן. פארוואס זשע איז ער די גאנצע צייט נישט גע-

קומען צום אויסדרוק? טאלענט איז דאך נישט קיין סטאטישער באגריף, וואס קאן קאנסערווירט ווערן אין א פארפרוירענעם צושטאנד און נישט מאנען ביי זיין באזיצער אים צו געבן א תיקון. אמת, אפט נייטיקט זיך טאלענט אין סביבה, געלעגנהייט, שטויסקראפט, האט דאך דאס גאדיקן במשך פון א סך יארן פון זיין טעאטער-ארבעט נישט געפעלט. פארקערט, די געלעגנהייט פלעגט אים אפט מאל אנגעווארפן ווערן און ער פלעגט זיך פון דעסוועגען עקשנותדיק ארויסדרייען פון איר. נישט אנדערש, אז די דאזיקע אנטפלעקונג איז געקומען צום אויסדרוק גלייכצייטיק מיט דער ענדערונג אין זיין כאראקטער, אין זיין וועלטבאנעם. נישט אנדערש, ווי דער חורבן פונעם פוילישן ייִדנטום האט משפיע געווען אויף אט דער דאזיקער ענדערונג און ארויסגערופן דעם שאק, וואס האט אים פסיכיש איבערגעפורעמט און באנייט. ער איז עס דאך אויך, ווי געזאגט, געווארן אין זיין פריוואטן לעבן. הגם די ווייסע האר האבן ווייניק געעלטערט זיין אמאליקן יוגנטלעכן אויסזען, איז אבער דער בליק פון די תמיד-שעלמישע אויגן פארצויגן געווארן מיט א שלייער פון מעלאנכאליע און רעזיגנאציע. צי האט זיך עס גענומען פון זיין קראנקייט, אויף וועלכער ער האט זיך באקלאגט, צי פונעם איבערלעכן אומרו און מורא פארן מאָרגן, וואס האט זיך ארויסגעפילט פון זיינע רייד, — איינס איז געווען קלאר: דאס אמא-ליקע „גאדיקל“ האט זיך פארוואנדלט אין אן ערנסט-דענקענדיקן און פילנ-דיקן מענטש, וואס באדויערט זיין לייכטזיניק-פארשווענדטע יוגנט.

ווען איך האב אים דערציילט, אז איך קלייב זיך צו פארן קיין ישראל, האט ער ממש אויפגעלעבט, מיך אנגעכאפט פאר דער האנט און אויס-גערופן:

— „פאר, ארגאניזיר דארט א טעאטער און נעם מיך אראפ קיין ישראל. איך האב דאך דארט א זון“...

אויף מיין פראגע, צי ער וואלט אויף אן אמת געוואלט פארבייטן אזא גוטע פאזיציע און פאפולערקייט אין פוילן, כדי אנצוהייבן אין ישראל פון דאס ניי, האט ער מיר געענטפערט:

— „איך האב נישט קיין סיבה צו לייקענען פאר דיר. איך האב דא טאקע אלץ און נאך מער, ווי אן אקטיאר קאן זיך עס ווינטשן; איך פיל

מיך אבער פרעמד, פארשטייסט? עס פעלט מיר דאס, אויף וואס איך בין פאר דער מילחמה נישט געווען קיין מבין און אפילו אפגעחזוקט דערפון. איצט, ווען ס'איז פארשוונדן, האב איך דערפילט, אז עס פעלט מיר. אין ישראל, בין איך זיכער, וואלט איך עס צוריקגעפונען"...

גאדיקן איז אבער שוין נישט באשערט. געווען צו פארווירקלעכן דעם דאזיקן באגער. א קורצע צייט נאך מיין אפפארן פון פוילן איז ביי אים פעסטגעשטעלט געווארן א קאנטער, וואס האט אים שוין נישט אראפגעלאזט פון בעט. פאר זיין טויט האט ער געבעטן די יידישע חברים אים צו ברענגען צו קבורה בשכנות פון אסתר-רחל קאמינסקא. ליידער איז דער דאזיקער לעצטער פארלאנג זיינער נישט דערפילט געווארן. גאדיק האט געפינען זיין אייביקע רוי אויפן מיליטערישן בית-עולם פונעם נייעם פוילן, ווי ער איז באערדיקט געווארן מיט אלע מיליטערישע כיבודים...

**

דער „צענטראל-טעאטער האט זיך בהדרגהדיק פארוואנדלט אין א פארביקן אקטיארן-קאלעקטיוו פון אלטע און יונגע כוחות, פון וועלכע עס האט זיך אין א קורצער צייט ארום אויסקריסטאליזירט דער הארמאנישער אנסאמבל פונעם ערשטן „וויקט“.

ווי א מיטגליד פונעם קינסטלערישן ראט פון „צענטראל-קאלעקטיוו" טיוו, האב איך מיך באמיט איינצופירן געוויסע רעפארמען סיי אינעם אויסוואל פונעם רעפערטואר, סיי אינעם אופן ארבעט איבער אים. די דערפארונג וואס איך האב מיטגעבראכט פון רוסישן טעאטער, איז מיר אין דעם פאל שטארק צונאך געקומען. צום ערשטן מאל אין דער געשיכטע פונעם פראפעסיאנעלן יידישן טעאטער, האט מען פארן ציטרעטן צו פראקטישע רעפעטיציעס, זיך באמיט ארומצורעדן די פיעסע און די פער-סאנאזשן, וואס האט זיך מיט דער צייט, מיטן אנקומען פון די מאדערנע רעזשיסערן, פארוואנדלט אין די אזוי-גערופענע אנאליטישע טיששמועסן. אויך א נייעס אינעם יידישן טעאטער איז געווען דאס רעזשיבור, מיט וועלכן איך פלעג קומען צו די רעפעטיציעס. ביז דאן איז די ארבעט פונעם רעזשיסער, אדער, ריכטיקער געזאגט, פונעם ערשטן אקטיאר, בא-

שטאַנען אינעם אַנווייזן וווּ צו שטיין און וווּ צו גיין, לאַזנדיק רעם צענ-טער פון דער בינע פאַר זיך. וועגן אַן אויסטייטשונג פון אַ ראַל, וועגן שייכות פון איין פּערסאָנאַזש צום צווייטן, וועגן אַ האַרמאָנישן צוזאַמענ-שפיל, וואָס זאָל אַרויסברענגען די הויפּט-אידיע פון דער פּיעסע, וועגן דעם עולם, — איז קיין רייד נישט געווען.

דער ערשטער, וואָס האָט איינגעפירט מאַדערנע רעזשי אינעם ייִדישן טעאַטער, איז געווען, ווי געזאָגט, דוד הערמאַן. די מעטאָדן אָבער פון זיין אַרבעט זענען געווען מער צוגעפאַסט פאַר אַ סטודיע, אַדער דראַמקרייז. הערמאַן איז אין זיינע רעפּעטיציעס געווען אַ טרוימער, אַ זוכער, אַ פאַר-שען, אַן אימפּראַוויזאַטאָר, פלעגט זיך דאָס געשאַפענע דורך אים היינט, סותר זיין מיטן געשאַפענעם נעכטן. דאָס האָט דעזאָריענטירט דעם פּראָ-פּעסיאָנעלן אַקטיאָר, וואָס האָט, ביי זיין גאַנצער אַכטונג צו הערמאַנען, נישט גערן געאַרבעט מיט אים.

מיט מיין איינפירן אַ רעזשי-בוך אינעם ייִדישן טעאַטער, פלעגט די אַרבעט פונעם אַקטיאָר אויף די רעפּעטיציעס זיין לייכטער און במילא פּראָ-דוקטיווער. ס'האָט אויך אַרויסגערופן צו מיר — דעם ייִנגסטן אין יענער צייט פון קאָלעקטיוו — צוטרוי מצד די חברים און אויך די געהערקע באַציונג, וואָס איז די נשמה אין דער צוזאַמענאַרבעט פון אַ רעזשיסער מיט זיין קאָלעקטיוו.

אינעם כאַאָס וואָס האָט ביז דאָן געהערשט אינעם ייִדישן טעאַטער פלעגן זיך טרעפן קוריאָזן, אַז מיטגלידער פון איין מישפּחה, וואָס זענען געווען די פּערסאָנאַזשן פון אַ באַשטימטער פּיעסע, פלעגן רעדן אויף פאַר-שידענע דיאַלעקטן; איר האָט געקאָנט טרעפן טאַטע-מאַמע, לאַמיר זאָגן, רעדנדיק אַ פּוילישן ייִדיש, זייערע קינדער — אַ ליטווישן, צי גאַליציאַנער און וואַלינער ייִדיש. אַ ווילדער מישמאַש פון רעגיאָנאַלן רעדנס-אַרט און פּאַנעטיק, איך האָב געלייגט זייער אַ סך אַכט אויף דער איינהייטלעכקייט פון שפּראַך, האָבנדיק פאַר זיך אַזאַ באַלערנדיקן מוסטער ווי די „וויל-נער“.

די בינע דאַרף זיין דער אַוניווערסיטעט אויף צו דערלערנען אַ שפּראַך און אויף צו אַנטפלעקן איר רייכקייט און שיינקייט. דער ייִדישער אַק-

טיאָר, וואָס איז געווען אין די קינדעריאָרן פונעם ייִדישן טעאַטער אַ האַל-בער אַנאַלפּאַבעט, האָט, פאַרשטייט זיך, נישט געקאָנט דינען פאַר קיין מוסטער אין דעם פּרט. ס'איז אים אויסגעקומען אויפצוקלערן, לערנען, אין ערגסטן פאַל — אַרויפצווינגען מיט כּוח.

געווען אַ ווילנער אַקטיאָר, לייב שריפטזעצער, איינער פון די ערשטע און גלענצנדיקסטע שלום-עליכם-רעציטאַטאָרס. זיין רעדן אויף דער בינע איז געווען אַ מוסטער פון קולטיווירטער שפּראַכשנייקייט, אַבער אויס-שליסלעך פונעם ספּעציפישן ווילנער ייִדיש. ווען ער פלעגט אַנטיילנעמען אין אַ פרעמדן, נישט-ווילנער אַנסאַמבל, פלעגט ער אַבער זיין אַ גרילצנ-דיקער דיסאַנאַנס און בפּירוש שאַקירן. צופאַסן זיך צו דער שפּראַך פון די מיטשפּילער האָט ער נישט געקאָנט און נישט געוואָלט. דעריבער פלעגט ער זעלטן שפּילן מחוץ ווילנע. איך האָב אים נישט איין מאַל געוואָלט האָבן אין „וויקט“, אַבער ער פלעגט נישט איינגיין צוצופאַסן זיך צו אונ-דזער בינע-שפּראַך. נישט איין סעזאָן איז ער אַרומגעגאַנגען אַן טעאַטער-אַרבעט, באַנוגנדיק זיך בלויז מיט רעציטאַציע-אויפטריטן. דאָס לעצטע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט-מילחמה, ווען דער „וויקט“ איז אַרויס מיט זיינע גאַלדפּאַדן-אויפּפירונגען, האָב איך באַקומען אַ בריוו פון שריפטזע-צערן פון ווילנע. אינעם דאָזיקן בריוו האָט ער אויסגעדריקט זיין ווונטש מיטצואַרבעטן מיט אונדז און באַטאַנט זיין גרייטקייט צוצופאַסן זיך צו אונדזער בינע-שפּראַך. איך וואָלט מיך זיכער געפּרייט פון דער דאָזיקער צוזאַמענאַרבעט, האָט אַבער דער אויסברוך פון דער מילחמה צוגענומען ביי אונדז יעדע פּרייד צוגלייך מיטן רעכט אויף לעבן. לייב שריפטזעצער איז מער פון ווילנע נישט אַרויס.

**

נאָך איין רעפּאַרעם איז אַדורכגעפירט געוואָרן אינעם דעמאָלטיקן „צענטראַל-טעאַטער. אַ מין רעוואָלוציע אין דער ראַלן-באַזעצונג. אויך אויף דעם געביט האָבן געגעבן אַ ביישפּיל די „ווילנער“, ביי וועלכע די קלענסטע ראַל, אַדער עפּיזאָד איז געווען נישט ווייניקער וויכטיק פון דער הויפּטראַלע. דאָס האָט זיי שוין ביי זייער ערשטן אויפטריט אין וואַרשע

אין קאבריוס „דארפסיונג“ געשאפן פרעסטיזש און אכטונג. ס'איז געווען אן ארויספאדערונג צום אלטן יידישן טעאטער, ווו אלץ האט זיך געדרייט ארום דער צענטראלער פיגור, דעם „סטאר“ און געהיט זיך, חלילה, אים נישט צו שטערן...

מיטן באפרייען זיך פונעם דאזיקן נישט־געזונטן סיסטעם, האבן מיר זיך פארוואנדלט אין אן אויסגעשפראכן הארמאנישן אנסאמבל־טעאטער, ווו אויף דער קלענסטער ראָלע, אָדער עפיזאָד ווערט געלייגט נישט וויי־ניקער אַכט, ווי אויף דער הויפט־ראָל. די ערשטע לעקציע פונעם דאָזיקן כלל האָב איך בשעתו באַקומען ביי גלאַגאָלינען, אין כאַרקאָווער רוסישן מלוכה־טעאטער, שפילנדיק דעם עפיזאָד פונעם פוילישן פריץ אין טשי־ריקאווס „יידן“, וועלכער געפינט זיך אויף דער בינע קוים 15 מינוט. זעענ־דיק די רעאַקציע פונעם עולם איז מיר קלאָר געוואָרן די וויכטיקייט פונעם „עפיזאָד“ אינעם טעאטער און דער דאָזיקער „אַמפלואַ“ איז מיר געוואָרן נאָענט צום האַרצן. איך האָב געחלימט וועגן אַ טעאטער, אין וועלכן איך זאָל האָבן די מעגלעכקייט צו טון די פרעזיע אַרבעט פון אַן עפיזאָדן־אַקטיאָר. האָט דאָך אין דייטשלאַנד, אין ריינהאַרדס צייטן עקזיסטירט דער בכבודיקער זשאַנער פונעם עפיזאָדן־אַקטיאָר, וועלכן ס'האָבן רעפּרע־זענטירט די גדולים פון דער דייטשער בינע.

אין יידישן טעאטער, ביזן אַנקומען אין „צענטראַל“, איז עס מיר געווען אוממעגלעך צו דערגרייכן; די טרופע פלעגט באַשטיין פון אַ באַ־גרענעצטער צאָל אַקטיאָרן, וואָס זאָל קאָנען אויסטראַגן אַ פאַראַנטוואָרט־לעכע ראָל, פלעגן די קלענערע נישט גענומען ווערן אין אַכט. ערשט מיטן שאַפן פון אַ פאַרגרעסערטן אַנסאַמבל־קאַלעקטיוו אין „צענטראַל“, האָב איך די דאָזיקע מעגלעכקייט געפונען און זי טאַקע אויסגענוצט מיט פאַר־געניגן ביי יעדער געלעגנהייט. אַזוי איז געווען „פאַר אונדזער גלויבן“, אַזוי אין „מאַסקע גנב“, אין „סערקעלע“, אַזוי האָב איך מיך אין די שפּעטערע יאָרן נוהג געווען אינעם בראַזיליאַנער טעאטער און אַזוי בין איך מיך נוהג ביז היינטיקן טאַג.

ווארשע — דער גרויסער קולטור-צענטער

אז איך ווארף א בליק אויף יענער תקופה, אויפן אנהייב פון די צוואנץ-ציקער יארן, ווען איך בין צוגעטראטן צו זעלבשטענדיקער טעאטער-ארבעט, קאן איך מיך נישט באפרייען פונעם געפיל פון באוונדערונג פאר דעם דינאמישן אימפעט, מיט וועלכן דאס יידישע ווארשע האט אנהייב געהויבן בויען און פונאנדערבויען איר קולטור, דאס געזעלשאפטלעכע און פאליטישע לעבן.

אין זכרון קומען אויף געשטאלטן, פערזענלעכקייטן, גוט-באקאנטע און אַזעלכע, וואָס איך האָב ביז דאָן נישט געקענט; אַט שאַפן זיך אינס-טיטוציעס; אַט צעמענטירן זיך פאַרטייען; ס'דערהערן זיך דרייבטע לאַ-זונגען, וואָס רופן צו אַקטיווקייט, צו אַרגאַניזירטקייט, צו שעפּערישקייט. גלייך וואַרשע וואַלט מאָביליזירט די ווערטפולסטע עלעמענטן פון פּוילישן ייִדנטום, צונויפגעזאַמלט זיי פון אַלע געביטן פון לאַנד און אויסגעפורעמט אַ גייסטיקן כּוח, וואָס זאָל זיך אַנטקעגנשטעלן דער שוואַרצער פּעסט פון דער פּוילישער רעאַקציע. ס'איז געווען ווי אַן אַרויספּאַדערונג קעגן שטייגנדיקן אַנטיסעמיטיזם, אַ זעלבסטשוין און קאַנסאַלידירונג פון די נאַ-ציאָנאַלע כּוחות, אַ דעמאָנסטראַציע פון זייער וויטאַליטעט און אייגנאַר-טיקייט.

וילנער ליטע, מזרח-און מערב-גאַליציע, וואַלין, פּאַלעסיע, — אַלע טיילן פונעם נייעם פּוילן האָבן צוגעשטעלט די ווירדיקסטע קעמפּער פּאַר זייערע לאַקאַלע און אַלגעמיינ-ייִדישע אינטערעסן. זייערע מוטיקע שטי-מען האָבן זיך דערהערט פון דער סייס-טריבונע, דורך דער פּרעסע און דורך געזעלשאַפטלעכע און קולטור-אינסטיטוציעס, נישט געקוקט אויף אידעאָלאָגישע און פאַרטיישע מיינונג-פאַרשידנקייטן און אַנטאַגאַניז-מען, האָבן זיך די נייע באַוועגונגען אין גיכן פאַרוואַנדלט אין אַן אימפּאַ-נירנדיקער, אייגנאַרטיקער קראַפט, וואָס האָט ווירדיק רעפּרעזענטירט דאָס פּוילישע ייִדנטום.

די טעגלעכע צייטונגען, וואָכנשריפטן, חודשלעכע און פּעריאָדישע אויסגאַבעס פון אַלע ריכטונגען אינעם יונגן פּאָליטישן לעבן; ליטעראַרישע זשורנאַלן, אַ חוץ די גלענצנדיק־רעדאַקטירטע ספּעציעלע זייטן פאַר לי־טעראַטור און קונסט, מיט וועלכע די טעגלעכע צייטונגען פלעגן איין מאָל אין וואָך מהנה זיין זייערע לייענער; ספּאַרט־אויסגאַבעס און פּאַרטיי־שע ביולעטיגען.

ס'האַט זיך געגרינדעט אַ נעץ פון שולן פון אַלע ריכטונגען, אַוונט־קורסן, פּאַכשולן, כאַרן, קונסט־אויסשטעלונגען, דראַמקרייזן, וואָס האָבן געגרייט צוקונפטיקע אַקטיאָרן און טאַקע אַ נייע אוידיטאָריע פאַר אַן ערנסטן טעאַטער.

אַ נעץ פון ביבליאָטעקן, געזעלשאַפטלעכע, פּאַרטיי־שע און פריוואַ־טע; רעפּעראַטן, דיסקוסיע־אָונטן פון געזעלשאַפטלעך־פּאָליטישן און קינסטלעריש־דערצייערישן כאַראַקטער.

ס'האַט זיך געגרינדעט די „קולטור־ליגע“ מיט ד״ר משה זילבערפּאַרבּראַש, וואָס האָט געפירט אַ פּאַרצווייגטע טעטיקייט צווישן די אַרבעטער־מאַסן און האַלב־אַסימילירטער אינטעליגענץ; קולטור און פּאַכפּאַראַייגען, בראַש מיטן ליטעראַטן־און זשורנאַליסטן־פּאַראַיין אויף טלאַמאַצקע 13, און אַרטיסטן־פּאַראַיין, אויף לעשנע 2, וואָס האָבן געדינט ווי אַ זאַמל־פּונקט פאַר די מיטגלידער און געסט, וואָס פלעגן תמיד שטראַמען פון אַלע עקן וועלט אין דער מעטראָפּאָליע פון ייִדישן לעבן אין פּוילן.

נו, און טלאַמאַצקע 13 איז דאָך געווען אַ שם־דבר אין דער ייִדישער קולטור־וועלט. אַ דינאַמישע, פּריילעכע, גייסטרייכע סביבה. אַן אַדרעס, וואָס האָט רעפּרעזענטירט, קאַנטראַלירט און באַווירקט אַ שטיק ייִדיש לעבן אין פּוילן און אין ייִדישע ישובים מחוץ פּוילנס גרענעצן. אין דער דאָזיקער סביבה איז די פּאַראַנטוואָרטלעכקייט אַנצופירן מיט אַן ערנסטן טעאַטער געווען פּילפּאַך שווערער און במילא געשאַפן אַמביציע און חשק צו פּאַרמעסט.

איז טאַקע דאָס אחריות־געפיל געווען נאָך שטאַרקער ווען מיר זענען, נאָכן דערפּאָלג פון „פאַר אונדזער גלויבן“, צוגעטראַטן צו דער אַרבעט איבער מאַליעריס „קאַרגן“. אַן ערשטער טריט צו „איראַפּעישקייט“. —

מיין אמאליקער חלום, וואָס האָט אויך באַדאַרפט דינען ווי מיין רעזשיסער-רישע וויזיט־קאַרטע.

אהרן איינהאַרנס איבערזעצונג פון „קאַרגן“ האָט זיך שוין פון לאַנג געפינען ביי דער דירעקציע פון „צענטראַל־טעאַטער. ס'האָט זיך אָבער קיינער נישט געוואָלט צורירן צו איר, אַפילו נישט דער דרייסטער סאַמ־בערג, וואָס האָט אין האַרפּאַגאַן געזען אַ „שלאַגער־אַל“ פאַר זיך. די סביבה איז געווען פאַר אים צו גויזש, צו אַריסטאָקראַטיש; די מענטשן — ווייטע, פרעמדע, און בכלל — גיין קאַנקורירן מיטן פּוילישן טעאַטער, מיט סאַלסקין, וועלכן פּוילן פּלעגט באַווונדערן אין האַרפּאַגאַן...

און אַט נעם איך מיך אונטער אויפצופירן די קאַמעדיע און שטרייך אונטער די וויכטיקייט פון אַריינפירן די קלאַסיקער פון דער וועלט־ליטעראַטור אין אונדזער רעפּערטואַר. לכתחילה האָט מען זיך באַצויגן מיט אומצוטרוי צום דאָזיקן פּלאַן, קאַלקולירט וויפּל ס'דאַרפן קאַסטן די קאַסי־טיומען, די אויסשטאַטונג און בפירוש אויסגערעכנט דעם דעפיציט וואָס שטייט פאַר דעם טעאַטער. אונדזערע חסידים אָבער פון טלאַמאַצקע 13 מיט שלמה מענדעלסאָנען בראַש און בעיקר דער איבערזעצער אהרן איינ־האַרן, האָבן שטאַרק צוגערעדט די דירעקציע צום דאָזיקן שריט און מ'איז סוף־כל־סוף איינגעגאַנגען דערויף, אָבער מיט אַ שווער האַרץ. אַקטיאָרן האָבן זיך אין האַרצן געבייזערט אויפן חוצפהדיקן „יינגל“ און פאַרויס־געזען אַ דורכפאַל, וואָס וועט אַפקילן זיינע „ליטעראַרישע פּאַנטאַזיעס“.

און ס'איז געווען אַ געוואַגטקייט פון מיין זייט איינצושפּאַנען אַקטיאָרן אין אַ נישט־געוויינטלעכער אַרבעט; צווינגען זיי זיך אַפּצוואַנגן פון זייער שאַבלאַנעם אופן רעדן, פון נישט־קאַנטראַלירטע און צופעליקע באַוועגונגען, אַרויסצוברענגען אַן איינהייטלעכן און נייעם סטיל, וואָס ווייזט זיך זיי אויס צו זיין געקינצלט, אַפּעקטירט, „נישט־נאַטירלעך“... די זיכערקייט אָבער מיט וועלכער איך בין צוגעטראָטן צו די רעפּעטיציעס און טאַקע דער שוין־דערמאָנטער רעזשי־בוך האָט ביסלעכווייז געבראַכן דאָס אייז און אַקטיאָרן זענען, קעגן זייער ווילן, אַריינגעצויגן געוואָרן אין דער אַרבעט, פאַרכאַפט געוואָרן פון איר און ס'האָט זיך געשאַפן דער

קעגנזייטיקער צוטרוי צווישן אַקטיאָר און רעזיסער, וואָס איז דער דאָ-מיגירנדיקער פאַקטאָר אין דער טעאַטער־שאַפונג.

איצט האָט זיך געהאַנדלט וועגן צופאַסן די קאָמעדיע צום געשמאַק און אויפנעמפעיִקייט פון אונדזער עולם; צו באַווייזן נישט בלויז אַ בילד פון אַ באַשטימטן יחיד, אַ קמצן, נאָר אַרויסברענגען די עצם קאַרגשאַפט אין איר גאַנצער לעכערלעכקייט און שעדלעכקייט. איך האָב קיין רגע גישט פאַרגעסן אַן מיין אוידיטאָריע און זיך באַמיט אויסצוגעפינען אַן אינערלעכע און אויסערלעכע אויסדרוק־פאַרעם, וואָס זאָל זיך גרינגער לאָזן „פאַרדייען“.

איך האָב מיך באַמיט צו געפינען אַ סינטעזע פון מאַליערן און מאַ-דערנע אויסדרוק־מיטלען. די פיגורן, וואָס מאַליער האָט גענומען פון לעבן און טעאַטראַליזירט, האָב איך איבערגעפלאַנצט אויף אונדזער בינע און צוגעגעבן זיי אַ באַשיידענע, נייטראַלע ראַם, וואָס זאָל נאָך בולטער מאַכן זייער טעאַטראַלישקייט. אויסנוצנדיק מעגלעכע סצענישע מיטלען, האָב איך מיך באַמיט אַרויסצוברענגען כאַראַקטער דורך קאָמישע סיטואַציעס און לצעוואַטע שמד־שטיק. פונעם שלל בונטקייט, פאַרביקייט און שפּיר־לעוודיקן גראַטעסק, האָט זיך באַדאַרפט נאָך בולטער אַרויסשיילן די גראַע, טרוקענע, איינגעקאָרטשעטע געשטאַלט פונעם קאַרגן האַרפאַגאַנען, פון דער קראַנקייט וואָס רופט זיך קמצנות. אין מיינע פּראַיעקטן צו דער דע־קאַראַציע און מעבל האָב איך זיך אָפּילו באַמיט צו שאַפן אַן אויסערלעכע פאַרעם פאַר דער דאָזיקער קמצנות: אַ פּוּריטאַנישער אינטעריאָר, אַן אַ באַשטימטן סטיל, גראַע, גלאַט, סכעמאַטיש, איינטאָניק, וואָס זאָל מיט דער קאַרגשאַפט אין ליניעס שאַפן אַן אַנטשפּרעכיקע אַטמאָספּער פאַר קמצנות פונעם באַלעבאַס און אַ שרייענדיקן קאַנטראַסט צו די אַספּיראַציעס פון זיינע קינדער.

די פרעמיערע אין „צענטראַל“ איז פאַרגעקומען אין אויגוסט 1921 און דער דערפאַלג האָט איבערגעשטיגן אַלע דערוואַרטונגען. דער ענטר־זיאָום פון זאָל האָט זיך אַריבערגעטראָגן אויף דער בינע. מ'האַט זיך גראַ-טולירט, געקושט און געשפּרונגען פאַר פּרייד. מיין גרעסטע באַלוינונג האָב איך דעם אַוונט באַקומען פון אַסתר־רחל קאַמינסקי, וואָס האָט אין אַ

זייטיקער לאזשע זיך צוגעקוקט צו דער פארשטעלונג. זי איז ארויף צו מיר און אן ווערטער זיך צעקושט. אין דעם קוש איז געווען ליבע פון א מאמע, אַנערקענונג פון אַ חברטע, סמיכה פון אַ קינסטלערין און דערמוטיקונג מצד אַזאַ פאַרדינסטפולער טעאַטער־פּערזענלעכקייט.

דעם דערפאלג פונעם אַוונט האָט אויך געטיילט ש. לאַנדע. אין דער ראָל פונעם קוטשער־קוכער זשאַק האָט ער געגעבן אַ פּולבלוטקע, פאַר־ביקע מאַליערישע געשטאַלט, וואָס האָט קיין גלייכן צו זיך אין ייִדישן טעאַטער נישט געהאַט. ער וואָלט אויך מיט דער דאַזיקער קרעאַציע זיך נישט פאַרשעמט אויף קיין שום גרויסער בינע.

פון דעמאַלט אָן געהערט „דער קאַרגער“ צו די רעפּרעזענטאַטיווע פּיעסן אין מיין רעפּערטואַר און איך שפּיל אים אומעטום, וווּ די וועגן פונעם ייִדישן טעאַטער פאַרפירן מיך. די זעלבע אויפפירונג איז בשעתו באַגייט געוואָרן דורך מיר אין „וויקט“, וווּ זי איז געוואָרן אַ צירונג אין זיין קינסטלערישן אַקטיוו.

איך בין נישט געווען דער איינציקער וואָס האָט געשפּילט האַרפּאַ־גאַן אין ייִדישן טעאַטער. נאָך זיין פאַרלאָזן דעם „צענטראַל“, האָט אויך סאַמבערג אָנגעהויבן צו שפּילן דעם „קאַרגן“ ביי זיינע גאַסטראַלן אויף דער פּראַווינץ און אין אויסלאַנד.

ביי מיין טורניי איבער די לאַטיינאַמעריקאַנער לענדער, פלעג איך געבן פּראַגמענטן פון „קאַרגן“ מיט אסתר פּערעלמאַן אין דער ראָל פון פּראַזינע. אין די לעצטע יאָרן האָט אין די זעלבע פּראַגמענטן געשפּילט פּראַזינא מיין פּרוי, ראַזאַ טורקאַוו.

6

צווישן די „ווילנער“ און „צענטראַל“

נישט געקוקט אויפן גרויסן דערפאלג פון „קאַרגן“, איז פון דעסט־וועגן די צאָל פאַרשטעלונגען זיינע געווען קלענער פונעם פּאַלקסטימלעכן „פאַר אונדזער גלויבן“. דאָס טעאַטער האָט זיך גענייטיקט אין אַ נייער

אויפפירונג, וואָס זאָל, אויב נישט אַריבערשטייגן דעם «קאַרגן», איז לכל-הפחות נישט בלייבן הינטערשטעליק פון אים. און אָט האָט זיך געשאַפן דער טראַדיציאָנעלער קריזיס, ווען אַ טעאַטער טרעט צו צו דער אַרבעט אָן אַ פּאַרויס-באַשטימטן, צוגעגרייטן אַרבעטפּלאַן. כאַאַס איז דאָך דער געפערלעכסטער שונא פון יעדער קאָנסטרוקטיווער אַרבעט, בפרט פון טעאַטען. פּאַרלירסט די איבערקלייבערישקייט, כאַפּסט וואָס ס'קומט אונ-טער דער האַנט, אַבי ס'טעאַטער זאָל נישט בלייבן שטיין, אַבי ס'געשעפט זאָל אָנגיין. ווערסט פּאַטאַליסטיש: אפשר וועט עס פון דעסטוועגן געפעלן, דער עולם האָט דאָך זיינע קאַפּריזן, אַפט מאָל אומפּאַרשטענדלעכע, איז — אפשר...

האַבן מיר טאַקע געשפּילט וואָס ס'האָט זיך «אונטערגערוקט» און ס'האָט נישט באַוויזן זיך אָנצוואַרעמען אינעם ליכט פון דער ראַמפּע, ווי מ'האָט עס שוין געמוזט פּאַרבייטן מיט עפעס אַנדערש. מ'האָט זיך אַפּילו געפרוּווט ראַטעווען אַ צווייט מאָל מיט מאַליערן, דאָס מאָל מיט «די ליבע אַלס דאָקטאָר», וואָס איך האָב איבערגעזעצט מיט אידאָ קאַמינסקאָ; ס'האָט זיך באַקומען אַ קאַמישע באַלעט-אַפּערע, מיט מוזיק, צוגעפּאַסט פון יוסף קאַמינסקי, מיט אַ גאַלעריע קאַמישע פיגורן, פּריילעכע סיטואַציעס, בונטע דעקאָראַציעס און — ס'האָט אַלץ נישט געהאַלפּן.

נאָך אַ קורצער צייט שפּילן האָט מען די «ליבע אַלס דאָקטאָר» פּייער-לעך געבראַכט צו קבורה. איך האָב דאָן צום ערשטן מאָל בייגעוויינט די טראַגיש-קאַמישע פּראַצעדור פון «ברענגען צו קבורה» אַ דורכגעפּאַלענע פּיעסע, וואָס פּלעגט זיך פּראַקטיצירן אין טעאַטער. די פּראַצעסיע איז געווען צוגעגרייט פון אונדזער אינספּיציענט, וועלכער האָט עס אגב גע-טון מיט אַ געוויסער שאַדנפּרייז: «זאָל ער נישט מיינען, דאָס יינגל, און ס'קאָן צוויי מאָל אָנגיין אַ בלאָף מיט מאַליערן»...

דער אַפּיש פון דער פּאַרשטעלונג האָט זיך געפּינען אין אַ קליינער טרומנע, וואָס ער אַליין טאַקע האָט געטראָגן. פאַר אים איז געגאַנגען אַ צווייטער לץ, קלאַפּנדיק מיט אַ פּושקע און שרייענדיק: «צדקה תציל ממות»... עס זענען אים נאָכגעגאַנגען אייניקע בינע-אַרבעטער, אָנגעטון אין שוואַרצע טאַגעס פון מאַליערס דאָקטוירים, מיט אָנגעצונדענע ליכט

אין די הענט, נאך זיי — אייניקע אַקטיאָרן און קיביצער. די פּראָצעסיע איז פאַרביי די בינע, אַרויס אויפן הויף, וווּ מ'האַט באַגראָבן די טרומנע אין אַ צוגעגרייטן גרוב. אויפן „פּרישן“ קבר איז געשטעלט געוואָרן אַ מצבה מיט אַן אויפריפט; פ. נ. די „ליבע אַלס דאַקטאָר“, בת מאַליער ז"ל, שהלכה לעולמה. — טעאָטער צענטראַל.“

דער דורכפאַל פון איין פּיעסע נאָך דער אַנדערער האָט, פאַרשטייט זיך, משפּיע געווען אויף דער פּינאַנציעלער לאַגע פון טעאָטער. ביי די אַקטיאָרן האָבן זיך אויסגעשעפּט די אָפּגעשפּאַרטע גראַשנס און יעדער איינער האָט אַנגעהויבן צו טראַכטן ווי אַזוי זיך צו ראַטעווען פונעם שווערן מצב. אונדזער בקשה זיך צו באַפּרייען פון קאַלעקטיוו האָט נישט אַנגע-טראַפן אויף קיין שום שוועריקייטן און איידער מיר האָבן זיך באַוויזן אומצוקוקן, זענען מיר, — אידאָ קאַמינסקאָ און איך — אַנגאַזשירט גע-וואָרן דורך דער ווילנער טרופּע. אסתר-רחל איז געפאַרן אויף גאַסטראַלן אין דער פּראָווינץ.

די „ווילנער“, וואָס האָבן זיך אומגעקערט פון אַ דערפאַלגרייכן טורניי מיטן „דיבוק“, האָבן זיך באַזעצט אין קאַמינסקיי-טעאָטער, מיט דער האַפּע-נונג זיך צו פאַרשאַפן אַ נייעם רעפּערטואַר. אויך זיי איז אַוועק שלימזל-דיק, גלייך דער עולם וואָלט אין גאַנצן פאַרגעסן אין זייער עקזיסטענץ. אויך זיי האָט באַהערשט די גוט-באַקאַנטע דעזאַריענטאַציע ווי אַ פּועל-יוצא פון טעאָטער-קריזיס. אמת, ס'איז געווען פּלאַנירט די פרעמיערע פון אַנסקיס „טאַג און נאַכט“ אין קאַציונעס באַאַרבעטונג און ד"ר שיפּערס אַ נייע סצענישע קאַנצעפּציע פון פרצעס „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק“. שי-פּער האָט אונדז פאַרגעלייענט זיין ווערסיע, וואָס האָט נאָך מער פאַר-געפּלט און קאַמפּליצירט פרצעס „אַ טרוים אין אַ פיבערנאַכט“...

די „ווילנער“ האָבן געזוכט אַ רעטונג אין דער באַננונג פונעם אַלטן רעפּערטואַר פון זייער ערשטן פּעריאָד. אונדז איז אויסגעקומען אויפצוטרעטן אין „אייפּערזוכט“ און אין „גאַט פון נקמה“, פּיעסן, אין וועלכע מיר האָבן ביידע אַ סך מאָל געשפּילט. גראַד ווי מיר האָבן זיך געשטעלט רעפּעטירן „אייפּערזוכט“, איז אונדזער צוויי-יאָריק טעכטערל קראַנק געוואָרן אויף אַ שווערן טיפּוס, וואָס האָט זיך מיט יעדן טאַג אַליץ מער קאַמפּליצירט.

די רעפערטייעס האבן זיך פאר אונדז פארוואנדלט אין דער גרעסטער פיין. מיר האבן געלעבט ווי אין א קאשמאר, א וויסטן חלום. יעדע פרייע רגע האבן מיר פון טעאטער אהיימטעלעפאנירט זיך עפעס צו דערוויסן. ליידער זענען די ידיעות נישט געווען קיין פריילעכע און מיר האבן דעם טעקסט פון די ראָלן פארשולונגען מיט טרערן. אַלע אין טעאטער האבן אונדז מיטגעפילט, אבער די פרעמיערע איז געווען באַשטימט און... די פארשטעלונג מוז גיין! פאַר די וואַרשעווער טעאטראַלן איז עס געווען אַ סענסאַציע: אידאַ קאַמינסקאַ און איד ביי די „ווילנער“, פאַר אונדז — אַ יום-הדין אין פולן זין פון וואַרט. אינעם טאַג פון אונדזער פרעמיערע איז געווען דער קריזיס אינעם קינדס קראַנקייט. דער פראַפעסאָר, וועלכן מיר האָבן יענעם טאַג אַרויסגערופן, האָט דערקלערט, אַז די מעדיצין קאַן דאָ גאַר נישט אויפטון, נאָר „איין גאַט דאַרף אונדז העלפן“... מיר האָבן געוואַרפן אַן איבעריקן בליק אויפן לעבעדיקן סקעלעטל, וואָס האָט קוים געזשיי פּעט און, צעבראַכענע זענען מיר אַראָפּ אין טעאטער...

די פארשטעלונג איז געוואָרן אויפגענומען קאַלט. קיינער האָט דאָך נישט געוויסט די סיבה פון אונדזער „נישט דערגיין“ צום עולם. אויך די קריטיק האָט אונדזער שפילן אויפגענומען מיט צוריקגעהאַלטנקייט. נישט וועלנדיק אונדז לגמרי אַראַפרייסן. אַבער וועמען איז דאָ אַנגעגאַנגען דער עולם, די קריטיק. מיר זענען מיט אַלע אונדזערע חושים געווען ביים קינדס בעטל און געזען פאַר זיך דעם צאַנקענדיקן בליק פון אירע ווי פאַר-גלאַצטע אייגעלעך.

יענע נאַכט איז טאַקע געווען דעצידירנדיק און איר געבראַכט אַ באַ-רויקנדיקן שלאָף און אַ ירידה אין דער טעמפּעראַטור. איר לעבן איז גע-ווען געראַטעוועט. ס'איז אַלזאָ פאַר אונדז געווען אַ גליקלעכע פרעמיערע! פאַר דער קורצער צייט, וואָס מיר זענען געווען ביי די „ווילנער“, האָב איך באַוויזן צו דערקענען פון דער נאַענט די דאָזיקע אינטערעסאַנטע טעאטער-אינסטיטוציע, וואָס האָט שוין באַוויזן דורכצומאַכן אייניקע קריי-זיסן און גילגולים. מיר האָט אימפּאַנירט זייער ערנסטער צוגאַנג צום טעאטער, דער אינטערעס צו זיינע פאַרשידענע אַפּצווייגן, זייער באַהאַ-וונטקייט אין דער יידישער און אַלגעמיינער ליטעראַטור, די צילבאַוויסט-

קייט אינעם אויספירן די דערהויבענע מיסיע פון אקטיאר, פונעם קאלעקטיוו אין טעאטער. אייגנשאפטן, וואס ס'איז מיר ביז דאן זעלטן אויסגע- קומען צו אבסערווירן אינעם יידישן טעאטער. דאקעגן האב איך מיך אָנ- געשטויסן אויף אַ ריי נעגאטיווע אייגנשאפטן, וואָס זענען מיר אפילו אינעם פראַפּעסיאָנעלן יידישן טעאטער געווען פרעמד. איך האָב דערזען אַ קאָמפּלירטן און ראַפּינירטן הינטערקוליסן-אַפּאַראַט, וואָס האָט קאָנ- טראַלירט די צווישנבאַצונג ביי די מיטגלידער פון דער טרופּע, זייער באַצונג צו דער אָנפירערשאַפט און זייער מיינונג וועגן איר.

פון די פאַרוואַלטונג-זיצונגען, צו וועלכע איך בין געוואָרן צו קאָאָפּ- טירט, איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז דאָס אַנגאַזשירן אונדז צו די ״ווילנער״ האָט באַדאַרפט דינען פאַר אַ ״בייטש״ קעגן די צוויי ״אַלטע״ ווילנער, וואָס האָבן אָנגעהויבן, ווי ס'האָט געהייסן, צו ״פאַררייסן די נאַז״. נאָך בולטער איז מיר די זאַך געוואָרן, ווען מ'איז צוגעטראָטן רעפּעטירן ״טאַג און נאַכט״. די רעזשי האָט באַדאַרפט דורכפירן אַ קאָמיסיע פון דריי: קאַדישזאָן, אַלעקס שטיין און איך. די הויפּטראַל האָב איך באַדאַרפט דוב- לירן מיט שטיינען. איך האָב עס באַדאַרפט זיין די ״בייטש״ קעגן שטיי- נען. זענען מיר גראַד געווען זייער גוטע חברים. ער האָט עס אונדז בשעתו אויסגעבאַרגט דעם געשריבענעם טעקסט פון ״דיבוק״, אַדאַנק וואָס מיר האָבן געקאָנט אַרויספאַרן מיט דער פּיעסע אויף דער פּראָווינץ. ס'איז געווען פון זיין זייט אַ זשעסט, וואָס איך האָב אַן ענלעכן מער נישט באַ- געגנט אין מיין פּראַקטיק. איך האָב אָבער נישט געוואַלט זיין קיין ״בייטש״ קעגן שטיינען און בכלל האָט מיר נישט אימפּאַנירט די ראַל פון אַ ״בייטש״. די דאָזיקע טאַקטיק איז פאַר מיר געווען פרעמד און אָפּ- שטויסנדיק, בפרט ווען כ'האַב זי דערזען ביי אַ יונגן דור אַקטיאָרן, וואָס האָבן געשמט ווי אידעאָליסטן. אידאָ און איך האָבן פאַרלאָזט דאָס טעאָ- טער פון די ״ווילנער״. ס'איז מיר ליבער געווען דאָס פּרימיטיווע ״וואָס אויף דער לונג, דאָס אויף דער צונג״ פונעם אַלטן יידישן אַקטיאָר, ווי די ראַפּינירטע הינטערקוליסן-פּאַליטיק אין ווייסע הענטשקעס.

דערוויסנדיק זיך וועגן אונדזער פאַרלאָזן די ״ווילנער״, האָט זיך אויף ס'ניי געווענדט צו אונדז דאָס ״צענטראַל-טעאטער, וווּ מ'האָט גראַד

אָנגעהויבן צו רעפּעטירן גאַגאַלס „רעוויזאָר“. מ'האַט מיר פּאַרגעלייגט איבערצונעמען די רעזשי און צו שפּילן כלעסטאַקאָון.

איך האָב געמוזט אָנהייבן די רעפּעטיציעס פון ס'ניי און דער עיקר ווידמען אַ סך צייט און אַרבעט דעם טעקסט. אין דער הקדמה צו זיין אי-בערזעצונג שטרייכט זי. סעגאַלאָוויטש אונטער די שוועריקייטן אויף וועל-כע ער האָט זיך אָנגעשטויסן ביים איבערטראַגן די רוסישע שפּראַכווערט-לעך אין יידיש. ער האָט געמוזט גיין — פּאַרענטפּערט ער זיך — אויף אַ סך קאַמפּראַמיסן, כדי „ס'זאָל כאַטש עפּעס בלייבן פון גאַגאַלס סביבה“. איז ער אָבער געגאַנגען אויפן וועג פון לייכטסטן ווידערשטאַנד און פשוט געלאָזן אַ סך רוסישע אויסדרוקן נישט איבערגעזעצט און געבויט פּראָזן לויטן מוסטער פון אַריגינאַל, וואָס איז געווען פּרעמד דעם יידישן אויער און אין סתירה צו דער יידישער סטיליסטיק. די רייניקונג פון דער אי-בערזעצונג האָט ביי מיר צוגענומען אַ געוויסע צייט. אָן דעם איז מיר אוממעגלעך געווען צוצוטערעטן צו רעפּעטירן.

אין דער פּאַרשטעלונג האָבן זיך באַטייליקט די בעסטע כוחות פונעם „צענטראַל-טעאַטער, ווי: אייזיק סאַמבערג, שמואל לאַנדע, משה ליפּמאַן, בן-ציון פּאַלעפּאַדע, דוד לעדערמאַן, וו. גאַדיק, העלענאַ גאַטליב און אַ פנים-חדשות: קלאַראַ סעגאַלאָוויטש.

גאַר אומגעריכט האָט זיך די דאָזיקע אַקטריסע באַוויזן אין אונדזער קרייז. קיינער האָט זי ביז יענער צייט נישט געקענט און נישט געהערט פון איר.

אַן אַקטריסע איז זי געוואָרן פּלוצים, אַזוי ווי זי איז פּלוצים געוואָרן סעגאַלאָוויטש ווייב. די דאָזיקע ידיעה, וואָס אַרנאָלד האָט געבראַכט אין די ליטעראַריש-קינסטלערישע קרייזן, האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקע סענסאַציע און פּאַרשידענע קאַמענטאַרן. סעגאַלאָוויטש, דער „כראַנישער“ בחור, איז געווען באַקאַנט ווי אַן איינזאַמער, פּאַרביטערטער מענטש, וואָס איז נישט פּעיק זיך צוצובינדן צו עמעצן, בפרט זיך צו פּאַרליבן און אַט באַווייזט זיך סעגאַלאָוויטש אין ליטעראַטן-פּאַראַיין מיט אַ רייזנדיקע, יונגע דאַמע, וואָס איז מיט אַ צייט שפּעטער געוואָרן זיין פּרוי. זי איז מיט אַ מאַל געוואָרן די סענסאַציע פון טלאַמאַצקע 13.

אין דער קורצער צייט, וואס מיר זענען געווען ביי די "ווילנער", האט סאמבערג אנגאזשירט קלארא סעגאלאוויטש אין "צענטראל-טעאָ-טער. ביז דאָן איז זי קיין אַקטריסע נישט געווען. דאָס האָט זיך טאַקע געפילט אין איר שפילן די איינציקע פרויענראָל אין בערגערס "מבול". ס'האָבן זיך אָבער געוואָרפן אין די אויגן אירע גרויסע מעלות פאַר דער הינע. די זעלטנשיינע אויסערלעכקייט, רייכער שטימ-מאַטעריאַל, טעמ-פּעראַמענט און — קודם-כל — יוגנט, מיט וועלכע זי האָט אָפּגעפּרישט די בינע.

קלאָראַ האָט פונעם ערשטן דערשיינען אויף די ברעטער געצויגן צו זיך די אַלגעמיינע אויפּמערקזאַמקייט. מ'האַט איר פאַרויסגעזאַגט אַ גרויסע צוקונפּט ביים טעאַטער. זי וואָלט עס בליספּק דערגרייכט, ווען — זי וואָלט באמת ליב געהאַט ס'טעאַטער און געזוכט זיך קינסטלעריש אויסצולעבן אין אים. זי האָט אָבער ליב געהאַט אויסשליסלעך זיך אין טעאַטער און געזען אין אים אַ מיטל צום ציל: צו ווערן באַרימט און צו האָבן דערפּאָלג ביי מענער. שווער צו זאַגן, צי דאָס איז געווען בלויז אַ פּוסיטער ווייבערישער קאַפּריז. דאָס האָט איר אָבער אומבאַדינגט גע-שטערט אַנצוגיין מיט נאַרמאַלער טעאַטער-אַרבעט און צו אַנטוויקלען אירע נישט-דורכשניטלעכע פּעיקייטן.

קלאָראַ איז אויך געוואָרן באַליבט ביי די חברים. זי האָט באמת גע-האַט אַ גוט האַרץ. זי איז געווען די ערשטע וואָס האָט זיך שטענדיק אָפּ-גערופּן אויף עמעצנס נויט אָדער בקשה. ס'האַט זיך אַרום איר געשאַפן אַ גרופּע פרויען און מענער, כלומרשט איבערגעגעבענע פריינד, וואָס האָבן אָבער שטילערהייט גענאָסן פון אירע טובות און זי אויסגענוצט. קלאָראַ האָט זיך דאָס געמאַכט נישט באַמערקן. העלפן אַנדערע איז ביי איר געווען אַ צווייטע נאַטור. אַ נאַטור פון אַ מענטש וואָס פאַרדינט לייכט און גיט אויס נאָך לייכטער.

האַט טאַקע געחידושט: וואָס טוט די דאָזיקע רייצנדיקע און לעבנ-לוסטיקע פרוי אינעם בידנעם יידישן טעאַטער און אין דער עמכדיקער סביבה פון טלאָמאַצקע 13? קלאָראַ האָט זיך זיכער געמיטן מיט איר באַ-רוף: זי איז, דאַכט זיך, ווי געבוירן צו זיין אַ סאַלאַנדאַמע פון וועלט-

פארנעם און נאר א צופאל האט זי פארווארפן אין דער יידישער גאס, וווּ זי האט זיך געצאפלט ווי א פליג אין שפינוועבס. זי איז געווען צו ווייניק פראקטיש — ביי איר גאנצער חכמה — אויף אויסצונוצן אירע אייגעבוירענע נייגונגען און איר אייגנטלעכע באשטימונג און זיי פאר ביטן אויף קליינגעלט... ווען זי האט זיך אין יארן ארום געכאפט דערויף, איז שוין געווען צו שפעט. דער פלאם האט זיך שנעל אויסגעברענט. איר צאטער ארגאניזם האט זיך איינגעבראכן און קלארא איז קראנק געווארן אויף טובערקולאז. (א לעבן — אין א געוויסער מאָס — ענלעך צו דער פראנצויזישער ראשעל).

ביי די רעפעיטיצעס פון „רעוויזאר“ איז מיר אויסגעקומען צו מאַכן די ערשטע באַקאנטשאַפט מיט דער דאָזיקער אַריגינעלער אַקטריסע. מיט דער צייט זענען מיר געוואָרן פריינד און די פריינדשאַפט האט אָנגע- האַלטן ביז אונדזער לעצטער באַגעגעניש אין דער הילף-אינסטיטוציע אויף לעשנע 13, וווּ זי האט בעת דער נאַצישער אַקופאַציע פאַרנומען אַז אַנ- פירנדיקע פאַזיציע.

**

דער „רעוויזאר“ האט ווידער געצויגן עולם אין „צענטראַל“ ווי אין די גוטע צייטן פון „קאָרגן“. הגם די אויפפירונג האט נישט פרעטענדירט אויף קיין שום נאָוואַטאַרישקייט און דערמאָנט די טראַדיציאָנעלע „רע- וויזאר“-פאַרשטעלונגען אינעם רוסישן און פוילישן טעאַטער, האט זי אָבער פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ מוסטער פון גוטן אַקטיאָרישן צוזאַמענ- שפיל. אויך דאָס מאַל האט לאַנדע געשאַפן אַן אומפאַרגעסלעכע קרעאַציע פונעם דינער אַסיפּ, וואָס איז נישט אַפּגעשטאַנען פון מאַליערישן זשאַק. הגם דער „רעוויזאר“ איז נישט אַריין אין רעפערטואַר פון „וויקט“, האָב איך אים שפּעטער אויפגעפירט ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן אין פוילן און אין אויסלאַנד. ער האט מיר אויך — בעת דער וועלט-מילחמה — געדינט ווי אַ רעזשיסערישער דעביוט אין בראַזיליאַנער טעאַטער „אַס קאַמעדיאַנטעס“ אין ריאָ דע זשאַניראָ.

מיטן „רעוויזאר“ האט דער „צענטראַל“ אַריבערגעטרעטן די שוועל פון 1922סטן יאָר, וואָס האט אונדז געבראַכט נייע רעפערטואַר-זאָרגן און

נישט געלונגענע פרווון; דעם אמעריקאנער פארס „פאטאש און פערלמור-טער“, די ווינער קאמעדיע „ד׳ר שטיגליץ“ און נאך אייניקע צופעליקע פרעמיערעס.

ביי דער דאזיקער געלעגנהייט בין איך אריינגעצויגן געווארן אין א נייער מאכניאציע אין דער פאראיין-פאליטיק, וואס איז פאר מיר ביז דאן געווען אומבאקאנט. איך בין גיך אנטלאפן, ווי דעמאלט, פון דער „בייטש“ ביי די ווילנער. איך בין צו יענער צייט געווען פארזיצער פון ארטיסטן-פאראיין און די פארוואלטונג איז באשטאנען ס׳רוב פון מיטגלידער פון „צענטראל-טעאטער. מיט א צייט פריער האט זיך צום פאראיין געווענדט דער דירעקטאר צעלמיסטער נאך א דערלויבעניש אראפצוברענגען אין קאמינסקי-טעאטער מאלי פיקאן. אויף א ספעציעלער זיצונג פון דער פארוואלטונג האט זיך די מערהייט, דאס הייסט, די „צענטראל-מיטגלי-דער, ארויסגעזאגט קאטעגאריש קעגן דער מאלי פיקאן, מאטיווירנדיק עס מיט רייניקנסטלערישע טעמים, מיט דער אויפגאבע פון פאראיין צו שטיין אויף דער וואך פון רעפערטואר-רייניקייט און פון באקעמפן די „יאנקעלעך“ אויף דער ווארשעווער בינע. איך האב דעם דאזיקן מאטיוו געהאלטן פאר גענוג וואגיק און אויך געשטימט קעגן דער דערלויבעניש. ווי איך האב שפעטער פארשטאנען, האבן די אקטיארן פון „צענטראל-טעאטער פשוט מורא געהאט פאר קאנקורענץ און אויסגענוצט דעם בא-שלוס פון פאראיין צו באקעמפן שונד, אויף צו פארטיידיקן זייערע איי-גענע אינטערעסן. דער דאזיקער מאנעווער איז מיר קלאר געווארן אין א צייט ארום, ווען דעם „צענטראל“ איז אוועק שלעכט און מ׳האט געזוכט מיטלען מיט וואס זיך צו העלפן. דאן זענען די זעלבע פארוואלטונג-מיט-גלידער געקומען מיט א פארשלאג צו אנגאזשירן די פיקאן אין „צענ-טראל“. ווען איך האב זיי דערמאנט די מאטיוו, צוליב וועלכע זיי זענען פריער געווען קעגן איר קומען קיין ווארשע, האבן זיי זיך פאררופן אויף דער רומענישער פרעסע, וואס האט שטארק געלויבט די פיקאן און בעיקר אויף די גרויסע „געשעפטן“ וואס זי מאכט. האט טאקע דער „צענטראל“ נישט דערלאזט, אן עמעצער אנדערש זאל זי „אויסכאפן“. איך האב מיך תיכף אנגעגעבן אין דימיסיע און פון דעמאלט אן בין איך פארבליבן א

פשוטער סאלדאט אינעם אַרטיסטן־פאַראיין, אויסמיידנדיק יעדן אַפיציעלן אַמט.

**

נאָך די כסדרדיקע נישט־געלונגענע פרעמיערעס באַשליסט דער קאָ־לעקטיוו זיך אויפצולייזן. ס'האַבן זיך אָבער דערנענטערט די יום־טובים. האָבן מיר אויפן פאַרלאַנג פון די באַלעבאַטים פון „צענטראַל“ מסכים געווען אויף גיך „עפעס“ אויפצופירן, כדי אַפצושפילן די יום־טוב־טעג און זיך פונאַנדערגיין בשלום.

דער דאָזיקער „עפעס“ איז צופעליק געווען שלום אַשס „מאַטקע גנב“... מיר האָבן טאַקע אָפגעשפילט די יום־טובים און צוליבן גרויסן דערפאַלג פון דער פיעסע איז געווען אַ שאַד איבערצורייסן די פאַרשטע־לונגען און מיר זענען פאַרבליבן שפילן „מאַטקע גנב“, ווי לאַנג ס'וועט זיך לאַזן. אַזוי האָט זיך עס „געלאָזט“ שפילן אַ גאַנץ קיילעכדיק יאָר... ווידער איינער פון די סורפריזן וואָס האָט בשעתו אויפגערוודערט די טעאַטער־וועלט. אַ קוימצוגעגרייטע, אַן אויף גיך „צונויפגעסטרענגעוועטע“ פאַרשטעלונג, שטייגט כמעט איבער דעם דערפאַלג פון דער טיפפאַרטראַכ־טער, זאָרגפעליק־איינשטודירטער, מיט פיעטעט געשפילטער „דיבוק“־פאַרשטעלונג ביי די „ווילנער“.

די סיבה? פאַלקס־טעמאַטיק. אונטערוועלט. טומאה און קדושה. די ליבע פון אַ גנב צו זיינע „צוויי מאַמעס“. ליריזם, שפאַנונג, סענטימענט און... די באַזעצונג. סאַמבערג אַלס מאַטקע האָט איבערגעשטיגן זיינע ביז־איצטיקע דערפאַלגן, די רייצנדיקע קלאַראַ איז געווען אַן אידעאַלע מערי און, ווי שלום אַש האָט זיך אויסגעדריקט בעת דער הונדערטסטער פאַר־שטעלונג פון „מאַטקע“: „פון די קליינע עפיזאָדן זענען געמאַכט געוואָרן סטאַר־ראַלן — ווי זעט מען דאָס אין אַמעריקע?!“...

האָט טאַקע אידאָ קאַמינסקאָ געשאַפן אַן אומפאַרגעסלעכע קרעאַציע אין דער „רויטער“, לאַנדע איז געווען דער טיפישסטער קאַטאַריניאַזש פון וואַרשעווער הייף, משה ליפמאַן — אַ „געבוירענער“ קאַנאַרעק. לע־דערמאַן — אַן „אַמתער“ בלינדער לייב, די וויידע (מיין אַמאַליקע מיט־שפילערין פונעם אַרטיסטישן ווינקעלע), אַ צניעותדיקע חנהלע, דער היפוך

פון דער אויסגעלאסענער מערי; איך האָב געשפילט דעם אַלטן פּריץ, לויטן נוסח פון זיין כאַרקאָווער פּראָטאָטיפּ אין טשיריקאָווס „יידן“. ס'איז געווען אַ פּאַרמעסט פון אַקטיאַרישע קרעאַציעס, וואָס האָבן פון דעסטוועגן באַוויזן זיך צונויפּצוגיסן אין אַ האַרמאָנישער גאַנצקייט; אַן אידעאַלער מוסטער פון רעאַליסטישער טעאַטער־שפּיל; פון אויפלעבן מיט טיפּער אינטוויזיע דעם מחברס פּאַרביקע געשטאַלטן און אַרויסברענגען זיי מיט סטיכישן טעמפּעראַמענט.

מיר האָבן מיטן „רעוויזאָר“ און „מאַטקע“ באַזוכט אייניקע גרעסערע שטעט, אָבער אַפט אַרויספאַרן האָבן מיר נישט געקאָנט צוליבן צוגרייטן אַ נייע פּיעסע. און דאָ איז טאַקע באַגאַנגען געוואָרן אַ פעלער, וואָס האָט דעצידירט אין דער ווייטערדיקער עקזיסטענץ פון קאַלעקטיוו.

צו יענער צייט האָט זיך געפּינען אין וואַרשע אַפּאַטאַשו. ער האָט געלייענט פאַר אונדז זיין פּיעסע „הייס בלוט“, באַאַרבעט פון זיין ראַמאַן „פּערד־גנב“. וואָלט די נאָך אפשר געקאָנט האָבן דערפּאַלג, ווען זי וואָלט נישט געשפּילט געוואָרן גלייך נאָך „מאַטקע גנב“. די פּיעסע האָט פאַר־געשטעלט מיט זיך אַ „מאַטקע גנב“ אין אַן אַמעריקאַנער ווערסיע, ענלעך כּער קאַנפּליקט, ענלעכער טיפּאַזש, ענלעכע סיטואַציעס — נאָר אויף אַ פּרעמדן פּאַן. דער גרעסטער פעלער איז אָבער געמאַכט געוואָרן מיטן באַזעצן די צוויי הויפּטראַלן דורך סאַמבערגן און קלאַראַ סעגאַלאַוויטש, וואָס ס'האָט נאָך מער אונטערגעשטראַכן די ענלעכקייט פון די צוויי פּיעסן. איך האָב אַפּילו באַקעמפּט די דאָזיקע ראַלן־פּאַרטיילונג, אָבער דער איינ־פּלוס פון סאַמבערגן נאָך זיין דערפּאַלג אין „מאַטקע“ איז געווען אַזוי גרויס, אַז מיינע פּראָטעסטן זענען נישט גענומען געוואָרן אין אַכט.

אין גיכן האָט זיך די ריכטיקייט פון מיינע אַרגומענטן באַשטעטיקט, אָבער ס'איז שוין געווען צושפּעט. דער עולם האָט ווי פאַרגעסן דעם אַדרעס פון „צענטראַל“. ס'איז נישט געווען קיין ברירה ווי זיך ווידער צו לאָזן אין וועג אַריין.

די צייט פון אונדזער שפּילן אין וואַרשע האָט אונדז אַ סך געלערנט. דער עיקר; כּדי צו גרינדן אַ טעאַטער אין וואַרשע, דאַרף מען קודם־כּל זיך באַוואַרענען מיט אַ פון פּאַרויס־באַשטימטן רעפּערטואַר פאַר אַ סעזאָן

צייט לכל-הפחות און אנהייבן שפילן, האבנדיק נישט ווייניקער פון צוויי צוגעגרייטע פיעסן.

דער צווייטער וויכטיקער מאמענט: א פאסיקער אנסאמבל, וואס זאל באשטיין פון אייניקע פון די בעסערע עלטערע אקטיארן, ארומגע-רינגלט מיט א יונגן, געשולטן, מאדערנעם טעאטער-אנסאמבל.

מיט די צוויי דאגות האבן מיר פארלאזן דאס „צענטראל-טעאטער, כדי אין א צייט ארום צו לייגן דעם גרונטשטיין פארן „ווארשעווער יידישן קונסט-טעאטער“, פארן „וויקט“.

7

די בריק צו ווארשע

עס וואלט מיר איצט שטארק צונוץ געקומען מיין גרויסער ארכיוו, וואס איך האב יארנלאנג זארגפעליק געזאמלט. אין דער באמבארדירונג פון ווארשע איז ער פארברענט געווארן, צוזאמען מיטן יידישן לעבן אין פוילן.

קומענדיק קיין בראזיל, האב איך צוגלייך מיטן איבערפלאנצן זיך אויפן נייעם באדן, אנגעהויבן צו זוכן סימנים פונעם איבערגעריסענעם לעבן, נישטערן אין עפנטלעכע און פריוואטע ביבליאטעקן און זאמלען מאטעריאלן, וואס דינען מיר איצט ביים רעקאנסטרוירן אונדזער אמאל. די מאטעריאלן זענען אבער נישט גענוגנדיק. א סך פרטים, און דווקא זייער וויכטיקע, פעלן. איך באמי מיך זיי צו דערגאנצן פונעם זכרון. ס'איז מיר דעריבער שווער זיך צו האלטן ביי א כראנאלאגישן סדר; קאן געשען, אז איך זאל פארבייגיין געשעענישן, עפיזאדן אדער נעמען.

איך שרייב דעם דריטן באנד פון מיינע זכרונות אין מיין היים, אין ישראל. איך האב דא מיט דריי יאר צוריק געגרינדט א קאמער-בינע „זוטא“, א באוועגלעך טעאטער מיט דריי ביז פינף אנטוילנעמער, וואס באדינט די פארווארפנסטע גרענעץ-קיבוצים, דערפער, שטעטלעך און

שטעט. איך האב מיר אויסגעקליבן די דאזיקע שווערע, אבער אומגעהייער-
דאנקבארע ארבעט, איינזעענדיק די נויטווענדיקייט פון אזא טעאטער אין
לאנד. דאָ געפינט זיך די אינטעליגענץ נישט נאָר אין דער גרויסער
שטאָט, נאָר דווקא אינעם קיבוץ, אינעם דאָרף און פאָר זיי איז אַ בוך,
אַ טעאטער־פאַרשטעלונג, אַ קאַנצערט נישט ווייניקער נייטיק, ווי דאָס
טעגלעכע שטיקל ברויט.

איידער מיין טעאטער „זוטא“ איז אַנטשטאַנען פֿלעגן אין די קיבוצים
קומען מיט באַזוכן איינצלע קינסטלער מיט סאַלאַ־אַרויסטריטן, אָדער
קלענערע גרופּעס מיט סקעטשן, דיאַלאָגן, איינאַקטערס אד"גל. כדי צו
זען אַ טעאטער־פאַרשטעלונג זענען די קיבוץ־חברים געצווונגען צו פאָרן
אין דער גרויסער שטאָט, אָדער אין אַ צענטראַלן אַמפּיטעאטער. נאָך אַ
טאָג שווערער אַרבעט אין פעלד, איז עס, פאַרשטייט זיך, אַן איבעריקע
אַנשטרענגונג, וואָס פאַרמינערט אַפט מאָל די הנאה וואָס אַ פאַרשטעלונג
קאָן פאַרשאַפּן. מיין טעאטער פאַרשפאַרט די דאָזיקע טירחה און ברענגט
אַ פאַרשטעלונג מיט אַ פולשטענדיקן טעאטער־אַפּאַראַט, גלייך אינעם עס-
זאַל פון קיבוץ, אָדער אין היימישן קולטורהויז.

דער געדאַנק פון אזא באַוועגלעך קאַמער־טעאטער איז אָבער נישט
ניי ביי מיר. טאַקע בעתן אַרויסטריט פון „צענטראַל“ איז אַנטשטאַנען דער
געדאַנק פון פאַרשאַפּן זיך אַ רעפּערטואַר פאַר אייניקע אַנטיילנעמער און
אַרויספאַרן דערמיט אויף דער פּראָווינץ.

דער חילוק איז נאָר וואָס דאָ, אין ישראל, האָב איך אין דעם „קליי-
נעם“ טעאטער געזען דעם ציל, דעם צוועק, דאַקעגן דאָן, אין פּוילן, האָט
עס באַדאַרפט דינען ווי אַן איבערגאַנג־עטאַפּ.

אין יענער צייט האָט געווינט ביי אונדז דער שרייבער י. מ. ניימאַן.
ער האָט זיך פאַראינטערעסירט מיטן געדאַנק פון אַ קאַמער־פּיעסע. גע-
קומען צו הילף איז אים אַ צופאַל, אין אַ פּרימאַרגן איז אַריין אַ פּלעדער-
מויז אין אונדזער דירה. ביידע פּרויען, אסתר־רחל און אידאָ האָבן זיך
אַרומגעוויקלט די קעפּ מיט טיכער, די פּלעדערמויז זאָל זיך נישט פאַר-
פלאַנטערן אין זייערע האָר. זיי האָבן זיך געלאָזט יאָגן נאָך איר מיט לאַנגע
בערשטן אין די הענט. דער דאָזיקער כאַראַקטעריסטישער עפּיזאָד האָט

געדינט גיימאנען ווי א מאטיוו פאר זיין פיעסע „שבת-אויבסט“, וואס האט פארמאגט דריי ראָלן: פאר אסתר-רחלען, אידאָן און פאר מיר. צום באַ-
 דויערן האט זיך די דאָזיקע פּאָעטישע פיעסע אַרויסגעוויזן פאר ווייניק
 סצעניש און מיר האָבן זיך נישט געקאָגט באַנוצן מיט איר. ס'איז בלוין
 פאַרבליבן אַ שיינער מוסטער פון אַ רעגיאָנעלן דיאַלעקט, ביים היינטיקן
 טאָג אַ יקרהמציאות פאר שפראַכפּאַרשער.

מיר זענען אָבער נישט געזעסן מיט פאַרלייגטע הענט. נישט-אַנטרע-
 פנדיק, לכתחילה, אויף אַ פּאָסיקער קאַמער-פיעסע, האָבן מיר דאָך גע-
 נומען אַרגאַניזירן דעם יסוד פארן אַנסאַמבל-טעאַטער, וואָס זאָל אין דער
 צוקונפט זיך באַזעצן אין וואַרשע. מיר האָבן די פּאָסיקע מענטשן געזוכט
 מחוץ דעם פּראָפעסיאָנעלן טעאַטער, — אין די פּוילישע דראַמאַטישע
 שולן, אין די בעסערע דראַמקרייזן פון דער פּראָווינץ. אזוי אַרום האָט זיך
 געשאַפן די ערשטע גרופּע פונעם שפּעטערדיקן „וויקט“, אין באַשטאַנד
 פון: מיין ברודער יאַנאַס, דיאַנאַ בלומענפעלד, אַדאַם דאַמב, סאַניאַ אַלט-
 בוים, יעקב מאַנדעלבלויט און אַלס אַדמיניסטראַטאָר אברהם האַלפּערן.

מיר האָבן זיך געשטעלט רעפּעטירן איבסענס „נאַראַ“, די בעסטע
 ראָל פון איראַ קאַמינסקאַס דעמאָלטיקן רעפּערטואַר. דאָס האָט באַדאַרפט
 דינען ווי אַ וויזיט-קאַרטע פון אונדזער „אייראַפּעיִשקייט“. ווי די דעביוט-
 שטאַט פאר אונדזער טרופּע האָבן מיר געהאַט צו וויילן צווישן ווילנע
 און קראַקע. מיר האָבן אויסגעקליבן די לעצטע. ווילנע האָבן מיר דאָך
 שוין געקענט. האָט אונדז געלאַקט קראַקע, די הויפטשטאַט פון מערב-
 גאַליציע, וועלכע האָט געשעמט מיט איר טעאַטער-טראַדיציע און גוטן
 עולם. אונדזער וואַרשטאַט איז געוואָרן טעטיק; מיר, ביי די רעפּעטיציעס
 און האַלפּערן איז אוועק קיין קראַקע אַרגאַניזירן די פּאַרשטעלונגען, „מאַכן
 די שטאַט“, — ווי מע פּלעגט עס רופן אין דער פּראָפעסיע.

די ערשטע ידיעה, וואָס מיר האָבן פון אים באַקומען, האָט אונדז
 שטאַרק באַאומרוקט, דער טעאַטער-בנין — האָט ער געשריבן — געפינט
 זיך אין די הענט פון אַ פּאַרל אַקטיאָרן, וואָס האָבן אים פּאַרדינגען מיטן
 תנאי, אַז זיי וועלן מיטשפּילן מיט אונדז, און ער, האַלפּערן, איז איינגע-
 גאַנגען דערויף. דאָס האָט מיך געצוונגען אַריבערצופאַרן קיין קראַקע.

כדי זיך פערזענלעך באקענען מיטן אנגאזשירטן פארפאלק און מיטן טעאָ-טער-בנין, וווּ מיר דארפן שטעלן אונדזערע ערשטע טריט. די טרופע איז פארבליבן אין וואַרשע און געוואַרט אויף מיינס אַ טעלעגראַמע אַרויס-צופאַרן קיין קראַקע.

ווען איך האָב דערזען דעם טעאָטער-זאַל אויף דער באַכענסקע-גאַס און דאָס פאַרל אַקטיאָרן, וואָס האָבן באַדאַרפט מיטשפּילן מיט אונדז, האָב איך תּיכּף טעלעגראַפּירט אַהיים, אַז מיר רעזיגנירן פון קראַקע און אַז איך קער מיך אום צומאַרגנס קיין וואַרשע. דער זאַל, אין וועלכן מע פּלעגט דאַרט שפּילן ייִדיש טעאָטער איז געווען אַ פאַרוואַרלאָזטע, פאַר-נאַכלעסיקטע האַלע מיט אַן אַנטייט אויף אַ בינע, אַן דער פּרימיטיווסטער איינריכטונג. אין פאַרגלייך מיט אים, איז דאָס „צענטראַל“ טעאָטער גע-ווען אַ פּאַלאַץ. דער בנין פון פּוילישן טעאָטער, אין וועלכן ס'האַבן צום ערשטן מאַל געשפּילט די „ווילנער“ אין קראַקע, איז שוין נישט געווען צו באַקומען פאַר ייִדישע פאַרשטעלונגען. דערביבער האָט פון יענער צייט קיין בעסער ייִדיש טעאָטער דאַרט נישט געשפּילט. ס'פּלעגן אויפטרעטן פון צייט צו צייט פאַרשידענע מינדערווערטיקע טרופּעס און די רעפּוטאַציע פונעם דאָזיקן אַרט האָט אַנטשפּראַכן זייער נידעריקן ניוואָ... די צוויי אַקטיאָרן, וואָס האַלפּערן האָט „אַנגאַזשירט“, זענען געווען טיפּישע פאַר-שטייער פונעם דאָזיקן טעאָטער און בשום-אופן זיך נישט געפּאַסט פאַר אונדזער רעפּערטואַר און נישט פאַר אונדזער אַנסאַמבל, איז מיר ליבער געווען די קורצע אַנטווישונג ווי דער האַרצווייטיק וואָס איך האָב פאַרויס-געזען.

איך וואָלט מיר דאָן נישט געקאַנט פאַרשטעלן, אַז אין דער זעלבער באַכענסקע-בּודע, וועט אונדז להבא אויסקומען צו שפּילן דערפּאַלגרייכע סעזאָנען און בעיקר צו געבן די גרויסע גאַלדפּאַדן פאַרשטעלונגען אייניקע חדשים פאַר דער היטלעראַינוואַזיע. אמת, דער טעאָטער-זאַל איז געוואָרן רעמאַניטירט, די בינע פאַרגרעסערט, — פאַר דעם האָט געזאָרגט דער טעאָטער-קאָמיטעט, די ערשטע ייִדישע טעאָטער-געזעלשאַפט אין פּוילן. אָבער דאָס איז געשען מיט אייניקע יאָר שפּעטער, ווען איך האָב זיך שוין באַוויזן צוצוגעוויינען צו די בידנע באַדינגונגען פונעם ייִדישן טעאָטער.

דער קולטורעלער קראקעווער עולם האָט מיט זיין באַגייסטערונג און דאַנק באַרקייט געמאַכט פאַרגעסן אָן די פרימיטיווע באַדינגונגען פון אונדזער אַרבעט. אַזוי ווי די ערשטע יידישע אַקטיאָרן האָבן, שפּילנדיק די „גרעפּע אונד קעניגע“ פאַרגעסן אין זייער אַנאַלפּאַבעטיוז און זיך אויף אַן אמת איבערגענומען מיט זייערע „דערהויבענע“ פּאַזיציעס, אַזוי האָבן מיר, שפּילנדיק אויף דער באַכענסקע, געהאַט דעם איינדרוק, אַז מיר געפינען זיך אויף אַ בינע פּון, לכל־הפּחות, אַ שטאַטישן טעאַטער...

דעם ערשטן שריט אָבער, האָב איך, ווי געזאָגט, נישט געקאַנט ביי זיך פּועלן צו מאַכן דווקא דאָרט. דעם טאָג האָב איך פאַרבאַכט אויף צו באַטראַכטן דעם וואַועל און די יידישע זעווירדיקייטן, מיט וועלכע קראַקע איז געווען אַזוי רייך און צוריקגעפּאַרן מיט אַ רויק געמיט קיין וואַרשע. אין אייניקע טעג אַרום איז אַנגעקומען אַן איינלאַדונג פון ווילנע, וווּ עס האָט זיך אויסגעפּאַרטיקט אַ נייער טעאַטער־זאַל „פּאַלאַס“ און אונדז איז צוגעטיילט געוואָרן דער כבוד אים צו באַגייען.

אין ווילנע האָט צו יענער צייט געשפּילט אַ גראַדנער פּאַמיליע־טרופּע, וואָס איז מיט דער צייט באַקאַנט געוואָרן אין פּוילן ווי די „ווילנער אַפּערעטע“. די טרופּע איז באַשטאַנען פון דריי ברידער: קדיש, כאַש און גראַדנער, ביז גאַר טאַלענטירטע אַקטיאָרן־פּאַכלייט. זייער פּרימאַ־דאַנע איז געווען די שוואַרץ־חנעוודיקע נחמה, די פרוי פון קדיש, וואָס איז געווען באַשאַנקען מיט אַ גוטער שטימע. אין דער טרופּע האָט זיך אויך געפונען דער כאַראַקטער־אַקטיאָר יולין און דער זינגער אַרלוק, אַ ברודער פון אַלעקסאַנדער אַזראַ, פון די ערשטע „ווילנער“. זייער רע־פּערטואַר איז באַשטאַנען פון לויטער אַפּערעטן. זיי האָבן אונדז דעריבער נישט באַטראַכט ווי קיין קאַנקורענטן. צווישן ביידע טרופּעס זענען איינ־געשמעלט געוואָרן חברישע באַצונגען, וואָס איז פאַר אונדז געווען ווי אַ דערגאַנצונג צו דער וואַרעמער אַטמאָספּער וואָס מיר האָבן אַנגעטראַפּן אין ווילנע.

מיר האָבן זיך אין ווילנע געפּילט ווי אין דער היים און ווילנע האָט אונדז באַטראַכט ווי היימישע. באלד האָט זיך געשאַפּן אַרום אונדז אַ גרופּע פּריינד, „פּאַטריאָטן“, ווי מע פּלעגט דאָס רופן אין אַמעריקע, וואָס

האָבן שוין געזאָרגט, אַז אונדזערע נייע מיטגלידער זאָלן אויפן זעלבן אופן דערפילן די דאָזיקע היימישקייט. שוין אַזאַ טבע האָט געהאַט ווילנע, די שטאָט פון הכנסת-אורחים: פון יעדן גאַסט צו מאַכן אַ היימישן, מיר זענען צוגעטראָטן צו דער אַרבעט מיט פאַרטאַפּלטער ענערגיע און ענטו-
זיאָם.

אַנשטאָט „נאַראַ“, וואָס איז שוין געווען ביי אונדז פאַרטיק, האָט אונדזער ווילנער אימפרעסאַריאַ, משה קאַרפּינאַוויטש, געראָטן אַנצוהייבן מיט אַ ייִדישער פּיעסע, דאָס — האָט ער געהאַלטן — פאַסט זיך בעסער אויף צו עפענען אַ נייעם טעאַטער-זאַל אין ווילנע. מיר זענען געווען אייבי-שטימיק מיט אים. ס'איז שוין אַבער געווען צו-שפּעט אויף צו זוכן און איינשטודירן אַן אַנטשפּרעכנדיקע פּיעסע, איז געווען מער ווי רעכט אַנ-צוהייבן מיט אַ קלאַסישער פּיעסע פון דער וועלט-ליטעראַטור. וואָס האָט געקאָנט זיין פאַסיקער פּונעם „קאַרגן“? בפרט, אַז דער שם פון זיין דער-פאַלג אין וואַרשע האָט שוין באַוויזן צו דערגיין קיין ווילנע.

צו אונדזער גרופּע אַקטיאָרן האָבן מיר צוגעצויגן די ווילנער; שריפט-זעצער און לעווין, און דעם וואַרשעווער חיים סאַנדלער, אַ גלענצענדיקן עפיזאָדן-אַקטיאָר, וועלכער האָט זיך צו יענער צייט געפּינען אין ווילנע. דער דערפאַלג פּונעם „קאַרגן“ אין ווילנע איז געווען נישט קלענער פּונעם וואַרשעווער. די עפענונג פּונעם באַקוועמען און עסטעטישן זאַל „פּאַלאַס“, האָט געשאַפּן אַ יום-טובדיקע אַטמאָספּער, וואָס האָט אַנגע-האַלטן ביזן סוף פון דער פאַרשטעלונג און זיך פאַרענדיקט מיט אַ פייער-לעכן באַנקעט. אַ חוץ זשורנאַליסטן און שרייבער מיט משה קולבאַק און זלמן רייזען בראַש, האָבן באַגייסטערט גערעדט וועגן דער נייער קולטור-פּאַזיציע די באַקאַנטע ווילנער עסקנים ד"ר צמח שאַבאַד, ד"ר יעקב ווי-גאַדסקי, דייכעס, גערשטיין, טורגעל און אַנדערע. די רעדנער האָבן אונ-טערגעשטראַכן די וויכטיקייט פון קולטור-אויסטייש צווישן ווילנע און וואַרשע. ווילנע האָט בשעתו געגעבן וואַרשע די „ווילנער טרופּע“, גיט איצט וואַרשע אַפּ אַ חוב ווילנע — אונדזער טעאַטער, און דער חוב ווערט אַפּגעגעבן מיט אַ גרויסן פּראַצענט, — אין שפּיץ פון אונדזער טרופּע שטייט אסתר-רחל קאַמינסקאַ! אויך איז דערמאַנט געוואָרן, אַז פון דער

בינע האָט אַראָפּגערעדט פּרישקייט, יוגנט, קולטור, אַ נייע דערשיינונג אין פּראָפּעסיאָנעלן ייִדישן טעאַטער. מ'האַט אונטערגעשטראַכן די נויט־ווענדיקייט צו שאַפּן אַ ספּעציעלע געזעלשאַפּט, וואָס זאָל זאָרגן פאַרן קיום פּון אַ בעסערן טעאַטער, אַזוי ווי ס'ווערט געזאָרגט פאַר כאַרן, מור־זייען און אַנדערע קולטור־אינסטיטוציעס.

נאָך דער פּרעמיערע האָבן זיך געוואַנדן צו אונדז די ייִדישע שולן און גענומען אייניקע פאַרשטעלונגען פּון ״קאַרגן״ פאַר דער שוליוגנט. ס'איז געווען אַ גייעס אין דער געשיכטע פּון דער מאַדערנער ייִדישער קולטור־טעטיקייט איינצואַרדענען פאַרשטעלונגען פאַר שילער. נאָך דעם איז מיר ענלעכע פאַרשטעלונגען באַשערט געווען צו געבן אין וואַרשע, ריגע, קעשענעוו, טשערנאָוויץ, לעמבערג, קראָקע, לאַדזש. אַט שטייט מיר פאַר די אויגן דער זאָל פּון ייִדישן קלוב אין ריגע, אויסגעפילט מיט ייִדיש־שע קינדער, וואָס האַלטן אין די הענט געדרוקטע עקזעמפּלאַרן פּון ״קאַרגן״ און דיסקוטירן בעת די אַנטראַקטן, פאַרגלייכנדיק דעם געדרוקטן טעקסט מיטן נאָרוואָס אָפּגעשפּילטן אויף דער בינע... ווי מעלאַמאַנען ביי אַן אָפּערע, אויף אַ סימפּאָנישן קאָנצערט... דאָס האַרץ איז געוואַקסן פאַר פּרייד, ווען איך האָב דאָס אַבסערווירט דורכן לעכל אין דעם פאַרהאַנג... און דאָס האַרץ ווערט פאַרקלעמט איצט, ביים דערמאָנען דאָס דאָזיקע בילד... ווונדערבאַרע ליכטיקע, ייִדישע קינדער...

מיר זענען אַריין אין ווילנע מיטן רעכטן פּוס. דעריבער איז די אחריות פאַר דער פאַרשטייענדיקער אַרבעט געווען נאָך שטאַרקער. פּון תּמיד אַן איז עס די שווערסטע אויפגאַבע אין טעאַטער: אַנצוהאַלטן דעם דעראַ־בערטן דערפּאָלג. געוויינטלעך איז שווער אים צו דערגרייכן, אָבער גאָר לייכט צו פאַרלירן. אין ווילנע זענען די מעגלעכקייטן געווען לגמרי אַנדערע ווי אין וואַרשע. אַ פּיעסע האָט נישט געקאָנט לענגער געשפּילט ווערן ווי אַ וואָך צייט, אין אַן אויסנעמפּאָל, ווי ס'איז געשען מיטן ״קאַרגן״ — צען טעג. צו יעדן פּרייטיק מוז מען צוגרייטן אַ פּרעמיערע. קאָן שוין ווידער נישט זיין קיין רייד פּון פאַרטיפּטער און סיסטעמאַטישער טעאַטער־

ארבעט, נאָר פון פשוטן פראַפעסיאָנאַליזם, פון „באַקן פּיעסן“, ווי ס'רופט זיך ביי אַקטיאָרן.

מיר האָבן זיך אָבער אָפּגעגעבן חשבון, אַז ווילנע דינט אונדז נישט ביים געגעבענעם מאַמענט ווי אַ ציל, נאָר ווי אַ בריק צו וואַרשע. דאַרפן מיר, הייסט עס, אין ווילנע אויספרוון פּיעסן און צוגרייטן אייניקע אויף אַנצוהייבן אין וואַרשע. דערצו זענען אונדז נייטיק נישט מער ווי אַ צוויי פאַרטיקע פּיעסן און זיי וועלן אונדז שוין געבן צייט צוצוגרייטן ווי גע- העריק אונדזער הויפט-פּיעסע, וואָס זאָל באַשטימען דעם כאַראַקטער פון אונדזער טעאַטער.

פאַר אזאָ פּיעסע האָבן איך פאַרויסגעזען „שבת צבי“, פונעם פּוילישן שרייבער יעזשי זשולאַווסקי, אין דער ייִדישער איבערזעצונג פון י. י. זינגער. מיר האָבן זיך איינגעשפּאַנט אין אַ ביז גאָר אינטענסיווער אַר- בעט, וואָס איז באַשווערט געווען דורך דער סצענישער אומדערפאַרניקייט פון אייניקע פון אונדזערע נייע אַקטיאָרן. מיר פלעגן אַרבעטן בוכשטעב- לעך טאַג און נאַכט. אין שייכות מיט יענער אַרבעט געדענקט זיך אַ טראַגיק- קאָמישער פּאַל; אונדזער נייער אַקטיאָר, אַדאַם דאַמב, איז געווען אַ פּאַ- טאַגראַף ביי זיך אין שטעטל און אַ באַקאַנטער אַמאַטאָר און רעזשיסער פון דראַמאַקרייזן אין דער געגנט קוטנע-פּלאַצק. קלאַנגען וועגן זיינע פע- קייטן און געשאַפענע ראָלן זענען דערגאַנגען אַזש קיין וואַרשע. דאָס האָט מיך באַווויגן אים צו אַנגאַזשירן אין אונדזער טרופּע. די קלאַנגען האָבן זיך אַרויסגעוויזן פאַר ריכטיק. מיר האָבן אין אים באַקומען אַ גלענצנדיקן, אינטעליגענטן אַקטיאָר מיט נישט-דורכשניטלעכע סצענישע מעלות, ווי: אימפּאַזאַנטע אויסערלעכקייט, מעכטיקע שטים און אַפילו אויסגעצייכנטע טעכניק, אַ זעלטנקייט ביי אַמאַטאָרן. ער האָט אָבער געהאַט אַ שווערן זכרון און אַ ביסל זיך צוגעפּוילט. פלעגן די רעפּעטיציעס ליידן צוליב דעם. און אַט דערנענטערט זיך די פּרעמיערע פון „קאַרגן“, אַלע קענען שוין זייערע ראָלן אויף אויסנווייניק און איין דאַמב וואַרט אויפן סופּלאַר און צעצייט אומברחמנותדיק דעם ריטעם פון דער פאַרשטעלונג. מיר זע- נען פשוט געווען פאַרצווייפלט און נישט געוויסט ווי אַזוי צו ווירקן אויף אים זיך אויסצולערנען דעם טעקסט. ער פלעגט אַלץ פאַרזיכערן, אַז מע

מעג זיך אויף אים פארלאָזן, אַז צוליב אים וועט די פּאַרשטעלונג נישט ליידן... אַז „אַט די נאַכט“ זעצט ער זיך אַוועק און קומט מאַרגן אַ „פּאַר-טיקער“ צו דער רעפּעטיציע... בין איך גראַד „די נאַכט“ אין די שפּעטע שעהען אַריין אין אַ נאַכטלאַקאַל און טרעף דאָמבן פּאַרבּרענגען אין אַ בגילופּינדיקער געזעלשאַפּט... אויסער זיך פאַר אויפּרעגונג, הייס איך אים תּיכּף-ומיד פּאַרלאָזן דעם לאַקאַל. ער פּרוּווט זיך מיר אַנטקעגנ-שטעלן:

— „איר זענט דאָ נישט קיין רעזשיסער... איך בין אַ דערוואַקסענער מענטש“... איך צווינג אים ממש מיט כּוח צו גיין א היים און וואָרן אים, אַז אויב ער וועט צו דער מאַרגנדיקער רעפּעטיציע נישט קענען די ראַל, האָט ער מער נישט וואָס צו טון ביי אונדז אין טעאַטער... אַ צווייטער וועט שפּילן זיין ראַל... צומאַרגנס איז דאָמב געקומען צו דער רעפּעטיציע מיט אַן אויסגעלערנטער ראַל. אָבער ער אַליין איז געווען נישט צום דער-קענען: ממש געוואָרן אַ העלפט פון אים. אַזוי האָט ער פון טאָג צו טאָג פּאַרלוירן וואָג — און פון וואָס צו פּאַרלירן האָט ער געהאַט. צום אַרויס-פּאַרן פון ווילנע איז פון זיין פעטן בויך נישט פּאַרבליבן קיין זכּר. ס'איז אים אָבער צוגעקומען די געווינהייט זיך צו לערנען פון אויסנווייניק זיינע ראַלן. אַ דאַנק דעם האָט זיך זיין זכּרון פּאַרבעסערט. מיט דער צייט איז אַדאָם דאָמב געוואָרן אַ זייל פון „וויקט“, אַ הויכטאַלענטירטער, דיסציפּ-לינירטער און קולטורעלער אַקטיאָר און האַרציקער חבּר. נישט איין מאַל פּלעגט ער דערנאָך דערמאָנען, אַז ער האָט מיר צו פּאַרדאַנקען די „קונסט“ פון לערנען ראַלן.

**

עס איז אַוועק די געוויינטלעכע פּראַפעסיאָנעלע טעאַטער-אַרבעט, וואָס האָט יעדן שבת געדאַרפּט „אַרויסגעבן“ אַ פרעמיערע. אַ חוץ אסתּר-רחלס גאָרדין-רעפּערטואַר האָבן מיר אויפּגעפירט: „נאַראַ“, „שמּשון“, „די פּרוי און דער פּאַיאָץ“. מיר האָבן אויך אויפּגעפירט אַסטראַוויסקיס „אומשולדיק שולדיקע“, וואָס האָט באַדאַרפּט זיין איינע פון די צוויי „איבערגאַנג“-פּיעסן אין וואַרשע. הגם אסתּר-רחל האָט זיך נישט געפּאַסט פאַר דער ראַל פון דער רוסישער אַקטריסע, האָבן מיר אָבער געהאַלטן פאַר

וויכטיק צו באקענען דעם יידישן עולם מיט אַסטראָווסקין, וואָס מ'האַט ביז דאָן נישט געשפּילט אין יידישן טעאַטער.

אין אַ טאַג ווענדט זיך צו מיר אונדזער סופּלאָר קראַנץ מיטן אַקטיאָר דאַשעווסקי, וואָס איז נישט לאַנג אָנגעקומען פון רוסלאַנד, צי ס'וואַלט געווען כּדאַי אויפצופירן „די זיבן געהאַנגענע“, לויט אַנדרייעווס דערציי-לונג. זיי האָבן געזען די דראַמאַטיזירונג אין אַדעסער רוסישן טעאַטער, וווּ זי איז געשפּילט געוואָרן מיט אַן אויסערגעוויינטלעכן דערפּאָלג. זיי געדענקען גוט דעם סדר און אינהאַלט פון די בילדער. אויב איך וויל, קאָ-נען זיי במשך אייניקע טעג אַנשרייבן דעם טעקסט.

איך האָב צו „די זיבן געהאַנגענע“ געהאַט אַ טיפּן סענטימענט נאָך פון דער שולבאַנק. אין די שפּעטערדיקע יאָרן פּלעג איך די דערציילונג פּאַרליינען אויף די אינטימע באַגעגענישן פון אונדזער קרייז און יעדער פון אונדז האָט זיך געפּילט ווי אַ מיטפּאַראַרטילטער פון קרינגעריכט און אַ מיטפּאַרמישפּטער צו תּליה. דער דאָזיקער סענטימענט איז אין רוסי-לאַנד נאָך מער פּאַרטיפּט געוואָרן און דער טעראָר אין פּוילן האָט אים נאָך מער פּאַרשאַרפט. איך האָב אַרויסגעפּילט אין דער טעמע אַקטועלן שטאַף פאַר אַ דראַמע וואָס קאָן ווירקן און וועקן. אין אייניקע טעג אַרום ביזן איך שוין געווען פּאַרטון איבערן מאַנוסקריפּט. וואָס ביידע שותפים האָבן צוגעשטעלט. כ'האַב אים פּאַראַכטן, דערגענצט מיט אַ ריי בילדער און דיאַלאָגן פון דער דערציילונג און ראַדיקאַל געענדערט דעם פּלאַן פון דער באַאַרבעטונג.

אַפּילו ווען מיר נעמען אַ פּיעסע, וואָס איז לכתּחילה געשריבן פאַר דער בינע, דאַרפן מיר זיך אָפּגעבן חשבון, אַז פון אַ ליטעראַריש ווערק דאַרף געשאַפן ווערן אַ טעאַטראַליש.

דער לייענער האָט די מעגלעכקייט צו לייענען דאָס ווערק במשך פון לאַנגע שעהען, טעג, מיט פּיל הפּסקות, דאַקעגן אין טעאַטער מוזן מיר דאָס זעלבע ווערק צופאַסן צו דער באַגרענעצטער אויפּנעם-מעגלעכקייט פון אַ צוויי שעה צייט. אַ פּשיטא שוין אַ פּיעסע, וואָס ווערט דראַמאַטיזירט פון אַ בעלעטריסטיש ווערק, ליטעראַטור איז נישט טעאַטער און דעריבער דאַרף זי פאַר דער בינע, אַפּילו ווען זי ווערט געשאַפן אין אַ דראַמאַטישער

פארעם, אין דער פארעם פון דיאלאגן, ווערן טעאטראליזירט. צעצויגענע, עפישע דיאלאגן, וואס פארכאפן ביים לייענען, ווערן פון דער בינע לאנג-ווייליק און פיינלעך. די צייט אויף דער בינע שטעלט מיט זיך פאר א שטארק-קאנדענסירטע פונעם ווירקלעכן לעבן. במשך פון א צוויי שעה שפילן זיך אפ אויף דער בינע געשעענישן פון דורות; יארהונדערטער ווערן פארוואנדלט אין מינוטן, יארן אין סעקונדעס. דאס איבערטראגן געשעענישן פון איין ארט צום צווייטן דארף פארקומען מיט דער שנעלקייט פון א בליץ.

דער הויפט-עלעמענט פון טעאטער, להיפוך צו ליטעראטור, איז אקציע. זי פארוואנדלט די סטאטיק אין דינאמיק; זי איז דאס פולסירנדיקע בלוט, וואס הויכט אריין לעבן אינעם טויטן ווארט; זי טיילט אויס די גרונט-אידיע פונעם איבעריקן באלאסט, פון אפט מאל אומפארשטענד-לעכער מליצה, סימבאליק און נישטדערזאגטקייט.

טעאטער טאר, קודם-כל, נישט זיין לאנגווייליק, ס'מוז זיין קאנקרעט, זאכלעך, עמאציאנירנדיק, צוועקעסיק און אנטשפרעכן דעם ריטעם פונעם לעבן, פון דער תקופה.

מיטן פארענדיקן און אפדרוקן זיין ווערק שטעלט עס דער מחבר אין רשות פון כלל. ס'ווערט קריטיקירט, קאמענטירט, פאראורטיילט אדער אנערקענט. דאס טעאטער, אדער ריכטיקער געזאגט, דער רעזשיסער וואס באקומט אויפצופירן א דראמאטיש ווערק, דארף דער ליטערארישער אידיע פון דער פיעסע געבן א סצענישע נשמה און סצענישע געשטאלט. דער רעזשיסער ווערט אזוי ארום דער פארמיטלער צווישן מחברס ווערק און זיין סצענישער פארווירקלעכונג. ער דארף „פון ווארט מאכן גוף“, באלעבן די שטומע אותיות און אריינהויכן אין זיי נשמה, פארוואנדלען ליטערארישע צעצויגנקייט אין סצענישער קאנצענטרירטקייט און זאכלעכקייט.

דעריבער האבן איך אין פאל פון די „זיבן געהאנגענע“ באארבעט די „באארבעטונג“ אין הסכם מיט די דאזיקע פרינציפן און זי איז ארויס לגמרי אנדערש, ווי אירע מחברים האבן זי מיר אונטערגעטראגן. זיי האבן עס גענומען פאר ליב און בכלל נישט דיסקוטירט וועגן דער מעטאמאָרפאזע וואס איז פארגעקומען אין איר. אין א צייט ארום האבן זיי דעם

עקזעמפלאר, וואָס איך האָב באַארבעט, געלאָזן אָפּדרוקן און אַפילו נישט דערמאָנט אַז איך האָב אַ וועלכן ס'איז שייכות צו דער באַאַרבעטונג... אויך איך האָב עס אָנגענומען פאַר ליב.

די רעפּעטיציעס האָבן שטאַרק פאַרכאַפט אונדזערע אַקטיאָרן. במשך פון אַ פאַרהעלטענישמעסיק קורצער צייט האָבן אויפגעלעבט אַנדרייעווס געשטאַלטן. דאָס רוב פון זיי האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט מוסטערן פון אַקטיאַרישע פאַרקערפּערונג און איבערלעבונג. אייניקע פון די דעמאָלט-געשאַפּענע געשטאַלטן זענען פון די זעלבע אַקטיאָרן געשפּילט געוואָרן אין שפּעטערדיקן „וויקט“ אין וואַרשע און אויף זיין ערשטן טורניי איבער פּוילן.

אַזוי אַרום האָבן מיר, ווי אונדז האָט זיך אויסגעוויזן, באַקומען די צווייטע פּיעסע אויף אויסצופּילן אין דער צייט, וואָס ס'דאַרף נעמען דאָס צוגרייטן „שבת י צבי“.

נישט געקוקט אויפן דורכשניטלעך־גוטן באַזוך און פּרעמיערעס אַלע וואָך איז אונדזער מאַטעריעלע לאַגע געווען אַ גאַנץ שווערע. כדי עפּעס אָפּצושפּאַרן נאָכן סעזאָן אַרבעט, האָבן מיר געמוזט מאַכן אַ טורניי איבער אַ ריי שטעט פון גראַדנער און ביאַליסטאַקער קרייזן. פון ווילנע דאַקעגן האָבן מיר אָפּגעשפּאַרט די צוויי פּיעסן אַנצוהייבן אין וואַרשע, און צוויי חתונות: פון מיין ברודער יאַנאַס מיט דיאַנאַ בלו-מענפעלד און פון אַדאַם דאַמב מיט סאַניאַ אַלטבוים.

8

אַ טעאַטער ווערט געבוירן

מיר זענען געקומען קיין וואַרשע צום גרייטן, דאָס הייסט, גלייך צום שפּילן. אַלע צוגרייטונגען, ווי דאָס אויסאַרבעטן די באַדינגונגען, דאָס צו-אַנגאַזשירן נייע אַקטיאָרן, זענען געמאַכט געוואָרן אין ביאַליסטאַק מיט איינעם פון די „צענטראַל־באַלעבאַטיים, וואָס איז ספּעציעל אַראָפּגעקומען אַהין.

מיר האָבן אָנגעהויבן מיט דער טראַדיציאָנעלער „מירעלע עפראָס“ און באַלד צומאָרגנס אַרויס מיט דער ערשטער איבערגאַנג־פרעמיערע „אומשולדיק שולדיקע“, וואָס איז געשפּילט געוואָרן אָנעם אַנטייל פון נייע אַקטיאָרן. גלייכצייטיק האָבן מיר זיך געשטעלט רעפּעטירן די „זיבן געהאַנגענע“. דאָ האָבן שוין אַנטיילגענומען אונדזערע נייע מיטגלידער: ש. לאַנדע (מיניסטער), משה ליפּמאַן (אַלטער גאַלאַווין), לעדערמאַן (יאַני סאַן), גאַדיק (מיניסטערס זון), קערמאַן (זשאַנדאַרם) און פיינשטיין (תּפּיסה־וועכטער). אין דער זעלבער צייט האָט זיך אָנגעהויבן די צוגרייט־אַרבעט איבער זשולאַוסקיס „שבת־צבי“, מיט דער נייע־אַנגאַזשירטער קלאַראַ סעגאַלאַוויטש.

„אומשולדיק שולדיקע“ איז, ווי ס'איז געווען פאַרויסגעזען, אַפּגע־אַנגען צוויי וואַכן און נישט פאַרגעשטעלט מיט זיך קיין שום געשעעניש. אַלע האָבן געוואַרט אויף „שבת־צבי“, ווייל צו די „זיבן געהאַנגענע“, ווי צו אַ באַאַרבעטונג פון צווייפּלהאַפטע שרייבער, האָט מען קיין צוטרוי נישט געהאַט. אָבער שוין בעת די רעפּעטיציעס (צוליב די נייע אַנטייל־נעמער) האָט זיך די שטימונג אָנגעהויבן צו בייטן און צו דער פּרעמיערע איז שוין אַפּילו געווען אַ באַטייטיקער אינטערעס. דעם דאָזיקן אינטערעס האָבן געשאַפּן טאַקע די באַלעבאַטים פון „צענטראַל“ און, פאַרשטייט זיך, אַרנאַלד. נאָך דעם ווי זיי האָבן בייגעוויינט אַ רעפּעטיציע, האָט אַרנאַלד פּייערלעך דערקלערט, אַז „ס'וואַקסט אַ שלאַגער“. די באַלעבאַטים האָבן זיך געוועט וויפּל חדשים די פאַרשטעלונג וועט גיין.

— „ס'וועט אייננעמען וואַרשע“ — האָט זיך אַרנאַלד געקאַכט. גלע־

טנדיק זיין טשופּרינע.

— „בלויז וואַרשע? — גאַנץ פּוילן!“ — האָבן אים די באַלעבאַטים

איבערגעשריגן.

דאָס, וואָס מיר, אַרטיסטן, האָבן נישט פאַרויסגעזען, האָבן זיי די „געשעפּטלייט“, אַרויסגעפּילט און טאַקע זיך נישט גענאַרט. אַנשטאַט דער איבערגאַנגצייט, די צוויי וואַכן, ווי מיר האָבן זיך פאַרגעשטעלט, זענען די „זיבן געהאַנגענע“ געשפּילט געוואָרן אין „צענטראַל־טעאַטער אַ גאַנץ יאָר. מיר האָבן אַפּילו מיט דער צייט געשאַפּן אַ צווייטן אַנסאַמבל

און געשפילט די פארשטעלונג גלייכצייטיק אין וואַרשע, אין לאַדזש, און אַנדערע ערטער.

דער גורל פון „די זיבן געהאַנגענע“ איז געוואָרן באַשטימט שוין באלד אין אַוונט פון דער פרעמיערע. דאָס האָט זיך געפילט אין דער באַגייס-טערונג פונעם עולם, וואָס האָט צענדלינגער מאל געצווונגען צו הייבן דעם פאַרהאַנג. דאָס האָט אויך דערגאַנצט די קריטיק, וואָס האָט באַציי-כנט די אויפפירונג ווי אַ גרויסע געשעעניש אינעם ייִדישן טעאַטער. אַלע האָבן אונטערגעשטראַכן דעם נייעם, האַרמאָנישן אַנסאַמבל־שפּיל, וואָס האָט באַוויון מיט האַלבע טענער, מיט פּויעס, מיט סוגעסטיווע בליקן צו ווירקן שטאַרקער פון באַמבאַסטישע אויסערלעכע מיטלען. עמעצער האָט מיר אַפילו פאַרגעוואַרפן, אַז מיט מיין מישקאַ ציגאַניאַק האָב איך אַרייַנגעבראַכט אַ דיסאַנאַנס אינעם אַלגעמיינעם טאָן און זיך געוויצלט, אַז צום שווערסטן איז צו רעזשיסירן זיך אַליין... אָבער דער דאָזיקער פאַרווורף האָט זיך גענומען פונעם אויבערפלאַכלעכן צוגאַנג פון קריטיקער צום טעקסט פון דער פּיעסע. וואָלט ער זיך באַמיט איבערצולייצענען דעם אַרי-גינאַל, אַנדרייעווס „דערצייילונג וועגן די זיבן געהאַנגענע“, וואָלט ער איינגעזען, אַז איך האָב מיך דווקא געהאַלטן גענוי ביי אַנדרייעווס אַני-ווייזונגען. שטרייכט ער דאָך טאַקע אונטער, אַז מישקאַ ציגאַניאַק האָט מיט זיין דערשיינען צווישן דער אינטעליגענטער גרופע פאַרמישפטע אַרייַנגעבראַכט אַ דיסאַנאַנס מיט זיין הפּקרדיקער ווילדקייט פון די ברייטע סטעפעס, מיט זיין גרילצנדיקן קוויטש, וואָס פלעגט מאַכן אויפציטערן די רייזנדער אין די אוראַלער וועלדער. דער דיסאַנאַנס טאַקע האָט נאָך שטאַרקער אונטערגעשטראַכן דעם צוזאַמענברוך פונעם פּרימיטיוון וואַלד-גולן אין די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן. להיפוך צו דער רויקייט מיט וועלכער ס'האַבן באַגעגנט דעם טויט אידעאָליסטן, וואָס זענען באַוווּסט-זיגיק אים געגאַנגען אַנטקעגן.

די דאָזיקע מיינונג האָט זיך אָבער נישט אַנגעזען אינעם כאַר פון פּאָזיטיווע אַפּשאַצונגען, מיט וועלכע די וואַרשעווער פרעסע האָט אויפ-גענומען די דעמאָלטיקע אינסצעניזירונג און אויפפירונג פון „די זיבן גע-האַנגענע“. דאָס זעלבע מזל האָט באַגלייט די פאַרשטעלונג אומעטום, וווּ

איך האָב זי געשפּילט. אזוי ווי בשעתו ביים „דיבוק“ פון די „ווילנער“. האָט זיך דאָס מאָל אויך די פּוילישע פּרעסע אָפּגערוּפּן ענטוואַסטיש וועגן דער פּאַרשטעלונג. דאָס האָט אַרויסגערוּפּן אינטערעס אויך אין די פּוילישע קינסטלערקרייזן און אינעם אַרעמען „צענטראַל“ האָבן אָנגעהויבן עולה־רגל זיין פּוילישע אינטעלעקטואַלן און טעאַטער־לייט. דער באַרימטער קריטיקער באַיִזשעלענסקי האָט באַווויגן אַראָפּצונידערן אין ייִדישן טעאַטער דעם דירעקטאָר פון „טעאַטער פּאַלסקי“, ד״ר אַרנאָלד שיפּמאַן, אַ געשמדטער קראַקעווער ייד, וואָס פּלעגט דאָן אויסמיידן יעדן מגע־ומשאַ מיט ייִדישע קולטור־דערשיינונגען. איז טאַקע געווען פאַר אונדז אַלעמען אַן איבערראַשונג, ווען שיפּמאַן איז נאָך דער פּאַרשטעלונג אַריין הינטער די קוליסן און באַדאַנקט אונדזער אַנסאַמבל פאַרן פּאַרגעניגן וואָס מיר האָבן אים פּאַרשאַפּן. דערביי האָט ער געפּינען פאַר נייטיק צוצוגעבן, אַז די אַקטיאָרן דאַרפן געדענקען, אַז זייער שפּילן און צוזאַמענשפּיל האָבן זיי צו פּאַרדאַנקען דעם רעזשיסער. די דאָזיקע באַמערקונג האָט מיר, וואָס אַן אמת, פּאַרשאַפּט פּאַרגעניגן, כאַטש כ׳האָב זיך נישט געהאַט וואָס צו באַקלאַגן אויף דער באַציונג פון די אַקטיאָרן צו מיר. אויסער דעם, וואָס מיר זענען אַלע געווען גוטע און נאָענטע חברים, האָב איך אויך געפּילט זייער צוטרוי און אַכטונג צו מיר, הגם איך בין געווען פון די ייִנגסטע אין דער טרופּע, צו יענער צייט, קוים 27 יאָר אַלט.

איך האָב באַקומען אַ פּאַרשלאַג אויפּצופירן „די זיבן געהאַנגענע“ אין אַ פּוילישן טעאַטער אין פּראַגע און, אין אַ צייט אַרום, אויפּצוטערעטן אַפּילו אין „מישקאַ ציגאַניאַק“ מיט אַ פּוילישער טרופּע. איך האָב אָבער געלעבט און געהלומט מיט מיין ייִדישן טעאַטער, וואָס איז אַריין אינעם גייעם עטאַפּ פון זיין עקזיסטענץ. קיין שום פּאַרשלאַג, ווי אימפּאַנירנדיק ער זאָל נישט האָבן געווען, האָט מיך נישט געקאַנט אינטערעסירן.

נאָך אַ געשעעניש האָבן מיר געהאַט צו פּאַרצייכענען יענעם סעזאָן; נאָך דעם ווי דער באַקאַנטער פּוילישער בינע־מייסטער אַלעקסאַנדער זעל־וועראַוויטש האָט באַזוכט אונדזער פּאַרשטעלונג, איז ער געקומען אַ צווייט מאָל מיט זיינע שילער פון דער מלוכהשער דראַמאַטישער שול, מיט וועל־כער ער האָט אָנגעפּירט. פון דעמאָלט אָן פּלעגט ער צוזאַמען מיט זיינע

שילער זיין אן אפטער באזוכער פון אונדזערע פארשטעלונגען. א דאנק דעם זעלבן זעלוועראוויטש האבן מיר אין אייניקע יאר ארום באקומען בחינמדיקע אויסלענדישע פעסער צום טורניי פון „וויקט“ קיין רומעניע און ער האט אויך צוגעהאלפן צו באשטימען מע זאל אונדז פארקלענערן דעם מלוכה-שטייער צוגלייך מיט די פוילישע טעאטערס פון הויכער קינסט-לערישער מדרגה.

פון יענער צייט געדענקט זיך אן אינטערעסאנטע פאלעמיק ארום אונדז צווישן דער יידיש-פוילישער טעגלעכער צייטונג „נאש פשעגלאנד“ און דעם פוילישן ליטעראטור-און קונסט-זשורנאל „ביאלי פאו“. דער רעדאקטאר פונעם לעצטן, צעזארי יעלענטא, א בארימטער ליטעראטור-און קונסט-קריטיקער, האט אין אן ארטיקל וועגן אונדזער טעאטער זיך ארויס-געזאגט, אז היות ווי דער גרעסטער טייל פון אונדז באזיצט א גוטן פויליש און סצענישער אויסבילדונג, וואלטן מיר באדארפט זיך אפזאגן פון דער שפראך, וואס איז פרעמד פארן פוילישן אויער און טאקע אנהייבן שפילן אין פויליש.

יעקב אפענשלאק, דער רעדאקטאר פון דער יידיש-פוילישער צייטונג, האט אויף א שארפן אופן אנגעגריפן דעם משומד צעזארי יעלענטא און דווקא אונטערגעשטרעכט די פאזיטיווע דערשיינונג, וואס יונגע אקטיארן, אנשטאט צו „מאכן קאריערע“ אויף דער פוילישער בינע, האבן בעסער אויסגעקליבן דעם שווערן, אבער אייגענעם וועג און נישט געגאנגען אין די אימפאנירנדיקע, אבער צווייפלהאפטע וועגן פון געוויסע מאשקעס-משומדים... די דאזיקע פאלעמיק איז געווארן קאמענטירט אין אנדערע צייטונגען. דאס אלץ האט צוגעהאלפן צו דער פאפולערקייט פון דער „צענטראל-טרופע און די 150סטע פארשטעלונג פון די „געהאנגענע“ איז באצייכנט געווארן ווי א יום-טוב פון יידישן טעאטער. צו דער דא-זיקער פארשטעלונג איז געקומען פון ווילנע א. ליטוואק, איינער פון די באטייטיקסטע בונדישע טוער, א גלענצנדיקער קונסט-קריטיקער און עס-טעט. נאך דער פארשטעלונג קומט אריין הינטער די קוליסן שלמה מענ-דעלסאן און זאגט מיר אויף זיין ספעציפיש-ווארשעווער יידיש:

— „דו ווייסט, זיגמונט, וואס ליטוואק האט געזאגט? — א טעאטער ווערט געבוירן! ס'קומט אייך א מזל-טוב.“

די איבערנעריסענע תקופה

אַרנאָלד, וואָס איז געשטאַנען הינטער מענדעלסאָנען, האָט זיך נישט געקאַנט באַהערשן:

— „זאָל ער זיך פאַרדרייען זיין קאַפּ, דער ליטוואַק! וואָס הייסט, ווערט געבוירן? ער איז שוין געבוירן! וואָס מיר „רעדוטאַ“, וואָס מיר „ווילנער“, — אַזאַ שלאַגער האָט נאָך וואַרשע נישט געהאַט!“ ער האָט געטון אַ שפיי אויף די פינגער, אַ גלעט די טשוּפּרינע און די לאַנגע פיס האָבן אַרנאָלדן אַוועקגעטראָגן אין פאַיע, צו הערן וואָס „מענטשן“ זאָגן...

**

אַן אָפּטער איינגייער אין „צענטראַל“ איז געווען ז. סעגאַלאַוויטש. ביזנעס צינגער פלעגן טרייבן רכילות, אַ דאָס קומט ער פאַרהיטן קלאַרען פון אַ „בייז אויג“, אַרנאָלד, דאַקעגן, האָט געהאַלטן, אַז ס'קאַן אים שוין גאַרנישט פאַרהיטן... אַז עפעס ווייסט ער, — נאָר שאַ, אַרנאָלד קאַן האַלטן אַ סוד... איז טאַקע סעגאַלאַוויטש אַרומגעגאַנגען אַ זויערער און געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ לעבעדיקן גאַל-זאַק, אַ מאַל נאָך אַ רעפּע-טיציע פון „שבת־צבי“, אין וועלכער קלאַראַ האָט רעפּעטירט אַן עפּיזאָד, פירט ער מיך אָפּ אַ היים און צווישן אונדז פאַרפירט זיך אַ שמועס, אין וועלכן ער נעגירט אַלץ און אַלעמען און, דער עיקר, דאָס ייִדישע טעאַטער און זיין רעפּערטואַר.

— „ס'טייטש — האָט ער זיך געהיצט — מאַליער, גאַגאַל, אַנדרייעוו, זשולאַווסקי! וואָס, צו אַלדע רוחות, מיר האָבן שוין נישט קיין ייִדישע שרייבער? ס'גאַנצע לעבן וועלן מיר זיין קעסטקינדער ביי פרעמדע טישן?! האָבן מיר נישט קיין אייגענע שרייבער, דאַרפן מיר נישט קיין ייִדיש טעאַטער? אַנשטאַט צו זיין אַ פרעמדער טעאַטער אויף ייִדיש, איז גלייכער צו זיין אַ פּוריס-שפּילער און גיין איבער ייִדישע הייזער מיט אַן אייגענעם נוסח! אַ לינג, אַז ס'איז נישטאַ קיין ייִדישע דראַמאַטורגיע! זוכט, מאַנט, אינטערעסירט זיך! איז נישטאַ פון היינט, זוכט פונעם נעכטן, אַבי זוכט, נעמט נישט דאָס פרעמדע נאָר דערפאַר, ווייל עס ליגט פאַר אייך גרייט! זוכט אייגנס, צו אַלדע רוחות!“...

איך האָב נישט איין מאַל געהערט סעגאַלאַוויטשן זיך בייזערן און

בין שוין געוויינט געווען דערצו. דאָס מאָל אָבער האָט עס מיך געמאַכט פאַרטראַכטן און אַפילו באַאומרויקן. ס'האַט צום סוף דערפירט צו אַ נייער רעוויזיע פון מיין „איראַפּעזשקייט“, בפרט פון מיין נאַענטסטן רעפּער-טואַר. אַט שפּילן מיר דעם רוס אַנדרייעוו און אַט גרייטן מיר דעם פּאַלאַק זשולאַווסקי... אַט שפּילן מיר איין שווערע, דעפּרימירנדיקע דראַמע און אַט רעפּעטירן מיר אַ צווייטע, אַן ענלעכע, איז דען די אויפגאַבע פון טעאַ-טער און בפרט פונעם יידישן, נאָך מער צו באַשווערן דאָס געמיט פון אונ-דזער עולם, וואָס האָט גענוג דעפּרעסיע אין זיין טאַג-טעגלעכן לעבן? דאַרף אים דען דאָס טעאַטער נישט ברענגען קיין פאַרלייכטערונג, דערמוטיקונג, אַן אַטעם-פּויזע אין זיין שווערן קאַמף פאַר עקזיסטענץ, קעגן דיסקרימי-נאַציע אין זיין עקאָנאָמישן און נאַציאָנאַלן לעבן?!

באַאומרויקט האָט מיך אויך דער געדאַנק, וואָס אסתר-רחל, דער פאַרדינסטפולער מיטגליד פון אונדזער טעאַטער, ווערט פאַרנאַכלעסיקט אין ראָלן. אַט שפּילט זי אַן עפּיזאָד אין די „געהאַנגענע“ — אמת, זי שפּילט אים מיסטערהאַפּט — און אַט האָט זי בכלל נישט קיין ראָל אין „שבת־צבי“. איז עס יושרדיק פון אַ טעאַטער אין וועלכן ס'געפינט זיך אסתר-רחל קאַמינסקאַ, נישט צו זאָרגן וועגן אַ ווירדיקער ראָל פאַר איר גרויסן טאַלענט? אמת, אסתר-רחל האָט קיין מאָל נישט געמאַנט, נישט פּראָטעסטירט. דאַרפן מיר אויסנוצן איר איידלקייט און באַשיידנקייט און זי פאַרנאַכלעסיקן, זוכנדיק קודם ראָלן פאַר זיך?

די דאָזיקע געדאַנקען האָבן מיר צוגענומען דעם חשק אַנצוגיין מיט דער אַרבעט איבער „שבת־צבי“. פאַר מיר איז קלאָר געוואָרן, אַז צווישן די „געהאַנגענע“ און „שבת־צבי“ דאַרף און מוז געשטעלט ווערן אַ יידישע פּיעסע און דווקא נישט קיין שווערע, נישט קיין דראַמע.

צום גליק, האָט דער דערפּאָלג פון די „זיבן געהאַנגענע“ געגעבן צייט אַרומצוקוקן און צו זוכן, צו הילף איז מיר געקומען שלמה מענדעלסאָן. אין אַ געוויסן טאַג ווענדט ער זיך צו מיר:

— איך האָב פאַר דיר אַ גוטע זאַך. דו קענסט עטינגערס „סערקעלע“? מיר איז די זאַך געווען אומבאַקאַנט. האָט ער מיך אַרויפגעפירט צו נח פּרילוצקי, גענומען ביי אים דעם מאַנוסקריפּט, איינעם פון דער גרוי-

סער צאל קאפיעס, וואָס עטינגער פלעגט אייגנהענטיק איבערשרייבן און פאַרשרייטן צווישן זיינע באַקאַנטע.

אויפן שערבלאָט פונעם מאַנוסקריפט איז געווען אויסגעדריקט מיט עטינגערס האַנט: „סערקעלע, אָדער די יאהרצייט נאָך אַ ברודער, גאָר אַ נאָי טעאַטער־שטיק אין פינף אויפציהען פון שלמה עטינגער.“ פון לינקס איז ווי אַ מאַטאָ געווען אויפגעשריבן מיט גאָטישע אותיות אַ ציטאַט פון „קויפמאַן פון ווענעדיק“. דער עקזעמפלאַר איז, ווייזט אויס, שוין דורכגע־גאַנגען די צענוזר אין עטינגערס צייט, ווייל ס'האַט זיך דאָרט אויך גע־פינען דער אונטערשריפט פונעם פוילישן צענוזאַר מיטן שטעמפל.

נאָכן איבערלייענען די קאָמעדיע, איז ביי מיר מער קיין צווייפל נישט געווען, אַז מיר האָבן געפינען אַן אוצר פאַר זיך, פאַר אַסתר־רחל קאַ־מיינסקאָ און פאַרן ייִדישן טעאַטער בכלל. אַט איז אַ מייסטער־ווערק, גע־שריבן אַרום 1830 יאָר, דאָס הייסט אין דער פאַר־מענדעלע־תקופה, וואָס האָט נישט קיין גלייכן צו זיך אין אונדזער דראַמאַטישער ליטעראַטור. פאַרמאַגט אַ געזונטן, נישט געקינצלטן הומאָר, אַ נאַטירלעכע פּאָלקסטימ־לעכע שפּראַך, אַ גלענצנדיקע סצענישע קאָמפּאָזיציע, אין וועלכער עס זענען אַרגאַניש אַריינגעוואַקסן לעבעדיקע געשטאַלטן מיט אַ שטיק שטיי־גער פון אונדזער נאָענטער פאַרגאַנגענהייט. אַט איז אַן אוצר פון ייִדיש לעבן, טראַכטן, אויסלעבן זיך, וואָס קאָן דינען ווי אַ מאָנומענט פון אונ־דזער פּאָלקלאָר און שטייגער פון דער ערשטער העלפט פון ניינצנטן יאָר־הונדערט און קיינער האָט זיך ביז איצט נישט צוגערירט דערצו. אמת, „סערקעלע“ איז אַ מאָל אויפגעפירט געוואָרן דורך די תלמידים פון דער זשיטאַמירער ראַבינער־שול און נישט קיין אַנדערער, ווי אברהם גאַלדפּאָדן אַליין האָט געשפּילט די פּרויענראַל סערקעלע, אָבער פון דעמאָלט אַן האָט עס מער נישט אָנגעזען די שיין פון דער ראַמפּע.

איך שטעל מיר פאַר, אַז דאָס פּראַפעסיאָנעלע טעאַטער פלעגט באַ־ווסטזיניק אויסמיידן אויפצופירן די דאָזיקע „ליטעראַרישע“ קאָמעדיע, וווּ די אַנטיילנעמער רעדן אַ מענטשלעכע שפּראַך, די געשעענישן זענען „פון לעבן“ און די אַקציע איז נישט „געשמאַלצן“ מיט פעטע קופּלעטן, געזענגע און טענצע“ און, דער עיקר, די הויפט־העלדין איז אַן אַשת־חייל

וואס שעלט נישט און שיט נישט מיט קיין ניבול־פה, ווי מ'איז געוואינט צו זען די „קאמישע אלטע“ אין יידישן טעאטער; אויך נישט קיין זינגענ־דיקע און טאנצנדיקע „פייער־פלאַמיקע סוברעטקע“, וואס קאן „ציען סבאָרן“. האָט מען עס געהאַלטן פאַר אַ „גידעכץ“, וואָס וועט „פאַרטרייבן דעם עולם פון טעאטער“.

„סערקעלע“ האָט אַלזאָ געוואָרט קנאַפע הונדערט יאָר ביז זי האָט זוכה געווען אויפגעפירט צו ווערן אין יידישן טעאטער און מיר איז צו־געטיילט געוואָרן דער כבוד אַרויפצוברענגען זי אויף די ברעטער פון „צענטראַל“.

האַבן מיר טאַקע דעפּיניטיוו באַשלאָסן אָפּצולייגן „שכתי צבי“ אויף נאָך „סערקעלע“. אָבער „סערקעלען“ איז אַ לאַנגע צייט אויסגעקומען צו וואַרטן אויף איר ריי, ווייל וואָס ווייטער איז דער דערפאַלג פון די „גע־האַנגענע“ געשטיגן. דאָס טעאטער, פאַרשטייט זיך, האָט געמוזט דעם דאָ־זיקן דערפאַלג אויסנוצן אַזוי לאַנג ווי ס'האָט זיך געלאָזט.

פאַר דער צייט האָב איך באַוויזן מיטצומאַכן אַ חודש מיליטערישע איבונגען אין וואַרשעווער ציטאָדעל. לכתחילה פלעג איך שפּילן אין די אַוונטן, נעכטיקן אין דער היים און פיר פאַרטאָג צופאַרן צום איבונג־פלאַץ. דאָס האָט מיך שטאַרק אויסגעמאַטערט. האָט ש. לאַנדע איבער־גענומען מיין ראָל פון „מישקאָ ציגאַניאַק“ און איך פלעג בלייבן נעכטיקן אין דער קאָזאַרמע פון ציטאָדעל. די רעזערוו־אָפּטיילונג, אין וועלכער איך האָב מיך געפּינען, איז באַשטאַנען פון אינטעליגענץ, צווישן זיי אייניקע ייִדן, מיינע שול־חברים, און מיר האָבן די צייט פאַרבראַכט גאָר אַנגענעם. אייניקע פון מיינע נייע קריסטלעכע חברים פלעגן קומען צו מיינע פאַר־שטעלונגען אין „צענטראַל“ און כסדר איבערחזרן „חזרישע מאָרדע“ — דאָס ווערטל, וואָס איך פלעג אָפט באַנוצן אין מיין ראָל פון מישקאָ. אגב, דאָס זעלבע ווערטל פלעגן מיר יענע צייט נאַכשרייען ייִנגלעך אין די ייִדישע גאַסן. צווישן מיינע נייע חברים־רעזערוויסטן האָט זיך אויך גע־פינען אַ פּוילישער בחור פון פּויערישן אָפּשטאַם, וואָס איז איצט דער באַ־

פולמעכטיקטער מיניסטער פון דער פוילישער פאלקסדעמאקראטישער רעפובליק אויף ישראל. ער, צו יענער צייט, א זשורנאליסט, איך — אן אקטיאר, ביידע זענען מיר געווען פול מיט פראטעסט קעגן דעם זשאנדאר מען־רעזשים אין פוילן; ביידע האבן מיר געהלומט וועגן א ראדיקאלע ענדערונג אין דער הערשנדיקער ארדענונג.

וועמען האט דאן געקאנט איינפאלן, אז אין א קנאפע פערציק יאר ארום וועלן מיר זיך באגעגענען אין ישראל. איך ביי מיין זעלבן אקטיארישן בארוף, ער — ביי א פאראנטווארטלעכער דיפלאמאטישער מיסיע. אונז דוער באגעגעניש אויפן פייערלעכן קבלת־פנים פאר אים אין תל־אביב איז געווען ביז גאר אנגענעם. א באקאנטשאפט, וואס מיר האבן געהאט צו פארדאנקען דעם ווארשעווער ציטאדעל...

**

אין דער צייט פון „די זיבן געהאנגענע“, איז דעם יידישן ווארשע צוגעקומען נאך איין קולטור־אינסטיטוציע: א יידישע דראמאטישע שול, געגרינדעט ביי דער „קולטור־ליגע“ און אנגעפירט פון ד״ר ווייכערט.

אייניקע צענדלינג יוגנטלעכע פון ווארשע און פון פראווינצשטעט, וואס האבן זיך פארשריבן אין דער שול, האבן עדות־געזאגט אויף דער פאפולערקייט וואס דאס יידישע טעאטער האט זיך פאר די לעצטע יארן פארשאפן. ס׳איז געווען א ביז גאר פאזיטיווער אויפטו פון דער קולטור־ליגע צו פארגרעסערן די קאדרען פון יידישן טעאטער מיט יונגע, געשולטע כוחות.

די דאזיקע שול האט, א חוץ טעאָרעטישע לימודים, זיך באַמיט צו געבן אירע שילער אויך א פראקטישע אויסבילדונג. זי האט איינגעלאָדן דערצו דוד הערמאַנען, מיך און די ספעציאַליסטן פאַר ריטמיק און פלאַסטיק, טאַטיאַנאַ וויסאַצקאַ. נאָך אַ געוויסער צייט אַרבעט האָב איך מיך אָפּגע־זאָגט און מיין אָרט האָט פאַרנומען אַלעקס שטיין. פאַר די טעאָרעטישע לימודים זענען צוגעצויגן געוואָרן ד״ר שיפּער, קאַזשדאַן און מענדעלסאָן. אין די פאַראיינקרייזן איז די ידיעה וועגן אַנטשטיין פון אַ דראַמאַשול נישט אויפגענומען געוואָרן מיט קיין איבעריקער התפעלות. דאָס האָט דאָך

באטייט א צופלוס פון נייע אקטיארן אין דער צייט ווען די אלטע לעבן איבער אן עקאנאמישן קריזיס. האט מען זיך געטרייסט, אז פאר די צוויי יאר וואס די לימודים דארפן דויערן, וועלן די יוגנטלעכע חרטה האבן און זיך אויסזוכן מער לוינבארע פרנסות. די יוגנטלעכע זענען אבער, ווייזט אויס, געווען עקשנים און נישט נאר נישט חרטה געהאט, נאר, פארקערט, נאכן פארענדיקן די שול, זיך פאראייניקט, געשאפן א סטודיע אונטער דוד הערמאנס אנפירונג. די נייע טעאטער-גרופע האט א געוויסע צייט געשפילט איבער פארשידענע שטעט אויף דער פוילישער פראווינץ מיט א באטייטיקן דערפאלג.

פון דער דאזיקער סטודיע זענען ארויס אייניקע טאלענטירטע פרא-פעסיאנעלע אקטיארן, וואס האבן מיט דער צייט זיך איינגעגלידערט אין אנדערע טעאטערס, אדער געשאפן זעלבשטענדיקע קולטור-פאזיציעס. צו זיי געהערן זלמן הירשפעלד און אסתר ראפעל, יעקב מאנסדארף, מעלניק, פאטאשינסקי, וואלפשוטאט, בירנבוים, בערענוזאן און מיינ ברודער יצחק, וואס איז דער לעצטער אריין אין דער סטודיע.

די דוד הערמאן-סטודיע האט באנייט דעם „דיבוק“, אויפגעפירט די „גרינע פעלדער“, הערמאנס ערשטע קאנצעפציע פון „בינאכט אויפן אלטן מארק“ און אייניקע איינאקטערס. סוף 1925 איז דער גרעסטער טייל פון דער דאזיקער גרופע איינגעגלידערט געווארן אינעם נייע-געשאפענעם, ערשטן יידישן קליינקונסט-טעאטער „אזאזעל“.

**

אין איינעם פון די פריערדיקע קאפיטלען האב איך דערמאנט דעם הינטערקוליסן-קאמף ארום די גאסטראלן פון מאלי פיקאן. מיט דער צייט איז דער דאזיקער קאמף ארויס פון הינטער די קוליסן און מיר זענען גע-שטעלט געווארן פאר אים פנים-אל-פנים. דאס איז אייגנטלעך געווען א קאמף, וועלכן ס'האבן אומדירעקט אנגעהויבן די „ווילנער“ און מיט אונ-דזער פארנעמען אן אקטיווע פאזיציע אינעם יידישן טעאטער אין פוילן, האבן מיר אים ממשיך געווען קאנסעקווענט, צילבאוויסט און קאמפרא-מיסלאז.

אין דער צייט, ווען מיר האָבן געשפּילט אין „צענטראַל“, איז אין קאַמינסקי־טעאַטער אויפגעטראָטן אַן אַמעריקאַנער יונגער כאַראַקטער־קאַמיקער, היימי דזשייקאַבסאָן. הגם אַן אַ שטימע איז ער אָבער געווען זייער מוזיקאַליש, עלעגאַנט און געשפּילט מיט געשמאַק און שכל. אויף וויפל ער האָט זיך באַצויגן ערנסט צו זיין אַרבעט קאָן דינען דער פּאַקט, וואָס ער האָט מיטגעפירט מיט זיך אַן אייגענעם דיריזשאַר — שלום סעקונדע. ער האָט אָבער געהאַט אַ היסרון, היימי דזשייקאַבסאָן: ער איז גישט געווען ווילגאַר און זיך גישט אימפּאַנירט מיט קיין גראַבע וויצן. האָט ער גישט געמאַכט קיין געשעפטן און די אימפּרעסאַריאַס האָבן אים געהאַלטן פאַר אַ „ליטעראַרישן“ קאַמיקער.

פון דעמאָלט אַן האָט זיך אָנגעהויבן צווישן די אימפּרעסאַריאַס אַ „ליציטאַציע“ אויף „סטאַרס“. האָט איינער גענומען אַ „היימישן“, האָט אים דער צווייטער איבערגעיאָגט מיט אַן „אויסלענדישן“. די היימישע זענען געווען פאַררעכנט צו אַ צווייטער קאַטעגאָריע. זענען אויך זייערע באַדינגונגען געווען גישט קיין געהויבענע, צוגעפאַסט צו די מאַטעריעלע רעזולטאַטן פון זייערע אויפטרײַטן. דער רעפּערטואַר פון די „היימישע“ איז געווען אימפּאַרטירט דורך פאַרשידענע וועגן פון אַמעריקע און אַפילו באַשמאַלצן מיט אַן אַ צאָל ענגלישע ווערטער און פּראָזן, מיט וועלכע אונז־דערע „שטערן“ האָבן זיך באַמיט גישט אַפּצושטיין פון די אַמעריקאַנער „סטאַרס“. זייער איינפלוס אויפן גאַנג און אַנטוויקלונג פון ייִדישן טעאַטער איז געווען אַ מינימאַלער און איז דעריבער גישט געווען אַזוי שעד־לעך ווי די „פּראָדוקשאַנס“ פון זייערע אַמעריקאַנער מוסטערן.

די שעדלעכקייט פון די אַמעריקאַנער „סטאַרס“ איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס אַ טייל פון זיי זענען, להיפּוך די פּוילישע, געווען ערשטקלאַ־סיקע קינסטלער, ממש פּערזענלעכקייטן, וואָס האָבן אימפּאַנירט און אי־בערגעראַשט מיט זייערע איינגעבוירענע אַקטיאָרישע אייגנשאַפטן, מיטן סוגעסטיוון כוח פון זייער טאַלענט און טעכניק. אַט די אַלע נאַטור־אוצ־רות, מיט וועלכע זיי זענען געווען באַשאַנקען, האָבן זיי פאַרביטן אויף קליינגעלט דורך די געשמאַקלאַזע, אַבסורדאַלע אינהאַלטן פון זייערע פּיעסן; מיט די געקניצלעטע, לאַקריצזיסע, לייַדנדיקע און ליבנדיקע גע־

שטאלטן פון אומגליקלעכע טאטעס, אָפּגענאַרטע מענער, פאַרשטויסענע מאַמעס און אומדאַנקבאַרע קינדער. ס'איז גענוג בלוז איבערצוליינען די נעמען פון די פּיעסן, אין וועלכע די "סטאַרס" פלעגן אויפטרעטן, כדי צו באַקומען אַ בולטן באַגריף וועגן דער ביליקייט און געשמאַקלאַזיקייט פון זייער רעפערטואַר.

שוין אָפּגערעדט, וואָס די דאָזיקע גאַסטראָליאַרן פלעגן פאַרקריפֿן לען די ייִדישע שפּראַך מיטן ענגלישן זשאַרגאָן, וועלכן זיי האָבן אַריינגעפירט אין איר. איך ווייס פון אַ פּאַל, ווען אַן אַנפירערין פון אַ ייִדישן טעאַטער אין וואַרשע, האָט געמוזט איבערזעצן אויף ייִדיש די "ייִדישע" פּיעסע וואָס אַן אַמעריקאַנער "סטאַר" האָט מיטגעבראַכט פאַר איר טעאַטער... נאָך אַ פּאַל, ווען אַ פּוילישער צענזאָר, אַ קריסט, האָט אָפּגעוואַרפן אַן עקזעמפּלאַר און זיך געבייזערט, אַז ער איז נישט מחויב צו קענען קיין ענגליש... "גיט מיר אַ פּיעסע געשריבן אין ייִדיש, וועל איך זי צענוורירן"... ווי לודוויק זאַץ, האָט זיך געמוזט מאַטערן אין די געקינצלטע געשטאַלטן פון "גוזנים" אָדער "טאַטעס אָן קינדער". דער זעלבער זאַץ האָט געגעבן קאַנצערט אין דער לייכטער קאַמעדיע "דער ליידיקגייער", אין וועלכער ער וואָלט געקאַנט טריומפירן אויף די גרעסטע וועלטבינעס. אויך אַזאַ קינסטלערין ווי צילי אַדלער, וואָס האָט אָפּילו געוואַגט זיך צו באַווייזן אין דער "סקאַלאַ"־בּודע אין איר גלאַנצראַלע פון די "גרינע פעלדער", אָבער תיכף זי געמוזט פאַרבייטן אויף אַ היסטאָרישער, האַרצרייטנדיקער מעלאָדראַמע. דאָס זעלבע איז געווען מיט אַ בערטאַ גערסטען, מיט אַ סע־מועל גאַלדענבורג און מיט אַנדערע באַטייטיקע אַקטיאָרן פון אַמעריקע. איך דערמאָן דאָ נישט מאַריס שוואַרצס אויפּטריטן אין פּוילן, ווייל זיין רעפערטואַר האָט נישט געהערט צו דער דערמאָנטער קאַטעגאָריע. וועגן אים וועט מיר אויסקומען צו רעדן באַזונדער.

די אויסלענדישע "סטאַרס" האָט מען געקאַנט איינטיילן אין דריי קאַטעגאָריעס: דער חוצפהדיקער עם־האַרץ, דער טאַלענטירטער ציניקער און דער וואָס רעדט מיט גאַט און איז זיך מקריב פאַרן כלל ישראל... די סטאַרס פון אַלע דריי קאַטעגאָריעס זענען געווען גוטע ביזנעסלייט. זיי האָבן געוויסט ווי אַזוי צו "נעמען" דעם עולם, זיך פאַרשאַפן סימפּאַטיע

און במילא מיטהילף ביי פארשידענע טעאטער־פריינד און פרעסע־לייט. האט טאקע שטארק געחידושט און אויפגעבראכט, וואָס אַ טייל פון אונדז דוער פרעסע האָט געקוקט אויף די פארשידענע שונד־פראָדוקציעס צווישן די פינגער. אפילו הלל צייטליך, וואָס האָט קיין מאָל נישט אַרויסגעוויזן קיין ספעציעלן אינטערעס פאַר טעאָטער, האָט געפינען פאַר נייטיק אַנצור־שרייבן אַ גרויסן פעליעטאָן, אין וועלכן ער באַזינגט דאָס „פאַרכישופטע שניידערל“ פון זאַצן. אַזעלכע אַרויסטריטן פון אונדזערע קריטיקער און שרייבער פלעגן מיט דעם פראָטעזשירן די געשמאַקלאַזיקייט און במילא שטאַרקן איר השפעה אין דער ייִדישער גאַס. אין דעם פרט זענען זיי געגאַנגען האַנט ביי האַנט מיט די אימפּרעסאַריאַס, וואָס זענען געווען די הויפטשולדיקע אין אַראָפּברענגען די „אויסלענדישע געסט“. דער אימפּרעסאַריאַ פלעגט אַנגאַזשירן אַ טרופע פון עמך־אַקטיאָרן, וואָס „קאַסטן ביליק“ און הגם דער גאַסט פלעגט נעמען זייער גרויסע פראַצענטער, נישט איין מאָל ביז אַ פערציק פראַצענט פון ברוטאָ, פלעגט ער שוין זאַרגן, אַז אויך אים זאָל פאַרבלייבן אַ שפאַרער פראַפיט. געווען באַקאַנט אַ פאַל, וואָס אַן אימפּרעסאַריאַ האָט אויסגעשטעלט אַ בודזשעט אויף... 110 פראַצענט און ס'געשעפט האָט אים געלוינט! אין זיינע אינטערעסן איז געווען, אַז דער גאַסט זאָל ברענגען „סחורה“ וואָס זאָל „ציען“ און וואָס קאָן בעסער ציען פון געשמאַקלאַזיקייט?

די ווירקונג פון די דאָזיקע גאַסטראַליאַרן אויף זייערע מיטשפילער, אונדזערע אַנסאַמבלי־אַקטיאָרן, איז געווען אַ ביז גאַר טרויעריקע. אפילו די פעיקערע האָבן „באַדינענדיק“ אַ לענגערע צייט די „סטאַרס“, פאַר־לירן דאָס מענטשלעכע לשון, אַנגעהויבן צו רעדן פאַטעטיש, פאַרסירן די שטימע, גיין ווי אויף שטאַלצן און אויף גיך אַראָפּשלינגען זייער טעקסט. כדי אונטערצושטרייכן די „נאַטירלעכקייט“ פון דער צענטראַלער פיגור, דעם „סטאַר“, דער „סטאַר“ האַלט זיך געוויינטלעך פאַרן ברויטגעבער פון דער טרופע און דעריבער מוזן זיי זיך אונטערוואַרפן זיין ווילן און אַנווייזונגען. ער, דער „סטאַר“, ווייסט אַלץ און פאַרשטייט אַלץ. אויף די רעפּעטיציעס איז ער פול מיט סודות, ער שווייגט (שוויגט די שטימע...) און הייסט אַנדערע רעדן. אַקטיאָרן ווייסן נישט ביז דער פאַרשטעלונג ווי

די פיעסע וועט אויסזען, וואָס פאַראַ סורפּריוון עס גרייט פאַר זיי דער „סטאַר“. אין געוויסע אַקטיאָרן, וואָס האָבן מיטגעשפּילט מיט „סטאַרס“, האָט מען פון זייערע הוועיות און אופן רעדן, גלייך געקאַנט דערקענען מיט וועלכן „סטאַר“ זיי האָבן געשפּילט. אַזוי דעמאָראַליזירנדיק האָט אויף זיי געווירקט דער סטאַרישער שטאַמפּ.

דער דעוויז פונעם „סטאַר“ איז „אַלץ פאַר מיר און צוליב מיר!“ אים קומט מען זען, דאַרף ער זיין דער צענטער, דאַרף אַלץ אַרום נאָר אים דינען אין זיין דערפאַלג. אַן אַמעריקאַנער „סטאַר“, וואָס איז אויפגעטרעטן אין אַ יידישער טרופע אין ישראל, האָט געגעבן זיינע מיטשפּילער אַזעל-כע אינסטרוקציעס:

— „איר דאַרפט נישט שפּילן, איר דאַרפט נאָר רעדן הויך און שנעל. שפּילן וועל איך שוין“...

מיר האָבן אַלע יאָרן פון אונדזער טעטיקייט אין פּוילן געפירט אַ קאַמף קעגן סטאַריזם, קעגן פּראַפאַגאַנדן די יידישע שפּראַך, קעגן פאַר-וואַנדלען דאָס טעאַטער אין אַ משונהדיק פאַרזעעניש, וואָס זיין נאָמען איז שונד. אונדז האָבן מיטגעהאַלפן אין דעם געוויסע זשורנאַליסטן, שרייבער און קולטור-טוער, אָבער אונדזערע כוחות זענען נישט געווען גענוג שטאַרק זיך אַנטקעגנצושטעלן די אַנאַנסן, וואָס די אימפּרעסאַריאַס פלעגן געבן אויף גאַנצע זייטן אין די פּאַפּולערע צייטונגען. אין דאָזיקן אַנאַנס-געיעג, אין וועלכן איין אימפּרעסאַריאַ האָט זיך באַמיט איבערצושטייגן זיין קאַנ-קורענט, האָבן, ליידער, צוגעהאַלפן אייניקע זשורנאַליסטן און ס'פלעגן אַפט אויסברעכן צוליב דעם עפנטלעכע סקאַנדאַלן, אין זייער פאַרטיידי-קונג פלעגן זיך די דאָזיקע „טעאַטער-פריינד“ פאַררופן אויף טעאַטערס ביי די אומות-העולם, אַז אויך דאָרט זענען פאַראַן גאַסטראַליאַרן; אַז עס ווערן דאָרט אַפילו טאַלערירט פרעמדשפּראַכיקע „סטאַרן“ און ענלעכע תּירוצים. זיי האָבן אָבער פאַרזען, אַז אַזעלכע „סטאַרן“ זענען יחידי-סגולה, גאונים, וואָס שאַפן טעאַטער-געשיכטע; מייסטער, וואָס האַלטן נישט בסוד זייער קונסט, נאָר פאַרטיילן זי מיט דער ברייטער האַנט צווישן זייע-רע מיטשפּילער, אַזוי ווי אַ רבי לערנט תּורה מיט זיינע תּלמידים. דאָס

זענען קינסטלער, וואָס שאַפֿן שולע, סטיל, וואָס דערציען זייערע אַקטיאָרן און במילא אויך דעם עולם.

אונדזער קאַמף קעגן שונד אין זיינע פאַרשידנסטע מאַניפעסטאַציעס איז געווען אַ קאַמף אויף טויט און לעבן. נישט איין מאָל פלעגט זיך דאַכטן, אַז מיר פאַרלירן אים, אַז מיר ווערן אָפּגעשווענקט דורך דער שונד-אינ-וואַזיע. דער זעלבסטשוץ-אינסטינקט איז אַבער געווען שטאַרקער פון דער סכנה. ער האָט דערוואַכט נישט בלויז ביי אונדז, יונגע ייִדישע אַקטיאָרן, נאָר אויך ביים בעסערן טייל פון אונדזער געזעלשאַפטלעכקייט, ביי דער באַוווּסטיגיקער אַרבעטערשאַפט, ביי דער שטודירנדיקער יוגנט.

אונדזער יונגע קולטור איז געוואָרן אויסגעטראָגן אויף די שוואַכע פלייצעס פון אירע בויער. די כלי-קודש און אַסימילאַציע זענען געווען איר פאַרביטערטסטער שונא. קולטור טאָר נישט זיין קיין ענין פון פילאַנטראָ-פיע, וואָס מאַכט זי פאַר אַ נעבעכל, פאַר אַ „טעג־עסעריין“; זי קאָן אויך נישט זיין קיין ענין פון יחידים, פון קרייזן, אַדער פאַרטייען. זי מוז זיין דאָס אייגנטום און דער אויסדרוק פון גאַנצן פּאָלק.

האַבן זיך געגרינדעט טעאַטער-קאַמיטעטן, וואָס דער ערשטער פונקט פון זייער פּראָגראַם איז געווען דאָס באַקעמפן שונד און קולטיווירן בע-סער ייִדיש טעאַטער. ס'איז געוואָרן אַ בשותפותדיקער קאַמף פון דער ייִדישער געזעלשאַפט און איר קולטור-אַקטיוו.

מיר, טעאַטער-טוער, האָבן געזוכט וועגן און מיטלען ווי אַזוי אַפּצו-ווענדן די מאַסן פון שונד, ווי אַזוי זיי צו פאַראַינטערעסירן מיט אַ טע-מאַטיק און פאַרעם וואָס זאָל זיין צוגענגלעך פאַר זיי; פאַרוויילנדיק און גלייכצייטיק דערציעריש.

מיר האָט זיך אויסגעוויזן, אַז „סערקעלע“ איז איינע פון די דאָזיקע וועגן.

„מע קאָן נישט זיין קיין חכם ביי טעאָטער“

נאָכן איבערלייענען „סערקעלע“ פאַר אונדזער טרופע און פאַר די באַלעבאָטיים פון „צענטראַל“, האָב איך אַרויסגעפילט אַ גאַר קליינעם עני-טוויאַזום ביי די צוהערער. די לעצטע האָבן פאַרגליכן די קאַמעדיע צו די „מעשה־ביכלעך פאַר אַלטע יידן און יידענעס“... „און בכלל — האָבן זיי געטענהט — פאַסט נישט פאַר אַזאַ ערנסטן טעאָטער זיך נאַריש צו מאַכן מיט באַבע־מעשות“... דאָס רוב אַקטיאָרן, זעענדיק מיין באַגייסטערונג פאַר דער זאַך, האָט געשוויגן און איך האָב פאַרשטאַנען, אַז איך נעם די גאַנצע אַחריות פאַר דער אויפפירונג אויף זיך. ערשט במשך די רעפּעטיציעס האָט זיך זייער באַצוינג געביטן. ס'האַט זיך געשאַפן אַן אַלץ שטייגנדיקער אינטערעס וואָס האָט שוין אָנגעהאַלטן ביזן סוף פון דער אַרבעט.

די באַלעבאָטיש־גיבירישע סביבה פון „סערקעלע“, די אָפּגעשטאַנענ־קייט און צביעות פון די כלומרשטע גאַטפאַרכטיקע, שיינע יידן, וואָס ווערן אין איר געשילדערט, שטעלט נישט פאַר מיט זיך קיין פאַרביסענע קעמ־פּערישקייט, קיין ביטול און חזוק, ווי דאָס איז פאַר עטינגערן געווען ביי אַקסנפּעלדן, אָדער נאָך אים — ביי גאַלדפאַדענען. פאַרקערט, עטינגער שטעלט עס פאַר מיט גוטמוטיקן הומאַר, מיט אַ געמיטלעכן, פאַטערלעכן שמייכל, אַן כּעס און אַן שטראַפּרייד, ווי אַ גוטער דערצייער. אַ חוץ די דאָ־זיקע די־דאָקטישע ווערטן פאַרמאַגט „סערקעלע“ אַ הויכקינסטלערישן זאַצ־בוי, וואָס איז דורכגעזאַפט מיט נאַטירלעכער פאַלקסטימלעכקייט און פאַרביקער שטייגערישקייט. ס'איז אַ קולטור־היסטאָרישער דאַקומענט, וואָס דאַרף מיט אַ באַזונדער פאַרויכטיקייט אַרויסגעבראַכט ווערן אויף דער בינע, כדי דער חן פונעם פאַלקלאָרישן וואָרט, פון זיין ניואַנס און פאַרב, זאָל נישט פאַרוואַנדלט ווערן אין שאַרוש, אין קאַריקאַטור.

פון דער שולבאַנק אַן פּלעגט מיך שטאַרק אינטערעסירן פאַלקסשאַ־פּונג. אָנגעהויבן האָט זיך עס מיט פאַלקלאָר ביי אַנדערע פּעלקער. מיט

מיין דערנענטערן זיך צו "ידישקייט", האָט זיך מיין אינטערעס אַריבער-געטראָגן אויף אייגענער פּאַלקסקונסט.

די פינלענדישע "קאַיאָואַלאַ", למשל, אָדער די ליטווישע קינדער-מעשהלעך פּלעגן ווירקן אויף מיר שטאַרקער ווי אויילדס ראַפּינירטע וואַרט-עלעגאַנץ. דאָכוואַל קאַמיס בראַזיליאַנער ים-מאַטיוון, אָדער אינ-קאַזשע בענקשאַפּט-לידער, געפינען אין מיר אַ טיפּן אָפּקלאַנג, בעת די לאַקריצדיקע מאַגירלעכע סאַלאַן-מוזיק לאַזט מיך קאַלט.

די פּאַלקסמאַטיוון ביי פּעלקער אַנטפּלעקן זייער נשמה און מענטאַ-ליטעט, זייער שטייגער און טעמפּעראַמענט, זייערע באַגערן און האַפּענונג-גען. דאָס איז אַן אוצר, וואָס קאָן און דאַרף דינען דעם קינסטלער פאַר אַ מקור פון אינספּיראַציע און באַגייסטערונג. זיי שאַפּן סטיל פון געגע-בענעם פּאַלק, וואָס מאַכט זיין שאַפּן אומשטערבלעך. זענען טאַקע פאַר-בליבן אַ סך מוסטערן פון הויכע קולטורן ביי אַזעלכע פּעלקער וואָס האָבן שוין אויפּגעהערט צו עקזיסטירן. איך האָב, ווי געזאָגט, תמיד געפילט אַ שוואַכקייט צו די דאָזיקע ליטעראַרישע מוסטערן און "סערקעלע" איז גע-ווען מיין ערשטער פרוּוו צו מאַניפעסטירן די דאָזיקע שוואַכקייט. אין מיין שפּעטערדיקער רעזשיסעריש-אינסצעניזאַטאַרישער טעטיקייט פּלעג איך אָפט זוכן אַזעלכע געלעגנהייטן.

צוטערענדיק צו דער אַרבעט איבער "סערקעלע", האָב איך זיך גע-טעלט צוויי אויפגאַבעס: צופאַסן דעם טעקסט צו די פּאָדערונגען פון מאַדערנעם טעאַטער און שאַפּן די אַנטשפּרעכנדיקע ראַם און אַטמאָספּער פאַר דער האַנדלונג און אירע פּערסאָנאַזשן.

דער גרעסטער שונא פונעם טעאַטער איז לאַנגווייליקייט. בפרט ביי אַ קאַמעדיע. האָב איך מיך באַמיט צו קאַנדענסירן די דיאַלאָגן, באַפרייען זיי פון איבעריקן באלאַסט. איבערלאַזנדיק דאָס כאַראַקטעריסטישע פאַר די באַטייליקטע און דאָס נייטיקסטע פאַר דער שטייגערונג פון דער אַק-ציע. דעם זעלבן מעטאָד האָב איך בשעתו אַנגעווענדט ביי דער אינסצעני-זירונג פון "קאַרגן", דאָ אַבער בין איך געגאַנגען נאָך ווייטער און די פינף אַקטן פון עטינגערס, "גאַר ניי טעאַטערשטיק", דערפירט צו דריי, דורכ-געפלאַכטן דעם טעקסט מיט אַנטשפּרעכיקע גלייכווערטלעך, שפּריכווער-

זיגמונט טורקאז

טער און פאלקס-חכמה. אין דעם פרט האָט מיר געדינט פאַר אַ מוסטער מיין מומע גאַלדע, אַן אָפּגעקומענע „סערקעלע“, וואָס פּלעגט דורכפּלעכטן אירע רייד מיט משלים, פאַרגלייכן, מיט פּאַלקס-הומאָר און פּילאָזאָפּיע. דאָס האָט צוגעגעבן קאַלאַריט און לייכטקייט דעם אָפּט מאַל האַמעטנעם טעקסט.

מיר איז אויך געגאַנגען אין אַ געטרייען אויפלעכן דעם אַרכאַישן לעמבערגער דיאַלעקט מיט זיין פּאַנעטיק, ווייל די שטייגערישקייט פון שפּראַך האָט אין דעם פּאַל באַדאַרפט דינען ווי אַ הויפּט-עלעמענט פון אַטמאָספּער און סטיל פון דער פאַרשטעלונג. ווי אַ שפּראַך-עקספּערט האָב איך פאַרבעטן דאָקטער יצחק שיפּער. די אַרבעט האָט מיט זיך פאַר-געשטעלט אַן אייגנאַרטיקע און ביז גאַר אינטערעסאַנטע לאַבאָראַטאָריע פון שפּראַכפּאַרשונג. אויך אין דעם פרט האָבן מיר איינגעפירט אַ נייעס אין ייִדישן טעאַטער.

די דעקאָראַציעס און קאַסטיומען-פּראַיעקטן האָט געשאַפּן דער קינסטלער משה אָפּעלבוים, וואָס איז יענע יאָרן געווען אַ שטענדיקער מיט-אַרבעטער פון אונדזער טעאַטער. אָפּעלבוים האָט זיך ספּעציאַליזירט אין רעסטאָורירן אַלטע שולמאַלעריי, אין וואַנט-דעקאָראַציע און בוך-אי-לוסטראַציע. באַזירט אויף קופּערשטיכן און האַלצשניטן פון אַלטע הגדות און אחשורוש-שפּילן פון זיבעצטן און אַכצנטן יאָרהונדערט. ער איז געווען דער אַנטשפּרעכיקער קינסטלער פאַר אַ נאַיווער און הומאַרפולער סצעני-שער ראָם, אין וועלכער די פאַרשטעלונג האָט זיך גענייטיקט. מיר האָבן צוזאַמען באַטראַכט די פאַרשידנסטע אַריגינאַלן און קאַפּיעס פון ייִדישער פּאַלקסמאַלעריי, וואָס האָבן זיך געפינען אין בערגסאָן-מוזיי ביי דער וואַר-שעווער קהילה, אין דעם אַרכיוו פון קאַסטיומאַלאַגיע וואָס פּראַפּ' באַלאַ-באַן האָט געשטעלט צו אונדזער דיספּאָזיציע. די בינע האָט דערמאַנט די פּרימיטיווע, געשטריקטע וואַלענע בילדער וואָס פּלעגן גוטמוטיק אַראַפּ-שמייכלען צו אונדז פון די ווענט אין די היימען פון אונדזערע זיידעס.

מיין מיטאַרבעט מיט משה אָפּעלבוים איז נישט פּריי געווען פון קור-ריאַזן. צוליב מאַנגל אין פּלאַץ, פּלעגט מען מוזן די דעקאָראַציעס מאַלן אויף דער בינע. פּלעגן אָבער במשך פונעם טאַג דאַרט פאַרקומען רעפּע-

טיציעס און אין די אַוונטן פאַרשטעלונגען — איז נישט געבליבן קיין אַנ-
דערע ברירה, ווי צו מאַלן זיי ביינאַכט, ווען די בינע איז פריי. אונדזער
אַפעלבוים האָט אָבער געהאַט אַ שוואַכקייט צום ביטערן טראָפּן. נישט
איין מאַל קומענדיק אינדערפרי צו דער רעפעטיציע, פלעגן מיר אים טרעפּן
שלאָפּן אויף אַ באַרג לייזונטן, וואָס זענען געווען באַשטימט פאַר דער
דעקאָראַציע... ס'האַבן נישט געהאַלפּן אונדזערע גוטע און בייזע רייד, אונ-
דזערע אַפעלן צו זיין "קינסטלעריש געוויסן", — אַפעלבוים פלעגט צו-
זאָגן מער נישט צו טרינקען ביי דער אַרבעט און צומאַרגנס פלעגן מיר
ווידער טרעפּן דאָס זעלביקע בילד. איך בין דעריבער געווען געצווונגען
צו נעמען אויף זיך נאַכטדיזשורן און וואַכן איבער זיין ניכטערקייט ביז
די אַרבעט וועט ווערן פאַרענדיקט. איין מאַל האָט אַרנאָלד רחמנות באַקו-
מען אויף מיר און פרייוויליק זיך אונטערגענומען מיך צו פאַרבייטן אַ
נאַכט. צומאַרגנס האָבן מיר זיי ביידע געפונען פאַרוונקען אין שווערן
שלאָף. אַרנאָלד האָט פייערלעך דערקלערט, אַז ער איז, ווייזט אויס, נישט
געבוירן צו זיין קיין דעקאָראַטאָר...

מיר האָבן באַקומען אייניקע אַלטגאַליציאַנער מוזיקאַלישע מאַטיוון,
וועלכע דער דיריזשאָר יצחק שלאָסבערג האָט באַאַרבעט און צוגעפאַסט צו
דער אַקציע. האָבן טאַקע געגלעט דאָס אויער די סענטימענטאַלע חתונה-
"מאַראַלן", מיט וועלכע ס'האַבן זיך אָנגעהויבן די אַקטן, און די מצווה-
טעניץ און די ריקודלעך פלעגן "הייבן פון די ערטער" ביים סוף פון די
אַקטן. מיין פריינד שיעלע באַקסענבוים, דער באַליבטער וואַרשעווער
בדחן, האָט אויסגעזוכט אַ "כלה־באַזינגעכץ" פון אַלטן לעמבערגער חתונה-
צערעמאָניאַל, מיט וועלכן דער משרת חיים האָט אויף אַ קאַטאַוועס באַ-
זונגען די דינסטמויד חווה.

דאָס "סערקעלע"־שפּיל האָט זיך אָנגעהויבן אויף אַט דעם אופן: אין
טעאַטער־זאַל ווערט פינצטער, ס'צינדן זיך אַן הענגענדיקע קאַנדעלאַברעס
אין צוויי אויבערשטע לאַזשעס פון ביידע זייטן בינע, אין די דאָזיקע לאַ-
זשעס זיצן קלעזמער אין אַלטגאַליציאַנער ייִדישע טראַכטן. ווען דער פּויר-
האַנג גייט לאַנגזאַם אויף, ווייטיקן די קלעזמער אויס אַן אַלטן "מאַראַ-
לישן" ניגון. די גאַנצע ברייט און הייך פון דער בינע פאַרנעמט אַ גרויסע

קאפיע פונעם צענזורירטן „סערקעלע“־עקוועמפלאר. איין העלפט שטעלט מיט זיך פאר דאס שער-בלאט פון מאָנסקריפט מיטן ציטאט פון „קויפמאן פון ווענעדיק“, די צווייטע — די צענזור־דערלויבעניש אין דער פוילישער שפראך מיטן שטעמפל. ביידע זייטן טראָגן אויף זיך דעם סימן פון צייט און שימל. ווי נאָר דער צושויער באַווייזט איבערצולייגען דעם טעקסט, דערשיינט פארן בוך שלמה עטינגער אליין. ער טוט אויס דעם צילינדער, פאַרנייגט זיך טיף פאַרן עולם און זאָגט זיין „וואָרט פריר“, מיט וועלכן ס'הייבט זיך אָן דער מאָנסקריפט. נאָכן אָפּזאָגן דעם „פראָלאָג“, פאַרנייגט ער זיך ווידער און גייט אָפּ. די קלעזמער צעשפילן זיך פריילעך. אונטער די קלאַנגען פונעם „פריילעכס“, שפרינגען אַרויס פון ביידע זייטן ביי נע צוויי צעשמייכלטע בחורימלעך מיט צעפלאַמטע בעקעלעך. די צעשווי־בערטע פיאהלעך פון אונטער די יאַרמלקעס און די צעבלאָזענע טלית־קטנס וויגן זיך אינעם פריילעכן ריקוד פון די בחורימלעך. אַט טאַנצן זיי צו צו עטינגערס מאָנסקריפט, קלאַפן אָפּ פון אים מיט זייערע רויטע פאַ־טשיילעס דעם שטויב פון דער צייט און אינעם זעלבן ריטעם פון ריקוד. עפענען זיי, טאַנצנדיק, זיינע ביידע זייטן. אַזוי הייבט זיך אָן די אַקציע פון „סערקעלע“.

די אויפפירונג איז באַצייכנט געוואָרן ווי אַן עפאָכע־מאַכנדיקע גע־שעעניש אין דער געשיכטע פון ייִדישן טעאַטער. דער באַרימטער פוילישער שער קינסטלער אַלעקסאַנדער זעלוועראַוויטש, וואָס איז געוואָרן אונדזער שטאַמגאַסט, האָט פאַרהילכט דאָס טעאַטער מיט זיין ברייטן געלעכטער, אַנשטעקנדיק מיט אים זיינע פוילישע טעאַטער־תלמידים, וואָס האָבן קיין ייִדיש נישט פאַרשטאַנען. לויט זיינע ווערטער, האָט עטינגער מיט זיין קאַמעדיע ווייט אַריבערגעשטיגן פרעדראַ, דעם קלאַסיקער פון די פוילישע קאַמעדיע־שרייבער. ער האָט באַצייכנט די „סערקעלע“־פאַרשטעלונג ווי אַ ייִדישער וואַריאַנט פון „קאַמעדיאַ דעל אַרטע“.

אין „סערקעלע“ האָבן זיך באַטייליקט די „וויקט“־אַרטיסטן: אַדאַם דאַמב (ר' משה דאַנציקער), אסתר־רחל קאַמינסקאַ (סערקעלע), סאַ־ניאַ אַלטבוים (פריידע־אַלטעלע), דיאַנאַ בלומענפעלד (הינדע, אַ יתומה), דוד לעדערמאַן (ר' גבריאל הענדלער, אַ שפּעקולאַנט), יאַנאַס טורקאַוו

(מארקוס רעדלעך, א סטודענט), שמואל לאַנדע (ר' יוחנן, א שדכן), משה ליפמאַן (א פרעמדער), הערמאַן פיינשטיין (א דאָקטאָר), זיגמונט טורקאָוו (ר' שמעלקע טרויניקס, א ליטוואַק), פסח קערמאַן (בערל, זיין הויזונג), אידאָ קאַמינסקאָ (חוה, א דינסטמויד), וו. גאַדיק (חיים, אַ משרת), יעקב מאַנדעלבלייט (ירחמיאל, אַ משרת, זאָהיקעט זיך).

„סערקעלע“ האָט געהערט צו די פערל פונעם שפעטערדיקן „וויקט“ און מיר האָבן זי אַ לענגערע צייט געשפילט אין וואַרשע און אין אונדזער ערשטן טורניי איבער פוילישער פראָווינק, באַזוכנדיק אין אַ צייט אַרום זאַמאַשטש, האָבן מיר קוים אויפגעזוכט דאָרט אויפן בית-עולם עטינגערס קבר. דעם וועג צו אים האָבן פאַרשטעלט שטעכיקע דערנער און הויכע גראָזן. דער שטיין איז געווען פאַרוואַקסן מיט קראַפּעווע און באַדעקט מיט מאַך, וואָס האָט פאַרשטעלט דעם אויפשריפט: ד"ר שלמה עטינגער...

דער בעסטער יידישער קאָמעדיע-שרייבער איז אַוועק פון דער וועלט אַ פאַרגעסענער. מיר האָבן אים אויף אַ צייט אויפגעלעבט.

* *

ווען פון די ברעטער פון צענטראַל-טעאַטער האָבן זיך געטראָגן די פריילעכע קלאַנגען פון „שערן“, מצווה-טעניץ און פריילעכע „אויפשפילן“, האָט זיך הינטער זיינע קוליסן אָפּגעשפילט אַ „לעבנסשפיל“, וואָס האָט זיך אין דער צוקונפט פאַרוואַנדלט אין אַ טראַגעדיע. ס'האָבן אַנטהאַלטענע-מען אין איר קלאַראַ סעגאַלאַוויטש, איר מאַן, דער דיכטער זי. סעגאַלאַ-וויטש און שלמה מענדעלסאָן.

נישט בחינם פלעגט אַרנאָלד זיך סודען, אָו ער ווייסט עפעס „נאָר שאַ, אַרנאָלד קאָן האַלטן אַ סוד“... ווען מ'האַט זיך שוין אָנגעהויבן צו שושקען אין טעאַטער און אין ליטעראַטור-פאַראַיין און מענדעלסאָנס נאָ-מען איז אַלץ אָפטער דערמאַנט געוואָרן אין שייכות מיטן „סוד“, האָבן איך מיר אַלץ נישט געקאָנט צו גלייבן צו די אַלע קלאַנגען און זיי געהאַלטן פאַר בייזוויליקע רכילות. איך געדענק דאָך מענדעלסאָנען פון דער שול-באַנק, פון דער געמיינזאַם-פאַרבראַכטער צייט מחוץ דער שול... ער איז געווען דער ערנסטער צווישן אונדזערע חברים. מע פלעגט אים זייער

זעלטן זען אין געזעלשאפט פון פרויען. אפילו אויף די שולאווונטן, ווען יעדער האט זיך געהאט זיין דולצינעא, פלעגט ער ביים דערנענטערן זיך פון א מיידל ווערן רויט און זיך אפרוקן אין א זייט: — „פאראן וויכטי-קערס אויף דער וועלט“, — פלעגט ער לאקאניש ענטפערן, בעת מ'האט געוואלט פארפירן מיט אים א שמועס וועגן דעם.

אויך די ערשטע צייטן פון „צענטראל“, ווען ער איז דארט געווען אן אפטער איינגייער, האבן מיר אים קיין מאל נישט געזען אין קיין פרויען-געזעלשאפט. אויב מענדעלסאן האט א מאל פארפירט א שמועס מיט אן אקטריסע, איז עס געווען וועגן א ראל, וועגן דער פיעסע אד"גל. איז דער ריבער פארשטענדלעך די סענסאציע, וואס ס'האט ארויסגערופן דער קלאנג, אז מענדעלסאן איז פארליבט אין קלארען... ווען די דאזיקע קלאנג-גען האבן זיך אנגעהויבן פארשפרייטן, האט קלארא גאר געשאנקען אויפ-מערקזאמקייט אונדזערס א חבר פון טעאטער. דאס איז פאר קיינעם נישט געווען קיין סוד, פארקערט, דעם חברים פרוי פלעגט איר אפט מאכן עפנט-לעכע סקאנדאלן אין טעאטער און סעגאלאוויטש האט נישט איין מאל זי געהאלטן פארשפארט אין דער היים.

און אט ברענגט ארנאלד איין סענסאציע נאך דער אנדערער: „סעגא-לאוויטש גט זיך מיט קלארען... קלארע האט חתונה מיט מענדעלסאנען... איין שלאגער גרעסער פונעם אנדערן“...

די דאזיקע ידיעה האט מיך שטארק באאומרויקט. איך האב געוויסט, אז אויב מענדעלסאן וועט באגיין דעם דאזיקן שריט, צעברעכט ער דער-מיט זיין לעבן. איך האב געהאלטן פאר מיין חוב אים צו ווארענען און צו ראטעווען פון א פאלשן שריט. אין א געוויסן אונט, ווען מענדעלסאן איז געקומען אפוארטן קלארען, בין איך ארויס מיט אים אויפן גאס און אן הקדמות צוגעטרעטן צום ענין. ס'איז שווער איבערצוגעבן, וואס איך האב דאן גערעדט צו אים. ווען מיר וואלט עמעצער געזאגט אזוינס וועגן מיינס א געליבטער פרוי, מעג עס זיין דער אינטימסטער חבר, וואלט איך גאר שארף רעאגירט אויף דעם. מענדעלסאן אבער, האט אויסהערנדיק מיינע רייד זיך צעשמייכלט אויף זיין שטייגער און געזאגט:

די איבערגעריסענע תקופה

— „גיי שוין, נאַר, ווער טראַכט וועגן חתונה! אַט אַזוי זיך אַ ביסל נאַריש געמאַכט... מיינסט, אַז אַלץ וואָס אַרנאָלד זאָגט איז אמת?...“
מיר האָבן זיך געדריקט די הענט און זיך צעגאַנגען: איך — אַ באַ-
רויקטער און ער? — אין אַ קורצער צייט אַרום האָט ער חתונה־געהאַט
מיט קלאַרען...

זי איז לכתחילה אַוועק פון טעאַטער, דערנאָך זיך אומגעקערט און
מיר האָבן סוף־כל־סוף געשלאָסן שלום מיט דער געשאַפענער לאַגע. די
מענדעלסאָן־קלאַראַ־אידיליע האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. מענדעלסאָן איז
געוואָרן וואָס אַ טאָג בלאַסער און מאַגערער, האָט אָנגעהויבן צו פאַרנאַכ־
לעסיקן זיין אַרבעט, זעלטענער זיך געוויזן אין געזעלשאַפט און אין איי-
ניקע יאָר אַרום זיך צעגאַנגען מיט קלאַרען. מענדעלסאָן האָט זי אַבער
נישט אויפגעהערט צו ליבן, אַזוי ווי סעגאַלאַוויטש, אַזוי ווי אפשר אַ סך
אַנדערע. סעגאַלאַוויטש האָט זי אַבער אין זיין ליבע געהאַט. מענדעל-
סאָן, דאַקען, האָט זיין ליבע איינגעהילט אין אַ טיפן ווייטיק און געליטן,
ווי נאַר ער אַליין האָט עס געקאַנט; מיט אַ שמייכל אויף די ליפן.

ווען איך האָב אין די אָנהייב דרייסיקער יאָרן געשפילט מיט קלאַרען
אין לאַדזש, פלעגט ער יעדע פאַר טעג טעלעפּאָנירן צו מיר, זיך נאַכפרעגן
אויף איר געזונט און פון צייט צו צייט שיקן פאַר איר געלט. זי פלעגט
דאָן באַקומען אַפטע בלוטשטורצן. די לעצטע יאָרן פאַר דער מילחמה האָט
קלאַראַ זיך באַפריינדט מיט אַן אָנגעשטעלטן פון אַן אמעריקאַנער הילף-
אינסטיטוציע. מענדעלסאָן האָט צוזאַמען מיט אים אַרגאַניזירט פאַר איר
דאָס „יוגנט־און פּאַלקס־טעאַטער“, הגם זי האָט נישט באַזעסן די קוואַלי-
פיקאַציעס און קאַמפּעטענץ אויף אַנצופירן מיט אַ טעאַטער. איר פריינד
האָט גענומען אויף זיך די פינאַנציעלע זייט פון דער אונטערנעמונג און
מענדעלסאָן איז געווען איר פאַקטישער קינסטלערישער אָנפירער. ער האָט
איר אַפילו פאַרגעלייגט אויפצופירן דעם „קעניג ליר“.

די וועלט־מילחמה האָט קלאַרען מיט איר פריינד פאַרשפאַרט אין
געטאָ, וווּ זיי האָבן חתונה־געהאַט און געפונען זייער טראַגישן סוף. סעגאַ-
לאַוויטש איז אַוועק קיין תל־אביב, מענדעלסאָן קיין ניו־יאָרק. ביידע האָבן
געטראַגן אין האַרצן אַ טיפן ווייטיק און בענקשאַפט נאָך קלאַרען און דורך

בריוו געשלאסן שלום איבער איר אומבאקאנטן קבר. מענדעלסאָן האָט אין אַמעריקע זיך נישט געקאָנט געפינען קיין אָרט. ער האָט זיך געפילט מורא-דיק איינזאָם. אין 1946 שרייבט ער צו מיר קיין בראַזיל:

...אין די היינטיקע ביטערע, פאַריתומטע צייטן איז געפינען צוריק אַן אַלטן, האַרציקן פריינד — אַן אוצר... אויך איך האָב אַן אויפהער — נישט געקוקט אויף מיין גרויסער פאַרנומענקייט — דאָס געפיל, אַז איך דריי זיך אַרום אין אַן אילוזאָרישער וועלט. אונדזער דור וועט שוין אין דער פולער מאָס נישט באַגרייפן דאָס. וואָס ס'איז פאַרגעקומען... אין די יאָרן 1942-44 האָב איך בעיקר מיין פעדער געווידמעט דעם אַלאָרם — מע זאָל ראַטעווען. עס האָט נישט געהאַלפן... מיין גאַנצע מישפּחה איז אומגעקומען אין מיידאַנעק. מיט מיר אין אַמעריקע געפינט זיך מיין ברודער מאיר, דער כעמיקער.

וועגן קלאָרען קיין וואָרט נישט דערמאָנט. דעם ווייטיק האָט ער גע-טראָגן טיף אין האַרצן און אים געשטילט נאָר מיט סעגאַלאַוויטשן. אויך ער האָט דאָך, אויף זיין שטייגער, נישט ווייניקער פון מענדעלסאָנען, ליב געהאַט קלאָרען און באַקלאָגט איר מאַרטירער־טויט. אויף אַ מיטינג אין לאַס־אַנדזשעלעס האָט אויפגעהערט צו קלאָפן מענדעלסאָנס האַרץ. אין אַ יאָר אַרום איז אים נאָכגעגאַנגען סעגאַלאַוויטש. אויב זיי האָבן עפעס גע-טראַכט בעת יציאת־נשמה, איז עס געווען: קלאָראַ...

**

נאָך „סערקעלע“ האָבן מיר אויפגעפירט אַ כינעזישע פיעסע. דער זינדיקער הער טשו" פון יוליוס בערסטל, וואָס איז צו יענער צייט גע-שפילט געוואָרן אין בערלין דורך אַלעקסאַנדער גראַנאָך. די דאָזיקע סאַ-טירע אויף רעליגיעזן־און קלאַסן־פאַראַרטיל איז געווען אַ באַטייטיקע דערגרייכונג פון אונדזער טעאַטער אַדאַנק דער נייקייט פון דער טעמאַ-טיק, סביבה און אַריגינעלקייט פון דער פאַרעם. די סצענישע ראַם איז באַשטאַנען פון באַמבוסענע באַוועגלעכע ווענטלעך מיט געמאַלענע גע-טער, שדים און גריפן פון דער כינעזישער מיטאַלאָגיע. די דאָזיקע ווענט-לעך פלעגן ווערן איבערגעשטעלט פאַר די אויגן פונעם צושויער און בייטן

זייער צורה, לויט די אומשטענדן פון דער געגעבענער אַקציע. צוגלייך דער-
מיט פלעגט זיך אויך בייטן די באַלייכטונג, וואָס איז געקומען פון פאַר-
שידנפאַרביקע לאַמפּיאַנען, מיט וועלכע די בינע איז געווען באַהאַנגען. די
דעטאַלן פאַרן אַנטון, שטייגער-איינצלהייטן, באַוועגונגען און פאַנעטיק
האַב איך באַקומען פון כינעזישן קאַנסול אין וואַרשע, וואָס האָט זיך שטאַרק
פאַראַנטערעסירט מיט דער פאַרשטעלונג און אַפט באַזוכט די רעפּעטי-
ציעס. פון אים האָבן מיר אויך באַקומען מאַטעריאַל און אַנווייזונגען פאַר
דער מוזיק-באַגלייטונג. אידאַ קאַמינסקאַ האָט זיך ספּעציעל אויסגעלערנט
שפּילן באַנדזשאַ און אַליין זיך אַקאַמפּאַנירט ביים זינגען די כינעזישע
בענקשאַפּט-לידער.

ענדלעך, נאָך אַנדערטהאַלבן יאָר וואַרטן, האָט „שבתי צבי“ דערלעבט
די פּרעמיערע און מיר — אַ גרויסע אַנטוישונג.

דער עולם איז געבליבן קאַלט צו זשולאַווסקיס פּוילישער אינטער-
פּרעטאַציע פון דער שבתי צבי-באַוועגונג. דער יידישער טעאַטער-עולם
האַט פון תּמיד אַן אַרויסגעוויזן אַ סך סענטימענט פאַר זיינע נאַציאָנאַלע
העלדן, אויף וואָס ס'האַבן עדות געזאָגט גאַלדפּאַדנס און אַנדערע „היס-
טאָרישע“ אַפּערעטעס. עס האָט אים געמוטיקט דעם העלדס גבורה, ס'האַט
אים געטרייסט זיין נאַציאָנאַלער שטאַלץ און זעלבסטאַפּערונג. ער האָט
אַבער גישט געקאַנט פאַרליידן זיין שוואַכקייט, אַדער מפּלה. משיחישע
אידייען פלעגן אים אַנפּילן מיט גלויבן און האַפּענונג אויף נאַציאָנאַלער
ווידעראויפלעבונג און באַפּריינג פונעם שווערן יאָך, אונטער וועלכן
ס'פלעגט אים אויסקומען צו לעבן.

איז טאַקע די אַנטוישונג, וואָס פאַלשע משיחים האָבן פאַרשוועכט
דעם גאולה-געדאַנק, געווען ווייטיקדיק און אַרויסגערופּן אַ ווידערגעפּיל
ביים וואַרשעווער עולם. אויב די ערשטע טייל פון דער פאַרשטעלונג, וואָס
איז פול מיט בענקשאַפּט און רוף צו באַפּריינג, האָט אים מיטגעריסן,
האַט די צווייטע טייל, דער צוזאַמענברוך פונעם העלד און זיין שפּלדיקע
קאַפיטולאַציע, געלאָזן קאַלט און אַנטוישט דעם עולם. דער העלד, אַנשטאַט
צו זיין פון אים געליבט און גלאַריפּיצירט, איז ער געוואָרן דיסקרעדיטירט
און פאַרהאַסט, די דאָזיקע „קליניקייט“ האָבן מיר, אַריינגעמענדיק

„שבת צבי“ אין אונדזער רעפערטואַר, פאַרזען... דעם זעלבן גורל האָבן אויך אין אַנדערע טעאַטערס געהאַט די אויפפירונגען פון אַשס און ביס-טריצקיס פּיעסן מיטן זעלבן נאָמען. ס'איז אַפילו געמאַכט געוואָרן אַ פרווּ צונויפשמעלצן“ ביידע פּיעסן, זשולאַווסקיס און אַשס, וואָס האָט אויך נישט אָפגעגליקט. דער דאָזיקער טרויעריקער עפיזאָד אין אונדזער גלות-געשיכטע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אַזוי העראַזש און געענדיקט פאַטאַל און ווייטיקדיק, קאָן נישט אַרויסרופן קיין אינטערעס ביי די ייִדישע מאַסן. מיר פּערזענלעך האָט פון דעסטוועגן „שבת צבי“ געגעבן איינע פון די שטאַרקסטע סצענעס פאַר מיינע אינדיווידועלע אויפטריטן: דעם גרויסן מאָנאָלאָג, ווען שבת צבי איז זיך מתוודה און בעט ביי גאָט כוח פאַר זיין שליחות. דער דאָזיקער מאָנאָלאָג, אין דער מייסטערשאַפטער איבערדיכ-טונג פון י. י. זינגער, באַקומט זיך פיל שטאַרקער, פאַרטיפטער און פאַע-טישער ווי אין זיין פּוילישן אַריגינאַל.

ער איז אַ צירונג אין מיינ פּראָגראַם, מיט וועלכן איך באַווייז מיך אין יעדן נייעם לאַנד און טרעט שוין אויף אין אים אַ קנאַפע פּערציק יאָר. די פּיעסע גופא האָבן מיר אין אַנדערע ערטער געשפּילט מיטן „וויקט“ און דווקא מיט אַ גאָר באַטייטיקן דערפאַלג...

10

דער ערשטער ייִדישער פּילם

די ערשטע ייִדישע פּילמען זענען, אייגנטלעך, געמאַכט געוואָרן נאָך אין די צאָרישע צייטן אין וואַרשע. אין איינעם פון זיי, אין „מירעלע עפֿ-ראָס“, האָט אַפילו אַנטיילגענומען אַסתר־רחל קאַמינסקאַ און דער רעזשי-סער איז געווען מאַרק אַרנשטיין. די אַלגעמיינע פּילם־פּראָדוקציע צו יע-נער צייט אין רוסלאַנד און איר השפּעה איז געווען מינימאַל. אויך דער דאָזיקער פּילם מיט דער פּאָפּולערסטער ייִדישער אַקטריסע איז אַדורך אומ-באַמערקט. איז טאַקע נישט קיין ווונדער, וואָס די פּראָדוצענטן פון „תּקיעת-כּף“ האָבן אים באַצייכנט פאַרן „ערשטן ייִדישן פּילם“.

די געשיכטע פון דאזיקן פילם, וואס איז בשעתו אָנערקענט געוואָרן ווי דער בעסטער פון דער פּוילישער פּראָדוקציע פּאַרן יאָר 1923 און האָט זוכה געווען צו אַ טריומף־רייזע איבער אַלע ציוויליזירטע לענדער פון דער וועלט, איז פּאָלגנדיקע.

אין דער צייט פון "זינדיקן טשו" האָט אונדז באַזוכט אַ באַקאַנטער פּרעסע־פּאַטאָגראַף, ח. בוים, צוזאַמען מיטן אייגנטימער פון אַן עלעגאַנטן פּאַטאָגראַפּישן אַטעליע לעאַ פּאַרבערט און אונדז, דאָס הייסט אַסתר־רחלען, אידאַ און מיר, פּאַרגעלייגט צו שפּילן די הויפּטראָלן אין אַ ייִדישן פּילם, וואָס זיי האָבן בדעה צו פּראָדוצירן.

דער סצענאַר, פּאַרפּאַסט פון זעלבן ח. בוים, איז געבויט אויף אַ נאַַר־ווער "מעשה־שהיה", מיט אַ ייִדישער מאָראַל, שטייגער, גוט אַנטוויקל־טער אַקציע און שטייגערונג, וואָס קאָן פּאַראַינטערעסירן און פּאַרכאַפּן. די צוויי פּרויענראָלן זענען געשריבן מיט "אַן אויג" אויף אַסתר־רחל און אידאַ, וואָס דאַרפן טאַקע שפּילן אַ מאַמע מיט אַ טאַכטער. פּאַר מיר איז אַנגעצייכנט אַ ביו גאַר אינטערעסאַנטע ראַל פון לעגענדאַרן אליהו־הנביא, וואָס גידערט אַראָפּ אויף דער ערד און פּאַרוואַנדלט זיך במשך פון דער האַנדלונג אין אַכט פּאַרשידנאַרטיקע געשטאַלטן: פון אַ ישיבה־בּחור, אַלטן בעטלער, משולח ביו אַ פּוילישן האַלצהעקער און וואַלד־שומר. דער סצענאַר נאַר פּאַרמאַגט אַ קאַלירפולע גאַלעריע פון טיפּן פון שטאַטישן און דאַר־פּישן לעבן, פון כּלי־קודש און "שיינע באַלעבאַטים", פון נגידיים און בעט־לער, פון צוגעהעריקע צו פּאַרשידענע שטאַנדן און פּרנסות.

ער נעמט אַריין אייניקע ייִדישע יום־טובים און מינהגים, לעגענדעס און אַבערגלויבן, שטייגער־לעבן און פּאַלקלאַר, מיט איין וואָרט: אַלץ, וואָס איז נייטיק פּאַר אַ שפּאַנענדיקן, דורכויס ייִדישן פּילם פון דערצײַער־רישן כאַראַקטער און פּאַזיטיווער ווירקונג. דער פּילם שאַפט אויך די מעג־לעכקייט פּאַר אַ "זייטיקן צושפּרונג" און טאַקע קינסטלערישער אויסצײַ־כענונג פּאַר אַ גאַנצער ריי ייִדישע אַקטיאָרן, צווישן וועלכע ס'האַט זיך גראַד געפונען אַ שפּאַר ביסל אַרבעטלאָזע.

מיר זענען איינגעגאַנגען אַנטיילצונעמען אינעם דאָזיקן פּילם מיט איין באַדינג: די געזעלשאַפט דאַרף אַראָפּברענגען אַ געניטן רעזשיסער פון

אויסלאגה, וואס זאל גאראנטירן די קוואליטעט פונעם פילם און טאקע קאנטראלירן אונדזער שפיל, וואס דארף זיין, ווי באקאנט, אנדערש ווי אין טעאטער. דער דאזיקער באדינג איז אנגענומען געווארן און מ'איז צוגעטרעטן צו דער צוגרייט-ארבעט. די טעכנישע זייט האט זיך געפינען אין די געניטע הענט פונעם יונגן סעווערין שטיינבוורצעל, וועמענס אויפגאבע מעס ביי פוילישע פילמען האבן אים געשאפן א שם פון אן ערשטקלאסיקן קאמערע-מאן.

גרויסע אנאנסן אין דער פרעסע האבן מודיע געווען וועגן נייעם פילם, אונטערשטרייכנדיק אונדזער אַנטייל אין אים. ווי איך האב מיך שפעטער דערוווסט, האבן די פראדוצענטן אויפן סמך פון די דאזיקע אנאנסן באקומען האנטגעלט פון פארשידענע קינא-באלעבאטיס פון ווארשע און פון דער פוילישער פראווינץ. דאס האט זיי געשאפן דעם נייטיקן קאפי-טאל אויף צוצוטראעטן צו דער ארבעט. אַנשטאָט דעם גרויסן אַטעליע, מיט וועלכן ס'האבן זיך באַנוצט די פוילישע פילם-פראדוצענטן, האט מען אונדז אריינגעפירט אין אַ פאַטאָגראַפישן אַנשטאַלט, וואָס איז געווען גענוג גרויס פאַר אַ פאַטאָגראַף, אָבער צו קליין פאַר פילם-אַרבעט. די דעקאָראַציע-פראַגמענטן אין וועלכע ס'האבן באַדאַרפֿט געדרייט ווערן די ערשטע סצענעס, זענען געווען פאַרטראַכט און אויסגעפירט מיט געשמאַק און פאַכמענישער דערפאַרונג און דאָס טאַקע האָט ביי אונדז אַרויסגערופֿן צו טרוי און ערנסטע באַצונג.

די ערשטע סצענעס זענען געווען קאמערעאלע. זיי האבן נישט גערפאָדערט קיין ספעציעלע אינווענץ און די ראלן זענען געוואָרן אויסגעפירט פון אַזעלכע געניטע אַרטיסטן, ווי משה ליפּמאַן און אַדאַם דאַמב. ביידע האָבן זיי געשפּילט צוויי חברים פון דער ישיבה, וואָס קלייבן זיך אַהיים חתונה צו האָבן און גיבן זיך ביים געזעגענען תקיעת-כף, אַז אויב ביי איינעם וועט געבוירן ווערן אַ זון און ביים צווייטן אַ טאָכטער, וועלן זיי זיך משדך זיין. אַן ענלעכער קאָנפּליקט ווי אין אַנסקיס "דיבוק". ביידע אַרטיסטן הייבן אַן זייערע ראלן ווי יונגעלייט און במשך פון יאָרן ענדערט זיך זייער לעבנס-שטייגער, זייער האַלטונג און במילא אויך זייער אויסזען. די דאָזיקע אויסערלעכע ענדערונגען זענען אויף אַ מייסטערשאַפטן

אופן געשאפן געווארן דורך אַ פּוילישן גרימירער. ווען משה ליפּמאַן האָט זיך מיט זיין קינסטלעכער, לאַנגער באַרד באַוויזן אויף דער תּבוּאה־בער זע, זענען צוגעשטאַנען צו אים מעקלערס און סוחרים, אַננעמענדיק אים פאַר אַ רייכן תּבוּאה־סוחר.

איך האָב מיך באַלד די ערשטע טעג אַריענטירט, אַז טעכניש גייט די אַרבעט אַז ווי געהעריק, קינסטלעריש אַבער קאָן זי ווייטער נישט אַנגיין אַן אַ רעזשיסער. די „ספּעציאַליסטן“ — דער פּראָדוצענט און דער סצע־נאַר־שרייבער — האָבן קיין אַנונג נישט פּון די עלעמענטאַרסטע רעזשי־כללים, דער קאַמעראַ־מאַן, דאַקעגן, האָט יאָ עפעס גענאַשט פּון זיין מיט־אַרבעט ביי פּוילישע פּילמען. ער זאָרט אַבער מער פאַר אינטערעסאַנטע אויפנאַמעס ווי פאַר שפּיל, באַוועגונג און מיזאַנסצען. אויף מיינע כּסדר־דיקע אינטערוויעצן וועגן דעם צוגעזאַגטן רעזשיסער, האָב איך סוף־כל־סוף באַקומען אַן ענטפּער, אַז דער פּאַרויסגעזעענער אויסלענדישער קאַנ־דידאַט קאָן כלומרשט נישט קומען און מע מוז אַנגיין מיט אייגענע כּוחות... צוריקציען זיך פּון פּילם איז שוין געווען צו שפּעט, מיר האָבן דאָך שוין אַריינגעלייגט אַ שפּאַר ביסל אַרבעט און אונדזער אַנטייל אין אים איז געווען צו שטאַרק פּונאַנדערגעפּויקט. איז נישט געווען קיין ברירה, ווי אַליין צו נעמען די אינציאַטיוו אין די הענט. פּון די באַמערקונגען און אַנווייזונגען, מיט וועלכע איך פּלעג כּסדר אַרויסהעלפּן די ערשטע פּאַר טעג, זענען די „פּאַכלייט“ געווען ביז גאַר צופּרידן, איז מיר קלאַר גע־וואָרן, אַז איך וועל די דאָזיקע אַרבעט מאַכן בעסער פּון זיי. די פּירמע האָט אויפגעכאַפט דעם דאָזיקן געדאַנק און תּיכּף מיך אַנגעהויבן צו רע־קלאַמירן ווי דער רעזשיסער, וואָס ס'האַט מיך שוין במילא פּאַרפּליכטעט.

מיט אַ צוויי יאָר פּריער, אין דער צייט פּון „רעוויזאַר“, האָט זיך צו מיר געווענדט אַ געוויסער רוסאַטאַ, אַ שותף צו דער גרויסער פּאַפּיראַסן פּאַבריק פּון שערעשעווסקי אין גראַדנע, מיט אַן ענלעכן פּאַרשלאַג. ווען די פּוילישע רעגירונג האָט מאַנאַפּאַליזירט די פּאַבריק און אויסגעצאָלט די באַלעבאַטים אַ גרויסן סכּום שאַדן־ערזאַץ, האָט איינער פּון זיי, דער דער־מאַנטער רוסאַטאַ, געוואַלט אינוועסטירן דאָס געלט אין פּילם־פּראָדוקציע. ער האָט זיך געווענדט צו מיר, איך זאָל איבערנעמען די רעזשי. איך האָב

מיד געהאלטן פאר נישט קאמפעטענט אין דער פילם-ארבעט און האב מיד קאטעגאריש אפגעזאגט. מיין נישט אָננעמען דעם פאַרשלאָג האָט נאָך מער געשטאַרקט זיין צוטרוי צו מיר און ער האָט מיר פאַרגעלייגט צו פאַרן אויף זיין חשבון אויף אייניקע חדשים קיין בערלין אויף אויסבילדונג. איך האָב אָבער צוליב דער לויפנדיקער טעאָטער-אַרבעט נישט געקאָנט פאַר-לאָזן וואַרשע. ווען איך וואָלט צו יענער צייט געהאַט די דרייַסטקייט וואָס ביי „תקיעת כף“ און אָנגענומען דעם פאַרשלאָג, וואָלט עס אפשר אָפּגע-ראַטעוועט דאָס לעבן פון דאָזיקן מענטשן. ווי איך האָב מיד אין אַ צייט אַרום דערווייט, איז רוסאַטאַ אַוועק קיין דאַנציק, ווי ער איז געפאַלן אַ קרבן פון אַן אָפּעריסט, אַ כלומרשטן פילם-רעזשיסער. און באַגאַנגען זעלבסטמאָרד.

דאָס מאָל האָט מיר מיין דרייַסטקייט צוגעדינט און דער ערשטער פראַגמענטן-דורכקוק, וואָס איז געמאַכט געוואָרן פאַר פאַכלייט און קינאַ-אייגנטימער, האָט ביו גאָר געהויבן מיין פרעסטיזש ווי אַ פילם-רעזשיסער. איך האָב אָנגעהויבן פון מיינע באַלעבאַטיים צו פאַדערן ווי עס פאַסט פאַר אַ „ספעציאַליסט“ און אַלע פאַדערונגען, אָפּט מאָל קאַפּריזן, זענען מיר געוואָרן נאַכגעגעבן. ס'איז געוואָרן פאַפּולער און ביי יעדער געלעגנהייט איבערגעחזרט זייער ווערטל וועגן מיר: „ער האָט שוין ווידער רעכט“... האָבן מיר, אַ דאַנק דעם, געמאַכט אַן אויספּלוג מיטן גאַנצן טעכנישן שטאַב און אייניקע הויפּטראַליסטן קיין ווילנע, ווי ס'זענען אויפן אַלטן בית-עולם פאַרפילמט געוואָרן אייניקע עמאַציאָנירנדיקע סצענעס. איך האָב אָפּילו איין סצענע מיינע אויסגעפירט אינעם אוהל פון ווילנער גאון, אַ צווייטע ביים אויסטערליש-איינגעהויקערטן בוים פון גר-צדק. דער ראַבינאַט האָט באַשולדיקט די פראָדוצענטן אין חילול-הקודש און זיך באַמיט ביי דער מאַכט צו פּסלענען דעם פילם, וואָס עס האָט זיך נישט איינגעגעבן. זענען טאַקע פאַרבליבן פון „תקיעת כף“ אויפנאַמעס פון גרויסן קולטור-היסטאָ-רישן ווערט. אַ שטאַרקן איינדרוק האָט אויך געמאַכט דער אַרעם-מאַלצייט, צו וועלכן איך האָב מאַביליזירט אַלע ווילנער בעטלער אויפן הויף פון „פּאַלאַס“-טעאָטער, וועלכן מיר האָבן מיט אַ צייט צוריק דערעפּנט... איי-ניקע אויסערן-אויפנאַמעס זענען געמאַכט געוואָרן אין די וועלדער אַרום

ווארשע און אין כאראקטעריסטישע ווארשעווער הייף און אויך אויפן בית-
עולם, ווי די מאמע און טאכטער — אסתר-רחל און אידא — קומען פאר-
בעטן דעם טויטן טאטן צו דער חתונה...

דער פילם, ווי געזאגט, האט, א חוץ די הויפט-אקטיארן, באשעפטיקט
א גאנצן שטאב עלטערע און יונגערע אקטיארן און א גרויסע צאל סטא-
טיסטן, קלעזמארים און סתם „טיפן“ פון גאס. צווישן די טיפן האט זיך
אויסגעצייכנט דער אלטער אַסקאָר, וואָס האָט אין זיין קליינער ראַלע פון
אונטערקוקן זיך צו חתן-כלה אין חדר-מיוחד, אַרויסגערופן שטאַרקע היי-
טערקייט. אַ באַזונדער דערפאַלג האָט געהאַט מיין ברודער יאַנאַס אין דער
ראַל פון אַ ישיבה-בחור. ער האָט זיך אַזוי אויסגעצייכנט אין דער ראַל,
אַז ער איז אין גיכן אַנגאַזשירט געוואָרן דורך דער זעלבער געזעלשאַפט
צו שפּילן די טיטל־ראַל אינעם צווייטן ייִדישן פּילם „דער ל״וויניק“. „תּקיעת
כּף“ איז אַלזאָ געווען זיינס אַ גליקלעכער דעביוט אין דער פּילם־פּראָדוק-
ציע און ער פּלעגט דערנאָך אַנגאַזשירט ווערן אויך צו פּוילישע פּילמען.
ער האָט אויך רעזשיסירט אַפּאַטאַשוס „פּוילישע וועלדער“, אין וועלכן
ס׳האַט אַנטיילגענומען אַ גאַנצע ריי אַנגעזעענע אַקטיאָרן.

די פרעמיערע פון „תּקיעת־כּף“ איז פּאַרגעקומען אין איינעם פון די
עלעגאַנטסטע וואַרשעווער קינאַ-זאַלן אין דער פּוילישער געגנט און אויפ־
גענומען געוואָרן מיט שטורמישע אַוואַציעס. צומאַרנס איז די גאַנצע
פרעסע אַרויס מיט שבחים פאַרן רעזשיסער און פאַר די אַנטיילנעמער.
מיין אַרבעט ביים דאָזיקן פּילם האָט מיט זיך פּאַרגעשטעלט אַ רע-
קאָרד פון ענערגיע, אויסדויער און אַרבעט־אימפעט. פון פּאַרטאָג ביז
אָונט פּלעג איך פאַרברענגען אין אַטעליע, פון דאָרט, אַפּט מאַל אומגע-
געסן, צופּאַרן צום „צענטראַל“ שפּילן אַזאַ אַנשטרענגענדיקע ראַל ווי
„שבת־צבי“ און נאָך דער פּאַרשטעלונג פאַרברענגען אייניקע שעה מיטן
טעכנישן שטאָב ביים אויסאַרבעטן דעם אַרבעטפּלאַן פאַרן מאָרגנדיקן
טאָג. אין דער זעלבער צייט האָב איך געגרייט מיין נייע ראַל — טוביה
דעם מילכיקן...

נאָך דער פרעמיערע האָבן זיך אייניקע פּראָדוצענטן געווענדט צו
מיר מיט נייע פּאַרשלאַגן, אַבער אַ צווייט מאַל מיטצומאַכן אַזאַ האַרעוואַ-

ניע וואלט שוין געווען איבער מיינע כוחות. אפזאגן זיך ווידער פון טעאָ-
טער האָב איך נישט געהאַט בדעה. הגם דאָס טעאָטער האָט מיר קיין מאָל
נישט געקאָנט געבן די מאָטעריעלע פּראָפיטן וואָס דער פּילם. די טעאָטער-
אַרבעט איז מיר שטענדיק געווען גענטער און ליבער.

„תּקיעת־כּף“ איז געווען דער דערפּאָלגרייכסטער פּילם פון פּוילישער
פּראָדוקציע פאַר יענע יאָרן און איז, אַפּילו שוין נאָכן דערשיינען פּונעם
קלאַנגפּילם, אייניקע מאָל געוויזן געוואָרן אויף די עקראַנען פון אַלע פּינף
קאָנטינענטן. איך פלעג זיך נישט איין מאָל באַגעגענען מיט מיין „תּקיעת־
כּף“, אַ מאָל אין פאַריז, אַ מאָל אין בוענאָס־אייֶרעס, אַ מאָל אין האַוואַ-
נאַ... ס'איז געווען אַ מאָדנע געפּיל צו זיצן ערגעץ הינטער די הריי־חושך
און צו זען זיך, מיינע נאָענטסטע, אַפּילו מיין קליין טעכטערל אַראָפּקוקן
צו מיר פון ליוונט...

„תּקיעת־כּף“ איז במשך דער צווישנצייט פון ביידע וועלט־מילחמות
דורכגעגאַנגען פאַרשידענע גילגולים, צענוזן, מאַנטאַזשן, מוזיק־אילוס-
טראַציעס און צולעצט, שוין נאָך דער צווייטער וועלט־מילחמה, ווען פון
זיינע אַנטיילנעמער זענען פאַרבליבן יחידים, באַקומען אַן אומגעריכטע און
משונהדיקע „באַנייונג“. אין 1950 יאָר איז צו מיר קיין בראַזיל דערגאַנגען
אַ רעקלאַמע־בלעטל פון ניו־יאָרק מיטן דאָזיקן אינהאַלט:

„זעט! זעט! די גרויסע ייִדישע טאַקי. שפּאַנענד ווי „יאָשע קאַלב“,
טראַגיש ווי „דער דיבוק“. באַרימטער ייִדישער סטאַר־שוישפּילער יוסף
בולאַוו אין „דעם רבינס כּוח“. אידען! אידען! גרויס און קליין, אַלט און
יונג, אַרים און רייך, אַלע גלייך!! אויב איר ווילט האָבן אַ טאַג פון פאַר-
געניגן, אויב איר ווילט זיך אַמוזירן, דאַן טאַרט איר נישט פאַרפּעהלען
צו זעהן דאָס ערשטע בילד וועלכעס האָט פאַראינטערעסירט און איבער-
ראַשט דאָס גאַנצע אייִדישע פּאָלק!! באַווונדערט די סצענעס: אַ מעשה
אין אַ ווילנער קרעטשמע. דאָס באַווייזן זיך פון אליהו־הנביא ביים רבינס
טיש. דער תּקיעת־כּף. אַ קעסטעלע צירונג. די ליבע פון אַ ישיבה־בחור.
ביים קבר פון ווילנער גאון. צעבראַכענע תּנאים. אַ פּאַלשע חתונה. אַן
אַרים־מאַלצייט. אויפן ווילנער בית־עולם. דער וואָלד ברענט. דעם רבט
כּוח. גאַטס וווּנדער.“

די ביידע מיטעלע זייטן פון דעם בלעטל פארנעמען פיר בילדער פון אונדזער „תקיעת־כף“: (1) איך אין אייניקע געשטאלטן; (2) איך מיט טאר־לאַ, דעם חתן־בחור; (3) די חתונה־צערעמאָניע מיט אסתר־רחל און אידאָ קאַמינסקאַ, משה ליפּמאַן, טאַרלאַ, אַדאַלף בערמאַן און איך און (4) אסתר־רחל און אידאָ קאַמינסקאַ ביים טאַטנס מצבה (די סצענע איז געפילמט געוואָרן אויפן וואַרשעווער בית־עולם — ז. ט.). צווישן די דאָזיקע ביל־דער, אין דער מיט פון ביידע זייטן געפינט זיך אַ גרויס בילד פון בולאַוון, מיט דער אויפשריפט:

„דער באַרימטער אידישער סטאַר־שוישפילער אין דער גרויסער אי־דישער טאַקי „דעם רביס כּוּח“. רעכטס פונעם דאָזיקן בילד אַן אויפשריפט: „טעקסט — יעקב מעסטעל. פילם־דירעקטאָר — דזשאַרדזש ראָלאַנד“.

לינסק, מיט קליינע אותיותלעך, אַ צווייטער אויפשריפט:

„אַן אויסדערוויילטער קעסט: אידאָ קאַמינסקאַ, זיגמונט טורקאַוו, יעקב מעסטעל, ל. קאַדיסאַן, ב. פישביין, באַסענקאַ“.

די לעצטע פיר נעמען זענען פון אַמעריקאַנער אַקטיאָרן, וואָס האָבן זיך, ווייזט אויס, באַטייליקט אינעם „באַנייען“ דעם פילם. דער נאָמען פון אסתר־רחל קאַמינסקאַ איז אין גאַנצן נישט דערמאַנט... אויף דער לינקער זייט פונעם בלעטל זעט זיך אַ בילד פון בולאַוון, פאַרגרימירט פאַר אַ ייד מיט אַ באַרד, ביים דערציילן אין אַ ווילנער קרעטשמע די מעשה וועגן „רבינס כּוּח“...

די „גרויסע אידישע טאַקי“ האָט אַלזאָ פאַרגעשטעלט אונדזער אַרע־מען „תקיעת־כף“, וואָס איז מגילגול געוואָרן אין אַ קלאַנגפילם. יעקב מעסטעל האָט פאַרפאַסט די טעקסטן, יוסף בולאַוון האָט דערציילט פאַר די יידן אין קרעטשמע די אויסטערלישע פאַסירונג אין דער „אַלטער היים“ און מיר אַלע, מיט אסתר־רחל קאַמינסקאַ בראַש, דינען אים ווי אַן אילוס־טראַציע צו דער דאָזיקער דערציילונג...

אינטערעסאַנט, אַז סיי בולאַוון, סיי מעסטעל האָבן געוויסט, אַז איך, דער רעזשיסער פונעם פילם, בין צופעליק געבליבן לעבן און געפין זיך אין בראַזיל. מעסטעל איז אַפילו געווען מיט מיר אין כסדרדיקער קאַרעס־

זיגמונט טורקאָו

פאָנדעניץ און נישט געפינען פאַר נייטיק צו דערמאָנען וועגן דעם דאָזיקן גילגול פון „תקיעת-כף“...

**

במשך פונעם „צענטראַל“-פּעריאָד האָבן מיר אויפגעפירט פיר ערנ-טטע פּיעסן: „די זיבן געהאַנגענע“, „שבתֿי צבי“, „זינדיקער טשו“ און „טוביה דער מילכיקער“, וואָס איז, אגב, געווען די אור־פרעמיערע אין אייראָפּע, ווי אויך די קאָמעדיעס: „סערקעלע“, מענדעלעס „פּריזיוו“ און „די צוויי קוני־לעמל“.

פונעם דאָזיקן רעפּערטואַר האָט דעם גרעסטן מאַטעריעלן דערפאַלג געהאַט „די זיבן געהאַנגענע“, דעם גרעסטן קינסטלערישן — „סערקעלע“. אַ באַטייטיקן דערפאַלג נאָכן „זינדיקן טשו“ האָט אויך געהאַט „טוביה“, וואָס געפינט זיך ביון היינטיקן טאַג אין מיין רעפּערטואַר. די „ביידע קוני־לעמל“ זענען געשפּילט געוואָרן אָפּערעטנמעסיק און האָבן מיט זייער לייכטקייט, פאַרביקייט און צעזונגענקייט אַריינגעבראַכט אַ נייעם טאַן אין אונדזער רעפּערטואַר. מענדעלעס „פּריזיוו“ איז געווען אונדזער שוואַכ־טטע פאַרשטעלונג, הגם ס'האָבן זיך אין דער פאַרשטעלונג אויסגעצייכנט שמואל לאַנדע און יאַנאַס טורקאָוו.

באָזיצנדיק דעם געשאַפענעם רעפּערטואַר, האָבן מיר פאַרטראַכט אַ גרויסן טורניי איבער דער פּראָווינץ און זיך ענערגיש גענומען גרייטן אין וועג. בערך אין יענער צייט האָבן מיר דריי, אסתר־רחל, אידאָ און איך, באַ־קומען אַן איינלאַדונג קיין אַרגענטינע; כמעט גלייכצייטיק איז אָנגעקומען פאַר מיר אַן איינלאַדונג אַלס רעזשיסער און אַקטיאָר פונעם מלוכהשן טעאַטער אין קיעוו. צוליבן פאַרשטייענדיקן טורניי האָבן מיר אָבער קיין איינע פון ביידע איינלאַדונגען נישט אָנגענומען.

ערשטער טורניי פון „וויקט“

ערב אונדזער אַרויספאַר פון וואַרשע זענען אויפגעשווימען צוויי אומפאַרויסגעזעענע פּראָבלעמען, וואָס האָבן געדאַרפט אויף גיך געלייזט ווערן: אַ נאָמען פאַר אונדזער טעאַטער און אַ קאָנצעסיע.

די ביזאַיזטיקע ספּאַראַדישע אַרויספאַרן אויף דער פּראָווינץ זענען געגאַנגען אויפן נאָמען פון „צענטראַל־טעאַטער. געווען איז עס, אייגנט־לעך, דער נאָמען פונעם בנין, אין וועלכן מיר האָבן געשפּילט, נישט פון אונדזער טעאַטער. אונדזער נאָמען האָט באַדאַרפט אַנטשפּרעכן דער רע־פּערטאָר־ליניע און דעם כאַראַקטער פון אונדזער טעאַטער. אין גיכן האָט דעם „צענטראַל“ באַדאַרפט איבערנעמען דער אַקטיאָר משה ליפּמאַן. האָבן מיר זיך אויף להבא נישט געקאַנט באַנוצן מיטן נאָמען „צענטראַל“. נאָך באַראַטונגען מיט אונדזערע חברים און נאָענטסטע פּריינד, האָבן מיר באַ־שלאָסן זיך צו רופן: „וואַרשעווער ייִדישער קונסט־טעאַטער“ (וו.י.ק.ט.).

דער צווייטער פּראָבלעם, די קאָנצעסיע־פּראָגע, איז געווען מער קאָמ־פּליצירט. קאָנצעסיעס בכלל פּלעגן אַרויסגעגעבן ווערן אין פּוילן פאַר מילחמה־אינוואַלידן, אָדער אויפן סמך פון אַנטשפּרעכיקע קוואַליפּיקאַ־ציעס. די געציילטע ייִדישע טעאַטער־קאָנצעסיעס ביז דאָן זענען טאַקע אַרויסגעגעבן געוואָרן פאַר געוועזענע פּרייוויליקע פון פּילסודסקיס לעגיאַ־נען, אָדער אינוואַלידן. אַלע טרופּעס פּלעגן, אַרויספאַרנדיק אויף אַ טורניי, זיך באַנוצן מיט אַזאַ קאָנצעסיע. אַדאַנק דעם פּלעגט דער אַזוי־גערוּפּענער, קאָנצעסיאָנער אַנגאַזשירט ווערן אין דער טרופּע, אָדער באַקומען אַ גע־וויסן פּראָצענט, צי געהאַלט. עס זענען אויך געווען לאַקאַלע קאָנצעסיאַ־נערן, אַזעלכע, וואָס האָבן באַקומען אַ דערלויבעניש צו שפּילן פאַר אַ באַגרענעצטן שטח, אָדער איינצלנע שטעט. מיר פּלעגן זיך ביז איצט באַ־נוצן מיט איינע פון די אויסגערעכנטע טיפּן קאָנצעסיעס. איצט אָבער, אַרויסצופאַרן אויף אַ לענגערן טורניי, האָבן מיר אויך אין דעם פּרט גע־וואָלט זיין זעלבשטענדיק.

איז מיר דאן צונויף-געקומען מיין אטעסטאט פון דער דראמאטישער שול, וואָס איך האָב געענדיקט מיט אַן אויסצייכענונג און כ'בין געוואָרן דער ערשטער טעאָטער-אַנפירער אין פּוילן, וואָס האָט באַקומען אַ קאַנצע-סיע אויפן סמך פון קוואַליפיקאַציעס, גילטיק פאַרן גאַנצן לאַנד, אַ חוצן פּויוזער קרייז, אין וועלכן מיר האָבן זיך סיי ווי נישט גענייטיקט. די דאָ-זיקע קאַנצעסיע פלעגט ווערן יעדעס יאָר באַנייט, נאָר מיטן ווקס פון דער רעאַקציע אין פּוילן, איז דער שטח פון איר גילטיקייט געוואָרן אַלץ מער איינגעשרומפן און צום אָנהייב 1939 איז זי געוואָרן באַגרענעצט ביז אייניקע קרייזן.

דאָס ערשטע אָרט פון אונדזער טורניי איז געווען לאַדזש, די נאַענט-סטע שטאָט פון וואַרשע, וואָס איז געווען זייער וויכטיק פאַר אונדז צוליבן בודזשעט. מיט אַ וואָך פריער בין איך אַהינגעפאַרן, כדי צוצוגרייטן די אויסשטאַטונג פון „סערקעלע“, מיט וועלכער מיר האָבן דעביטירט. די הינע פון לאַדזשער „סקאַלאַ“-טעאָטער איז געווען צו-גרױס פאַר אונדזערע דעקאַראַציעס פון „צענטראַל“-טעאָטער און מ'האַט געמוזט צוגרייטן נייע. די לאַדזשער יידישע געזעלשאַפט האָט מיט שפּאַנונג דערוואַרט אונדזער דעביוט. ס'האַט זיך געשאַפן אַ ספּעציעלער קבלת-פנים-קאָמיטעט און די פרעסע האָט געווידמעט אַ סך אָרט אונדזער טעאָטער. די פרעמיערע פון „סערקעלע“ איז ענטוויאַסטיש אויפגענומען געוואָרן דורכן אינטעלעק-טועלן עולם, אָבער עמך איז געבליבן קאַלט צו איר און קאָמענטירט די פאַרשטעלונג אויפן זעלבן אופן ווי ס'האַבן עס געטון די „צענטראַל“-באַ-לעבאַטים נאָכן ערשטן לייענען פון דער פּיעסע. מ'האַט אונדז פאַרגע-וואַרפן וואָס אסתּר-רחל האָט זיך נישט באַוויון אין אַ „שטאַרקער“ ראַל, נאָר זיך „נאַריש געמאַכט אין אַ מאַכערייקע“... אויך די צווייטע פּיעסע, „טוביה דער מילכיקער“ האָט נישט באַוויון אַריינצוציען דעם עולם, וואָס איז גאָר געלאָפן אויף דער קאַנקורענץ וואָס מיר האָבן זיך אַליין געשאַפן. — דעם פּילם „תּקיעת-כּף“... אַ פּיפּיקער קינאַ-איינגטימער האָט אויסגע-נוצט די רעקלאַמע, וואָס איז געמאַכט געוואָרן פאַר אונדזערע פאַרשטעלונג-גען און, גלייכצייטיק מיט אונדזער ערשטן אויפטריט אין טעאָטער, אַנגע-הויבן געבן אונדזער פּילם ביי זיך אין קינאַ. דעם עולם האָט, ווייזט אויס,

די איבערגעריסענע תקופה

מער אינטערעסירט אונדז צו זען אויפן לייוונט, ווי לעבעדיקערהייט...
אז ענלעכן פאל האב איך געהאט אין א יאר ארום מיטן „גלאַקנציער פון
נאַטראַם“ אין ווילנע, אבער דאן האָבן מיר געמאַכט קאַנקורענץ דעם
פילם...

גאַכן אַפּשפּילן „טוביה דער מילכיקער“, האָט אסט־רחל נישט גע-
האַט מער קיין פאַסיקע ראָלן אַינעם ווייטערדיקן רעפּערטואַר און האָט זיך,
א חוץ דעם, אַנגעהויבן צו באַקלאַגן אויפן געזונט. זי איז אַפּגעפאַרן אויף
אַן אַפּרואַרט נעבן וואַרשע. די „זיבן געהאַנגענע“ און „דער קאַרגער“
האַבן מיר שוין געהאַט אַפּגעשפּילט אין לאַדזש בעת די ספּאַראַדישע אויס-
פּלוגן פון „צענטראַל“, מיר האָבן צוגעגרייט „דאָס גרויסע געווינס“ מיט
לאַנדען אין דער הויפּטראַל און איינגעלידערט עס אין „וויקט“־רעפּער-
טואַר. מיר האָבן אַפּגעשפּילט אַ חודש צייט מיט אַ גאַר שוואַכן מאַטער-
יעלן דערפּאַלג און צום געזעגענונג־אָונט, נישט האָבנדיק שוין וואָס צו
פאַרלירן, געגעבן „שבת־צבי“.

ווידער איז געשען איינער פון די סורפּריזן, מיט וועלכע די טעאַטער-
כראַניק איז אַזוי רייך. „שבת־צבי“, וואָס האָט אין וואַרשע געהאַט אין
אַלגעמיין אַ שוואַכן אַפּקלאַנג, איז אין לאַדזש אויפּגענומען געוואָרן ענ-
טוויאַסטיש. די פּאַרשטעלונג האָט רעהאַביליטירט דעם ביז־איצט גע-
שפּילטן רעפּערטואַר און אַנדערע פּריינד האָבן באַדויערט וואָס מיר האָבן
מיט איר נישט אַנגעהויבן אונדזערע גאַסטשפּילן... ס'איז גוט באַקאַנט
צווישן אַקטיאָרן דער פּרוּוו צו פאַרענטפּערן אַ מאַטעריעלן דורכפאַל; „יאַ,
ווען איר וואַלט אַנגעהויבן מיט דעם“...

**

די צווייטע שטאַט פון אונדזער טורגיי איז געווען טשענסטאַכאָוו.
הגם מיר האָבן דאָרט געשפּילט אונדזערע „קאַסע“־פּיעסן מיט די „געהאַנ-
גענע“ און „קאַרגן“ בראַש. איז דער מאַטעריעלער דערפּאַלג אויך נישט
געווען קיין געהויבענער. דער תּירוץ — צו־הויכע פּרייזן... מיר האָבן זיך
געטרייסט דערמיט, וואָס... ס'איז דאָ אַ תּירוץ! אין די טעאַטער־קרייזן
האַט מען דערציילט אַ וויץ וועגן רודאַלף שילחקרויט אין אַמעריקע;

עמעצער דערזעט אים אַ מאָל אַרױסגעבױגן פֿון פענצטער, װי ער קוקט זיך אײן אױפֿמערקזאַם אין הימל. אױף דער פֿראַגע װאַס ער זוכט דאָרט בײַם רבֿונר־של־עולם, ענטפֿערט שילדקרויט: „איך זוך דעם תּירױך, אפֿשר װעט רעגענען“...

דער תּירױך האָט אונדז אָבער װײניק געהאַלפֿן און די פֿראַגע װװהײן מע פֿאַרט װײטער און װוּ נעמט מען אױף רײזע־הוצאות פֿאַר אונדזער גרױסער טרופֿע. האָט נישט געלאָזט אײנרוען. די ידעיה װעגן אונדזערע שװאַכע געשעפטן אײז, פֿאַרשטייט זיך, באַלד דערגאַנגען קײן װאַרשע און אָט באַװײזט זיך אין אַ געװיסן טאַג אַ ישׁועה... אַ פֿראַװינצער יונגערמאַן, אַ פֿרוכטן־סוחר, װאַס פֿלעגט זיך „רײבן“ אַרום אַקטיאַרן און מאַכן מיט זײ אַ כּוּסָה, האָט מיט זײן סוחרישער „סמיקאַלקע“ פֿאַרױסגעזען פֿאַר אונדז גרױסע געשעפטן אין גאַליציע, װוּ מיר האָבן נאָך קײן מאָל נישט געשפּילט און װוּ מ'איז געשפּאַנט אונדז צו זען. זײן שטאַרקסטער „אַרגומענט“ איז אָבער געװען אַ געװיסע סומע געלט, מיט װעלכער מיר װאָלטן זיך גע־קאַנט רירן פֿון אָרט און מאַכן די רײזע. מיר האָבן דעם נײגעבאַקענעם אײמפֿרעסאַריאַ באַטראַכט װי אַ שליח פֿון הימל; זײן װײט־נישט־הימלי־שער אױסזען איז אונדז געװאָרן סימפּאַטיש. באַין־ברירה האָבן מיר אָפּגע־מאַכט מיט אים דאָס „געשעפט“. ער איז אָפּגעפֿאַרן צוגרײטן דעם טורנײ און מיר זענען געבליבן װאַרטן אױף זײנס אַ ידעיה.

פֿאַר דער צײט איז אײנעם געזונט־צושטאַנד פֿון אסת־רחל נישט פֿאַרגעקומען קײן בעסערונג. מיר האָבן באַשטימט, אַז זי זאָל אָפּפֿאַרן צו איר זון יוסף, װאַס האָט שטודירט מוזיק אין װײן, און בײ דער געלעגנהײט דורכמאַכן אַ קוראַציע אין באַדען. געהײסן האָט עס, אַז װען מיר װעלן האָבן אָפּגעשפּילט אין גאַליציע דעם „װיקט־רעפֿערטואַר, װעלן מיר באַ־נײען דאָרט דעם טורנײ מיט אסת־רחל קאַמינסקאַ אין איר רעפֿערטואַר.

פֿון אונדזער נײעם אײמפֿרעסאַריאַ איז אָנגעקומען אַ ידעיה, אַז מיר הײבן אָן אין קראַקע. דערמוטיקטע פֿאַרן מיר אָפּ אין דער הױפּטשטאָט פֿון מערבֿ־גאַליציע.

אין קראַקע

אין דער געשיכטע פון מיין טעאָטער־טעטיקייט האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי, אינטערעסאַנט בלאַט, וואָס זיין נאָמען איז: גאַליציע. דער דאָזיקער ערשטער אַרויספאַר איז געווען אַן אָנהייב פון אַ לאַנגער ריי אויפטריטן מיט גרויסע און קאַמעראַלע פאַרשטעלונגען, וואָס איך האָב דאָרט געגעבן במשך פון פופצן יאָר. דאָס שיינע בלעטל האָט זיך פאַרענדיקט מיטן אינ־טערעסאַנטן פּעריאָד פון מיין סצענישער טעטיקייט, — מיט די גאַלד־פאַדן־אויפפירונגען, פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מילחמה.

קראַקע, ווי גאַנץ גאַליציע, וואָס האָט ביז דער ערשטער וועלט־מילחמה געהערט צו דער עסטרייך־אונגאַרישער אימפעריע, איז געווען פאַר אונדז, אין אַ געוויסן זין אַ מין אויסלאַנד. אַלץ איז דאָרט געווען אַנדערש ווי אין קאַנגרעס־פוילן, דער אַמאָליקער געביט פון דער רוסישער אימפעריע. דאָס אייראָפּעיִשע אויסזען פון די גאַליציאַנער שטעט און שטעטלעך איז געווען אַ שרייענדיקער קאַנטראַסט צו די צוריקגעשטאַנענע, צאַרוואַרלאַזטע רוסישע פּראָווינצשטעט מיט זייערע קאַזאַרמע־וואַקזאַלן און תּפּיס־בנינים, וואָס האָבן אַנטשפּראַכן דעם צאַרישן רעזשים. דאָ האָט זיך געפּילט קולטור נישט נאָר אינעם אויסערלעכן אויסזען פון די גאַלי־ציאַנער שטעט, נאָר אויך פון זייערע איינוווינער, פון זייער לעבן־שטייגער, באַנעמונג און קליידונג.

אמת, דאָס לעבן אין קאַנגרעס־פוילן איז געווען טיפּער, ערנסטער, אינהאַלט־רייכער, אָבער אונדז האָט אימפּאַנירט די מאַנירלעכקייט, די העפּ־לעכקייט, די וויגער לייכטקייט, מיט וועלכער ס'האָבן זיך אויסגעצייכנט די גאַליציאַנער יידן.

ווען איך האָב זיך נענטער באַקענט מיט קראַקע, וואָס איז אַרומ־גענומען ווי מיט אַ גרינעם גאַרטל פון די פּלאַנטן־אַלייען, וואָס איז ערנסט און גלייכצייטיק געמיטלעך, שטיל און פול מיט לעבן, נישט גרויס אין

שטח און דאך אזוי גרויסשטעטיש, האט זיך פאר מיר אנטפלעקט די אינ-טערעסאנטע און אייגנארטיקע צווייִקייט פון דער דאזיקער שטאט: די פוילישע און יידישע קראַקע, די אלטע פוילישע הויפטשטאט מיט די קע-ניגלעכע קברים אין וואָוועל, וואָס ביי זייער זייט רוען די קעניגן פון גייסט: מיצקעוויטש און סלאָוואַצקי; קראַקע, מיט איר באַרימטן יאָגעלאַנער אר-ניווערסיטעט און מוזייען; מיט די קאַטעדראַלן און מיטלאַטערלעכע אַר-קאַדן אַרום די היף, וווּ ס'פלעגן פאַרקומען ריטערלעכע טורנירן און, אין אונדזער צייט, פעסטיוואַל־פאַרשטעלונגען אונטערן פרייען הימל; מיט די פעסטונג-מויערן און טורעמס; מיט די האַלעס און טויערן־אַרכיטעקטאַ-נישע עדות פון איר רייכער קולטור און געשיכטע; קראַקע, די שטאָט פון מאַטייקאַ און וויספּיאַנסקי, פון טעטמייער, רידעל און סטאַף; פון וויט-סטוואַש, גראַטנער און שעמיראַדזקי, מיט זיין באַרימטן פאַרהאַנג אין סלאָוואַצקי־טעאַטער; קראַקע, פון וועלכער ס'זענען אַרויס די גרעסטע מייסטער פון דער פוילישער בינע מיט מאַדזשעיעווסקאַ, די פויליש־אַמע-ריקאַנער סאַראַ בערנאַרד; מיטן גרינדער פון וואַרשעווער „טעאַטער פּאַל-סקי“, ד״ר אַרנאָלד שיפּמאַן און זיין גרויסן רעזיסיטער, לעאַן שילער.

פון דער צווייטער זייט: אַ יידישע קראַקע מיט איר רומפולער געשיכ-טע און טראַדיציאָנעלער שעפּערישקייט פון יאַרהונדערטער, מיט איר אל-טער קאַזימייעזש־שול פון 14טן יאַרהונדערט, — אַ קלאַסישער מוסטער פון די אַמאָליקע פעסטונג־שולן; מיטן רמ״א־בית־עולם, מיט דער „איינ-געזונקענער חופּה“, אַרום וועלכער ס'וועבן זיך לעגענדעס; קראַקע, מיט אירע רבנישע און וועלטלעכע פּערזענלעכקייטן און פּאַלקס־מדריכים; קראַ-קע, מיט איר קאַמף צווישן יידישקייט און אַסימילאַציע; מיט אירע מגהי-גים, וואָס האָבן פאַרשפּרייט דעם נאַציאָנאַלן געדאַנק נישט נאָר איבער גאַליציע, נאָר אויך איבער גאַנץ פוילן און נישט איין מאָל געדינט פאַר אַן אָרט פון קאַנפּערענצן און צוזאַמענפאַרן. אין דעם פרט איז זי געווען ענ-לעך צו דער פוילישער קראַקע, ווהיין ס'פלעגן זיך צונויפפאַרן רוסישע רעוואַלוציאָנערן און אויסאַרבעטן פלענער אַראַפּצוואַרפן דעם צאַריזם. פלעגט מען טאַקע אַנווייזן אויף אַן אָרט אין אַ קאַפע, וווּ ס'זענען געזעסן לענין, טראַצקי און אַנדערע גדולים פון דער רוסישער רעוואַלוציע.

הגם אין אזא גרויסער שטאט ווי קראקע איז נישט דערשינען קיין יידישע צייטונג, האט אין אלגעמיין די גאס גערעדט יידיש און זיך איבן טערעסירט מיט פראבלעמען פון יידישער קולטור און טעאטער. להיפוך צו קאנגרעס־פוילן, ווו דער „בונד“ האט געהאט אַ גרויסע השפעה אויף די מאַסן, האָט אין גאליציע דאָמינירט די ציוניסטישע באַוועגונג מיט אַלע אירע ריכטונגען און שאַטירונגען. אין שפיץ פון דער ציוניסטישער אַר־גאַנזאַציע אין מערב־גאליציע איז יאַרנלאַנג געשטאַנען ד״ר יהושע טאַן, איינער פון די דינאַמישסטע און פאַרדינסטפולסטע פערזענלעכקייטן פון פוילישן ייִדנטום. זיינע אַרויסטריטן אין וואַרשעווער סיים האָבן נישט ווייניקער געוויקט אויף די פירער פון דער פוילישער פּאַליטיק, ווי זיינע דרשות אין קראַקעווער „טעמפל“ אויף די אַסימילירטע און האַלב־אַסימילירטע מתפללים. די דאָזיקע דרשות פלעגן שטאַרק קאָמענטירט ווערן אויך צווישן סתם־יידן און, ווי אייניקע האָבן זיך געוויצלט, איז ער דער שטאַרקסטער קאָנקורענט פאַר אונדזער טעאָטער... ד״ר טאַן האָט זיך אויך אויסגעצייכנט ווי אַ גלענצנדיקער זשורנאַליסט אין עטלעכע שפראַכן. ער האָט מיטגעאַרבעט אין וואַרשעווער „היינט“ און אין קראַקעווער „נאַווי דזשעניק“, די ערשטע ייִדישע צייטונג אין דער פוילישער שפראַך אינעם נאַכמילחמהדיקן פוילן. דאָרט האָט אויך געוויקט ד״ר יצחק שוואַרצ־באַרט, אַ צווייטער פירער פונעם קראַקעווער ייִדנטום. ביידע זענען זיי גע־ווען איינגייער אין ייִדישן טעאָטער און, ווען ס׳איז געווען גייטיק, האָבן זיי אינטערווענירט לטובת אים ביי די העכערע מאַכט־אינסטאַנצן.

אינעם „נאַווי דזשעניק“, רעדאַקטירט דורך ד״ר מ. בערקעלהאַמער, איז געווען אַן אַפטיילונג פאַר קולטור און קונסט, וואָס האָט שטאַרק אונט־טערגעשטיצט דאָס ייִדישע טעאָטער און געשאַפן אַ בריק צווישן זיינע פויליש־רעדנדיקע לייענער און די פאַרשידנסטע קולטור־דערשיינגונגען אין דער ייִדישער וועלט. דער רעדאַקטאָר פון דאָזיקן אַפטייל איז געווען ד״ר משה קאַנפער, וועלכן איך האָב באַקענט נאָך בעת דער עסטרייכי־שער אַקופאַציע אין כעלעם, ווו ער האָט געדינט ווי אַן אַפיציר. אין דער זעלבער צייטונג האָט אויך אָנגעהויבן זיין זשורנאַליסטישע קאַריערע, און איז מיט דער צייט געוואָרן איר הויפּט־רעדאַקטאָר, ד״ר דוד לאַזער,

דער איצטיקער מיטרעדאקטאר פון תל-אביבער „מעריב“. אויך ד"ר לאנג-נאס, דער מיטרעדאקטאר פון דער תל-אביבער פוילישער צייטונג, האט אַנ-געוויבן אין „נאָווי דזשעניק“.

דער „נאָווי דזשעניק“ האט געפירט אַ פאַרביטערטן קאַמף קעגן אַסי-מילאַציע, נישט נאָר מיט די אידעישע אַסימילאַטאָרן, נאָר אויך מיט די אַרטאָדאָקסן, וואָס האָבן גערעדט מיט זייערע בני-בית פויליש. מיר פלעגן שטוינען הערנדיק אין גאַס אַ ייד מיט באַרד און פּיאָות, מיט אַ שטריימל און ווייסע זאַקן, רעדן מיט זיין ווייב און טאַכטער פויליש. ער — אַ פאַרגרייזטן, זיי אָבער — אַ פערפעקטן און אַן דעם ספעציפיש-ידישן אַקצענט. דער „נאָווי דזשעניק“, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין דריסטקייט און קעמפערשקייט, איז געווען ווי אַ ביין אין האַלדז פאַר די קראַקעווער אַנטיסעמיטן. איז טאַקע מיט אַ צוויי יאָר פאַר אונ-דזער קומען קיין קראַקע געוואָרפן געוואָרן אַ באַמבע אויפן לאַקאַל פון דער רעדאַקציע. צומאַרגנס איז אָבער די צייטונג ווידער דערשינען...

אין דער צייט פון אונדזערע גאַסטשפּילן אין קראַקע איז דאָרט אויך דערשינען אַ חודש-זשורנאַל אין דער פוילישער שפּראַך, „וואַלקאַ“, אַרויס-געגעבן פון דער בונדישער פאַרטיי, וואָס איז באַשטאַנען אין קראַקע פון אַ קליינער גרופּע. זי האָט אָבער פאַרמאַגט אייניקע אינטערעסאַנטע פּער-זענלעכקייטן, ווי דעם דינאַמישן מאַסן-רעדנער יונה בלום, ד"ר לעאַ פּיי-נער און ד"ר שולדנפּריי. זיי זענען געווען איבערגעגעבענע פּריינד פון יידישן טעאַטער און צוזאַמען מיטן סוחר יצחק האַלפּערן, מיט ד"ר קאַנ-פּער און דעם פּועלי-ציון-טוער שלמה וועלנער, איצט גל (גאַל), געלייגט דעם גרונדשטיין פון דער ערשטער יידישער טעאַטער-געזעלשאַפּט אין פוילן. ד"ר פּיינער האָט זיך אין די יאָרן פון אומקום אויסגעצייכנט מיט זיין העל-דישקייט אינעם אויפשטאַנד פון וואַרשעווער געטאַ, אונטערן נאָמען „מיר-קאַלני“.

וועלט-באַקאַנט איז דער קראַקעווער פּאָלקסדיכטער מרדכי געבירטיק. זיין געשריי: „עס ברענט!“ איז, ליידער, געווען אַ קול-קורא במידבר, ער אַליין איז אויך געפאַלן אַ קרבן פון דער דאָזיקער שריפה.

אין קראַקע זענען געווען פּערזענלעכקייטן, וואָס זענען געשטאַנען אין

שאַטן פון דער אָפיציעלער געזעלשאַפט און זיך אויסגעלעבט שטילער־
דייט, מיט אַ מערקווירדיקער באַשיידנקייט און צניעות.

קראַקע איז געווען באַקאַנט מיט איר גאַסטפריינטלעכקייט נישט
ווייניקער פון ווילנע. מיר האָבן טאַקע די דאָזיקע גאַסטפריינטלעכקייט
דערפילט תיכף ביי אונדזער אַנקומען אַהין. ביים ערשטן באַזוך אויף
באַכענסקע־גאַס האָט אונדז אָפגעוואַרט אַ מיטלווקסיקער, ברייטבייניקער
יונגערמאַן מיט האַלב־פאַרזשמורעטע אויגן, מיט אַ גוטמוטיקן שמייכל
אויפן ברייטן פנים. ער האָט זיך פאַרגעשטעלט: אברהם זיינפעלד. באַלד
האַט ער אונדז פאַרבעטן אויף מיטאַג צו דער פאַמיליע פונעם דיכטער
שמואל־יעקב אימבער, זיין שוואַגער, מיט וועלכן ער האָט געווינט צוזאַם־
מען. דאָס איז געווען אַ גרויסע מישפחה פון זלאַטשעווער ייִדישע אינטע־
ליגענטן, וואָס האָט אַרויסגעגעבן פון אירע רייען דעם מחבר פון אונדזער
נאַציאָנאַלן הימן, נפתלי־הערץ אימבער. זייער צייטווייליקע דירה, אין
איינעם פון די בעסערע קראַקעווער האַטעלן, איז געווען אַ טרעפּונקט פאַר
ייִדישע שרייבער און קינסטלער. דאָרט פלעגט זיין אַן אָפטער איינגייער
בער האַראַוויץ, דער אימפּולסיווער, טעמפּעראַמענטפולער מיזרח־גאַליציאַ־
נער דיכטער און צייכענער, דער באַזיגער פונעם אוקראַינישן דאָרף און
זיינע פויערים, — די זעלבע, וואָס האָבן אין די נאַצישע יאָרן בעסטיאַ־
ליש פאַרשניטן זיין יונג לעבן.

דער אינטערעסאַנטסטער אין דער דאָזיקער היים איז פאַר מיר גע־
ווען דער דערמאָנטער אברהם זיינפעלד. אַ רייכער לעדער־סוחר, פלעגט
ער פאַרנאַכלעסיקן זיינע געשעפטן און זיך אָפגעבן מיט קולטור־ענינים,
בעיקר מיט פאַרלאַג־וועזן. זיין היים איז געווען דער קראַקעווער אַדרעס
פאַר ייִדישע שרייבער און דיכטער פון פּוילן און אויסלאַנד. און ער, אַ שטי־
לער מעצענאַט, פלעגט פרייוויליק נעמען אויף זיך אַרויסצוגעבן ביכער,
פּעריאָדישע אויסגאַבעס און זשורנאַלן. אַ מכניס־אורח, ביי וועמען עס
פלעגן זיך אויפהאַלטן און געניסן פון אונטערשטיצונג דורכרייזנדיקע
שרייבער און קינסטלער. אַ מאַדערנער ״וויניק, וואָס איז אַן זעלבסט־
רעקלאַמע, מיט דער גרעסטער עניוות און דיסקרעציע אָנגעגאַנגען מיט
זיין טיפהומאַגיטאַרער און קאַנסטרוקטיווער טעטיקייט. מיר האָבן תיכף

פון דער ערשטער באַגעגעניש ליב באַקומען דעם דאָזיקן מערקווירדיק צאַרטן, קינדיש-נאַזון מענטש, פון וועמענס אויגן ס'האַט אַרויסגעבליקט אַ ים מיט גוטסקייט און מענטשנליכע.

מיר פלעגן זיך אין די שפעטערדיקע יאָרן באַגעגענען אין וואַרשע און ווילנע, ווהיין ער פלעגט קומען נישט אַזוי צוליב זיינע געשעפטן, ווי צו ליב אַ "יוואָ" קאַנפערענץ, אַ שרייבער-צוזאַמענפאַר, אָדער צו אַ פאַר-לעגער אַרויסצוגעבן עמעצנס אַ מאַנסקריפט. אים האָבן מיר אויך געהאַט צו פאַרדאַנקען די מעגלעכקייט אַרויסצורירן זיך פון קראַקע, ווען מיר זענען געפאלן אַ קרבן פון אונדזער נייעם אימפרעסאַריאַס "אונטערנע-מערשקייט".

די ערשטע וואָכן אין קראַקע זענען אין אַלע הינזיכטן אַדורך גלעב-צנדיק, נאָכן גרויסן דערפאַלג פון די "ווילנער" מיט זייער ייִדישן רעפער-טואַר, האָט דווקא אונדזער "איראַפּעזשקייט" אימפּאַנירט די קראַקעווער ייִדן, וואָס זענען געווען דערצויגן אויפן ווינער "בורג" און אויף זייער אייגענעם "סלאָוואַקיי-טעאַטער, דער קאַנפליקט, טיפּאַזש און אַטמאַס-פער פון די "זיבן געהאַנגענע" איז געווען ניי דעם גאַליציאַנער טעאַטער-באַזוכער, אַ מין עקזאָטיק, פון וועלכער ער האָט אין דער נישט ווייטער עסטרייכישער פאַרגאַנגענהייט געהערט פון די פּאָליטישע אַנטלאַפּענע, וואָס פלעגן באַזוכן קראַקע. די אַנדערע פּיעסן, ווי דער "קאַרגער", "שבת צבי" זענען געווען באַקאַנט פונעם פּוילישן טעאַטער, איז עס געווען פאַר זיי אַן אַנגענעמע איבערראַשונג צו זען די זעלבע פּיעסן אין ייִדיש און נישט צו ווערן אַנטווישט. דאָס האָט געשאַפן גרויס אַנזען אונדזער טעאַ-טער און מיר וואָלטן זיכער אַוועק פון קראַקע אויך מיט גרויסע מאַטעריעלע רעזולטאַטן, ווען נישט — און דאָ קומט ווידער דער תירוץ — ווען נישט די שטאַרקע היצן, וואָס האָבן אוממעגלעך געמאַכט איינצוזיצן אינעם נישט-ווענטילירטן טעאַטער-זאַל. מיר האָבן אַפילו געפרוּווט געבן צוויי פאַר-שטעלונגען אין אַ גרויסן קינאַ-זאַל, אין דער ייִדישער געגנט, אָבער אויך אַן רעזולטאַטן.

מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז ס'איז געקומען די צייט צו פאַרלאָזן קראַ-קע און וואָס פּריער, אַלץ געזונטער, איז אָבער אונדזער נייער אימפרע-

סאריא נאך א צייט פריער אוועק „מאכן שטעט“ און גיט נישט קיין לעבך צייכן פון זיך... ס'פארגייט א וואך נאך א וואך און — הילד איננו... וואלט דאס נאך געווען א קליינע צרה, האט ער אבער געהאט שכל מיט-צונעמען מיט זיך דאס גאנצע געלט פון די ערשטע „זיבן גוטע יאר“ אין קראקע און מיר האבן פשוט נישט געהאט מיט וואס צו באצאלן די הא-טעלן. מיר האבן זיך אפילו אויסגעזוכט א ביליק ארט צו עסן, דאכט זיך אין דער „מכבי“-קיד, נאר אין גיכן האט שוין אויף דעם אויך נישט גע-קלעקט... די גאנצע צייט איז אברהם זיינפעלד נישט אפגעטראטן פון אונדז און טאקע זיין אנוועזנהייט האט אונדז בארויקט און געמוטיקט. ער האט אייניקע מאל געפרוווט פארפירן א שמועס וועגן אונדזער לאגע, נאר ס'האט אים פשוט פארפעלט מוט צו רעדן קלארע דיבורים. דאס זעל-בע איז געווען מיט אונדז. פארט א רעפרעזענטאטיווער יידישער טעאטער פון ווארשע, דארף מען האלטן פאסאן... נאר אט נעמט ער זיך אמאל אן מיט מוט, דער ליבער זיינפעלד, און זאגט צו מיר בזה הלשון:

— „איך זע דאך, אז איר זענט געווארן באשווינדלט פון אייער אימ-פרעסאריא. דעם אמת געזאגט, איז מיר דער פארשוין באלד נישט גע-פעלן... שוין דאס פנים אליין זיינס זאגט עדות דערויף... אבער ס'איז נישט קיין אומגליק, ווי נאר איר וועט זיך ארויסרירן פון דאנען, וועט איר זיך אפנעמען דעם היזק מיט פראצענט. אין גאליציע ליגט פאר אייך א סך געלט... האנדלט זיך נאר אין ארויסקריכן פון קראקע, דארפט איר זיך וועגן דעם נישט זארגן... ס'וועט אלץ דערליידיקט ווערן ווי איר ווינטשט זיך אליין“...

דעם זעלבן טאג איז טאקע אפגעפארן קיין טארנאו דער ארטיסט גאדיק און צומארגנס האבן מיר שוין געהאט א ידיעה: „אלץ דערליידיקט, טארנאו ווארט. פארט ארויס“. פארשטייט זיך, אז אלץ וואס איז געווען פארבונדן מיטן ארויספארן, מיט דער גרויסער סומע, וואס איז געקומען פאר האטעלן, רייזע-הוצאות און טאקע „עפעס אין טאש“ האט געגעבן אברהם זיינפעלד. ער האט אונדז אויך פארן אפפארן צוגעגרייט אן אימ-פאזאנטן געזעענונג-באנקעט און מיר זענען אפגעפארן ווי ס'פאסט פאר א „דערפאלגרייך טעאטער“.

טארנאוו, אדער טארנע, ווי מע פלעגט עס רופן פאלקסטימלעך, איז געווען אונדזער ערשטע גאליציאנער פראווינצשטאט און נאך איר, האבן מיר, אויפן וועג קיין לעמבערג, באזוכט יארסלאוו, פשעמישל, סטרי. די גאליציאנער פראווינץ איז געווען אן אפשפיגלונג פון אירע הויפט-שטעט, סיי אינעם שטייגער פון לעבן, סיי אינעם אופן פון רעדן, — די מערב-שטעט — ענלעך צו קראקע און די מיזרחדיקע — צו לעמבערג. די מאסיווע הייזער, שטאטישע פארקן, קאפע-הייזער מיטן ספעציפישן קאפע-לעבן האבן מיט זיך פארגעשטעלט א מין „קליינ-קראקע“ אדער קליינ-לעמבערג, וואס זענען ווידער באטראכט געווארן ווי קליינווין און קליינ-פאריז. אנטשאט די פייערלעשער-שאפעס, אין וועלכע ס'פלעגט אונדז אפט אויסקומען צו שפילן אין די שטעט פון קאנגרעס-פוילן, האבן מיר אין די גאליציאנער שטעט געהאט צו דער דיספאזיציע די פוילישע „סאקאלן“, אוקראינישע זאלן און אין געוויסע שטעט יידישע, יד-חרוצים-זאלן, להיפוך צו דער קאנגרעס-פוילישער פראווינץ, האט זיך אין גאליציאנער טייל גישט געפילט אזוי דער אנטיסעמיטיזם, וואס איז געווען אן איבערבלייב פון דער באלאנסירטער „פעלקער-פאליטיק“ וואס די קייסער-און קעניגלעכע עסטרייכישע רעגירונג האט געפירט לגבי דער גרויסער צאל נאציאנאלי-טעטן פון איר מאנארכיע. מיט דער צייט אבער, ווען פוילנס „זעלבשטענדי-קע“ פאליטיק האט אנגעהויבן צו געבן פרוכטן, האבן מיר שוין אויך אין גאליציע געפילט אירע רעזולטאטן. ס'האט אפילו פאסירט, אז מ'האט אין א זאל, ווו אידא קאמינסקא האט באדארפט אויפטרעטן, אונטערגע-לייגט א באמבע... אבער דאן, אין די האניקארן פון פוילנס זעלבשטענ-דיקייט, האט זיך די אנטיסעמיטישע הידרע באגנונגט „בלויז“ מיטן בלו-טיקן פאגראם אין לעמבערג און אויף א געוויסער צייט זיך איינגעשטילט, ביז זי איז אין די שפעטערדיקע יארן אויף ס'ניי געווארן אויפגעוועקט.

יעדע שטאט און יעדע שטעטל פון דער גאליציאנער פראווינץ איז געווען באקאנט מיט איר געשיכטלעכער פארגאנגענהייט, מיט א זענוויר-ריקייט, אדער מיט אן אנגעזעענער פערזענלעכקייט וואס איז פון איר ארויס און פארשאפן רום אין דער גרויסער וועלט. פון טארנאוו, למשל, האט דאס פוילישע טעאטער באקומען דעם גרויסן אקטיאר סטעפאן יא-

ראַטש; די רוסישע רעוואָלוציע — קאַרל ראַדעק און די ייִדישע געשיכטע-פאַרשונג דעם ד"ר יצחק שיפער און פּראָפּ. בינענשטאַק.

מיט דער ידיעה וואָס מיר האָבן אין קראַקע באַקומען פון גאַדיקן, אַז „טאַרנאַוו וואַרט“, האָט ער בפירוש נישט איבערגעטריבן. די אַפּרופּן און אַפּשאַצונגען וואָס מיר האָבן באַקומען אין קראַקעווער „נאַווי דזשעניק“, האָבן צוגעגרייט פאַר אונדז דעם באַדן אין מערבֿ-גאַליציע און די בילעטן פאַר אַלע פאַרשטעלונגען זענען געוואָרן „אויסגעכאַפט“ נאָך פאַר אונדזער קומען. דאָס ערשטע, וואָס מיר האָבן געטון, איז געווען צוריקצושיקן זיינ-פעלדן דאָס געבאַרגטע געלט. ער האָט אונדז אַפילו אָנגעזאָגט נישט צו איילן זיך מיטן צוריקשיקן דאָס געלט, איז אונדז אָבער אַזוי אַרום געווען לייכטער צו געניסן פון דער וואַרעמקייט, וואָס די גאַליציאַנער יידן האָבן אונדז אַרויסגעוויזן. פון דעמאָלט אָן האָט זיך פאַרקניפט צווישן אונדז אַ פריינדשאַפט וואָס האָט זיך מאַניפעסטירט ביי אונדזערע אַפטע טורנייען אין יענע מקומות. שפורן פון דער דאָזיקער פריינדשאַפט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט 25 יאָר צוריק, פיל איך נאָך היינט אין ישראל אין אַ סך קיבוצים, וווּ ס'געפינען זיך חברים וואָס געדענקען יענע צייט.

דאָס זעלבע מיט מיינע בעסאַראַבער פריינד, וועלכע איך האָב באַ-קענט אין 27סטן און 28סטן יאָר בעת אונדזער טורניי איבער רומעניע. ווען מיר כאַפּן, נאָך אַ פאַרשטעלונג אין אַ קיבוץ, אַ שמועס וועגן יענע צייטן און ס'ווערט דערמאָנט די השפּעה וואָס אונדזערע פאַרשטעלונגען האָבן געהאַט אויף דער יוגנט, שטאַלציר איך מיטן זכות וואָס ס'איז מיר צוגע-טיילט געוואָרן צו זיין אַ ייִדישער אַקטיאָר. פון דער צווייטער זייט טוט וויי דאָס האַרץ, וואָס דער דאָזיקער עבר איז געוואָרן אַזוי אומברחמנות-דיק פאַרשניטן... דערפאַר איז גרויס די טרייסט, וואָס מיר קאַנען אים דערמאָנען און ממשיך זיין אין אונדזער אייגענעם לאַנד.

מיזרח-גאליציע

ביי אונדזער ערשטן וויקט-טורניי איבער גאליציע זענען מיר געווען געצווונגען אדורכצולאזן אַ ריי שטעט, ווייל די גאסטשפילן אין לעמבערג האָבן באַדאַרפט פאַרקומען אין אַ גאַרטן און מ'האַט זיך געמוזט צואיילן, כליזמן די וועטערן זענען גינסטיק. האָבן מיר אָפגעלייגט אייניקע אייב-לאַדונגען אויף נאָך לעמבערג און באַוויזן צו באַזוכן נאָר איין פּשעמישל.

בעת דער צווייטער וועלט-מילחמה איז די שטאָט פּונאַנדערגעטיילט געוואָרן צווישן פּוילן און אוקראַינע, איז מיר שווער זיך פאַרצושטעלן ווי די שטאָט זעט אויס נאָכן דאָזיקן פאַרטייל. איינס איז קלאַר, דער פּשע-מישלער איינגעפונדעוועטער ישוב מיט זיין טראַדיציאָנעלער יידישקייט און דינאַמישן קולטור-געזעלשאַפטלעכן לעבן — איז פאַרשווונדן פון אונדזער נאַציאָנאַלער מאַפע. זאָל דער טייל פון מיינע דערינערונגען דער-מאַנען דעם אַנדענק פון דער שיינער, אינהאַלטרייכער און רומפולער קהילה.

הגם נישט ווייט פון לעמבערג האָט פּשעמישל געלעבט אַן אייגנ-אַרטיקן לעבן, וואָס איז אין אַ געוויסער מאָס געווען ענלעכער צו קראַקע, ווי צום נענטערן שכן. דאָ איז אַלץ געווען ערנסטער, רוזיקער, געמיטלע-כער, גלייך דער סאַן, וואָס טיילט פּונאַנדער די שטאָט אויף צוויי חלקים, וואָלט בכיוון פאַרלאַנגזאַמט זיין שטראָם און געשטילט די געמיטער. דער פּרעכטיקער פּשעמישלער פאַרק, איינער פון די גרעסטע און עלטסטע אין פּוילן, איז מיט זיין שטילקייט און פּאַעטישער פאַרחלומטקייט געווען אַן אידעאַל אַרט פאַר דיכטער, פאַר פאַרליבטע פאַרלעדן, און פאַר זאַטע אין יאָרן אויף צו מאַכן זייער חשבון-הנפש. הגם פּשעמישל האָט קיין אונג-ווערסיטעט נישט געהאַט, האָט עס פון דעסטוועגן געמאַכט דעם איינדרוק פון אַן אוניווערסיטעט-שטאָט, בפרט אין די טעג ווען די שטודירנדיקע יוגנט פלעגט זיך אומקערן פון לעמבערג און, נישט איילנדיק, זיך פּונאַנ-דערשפּרייטן איבער די גאַסן.

די אלטע פעסטונג־מויערן און דער שלאסבארג האָבן דערמאָנט אַן דער סטראַטעגישער פּאָזיציע, וואָס די שטאָט האָט אַ מאָל פּאַרנומען און וואָס האָט אינעם נייעם פּוילן פּאַרלוירן איר באַטייט. די אלטע גאַטישע קאַטעדראַלן פּון די גריכיש־און רוימיש־קאַטוילישע קירכן מיט די עפיס־קאַפּאַטן און העלכערע סעמינאַרן פאַר גייסטלעכע, האָבן עדות געוואָגט אויף דער קריסטלעכער טראַדיציע פּון דער שטאָט. פאַרשטייט זיך, אַז אין אַזאַ אַטמאָספּער איז די זיכערקייט פּון דער ייִדישער באַפעלקערונג נישט איין מאָל געווען אין אַ סכּנה, הגם צו קיין פּאַגראַמען, ווי אין אַ לעמבערג, אָדער סטאַניסלאָו, איז דאָרט נישט דערגאַנגען.

דאָס רעליגיעזע לעבן ביי ייִדן האָט זיך קאַנצענטרירט אין דער אַל־טער שיל, וואָס שטאַמט נאָך פּון פּופּצנטן יאָרהונדערט און אינעם אַלטן קלויז, באַרימט מיט זיינע תּלמוד־פּאַרשער און לערנער, אַ חוץ דעם האָבן די פּשעמישלער ייִדן אויסגעהאַלטן דריי גרויסע סינאַגאָגעס, צווישן זיי אַ מאָדערנעם „טעמפּלום“, פּון דער דאָזיקער סביבה זענען אַרויס: דער פּראַפּ' משה שאַר, אַ באַרימטער אַסיריאַלאָג פּון לעמבערגער, דערנאָך פּון וואַרשעווער אוניווערסיטעט, אין וואַרשע האָט ער פּאַרנומען דעם אַמט פּון אויבערראַבינער אין דער טלאָמאַצקער סינאַגאָגע; אויך די ברידער מיזעס — איינער אַ היסטאָריקער און דער צווייטער הויפּט־ראַבינער פּון דער פּוילישער אַרמיי — האָבן באַקומען זייער גייסטיקע צידיה־לדרך אין דער דאָזיקער סביבה.

אַ חוץ דעם רעליגיעזן אויסלעבן זיך איז פּשעמישל געווען באַקאַנט מיט די ייִדיש־וועלטלעכע אינסטיטוציעס, קולטור־אַנשטאַלטן, געזעל־שאַפּטלעכע קלובן און ליענזאַלן, אַ שם האָט געהאַט דער פּשעמישלער פּאַראַיין צו פּאַרשפּרייטן דראַמאַטישע און מוזיקאַלישע קונסט „יובל“, בראַש פּון פּאַראַיין זענען געשטאַנען ד״ר לייב לאַנדוי, ד״ר יוסף אַקסער און דער סטודענט יוסף סאַק. מיטן אַרקעסטער און כאַר האָט אַנגעפירט נעגער.

קיין סטאַביל פּראַפעסיאָנעל טעאַטער האָט פּשעמישל בכלל נישט גע־האַט. דאַקעגן האָט עקזיסטירט אַ פּויליש אַמאַטאָרן־טעאַטער, וואָס האָט זיך קונה־שם געווען מיט זיין הויכן קינסטלערישן ניוואָ. דאָס דאָזיקע טעאַ־

סער האָט, להיפוך צו אַנדערע פונעם זעלבן מין, זיך געשטעלט די אויפ־גאַבע צו קלטיווירן אויסשליסלעך דעם קלאַסישן רעפערטואַר פון דער פוילישער דראַמאַטורגיע און זיך טאַקע באַקאַנט געמאַכט מיט זיינע פרע־דראַ־אויפֿפירונגען. געווען אויך אַן אוקראַיניש אַמאַטאָר־טעאַטער און אַן אַפּטער גאַסט — דאָס וואַנדערנדיקע טעאַטער פון סטאַדניק.

דער "יובל" האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ ריי אויפֿפירונגען פון אַריגינעלע ייִדישע פּיעסן, ווי "די גאַלדענע קייט", "די פּוסטע קרעטש־מע", "יאַנקל דער שמיד", "דער דאַרפֿסיונג" און האָט אויך פון די ערשטע אויפֿגעפירט דעם "דיבוק" אין אַן אַייגענער, נישט־ווילנער" קאַנצעפּציע. דעם "מיראַפּאַלער" האָט געשפּילט דער אַדוואַקאַט לייב לאַנדוי, וואָס איז געוואָרן באַרימט אַדאַנק זיין מוטיקער פּאַרטיידיקונג אינעם שטייגער־פּראַצעס (*). נישט געקוקט אויף דער גרויסער קאַריערע וואָס לייב לאַנדוי האָט אַדאַנק דעם געמאַכט ווי אַ יוריסט, איז ער פּאַרבליבן אַן אויפֿריכטיקער דעמאָקראַט און ייִדישער פּאַלקסמענטש, אַן איבערגעגעבענער פּריינד פון דער ייִדישער קולטור. ווען ער האָט אַריבערגעפירט זיין קאַנצעלאַריע קיין לעמ־בערג, האָט ער אויך דאַרט נישט אויפֿגעעהערט אַנצוגיין מיט זיין ייִדישער קולטור־טעטיקייט. בעת מיר זענען דאַרט געווען צום לעצטן מאָל פאַרן מיל־חמה־אויסברוך, איז לייב לאַנדוי געווען דער פּאַרוזיצער פונעם טעאַטער־קאַ־מיטעט און דער מאַראַלישער אַנשפּאַר פונעם לעמבערגער ייִדנטום. בעת דער היטלער־אַקופּאַציע איז ער געווען דער ראַש פון ייִדנראַט און אומגעקומען מיט אַ העלדישן מאַרטירער־טויט, נישט וועלנדיק אונטערשרייבן אַ באַפעל אַרויסצוגעבן ייִדן.

דער צווייטער "יובל"־אַנפירער, ד"ר יוסף אַקסער, אַ געוועזענער פּ.פּ. ס.־טוער, איז אַריבער צום ציוניזם און זיך אַקטיוו באַטייליקט אינעם ייִדישן לעבן פון פּשעמישל. ער און ד"ר לייב לאַנדוי זענען געווען די הויפּט־מחונתנים

* עס רעדט זיך דאָ וועגן דעם פּראַצעס פון לעמבערגער ייִדישן סטודענט סטאַ־ניסלאָו שטייגער קעגן וועלכן די אַנטי־סעמיטן האָבן געמאַכט אַ בילבול, אַז ער האָט געוואָרפֿן אַ באַמבע אויפֿן פּוילישן מלוכה־פּרעזידענט סטאַניסלאָו וויטשעכאווסקי. נאָך אַ לאַנגווערנדיקן פּראַצעס פאַרן געריכט פון געשווירענע איז שטייגער באַפרייט געוואָרן.

ביי אונדזערע אויפטריטן אין פשעמישל און דאָס האָט במילא אונדז צוגע-
געבן פרעסטיזש און געשאַפן אַ יום־טובדיקע שטימונג. אַן אַפּטע באַזוכערין
ביי אונדז איז געווען די דיכטערין רחל קאַרן, וואָס האָט דאָן אָנגעהויבן צו
ציען אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט ביי ליבהאַבער פון שיינער ליטעראַטור.
ווי ווייט די פּשעמישלער אינטעליגענץ האָט זיך דערנענטערט צו דער ייִדי-
שער קולטור און אַרויסגעוויזן באַצונג צו אירע טוער, זאָל דינען פאַר אַ ביי-
שפּיל אָט דער כאַראַקטעריסטישער פּאַל:

אין 1938 האָב איך נישט ווייט פון פּשעמישל געליטן אַן אויטאָקאָ-
טאַסטראַפּע און די גיכע הילף האָט מיך געבראַכט אין אַרטיקן ייִדישן
שפּיטאַל, וווּ איך בין אָפּגעלעגן צוועלף טעג. אַרויסגייענדיק פון שפּיטאַל
ווענד איך זיך אין קאַנצעלאַריע נאָך אַ רעכענונג. אויף דעם ענטפּערט מיר
דער דירעקטאָר פון שפּיטאַל, ד"ר שטיינהאַרדט:

— ווען דאָס זעלבע וואַלט פּאַסירט מיט אַ יאַראַטש, וואַלט דער פּוי-
לישער שפּיטאַל גענומען ביי אים באַצאַלט? פאַרוואָס־זשע קומט אונדזערס
אַן אַרטיסט אַ קלענערע פּריווילעגיע, ווי אַ פּוילישן ביי פּאַלאַקן?

אַט די דאָזיקע באַציונג איז געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר די אָנפּיר-
רער פון גאַליציאַנער ייִדנטום נישט ווייניקער ווי פאַר די ברייטע מאַסן
און שטודירנדיקער יוגנט. געדענקט זיך טאַקע, ווי פאַר דער פאַרשטעלונג
פון „שבת־צבי“ האָט דער דריטער „יובל־טוער, יוסף סאַק — דעמאָלט
סטודענט פון לעמבערגער אוניווערסיטעט — אַרגאַניזירט זיינע חברים
אַנטיילצונעמען אין די מאַסן־סצענעס און זיך אַליין באַטייליקט אין זיי.
אַגב, איינער פון די באַטייליקטע אין די דאָזיקע סצענעס, יוסף ארנשטיין,
איז אין אַ צייט אַרום געוואָרן דורך אונדז אַנגאַזשירט אויף אַ סעזאָן אין
וואַרשע. דער זעלבער יוסף סאַק האָט מיך בשעת מיין פּופּצינאַריקן יובל
באַגריסט אין נאַמען פון דער טשענסטאַכאווער גימנאַזיע און אין יאָרן
אַרום האָב איך אים מקבל־פנים געווען אין ריזאָ דע זשאַניראָ, ווען ער
איז, ווי אַ פּוילישער סיים־דעפּוטאַט, געקומען מיט אַן אַקציע פאַרן געטאָ-
דענקמאַל אין וואַרשע. איצט איז ער אַן אַקטיווער קולטור־טוער אין תּל-
אַביבער הסתדרות־צענטראַלע און מיר דערמאַנען נישט איין מאָל די שיי-
נע צייט פונעם ערשטן וויקט־גאַסטשפּיל אין פּשעמישל.

**

אַראָפּגעבראַכט האָט אונדז קיין פּשעמישל דער דאָרטיקער קאַנצע-
סיאָנער קלמן־משה עבעל. ביז דאָן האָב איך געהאַט די געלעגנהייט צו באַ-
קענען אין קראַקע דאָס פּאַרל ליבגאַלד און דעם „געזאַנג־ליבהאַבער“ מעל-
צער — טיפּישע פּאַרשטייער פּונעם אַקטיאַרישן באַרוף, וואָס האָבן זיך
כמעט נישט אונטערגעשיידט פון זייערע קאַלעגן אין קאַנגרעס־פוילן און
רוסלאַנד, אָדער ווי מע פּלעגט זיי רופן אין גאַליציע: „די רוסישע“.

קלמן־משה עבעל איז געווען אַ יוצא־מן־הכלל. ביי אונדזער ערשטער
באַגעגעניש האָט ער געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ מין אַקטיאַרישן „באַ-
ראָן“ פון גאַרקיס „אַפּגרונט“, אַן אַריסטאָקראַט, וועמען דער גורל האָט
אַפּגעטון אַ בייז שפיצל און פּאַרוואַרפן אין דער מינדערווערטיקער סביבה
פון דער אַקטיאַרישער הפּקר־פּראָפּעסיע. אַ פּעדאַנט און פּיינשמעקער וואָס
דאַרף זיך אויסלעבן אין אַ סביבה וואָס איז אים דערווידער און, וואָס
שטאַרקער ער וויל זיך באַפּרייען פון דער סביבה, אַלץ מער ווערט ער פּאַר-
פּלאַנטערט אין אירע נעצן, ווי אַ פּליג אין שפּינוועבס. צוליב דעם איז ער
פּאַרביטערט, פּאַרשלאָסן אין זיך און באַצייט זיך צו די אַרומיקע מיט ציי-
נישן ביטול און סאַרקאָזם. די דאָזיקע פּאַרביטערטקייט האָט מיט דער
צייט געלייגט אַ שטעמפל אויף זיין אויסערלעכן אויסזען: אויסגעמאַגערט,
אַ ביסל איינגעבויען, אַן אַסקעטיש פנים מיט דינע, איינגעצויגענע ליפּן,
וואָס דערמאַנען אַ יעזומ; ציילט די ווערטער ביים רעדן און די געציילטע
ווערטער זענען צעצויגן; אויפן וואָג פון גאַלד, יעדעס וואָרט ווערט באַ-
גלייט פון אַ קאַפּ־באוועגונג, אַ מאָל רעכטס, אַ מאָל לינקס.

זעלטן וועמען ער פּלעגט שענקען אויפּמערקזאַמקייט, סיידן די „גר-
טע“ געסט, וואָס פּלעגן קויפּן די טייערסטע בילעטן אין טעאַטער. זיינע
קליענטן פּלעגט ער באַגעגענען מיט אַ פּריינטלעכן „גריס גאַט, הער ד״ר“,
אָדער „האַבע די ערע, הער רעכטסאַנוואַלט“ און דערלאַנגען יענעם די צו-
געגרייטע בילעטן מיט אַן אַפיציעלער ערנסטקייט.

עבעל האָט מיט יאָרן צוריק פּאַרנומען אַן אַנגעזעענע פּאַזיציע אין
דער מישפּחה פון גאַליציאַנער־רומענישע אַקטיאָרן. אַ גוטער כאַראַקטער-
אַקטיאָר, באַקאַנט אין דער פּראָפּעסיע ווי אַ „מענטש מיט בילדונג“ האָט

ער זיך אויך אויסגעצייכנט מיט זיין אונטערנעמונג־פעיקייט. ער איז גע-
ווען פון די ערשטע וואָס האָט זיך באַמיט אַראָפּצוברענגען אַ גאַנצע טרו-
פע קיין אַרגענטינע און דאָס איז אפשר געווען דער אָנהייב פון זיין צוזאַ-
מענברוך, וואָס האָט אים מיט דער צייט דערווייטערט פון אַקטיווער טעאַ-
טער־טעטיקייט. אין דער צייט ווען ער איז מיט זיין טרופע געקומען קיין
בוענאָס־איירעס האָט זיך דאָס ייִדישע טעאַטער געפֿינען אונטערן אַפּוּט־
רופּסוס פון די „טמאים“, ווי מע פלעגט רופן די הענדלער פון „לעבעדי-
קער סחורה“. האָט אויך זיין טעאַטער זיך געמוזט פאַרבינדן מיט דער דאָ-
זיקער טרויעריק־באַרימטער גרופּע, אַן וועלכער קיין שום ייִדיש טעאַטער
האָט גישט געקאָנט רעכענען אויף דערפֿאַלג. הגם די אַרגענטינער נסיעה
האָט אים אַריינגעבראַכט אַ היפשע סומע, האָט ער פון דעסטוועגן געליטן
צוליב די פֿאַרוורפן וואָס זענען אים צוליב דעם געמאַכט געוואָרן פון פֿאַר-
שידענע זייטן. ער איז אַוועק פון טעאַטער צוזאַמען מיט זיין פרוי, די פרוי-
מאַדאַנע עלאַ, זיך געקויפט אַ קאַפּעהויז, זיך פֿאַרנעמענדיק גלייכצייטיק
מיט אויסבאַרגן קאַסטיומען פון זיין רייכן טעאַטער־גאַרדעראַב. הגם ער
האָט מאַטעריעל געהאַט אַ פֿאַרויכערטע עלטער, האָט ער דאָך נישט גע-
קאָנט אין גאַנצן זיך אָפּזאָגן פון דעם „זינדיקן ברויט“, פונעם טעאַטער,
און פלעגט זיך פֿאַרנעמען מיט לאַקאַלע אימפּרעזעס און בילעטן־פֿאַרקויף.
ביי אונדזער ערשטער באַגעגעניש אין פּשעמישל האָט זיך פֿאַרבינדן צווישן
אונדז אַ פּריינדשאַפּט, וואָס האָט אָנגעהאַלטן יאָרנלאַנג, ביז זיין טראַגישן
טויט. קורץ פֿאַר דער צווייטער וועלט־מילחמה איז ער באַשווינדלט גע-
וואָרן און ער האָט פֿאַרלוירן זיין פֿאַרמעגן. די מורא פֿאַר אַן עלטער על-
טער, פֿאַר דאַרפן „אַנקומען צו מענטשן“, האָט אים דערפֿירט צו דערפֿע-
סיע און ער איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. אויך דאָס האָט ער געטון אויף
אַן אייגנאַרטיקן „עבעלישן“ אופן: מ'האַט אים געפונען זינדיק צווישן
זיינע טעאַטער־קאַסטיומען מיט אַ רעוואָלווער אין האַנט... אין אַ קורצער
צייט אַרום איז אויסגעאַנגען פון בענקשאַפּט זיין געטרייער הונט, דאָס
איינציקע באַשעפֿעניש פֿאַר וועלכן ער פלעגט זיך פֿאַרטרויען און עפענען
זיין האַרץ...

**

ביי אונדזערע גאסטשפילן האט עבעל נישט געהאט קיין סך וואס צו טון. די בילעטן צו אלע פארשטעלונגען זענען געווארן אין א קורצער צייט אויספארקויפט. ער האט מיר דעריבער געקאנט ווידמען זיין פרייע צייט. פון אונדזערע געשפרעכן האב איך מיר געשאפן א באגריף וועגן יידיש טעאטער אין געוועזענעם עסטרייך-אונגארן און רומעניע, וואס איז פאר מיר ביז דאן געווען לגמרי פרעמד. איך האב מיך, פארשטייט זיך, געמוזט אריענטירן צווישן אביעקטיוון און סוביעקטיוון וואס האט דאמינירט אין זיינע רייד, הגם ער פלעגט, צוליב זיין ערלעכקייט, נישט ווייט אוועקגיין פונעם אמת.

להיפוך צו רוסיש-פוילן, האבן אין גאליציע נישט עקזיסטירט קיין טראדיציאנעלע מישפחה-טרופעס. די איינציקע פאמיליע-טרופע פון די שטראמעס פלעגט מערסטנס ארומפארן מחוץ גאליציע, איבער פארשי-דענע אייראפעישע לענדער און זיך געשאפן א שם פון עלעגאנטע און אחריותפולע אפערעטן-און מעלאדראמע-אקטיארן וואס שפילן אויך גערן אן ערנסטן רעפערטואר. יארן פאר דער צווייטער וועלט-מילחמה האבן זיי זיך באזעצט אין ארגענטינע און געווארן שותפים צום גרויסן „סא-לייל“-טעאטער.

א חוץ דער דינאסטיע גימפעל אין לעמבערג, וועגן וועלכער ס'וועט נאך אויסקומען צו רעדן, האט אין גאליציע עקזיסטירט די טרופע פון בערל הארט, וואס האט זיין קאריערע אנגעהויבן ווי א סופלאר אין דער בארימ-טער טאנענצאפ-טרופע און מיט דער צייט דארט געווארן געשעפט-פירער און שותף. נאכן מיליטער-דינסט האט בערל הארט באקומען פון דער עסט-רייכישער רעגירונג א קאנצעסיע אויף יידיש טעאטער, מיט וועלכן ער איז ארומגעפארן איבער די גאליציאנער שטעט און שטעטלעך ביז דער היטלער-אינוואזיע. בערל הארט האט, ווי ס'רוב טעאטער-דירעקטארן פון זיין צייט, אליין געשריבן פיעסן, אדער באארבעט און צוגעפאסט פאר די באדינגונגען פון זיין טעאטער. צווישן אנדערע, האט ער באארבעט פרעס „די דריי מתנות“, צו וועלכע ס'האט קאמפאנירט מוזיק דער באקאנטער לעמבערגער קאמפאזיטאר וואלפסטאל.

בערלס ברודער, הערש הארט, האט די ערשטע צייט מיטגעארבעט

מיט פוילישע טרופעס, אויפפירנדיק מיט זיי „טאָג און נאַכט“ און דעם „דיבוק“. ער האָט זיך אויך באַטייליקט ווי אַן אַקטיאָר אין „וויקט“ בעת אונדזער טורגיי איבער רומעניע און געפינט זיך איצט אין ישראל, וווּ ער איז פאַרזיצער פון ייִדישן אַרטיסטן-פאַראיין. אויך דער זון פון בערל האָרט, דוד, וואָס האָט זיך באַטייליקט אין מיין וואַרשעווער סעזאָן פון 1936 אין טעאַטער „נאַוואָשטי“, געפינט זיך איצט אין ישראל און שפּילט אין ייִדיש און העברעיִש.

צו די באַליבטע אַקטיאָרן פון העלדן-רעפּערטואַר האָט געהערט איזשאַ שיינבערג. ער איז געווען באַשאַנקען מיט אַ מעכטיקער פיגור און שטאַר-קער באַריטאָן-שטימע. זיינע גאַלדפּאַדן-געשטאַלטן האָבן אים געשאַפן רוים ביים ייִדישן און אונגאַרישן עולם. ס'איז געווען באַליבט דער כאַראַקטער-אַקטיאָר, באַקאַנט ווי דער „טויבער ראָזענבערג“, וועמענס געראַטענע טאַכטער בערטאַ איז געוואָרן אַנגאַזשירט קיין אַמעריקע און געשטאַרבן אין טאַג פון איר דעביוט-אויפּטריט.

אַ חשוב אַרט אין דער געשיכטע פון גאַליציאַנער טעאַטער פאַרנעמט דער נאַמען פּרינאַמענט. משה פּרינאַמענט, אַדער, ווי מע פּלעגט אים רופן, משה מאַרשעליק, איז געווען פאַררעכנט פאַר „קעניג“ פון די גאַליציאַנער בדחנים. זיינע אויפּטריטן אויף חתונות און אַנדערע פאַרוויילונגען האָבן אָפט קאַנקורירט מיט די פאַרשטעלונגען פון ייִדישן טעאַטער. איין זון זיינער, יעקב, איז געווען סופּלאַר און פּיעסן-שרייבער און דער צווייטער, שלמה, איז געווען איינער פון די אינטערעסאַנטסטע פּערזענלעכקייטן אין דער גאַליציאַנער קינסטלערישער וועלט. אַ מענטש, וואָס האָט פאַראיי-ניקט אין זיך אייניקע טאַלענטן, וואָס יעדער באַזונדער וואַלט אים גענוגנט אויף צו פאַרנעמען אַ בכבודיקע פּאַזיציע אין לעבן. אַן אַקטיאָר, אַ פאַר-פּאַסער, אַ קאַמפּאָזיטאָר, אַ דיריזשאַר, אַ מומחה אויף ליטורגישער מוזיק, מיט איין וואָרט אַן אַלזייטיק-באַגאַבטער מענטש, וואָס וואַלט ביי די אומות-העולם פאַרנומען אַן אַנגעזעען אַרט, איז ביי אונדזערע אַרעמע און אומנאַרמאַלע אַרבעט-באַדינגונגען געווען באַשרענקט אין זיין טעטיקייט און אַנטוויקלונג-מעגלעכקייט. ביי מיין לעצטן „וויקט“-סעזאָן אין לעמ-בערג איז ער געווען דער מיטשאַפּער פון מיינע גאַלדפּאַדן-אויפּפירונגען.

צו וועלכע ער האט באארבעט די מוזיק, קאמפאנירט אייגענע אויף גאלד-פאדענישע מאטיוון און זי איינשטודירט מיט די סאליסטן און כאריסטן. איך דערמאן תמיד מיט באוונדערונג זיין אויסערגעוויינטלעכע ענערגיע, ארבעטלסט און דיסציפלינירטע פאכמענישקייט, וואס האט מיר פארגרייב-גערט און אנגעגעם געמאכט די ארבעט. שלמה פריזאמענט שטעלט מיט זיך פאר א סינטעז פון בראדער זינגער, בדחן און מאדערנעם מוזיקער, וואס פארשטייט די קונסט פון צונויפשמעלצן אונדזער פאלקלאר מיטן מאדערנעם ריטעם און במילא אויפצוהאלטן און צו דערנענטערן די פאלקס-אוצרות וואס די צייט וואלט פארווישט. נאך דער מילחמה איז פריזאמענט געקומען מיט זיין פרוי, די אקטריסע גיזי היידען, קיין ארגענטינע, ווו ער איז טעטיק אין די ראמען פון די ארטיקע מעגלעכקייטן*.)

גאליציע, און בפרט לעמבערג, האט ביז דער איינגלידערונג אין דער פוילישער רעפובליק, געליטן פונעם אמעריקאנער דאלער, וואס האט גערייצט און געצויגן די יידישע אקטיארן. ווי נאר ס'פלעגט זיך דארט באווייזן א טאלאנט, פלעגט אים באלד אן אמעריקאנער אימפרעסאריא אויסכאפן. די ארטיקע טרופעס זענען דעריבער באשטאנען פון דורכשניטלעכע פראפעסיאנאלן, וואס זענען נישט געווען אימסטאנד א הייב צו טון דאס טעאטער. במשך פון יארן זענען פון גאליציע אוועק קיין אמעריקע אזעלכע כע אקטיארן, ווי בערטא קאליש, לודוויק זאץ, קלארא יאנג, קלמן אווירלער, די פרימאדאנע צוקערבערג און די פאמיליע ווייזנפריינד מיט זייער זון, דעם איצטיקן פאול מוני. צו דער דייטשער בינע איז אוועק דער האראדאקער אלעקסאנדער גראנאך, וואס איז געווארן „דיסקוואליפיצירט" פונעם יידישן טעאטער אין לעמבערג. די דאזיקע „אויסכאפעניש" האט זיך געפילט נישט נאר אין די אקטיארישע רייען. א סך פון אונדזערע שענסטע דיכטער און שרייבער האבן פארלאזט גאליציע. גענוג אויסצורעכענען אזעלכע נעמען ווי: משה נאדיר, משה לייב האלפערן, אורי-צבי גרינבערג, שמשון מעלצער (ביידע אוועק קיין ארץ-ישראל), בנימין רעס-

* זיין וויכטיק בוך „בראדער זינגער" איז לעצטנס דערשינען אין דער ביכער-סעריע „דאס פוילישע יידנטום".

לער, חנא גאטעספעלד, ד"ר יוסף טענענבוים, ד"ר שלמה ביקל, יעקב מעט-טעל, אַנשל שאַר, ד"ר אברהם שוואַדראַן (וואָס האָט אַוועקגעשאַנקען דעם ירושלימער אוניווערסיטעט זיין רייכע קאָלעקציע אויטאָגראַפֿן), בערל לאַקער, דער שפּעטערדיקער פּאַרזיצער פּון סיכנות און דוב סדן, פּראָפּ' פּאַר ייִדישער ליטעראַטור אין ירושלימער אוניווערסיטעט, אַאַנד. ביי דער געלעגנהייט איז אפשר אויך כּדאַי צו דערמאַנען, אַז אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָבן זיך געפונען אין מדינת־ישׂראל שטאַט־פּרעזידענטן, גאַליציאַ־נער געבוירענע, פּון אָט די שטעט: תּל־אַביב, חיפּה, באַר־שבע, כּפּר־סבּא, חדרה, נס־ציונה... דער דאָזיקער ווייט נישט פּולער צעטל פּון נעמען, אַ חוץ דער גרויסער צאַל וואָס האָט זיך אַריבערגעקליבן קיין קאַנגרעס־פּוילן, ווי מלך ראַוויטש, רחל אויערבאַך, באַלאַבאַן, שיפּער, ווייכערט, רחל האַלצער און אַ סך אַנדערע, וואַלט, על־פּי־שכל, באַדאַרפּט „אויסליי־דיקן“ גאַליציע פּון איר גייסטיקן אַקטיוו. איר וויטאַליטעט־קוואַל האָט אָבער כּסדר פּאַרפּולט זיינע רייען מיט נייע, קאַנסטרוקטיווע כּוחות. ביי אונדזער ערשטן באַזוך האָבן מיר, ווי געזאָגט, געטראָפּן אַ שפּרודלדיק, אינהאַלטרייך און ווערטפּול ייִדיש לעבן.

ווי אין מערב־גאַליציע האָט אויך דאָ דאַמינירט אינעם ייִדישן לעבן דער ציוניזם, אין פּשעמישל, וואָס האָט זיך גערעכנט פּאַר אַ פעסטונג פּון פּוילישן פּראַלעטאַריאַט, האָט געהאַט אַ שטאַרקע השפּעה די פּוילישע אַר־בעטער־פּאַרטיי פּ. פּ. ס., וואָס האָט אַרויסגעגעבן פּון אירע רייען דעם באַ־קאַנטן אַרבעטער־פּירער אַדוואַקאַט הערמאַן ליבערמאַן, וואָס איז נאָך גע־ווען דעפּוטאַט אין עסטרייכישן פּאַרלאַמענט און ממשיך געווען די דאָזיקע טעטיקייט אינעם פּוילישן סייס. זיין געוועזענער פּאַרטיי־חבר פּילסודסקי האָט אים פּאַרשפּאַרט אין דער בריסקער פעסטונג און נאָך דער באַפּריינג איז ליבערמאַן אַוועק אַפּריכטן גלות קיין אויסלאַנד. די פּ. פּ. ס. האָט אויך געהאַט אין אירע רייען אַ סך ייִדישע אַרבעטער און דאָס האָט משפּיע גע־ווען אויף זייער קליינעם אַנטייל אין ייִדישע אַרבעטער־פּאַרטייען. פּון דעסטוועגן האָט עס לייב לאַנדען נישט געשטערט צו זיין אַ מיטגליד אין „בונד“ און גלייכצייטיק צו האָבן אַ פּאַזיטיווע באַציונג צום ציוניזם, צו וועלכן ס'האָט געהערט זיין פּרוי. צווישן די אומלעגאַלע פּוילישע און אוק־

ראַנישע פאַרטייען האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר דינאַמישקייט די קאָמפּאַרטיי, וואָס האָט געהאַט הינטער זיך די פּוילישע, אוקראַינישע און ייִדישע גאַס. פּשעמישל האָט אַפילו געהאַט אירס אַ גרופּע אַנאַרכיסטן, אַנגעפירט פונעם יוד גאַלבערג.

אונדזערע פאַרשטעלונגען אין פּשעמישל פלעגן פאַרקומען אינעם באַ- קוועמען טעאַטער־זאַל פונעם „אַרבעטער־הויז“, וואָס איז געווען באַקאַנט ווי דאָס „טעאַטער פון יענער זייט סאַן“. פאַרנאַכט פלעגן מיר זיך מחייה זיין ביי די שטילע וואַסערן פון סאַן און פון דאָרט גלייך אַריבערגיין אין „אַרבעטער־הויז“, וואָס האָט זיך געפונען נישט ווייט פונעם ברעג. דאָ האָט אונדז דערוואָרט אַ ניי פאַרגעניגן, דאָס צונויפטרעפן זיך מיטן וואַ- רעמען, קולטורעלן פּשעמישלער עולם, וואָס פלעגט אונדז ממש באַרוישן מיט זיין התלהבות. אויך דאָ, אַזוי ווי אין גאַנץ גאַליציע און אין לאַדזש, איז „שבת־צבי“ געווען אונדזער גרעסטער דערפאַלג. די צייט אין פּשע- מישל איז אומבאַמערקט אַוועק און ס'איז אונדז שווער אַנגעקומען דאָס שיידן זיך מיט אונדזערע נייע פריינד און פאַרערער. מיר פלעגן זיך אַבער במשך פון יאָרן זייער אַפט באַגעגענען און, פאַרשטייט זיך, דער ערשטער מחותן ביי די דאָזיקע באַגעגענישן איז געווען קלמן־משה עבעל.

אויסנוצנדיק אַ פרייען טאַג אין פּשעמישל, בין איך מיט אונדזער אַדמיניסטראַטאָר אברהם האַלפּערין אַריינגעפאַרן קיין לעמבערג צוצו- גרייטן די אויסשטאַטונג צו דער ערשטער פאַרשטעלונג פון „די זיבן גע- האַנגענע“. דאָס אויספירן די דאָזיקע אַרבעט האָבן מיר איבערגעגעבן דעם דעקאָראַטאָר פון שטאָטישן טעאַטער, דעם קינסטלער באַלק. ווען מיר זע- נען אַנגעקומען מיט דער טרופּע איז שוין אַלץ געווען צוגעגרייט צו אונ- דזער פרעמיערע.

מיר האָבן געשפּילט אינעם „גימפּל־טעאַטער“ אויף דער יאָגעלאַנער גאַס. דער בנין איז באַשטאַנען פון צוויי בינעס: איינע אין אַ קליינער, ענ- גער, נישט־באַקוועמער ווינטער־געביידע, די צווייטע אין אַ גרויסן, לופּ- טיקן גאַרטן־פּאַויליאָן, וווּ ס'זענען טאַקע פאַרגעקומען אונדזערע פאַר- שטעלונגען. הגם דער דאָזיקער זומער־טעאַטער איז נישט געווען פּאַפּו- לער ביי די ייִדישע באַזוכער פון די באַקוועמע פּוילישע טעאַטערס, האָט

פון דעסטוועגן די גרויסע צאל פאַרשטעלונגען, וואָס מיר האָבן דאָן געגעבן, געשלאַגן דעם רעקאָרד פון באַזוך. מיר זענען געווען דאָס ערשטע „אייראַ-פעישײַדישע“ טעאַטער וואָס לעמבערג האָט געזען נאָך די „ווילנער“. די פאַראינטערעסירונג איז געווען די זעלבע וואָס אין קראַקע. דאָ אָבער האָט אונדז צוגעשפּילט דער לופטיקער טעאַטער-זאַל, וואָס האָט, להיפּוך צו קראַקע, דערמעגלעכט אויך גרויסע מאַטעריעלע רעזולטאַטן.

דער צונאַמען „קליין-פאַריו“, וואָס לעמבערג האָט געהאַט, איז גע-ווען ווי אַנגעמאַסטן פאַר דער דאָזיקער לעבעדיקער, צעשמייכלטער, זר-ניקער שטאַט. די ברייטקייט פון די העלבאַלויכטענע גאַסן, די רייכקייט פון די ברייטע שוויפענצטער, די דינאַמישע באַוועגונג וואָס האָט אין גע-וויסע שעהען איבערגעשטיגן וואַרשע, דאָס צעזונגענע נאַכטלעכן, האָט גע-שאַפן די אילוזיע פון אַן אייראָפּעישער מעטראָפּאָליע. מיר האָבן ממש אויפגעלעבט נאָך דעם ביו-איצטיקן סאַלידן, באַלעבאַטישן לעבן-שטייגער. אפילו די מאַסיווקייט און ערנסטקייט פון דער מעטראָפּאָליטישער קאָ-טעדראַלע פון „הייליקן יור“, דער באַרגשלאַס מיט די העטמאַנישע שוין-באַפעסטיונגען און אַנדערע אַרכיטעקטאַנישע איבערבלייבענישן פון מי-טלאַטעני, האָבן נישט געהאַט קיין שליטה אויף דער לייכטקייט און עלע-גאַנץ פון דער דאָזיקער שטאַט.

געווען, פאַרשטייט זיך, ערטער, וווּ די זון איז נישט דערגאַנגען, וווּ די פריילעכקייט פלעגט פאַרביטן ווערן מיט אַ טיפן זיפן פון עלנט, פון דאגות-פרנסה, פון דער שווערער לאַסט פון שטייערן און אַרבעטלאָזיקייט. איינער פון אַזעלכע מקומות איז געווען דווקא אין צענטער פון שטאַט, וווּ ס'האַט געווינט די יידישע אַרעמקייט, קליינהענדלער און נישט אַר-גאַניזירטע באַלמעלאַכעס. די איראַניע פון גורל האָט געוואַלט, אַז נישט קיין אַנדערע, ווי די דאָזיקע גאַס, זאָל זיך רופן דווקא „סלאַנעטשאַף“. זר-ניקע... אינעם גרויסן קינאַ „קאַליסעום“, וואָס האָט זיך געפינען אויף יע-נער גאַס, זענען אין 1939 פאַרגעקומען אונדזערע גאַלדפאַדן-פאַרשטעלונג-גען. די לעצטע פאַרן אויסברוך פון דער היטלער-מילחמה. די מאַסן, וואָס

האָבן באַזוכט די פאַרשטעלונגען האָבן באַלעבט יענע געגנט. ס'איז שוין אַבער געווען דער לעצטער צאָפּל פאַרן אונטערגאַנג פונעם לעמבערגער ייִדנטום.

לעמבערג האָט פאַרמאַגט פּרעכטיקע סקווערן, גערטנער, פאַרקן. מיט באַזונדערער שיינקייט האָט זיך אויסגעצייכנט דער סטרעזער פאַרק. ס'איז געווען באַרימט די מאַנומענטאַלע פּאַנאָראַמע, וואָס האָט פאַרגעשטעלט מיט זיך דעם היסטאָרישן קאַמף הינטער ראַצלאַוויץ. דאָס איז געווען אַ מייסטער־ווערק פון וואַנטמאַלעריי, צונויפגעשטעלט מיט רעליעף־געפּור־רעמטע פּראַגמענטן און אויטענטישע מילחמה־מכשירים, וואָס האָבן גע־שאַפן די אילוזיע פון אַ שלאַכטפעלד. איבער דער דאָזיקער פּאַנאָראַמע האָבן אין די עסטרייכישע צייטן געאַרבעט, במשך אַ צען יאָר צייט, צוויי גרויסע פּוילישע קינסטלער: יאַן סטיקאָ און וואַיטשעך קאַסאַק. איבער דער שטאָט האָט דאָמינירט אַ הויכער באַרג, וואָס פון זיין שפיץ האָט זיך דערהויבן אַ צווייטער, אַ קינסטלעך־אַנגעשאַטענער, צום אַנדעק פון דער „לובלינער אוניע“. פון דאָזיקן באַרג האָט מען געזען די גאַנצע שטאָט מיט די אַרומיקע פאַרשטעט. דאָס איז געווען אַ צוצוּנגאַרט פאַר טור־ריסטן און פאַר די לעמבערגער תושבים גופא.

איין מאָל אין יאָר פלעגן אין לעמבערג געעפנט ווערן די אַזוי־גערור־פענע מיזרח־ירידים — אַ באַליבטע אַטראַקציע וואָס האָט צוגעצויגן סוחרים פון לאַנד און אויסלאַנד. פאַרשטייט זיך, אַז די אַלע זענווירדיקייטן און דער שם „קליין פאַריז“, האָט משפיע געווען אויף אַ כסדרדיקן אַריין־און אַרויספאַר און אויף פּראַספּעריטעט אין די האַטעלן, רעסטאָראַנען, טעאַטערס און פאַרוויילונג־לאַקאַלן. במילא האָט זיך לעמבערג גערעכנט פאַר אַ גוטסיווירטער שטאָט. פאַר ייִדן איז זי געווען נישט נאָר אַן ערשטקלאַסיקער האַנדל־צענטער, נאָר אויך אַ צענטער פון רעליגיעזער און וועלטלעכער ייִדישקייט, מיט אַ רומפולער טראַדיציע פון דורות. אי־נעם זעלבשטענדיקן פּוילן האָט לעמבערג פאַרנומען דאָס דריטע אָרט צווישן די ייִדישע קהילות.

נאָך פאַרן צוואַמענברוך פון דער עסטרייך־אונגאַרישער אימפעריע האָבן זיך אין גאַליציע געשאַפן צוויי וואַגיקע נאַציאָנאַלע ריכטונגען: די

פוילישע אומאָפּהענגיקייט־באַוועגונג אין די „סאַמאַסטינע“ ריכטונג פון די אוקראַינער אָדער „רוטענער“, ווי מע פּלעגט זיי רופן. די דאָזיקע ריכטונגען האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט צוויי אַנטאַגאַניסטישע צדדים מיט אויסגעשפּראַכן־קעגנזעצטע פּראָגראַמען פון מלוכהשער אומאָפּהענגיקייט. אין איין פּרט זענען זיך די דאָזיקע פּראָגראַמען צונויפגעקומען: אין דער באַדערפּעניש „אַפּצוטרייסלען זיך פון דער שעדלעכער ייִדישער השפּעה“... די דאָזיקע „באַדערפּעניש“ האָט במילא פאַרטיפּט די איזאַלאַציע פון דער ייִדישער גאַס און געשטאַרקט איר גאַציאָנאַלן באַוווּסטזיין.

די אַסימילאַציע, וואָס האָט זיך פאַרן ערשטן וועלטקריג געשפּייזט מיט דער דייטשער קולטור, האָט מיט פּוילנס זעלבשטענדיקייט זיך אַ קער־געטון צו דער פּוילישער. די ייִדישע פּאַלקסמאַסן אָבער, וואָס האָבן קיין פּויליש נישט געקענט, האָבן זיך אויסגעלעבט אין ייִדיש. צו ייִדיש האָט זיך אויך דערנענטערט אַ גרויסער טייל פון דער נאַציאָנאַל־געשטימטער אינטעליגענץ, וואָס האָט אים ביז דאָן, צוגלייך מיט די אַסימילאַטאָרן, באַטראַכט ווי אַ דייטשן „זשאַרגאָן“. די פאַראייניקונג פון גאַליציע מיט קאַנגרעס־פוילן האָט שטאַרק משפּיע געווען אויפן ייִדישן קולטור־לעבן דאָרט און במילא אויך אויף דער באַצונג צו ייִדיש. ס'האָט זיך געשאפן אַ מין ספּאַנטאַנער קולטור־אויסטויש צווישן די צוויי געביטן; גאַליציע האָט געגעבן קאַנגרעס־פוילן אַ ריי אינטעלעקטואַלן און נאַציאָנאַלע מנהיגים און באַקומען פון דאָרט באַצונג צו ייִדישער קולטור און אַנזען פאַר דער ייִדישער שפּראַך. דעם ערשטן גרוס פון אַ ייִדיש טעאַטער פון אַ הויכקינסטלערישן גיוואָ האָט געבראַכט קיין גאַליציע די „ווילנער טרו־פע“, פון וואַרשע און ווילנע האָבן אַנגעהויבן אַנצוקומען קיין גאַליציע ייִדישע צייטונגען, ביכער און פּרעלעגענטן.

אמת, שוין אין די ערשטע צוואַנציקער יאָרן האָבן אַנגעהויבן צו דער־שיינען אין גאַליציע פּעריאָדישע אויסגאַבעס אין ייִדיש, ס'רוב פאַרמיִישע אישע אַרגאַנען פון „פּויל־ציון“ און „בונד“. ס'פּלעגן אויך דערשיינען ליטעראַרישע אַלמאַנאַכן און אפילו הומאַריסטישע אויסגאַבעס. בעת אונדזער אַנקומען קיין לעמבערג האָבן מיר שוין דאָרט געטראָפן צוויי ערנסטע, פאַכמעניש־רעדאַקטירטע טעגלעכע צייטונגען אין ייִדיש און אין

פויליש מיט אַ גאַנצער ריי געניטע זשורנאַליסטן, פון וועלכע אייניקע זענען געווען אויך מיטאַרבעטער פון דער וואַרשעווער און אויסלענדישער פרעסע.

די צייטונג אין יידיש, „דער לעמבערגער טאַגבלאַט“, געגרינדעט פון גרשם באַדער, איז רעדאַקטירט געוואָרן דורך משה פראַסטיק, מיט דער באַטייליקונג פון גרשון ציפער, אַדאַלף שטאַנד, שפיגעל און וויטקאווער. זי איז געווען אַ לעבעדיקע צייטונג, וואָס האָט נישט נאָר אָפגעשפּיגלט די לאַקאַלע אינטערעסן, נאָר זי איז אויך געווען אַ בריק צווישן יידישן לעבן אין לעמבערג מיט די איבעריקע ישובים פון פּוילן און פון אויסלאַנד. די פּוילישע „כווילאַ“ איז געווען רעדאַקטירט פון הענריק העשעלעס, מיטן אַנטייל פון ד״ר לעאַן רייך, וויינשטאַק, איגעל, צאַנגען און דרייקורס. וואָס איז שפּעטער אַריבער קיין וואַרשע. די „כווילאַ“ האָט געהערט צו די חשובסטע טעגלעכע צייטונגען אין פּוילן. סיי אין „לעמבערגער טאַגבלאַט“, סיי אין „כווילאַ“ פלעגן זיך פון צייט צו צייט דרוקן אַרטיקלען און רעדעס פון יידישע סענאַטאָרן און דעפּוטאַטן פון יענער געגנט, ווי ד״ר עמיל זאַמערשטיין, ד״ר לעאַן רייך, ד״ר מיכאַל רינגעל, ד״ר ראָזמאַרין, ד״ר משה פראַסטיק און אפילו פונעם אַנפירער פון די מיזרח־גאַליציאַנער אַסי־מילאַטאַרן, ד״ר לעווענשטיין, וואָס האָט זיך באַרימט געמאַכט ביים פאַר־טיידיקן שטייגערן, צוזאַמען מיט לייב לאַנדוי. אפילו דער אַנפירער פון דער לעמבערגער פ. פ. ס., דער סיים־דעפּוטאַט הערמאַן דיאַמאַנט, פלעגט זיך נישט אָפּזאָגן פון אַ געשפרעך מיט מיטאַרבעטער פון דער פראַַציו־ניסטישער „כווילאַ“. אַן אויסנאַם איז געווען דער ברודער פונעם רעדאַק־טאָר, מאַריאַן העשעלעס, וואָס איז מיט דער צייט באַקאַנט געוואָרן ווי אַן ערשטקלאַסיקער סאַטיריקער און קאַמעדיע־שרייבער א״נ מאַריאַן הע־מאַר. פון דער דאַזיקער גרופע האָט ער איינער זיך באַוווּזן אָפּצוראַטעווען און פירט איצט אַן אין לאַנדאָן מיט אַ פּויליש רעווי־טעאַטער. ביידע ציי־טונגען האָבן געהאַט אַ פּאַזיטיווע באַצונג צום ערשטן יידישן טעאַטער און אַרויסגעוויזן גרויס פאַראַינטערעסירונג און מאַראַלישע מיטהילף ביי די גאַסטשפּילן פון די „ווילנער“ און פונעם „וויקט“.

הגם דער פראַפּעסיאָנעלער לעמבערגער טעאַטער האָט, צוגלייך מיט

די טעאטערס פון קאנגרעס-פוילן, דורכגעמאכט די גאלדפאדן-גארדיך און נאך-גארדין-תקופות, האט ער פון דעסטוועגן נישט געהאט צו פארצייען-נען קיין וויכטיקע אויפטוען, אדער געשעענישן. ער האט באדינט אויס-שליסלעך דעם נישט-איבערקלייבערישן עולם און נישט באוויזן צו פאר-אינטערעסירן די באווסטזיניקע ארבעטערשאפט און די אינטעליגענץ. דאקעגן זענען געווען אין א ריי גאליציאנער שטעט, מיט לעמבערג בראש, ליבהאבער-קרייז, וואס זענען באשטאנען פון אינטעליגענטע, באווסט-זיניקע כוחות, וואס האבן זיך געשטעלט פאר אן אויפגאבע צו פלעגן און צו פארשפרייטן א ווערטפולן רעפערטואר און אפילו צו זוכן נייע וועגן אין טעאטער. אזוי, למשל, איז אין טארנאוו א צייט געווען טעטיק א דראמאטישער קרייז מיט אן אייגענעם זאל א"נ "שפה ברורה", אין פשע-מישל — דער שוין-דערמאנטער "יובל", אין סטאניסלאוואוו — דער "גאלדפאדן-פאראיין", וועגן וועלכן ס'וועט מיר נאך אויסקומען צו רעדן, און אין לעמבערג — דער "גארדין-פאראיין".

דער דאזיקער אמאטארן-טעאטער איז געגרינדעט געווארן נאך אין דער ערשטער העלפט פון די צוואנציקער יארן און האט זיך באקאנט גע-מאכט מיטן ערנסטן אויסוואל פון רעפערטואר, וואס איז באשטאנען פון גוטע פיעסן פון יידישער און פרעמדער דראמאטורגיע. דער דאזיקער פאר-איין פלעגט אפילו ארומפארן איבער די שכנותדיקע שטעט און זיך געשאפן א שם פון א פארגעשריטן, אמביציעז טעאטער. פון צווישן די אנפירער פונעם דאזיקן "גארדין-פאראיין" האבן זיך אויסגעצייכנט דער רעזשיסער ראהאטין, זאק און אנשל מארגנשטערן — דער יינגסטער פון זיי, מיט וועלכן איך האב מיך אין דער צוקונפט באגעגנט און צוזאמענגעארבעט מיט אים אין בראזיל. ווען מיר זענען אין 1940 געלאפן פון אייראפע און פארבייגעפארן רעסיפע, איז אנשל מארגנשטערן געווען דער ערשטער אויפן נייעם קאנטינענט, וואס האט מיך געפרעגט צי איך נייטיק זיך אין הילף. דער צווייטער איז געווען "דאס שניידערל", ווי איך פלעג אים רופן, אין סאנטאס. די צוויי גוטע מענטשן האבן מיר געגלייבט ערשט דאן, ווען איך האב זיי געוויזן א באנקאנט, וואס מיר האבן נאך פארמאגט נאכן פארלאזן איטאליע. זיי האבן נישט געוואלט איך זאל דורכמאכן דעם

וועג קיין ארגענטינע מיט ליידיקע הענט... דער דאזיקער אויסדרוק פון מענטשלעכקייט האט זיך מיר טיף איינגעקריצט אין הארצן און געלאזן א טיפע דאנקבארקייט פאר זיי.

כאראקטעריסטיש פארן „גארדין-פאראיין“, ווי בכלל פארן לעמבער-קער אקטיארנטום, איז דער צופאל, וואס דאס רוב פון זיינע בעסערע כוחות איז ארויס פונעם צעך פון שילדן, און שטובנמאלער. ווי באקאנט, איז אויך לייב קאדישוואן, פון די ערשטע גרינדער פון דער „ווילנער טרופע“, ארויס פון אן ענלעכער סיבה אין קאוונע.

אונטער דער השפעה פון די אויפטריון פון די „ווילנער“ און „וויקט“ איז אנטשטאנען אין לעמבערג א פארגעשריטענע יוגנט-גרופע מיט גע-שולטע כוחות, וואס האט געצויגן גרויס אויפמערקזאמקייט אין דער קינסטלער-וועלט, דאס עקספערמענטאלע טעאטער „מאסקע“. די גרינדער און אנפירער פונעם דאזיקן טעאטער זענען געווען פרענקעל, א געוועזע-נער אקטיאר פון די „ווילנער“ און הענריק לופט, איצט רעזשיסער אין א פוילישן טעאטער. אין דער „מאסקע“ האט אויך געשפילט און רעזשיסירט דוד ליכט, דער איצט-באקאנטער און פארדינסטפולער רעזשיסער אין די אמעריקאנער לענדער און אין דער „הבימה“. פון דער דאזיקער גרופע זע-נען ארויס אייניקע פראפעסיאנעלע אקטיארן, ווי אסתר גרובער פון יאנאס טורקאוו — דיאנא בלומענפעלד-טעאטער, בלאנקא אלטשולער פון „וויקט“ און נתן מייזלער — פון אידא קאמינסקא-טעאטער, איצט אין תל-אביבער „אוהל“. דער רעפערטואר פון דער „מאסקע“ איז באשטאנען פון „שווייק“, „די וועבער“, „דער שאטן“ (לויט אנדערסענס מעשהלע), „די קליאטשע“, „באנטשע שווייג“ און אנדערע ווערטפולע פיעסן. די דאזיקע גרופע, וואס האט געשמט אלס „רויטע“, איז געווען ווי א ביין אין האלדז ביי דער פוילישער פאליטישער פאליציי און איז זייער אפט געווארן שיקאנירט און גערודפט.

אינטערעסאנט אונטערצושטרייכן, אז צו דער גרויסער צאל סימפא-טיקער פונעם דאזיקן דרייסטן טעאטער-קרייז, האט אויך געהערט לייב לאנדוי, וועמענס הארץ איז געווען אפן פאר יעדער פאזיטיווער דערשיי-

נונג אינעם יידישן לעבן, אן אונטערשיד פון פאליטישער באפארבונג און פארטייאָנגעהעריקייט.

דער גרינדער פונעם גימפּל־טעאַטער, אין וועלכן מיר האָבן געשפּילט, איז געווען יעקב־בער גימפּל, דער ערשטער וואָס האָט באַקומען פון דער עסטרייכישער רעגירונג אַ קאַנצעסיע צו שפּילן סטאַביל ייִדיש טעאַטער. אויך ער האָט אָנגעהויבן זיין קאַריערע ווי אַ שילדנמאַלער, אָבער גלייכ־צייטיק האָט ער אויך געזונגען ווי אַ כאַריסט אינעם פּוילישן טעאַטער. נאָכן אַפּאַרבעטן פּערציק יאָר, האָט ער, אין אויסצייכענונג, באַקומען די ערשטע קאַנצעסיע און אָנגערופן זיין ייִדיש טעאַטער לויטן מוסטער פון זיינע רוסישע קאַלעגן־דירעקטאָרן „זשידאָווסקאָ־פּאַלסקי טעאַטער“; די רו־סישע דירעקטאָרן, האָבן, ווי באַקאַנט, אָנאַנסירט זייער טעאַטער „יעו־רייסקאָ־ניעמייעצקי טעאַטער“. מיט דער צייט זענען אין די ביידע נעמען פאַר־געקומען ענדערונגען: דאָס ייִדישע טעאַטער אין רוסלאַנד האָט זיך גע־מוזט אַפּזאָגן פון זיין „ייִדישקייט“ און איז פאַרבליבן בלויז „דייטשער טעאַטער“, דאַקעגן דער לעמבערגער האָט, אַפּזאָגנדיק זיך פונעם פּוילישן צונאַמען, געהאַט די פּריווילעגיע אָנצוגיין פאַר אַן אויסשליסלעך „ייִדיש טעאַטער“, אַגב, צום „אַנולירן די פּוילישקייט“ פונעם לעמבערגער ייִדיש־דייטשן טעאַטער, האָבן גורם געווען געוויסע פּוילישע קרייזן, וואָס האָבן געזען אין דעם ייִדישע חוצפה און פּראַפּאַנאַציע פון זייער נאַציאָנאַ־לער קולטור. זיי האָבן דאָס טאַקע אויסגעפּוועלט ביי דער עסטרייכישער מאַכט מבטל צו מאַכן דעם ביינאַמען „פּאַלסקי“.

אין דער טרופּע פון יעקב־בער גימפּל איז געווען דער ליבלינג פונעם לעמבערגער עולם אַ געוויסער טאַבאַטשניקאָוו, וואָס האָט צוזאַמען מיטן פּאַרפּאַלק טאַנצמאַן זיך איינגעקריצט אין זכרון ביי די אַלטע לעמבערגער טעאַטער־גייער. אַ חוץ אַלדפּאַדנס היסטאָרישע אַפּערעטעס (אין וועלכע ס'האַט זיך אַנטפּלעקט בערטאַ קאַליש), זענען אויך געשאַפן געוואָרן נייע אַפּערעטעס פון אַ היימישן קאַמפּאָזיטאָר ברוך שאָר, דעם דעמאָלטיקן שטאַ־טישן חזן. ער איז אַזוי באַאיינפלוסט געוואָרן פון אַלדפּאַדנס טעאַטער, אַז ער האָט אַליין אָנגעהויבן צו שרייבן אַפּערעטעס, פון וועלכע אייניקע,

ווי „שימשון־הגבור“ זענען בשעתו געוואָרן זייער פּאָפּולער. שפּעטער זענען צום גימפּל־רעפּערטואַר צוגעקומען די אָפּערעטעס פּון משה ריכטער, לאַ-טיינער, פּראָפּ' הורוויץ, שייקעוויטש, — פּיעסן־צושטעלערס פּאַר די אַמע-ריקאַנער ייִדישע טעאַטערס.

נאָך יעקב־בער גימפּל איז דאָס טעאַטער אַריבער צו זיינע צוויי זין, עמיל און אַדאַלף. דעם ערשטנס עלטסטער זון, דער אַדוואַקאַט מישאַ גימפּל האָט ממשיך געווען די טראַדיציע און אַנגעפירט מיטן ייִדישן טעאַטער אויף יאַגעלאַנער־גאַס ביז זיין אומקום בעת דער מילחמה. זיין פּרוי, מאַל־ווינאַ יאַלעס, אַ פּיינע זינגערין און אַקטריסע, האָט גענימען אַן אַקטיוון אַנטייל אין דער אַנפירונג פּון טעאַטער. מישעס ביידע ברידער — איינער אַ באַקאַנטער כירורג אינעם ייִדישן שפּיטאַל, דער צווייטער — אַ דענטיסט — האָט זיך געהאַלטן ווייט פּון טעאַטער. יעקב־בערס צווייטער זון, אַדאַלף גימפּל, אַ מוזיקער, איז, ווי ער פּלעגט זיך באַקלאַגן, באַעווילהט געוואָרן פּון זיין ברודער, וואָס האָט אים באַזייטיקט פּון דער אַנפירערשאַפט. ער האָט אַנגעפירט מיט אַ בלאַז־אַרקעסטער, וואָס פּלעגט, על־פי טראַדיציע, באַגלייטן די אָפּערעטעס אינעם גימפּל־טעאַטער. אַדאַלף גימפּל האָט דאָס גאַנצע לעבן געטראַגן אַ שווער האַרץ אויף זיין ברודער עמיל, וואָס האָט זיך נישט געטיילט מיט אים מיט דער ירושה. אַדאַלף גימפּלס דריי זין זענען געוואָרן באַרימטע מוזיקער. איינער פּון זיי, קאַראַל, איז אומגעקומען און די צוויי, בראַניסלאַוו און יעקב געפינען זיך אין די פּאַראַייניקטע שטאַטן.

אַקטיאָרן פּלעגן זיך אָפט בייטן אין לעמבערגער טעאַטער. דאָך איז געווען אַ גרופּע „געשווירענע“ גימפּל־אַקטיאָרן, פּון וועלכע אייניקע גע־דענקען נאָך די ערשטע שריט פּון ייִדישן טעאַטער אין גאַליציע, ווען ס'האַבן געקיניגט די בראַדער־זינגער מיט בערל בראַדער און וועלוול זבאַראַזשער בראַש. דעם אויסערגעוויינטלעכן כאַראַקטער־אַקטיאָר סעם שילינג האָבן איך נאָך געדענקט פּון זיינע אויפּטריטן מיט זיין פּרוי, ראַזאַ ברין, אין די צאַרישע צייטן אין וואַרשע. ער איז ביי אונדזער דעמאָלטיקן באַזוך גע־ווען אַ יורד. ער פּלעגט פּאַרברענגען זיינע לעצטע יאָרן אין קאַפעהויז און ביי יעדער געלעגנהייט דערמאָנען זיינע רומפּולע צייטן וואָס זענען אויף

אזא שענדלעכן אופן פארשוועכט געווארן דורך די „נייע“. ביי איינעם אזא באזוך אין זיין שטאמקאפע האט ער פארענדיקט זיין לעבן. אויך דעם גלענצנדיקן קאמיקער שנעק האב איך געקענט פון זיינע אויפטריטן אין לובלין בעת דער עסטרייכישער אקופאציע. איך האב איצט דערקענט אַ גאנצע ריי, נייע פאר מיר, אַקטיארן, פאָכלייט, וואָס אויף יעדן פּוּז זיי זענען געווען אויסגעקריצט שפורן פונעם שווערן וועג פון די „בלאָנזשענ-דיקע שטערן“. צו די דאָזיקע אַקטיארן האָבן געהערט: שטרענג, קאַליש, רעלעס און אוריך מיט זיין פרוי. זייער שיין טעכטערל פעפי אוריך. איז מיט דער צייט געוואָרן אַ גוטע אַקטריסע און זיך באַטייליקט, צוואַמען מיט איר מאָן יעקב מאַנדעלבלויט, אינעם לעצטן „וויקט-סעזאָן. כ'האָב אויך באַקענט זייער אַ פעיקע דראַמאַטישע אַקטריסע לאַה וויינטרויב. שפּעטער זי באַגעגנט אין בערל האַרטס דראַהאַביטשער טעאַטער און אין אַ צייט אַרום אינעם ווינער „סטעפּאַני-זאַל.

צום יונגן דור האָבן געהערט דער אינטעליגענטער אַקטיאָר ראָט און זיין פרוי ראָזא פוקס, די מוטער פונעם באקאנטן אמעריקאנער קאמיקער לעאַ פוקס, וואָס האָט שוין דאָן, נאָך אַ קינד, געצויגן אויף זיך די אויפֿ-מערקזאַמקייט „דער חוט־השדרה פונעם גימפּל־טעאַטער, זיין רעזשיסער און פּירנדיקער אַקטיאָר איז לאַנגע יאָרן געווען יודל גוטמאַן, אַ מענטש מיט אַלגעמיינער און ייִדישער בילדונג, וואָס האָט מיט זיין דיסטיונגירטער האַלטונג און טאַקט אַרויסגערופן צו זיך דרך־אַרץ און במילא געהויבן דעם אַנזען פון ייִדישן טעאַטער אין לעמבערג. אין אַ געוויסער מאָס האָט אים אויך צוגעהאַלפּן דער פאַקט, וואָס זיין ברודער איז געווען ראַבינער אין לעמבערגער טעמפל. דאָס האָט ביי אַ טייל סנאַבן רעהאַביליטירט דעם גוטן שם פון דער דיסקרעדיטירטער אַקטיאָרישער פּראַפעסיע, צו וועלכער ס'האָבן געהערט, ווי זיי האָבן עס גערופן, „מענטשן פון דער גאַס“.

פלעקן אויף דער זון

די אָנגענעמסטע צייט אינעם לעבן פון אַקטיאָר איז דער אַרויספאַר
 אויף אַ טורניי אין אַ נייער שטאָט, אַ ניי לאַנד מיט אַן איינגעשפּילטן רע-
 פּערטואַר. ס'פאַלן אַוועק די אָנשטרענגנדיקע רעפּעטיציעס, דער עול פון
 לערנען ראָלן, פון זיין געבונדן פון אין דער פּרי ביו שפּעט אין דער נאַכט
 מיט דער פּראָפעסיאָנעלער אַרבעט און דיסציפּלין. מע קאָן ווידמען די
 פּרייע צייט אויף צו באַטראַכטן זענווירדיקייטן, אויף צו באַקענען נייע
 מענטשן און אויף אויסלעבן זיך געזעלשאַפטלעך.

גאַליציע איז געווען פאַר אונדז אַט דאָס אויסגעבענקטע לאַנד, אין
 וועלכן מיר האָבן זיך אַזוי שטאַרק גענייטיקט נאָך דער אינטענסיווער,
 אַפט מאָל איבער די כוחות אָנגעשטרענגטער אַרבעט אין וואַרשע. לעמ-
 בערג איז געווען דער הויכפּונקט אינעם דאָזיקן „דאָלטשע פאַר נייענטע“
 פון די פּרייע שעהען, אין דער מעגלעכקייט זיך צו אַמוזירן און צו פאַר-
 ברענגען אין אַ נאָענטער קינסטלער-אַטמאָספּער.

מיר זענען געווען אַפטע איינגייער ביי דער פּאַמיליע פּונעם באַעוולטן
 יורש פון יעקב-בער גימפל, דעם קאַפעלמייסטער אַדאָלף גימפל. זיין ליבע
 פּרוי האָט פאַרשטאַנען צו שאַפן אַן אַטמאָספּער, פון וועלכער ס'האַבן
 גערן גענאָסן צופּעליק צוגערייזטע קינסטלער, ווי אויך אייגענע, לעמבער-
 גער אַרטיסטן. אַנפּאַנגער, אַוואַנסירטע און אָנערקענטע קינסטלער פּלעגן
 שעהענווייז זיצן אין דער באַשיידענער דירה און מיט אַ פאַרכאַפטן אַטעם
 הערן דעם דאָן נאָך יונגן פּיאַניסט יעקב (קובאַ) גימפל, וואָס פּלעגט מיט-
 רייסן מיט זיין רייפּער טעכניק און ברויזנדיקן טעמפּעראַמענט. און אַט
 ווענדט זיך די מוטער צום יינגסטן, דעם שפּעטער-באַרימטן פּידלער בראַ-
 ניסלאָוו גימפל, ער זאָל מהנה זיין די געסט. דאָס אַרט פון קובאַ ביי דער
 פּיאַנאָ פאַרנעמט דער עלטסטער, קאַראָל. דער טאַטע טראַגט אונטער בראַ-
 ניסלאָוו דעם פּידל און ס'הייבט זיך אָן אַ נייער קאָנצערט. דאָס יונגע

צעשמיכלטע פנימל פון „בראָנעק“ ווערט ערנסט, די גרויסע, אויסדרוק פולע אויגן — האַלב־פאַרזשמוּרעט. מע פאַרגעסט, אז ס'שטייט פאַר אונדז אַ יונג בחורל אין קורצע הייזלעך. דער בין־השמשות הייבט אָן צו ווירקן אויף דער פאַנטאַזיע, נישט ווייניקער ווי די טענער פונעם ווירטואַזוס פידל אויף דיין געהער. טראַגסט זיך אַריבער ערגעץ אין אַ גענואַ און שטעלסט זיך פאַר אַז אַזוי פלעגט געוויס דער קליינער פאַגאַניג אויסצויבערן זיינע טענער און פאַרכישופן די צוהערער... מיר האָבן דאָך אַליין אויך געהאַט אַן אייגן ווונדערקינד אין דער מישפחה. אסתר־רחלס זון, יוסף, דעם איצ־טיקן קאַמפּאָזיטאָר און קאַנצערט־מייסטער פון דער תל־אביבער פילהאַר־מאַניע, און מיר פלעגן דאָך באַווונדערן די קליינע אידאַ הענדעל, די איצ־טיקע באַרימטע פידל־ווירטואַזין, וואָס מיר פלעגן הערן בעת אונדזערע באַזוכן אין איר געבוירנשטאָט כעלעם. אָבער אין ביידע פּאָלן האָט גע־פעלט די אַטמאָספּער, אין וועלכער מיר האָבן געהערט דעם קליינעם גימפּל. ס'האַט זיך מיר אַן איבעריק מאַל באַשטעטיקט די וויכטיקייט פון אַנט־שפרעכיקער אַטמאָספּער פאַרן קינסטלער און פאַר זיין אַנטוויקלונג־וועג. אַלץ, דאַכט זיך, איז געווען אין דער דאָזיקער היים אויסגעטון פון וואַ־כעדיקייט און האָט עדות־געזאָגט אויף אַ שטרעבונג צו „אויב נישט נאָך העכער“... אַ מין יום־טוב, וואָס רייסט זיך אַרויס פון דער גראַעז ווירק־לעכקייט, אַ מין גייסטיקער האַשיש, וואָס דערקוויקט, באַרוישט און וועקט די אונטערבאווסטיגיקע בענקשאַפט נאָך שבת־יום־טובדיקייט...

ביי אונדזערע שפעטערדיקע באַזוכן אין לעמבערג האָט זיך שוין, ליי־דער, די דאָזיקע יום־טובדיקייט אָפּגעטון פונעם גימפּל־הויז. די זין זענען זיך צעפאַרן איבער דער וועלט. די מאַמע פלעגט לאָזן אַ טרער פון בענק־שאַפט און דער טאַטע פלעגט זיך מיט ווייטיק טרייסטן, אַז ער וועט זיינע זין פאַרשפאַרן אַזאַ נישט־ערלעכע ירושה־פאַרטיילונג ווי ס'איז אים צו־געפאַלן. אַ חוץ דער פּיאַנאָ און טראַמפּייט האָט ער זיי גאַרנישט וואָס צו לאָזן...

אַ צווייט אַרט פון דער קינסטלער־אַטמאָספּער האָבן מיר געפונען אי־נעם אַטעליע פון פּריץ קליינמאַן, וועלכן ער האָט געטיילט מיט זיגמונט מענקעס. מיר פלעגן דאָרט אָפט פאַרברענגען, הנאה האָבן פון קליינמאַנס

קאלטע וויצן, וואָס ער פלעגט אַרויסזאָגן מיט אַ באַזונדערן, אים כאַ-ראַקטעריסטישן חן. פון זיין קאַפירן זיין שטאַמלדיקן חבר, וואָס האָט עס אויפגענומען מיט פילאַזאָפישער גוטמוטיקייט. ווען ס'וואַלט צו יענער צייט עקזיסטירט אַן אַפאַראַט וואָס וואַלט געקאָנט אויפנעמען איינעם פון אַזעלכע דיאַלאָגן, וואַלט פאַרבליבן אַ זעלטענער מוסטער פון וואַרט-זשאַנגלעריי, פון חכמהדיקן קיבעץ אין אַ זאַפטיקן, ספּעציפיש רעגיאָנעלן, לעמבערגער צעזונגענעם לשון. מעגלעך, אַז די צוויי שפּעטער-באַרימטע לעמבערגער קאַמיקער שטשעפּקאַ און טאַנקאַ האָבן געשעפּט אינספּיראַציע פון יענע קליינמאַן-מענקעס-דיאַלאָגן.

מיט די דאָזיקע צוויי קינסטלער האָט מיך געבונדן אַ טיפע פּריינד-שאַפט, וואָס איז, ליידער, מיט קליינמאַנען איבערגעריסן געוואָרן צוליב דער מילחמה. מיט מענקעסן איז זי מיט דער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין קרובהשאַפט: מיין פרוי איז מענקעסעס שוועסטערין-טאַכטער. זיגמונט מענקעס איז אין אַ פאַר יאָר אַרום נאָך אונדזער ערשטער באַגעגעניש אַפ-געפאַרן קיין פאַריוו, וווּ מיר האָבן זיך געטראָפן ביי מיין ערשטן גאַסט-שפּיל דאָרט. בעת דער מילחמה איז ער אַפּגעפאַרן מיט זיין קלוגער פרוי סטאַשיע קיין ניריאַרק, וווּ ער איז היינט פאַררעכנט צווישן די בעסטע אַמעריקאַנער קינסטלער. זיין בילד „שאַכשפּילער“, וואָס איך האָב גע-קויפט ביים דעמאָלטיקן באַזוך אין לעמבערג, איז פאַרניכטעט געוואָרן בעת דער באַמבאַרדירונג אין וואַרשע. איך ווייס נישט, צי ס'איז פאַראַן ערגעץ אַ רעפּראָדוקציע פון דער פּרעכטיקער גרופּע, וואָס שטעלט פאַר צוויי יונגע ישיבה-בחורים, זיצנדיק ביי אַ שאַכברעט און אַרום זיי אייניקע עלטערע יידן, וואָס נעמען אַנטייל ווי קיבעצער אין דער דאָזיקער שפּיל. ס'האָט זיך ממש געהערט דער גמראַ-ניגון, מיט וועלכן די צוויי שפּילער האָבן „אויסגעפּשטלט“ אַ שאַכצוג און דער פאַרכאַפּטער אַטעם פון די קיי-בעצער, וואָס האָבן געוואַלט פאַרויסזען דעם גאַנג... איצט הענגט ביי מיר אַ צוויי בילד פון מענקעסן, שוין לגמרי אַן אַנדערס, סיי אין דער טעמאַ-טיק, סיי אין דער פאַרעם... די שאַכשפּילער זענען געווען אינספּירירט פון נעם לעמבערגער אַלטן קלויז און דאָס איצטיקע — פון דער אַמעריקאַנער ווירקלעכקייט...

פריץ קליינמאן האט כמעט קיין מאָל נישט פאַרלאָזן לעמבערג און איז געוואָרן אַ כאַראַקטעריסטישער באַשטאַנדטייל פון דער לעמבערגער באַהעמיע. אין אונדזער לעצטן „וויקט“־סעזאָן איז ער געווען דער פּראָ-יעקט־געבער און אויספירער פון די דעקאָראַציעס צו אונדזער גאַנצן רע־פערטואַר. ער פלעגט אויך מיטאַרבעטן מיט אַנדערע טעאַטערס פון פאַר־שידענע זשאַנערס און ביי אַלעמען, אָן אויסנאַם, געווען נישט נאָר דער געניטער און געשמאַקפולער דעקאָראַציע־קינסטלער, נאָר אויך אַ האַרציי־קער חבר און צאַרטער, געפילפולער מענטש. אויך ער איז געפאַלן אויפן מיזבּח פון דער דייטשער אַכזריות.

**

אַ געוויסן טאָג, שפּאַצירנדיק מיט שמואל לאַנדען איבער דער באַ־לעבטער לעגיאָנען־גאַס, דערהער איך פּלוצים לאַנדעס אויסגעשריי: „דער גנב!“... און איידער איך באַווייז מײַך צו אַריענטירן, זע איך לאַנדען נאָכ־לויפן נאָך אַ גידעריקן פאַרשוין מיט אַ פּליך, אין וועלכן ס'איז נישט שווער געווען צו דערקענען אונדזער פאַרשווונדענעם „אימפרעסאַריאַ“. מיר האָבן שוין פאַר דער צייט באַוויזן אַזוי צו פאַרבעסערן אונדזער מאַ־טעריעלער לאַגע, אַז דער גאַנצער אינצידענט, צוזאַמען מיט זיין העלד, איז אונדז פשוט אַרויס פון זכרון. און גאָר אומגעריכט — ער איז דאָ! אַט שטייט שוין לאַנדע אַנטקעגן אים, ביידע בלאַס ווי די וואַנט, צו וועלכער דער „אימפרעסאַריאַ“ איז געוואָרן צוגעדריקט און אַרום זיי אַ גרופּע ניי־געריקע, וואָס האָבן געשטערט דעם בעל־דבר זיך צו רירן פון אַרט. פּלוי־צים צעשטופּט דעם עולם אָן אַטלעטיש־געבויטער חברה־מאַן, אַ לעמבער־גער „ינגל“, וועלכן מיר האָבן געקענט פונעם וואַרשעווער רינגקאַמף אַלס ווילדמאַן. ער איז געווען אַן אַפּטער באַזוכער אויף אונדזערע פאַרשטע־לונגען. דערהערנדיק, אַז לאַנדע האָט געכאַפּט אַ גנב, האָט ער אים קודם געגעבן אַ „גלעט“ איבערן קאַפּ, וואָס האָט אָפּגעקלינגען ווי אַ קלאַפּ פון אַ האַמער. איך וויל באַרוקן אונדזער אומגעריכטן פּראַטעקטאָר און נעם אים־אָן פאַר דער האַנט:

— פאַניע ווילדמאַן, איר פאַרשטייט...

אבער ער איז, ווייזט אויס, אריין אין טראנס און מיך נישט געוואלט פארשטיין... פארקערט, פון גרויס עמאציע האט ער מיך בכלל נישט דער-קענט און מיך געגעבן א שטופ-אפ:

— גיי אוועק, דו...

דעם ענין האט ליקוידירט א קרוב פון אונדזער אימפרעסאריא, א פרוכט-סוחר, וואס האט זיך אויך צו יענער צייט געפינען אין לעמבערג און מיר האבן זיך פארלאזט אויף זיין יושר. ס'איז אונדז געווארן צוגע-פסקנט נאך א טייל פון דער פארשווינדענער סימע און מיט דער דאזיקער „דין-תורה“ און א לחיים נאך איר, האט זיך פארענדיקט די „מיספאר-שטייעניש“... פון דעמאלט אן פלעגן מיר זיך אפט טרעפן מיטן „אימ-פרעסאריא“, וואס איז געווארן א „פריוואטער“ מענטש און זיך מער מיט טעאטער נישט באשעפטיקט. ווען כ'האב אים געטראפן נאך דער מילחמה, האט זיך ווידער אין אים דערוועקט די „ליבע צו טעאטער“. ביי אונדזער ערשטער באגעגעניש האט ער מיר אנפלעקט א וויכטיקע ענדערונג וואס איז פארגעקומען אין זיין לעבן: ער טרינקט שוין נישט מער עטלעכע גלעזלעך שנאפס ווי א מאל, נאך איין גלעזל, אבער א גרויס... איך האב די דאזיקע אנטפלעקונג אויפגענומען מיט א סטאזשער רויקייט...

ענלעכע פאלן זענען געווען אן אפטע דערשיינונג אין יידישן טעא-טער. דעריבער זענען זיי מיט דער צייט פארוואנדלט געווארן אין וויצן. בעת-מעשה אבער פלעגן די „וויצן“ זיין זייער ווייטיקדיק און גורם זיין דעם „בלאנדזשענדיקן שטערן“ נישט איין שווערן הונגערטאג. אין געוויסע האטעלן פלעגן אונדז די באלעבאטים ווייזן קאסטנס מיט אקטיאריש האב און גוטס, וואס זענען פארמשכנט געווארן און זיך נישט דערווארט אויס-געלייזט צו ווערן. א ביז גאר שווערן איינדרוק האט געמאכט דאס פאר-ווארלאזטע פארמעגן פון די „ווילנער“ מיטן צעווארפענעם ארכיוו, וואס האט מחיה געווען די שטשאַרעס אין קעלער פונעם בוקארעשטער „צענ-טראל-טעאטער, — א פועל-יוצא פון אן אימפרעסאריאס אומפאראנט-ווארטלעכקייט. אבער וועגן דעם וועט מיר נאך אויסקומען צו שרייבן אין קאפיטל „רומעניע“.

**

די צייט אין לעמבערג וואלט געקאנט פארשריבן ווערן ווי איינס פון די שענסטע בלעטלעך אין מיין טעאטער־לעבן, ווען נישט די פלעקן וואס האבן זיך באוויזן אויף אונדזער זון...

אנגעהויבן האט זיך עס, ווי מאדנע ס'זאל נישט אויסקומען, פון צו־פיל... דערפאלג. דאכט זיך, וואס קאן מען זיך ווינטשן מער: אויסערגע־וויינטלעכער אַפּקלאַנג ביים עולם, זעלטענע מאַטעריעלע רעזולטאַטן. לאַ־קנדיקע פּערספּעקטיוון אויף להבא, מיט איין וואָרט — אַלץ, וואָס אַ טעאָטער־מענטש קאָן זיך ווינטשן ביי זיין אַפט מאַל אומדאַנקבאַרער פּראַ־פעסיע; האָט זיך אָבער פּאַרנאָדעט אין אונדזערע רייען אַ פּערמענט פון קנאה, וואָס האָט אָנגעהויבן צו פּאַרסמען דאָס לעבן.

געקאנט האט זיך אויסדאכטן, אַז דאָס זענען קלייניקייטן — אָבער די קלייניקייטן שפּילן אַמאָל זייער אַ וויכטיקע ראָל אין דער טעאָטער־אַרבעט, וואָס מאַכט אוממעגלעך אַ ווייטערדיקע צוזאַמענאַרבעט.

עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם וואָס מע באַקומט אַ צושטאַרקן אַפּלוז פון פּובליקום, ווען מע דערשיינט אויף דער בינע און די חברים־אַקטיאָרן באַטראַכטן עס ווי אַ צוגעגרייטע זאַך; צי ווען דער נאָמען פּונעם אַנפּירער פון טעאָטער ווערט דורך אַן אימפּרעסאַריאַ אויסגעטיילט אויפן אַפּיש מיט גרעסערע אותיות ווי די נעמען פון אַנדערע מיטשפּילער.

די דאָזיקע, דאָכט זיך, נישט־וויכטיקע דעטאַלן, האָבן אָבער דערפּירט צו אַזאַ געמיט־צושטאַנד, אַז איך האָב באַשלאָסן, נאָכן ענדיקן דעם קאַנ־טראַקט פון אונדזער טעאָטער־קאַלעקטיוו, אים אויפצולייזן, נישט גע־קוקט אויפן גרויסן קינסטלערישן און מאַטעריעלן דערפּאלג פון אונדזער טורניר.

ווען איך האָב דאָס געמאַלדן די מיטגלידער פון אונדזער קאַלעקטיוו, האָבן זיי עס נישט גענומען ערנסט. אָבער מיין באַשלוס איז געווען אַ קאַ־טעגאַרישער; מיר וועלן פּאַרענדיקן אונדזערע איצטיקע גאַסטראָלן אין דראַהאַביטש, באַריסלאָוו, סטאַניסלאָוואָוו, מע וועט פּאַרן אויף יום־טוב קיין גראַדנע, וווּ מ'האָט שוין געהאַט פּרעזעדיקע פּאַרפליכטונגען און מיר שליסן־אַפּ דאָס שיינע קאַפיטל פון אונדזער טעאָטער־טעטיקייט.

**

דער „וויקט“ איז במשך זיינע גאסטשפילן אין לעמבערג געווארן א שמידבר איבער גאנץ מירון-גאליציע, הגם דעם גרעסטן דערפאלג האבן געהאט „דער קארנער“ און „שבת צבי“, איז אבער „די זיבן געהאנגענע“ געווען די פאפולערסטע פארשטעלונג, צוליב דער נאענטקייט פון רוסישן שכן, וואס איז דאן געווען הערמעטיש איזאלירט פון דער ארומיקער וועלט. ס'איז געווען א מין ווייט-נאענטע עקזאטיק וואס האט גערייצט די געמייטער, א נייגעריקייט צו אלעם, וואס האט א שייכות צו „יענער וועלט“. פון פארשידענע שטעט און שטעטלעך פלעגט מען עולה-רגל זיין צו זען ביי אונדז די דאזיקע פארשטעלונג. צווישן אנדערע האט זי אויך געזען דער רעזשיסער פון בערל הארטס טעאטער אין דראהאָביטש, איציק דייטש. ווען מיר זענען אָנגעקומען שפילן אין די דאזיקע צוויי נאפטשטעט, האט זיך ארויסגעוויזן, אז הארטס טרופע האט שוין באוויזן אויפצוטריגעווען די פארשטעלונג און אונדז אויסצוכאפן די בכורה.

אין דראהאָביטש, ווו ס'האָבן געוויינט די נאפטמאָגנאָטן און אָנגער-שטעלטע פון די שכנותדיקע באַריסלאָווער נאפטגורבן, האט אונדז די הארט-פארשטעלונג לחלוטין נישט געשטערט. די בילעטן זענען געווארן פון פארויס אויספארקויפט און דער מאַראַלישער דערפאלג איז געווען נישט קלענער. דאָקעגן אין באַריסלאָו, די שטאָט פון פראָלעטאַריער און מיטלשטאַנד, איז דער מאַטעריעלער דערפאלג געווען שוואַכער און דער מאַראַלישער — נאָך שוואַכער. דער עולם האט מיט שאַדנפרייד פון לאַ-קאלן פאַטריאַטיזם זיך באַרימט, אַז „אונדזערע שפילן בעסער פון די רוסישע“...

מיר האָבן ביי דער געלעגנהייט בייגעוויינט אין דראַהאָביטש אַ פאַר-שטעלונג פון „שולמית“ אינעם האַרט-טעאָטער. אבשלומען האט געשפילט דער רעזשיסער יצחק דייטש, וואס האט באַזעסן אַ וואַרעמע טענאַר-שטי-מע און געווען אַן אויסערגעוויינטלעכער מנגן. איך האָב אים ביי אַן אָנ-דערער געלעגנהייט געהערט זינגען פאַלקסלידער, איז דאָס געווען אַז אי-בערלעבעניש גאָר פון אַ הויכער מדרגה. דער זעלבער יצחק דייטש איז געווען אַ ביז גאָר פריינדלעכער חבר און, להיפוך צום אָנגענומענעם שם פון טענאַרן, זייער אַ קלוגער און אינטערעסאַנטער מיטשמועסער. ער האָט

אין א צייט ארום געגרינדעט אין ווין די „פאלקסבינע“ און אריינגעפירט אין יידישן טעאטער דעם רוסישן גאסטראליאָר ד״ר פּאָל באַראַטאָוו (בן-צבי). דייטש איז מיט יאָרן שפּעטער טראַגיש אומגעקומען אין בראַזיל פון אַן אויטאָ-קאַטאַסטראַפּע.

צו די ערשטע אַקטיאָרן אינעם האַרט־טעאָטער האָט אויך געהערט דער קאָמיקער נתן קלינגער, וואָס האָט מיט אונדז דערנאָך געשפּילט אַ געוויסע צייט. ער האָט עמיגרירט קיין אַרגענטינע, וווּ ער איז געווען טעטיק אין אַרטיקן יידישן טעאָטער.

נישט געקוקט אויף די דאָזיקע צוויי יונגע אַקטיאָרן, האָט די גאַנצע פּאַרשטעלונג געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ פּאַרוואַרפענעם פּראָווינץ־טעאָטער מיט די פּרימיטיווסטע באַדינגונגען און באַגריפן. ווען שולמית, למשל, חלשט אַוועק און בעט איר פּאָטער ער זאָל איר ברענגען אַ גלאַז וואַסער, ענטפּערט איר בערל האַרט, וואָס האָט געשפּילט מנוח, גאַנץ פּאַלקסטימלעך גאַליציאַנעריש: — „עך ברענג טאָיקע־זאַראַן אַראָן...“ אַזוי, האָב איך מיר פּאַרגעשטעלט, האָט באַדאַרפט אויסזען „שולמית“ אין דער באַרימטער „טאַנענצאַפֿ־טרופּע“...

סטאַניסלאָוואָוו איז געווען די לעצטע שטאַט פון אונדזער גאַליציאַ־נער טורניר.

אַראָפּגעבראַכט קיין סטאַניסלאָוו האָט אונדז נישט קיין פּריוואַטער אימפּרעסאָריאַ, נאָר דער „גאַלדפּאַדן־פּאַראַיין“, וואָס האָט געהערט צו די חשובּסטע קולטור־אינסטיטוציעס אין מיזרח־גאַליציע בכלל. זיין אויפ־גאַבע איז געווען צו שאַפן און אונטערשטיצן אַ בעסער דראַמאַטיש טעאַ־טער. ער האָט אויך באַזעסן אַ באַזונדערן אַפּטייל פאַר מוזיק און געזאַנג, אַנגעפירט פון דוד דעמעערע. מיטן דראַמאַטישן קרייז פלעגן אָנפירן באַ־קאַנטע רעזשיסערן, אַנגאַזשירט צו ספּאַראַדישע אויפפירונגען און אַפילו צו גאַנצע סעזאַנען. אַזוי האָבן צווישן אַנדערע אייניקע פּיעסן דאַרט גע־שטעלט דוד הערמאַן, סאַמבערג, ווייסליץ, באַזשיק, אַלעקס שטיין און שלמה קאַן. אויך איך האָב געהאַט אַן אַפּמאַך מיטן גאַלדפּאַדן־פּאַראַיין אויף אַ גרויסער אויפפירונג פון „גלאַקנציער פון נאַטרדאַם“, וואָס מיר האָבן געפלאַנט צו רעאַליזירן אינעם אַרטיקן צירק־בנין. צוליב נישט פאַר־

אויסגעזעענע סיבות האב איך אבער נישט געקאנט אַרויספאַרן אַהין. דער פאַראיין, וואָס האָט דיספּאָנירט מיט אַ גרויסן אַרקעסטער און כאָר, האָט זיך אַפילו פאַרמאָסטן אויפצופירן און טאַקע מצליח געווען מיט דער אַפערע „אַנדאַ“ און אייניקע קלאַסישע אַפערעטעס אין ייִדיש. ער פלעגט אויך אַרויספאַרן גאַסטרעאלירן קיין לעמבערג און אַנדערע שטעט.

צו די טיכטיקסטע אַנפירער פונעם גאַלדפּאָדן־פאַראיין האָבן גע־ הערט: בוניאַ היבנער, גאַלדפּאַרב, לאַסט, מאַקס קאַץ, לודוויק בריק, הערץ סאַפּרין, מנשה לעבצעלטער, — אידעאָליסטן, וואָס האָבן זייער פרייע צייט געווידמעט דעם פאַראיין און פאַרשאַפן כבוד דעם ישוב. פון זייערע רייען זענען אַרויס אייניקע פּראַפעסיאָנעלע אַרטיסטן: מוסיאַ קורץ־ סמאַרגאַנסקאַ, וואָס איז אומגעקומען אין ווילנער געטאָ, דער מוזיקער דעמערער און דער אַקטיאָר קאַסווינער, וואָס געפינט זיך איצט אין ישראל, ווו ער איז אַ מיטגליד אין קאַמער־טעאַטער. אויך דער שפּעטער באַרימט־ געוואָרענער אַטלעט קראַווע איז אַרויס פונעם גאַלדפּאָדן־פאַראיין.

געוויינטלעך פלעגט ייִדיש טעאַטער אַראַפגעבראַכט ווערן קיין סטאַ־ ניסלאַוואָו דורכן אַרטיקן אַקטיאָר־אימפרעסאַר גלימער, ווען ס'האַט זיך אַבער געהאַנדלט אין אַ וויכטיקער קולטור־אונטערנעמונג, פלעגט עס אַדורכפירן דער „גאַלדפּאָדן־פאַראיין“ און דאָס האָט במילא עדות־געזאַגט אויף דער וויכטיקייט פון דער פאַרשטייענדיקער אונטערנעמונג.

מיין שלעכט פאַרגעפיל, וואָס איך האָב געהאַט, האָט מיך נישט גע־ נאַרט. די פאַרשטעלונגען אין סטאַניסלאַוואָו, וואָס זענען פון די „גאַלד־ פּאָדעניסטן“ און פונעם גאַנצן עולם פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ יום־טוב, זענען מיר, ליידער, נישט באַקומען. די צייט האָט זיך מיר געצויגן לאַנג ווי דער גלות. איך האָב שוין געציילט די טעג פון אונדזער אומקערן זיך קיין וואַרשע. אַבער אויך דאָרט איז אונדז נישט באַשערט געווען צו גע־ פינען קיין רו, — ד״ר ביעלענקי, אַ מיטגליד פון דער קאַמינסקי־מישפּחה, האָט פעסטגעשטעלט ביי אסתר־רחל אַ קאַנסער און פאַראַרדנט זי דרינגענ־ דיק צו אַפּערירן. ס'איז באַשלאָסן געוואָרן תיכף זי צו שיקן אויף אַן אַפּע־ ראַציע קיין ווין.

מיר זענען אוועק אויף סוכות קיין גראָדנע, אַפּצושפּילן די לעצטע פּאַרשטעלונגען פּון „וויקט“.

אונדזער דערפּאָלג ביים גראָדנער עולם אָזן ביי דער פּוילישער טרור פּע, וואָס האָט דאָרט געשפּילט אינעם „עליוֹאָ אַזשעשקי“־טעאַטער איז געווען איבער אַלע דערוואַרטונגען. די פּאַרשטעלונגען, בעיקר „שבת־צבֿי“, האָבן אויך צוגעצויגן אַ געוויסן טייל פּון דער קריסטלעכער אינ־טעליגענץ. דער ברודער פּונעם מחבר, אַ באַקאַנטער לידער פּון פּ. פּ. ס., וואָס האָט בייגעוווינט די דאָזיקע פּאַרשטעלונג, האָט באַדויערט, וואָס זיין ברודער האָט נישט דערלעבט צו זען ביי אונדז אויפּגעפּירט זיין דראַמע.

אַלץ איז געווען פּאַר דער עקזיסטענץ און המשך פּון אונדזער טעאַ־טער. אַן אַנדערש מאָל וואָלט איך זיך זיכער פּאַרטראַכט, צי ס'איז כּדאי צעשטערן אַזאַ ווערטפּולע טעאַטער־אינסטיטוציע צוליב קליינלעכע טעאַ־טער־קאַנפּליקטן און אינטריגעס. די טעאַטער־כּראַנטיק ווייסט פּון ערנסטער־רע פּאַלן, וואָס זענען ביי אַ גוטן ווילן ליקווידירט געוואָרן. וואָלט אויך אין דעם פּאַל פּאַרגעקומען אין לעצטן מאָמענט אַן ענדערונג צום גוטן. האָט זיך אָבער אַריינגעמישט די קראַנטיק פּון אַסתר־רחל, וואָס האָט אונדז אין גאַנצן דעזאָריענטירט און פּאַרצווייפּלט. אונדזערע געדאַנקען זענען שוין געווען ווייט פּון טעאַטער, פּול מיט איין איינציקן פּאַרלאַנג: אַסתר־רחל זאָל אָפּגעראַטעוועט ווערן.

דאָס לעצטע יאָר פּון אַסתר־רחל קאַמינסקאַ

די ידיעה פּון ווין, אַז די אָפּעראַציע האָט זיך איינגעגעבן, האָט אונדז אין אַ געוויסער מאָס באַרוויקט. איך האָב מיך אָנגעהויבן צו באַמלען וועגן אַן אויסלענדישן פּאַס, כּדי צו באַזוכן אַסתר־רחלען. גלייכצייטיק האָבן מיר זיך אָנגעהויבן אַרומצוקוקן וועגן ווייטערדיקער אַרבעט. אונדזערע אָפּשפּאַרונגען האָבן זיך געענדיקט: די אָפּעראַציע אין דער ווינער סאַנאַ־

טאָרע האָט אַרײַנגעטרײַבן אין אויסערגעוויינטלעכע הוצאות. אַ חוץ דעם האָבן מיר נאָך געמוזט זאָרגן פֿאַרן אויסהאַלטן אַ גרויסע דירה אין וואָרשע און באַזאָרגן די מישפּחה. דאָס אַלץ איז געווען איבער די מעגלעכ-קײַטן פֿון צוויי ייִדישע אַקטיאָרן. מיר האָבן באַשלאָסן צו מאַכן אַ פֿרוו מיט קאַמעראַלע פּיעסן פֿאַר דריי־פּיר אַנטיילנעמער. ס'איז געווען אַ רײַז-קאַלישע אונטערנעמונג, ווייל דער עולם איז נישט געווען געוויינט צו אַזאַ מין פֿאַרשטעלונג און מיר האָבן זיך געהאַלטן פֿאַר צו ווייניק פֿאַפּולער אויף צו קאָנען אים פֿאַראַינטערעסירן. ווען איך האָב פֿאַרגעלייגט אונדזער אַדמיניסטראַטאָר, אברהם האַלפּערין, צו אַרגאַניזירן מיט אונדז אַזאַ טור-ניי, האָט ער זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט דערפֿון, ווי פֿון אַ פֿאַרויספֿאַר-מישפּטן דורכפֿאַל. איך האָב אָבער געהאַלטן, אַז היות ווי ס'איז קײַן אַנ-דערע ברירה נישטאַ ביז אסטער-רחל וועט נישט אין גאַנצן געזונט ווערן — דאַרפֿן מיר דערווייל פֿרווון אַזוי. איין פּיעסע פֿאַר פּיר מענטשן „ווען דער טייוול לאַכט“ פֿון סאַפּיאַ ביעלאָס האָבן מיר געהאַט. מיין ייִנגסטן ברודער, יצחק, האָב איך געגעבן איבערצוזעצן אַ צווייטע, „מאַרפּיום“ פֿון ד"ר לודוויק הערצער. יצחק האָט דאָן אָנגעהויבן אַרויסצוווייזן אַ נייגונג צום טעאַטער און מיר האָבן באַשלאָסן אויסצופֿרווון זיינע כוחות ביי דער געלעגנהייט. פֿאַר אַ צווייטן מיטשפּילער אינעם געפּלאַנטן טורניי האָבן מיר אויסגעוויילט יעקב מאַנדעלבלײַט, וואָס האָט זיך אינעם „וויקט“ אויס-געצייכנט אין אייניקע עפּיזאָדן און האָט זיך אויך אַרײַענטירט אין בינע-פֿאַרזאָרגונג. וועגן זיצן אויף אַן אָרט, אין וואָס מיר האָבן זיך צו יענער צײַט שטאַרק גענייטיקט, איז קײַן רײַד נישט געווען.

דערוויסנדיק זיך, אַז מיר האָבן אַ פֿאַרטיקע פּיעסע, האָט דער באַ-לעבאָס פֿון קאַלישער טעאַטער באַשלאָסן צו ריזיקירן און צו געבן אונדז אַ „שאַנס“. צו אונדזער איבערראַשונג איז „ווען דער טייוול לאַכט“ אויפֿ-גענומען געוואָרן מיט באַגײסטערונג און דער אונטערנעמער האָט אונדז פֿאַרגעלייגט צו געבן אין אייניקע טעג אַרום אַ צווייטע פֿאַרשטעלונג, גאַ-ראַנטירנדיק אונדז אַ באַטייטיקע סומע. מיין ברודער יצחק האָט, אַרבעטנ-דיק טאַג און נאַכט, פֿאַרענדיקט די איבערזעצונג פֿון „מאַרפּיום“. במשך פֿון צוויי טעג האָבן מיר אויסגעלערנט די דאָלן און „צוגעגרייט“ די פֿאַר-

שטעלונג... דער רעזולטאט איז געווען דער זעלבער ווי נאך דער ערשטער. דערוויסנדיק זיך וועגן דאזיקן דערפאלג, האט שוין האלפערן זיך געווענדט צו אונדז און פארגעלייגט, ביז מיין אפפארן קיין ווין, צו מאכן א טורניי מיט די צוויי פיעסן. מיר האבן, פארשטייט זיך, אָנגענומען דעם פאַרשלאָג און אזוי אַרום האָט זיך געשאפן דאָס קאַמעראַלע טעאַטער אונטערן נאָמען: „גאַסטשפּילן פון אידאָ קאַמינסקאָ און זיגמונט טורקאָוו“, מיט וועלכן מיר פלעגן זייער אָפט, אין צווישנצייט פון גרויסע טעאַטער־אויפֿ־פירונגען, מאַכן לאַנגדויערנדיקע טורנייען איבער דער פּראָווינץ.

אין וואַרשע האָט צו יענער צייט געשפּילט אין קאַמינסקי־טעאַטער קלאַראַ יאַנג און אין „צענטראַל“ — די טרופּע פון משה ליפּמאַן. זיין ערשטן סעזאָן האָט ליפּמאַן געזאַלט אָנהייבן מיט שלום אַשם „שנירל פּערל“, אָבער אין לעצטן מאָמענט איז די אויפֿפירונג פאַרווערט געוואָרן דורך דער צענזור. ער האָט געמוזט אויף גיך צוגרייטן דעם „קעניג“ פון יושקעוויטש. זיין טעאַטער האָט עקזיסטירט ביז דער פּוילישער מלוכה־מאַנאַפּאַל האָט אין 1925 אָפּגעקויפּט דעם בנין. ס׳יזישע טעאַטער אין וואַרשע האָט דערמיט פאַרלוירן אַ חשובּע פּאַזיציע אין צענטער פון שטאַט. ליפּמאַן האָט געהאַט אַן אַנסאַמבל פון גוטע רוטינירטע אַקטיאָרן, צווישן וועלכע ס׳האַבן זיך געפינען קלאַראַ סעגאַלאָוויטש, די סאַנדלערס, קרעל־מאַן, קייזער־אָוויטש, וויינטרויב און דער יונגער טאַרלאַ. פון די אויפֿגע־פירטע פיעסן האָבן זיך אויסגעצייכנט: „דער גיבור אין קייטן“, „פישקע דער קרומער“ און גאָר אַ גרויסן דערפאַלג האָבן געהאַט גאַלדפּאַדנס „די כישופּמאַכעריין“ און „גוואַלד“, ווען שטאַרבט ער“ פון חנא גאַטעספּעלד. ליפּמאַן האָט אויך צום ערשטן מאל אין פּוילן אויפֿגעפירט בערקאָוויטש „מאַשקע חזיר“, וואָס איז מיט דער צייט געוואָרן דאָרט אַ דערפאַלגרייכע פיעסע. מיטן פאַרס „דער שוואַרצער פּלעק“ האָט זיך פאַרענדיקט די עק־זיסעניץ פון „צענטראַל־טעאַטער.

ליפּמאַן האָט אויך צוגעצויגן אויף אַ געוויסער צייט אַברהם מאַ־רעוויסקין, וואָס איז אויפֿגעטראָטן אין א. דיומאַס „קין“ און אַרויסגערופּן גרויס אינטערעס ביי די ליבהאַבער פון בעסערן טעאַטער. מאַרעוויסקי האָט זיך אויף ס׳ניי באַוווּזן פאַרן וואַרשעווער עולם אין זיין באַרימטער ראַל

פון מיראפאלער צדיק, אבער דאס מאל נישט אין הערמאנס קאנצעפציע, נאר אין א נענטערער צו אנסקיס אריגינאל, אין פיר אקטן. מארעווסקי האט אויך בארייכערט דעם רעפערטואר פון יידישן טעאטער מיט קאציוז-נעס „דוכוס“, אויסצייכענענדיק זיך אין דער ראל פונעם אלטן פוילישן גראף. נאך זיין אפפארן האט די דאזיקע ראל מיט דערפאלג געשפילט משה ליפמאן. פון צווישן אט די אנטזיילנעמער אין די איבעריקע פיעסן האט גרויס אויפמערקזאמקייט געצויגן אויף זיך סאנדלער אין דער ראל פון יאנטל שונאָרער. אין סאנדלערן, וועלכער האט זיך אין די שפעטער-דיקע יארן פארנומען מיט טעאטער-געשעפטן איז פארלוירן געגאנגען איי-נער פון די אינטערעסאנטסטע אקטיארשע טאלענטן.

א באזונדער קאפיטל אינעם יידישן טעאטער שטעלט מיט זיך פאר אברהם מארעווסקי. א חוץ די אמעריקאנער „סטארן“, וועלכע פלעגן אראפ-קומען קיין פוילן אויף א געוויסער צייט, פלעגן אויך פארבייפארן גאסט-ראליארן פון רוסלאַנד, וואָס האָבן זיך אין פוילן געגרייט סיי מיט דער שפראך, סיי מיטן רעפערטואר פאר א וויטערדיקן עטאפ — אמעריקע. אזוי האָבן געהאנדלט לעאָניד סניעגאָוו און אַרזשעווסקאָיאַ, אזוי פאָול באַ-ראַטאָוו און לידיאַ פאַטאַצקאָיאַ. אויך די צוויי דייטשע אַקטיארן, אַלעק-סאַנדער גראַנאַך און קורט קאַטש האָבן אין דער דעזאַריענטאַציע, וואָס די היטלער-מאַכט האָט אַריינגעבראַכט אין זייער לעבן, געזען זייער צילוועג אין אמעריקע. דער איינציקער פון די אַלע גאַסטראַליארן פון פרעמדע ביי-נעס, וואָס האָט באַשטימט צו פאַרלייגן זיין טעאטער-וואַרשטאַט אין פוילן איז געווען מאַרעווסקי. ער איז אויך געווען דער איינציקער פון די אויס-גערעכנטע קינסטלער, אַ חוץ אַלעקסאַנדער גראַנאַך, וואָס האָט זיך גע-פילט צוגעהערדיק צו יידישער קולטור און געזוכט וועגן אויסצולעבן זיך אין איר. וואָס עס האָט זיך נישט איינגעגעבן דעם אומרויךן גראַנאַך, וועל-כער האָט זיך סוף-כל-סוף דערשלאָגן צו אַ האַליווד און בראַדוויי-קאַריער רע און זיך דערווייטערט פון יידישן טעאטער, האָט זיך איינגעגעבן מאַ-רעווסקי און איז גיך געוואָרן אַ באַשטאַנדטייל נישט נאָר פונעם יידישן טעאטער, נאָר בכלל פון דער יידישער קולטור אין פוילן.

אויסערלעך — צוויי קעגנגעזעצטע טיפן. גראַנאַך — נידעריק, ריי-

רעוודיק, ברייטבייניק, ברייטברוסטיק; פון יעדער באוועגונג פון זיינע שטאלענע מוסקולן, פון קארק, פון די פינגער האַט זיך געפילט אַ נישט־דורכשניטלעכע פיזישע קראַפט. דער געדיכט־געקרויזטער, שוואַרצער קאַפּ, די ברייטע באַקנביינער, די שעלמיש־בליצנדיקע, אַפט מאַל ציניש־שמייכל־לענדיקע, טאַטערישע אויגן, האַבן דערמאָנט אַ ציגינער פון די וואַנדער־דיקע טאַבאַרן. אַ סינטעז פון סטעפּוואַנדערער, קאַפּע־באַהעם און קאַבי־נעט־געלערנטן.

מאַרעווסקי, דאַקעגן, אַ הויכער, אַ קאַרפּאַלענטער, אַן אויסגעפילטער, גלייך ווי אויסגעפאַשעט פון אַ מאַמעס צאַרטער האַנט. פעטע, זינלעכע ליפּן פון אַ מענטשן, וואָס האַט נישט פיינט צו געניסן פון עולם־הוה, האַט טאַקע מאַרעווסקי אויך ליב געהאַט דעם „עס“, להיפּוך צו גראַנאַכן, וואָס האַט ליב געהאַט דעם „טרינק“. מאַרעווסקי — אַ בוך, גראַנאַך — אַ מויד. גראַנאַך — דער באַסיאַק, מאַרעווסקי — דער „סטאַטעק“. האַבן זיך די דאָזיקע אייגנשאַפטן געוואַרפן אין די אויגן ביי דער ערשטער באַ־קאַנטשאַפט מיט די ביידע קינסטלער. להיפּוך צו גראַנאַכס „שעלמישקייט“, האַט מאַרעווסקי געהאַט אַ קלוגן, אַפענעם בליק און קינדיש־נאַזוע, אַפט מאַל פאַרחלומטע אויגן, וואָס רופן אַרויס צו זיך דרד־אַרץ. אַ טיפּישער פאַרשטייער פון האַלב־באַלעבאַטישן, האַלב־באַהעמישן רוסישן אינטעלי־גענט. געווען עפעס ענלעכס אין דער אומרויקייט פון גייסט, אינעם מאַנגל פון איינגעזעסנקייט ביי מאַרעווסקי און גראַנאַך, גלייך ווי אַן אינערלע־כער שטורעם וואַלט זיי נישט געלאָזט איינרוען. גלייך ס'וואַלט זיי געווען ענג אין די באַגרענעצטע טעאַטער־ראַמען, האַבן זיי זיך געזוכט אויסצו־לעבן גלייכצייטיק אין דער ליטעראַטור, זשורנאַליסטיק, פּילם.

ביידע גייסטרייכע מענטשן. מאַרעווסקי פיל טיפּער און באַוווסט־זי־ניקער; גראַנאַך כאַאָטיש־הפּקרדיק. מאַרעווסקי מיט אַ רייכן באַגאַזש פון סיסטעמאַטישער ערודיציע; גראַנאַך — אַ זעלטענער אויטאָדידאַקט, וואָס איז פון אַ בעקער־געזעלן דערגאַנגען צו זיין אייגנאַרטיקן אויטאָביאָגראַ־פּישן בוך „אַט גייט אַ מענטש“... מאַרעווסקי מיט זיינע באַלערנדיקע עסייען איבער טעאַטער־קונסט, דער גלענצנדיקער שעקספּיראַלאַג און אי־בערועצער פון אַ גאַנצער ריי ווערטפולע טעאַטער־ווערק, איז אין זיין כאַאַ־

טישקייט געווען ערנסטער, ארגאניזירטער, צוועקמעסיקער פון גראנאכן. גראנאך דער עקספראמט־רעדנער, מאסן־מיטרייסער, פלעגט ווי א וולקאן פונאנדערשפייען בליצן פון זיין גייסטיקער לאווע, וואס פלעגן נישט המיד פאלן אויפן געהעריקן באדן און בלייבן פארגליווערט, נישט באקומענדיק קיין תיקון. מארעווסקי האט זיך באצויגן מיטן גרעסטן יראת־הכבוד צו זיין טעאטער־ארבעט, וואס איז ביי אים פארוואנדלט געווארן אין א מין קולט. גראנאך פלעגט זיך אפט באציען ציניש צו איר, נישט ווייניקער ווי צו אלץ און צו אלעמען. מארעווסקין קאן מען באצייכענען ווי א קנאי אי־נעם טעאטער, ווי א חסיד, פארגלייבט אין זיין רבין. גראנאכן, דאקעגן, פאר אן אטעיסט, וואס טוט זיין מלאכה ווי א נויטווענדיקייט, און א בא־שטימטן גלויבן.

גראנאך פלעגט „פאקן“ זיינע ראָלן אינטוויטיוו און באלד אויף דער ערשטער רעפעטיציע דערפילן דעם פערסאנאזש אין זיך. מארעווסקי — פלעגט אים זוכן, אויסחלומען און אויסצערטלען במשך פון לאנגע רעפעי־טיציעס, — פלעגן דעריבער זיינע געשטאלטן לעבן א לענגער סצעניש לעבן. ביי גראנאכן דאקעגן פלעגן זיי זיך ענדערן, אפהענגיק פון שטימונג און באדינגונגען. דעריבער איז זיין שפילן נישט געווען גלייך אין אלע פארשטעלונגען און פלעגט אפט מאַל דעזאריענטירן זיינע מיטשפילער. גראנאך פלעגט טעראריזירן, פארשרייען מיט זיין אויסערגעוויינטלעכער שטימע. דאקעגן מארעווסקי, האט פארמאגט שטארק־באגרענעצטע שטים־מיטלען און פלעגט ווירקן מער מיטן אויסדרוק, פויזע און לאגישער אויס־טייטשונג פון טעקסט.

ס'האט זיך מיר טיף איינגעקריצט אין זיכרון גראנאכס ווארט־רעצי־טאל אין דער ווארשעווער פילהארמאניע, אינעם בנין וואס איז געווען צר גענגלעך נאר פאר יחידי־סגולה. גראנאך האט דאן, צווישן אנדערן, רע־ציטירט פרעצע „מאניש“ און אפגעשפילט אין דייטש סצענעס פון געטעס „פאוסט“. דאס איז געווען נאך היטלערס קומען צו דער מאכט, האט דער דאזיקער דייטש־ידישער אַוונט געמאכט א טיפן רושם נישט נאר אויפן פולגעפאקטן זאל פון יידישן עמד און אינטעליגענץ, נאר אויך אויף די פוילישע קינסטלער, וואס זענען אין א גרויסער צאל געקומען צו דעם

אױנט. ס'איז געװען װי אַ דעמאָנסטראַציע פֿון דער שפּראַך פֿון פּאַרפֿאַלג־טע, װאָס האָט אַרױסגעגעבן פֿאַר די פּאַרפֿאַלגער אַ מײסטער פֿון געטע־אײנטערפּרעטאַציע, אַ מוסטער פֿאַר אַרײַשע קײנסטלער פֿון קולטױוירטער דײטשער בײנעשפּראַך.

נאָך די שטורמישע אַװאַציעס, מיט װעלכע דער עולם האָט באַדאַנקט גראַנאַכן פֿאַרן אומפּאַראַגעסלעכן אַװנט, האָט ער געענטפּערט אין אַ פּאַלקס־טימלעך קולטױוירטן ייִדיש, װאָס האָט שױן געקאַנט דינען װי אַ מוסטער פֿאַר אונדזערע, ייִדיש־שפּילנדיקע אַקטיאָרן. ער האָט פּאַרענדיקט מיט דער פּאַרזיכערונג, אַז דער דאָזיקער אַװנט שטעלט מיט זיך פֿאַר די גרעס־טע זכּיה, צו װעלכער ס'האָט דערלעבט אַ פשוט פּאַלקסקינד פֿון אַ קלײן גאַליציאַנער שטעטל.

פֿון דעסטװעגן האָט זיך דאָס פּאַלקסקינד געריסן אין דער גרויסער װעלט, װאָס האָט אים אױסגעשפּיגן, בעת דער אײנטעליגענט מאַרעװסקי האָט אַראַפּגענידערט צו די פּאַלקסמאַסן און זיך אײנגעבירגערט צװישן זײ. דאָס ייִדישע װאַרשע האָט אַפּגעגעבן גראַנאַכן דעם גרעסטן כּבּוד װי אַ חשובּן אַנגעלייגטן גאַסט; מאַרעװסקין, דאַקעגן, אױפּגענומען װי אַן אײגענעם, אַ נאַענטן און אַ ליבן, מיט אַלע זײנע קאַפּרײזן און מיט זײן אַפט מאַל שװערן געמיט.

**

לױט דער אײנציאָטױו פֿון אַרטיסטן און ליטעראַטן־פּאַראַיין איז פּאַרגעקומען אין קאַמינסקי־טעאַטער אַן אַװנט לטובת דער קראַנקער אסת־רחל קאַמינסקאַ. צום שבח זאָל דערמאַנט װערן נאָך אַ מאַל דער ליכטי־קער אַנדענק פֿון ייִדישן װאַרשע. ס'איז געװען אַ מאַסן־דעמאָנסטראַציע פֿון פּאַרערונג צו דער פּאַפּולערסטער פּאַלקסקינסטלערין, אַ רירנדיקער אױסדרוק פֿון ליבע צו איר פּערזאָן און דאַנקבאַרקײט פֿאַר אירע פּאַר־דינסטן פּאַרן ייִדישן טעאַטער.

עס זענען געקומען ייִדישע דעפּוטאַטן און סענאַטאָרן, די װיכטיקסטע פּאַליטישע און געזעלשאַפּטלעכע טוער, אַן אונטערשיד פֿון ריכטונג און אידעאָלאָגיע, אַלע ייִדישע שרײַבער מיט שלום אַשן און נאַמבערגן בראַש. אַלע ייִדישע צײטונגען האָבן געגעבן זײערע אַנאַנסן אַן געלט. אַלע ייִדי־

שע טעאטערס פון ווארשע האבן געשיקט זייערע בעסטע אקטיארן אַנטייל-צונעמען אינעם קינסטלערישן פראגראם. מ'האט טעלעגראפירט קיין ווין און אין נאָמען פון אַלע פאַרזאַמלטע און פון אַלע פּוילישע יידן געווונטשן דער באַליבטער קינסטלערין אַ רפואה-שלימה. מיר האָבן זיך אַן איבעריק מאַל איבערגעצייגט אינעם אָפּקלאַנג וואָס די אַרבעט פון אַ ייִדישן קינסט-לער געפינט אין די טיפענישן פון פּאַלק. ס'איז אַ פאַרבינדונג וואָס ווערט גישט פאַרענדיקט מיטן פּאַלן פון פּוירעהאַנג, מיטן קלאַנג פון די אַפּלאַ-דיסמענטן. פון די פילע קאָסטבאַרע מתנות, וואָס האָבן זיך געפונען אין אסתר-רחלס וווינונג, האָבן מיר געוווּסט פון דער דאָזיקער פאַרבינדונג. — איצט האָבן מיר זי דערזען אויף דער וואָר, דערפילט איר וואַרעמקייט און זאָרג. מיר האָבן נישט געהאַט קיין רעגירונג, וואָס זאָל זאָרן פאַר אונדזערע קינסטלער, האָבן מיר דערפאַר געהאַט אונדזערע פּאַלקסמאַסן, וואָס האָבן זי פאַרטראָטן.

דער אָפּקלאַנג פונעם דאָזיקן אַוונט האָט געדינט ווי אַ קוואַל פון פּרישער ענערגיע פאַר אסתר-רחלען. ווען איך האָב זי דערזען צום ערשטן מאַל אין דער ווינער סאַנאַטאָריע, האָט זי אויסגעזען ווי פאַריונגערט. אויפגעפּרישט, אַן „אויף ס'ניי-געבוירענע“, ווי זי האָט זיך אויסגעדריקט. מיט טרערן אין די אויגן האָט זי מיר דערציילט, ווי די באַגריסונג-טעלע-גראַמע פון יענעם אַוונט האָט זי גערירט און געשטאַרקט. — הייסט עס, אַז אַ חוץ אונדז, אירע נאָענטסטע, האָט זי אַזוי פיל פּריינד וואָס ווילן זי זען אַ געזונטע... געוויס וועט זי געזונט ווערן... ס'איז דאָך פאַראַן פאַר וועמען... און טאַקע דאָס טעאָטער! ווער וועט זיך נאָך אַזוי מיט איר דער-פרייען ווי דאָס טעאָטער! אמת, „כאַשע די יתומה“, „אסתרקע“ — שוין נישט פאַר איר, האָט זי דאָך פאַר זיי צוגעגרייט אַ ווירדיקע פאַרטרעטע-רין, איר טאַכטער אידאַ! אָבער „מירעלע“, „די מוטער“ און טאַקע עפעס אַ נייע מאַמע... קאַרג ליידנדיקע מאַמעס פאַראַן אויף דער וועלט...

מיר פלעגן אירע אַלע פּרייע שעהען אָפּזינן צוזאַמען אינעם האַל פון דער סאַנאַטאָריע לעוו און דערמאָנען די פאַרשידענע שטעט, די רוסישע, פּוילישע; די פאַרשידענע פּריינד, וואָס זי האָט זיך פאַר דער צייט פאַר-שאַפן; די באַקאַנטע פּערזענלעכקייטן וואָס האָבן געהערט צו אירע פאַר-

ערער; מענדעלע, שלום-עליכם, ביאליק, פרוג, פריץ, אש, נאָמבערג, זשאַ-
 באַטינסקי, מעדעם; דער מאַסקווער קונסט־טעאַטער, די גרויסע אַקטיאָרן
 פון דער רוסישער און פּוילישער בינע און נאָך און נאָך... און מיט יעדן
 האָט געבונדן אַ דערינערונג, אַן אַנדענק, אַ סענטימענט... אמת, אַמעריקע
 האָט גישט געהערט צו אירע בעסערע דערינערונגען, הגם אייב קאַהאַן האָט
 זי אויפגענומען מיט פאַרערונג, אָבער — די הינטערקוליסן... און זי פלעגט
 אויסמיינדן צו רעדן וועגן דער „פּאָליטיק“, וואָס איז געפירט געוואָרן קעגן
 איר, דערפאַר אָבער וואָרט אויף איר גאַליציע... זי האָט געהערט וועגן
 אונדזער דערפאַלג דאָרט, ס'וועט פאַר איר זיין אַ גיי פעלד פאַר אַרבעט...
 מיר וועלן זיי באַווייזן, די גאַליציאַנער, וואָס מיר קענען, אמת, מיין קינד?..
 די סובטעלע און אינטעליגענטע אסת־רחל האָט מיך נאָך די ערשטע
 טעג אָנגעהויבן טרייבן פון זיך:

— דו דאַרפסט דאָ מער נישט זיצן קיין גאַנצע טעג; זעסט דאָך, ווי
 איך ווער פון טאָג צו טאָג „מער מענטש“... גיי און באַטראַכט דאָס שיינע
 ווין, ביסט דאָך דאָס ערשטע מאָל אין אַזאַ וועלטשטאַט... און דו האַסט
 דאָך ליב צו זען „אַנטיטשנע זאַכן“... אַט איז דאָ געווען מאַריס שוואַרץ
 מיט דער טרופע... וווּ זענען זיי דען אַלץ נישט אויסגעווען... גיי, מיין
 קינד, ס'וועט מיך פרייען, אַז דו וועסט האָבן הנאה...
 איך האָב אָנגעהויבן צו באַזוכן ווין. געהאַלפן מיר אין דעם האָבן די

ברידער גימפל פון לעמבערג, וואָס האָבן צו יענער צייט שטודירט ביי
 ווינער פּראָפּעסאָרן. איז מיר דאָס באַקענען זיך מיט דער שטאַט און אירע
 אינטערעסאַנטע פלעצער אָנגעקומען אַ סך לייכטער, ווי ווען איך וואָלט
 עס געמאַכט אַליין.

דעם ערשטן אָונט האָב איך, פאַרשטייט זיך, אויסגענוצט אויף צו
 באַזוכן דאָס ייִדישע טעאַטער אין האַטעל סטעפּאַני אויף דער טאַבאַר-
 שטראַסע. צום ערשטן מאָל איז מיר אויסגעקומען צו זען עפעס אַזעלכעס
 וואָס איז נישט קיין טעאַטער, נישט קיין קאַבאַרעט, נישט קיין בירגאַלע
 אָדער וויינקעלער, ווי איך האָב מיר פאַרגעשטעלט די פרימיטיווע לאַקאַלן
 פון די בראַדער זינגער. פרימיטיוו פאַרמאַגט אין זיך חן, רייץ, נאַיווע,
 קינדערישע אומבאַהאַלפּנקייט, דעם אורשפרונג פון כאַראַקטער, וואָס דאַרף

מיט דער צייט אויסגעפורעמט ווערן... ווען ס'הייבט אָבער אָן צו ווערן פּרעטענסיאָנעל און באַמיט זיך נאָכצוקרומען רייפּע דערשיינונגען, פּרוּכטן פון נאַטירלעכער עוואָלוציע, פון סיסטעמאַטישער אַנטוויקלונג, ווערט עס געשמאַקלאָז און במילא לעכערלעך. די גרינדער פון דעם דאָזיקן "טעאַ-טער" האָבן נאָך מיט איין פּוס געשטעקט אין די אונגאַריש-גאַליציאַנער וויינקעלער און מיטן צווייטן געוואָלט אַריינשפּרינגען אין אַ טעאַטער "מיט לייטן גלייך". האָט זיך באַקומען אַ מאַדנע פאַרזעעניש, וואָס האָט געמאַכט אַ נעבעכדיקן אייבדרוק און אַרויסגערוּפּן רחמנות און באַדויערונג. אַרויסגייענדיק פונעם סטעפּאַני-טעאַטער האָט זיך נישט ווילנדיק געמוזט אַרויסרייסן אַ זיפּץ מיט אַ "נעבאַך"! ס'איז געווען אַן אַפּהוּזקן פון זיך אליין, אַן אַרויסשטעלן זיך אַן אַטעסטאַט פון צוריקגעשטאַנענקייט און קולטורלאָזיקייט.

אפּשר ווען איך וואָלט דאָס זעלבע באַגעגנט ערגעצוווּ אין אונדזערע "אַלטע היימען", וואָלט די ווירקונג נישט געווען אַזוי נעגאַטיוו. אָבער דווקא אין ווין, ביי דער זייט פון "בורג" מיט "יאָזעפּשטאַטטעאַטער", מיט די אומציייליקע קאַבאַרעטן מיט זייערע הויכקינסטלערישע פּראָגראַ-מען איז נאָך שטאַרקער אונטערגעשטראַכן געוואָרן דער גייסטיקער דלות פון דער דאָזיקער אונטערנעמונג. איינער פון זיינע אַנפירער איז געווען אַן אַלטער אַקטיאָר, אַ געוועזענער "בראַדער" מיטן נאָמען פּאַדזאַמטשע. שוין בלויז דער נאָמען, וואָס באַטייט אין פּויליש "אונטערן שלאָס" (אַ גאַס אין לעמבערג) האָט ווי געדינט פאַר אַ סימבאָל פאַרן דאָזיקן לאַקאַל מיט זיין אינהאַלט: אַ מיטלאַטערלעכער שלאָס, פאַרוואַרלאָזט, פאַרוואַקסן מיט מאַך און שימל. אַזוי איז אויך געווען דער פּראָגראַם, וואָס איז באַשטאַ-נען פון איינאַקטערס, מאַנאַלאָגן און "געזענגע".

דער עולם איז געזעסן ביי טישלעך מיט שמוציקע טישטעכער און בעת-מעשה דערליידיקט געשעפטן, געמאַכט חשבונות, געשפּילט אין קאַרטן, אַדער געפירט אַן אינטימען שמועס מיט אַ "דאַמע", נישט צו-הערנדיק זיך אַפילו צו דעם, וואָס ס'קומט פאַר אויף דער "בינע". קעלנער פלעגן מיט ווייט נישט קיין ווינער עלעגאַנץ באַדינען די געסט. צו אייני-קע פלעגן זיי זיך באַציען גוטברודעריש, מעשה פּאַנבראַט, צו אַנדערע.

וואָס זענען געווען באַקאַנט מיט זייער קליינעם טרינקגעלט, — מיט גלייכגילטיקייט און אַפילו מיט פאַראַכטונג. ביידע צדדים — סיי די געסט, סיי די קעלנער — האָט ווייניק אינטערעסירט וואָס ס'קומט פאַר אויף דער בינע און זייער געלעכטער און קלאַפּן מיט די כלים פלעגן אָפט מאַל פאַרהילכן די קולות פון די שפּילער.

פּלוצים האָט זיך, ווי אונטער אַ צייכן פון אַ מאַגיש שטעקעלע, איינ-געשטעלט אַ שטילקייט, די קעלנער האָבן זיך אַוועקגערוקט אין אַ זייט, די געסט האָבן זיך אויסגעדרייט מיט די פּנימער צו דער בינע און אַ שטאַר-קער בראַוואַ-אויסגעשריי, באַגלייט פון אַפּלאַדיסמענטן, האָט זיך דער-הערט אין לאַקאַל. אויף דער בינע האָט זיך באַוויזן יונה רויזמאַן, אויפן ערשטן בליק איז שווער פעסטצושטעלן זיין עלטער; אַ מענטש אין די פּופציקער, וואָס איז פאַרעלטערט געוואָרן פאַר דער צייט, אַדער פון אַ יאָר זיבעציק, וואָס איז זעלטן גוט קאַנסערווירט. מיטעלער וווקס, דאַר, טרוקן; די לאַנגע אַדלערנאַז האָט צוגעגעבן ערנסטקייט דעם אומעטיקן פנים, אָבער די קלוגע, שעלמיש-לוסטיקע אויגן זענען געווען אין סתירה צו דער דאָזיקער ערנסטקייט. פאַר מיר — אַ טיפּיש פנים פון אַ יידישן אַקטיאָר, פונעם קלמן-משה-עבליטיפ, פאַר די באַזוכער פון סטעפּאַני-טעאַ-טער — אַן אַפּגאַט, וואָס פאַרווילט און רופּט גלייכצייטיק אַרויס צו זיך דרך-אַרץ. און אַט פאַרזשמורעט ער די קלוגע אויגן און הייבט אָן צו רעדן עפעס פון גאַלדפּאַדנס „יאַנטל שנאַרער“, גאַר אַנדערש ווי מ'איז עס גע-וווינט צו הערן אין יידישן טעאַטער. פשוט, פּאַלקסטימלעך, אינטיים, גלייך ווי גישט דיך מיינט מען, אָן דעם שאַבלאַנעם אונטערשטרייכן אַ וויק, אָן דער קלענסטער אַנשטרענגונג צו „ווירקן“, צו „נעמען“. עפעס אַ מין: האָב איך יאָ געזאָגט, האָב איך גישט געזאָגט... און דאָך איז עס געווען גע-זאָגט! שאַרפּער פון באַמבאַסטישע מאַנאַלאַגן, ווירקעוודיקער פון די צו-געטראַכט-געקינצלטע „פּוענטעס“, מיט וועלכע מאַדערנע קאַמיקער זע-נען געוויינט „אַריינצושיסן“... מיט זיין ערשטער פּראַזע האָט ער דער-לאַנגט זיין וויזיט-קאַרטע; אַ גרויסער אַקטיאָר! אַ ברילאַנט, וואָס דער גע-ונד פון יידישן טעאַטער האָט פאַרוואַרפּן אין אַ קאַסטן פון אַלטן אַפּפּאַל, פאַרקלאַפּט איבער אים די דעק און פאַרשפּאַרט אַזוי אַרום דעם וועג צום

אמתן אַרט פון זיין באַשטימונג, צו אַ קינסטלעריש טעאַטער. איך האָב שוין נישט באַדויערט מיין קומען אַהער. פאַרקערט, איך האָב מיר פאַרגע-
 נומען צו זיין דאָ אַן אַפטער גאַסט און לערנען ביי רויזמאַנען ווי אַזוי מיט
 די מינימאַלסטע מיטלען אַרויסצוברענגען די מאַקסימאַלסטע ווירקונג. ווי
 אַזוי מיט אַ בליק צו פאַרטרעטן אַ וואָרט, מיט אַ שמייכל אַרויסצורופן אַ
 זיפּץ און מיט אַ זיפּץ — געלעכטער. איך האָב מיך געקליבן פאַרן אַהיימ-
 גיין אים צו באַזוכן הינטער דער בינע און דערקענען אים נענטער. אָבער
 — דאָ איז געשען עפעס אַזוינס, וואָס האָט מיך ממש פאַרטריבן פון דאָרט.
 איך האָב דערזען די אַנטיילנעמער אינעם פּראָגראַם אַרומגיין מיט טעצע-
 לעך אין די הענט, זיך אַפּשטעלן ביי יעדן טישל און נעמען ביי די געסט
 פאַר דער „טרחה“. דאָס קלאַפּן פון די מטבעות איבער די טעצעלעך האָט
 מיר דערמאָנט אַן די נדבות וואָס מע וואַרפט אַראָפּ פאַר בעטלער, אָדער
 אַן דעם מעמענטאָ פון „צדקה תציל ממוות“.

איך בין אַן אַ וואָרט אַרויס פון דאָרט, אַ פאַרשעמטער. אַרעמער יונה
 רויזמאַן!

**

אין די דייטשע טעאַטערס פון ווין האָב איך, נאָך די נאַוואַטאַרישע
 עקספּערימענטן פון רוסלאַנד און אַפילו פון פּוילן, קיין אינטערעסאַנטע
 גייעס נישט געזען. אַ רייכע גאַלעריע פון ערשטקלאַסיקע אַקטיאָרן סיי
 פאַר דער קלאַסישער טראַגעדיע, סיי פאַר דער עלעגאַנטער קאַמעדיע. זייער
 שפּילן איז אָבער נישט אַרויס פון די ראַמען פונעם גוטבאַקאַנטן נאַטוראַ-
 ליסטישן טעאַטער, וואָס האָט נאָך געטראָגן אויף זיך דעם שטעמפל פון
 דער פּראַנץ־יאָזעף־טראַדיציע פון „דערהויבענער איידלקייט“ און פון דער
 בירגערלעכער קאַנצעלאַריע־רוטין.

אין ריינהאַרדס יאָזעפּשאַט־טעאַטער האָב איך געזען קאַנצערטן פון
 מייסטערהאַפטן אַקטיאָרישן שפּיל. פון מערקווירדיקן, עלעגאַנט־געפירטן
 דיאַלאָג און מוסטער פון טעאַטער־קולטור אין דער אויספירונג פון דער
 אַקטיאָרן־מישפּחה טימיג. צווישן אַנדערע האָב איך געזען אַ מין סימבאָ-
 לישע פּיעסע א״ב „איבערפאַרט“. די אַקציע קומט פאַר אויף אַ שיף און
 די פּערסאָנאַזשן זענען מענטשן, וואָס פאַרן פון לעבן אַריין אין טויט, אָדער

גאר טויטע, וואָס זענען ממשיך אַלע פונקציעס פון זייער נישט דערלעבט לעבן.

די זעלבע פיעסע איז געשפילט געוואָרן אינעם פוילישן אַוואַנגאַרד־טעאַטער „רעדוטאַ“, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין געוואַגטקייט ביים זוכן אַ נייע שיטה אין טעאַטער. דער גרינדער פונעם דאָזיקן טעאַטער, יוליוש אַסטערוואַ, האָט די אַקציע פון דער פיעסע באַפרייט פון די ענגע טעאַטער־ראַמען און זי אַריבערגעטראָגן אויפן דעק פון אַן אמתער שיף, וואָס פלעגט קורסירן איבער דעם ווייסל פון וואַרשע קיין פלאַצק. די צושויער האָבן געדאַרפט מיטמאַכן דעם דאָזיקן אויספלוג אויף דער משור־נהדיקער שיף און זיין עדות פון דער מאַקאַברישער נסיעה, ווי גלייכע אַנ־טיילנעמער אין איר. פאַרשטייט זיך, אַז די אויספירער, יונגע אַקטיאָרן אידעאָליסטן, האָבן זיך נישט געקאַנט פאַרגלייכן צו דער מייסטערשאַפט פון די יאָזעפּשטאַט־קינסטלער מיט די טימיגס בראַש, אָבער די רעזשיסע־רישע קאַנצעפּציע אין וואַרשע איז געווען אַן אַ פאַרגלייך אינטערעסאַנ־טער און האָט פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ געוואַנטן שטאַפל אין די זוכענישן פון נייע טעאַטער־פאַרמען.

מיט גרויס אינטערעס בין איך געגאַנגען זען מיין ליבלינג פון פילם, פּאָל וועגענער, וועלכן איך פלעג באַווונדערן אין „גולם“, אין „יאַגאַ“ און אין אַנדערע מאָנומענטאַלע פילמען פונעם בליפּעריאָד פון דייטשן שטור־מען פילם. דער אַוונט האָט מיך אינטערעסירט טאַפּלט: צוליב פּאָל ווע־גענער, דעם באַרימטן אַקטיאָר, ווי אויך צוליב דער פיעסע „דער געדאַנק“ פון אַנדרייעוו, וואָס איך האָב שוין אייניקע מאָל אַליין געשפילט. די אַנ־טוישונג יענעם אַוונט איז טאַקע געווען אַ טאַפּלטע. דער אינטערעסאַנטער פילם־קינסטלער וועגענער האָט זיך אין דער ראַל פון ד״ר קערזשענצעוו אַנטפלעקט ווי אַ מעלאַדראַמאַטישער „קוליסן־רייסער“, וואָס פאַסט זיך פאַר אַ פּראָווינציעלער בינע, און באַנוצט זיך מיט די ביליקסטע מיטלען צו פאַרטשמעלען דעם עולם. זיין מעכטיקע פיגור, זיין עקזאָטיש־מאַגנאַ־ליש אויסדרוקפול פנים, וואָס האָט אַזוי אימפּאַנירט אין פילם, זענען דאָ ממש פאַרטונקלט געוואָרן פון די גרילצן פון זיין איבערגעריסענער שטי־מע. ס׳האַט זיך נישט געגלייבט, אַז דער זעלבער אַקטיאָר האָט געקאַנט

שאפן בארימטע קרעאציעס אין ריינהארד־טעאטער און אויף אנדערע גרוי־
סע דייטשע בינעס. אפשר האט אים געפעלט אין דער דאזיקער פארשטע־
לונג די קאנטראל פונעם רעזשיסער און ער האט זיך, ווי אַ גאסטראליאָר
דערפילט פריי און טאקע זיך „געלאָזן וווילגליין“. אגב איז ער בעתן היט־
לער־רעזשים געווען פאַרזיצער פון נאַצי־דייטשן אַקטיאָרן־פאַרבאַנד.

גרויס הנאה האָב איך אָבער געהאַט פון די קינסטלערישע קאַבאַרעטן,
וואָס זענען געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ און האָבן זיך אויסגעצייכנט
מיט זייער שאַרפֿזינקייט און חוש פאַר פּאָליטישן און געזעלשאַפטלעכן
הומאָר. אין די דאָזיקע פּראָגראַמען האָבן אַנטיילגענומען די בעסטע סצע־
נישע כוחות וואָס פּלעגן גלייך נאָך זייערע פאַרשטעלונגען, אַפט מאל נאָך
אין גרים און קאַסטיום, צופאַרן צו די נאַכט־אויפטרײַטן. צווישן די עסט־
ראַדע־אַרטיסטן האָבן זיך אויסגעצייכנט אייניקע יידן, ווי דער „קעניג פון
געלעכטער“, פּריץ גרינבוים, וועלכן די דייטשן האָבן שפּעטער אומגע־
בראַכט, און יאַרנאָ, וואָס האָט זיך געראַטעוועט אין אַמעריקע.

אין ווין איז דאָן אויך געמאַכט געוואָרן אַ פּרווּו פון אַ ייִדישן קינסט־
לערישן מיניאַטור־טעאטער לויטן מוסטער פון רוסישן „בלאַען פּויגל“. איך
האָב מיך געטראָפּן דאָרט מיט בולאַוון און לובאַ קאַדיסאַן, וואָס האָבן
פאַרלאָזט די „ווילנער“ און צוזאַמען מיט לעאַ האַלפּערן, דעם שפּעטער־
דיקן ציוניסטישן טוער אין אַרגענטינע, אַנטיילגענומען אינעם דאָזיקן טעאַ־
טער. ווי מ'האַט מיר איבערגעגעבן, איז עס געווען אַ געלונגענער פּרווּו,
אָבער ער האָט נישט געהאַט קיין אַריכתימים.

איך האָב אויך בייגעוויינט אַ מערקווירדיקן חזנים־קאַנקורס, אין
וועלכן ס'האַט זיך באַטייליקט אונדזער גוטבאַקאַנטער אַפּערעטן־זינגער
יעקב לערמאַן. לערמאַן האָט מיך באַדויערט, וואָס איך בין נישט קיין זינג־
גער און קאָן נישט ווערן קיין חזן, ווייל חזנות — האָט ער מיר פאַרזי־
כערט — איז „ברויט מיט פוטער“ און ייִדיש טעאַטער — אַ פאַרשימלטע
סוכאַרקע... איך האָב יענעם אַוונט געהערט אַ ריי חזנים פון פאַרשידענע
לענדער און נוסחאות, געזען זייערע באַמזונגען אַריבערצושטייגן איינער
דעם צווייטן מיט אַ געגאַרגלטער קאַלאָראַטור ביים אויסבעטן רחמים פאַרן
פּאַלק ישראל... נאָכן קאַנצערט האָב איך געהערט זייערע רכילותן און אַפֿ־

חוזקן איינער פונעם צווייטן און דערקענט אַ נייע וועלט: — אַ סטעפאני-טעאַטער מיט פאַרגלאַצטע אויגן; אַ צילינדער מיט ווייסע הענטשקעס און מיט ווייט נישט קיין אויפריכטיקע כוונות. ס'איז מיר שוין ליבער געווען פאַדזאַמטשעס וויינהאַלע.

דאָס ווינער טעאַטער האָט מיר קיין ספּעציעלע באַפרידיקונג נישט געגעבן, דאָס ייִדישע טעאַטער — פאַרדראָס. די בעסערונג אָבער אין אסתר-רחלס געזונט־צושטאַנד האָט מיר פאַרטראַטן די אַלע אַנטווישונגען און איך האָב מיך אומגעקערט אַהיים אַ צופרידענער, מיט נייע איינדרוקן און נייעם זאַפּאַס ענערגיע.

* * *

כ'האַב נישט באַוווּן צו קומען קיין וואַרשע ווי ס'האַט אונדז באַ-זוכט אונדזער אַלטער פריינד, דער ווילנער אימפרעסאַריאַ משה קאַרפּי-נאָוויטש. זיין קומען איז געוויינטלעך געווען אַן אַנזאָג פון אַ נייער אונ-טערנעמונג. וכך הוה. סאַמבערג האַלט ביים פאַרענדיקן זיינע גאַסטשפּילן אין אַ קליין ווילנער טעאַטער, וויל ער אים פאַרהאַלטן און צוזאַמען מיט אונדז אַרגאַניזירן אַ פּאַפּולער פּאַלקס־טעאַטער אינעם גרויסן בנין פון שטאַטזאַל. הגם מיר האָבן זיך געגרייט צו אַ טורניי מיט אונדזער קאַמע-ראַלן רעפּערטואַר, האָבן מיר אָבער געמוזט קאַפיטולירן פאַר קאַרפּינאָ-וויטשעס פּלאַן און איינגיין דערויף. אַזאַ טבע האָט ער געהאַט, דער וויל-נער טעאַטער־ביסמאַרק: האָט ער עפעס באַשלאָסן, איז נישט געווען דער כוח, וואָס זאָל זיך אים אַנטקעגנשטעלן. וויפל איר זאָלט אים נישט וועלן איבערצייגן, איבערשפּאַרן, באַווירקן, — פּלעגט ער אייך רויק אויסהערן און ווען איר זענט שוין מיד געוואָרן רעדנדיק, פּלעגט ער קאַלטבלוטיק פאַרענדיקן די דיסקוסיע:

— איז גוט, בלייבט עס, הייסט עס, ווי איך האָב געזאָגט, איר הייבט אַן אין ווילנע...

מיר זענען טאַקע געפאַרן קיין ווילנע, וווּ איך האָב מיטגעמאַכט איי-נעם פון די רייכסטע סעזאָנען אין מיין טעאַטער־טעטיקייט. יעדע וואָך, העכסטנס יעדע צען טעג, האָט געמוזט געגעבן ווערן אַ פרעמיערע און דאָס האָט געפאַדערט פון מיר, דעם איינציקן רעזשיסער פון יענעם סעזאָן,

דורכשניטלעך אן אכצן שעה אַרבעט אין מעת־לעת: פון אין דער פרי ביז מיטאָג — רעפּעטיציעס, נאָך מיטאָג — אַרבעט איבער דער ראָל, אין אַוונט — די פּאַרשטעלונג און נאָך דער פּאַרשטעלונג — דאָס צוגרייטן דעם רעזשי־בוך פאַר דער קומעדיקער פּרעמיערע. מיר האָבן אָבער געהאַט אַ גלענצנדיקן אַנסאַמבל, וואָס האָט פּאַרלייכטערט די אַרבעט און במילא גישט געמאַכט פילן די אַנשטרענגונג. אונדזער טרופּע איז באַשטאַנען פון אידאַ קאַמינסקאַ, סאַמבערג מיט זיין פּרוי העלענאַ גאַטליב, קוטנער, מיין ברודער יאַנאַס מיט דיאַנאַ בלומענפעלד, אַדאַם דאָמב מיט סאַניאַ אַלט־בוים, חבל בּוּזאַן, אברהם קורץ מיט זיין פּרוי שייַעוויטש, מאַנדעלבלים און אייניקע פּעיקע פון די יונגע ווילנער אַקטיאָרן.

ביז דאָן האָט זיך געפירט, אַז אין קאַלעקטיוו־טרופּעס ווערט די אַר־בעט פונעם רעזשיסער באַטראַכט ווי אַ כּבו־ד־נאָך און דער אַקטיאָר, וואָס האָט אויך רעזשיסירט, האָט דערפאַר נישט באַקומען קיין באַזונדערע באַ־לוינונג. אינעם ווילנער סעזאָן איז צום ערשטן מאָל מיר געוואָרן באַשטימט אַן ערשטע מאַרקע פאַר רעזשי, דאָס הייסט, אַזוי פיל וויפל איך האָב באַ־קומען ווי אַן אַקטיאָר. דאָס איז געווען פאַר מיר אַן אויסדרוק פון אַנער־קענונג מצד דעם קאַלעקטיוו און ס'האַט מיך, פּאַרשטייט זיך, נאָך מער פאַרפליכטעט. איך בין אויך, אַגב, געווען דער פּראַיעקטירער פון אַלע דעקאָראַציעס צו יענעם סעזאָן. ווי איך האָב זיך שפּעטער דערוואָסט, איז דער באַשלוס — צו באַשטימען מיר די ספּעציעלע באַלוינונג פאַר מיין רעזשי־אַרבעט — אַנגענומען געוואָרן אַדאַנק דעם אַקטיאָר שלמה קוט־נער, מיט וועלכן איך האָב מיך דאָן צום ערשטן מאָל באַגעגנט ביי דער אַרבעט.

קוטנער האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט איינעם פון די מערקווירדיקסטע מענטשן און אינטערעסאַנטע אַקטיאָרן, מיט וועלכע מיר איז אויסגעקומען זיך צו באַגעגענען אין ייִדישן טעאַטער. צום ערשטן מאָל האָב איך אים געזען בעת דער ערשטער דייטשער אַקופּאַציע, ווען ער איז געווען דער קאַמיקער אין יוליוס אַלערס לאַדזשער טרופּע. הגם אַלע „קאַמיקער“ אין דער ייִדישער אַפּערעטע האָבן געהאַט איין פנים און געשפּילט לויטן זעלבן שאַבלאַן, פּלעגן אָבער אַרטיסטישע פּערזענלעכקייטן, ווי שילינג, פּישע־

לעוויטש, זשעלאָזאָ באַפרייען די דאָזיקע ראָלן פון זייער קלאָנישן לבוש און פאַרמענטשלעכן זיי, אויף וויפל דאָס איז נאָר געווען מעגלעך. זעלטן ווער פון אַזעלכע אַקטיאָרן האָט זיך אָפּגעגעבן חשבון אין דעם „ויתרוצו“ וואָס איז פאַרגעקומען אין אים צווישן דעם קינסטלער און פאַכמאַן. זעלטן ווער פון די דאָזיקע אַקטיאָרן האָט בכלל אונטערגעשיידט צווישן קינסט-לערישן אמת און דערפאַלגרייכער אַנטי-קינסטלערישקייט. די קינסטלער-אינטוויציע האָט אים אָבער פאַרטראָטן דעם באַוווּסטיניקן קריטעריום און געדינט ווי אַ געטרייער וועגווייזער פונעם טאַלענטירטן אַקטיאָר. אַזאַ אַק-יאר מיט אומאויסשעפּלעכע אוצרות פון אינטוויציע איז געווען שלמה קוטנער.

די נאַטור האָט אָפּגעטון אַ פאַרדריסלעכן שפּיצל דעם דאָזיקן אַר-טיסט. פון איין זייט האָט זי אים באַשאַנקען מיט אויסערגעוויינטלעכע מעלות און גלייכצייטיק מיט נישט קלענערע חסרונות. זיין טיפע לייבן-שטימע איז געווען אין אויסגעשפּראַכענער סתירה צו זיין קליינער פיגור. נישט איין מאָל האָט פּאַסירט, אַז דער עולם פּלעגט, דערהערנדיק קוט-נערס קול הינטער די קוליסן, דערוואַרטן מיט שפּאַנונג דאָס דערשיינען פון אַ ריז און ווען ס'האָט זיך באַוווּזן זיין נידעריקע, שמאַלפּלייציקע געשטאַלט מיטן אומפּראַפּאַרציאָנעל-גרויסן קאַפּ, האָט עס אַרויסגערוּפּן געלעכטער. עס פּלעגט דויערן אַ צייט ביז דער עולם האָט זיך צוגעוויינט צו דער דאָזיקער דיספּראַפּאַרציע און זיך פאַראינטערעסירט מיט קוטנערס שפּילן, וואָס האָט פאַררוקט אין שאַטן זיין פיזישן דעפּעקט.

קוטנערס קאַפּ איז געווען ווי אויסגעהאַקט מיט אומגעלומפּערטע קלעפּ אין האַרטן גראַניט, פון וואָס ס'זענען פאַרבליבן נישט פאַררעטור-שירטע גולעס און ביילן. די ברייטע, פּלאַטשיקע נאָז איז ווי אַריינגעהאַקט געוואָרן אין שאַרבן און כמעט פאַרלוירן געגאַנגען אין אים. זיינע דורכ-דרינגלעכע, גרינע אויגן זענען געווען טיף פאַרזעצט צווישן נידעריקן, גלאַט-אויסראַזירטן קאַפּ און די אַרויסגעהויבענע קינבאַקן האָבן אים צו-געגעבן אַ מאַנגאַלישן אויסזען. להיפוך צום נידעריקן שטערן, איז די אונ-טערשטע טייל פון פנים געווען לאַנג און ברייט, מיט שאַרפּגעצייכנטע ליפּן, וואָס האָבן אויסגעדריקט עקשנות און פאַרשלאַסנקייט. אַ שמיכל

איז געווען א זעלטענער גאסט אויפן דאזיקן אסקעטישן פנים. ווען קוטי גער פלעגט ווארפן אויף עמעצן אן אימחן, האט אן אומהיימלעך פייערל זיך אָנגעצונדן אין זיינע קעצישע אויגן. אין אזעלכע מאַמענטן איז גליי- כער געווען זיך צו האַלטן וואָס ווייטער פון אים. קוטנער פלעגט יאָרנלאַנג טראָגן האָס אויף מענטשן, ער פלעגט זיך אָבער קאָנען אויף אַ רירנדיקן אופן צובינדן צו עמעצן און זיך אים איבערגעבן מיט אַלע רמ"ח אברים. קוטנער האָט מיר אַ מאָל געוויזן אַ העפט מיט אַ מערקווירדיקער סטאַטיסטיק, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן פון זיינע ערשטע טריט ווי אַ פראַ- פעסיאָנעלער אַקטיאָר. מיט אַ פעדאָנטישער פּינקטלעכקייט, וואָס איז גע- ווען אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר אים, פלעגט ער פאַרנאָטירן אַלע פאַר- שטעלונגען און ראָלן וואָס ער האָט געשפּילט, די דאַטעס, שטעט, טעאָ- טער-בנינים און... די הכנסות וואָס יעדע פאַרשטעלונג האָט געבראַכט. די דאָזיקע סטאַטיסטיק כאַראַקטעריזירט צום בולטסטן קוטנערן דעם מענטש און אַקטיאָר: די ציפּלינירטקייט, סיסטעמאַטישקייט און סוחרישע פראַקטישקייט. ס'איז שווער געווען פעסטצושטעלן וווּ ס'ענדיקט זיך אין אים דער קינסטלער און וווּ ס'הייבט זיך אָן דער סוחר. אַט אַ פנים די דאָזיקע צוויי אייגנשאַפטן זענען געווען אין אים אין דער זעלבער מאָס. קוטנער איז געווען דער איינציקער צווישן מיינע חברים אַקטיאָרן, וואָס האָט זיך נישט געדינגען צוליב דער גרויס, אָדער וויכטיקייט פון אַ ראָל. ער האָט זיך מיט דער זעלבער ערנסטקייט באַצויגן צו דער קליינער, ווי צו דער גרויסער און פלעגט די קלענסטע ראָל דערהייבן צו אַ סצענישן שעדעווער. דאָקעגן איז ביי אים געווען אַ פראַגע פון ערשטער וויכטיקייט די גרויס פונעם געהאַלט, וואָס ער באַקומט. ער פלעגט נישט איין מאָל אַרומגיין ליידיק אַ סעזאָן, ווען מ'האַט אים נישט נאָכגעגעבן די פאַר- לאַנגטע סומע. אַזוי ווי ער איז געווען זייער מוזיקאַליש און אַ נישט-דורכ- שניטלעכער טענצער, אָן איינציקער אין "פּירועטן" ווי מבינים האָבן פאַר- זיכערט, — פלעגט ער זיך אַפט אָנגאַזשירן אין אַפּערעטן-טרופּעס, וואָס פלעגן אים צאָלן אַ העכערן געהאַלט. זיין אַרבעט אין דער אַפּערעטע, אָדער אין ביליקע מאַכערייקעס, פלעגט ער טון מיט דער זעלבער ערנסטקייט ווי ער האָט עס בשעתו געטון אין פּרץ הירשביינס טרופּע, וווּ ער האָט אָנגע- הויבן צוזאַמען מיט יעקב בן-עמי, וואָלף זילבערבערג און נאָעמי.

כאראקטעריסטיש פאר קוטנערן איז אַט דער פּאַל: ווען איד האָב אים אין 1926 געוואָלט אַנגאַזשירן צום „וויקט“-סעזאָן אין קאַמינסקי-טעאַטער און פון פאַרויס אַקצעפּטירט אַלע זיינע באַדינגונגען, האָט ער מיין פאַרשלאָג נישט אַנגענומען.

— ס'איז מיר צו טייער אונדזער פריינדשאַפט, — האָט ער מיר גע-ענטפּערט — און אויב איר וועט מיר נישט באַצאָלן צו דער צייט, וועלן מיר זיך צעקריגן, וויל איד נישט ריזיקירן מיט אונדזער פריינדשאַפט — און ער האָט זיך טאַקע נישט אַנגאַזשירט און אַ געוויסע צייט זיך אַרומ-געדרייט אָן באַשעפּטיקונג.

שווער געווען צו געפינען אַ געמיינזאַמע שפּראַך מיט קוטנערן, אָבער נאָך שווערער איז געווען דאָס צוזאַמענשפּילן מיט אים. ער האָט געהאַט אַן אייגנאַרטיקן אויפן פון רעדן און האָט עס אויך מיטגעבראַכט אין זיינע ראַלן אויף דער בינע. יעדער אות איז ביי אים געווען אויסגעציקלט, גע-ווויגן און געמאַסטן און ביי אַ ספּעציעלער וויכטיקייט פלעגט ער אומענד-לעך צעציען דאָס וואָרט און אַזוי אַרום עס אונטערשטרייכן. ווען ער פלעגט מיט עפעס נישט מסכים זיין, זענען זיינע צוויי ווערטער: „איד — נישט“ געווען איבערצייגנדיקער און ענדגילטיקער פון צענדלינגער אַרנומענטן און סברות. דער „איד“ פלעגט דאָ ווערן שטאַרק צעצויגן, כמעט אויסגע-זינגען, דאָן פלעגט קומען אַ לאַנגע פּויזע, באַגלייט פון שאַקלען מיט אַ פינגער אויף רעכטס און אויף לינקס און ערשט נאָך דעם — אַ קורצער, שאַרפּער „נישט“! נאָכן דאָזיקן „נישט“, פלעגט שוין קיינער נישט פרווון מער מיט אים צו דיסקוטירן.

אויף אַן ענלעכן אופן פלעגט ער אויך פונאַנדערציען זיינע רייד אויף דער בינע, אַריינברענגענדיק אַ דיסאַנאַנס אינעם אַלגעמיינעם טאָן פון דער פאַרשטעלונג. נישט געווען דער אַרגומענט אָדער אויפקלערונג פון רע-זשיסער וואָס זאָל אים קאַנען באַוועגן צו פאַרשנעלערן דעם ריטעם פון זיינע רייד. אויב אַזעלכע קאַפּריוזן האָבן נאָך געקאַנט טאַלערירט ווערן ביי אַן עפּיזאָד, וואָס קאָן מיט זיך פאַרשטעלן אַ געוויסע אָפּגעשלאָסנקייט, איז עס אָבער געווען שווער אויפצונעמען ביי אַ גרעסערער ראַל. דעריבער פלעגן זיך רעזשיסערן רעכענען מיט קוטנערס דאָזיקן פעלער, אָדער קאַפּריוז

און באזעצן אים מערסטנס אין זייטיקע, עפיזאדישע ראָלן. פון אַזעלכע ראָלן פלעגט ער אָבער שאַפן סצענישע מייסטערשטיק, וואָס האָבן אים באַקאַנט געמאַכט ווי אַ גרויסן עפיזאָדן-שפּילער.

קוטנער איז געווען פאַרליבט אין זיינע ראָלן נישט ווייניקער, ווי ער איז געווען פאַרליבט אין זיין באַרוף. מיר איז קיין מאָל נישט אויסגעקומען צו הערן פון אים קיין ניבול-פה, פאַרקערט, ווען עמעצער פלעגט זיך אויף דעם דערלויבן אין זיין קעגנוואָרט, פלעגט זיך תיכף דערהערן קוטנערס באַסשטימע:

— יונגערמאַן, אויף צו זיין אַן אַקטיאָר דאַרף מען קאַנען שפּילן טעאַטער, נישט רעדן אַזאַ לשון.
האַט שוין דער שולדיקער אַנגעזאַגט אַ צענטן זיך צו רעכענען מיט די ווערטער אין קוטנערס קעגנוואָרט.

קוטנער איז, ווי געזאַגט, געווען אַן אַקטיאָר פון אינטוויזיע און פלעגט זיין ראָל „אַנטאַפן“ באַלד ביי דער ערשטער רעפּעטיציע. די ראָל, וואָס האָט זיך אים תיכף נישט איינגעגעבן, איז שוין פאַרבליבן ביי אים אַ „נישט דערשפּילטע“ און קיין שום אויפקלערונג פון רעזשיסער איז אים נישט געווען אימשטאַנד אַרויסצוהעלפן. דאַקעגן „זיינס“ אַ ראָל האָט תיכף ומיד אַנגעהויבן צו „לעבן“. די רעפּעטיציעס פלעגן אים נאָר דינען אויף אויסצוגעפּינען און „אויסצואַרבעטן סצענקעס“, דאָס הייסט, טעכנישע המצאות און קונצעלעך, אויף וועלכע קוטנער איז געווען אַ מייסטער. להי-פוך צו אַנדערע אינטוויזיע-אַקטיאָרן פלעגט דער שאַפונג-פּעריאָד פון זיינס אַ ראָל זיך אַפּשליסן מיט דער גענעראַל-רעפּעטיציע און ער פלעגט זי שפּילן אַן וועלכער ס'איז ענדערונג אַדער אימפּראַוויזאַציע, אומאַפהענגיק פון דער צאָל געשפּילטע פאַרשטעלונגען. ער האָט תמיד מיטגעבראַכט מיט זיך ערנסטע באַצונג און פּיעטעט פאַרן טעקסט פון דער פּיעסע, פון וואָס פאַר אַ קוואַליטעט זי זאָל נישט זיין:

— „ענטוועדער אַדער — פלעגט ער טענהן — געפּעלט עס מיר נישט, דאַרף איך עס נישט שפּילן, שפּיל איך עס יאָ — מוז עס מיר געפּעלן! — ער פלעגט אונטערשרייכן די ווערטער מיט זיין באַראַקטעריסטישן שאַפ-לעז מיטן פינגער און פאַרענדיקן — האָט איר מיך פאַרשטאַנען, יונגער-מאַן?“ ...

די איבערגעריסענע תקופה

ווי כ'האב שוין דערמאנט, האבן די פארשטעלונגען געדארפט זיין צוגעגלעד פארן ברייטן עולם און אימפאנירן מיט זייער פארנעם. איך האב דעריבער, א חוץ אייניקע געשפילטע פארשטעלונגען, ווי "רעווי-זאר" (מיט קוטנערן אלס "אסיפ"), "שבת צבי", "קארגער" (קוטנער אלס "זשאק") און די "געהאנגענע" — געמוזט באארבעטן און צוגרייטן אייניקע נייע פיעסן. אין א געוויסער מאָס האָט "שבת צבי" מיט זיך פאַר-געשטעלט אַ באַניונג אין אַ פאַרבײַטערטער אויסערלעכער פאַרעם. האָ-בנדיק צו דער דיספּאָזיציע אַ גרויסע בינע, האָב איך דעם הויף פון סול-טאָן צוגעגעבן אַן אַרײַענטאַלישן פּראַכט און פאַרשווענדערישקייט, אַ באַ-לעט פון יונגע אַדאַליסקן, וואָס איז געווען אַ שטאַרקער קאַנטראַסט צום קראַנקן, היסטערישן און בלוטדאַרשטיקן טערקישן דעספּאָט, האָט באלעבט די סטאַטישע סצענעס און די צוויי אַקטן ביים סולטאַן. דאָס מאַל האָט דעם סולטאַן געשפּילט סאַמבערג און דעם פּוילישן ייד — קוטנער. די איבעריקע ראָלן האָבן געהאַט כמעט זייער פרעמיערע באַזעצונג פון וואַרשע.

פון דער באלעטשול, וואָס האָט זיך דאַן באַטייליקט אין דער פאַר-שטעלונג, זענען מיט דער צייט אַרויס פּראַפעסיאָנעלע טענצערניס, די שוועסטער רייזער, ליזאַ כאַנעס און די פּרימאַדאַנע פון מיינע שפּעטער-דיקע גאַלדפּאַדן-אויפּפירונגען אין "וויקט", לובאַ לעוויצקאַ.

פון די נייע פיעסן האָב איך יענעם סעזאָן אויפגעפירט: "גלאַקנציער פון נאַטורדאַם", "יוכור", "דער גיבור אין קייטן" און "שולדיק" פון ריי-שאַרד פּאַס, אין יאַנאַס טורקאַווס איבערזעצונג. פאַרן גלאַקנציער האָב איך מיך באַמיט צו שאַפן אַ מאַנומענטאַלע סצענישע ראָם וואָס זאָל אַנט-שפּרעכן דעם פאַרנעם פון הוגאַס ראָמאַן און גלייכצייטיק דערמעגלעכן מאַסן-באַוועגונגען אויף פאַרשידענע בינע-פּלאַכן, אויסטיילנדיק קאַנ-צענטרירטע פּונקטן פאַר סצענעס פון קאַמעראַלן כאַראַקטער. איך האָב קאַנסטרוירט אַ סימולטאַן-בינע אין שטרענגע אַרכיטעקטאַנישע ליניעס, גישט אונטערשטרייכנדיק דערביי דעם סטיל פון דער עפּאַכע. די דאָזיקע דעקאָראַציע האָט אַ פאַרגעשיכטע פון אייניקע יאָר, נאָך איידער איך האָב ווען ס'איז געטראַכט אויפצופירן דעם "גלאַקנציער".

תמיד ביי מיינע באַזוכן אינעם ווילנער שטאַטזאַל, פלעג איך באַ-

ווינדערן די אינטערעסאַנטע קאָנסטרוקציע פון זיין וועסטיבול פאַרן אַרייַנגאַנג אין צושויער־וואַל, וואָס האָט אימפּאַנירט מיט זיין פּאַרנעם און אַרייַגינעלער פּלאַנירונג. די ברייטע טרעפּ אין דער מיט האָבן געפירט צו אַ העכערער גאַלעריע און פון אירע ביידע זייטן האָבן שמעלערע טרעפּ געפירט נאָך העכער, צו דער „גאַלאַרקע“. פּלעג איך מיר געוויינטלעך טראַכטן: סאַראַ אינטערעסאַנטע מיזאַנסצען און גרופּירונגען קאָן מען קאַמפּאַנירן אויף אַזאַ קאָנסטרוקציע; סאַראַ אַרייַגינעלע שפּילפּלאַכן פאַר מיזאַנסצען און פעסטיוואַל־שפּילן!... איבערלייענענדיק דעם „גלאַקנציער“ האָבן איך מיך דערמאַנט אַן דעם ווילנער שטאַטזאַל. און אַט האָט זיך ענדלעך אונטערגערוקט די פּאַסיקע געלעגנהייט: דער „גלאַקנציער“ אין מיין באַליבטן וועסטיבול. האָבן איך אים טאַקע אין אַ גענויער קאַפּיע און כמעט אין זעלבן פּאַרנעם אַריבערגעטראָגן אויף דער בינע. די געשאַפענע נייע טראַלע קאָנסטרוקציע האָט געקאָנט דינען פאַר אַ שעקספּיר־פּאַרשטע־לונג, נישט ווייניקער ווי פאַר אַ מאַדערנער פּיעסע, וואָס נייטיקט זיך אין אייניקע שפּילפּלאַכן. די קאָסטיומען, להיפּוך, זענען געווען טריי דער תקוּה פּה פון דער האַנדלונג, אונטערשטרייכנדיק די קלאַסן־דיפּערענץ און סאַציאַלער צוגעהערדיקייט פון די פּערסאָנאַזשן. אין דער דאָזיקער פּאַרשטע־לונג האָט קוטנער, אויפן פּאַן פון פּאַרביקע מאַסן־סצענעס, געשאַפן אַ כאַראַקטעריסטישע געשטאַלט פונעם „קעניג פון די בעטלער“ און יאַנאַס טורקאָוו — פונעם „זינדיקן גלח“. עסמעראַלדאַ האָט געשפּילט אידאַ קאַמינסקאַ, איך — קוואַזימאַדאַ. ביים צוגרייטן דעם גרים פון דער דאָזיקער ראַל, האָבן איך מיך באַזירט אויף דער באַקאַנטער מאַסקע פון ליאַ שאַנני, אינעם שטומען פּילם פון „גלאַקנציער“.

„זיכור“ איז ביז דאָן געווען געשפּילט אין קאַמינסקי־טעאַטער פון אַן אַפּערעטן־טרופּע, רעזשיסירט פון מאַרק אַרנשטיין. אונזער ווילנער אויפֿ־פּירונג האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר גלענצנדיק־צוגעפּאַסטן אַנסאַמבל, פון וועלכן ס'האַבן זיך אויסגעטיילט: דיאַנאַ בלומענפּעלד אין דער ראַל פונעם אַרענדאַרס טאַכטער, אַדאַם דאַמב אין דער ראַל פון פּריץ, סאַניאַ אַלטבוים — זיין טאַכטער און שלמה קוטנער ווי דער הויפּמיסטער. איך האָבן געשפּילט לייבקען. אינעם „גיבור אין קייטן“ האָט די ראַל פון זשאַן־

וואלזשאן געשפילט סאמבערג און אין דעם „קאמיסאר זשאווער“ האט יאנאס טורקאוו געשאפן אַ ביז גאר פאַרביקע געשטאַלט.

די ידיעה וועגן דעם דערפאלג פונעם דאזיקן סעזאן האט זיך גיך פאַרשפרייט איבער די טעאַטער־קרייזן פון פוילן און אפילו מחוץ אירע גרענעצן. מיר האבן באַקומען אַן איינלאַדונג פון דער ראַלאַנד־בינע אין ווין, אַראַפצוקומען מיטן גאַנצן טעאַטער. די צייט איז אַבער געווען צו קורץ אויף צוצוגרייטן אַזאַ נסיעה און מיר האבן דערפון רעזיגנירט. אַ קורצע צייט נאָך דעם איז אַראַפגעקומען פון רומעניע דער קעשעניעווער אימ־פרעסאַריאַ ביסקער, וועלכן מיר האבן געקענט נאָך פון אַדעס ווי אַ סאַ־לידן אונטערנעמער. ער האט אונדז געגעבן גענוג צייט צוצוגרייטן אַ טורניי איבער רומעניע. מיר זענען איינגעגאַנגען זיך צו פאַרבינדן מיט אים. ס'האַט זיך אַבער אַרויסגעוווּן, אַז אונדזער אויסלענדישער אונטערנעמער איז נישט ווייניקער קבצן פון די אינלענדישע. מיר האבן נישט נאָר באַ־דאַרפט באַצאַלן דעם חשבון פון נאַטאַר ביים חתמענען דעם קאַנטראַקט, נאָר אפילו פאַרן האַטעל וווּ ער איז איינגעשטאַנען... ווען ער האט, לויטן אַפמאַך, באַדאַרפט אונדז אַרויסשיקן האַנטגעלט אויף די רייזע־הוצאות, האט ער אונדז געגעבן אַנצוגעהערן, אַז ער וועט אונדז די דאָזיקע סומע אומקערן ווען מיר וועלן זיין אויפן אַרט... מיר האבן, פאַרשטייט זיך, איי־בערגעריסן מיט אים און ערשט אין צוויי יאָר אַרום רעאַליזירט דעם רומע־נישן טורניי מיט אַן אַנדערן אימפּרעסאַריאַ.

ווען אסתר־רחל האט זיך אומגעקערט פון ווין קיין וואַרשע, איז אידאַ אַפגעפאַרן זי באַגעגענען און אַראַפברענגען קיין ווילנע. דער ווילנער עולם, צוגלייך מיט אונדזער טעאַטער, האט זיך געגרייט צו אַ פייערלעכן קבלת־פנים ביי איר ערשטן אויפטריט נאָך דער אַפּעראַציע. צו דער דאָזיקער פייערלעכקייט איז, פאַרשטייט זיך, צוגעגרייט געוואָרן די אויפפירונג „מירלעע עפּראַס“.

אין ווילנע פלעגן דאָן פאַרקומען באַראַטונגען אין שייכות צו דער געפלאַנטער גרינדונג פון יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט, וואָס איז

דערנאך באַרימט געוואָרן אין דער ייִדישער וועלט ווי דער „יוואָג“. ביי אַיינער פֿון די דאָזיקע באַראַטונגען אין וועלכער ס'האַבן זיך באַטייליקט זלמן קאַלמאַנאוויטש, זלמן רייזען, משה קולבאַק, מאַקס עריק און אַנדערע וויסנשאַפֿט־לייט און קולטור־טוער, איז אויך אַרומגע־רעדט געוואָרן דער קבלת־פנים לכבוד אַסתר־רחלען. דער דאָזיקער אַוונט האָט באַדאַרפט פֿאַר־וואַנדלט ווערן אין אַ פֿאַלקס־יום־טוב, אין אַן אויסדרוק פֿון ליבע צו דער „מאַמע פֿון ייִדישן טעאַטער“, פֿון פֿרייד צוליב איר געזונט ווערן און אין אַ דערמוטיקונג פֿאַר איר ווייטערדיקער שעפֿערישער טעטיקייט. אַזוי איז עס טאַקע געווען.

דער ערשטער אויפֿטריט פֿון אַסתר־רחלען נאָך איר אומקערן זיך פֿון ווין איז געווען נישט נאָר אונדזער מישפּחה־יום־טוב, נייערט פֿונעם גאַנצן ייִדישן ווילנע. דער ריזיקער שטאַטזאַל האָט נישט געקאַנט אַרייננעמען אַלע, וואָס זענען געקומען באַגריסן זייער באַליבטע פֿאַלקס־קינסטלערין. די טירן צום וועסט־יבול זענען בעת דער פֿאַרשטעלונג געווען אָפֿן, כדי דער עולם וואָס איז פֿאַרבליבן אין דרויסן, זאָל זיך אויך קאַנען באַטייל־ליקן אין דער שימחה. ווען אַסתר־רחל האָט זיך באַוויזן אויף דער בינע, איז דער גאַנצער עולם אויפֿגעשפּרינגען פֿון די ערטער און זי באַגריסט מיט לאַנגדויערנדיקע אַוואַציעס. ס'איז שווער געווען צו קומען צום וואַרט. אַסתר־רחל האָט געוויינט, אַנגעשפּאַרט אָן דער גאַטליב, וואָס האָט גע־שפּילט מאַכלען. מיר אויף דער בינע האָבן מיטגעוויינט מיט איר און פֿון זאָל האָבן זיך געהערט שלאַכצן און אויסרופן: — „זאָל לעבן אַסתר־רחל!“ „אונדזער אַסתר־רחל!“ „אַ געזונט אויף אייך, אַסתר־רחל!“... ווילנע האָט יאַרנלאַנג דערמאַנט דעם דאָזיקן אַוונט וואָס האָט זיך טיף אַיינגע־קריצט אין האַרצן ביי די לעבנגעבליבענע אַנטוילנעמער. ליידער איז בלויז נאָר אַ קליינע צאָל פֿאַרבליבן פֿון אונדזערע האַרציקע ווילנער פֿריינד. איך טרעף זיי פֿון צייט צו צייט איבער דער גאַרער וועלט, ווי צעוואַרפענע שפּליטערלעך פֿונעם אַמאַליקן רומפֿולן ווילנער ייִדנטום; איך טרעף זיי אין געוויסע קיבוצים, דאָ, אין ישראל. ווען מע הייבט זיך אָן צו דערמאַנען אַמאַליקע ווילנער צייטן, פעלט אויך נישט די פֿראַגע: „איר געדענקט יע־נעם אַוונט, ווען אַסתר־רחל“...

**

דעם „גלאַקנציער“ איז אונדז נאָך אויסגעקומען צו שפּילן אין קאָ-מינסקיס טעאַטער און טאַקע מיט אַסתר־רחלען אין דער ראל פון זשער־ויען. דאָס איז געווען איר לעצטע ראל. די פּאַרשטעלונג האָט אַריינגע־טריבן אין גרויסע הוצאות צוליבן אַנטייל פון 120 סטאַטיסטן. פאַר זיי און פאַר די אַנטיילנעמער־אַקטיאָרן האָט דאָס טעאַטער באַשטעלט 140 סטיל־קאַסטיומען, וואָס בלויז דאָס נוצגעלט פּלעגט איבערשטייגן די איינ־געפּלאַסענע געלטער פונעם בילעטן־פאַרקויף. נישט געקוקט אויף דער שטאַרקער רעקלאַמע און אַסתר־רחלס אַנטייל זענען מיר געווען געצוונגען נאָך צוויי וואָכן אַראַפּצונעמען די פּיעסע פון רעפּערטואַר. ווייזט אויס, דעם עולם איז נישט אינטערעסאַנט געווען צו זען אַסתר־רחלען אין אַ „פרעמדער“ ראל און אונדז אַלעמען איז אַ פּאַרשטעלונג, וואָס איז מיט אַ קורצער צייט צוריק געווען אַ גרויסער דערפּאָלג אין פּילם. אין ווילנע, להיפּוך, איז דער פּילם געגאַנגען גלייכצייטיק מיט אונדזער פּאַרשטעלונג און מיר האָבן צוליב דעם נישט געליטן. פאַרקערט, דער קינא־אייגנטימער האָט זיך באַקלאַגט, אַז מיר מאַכן גאַר אים קאַנקורענץ...

אַן אינטערעסעאַנטער עפּיזאָד האָט זיך אָפּגעשפּילט נאָך דער לעצטער פּאַרשטעלונג פון „גלאַקנציער“. דאָס געהאַלט פאַר די 120 סטאַטיסטן פּלעגט דער געשעפּט־פּירער איבערגעבן אונדזער בינע־פאַרזאָרגער, וואָס האָט עס באַדאַרפט פּונאַנדערטיילן צווישן זיי. דאָס געלט איז אים אויס־געצאָלט געוואָרן איינמאַליק נאָך אַלע רעפּעטיציעס און דערנאָך נאָך יע־דער פּאַרשטעלונג. און אַט זיך איך אין גאַרדעראַב און גרימיר זיך אויס פון דער קאַמפּליצירטער קוואַזימאַדאַ־מאַסקע. ביי מיין זייט זיצט, אַ פאַר־זאַרגטער, מיין פּאַטער. ס'איז געווען שווער אויפן האַרצן צוליב אונדזער אַנטישונג און דעם גרויסן געלטפּאַרלוסט. ביידע שווייגן מיר. פּלוצים דערהערן זיך פון דרויסן קולות, זיי הייבן זיך אָן צו דערנענטערן צו מיין גאַרדעראַב, שטייגן אין קראַפט ווי אַן אַנקומענדיקע לאַווינע און אַ שטאַר־קער קלאַפּ אין טיר רייסט איבער אונדזער שטילשווייגן. דער פּאַטער עפּנט די טיר און איז איין רגע ווערט מיין גאַרדעראַב פּול מיט סטאַטיסטן. אַר־נאַלד, וואָס האָט זיי געוואָלט פּאַרשטעלן דעם וועג צו מיר, איז געוואָרן צעמוזיקט. מ'האַט אים אָנגערופן „פּראָוואַקאַטאָר“, „פאַרקויפטע נשמה“...

שווער צו פארשטיין א ווארט... סוף-כל-סוף באַרויקן זיך די געמיטער. עס רוקט זיך אַרויס א „דעלעגאַט“ און מיר דערוויסן זיך, אַז קיין איינער פון די סטאַטיסטן האָט ביז היינט נישט באַקומען קיין פּרוּטה נישט פאַר די רעפּעטיציעס און נישט פאַר די פאַרשטעלונגען. דער בינע-פאַרוואַרגער האָט זיי דערקלערט, אַז מ'האַט אים פאַר זיי גאַרנישט געגעבן און אַז זיי דאַרפן אַליין אויפמאַנען דאָס געלט ביי דער דירעקציע. נאָך דער דאָזיקער דערקלערונג האָט ער זיך אויף גיך אָפּגעטראָגן פון טעאַטער.

איך האָב זיי רוּק אויסגעהערט און געהייסן דעם דעלעגאַט קומען צומאַרנס אין פאַראיינ, וווּ דער ענין וועט ווערן דערליידיקט. דער דאָזי-קער צוזאַג האָט זיי באַרויקט. זיי האָבן געבעטן אַנטשולדיקונג און שטי-לערהייט פאַרלאָזן מיין גאַרדעראַב. דער פּאַטער האָט זיך אַ בלאַסער צו-געהערט צום דאָזיקן אינצידענט און מיט קיין וואָרט זיך נישט אָפּגערוּפן. ערשט ווען די „מאַסן-סצענעס“ האָבן זיך איינגעשטילט, איז דער פּאַטער געקומען צו זיך און מיר אויסגעדריקט זיין באַוונדערונג, וואָס איך האָב זיך געקאָנט אזוי קאַלטבלוטיק פאַרהאַלטן און נישט אַרויסווייזן דעם קלענסטן סימן פון אויפּרעגונג. איך אַליין האָב זיך אויך באַוונדערט... אַט אַ פנים, אַז דער פּולווערפאַס, וואָס איז געווען גרייט ביים קלענסטן שטויס, האָט געשאַפן אין מיר דאָס קאַלטע בלוט און זעלבסטבאַהערשונג. שפּעטער אָבער האָט זיך עס אָפּגערוּפן אויף מיין געזונט.

מיר האָבן ווידער אָנגעהויבן ערנסט צו טראַכטן וועגן אַ נסיעה קיין אויסלאַנד. די גרעסטע שוועריקייט איז באַשטאַנען אינעם צוקלייבן אַ פּאַסיקע טרופּע. מיר האָבן זיך אָפּגעגעבן חשבון, אַז פאַר אַזאַ אונטער-נעמונג זענען נייטיק נישט בלויז גוטע אַקטיאָרן, נאָר אויך אַנטשפּרעכיקע מענטשן, כדי מיר זאָלן פאַרשטעלן מיט זיך אַ האַרמאָניש-צעמענטירטע גאַנצקייט, סיי אויף דער בינע, סיי אין פריוואַטן לעבן. פון דער פּראַק-טיק האָבן מיר שוין געוואָסט, אַז אַזאַ סינטעזע ביים טעאַטער געהער צו די זעלטנקייטן, דאָך האָבן מיר געהאַפּט, אַז סוף-כל-סוף וועט זיך אונדז איינ-געבן אויסצוגעפינען די פּאַסיקע קאַנדידאַטן. איידער וואָס-ווען, האָבן מיר צוגעגרייט אַ טורניר מיט אסתר-רחלס געשווירענעם יידישן און איבער-געזעצטן רעפּערטואַר. דער דאָזיקער טורניר, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין

וואָלין, האָט קיין באַזונדערן אינטערעס נישט אַרויסגערוּפֿן ביים עולם. מיר האָבן אים געמוזט אין גיכן איבעררייסן צוליב דער באַנניטער קראַנ-קייט פֿון אַסטר־רחל. פֿון וואַלקאָוויסק האָט זיך אַסטר־רחל געקליבן צו באַזוכן איר געבוירנשטאָט פֿאַראַזאָווע. זי האָט עס שוין אָבער נישט באַ-וויון. אין באַראַנאָוויטש איז זי פֿאַרבליבן אין בעט. אין זעלבן בעט — האָט אונדז פֿאַרויכערט דער באַלעבאָס פֿון האָטעל — איז אויך געלעגן דער קראַנקער שלום־עליכם. ביי דער ערשטער מעגלעכקייט האָבן מיר זי אַרויסגענומען פֿון האָטעל און אַריבערגעפירט קיין וואַרשע. ס'איז פעסט־געשטעלט געוואָרן אַ רעצידיוו פֿון איר קראַנקייט. דאָס מאָל איז שוין אוממעגלעך געווען צו אָפּערירן. דער קאַנסער האָט זיך פֿאַרשפּרייט אין די לונגען. מ'האָט זי אַרויסגעפירט אויף אַ דאָטשע־אַרט, נאָענט צו וואַר-שע, מע זאָל זי קאָנען כּסדר באַזוכן.

אין באַראַנאָוויטש האָט זיך, אַלזאָ, אַסטר־רחל געזעגנט מיט איר נע-גנדן טעאָטער־לעבן. זי האָט אין אַ צייט אַרום גאָך איין מאָל געשפּילט „מירעלע עפּראָס“ אויף אַ בענעפּיס פֿאַר אַן אַקטיאָר. דאָס איז געווען אין מעזריטש. „מירעלע עפּראָס“ איז געווען דאָס שוואַנענליד פֿון אַסטר־רחל קאַמינסקאַ, איר געזעגענונג מיטן טעאָטער, מיטן עולם. איצט האָט געוואַרט אויף איר אַ שווערע און לאַנגדויערנדיקע געזעגענונג — מיטן לעבן.

מיר האָבן זיך ווידער אַרויסגעלאָזט אויף דער פּראַווינץ מיט 3 קאַ-מעראַלע פּיעסן: „דער טייוול לאַכט“, „מאַרפּיום“, און „די ראַמאַנטישע נאַכט“ פֿון האַנס באַרוויץ, איבערגעזעצט פֿון יצחק טורקאָוו. אונדזערע מיטשפּילער זענען געווען דוד לוז און יעקב מאַנדעלבלויט. דער טורניי מיט די דאָזיקע פּיעסן האָט אין אַלע הינזיכטן געהערט צו די דערפֿאַלג-רייכסטע, וואָס מיר איז אויסגעקומען מיטצומאַכן מיט אידאָ קאַמינסקאַ. מיר האָבן באַזוכט גאַנץ גאַליציע, סיי די גרעסערע שטעט וווּ מיר זענען געווען מיטן „וויקט“, סיי די קלענסטע און פֿאַרוואַרפּנסטע גרענעצשטעט־לעד, ווי פֿאַדוואַלאַטשיסק, זאַלעשטשיקי, אַ־אַנד. אין באַריסלאָוו, למשל, וווּ מיר האָבן מיטן גרויסן „וויקט“־רעפּערטואַר נישט מצליח געווען, האָבן

זיבמונט טורקאח

אונדזערע קאמער־פיעסן אַרויסגערופן אַ סענסאַציע. אויפן באַנהויף, וואָס האָט געפירט צו דער שכנות־דיקער שטאַט דראַהאַביטש, האָבן מיר גע־הערט ווי אַפּפּאַרנדיקע פּרעגן אויף גיך די אַנגעקומענע:

- איר זענט שוין געווען?
- ניין, מיר פאַרן איצט זען!
- וואָס זאָגט איר צו זיי?
- ס'איז ווינער שולע!...

בעיקר האָט אימפּאַנירט דעם גאַליציאַנער עולם די ווינער קאַמעדיע „די ראַמאַנטישע נאַכט“, וואָס מיר האָבן נאָך אין ווילנע צוגעגרייט און געשפּילט. ס'איז געווען פאַר זיי אַ נייעס צו הערן אַ לייכטן, עלעגאַנטן דיאַלאָג, געפירט אין ייִדיש, צו זען ייִדישע אַקטיאָרן טראַגן אויף אַ נישט־שאַקירנדיקן אופן אַ פּראַק און אַ באַלקלייד. מיט איין פּוס האָבן זיי נאָך געשטעקט אין דער עסטרייכישער קולטור און מיטן צווייטן נאָך נישט געפינען דעם פּאַסיקן באַדן אין דער פּוילישער.

עס איז אונדז אַבער נישט באַשערט געווען צו געניסן אין דער פּו־לער מאַס פּון די דאָזיקע דערפּאַלגן. די באַאומרויקונג וועגן אסתר־רחלס געזונט־צושטאַנד, די כסדרדיקע טעלעפּאָנען אַהיים, די שלעכטע ידיעות פּון דאָרט, האָבן אונדז געהאַלטן אין כסדרדיקער שפּאַנונג. זיצן אין וואַרשע האָבן מיר נישט געקאַנט, — אונדזער טורניי האָט געגעבן די ברייטסטע מעגלעכקייטן אויפצוהאַלטן דאָס לעבן פּון אסתר־רחל אין אַ סאַנאַטאָריע און גלייכצייטיק צו פאַרוואַרן די היים מיטן קינד.

אין אַ געוויסן טאָג האָבן מיר באַקומען אַן אַרויספּאַדערונג תּיכּף זיך אומצוקערן קיין וואַרשע. אסתר־רחל איז שוין געווען אין דער היים. דאָס זענען געווען די לעצטע צוויי וואַכן פּון איר לעבן. מ'האַט זי אויפּגעהאַלטן מיט קינסטלעכן אַטעם און איינשפּריצונגען. זי האָט געמוזט אירע לעצטע טעג פאַרברענגען זיצנדיק, ווייל פּונעם צורירן דעם רוקן צום געלעגער פּלעגט זי זיך נעמען שטיקן. פּונעם כסדרדיקן אַנשפּאַרן דעם גוף אויף די הענט, זענען זיי געוואָרן געשוואַלן און מיר האָבן געזוכט פאַרשידענע המצאות צו פאַרלייכטערן איר דאָס זיצן. אַפּט מאַל פּלעג איך שעהען־לאַנג זיצן אויף איר בעט און זי פּלעגט שלאָפּן, אַנגעשפּאַרט דעם קאַפּ

די איבערגעריסענע תקופה

אויף מיין אַקסל. ווען זי פלעגט זיך אויפכאַפן, נאָך דער ווירקונג פון די איינשפּריצונגען, פלעגט איר נעמען שטיקן דער הוסט. איין מאָל איז זי בעת אַזאַ אַנפאַל פון הוסט אַראָפּגעשפרונגען פון בעט און צוגעלאָפּן צום אַפענעם פענצטער. מ'האַט זי ביים סאַמע ראַנד פאַרהאַלטן און צוריקגעפירט צום בעט. אַן אַנדערש מאָל איז זי אויף אַ רגע געקומען צו זיך, געקוקט אויף אונדז מיט פאַרגלאַצטע אויגן און אַ זאָג געטון:

— איר האָט דאָס גוט געמאַכט...

און ווידער איז זי איינגעשלאָפּן. וואָס זי האָט געמיינט דערמיט האָבן מיר נישט פאַרשטאַנען.

די לעצטע נאַכט פון איר לעבן האָט מען מיך געצווונגען אַריינצורייזן אין אַ צווייטן צימער זיך צולייגן. ס'איז געווען פאַרטאָג. איך בין איינגעשלאָפּן אין די מלבושים. מיר האָבן זיך בכלל די לעצטע וואָך כמעט נישט אויסגעטון. פּלוצים דערהער איך אַ געשריי. מיט איין שפרונג בין איך געווען ביי איר אין צימער. זי איז געלעגן אויפן קישן מיט אַ שמייכל אויף די ליפּן: ענדלעך קאָן זי ליגן אַן ווייטיקן... איך האָב געהערט איר לעצטן זיפּן... אידאָ איז געלעגן אויף דער ערד און שטיל געיאַמערט... ס'ערשטע מאָל האָב איך געהערט אַזוי האַרצרייסנדיק יאַמערן... ווי אַ קליין קינד וואָס קאָן נישט רעדן און באַקלאַגט זיך אויף ווייטיקן... אַ געוויינן אַן טרערן, אַ סקאַמלען פון אַ פאַרווונדיקט באַשעפעניש... אַ לאַנגע צייט האָט דאָס מיך פאַרפאַלגט.

די לוויה האָט איינגעאַרדנט דער אַרטיסטן־פאַראיין. זינט פרצעס לוויה האָט וואַרשע אַזאַ מאַסן־טרויערצוג נישט געזען. די יידישע געשעפטן, פאַר וועלכע די לוויה איז פאַרבייגעגאַנגען, זענען געווען פאַרמאַכט, דאָס יידישע וואַרשע איז געווען איינגעהילט אין טרויער. ס'איז געשטאַרבן די מאַמע אַסתר־רחל.

צו אַ נייעם פאַרמעסט

די שלשים פון אסתר-רחל זענען געוואָרן באַצייכנט מיט דער אַנט-הילונג פון אַ מצבה אויף איר קבר און מיט דער עפענונג פונעם טעאָטער-מוזיי אויף איר באַמען.

דעם פראַיעקט צו דער מצבה האָט געצייכנט אונדזער חבר פעליקס רובינליכט, וואָס האָט אויך אויסגעקריצט דעם באַרעליעף אין מאַרמאָר פאַר איר אויבערשטער טייל. ווען די מצבה איז שוין געווען פאַרטיק און די דאָטע פאַר איר אַנטהילונג האָט זיך דערנענטערט, איז אומגעריכט אויפגעשווומען אַ שטערונג מצד אונדזערע כלי-קודש. אויפן גענשער בית-עולם איז געווען אַרויפגעצווונגען אַ ספעציעלער באַאָמער פון ראַבינאַט אויף צו קוואַליפֿיצירן די „כשרות“ פון די מצבות. דער דאָזיקער „ספעץ“ האָט אַנטדעקט אין קאָפּ פונעם לייב, וואָס האָט זיך געפונען אין צענטער פונעם שטיין, אַן ענלעכקייט צו אַ מענטשלעכן קאָפּ און פאַרווערט צו שטעלן די מצבה... ס'האַבן נישט געהאַלפן די טענות, אַז אויך אַ לייב האָט אויגן, אַ נאָז, אַ מויל און די גריווע, וואָס נעמט אַרום זיין קאָפּ איז נישט קיין מענטשלעכע באַרד... נאָך לאַנגע אינטערווענצן און אַ גע-וויסן רעטוש אינעם מאַרמאָר, וואָס זאָל באַזייטיקן די „מענטשנעבלעכ-קייט“ פונעם לייב, איז די מצבה אַנטהילט געוואָרן צו דער צייט.

דער אויפשריפט אויף דער מצבה איז געווען: „מאַמע אסתר-רחל — די קינדער“, און זי געפינט זיך נאָך ביז היינטיקן טאָג אויפן וואַרשעווער בית-עולם, אין דער הויפט-אַלייע, וואָס פירט צום אוהל-פּרץ.

דער טעאָטער-מוזיי, וואָס איז געווען אַן ערשטער אין זיין מין, האָט מיט זיך, אייגנטלעך, פאַרגעשטעלט אַן ערשטן עטאַפּ פאַר דער דאָזיקער וויכטיקער אינסטיטוציע, וואָס אידאָ קאַמינסקאָ און איד האָבן מיט דער צייט פאַרברייטערט און פאַרגעזעלשאַפטלעכט. ווען דער מוזיי איז גע-גרינדעט געוואָרן איז ער באַשטאַנען פון צוויי טיילן: איינער — ענג פאַר-בונדן מיט אסתר-רחלען, און דער צווייטער — אַן אַלגעמיינער.

אינעם ערשטן טייל זענען געווען ציוניפגעזאמלט אסתר-רחלס בריוו, וואס זענען אין 1927 פארעפנטלעכט געווארן דורכן ווילנער פארלאג ב. קלעצקין, (מיט דערקלערונגען און אן אריינפיר פון מארק טורקאוו), מאַ- נוקריפטן פון אַ טייל מעמוואַרן, וואָס זענען געווען פאַרעפנטלעכט אין „מאַמענט“, אונטער יאַנאַס טורקאַוו'ס רעדאַקציע, רעצענזיעס, אַפישן, פראַגראַמען, אַדרעסן, מתנות, בילדער אַזו"וו. אין אַ ספּעציעלער שאַנק האָבן זיך געפונען די קליידער און פאַרוקן פון אסתר-רחלס וויכטיקסטע ראָלן.

דער אַלגעמיינער טייל איז באַשטאַנען פון אַפישן אין פאַרשידענע שפראַכן, אַפילו אין טערקיש, פון גאַלדפאַדענען ביז צו די פאַרשטעלונגען פון מאַדערנעם ייִדישן טעאַטער; בילדער פון אויפפירונגען און פון באַזונ- דערע אַקטיאָרן, אין פרייוואַטן לעבן און אין ראָלן; מאַנסקריפטן פון פיעסן, „אַריגינעלע“ און באַאַרבעטע; צענוורקעס אין פאַרשידענע שפראַכן. „פריקאָז“ פון גובערנאַטאָרן און לאַקאַלע נאַטשאַלסטווע. בריוו פון י. ל. פּרין, מענדעלע, פּרוג און אַנדערע שרייבער, אַקטיאָרן און פאַרערער. אַ טייל פון די מאַטעריאַלן זענען געווען כאַאַטיש פונאַנדערגעוואָרפן איבער די שופלאַדן און קאַסטנס פון אסתר-רחלס דירה און האָבן זיך על-פּינס אַפגעראַטעוועט; אַ טייל האָבן אידן באַקומען ביי אַקטיאָרן; פרוי וויימאַן, פישער, אַבעלמאַן, שטראַספאַגעל, בערמאַן, לוי, שוואַרצבאַרד, ק. מ. עבל און אַנדערע.

פאַר געוויסע מאַטעריאַלן האָבן אידן געצאָלט, די מערסטע אַבער זענען אונדז געוואָרן איבערגעגעבן במתנה פאַרן מוזיי. אַלע אַפישן, באַגריסונגען און ענלעכע עקספּאַנאַטן זענען געוואָרן געבונדן אין אויסגעשטעלט אין ספּעציעל-באַשטעלטע גלעזערנע שטענדערס און שאַפעס. זיי זענען געוואָרן סערגעירט און קאַטאַלאָגירט לויט פאַרשידענע אַנטוויקלונג-עטאַפּן פונעם ייִדישן טעאַטער.

צו די שלשים איז דער טעאַטער-מוזיי געעפנט געוואָרן אינעם גרויסן זאַל פון דער דירה, וווּ אסתר-רחל האָט פאַרענדיקט איר לעבן. דאָרט האָט זיך אויך געפּינען די בראַנדזענע טויטן-מאַסקע פון אסתר-רחלען, אַראַפּ-גענומען פון פ. רובינליכט. דעם טאַג פון דער עפענונג זענען פאַרבייגע-גאַנגען אונדזער דירה הונדערטער מענטשן.

דער מוזיי איז געוואָרן באַצייכנט ווי אַ וויכטיקער ביישטייער פאַר דער געשיכטע־פאַרשונג פון ייִדישן טעאַטער, אַן אַרבעט פון יאָרן איז גע־מאַכט געוואָרן במשך פון דרייסיק טעג. צו דער יאָרצייט פון אַסתר־רחל האָבן מיר דעם מוזיי איבערגעגעבן דעם „יוואָ“ אין ווילנע, וווּ ער האָט באַקומען אַ פּאַסיקן זאַל און פּערסאָנאַל. ביי מיינע באַזוכן אין ווילנע פּלעג איך שטענדיק באַזוכן דעם מוזיי און נאַכפּאָלגן זיין אַנטוויקלונג. נאָך דוד הערמאַנס טויט איז דאָרט צוגעקומען אַן אינטערעסאַנטער הערמאַן־ווינקל. פון אַלע מיינע טורנייען פּלעג איך צושיקן אַהין מאַטעריאַלן; נאָך מיין רייווע איבער די דרום־ און צענטראַל־אַמעריקאַנער לענדער, איז דער מוזיי באַרייכערט געוואָרן מיט אַן אינטערעסאַנטער טעאַטער־דאַקומענטאַציע פון דער נייער וועלט.

די מצבה און דער מוזיי האָבן פאַרשלונגען גרויסע געלטער. מיר זע־נען געוואָרן פאַרשולדיקט איבערן קאַפּ. אַסתר־רחלס צירונג איז שוין פון לאַנג געווען פאַרזעצט און איך האָב מיט אידאָ קאַמינסקאָ גענומען שרייבן וועקסלען. פון דאָן אַן האָבן מיר במשך פון יאָרן נישט אויפּגעהערט צו שרייבן און צו צאָלן וועקסלען. אַ וואָך, אין וועלכער מיר האָבן נישט גע־האַט קיין צאָלונגען, האָט זיך אונדז אויסגעוויזן פאַר אומנאַרמאַל... מיר זענען געוואָרן פאַרעכנט פאַר די בעסטע קליענטן ביי פאַרשידענע וווכערער. דאָס האָט נישט געשטערט אונדז צו שמען פאַר די רייכסטע ייִדישע אַק־טיאָרן... ווען מיר פּלעגן זיך אַ מאָל ווענדן צו אַ פּריינד נאָך אַ גמילת־חסד, האָט מען דאָס אַנגענומען פאַר אַ וויץ. מיר האָבן זיך נישט באַמיט אַרניסצופירן די מענטשן פון טעות און טאַקע געאַנגען צום פּראַצענטניק.

אין יענער שווערער צייט איז אונדזער פּריינד קלמן־משה עבעל, „דער בייזער עבעל“, ווי מ'האַט אים גערופן, געווען דער איינציקער וואָס האָט אונדז פאַרגעלייגט אַ גמילת־חסד. ער איז ספּעציעל געקומען פון פּשעמישל צו דער לוויה פון אַסתר־רחל.

די שלושים האָבן זיך פאַרענדיקט מיט אַ ספּעציעלער פאַרשטעלונג פון „כאַשע די יתומה“ מיט אידאָ קאַמינסקאָ אין דער טיטלראָל. איך האָב נישט געקאַנט אַנטיילנעמען אין איר, ווייל נאָך אויף דער לוויה האָב

איך זיך שטארק צוגעקילט. די ראל פון טראכטענבערג, וואס איך האב געזאלט שפילן אין „כאשע די יתומה“, האט אויסגעפירט קלמן-משה עבעל. דער זאקטאר האט מיר באפוילן דרינגענדיק אפצופארן קיין זאקא-פאנע. דער טאטע האט אונדז אויסגעבארגט די נייטיקע סומע און מיר האבן זיך אויף גיך פארפאקט און פארלאזן ווארשע. מיט אונדז איז מיט-געפארן אברהם האלפערן, כדי אויף צוריקוועגס איינצוארדענען אונדזערע גאסטשפילן און כאטש טיילווייז אויסשלאגן די הוצאות.

פארלאזנדיק ווארשע האבן מיר, אחוץ דער פיזישער צעבראכנקייט, דערפילט אן אומבאהאלפנקייט, א פעלן פון אן אנשפאר, וואס מיר האבן געהאט, אפילו אין דער קראנקער אסתר-רחל; א פוסטקייט, וואס מיר האבן גישט געווסט ווי אזוי אויסצופילן; אן אטראפיע פון געדאנק, פון ווילן, ענערגיע... א נס איז געווען פאר אונדז אברהם האלפערן, — ער האט זיך באמיט אריינצוברענגען א ביסל הייטערקייט אין די לאנגע שעהען פון אונדזער רייזע, וואס האט אויסגעוויזן צו זיין אומענדלעך. דערגאנצט האט עס זאקאפאנע.

גאר אין גיכן האב איך דערפילט די היילנדיקע ווירקונג פונעם זא-קאפאנער קלימאט. אין די גרעסטע פרעסט פלעג איך נעמען זונבעדער, דער קאליר פון מיין פנים האט זיך געביטן צום בעסערן און דער הוסט איז צוביסלעך אוועק. איך האב אפט שפאצירט אין די בערג און דאס האט במילא געווירקט אויף מיר דערפרישנדיק, אין די דאזיקע שפאצירן האב איך געהאט א געטרייען באגלייטער, דעם דיכטער יצחק קאצענעלסאן פון לאדזש, וואס האט פארבראכט זיינע ווינטער-וואקאציעס אין זאקאפאנע.

יצחק קאצענעלסאן איז געווען א גרויסער פריינד פון טעאטער. ער פלעגט שרייבן פיעסן, איינאקטערס און אויפפירן זיי מיט די שילער פון זיין גימנאזיע. ער האט זיך אפילו אליין באטייליקט אין זיי. אפט מאל פלעגט זיך אויסווייזן, אז קאצענעלסאן האט זיך טועה געווען מיט זיין בארוף, קודם כל איז ער געווען דיכטער, פול מיט ליה, מיט געזאנג. זיין נאזוריקנדישער שמייכל, זיין צעשטראלטער, לעבנסלוסטיקער בליק האבן עדות געזאגט אויף ליבשאפט צו נאטור, צו מענטש און דער עיקר צו קינד. ס'האט ממש ארויסגעשריגן פון אים: „וועלט, דו ביסט שוין, איך

האָב דיך ליב! דאָס איז געווען דער לייטמאַטיוו פון זיינע לידער, וואָס ער פלעגט אימפּראָוויזירן בעת אונדזערע שפּאַצירן איבער די פּאַרשניטע טאַטרען־בערג... ער פלעגט דאָן אויסזינגען הימנען צו דער זון, אָדעס צו דער נאַטור, לויבגעזאַנגען צו דער יוגנט, צום קינד, וואָס איז ביי אים געווען פאַרהייליקט.

מעגלעך, אָז צוליב זיין ליבע צו קינדער האָט ער זיך געווידמעט דעם שולוועזן און פאַררוקט אויפן צווייטן פּלאַן דעם דיכטער און אַקטיאָר אין זיך. ער פלעגט דעריבער „אויסשפּילן“ אויפן פּאַן פון דער נאַטור, אויסדיכטן זיינע געזאַנגען צו דער זון אין אַנבליק פון אירע פּלאַמען... ווייט פלעגט אָפהילכן אין די זאַקאַפּאַנער בערג דאָס ליד פונעם ייִדישן פּאַלקסדיכטער און דער עכאַ פלעגט איבערחזרן די סטראָפּן און זיי פאַר־וואַנדלען אין אַ מערקווירדיק־האַרמאָניזירטן כאַר... ווען ער פלעגט זיך צעזינגען „הידד, הידד!“, איז געווען אַזוי זעלבסטפאַרשטענדלעך דער ענטפּער פון די פּוילישע בערג אויף זיין ליד וועגן אַ גאַרטן אינעם ווייטן, און דאָך אַזוי אים נאָענטן, אַרץ־ישראל. ס'איז געווען זעלבסטפאַרשטענד־לעך צוליב זיין אומענדלעכע ליבע צו וועלט, צו מענטש, צו נאַטור, צו שיינקייט, וואָס ער האָט געזוכט צו פאַרוואַנדלען אין איין גרויסן יום־טוב. אַט דעם יום־טוב האָט קאַצענעלסאָן געזוכט זיין גאַנץ לעבן, אַריינגע־בראַכט אים אין זיין שול, אין זיין דיכטונג, אין זיינע באַזוכן ביי אונדז אין טעאַטער.

שרייבנדיק די ווערטער, זע איך אים אין זאַקאַפּאַנע, מיין האַרציקן פּריינד איטשעלע — איך פלעג אים רופן ווי מיין ברודער יצחק — אַ צע־שטראַלטן, אַ צעזונגענעם, אַ יום־טובדיקן. ס'איז געווען אָנהייב 1926.

און אַט זע איך אים אין וואַרשע, אין 1940. פאַרשוונדן דער שמייכל פון די אויסגעטרוקנטע ליפּן. דאָס פנים איינגעשרומפּן, דער בליק פאַר־לאַשן, דער יום־טוב, פאַרשוועכט... נישט באַוויזן זיך צו דריקן די הענט אויף דער לעשנע־גאַס, וווּ מיר האָבן זיך צופּעליק באַגעגנט, ווי ס'האָבן זיך דערהערט טריט פון דייטשע שטיוול. אָן אַ וואַרט זיך פונאַדערגע־גאַנגען, אָן אַ זיי־געזונט, מיט פאַרשטיקטן ספּאַזם אין האַלדז... אויף שטענדיק פאַרשוונדן.

און אַט זע איך אים אין מדינת־ישׂראל... אין די יזכור־טעג נאָכן פּוילישן ייִדנטום, לייזען איך זיין „ליד פון אויסגעהרגעטן ייִדישן פּאָלק“... צום לעצטן מאָל געלייענט עס אינעם „קיבוץ לוחמי גיטאות“ ביי דער עפענונג פונעם מוזיי אויפן נאָמען פון יצחק קאָצענעלסאָן.

*
*
*

נאָך אַ דיכטער האָב איך דעמאָלט באַגעגנט אין זאָקאָפּאַנע. דאָס מאָל אַ פּוילישן. דעם באַרימטן באַזינגער פון די טאַטרי־בערג, קאָזשימיעזש פּשערוואָ־טעטמיער. ס'האָט מיך פּאַראַינטערעסירט די סודות־פּולע גע־שטאַלט פונעם מחבר פון דער דראַמאַטישער פּאָעמע „זאָווישאַ טשאַרני“, וואָס איך האָב נאָך אַלס שילער באַווונדערט אינעם וואַרשעווער רעגירונג־טעאַטער. פּאַראַינטערעסירט און פּאַראַינטריגירט. פונעם איידעלן, באַ־גייסטערטן פנים, וואָס איך האָב געטראָגן אין זכרון נאָך פון די לערנביכער, איז נישט פּאַרבליבן קיין שפור. עפעס אַן אומהיימלעכקייט האָט אַרויס־געקוקט פון זיין פּאַרלאַשענעם בליק, אַ מעלאַנכאָליע, וואָס איז גלייכ־גילטיק צום אַרום. אַ רעזיגנאַציע, וואָס באַוועגט דעם פּאַרוואָרלאַזטן גוף לויט אינערן, אַן אַ האַפענונג, אַן אַ ציל... סאַראַ חילוק צווישן דעם פּאַר־שטומטן באַזינגער פון די פּוילישע טאַטרי־בערג און דעם ליטוויש־ווייס־רוסישן יצחק קאָצענעלסאָן, וואָס שפּאַנט אַ צעזונגענער לכּבּוד די דאָזיקע בערג און טאַלן... ווער איז דער „געזעצלעכער“ וון פון דער דאָזיקער ערד און ווער איז איר שטיפקינד? וווּ ליגט די סיבה וואָס קאָזשימיעזש איז פּאַרשוויגן געוואָרן און יצחק האָט זיך צעזונגען? האָט זיך דער פּוילישער דיכטער אַנטוישט אינעם נייעם פּוילן, אין איר דיקטאַטאָרישער גרויס־קייט־מאַניע און קאַרופּציע, בעת דער ייִדישער דיכטער האָט געזען אין זיין וויזיע די „גינה קטנה“, וואָס ווערט פון חלוצישע הענט געפּלאַנצט אין די ווייטע מדבריות פון כּנען?...

ווען איך האָב טעטמיערן געזען אין אַ צייט אַרום אין וואַרשע זיך שלייכן ביי די ווענט, אַ באַוואַקסענעם, אַן איינגעשרומפענעם, פּלעגן זיך פּאַרבייגייער מיט מורא אַפּרוקן פון אים... ווי מ'האָט איבערגעגעבן, איז אים אַפּגעשטאַרבן זיין בן־יחיד, אַ יונגער מאַלער, דער איינציקער נאָענ־

זיגמונט טורקאח

טער מענטש וואָס איז אים פאַרבליבן. טעטמייער האָט זיך נישט געוואָלט
שיידן מיט אים און אייניקע טעג געהאַלטן דעם טויטן קערפער אין אַ פאַר-
שלאָסענעם חדר און נישט אָפגעטרעטן פון אים... ער האָט גערעדט צו אים
זיי צו אַ לעבעדיקן, געלייענט פאַר אים זיינע לידער... אפשר געשאַפן
נייע, זייער אינהאַלט איז צו קיינעם נישט דערגאַנגען... ווען מ'איז גע-
קומען אַרויסטראַגן דעם טויטן קערפער, האָט אים דער פּאָטער נישט גע-
וואָלט אַרויסגעבן:

— ער שלאָפט — האָט ער געשעפטשעט — וועקט אים נישט... מיין
זון שלאָפט אזוי רויק...

טעטמייער האָט פאַרענדיקט זיין לעבן אין משוגעים־הויז, איז זיין
באַפרייטן פוילן; קאַצענעלסאָן — איז אַן אומבאַקאַנטן קבר פון די דייטשע
פאַרניכטונג־לאַגערן.

**
*

נאָך אַן עפּיזאָד איז מיר פאַרבליבן אין זכרון פון יענעם קורצן באַזוך
אין זאַקאַפּאַנע. דער רעגיאָנאַל־עטנאָגראַפישער מוזיי וואָס האָט זיך אויס-
געצייכנט מיט זיין רייכער קאָלעקציע זאַמלונגען, וואָס האָבן געצויגן די
אויפּמערקזאַמקייט פון יעדן צוגערייזטן..

**
*

נאָך אַ צוויי וואָכן פאַרברענגען אין זאַקאַפּאַנע, האָבן איך מיך שוין
געפילט אַרבעט־פּעיק. האַלפּערן האָט זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט
קראַקע, וווּ ס'האַט געווינטערט די קאַמפּאַניע־מישפּחה. מיר האָבן
טאַקע אַ חודש־צייט אָפגעשפילט מיט זיי אונדזער קאַמער־רעפּערטואַר.
פון דאָרט האָבן מיר זיך אומגעקערט קיין וואַרשע און גענומען אַרגאַניזירן
אונדזער ערשטן טורניי נאָך אַסתר־רחלס טויט.

צו יענער צייט האָבן איך געהאַט די געלעגנהייט זיך ווידער צו באַ-
געגענען מיט דער „הבימה“, וואָס האָט אָנגעהויבן אירע גאַסטשפּילן אין
וואַרשע. זינט אונדזער באַגעגעניש אין מאַסקווע, ווען די הבימה־סטודיאַנטן
האָבן זיך אָנגעהויבן צו פּראָפּעסיאָנאַליזירן, האָבן זיי שוין באַוויזן זיך
צו דערווערפן אַ חשובן אַרט אינעם רוסישן טעאַטער און זייער שם איז

זיי פארויסגעגאנגען איבער די גרעסטע וועלט-מעטראפאליעס. די גאסט-שפילן פון דער „הבימה“ האָבן, פאַרשטייט זיך, אַרויסגערוּפן אַ גרויסע פרייד ביים פוילישן יידנטום און דרץ-ארץ און אַנערקענונג ביי דער פוילישער אינטעליגענץ. ס'איז געווען אַ מאַראַלישע פאַרגיטיקונג און דער-מוטיקונג אין דער גידערגעשלאַנגקייט און דעזאָריענטאַציע וואָס דער אַנטיסעמיטיזם און די דיסקרימינאַציע האָבן אַריינגעבראַכט אינעם יידישן לעבן. ס'האַט אַנגעפילט מיט נאַציאָנאַלן שטאַלץ די הערצער פון די פוילישע יידן און געוועקט די גלייכגילטיקע, געמוטיקט די אַקטיווע. גע-מאַנט ביי זיי מעשים. נישט איינער פון די איצטיקע וותיקים אין לאַנד האָבן צו פאַרדאַנקען זייער עליה די דעמאָלטיקע גאַסטשפילן פון דער „הבימה“ אין אייראָפּע. די הבימיאַנער האָבן זיך אליין נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון, סאַראַ גרויסע ווירקונג זייער טורניי האָט געהאַט אין יענער צייט אויף די יידישן מאַסן, כאַטש זיי אליין זענען דאָן אויך געווען דעזאָריענטירט און האָבן איבערגעלעבט אַן אינערלעכן קריזיס: אַמעריקע, צי ארץ-ישראל? דער דאָזיקער קריזיס האָט זיך פאַרענדיקט מיט צמחם פאַרלאָזן די „הבימה“, זיין לעבנסווערק, וואָס ער האָט אויסגעחלומט און מיט אַזוי פיל מסירת-נפש געשאַפן. ער האָט די דאָזיקע שפּאַלטונג פאַרויסגעפילט און זיך געשראַקן פאַר איר. איין מאָל, פאַרבייגייענדיק רימאַרקע 12, וווּ ס'זענען פאַרגעקומען זיינע ערשטע פרווון פון „הבימה העברית“ ביי די „חובבי-שפת-עבר“, האָט ער מיר אַנגעוויזן אויפן אַריינגאַנג און באַדויערט, וואָס יענע שיינע צייטן זענען פאַרשווונדן.

— איצט — האָט ער זיך באַקלאַגט פאַר מיר — זענען מיר אַריין אין פּראַפעסיע... ראַלן, הינטערקוליסן-פּאַליטיק... און דער ציל? — אַמעריקע... — ער האָט זיך געשראַקן פאַר אַמעריקע און זיין פאַרגעפיל האָט אים נישט גענאַרט...

די אויפטרעטן פון „הבימה“ האָבן, אַ חוץ דעם טיפן רושם וואָס זיי האָבן געלאָזן, אויך משפיע געווען אויף אַ סך טעאַטערס מיט דער נייקייט און געוואַנטקייט פון אירע דערגרייכונגען און אַנגערעגט געוויסע רעזשי-סערן צו גיין אין אירע דרכים.

**

די צוגרייטונגען צו אונדזער נייעם טורניי זענען אָנגעגאַנגען אינ-טענסיוו. ס'האָט אונדז דערמוטיקט די שטאַרקע פאַראינטערעסירונג, וואָס ער האָט אַרויסגערופן איבערן לאַנד. האָבן מיר טאַקע געהאַט בדעה אונ-טערצוטראַגן דעם עולם, אַ חוץ דער פּיעסע פון לעאַניד אַנדרייעוו „דער געדאַנק“, צוויי, אַזוי-גערופענע „אויסשטאַטונג-פּיעסן; „דער ערדגייסט“ פון וועדעקינד און „די גילדענע רויזע“ פון רעסלער. מיר האָבן ענדלעך אויסגענוצט די סקיצן פאַר די דעקאָראַציעס, וואָס פּריץ קליימאַן האָט בשעתו צוגעגרייט אין לעמבערג, באַשטעלט מוזיק-באַגלייטונג ביי יצחק שלאָסבערג און געהאַפּט מיט די דאָזיקע פּיעסן אויסצופילן דעם גאַנצן סעזאָן. צו אונדזער אַנטווישונג זענען די אויסשטאַטונג-פּיעסן נישט גע-פעלן דעם עולם און מיר האָבן געמוזט אויף גיך זיי פאַרבייטן אויף צוויי אַנדערע: „דער גורל“, באַאַרבעט דורך י. וואַקסמאַן פון אַ רוסישער מע-לאַדראַמע און „דער קרבן“, וועלכן מיינ ברודער יצחק האָט באַאַרבעט פון אַסיפ דימאָווס אַן איינאַקטער. ביידע פּיעסן האָבן נישט פאַרגעשטעלט מיט זיך קיין גרויסן ווערט. זיי האָבן אָבער פאַרמאַגט „סצענישקייט“, מיט אַנדערע ווערטער: סענסאַציאָנעלן סיפור-המעשה, שפּאַנענדיקן דיאַ-לאַג און פאַרכאַפּנדיקן ריטעם. אידאַ און איך האָבן, פאַרשטייט זיך, גע-האַט געשיקט-צוגעשניטענע און צוגעפאַסטע ראָלן, וואָס זענען פון פאַרויס-געווען אויסגעערעכנט אויף צו „געפעלן“.

אין אַ געוויסער צייט אַרום האָט זיך מיינ נישט-פאַרהיילטע פאַר-קילונג אָפּגערופן און מיר זענען געווען געצווונגען איבערצורייסן דעם טורניי. דאָס מאַל האָט מען מיך אַרויסגעשיקט אין די סאַסנאַווע וועלדער פון דער אַטוואַצקער ליניע. דאָרט בין איך אויך איבערגעקומען פּילסוד-סקיס מאַיאַיבערקערעניש און אָנגעהויבן טראַכטן וועגן ממשותדיקע אַרבעט אין וואַרשע, וואָס זאָל גלייכצייטיק דינען ווי אַ פּרוּודור צום אויסלאַנד-טורניי.

ס'איז געווען קלאַר, אַז אַ סעזאָן אין וואַרשע דאַרף זיין אין אַלע הינ-זיכטן גוט צוגעגרייט, סיי אין זין פון אַנסאַמבל, סיי פון רעפּערטואַר. די צוגרייטונגען האָבן געפאַדערט אַ סך צייט און די דאָזיקע צייט האָט אונדז געקאַנט געבן אַ נייער טורניי איבער דער פּראָווינץ.

**

די פוילישע פראָווינץ איז פון תמיד אָן געווען אונדזער הכנסה־קוואַל אויף צו דעקן דעפֿיצִיטן פון דער גרויסער שטאַט. וואַרשע, ווילנע, לעמ־בערג זענען געווען מיין פּאַקטישער אַרבעט־וואַרשטאַט, וווּ איך האָב דורכ־געמאַכט די פּראָדוקטיווסטע עטאַפּן פון מיין אַרבעט אין אייראָפּע. די שטאַט האָט געגעבן איר הסכמה, איר סמיכה, — די פּראָווינץ, דאַקעגן, איז געווען דער סאָלידער און דאַנקבאַרער אָפּנעמער. נישט איין מאָל פלעגן מיר אָבער עקספּלאַטירן דעם צוטרוי פון דער פּראָווינץ און איר ברענגען מינדערווערטיקע פּיעסן, וואָס זענען אָבער געווען באַקוועם פאַר אונדז. מיר פלעגן געבן זאַכן, וואָס זענען געווען פרעמד און אומפּאַרשטענדלעך פאַר אונדזער עולם, פאַר אונדז אָבער — ראָלן צום אויסצייכענען זיך. די פּראָ־ווינץ פלעגט עס געדולדיק טאָלערירן, מיט דער האַפּענונג אויף אַ צווייטן, ווערטפּולן גאַסטשפּיל.

פלעגן מיר זיי טאַקע געוויינטלעך פאַרגיטיקן פאַר די מינדערווער־טיקע גאַסטשפּילן מיט אַ „וויקט־טורניי, אָדער מיט קאַמעראַלע פּאַר־שטעלונגען פון אַ ווערטפּולן רעפּערטואַר. ווי ס'זאָל אָבער נישט זיין פלעגן אָפּילו די מינווערווערטיקע פּיעסן ווערן זאַרגפּעליק צוגעגרייט און, אויב זיי האָבן נישט געקאַנט באַפּרידיקן דעם פּיינשמעקער, האָבן זיי אָבער נישט שאַקירט זיין געשמאַק. מיר פלעגן די וואַקסמאַן־פּיעסן, למשל, אָדער אַ „טייוול לאַכט“ „אַנטשונדעווען“, אַזוי צו זאָגן, רייניקן, פּאַלירן, אויסבע־סערן שפּראַך, טעקסט; שאַפּן, אויף וויפל ס'איז געווען מעגלעך, אַ לאַגי־שע פאַרבינדונג און אידעישן הינטערגרונט. נישט איין מאָל האָבן די דאָזיקע פּיעסן, אַדאַנק אונדזערע „אַפּעראַציעס“, באַקומען די בעסטע אָפּ־רופן פון ערנסטע קריטיקער, ליידער האָבן נישט אַלע „גאַסטשפּילער“ גע־האַט די זעלבע באַציונג, אָדער פאַרשטענדעניש און די פּראָווינץ איז מיט דער צייט געוואָרן דאָס כּפּרה־הינדל פון פאַרשידענע אַקטיאַרישע „קאַ־פּריזן“ און חוצפּהדיקן עס־הארצות. דאָס האָט סוף־כל־סוף גורם געווען דאָס שאַפּן די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מילחמה אַ פאַרבאַנד פון טעאַטער־קאָמיטעטן אין לאַנד, זייער ציל איז געווען צו באַקעמפּן די

הפקרות, ארגאניזירן די טעאטער-באזוכערס און צו שטעלן אונטער א גע-
זעלשאפטלעכער קאנטראל די טעטיקייט פון די וואנדערנדיקע טרופעס.

אויב אונדזערע טורנייען אין דער ערשטער העלפט פון די צוואנציג-
קער יארן האבן געהאט א גרויסן דערפאלג, האבן מיר עס געהאט צו פאר-
דאנקען דעם אפקלאנג פון אונדזערע דערגרייכונגען אין „צענטראל-טעא-
טעו". דאס איז אבער געווען בלויז אן איבערחזרונג פונעם דערגרייכטן. מיך
האט געטריבן צו נייער שאפונג-ארבעט, צו א נייעם פארמעסט. צו אזא
פארמעסט האבן מיר באדארפט לייון דריי וויכטיקע פונקטן: באשטימען
די רעפערטואר-ליניע, אנגאזשירן דעם פאסיקן אקטיארן-אנסאמבל און
באקומען דעם אנטשפרעכיקן טעאטער-בנין אין ווארשע. די פינאנציעלע
פראגע האט אין דעם פאל ווייניקער באזארגט, ווארן מיר האבן געהאט
הינטער זיך די פראווינץ. זענען מיר ווייטער ארויס אויף א לענגערן טור-
ניי, בעת וועלכן מיר האבן געהאפט צו געווינען צייט און צו מאכן די גע-
העריקע צוגרייטונגען.

חבלי-לידה פון א טעאטער-סעזאן

ביים ארגאניזירן א טעאטער-סעזאן פלעגן זיך די איניציאטארן נוהג
זיין, קודם-כל, צו אנגאזשירן די טרופע און דערנאך ערשט זארגן וועגן
רעפערטואר. איך האב דאס מאל אנגעהויבן טראכטן פריער וועגן א רע-
פערטואר, וואס זאל אנטשפרעכן די פאדערונגען פון דער צייט און זיין אן
אויסדרוק פונעם געזעלשאפטלעכן פרוץ פון אונדזער טעאטער.

רעפערטואר איז שוין במילא טעאטער, דאס הארץ פונעם לעבעדיקן
ארגאניזם וואס טעאטער שטעלט מיט זיך פאר. כדי אבער דאס הארץ זאל
זיין א געזונטע טרייבקראפט אין א געזונטן גוף, דארף דער רעפערטואר
מיט זיך פארשטעלן א ריי קאנסעקווענט-צוגעקליבענע פיעסן, פאראיי-
ניקט אין א געמיינזאמען אידיען-פלאן, וואס איז מסוגל אויף א קינסט-

לערישן אופן אויסצודריקן די פארשידנסטע צאפֿלענישן פון מענטשלעכן גייסט.

איך בין נאך דאן געווען אונטער דער השפעה פון מייערכאלדס לערע, און דאס טעאטער דארף גישט זיין קיין פארענדיקט קינסטלעריש ווערק, ווי למשל, א פארענדיקט בוך, אדער בילד, נאך, פארקערט, אנטשעקן דעם צושויער מיט דער קינסטלערישער שאפונג וואס קומט פאר פאר זיינע אויגן און אריינציען אים אין דער דאזיקער שאפונג. קונסט, האט ער גע- האלטן, דארף אריינגעפירט ווערן אין לעבן און די בינע — אין צושויער- זאל. אונטערן איינפלוס פון מייערכאלדס לערע, האב איך געמאכט מייער ערשטע אויפפירונגען אין „צענטראל-טעאטער“.

במשך פון דער צייט האב איך באוויזן צו דערנענטערן זיך צו פיס- קאטארס שיטה, צו זוכן אין דער קונסט גישט נאך די אויסערלעכע וויר- קונג, וואס שטעלט פאר מיט זיך אן אויסשליסלעך עסטעטישן ווערט און וואס פארשווינדט, סוף-כל-סוף, מיטן פאלן פון פארהאנג. דאס טעאטער דארף גישט בלויז פארשענערן דאס לעבן, נאך אויך פארטיפן עס; גישט נאך זיין אן אפשפיגלונג פון דער צייט, נאך אויך א מיטל, אן אנרגעגונג און וועגווייזער ווי אזוי די צייט צו פארשענערן. איך האב געזוכט דעם סינטעז צווישן די צוויי שיטות. פאר אונזא סינטעז איז נייטיק געווען אן אנטשפערעכיקער רעפערטואר. האבנדיק פאר זיך די דאזיקע אויפגאבעס, איז מיר שוין לייכטער געווען זיך צו אריענטירן אינעם אויסוואל פון די ערשטע צוויי פיעסן, לכל-הפחות. נאכן אויסגעפינען די דאזיקע פיעסן, וואלטן מיר שוין געקאנט צוטרעטן צום אויסקלייב פונעם אקטיארן-בא- שטאנד און גלייכצייטיק אנהייבן זוכן א פאסיקן טעאטער-בנין.

נאך דעם ווי איך בין איבערגעקומען די תקופה פון „איראפעיש- קייט“, איז מיר קלאר געווארן, אז יעדער נייער טעאטער-פארמעסט ביי אונדז דארף זיך באזירן אויף אריגינעלן, דאס הייסט, יידישן רעפערטואר. אויב מיר וועלן במשך פון סעזאן, פאר וועלכן מיר האבן פארויסגעזען זעקס פיעסן, שפילן דריי איבערגעזעצטע, דארפן די אנדערע דריי באשטיין פון אריגינעלע יידישע ווערק. געפינען זיי זיך גישט אונטער דער האנט, דארף מען זיי שאפן, זוכן אינעם אלטן, גישט אויסגענוצטן אוצר און אריינהויכן

אין זיי היינטצייטיקייט. ווי אַ באַלערנדיקער ביישפּיל האָט דאָך מיר געדינט עטינגערס „סערקעלע“. געוואַלט האָט זיך שטאַרק עפענען דאָס טעאַטער מיט אַ גרויסן גאַלדפּאַדן־ספעקטאַקל. פאַר אַ צווייטן — אַרויס־קומען מיט אַ מאַדערנער פּיעסע פון אַ מחבר, וואָס איז נאָך אונדזער עולם נישט באַקאַנט. מיר האָבן זיך אַנגעלאָדן מיט אַ היפּשן באַגאַוש לייענ־מאַטעריאַל. אַנהייבנדיק פון אַקסנפּעלד, עטינגער, גאַטלאַבער און ענדיקנ־דיק מיט ערנסט טאַלער, ראַמען ראַלאַן און אַלעקסיי טאַלסטאָי.

דער ערשטער חודש פון אונדזער טורניי האָט באַדאַרפט דעצידירן אינעם אויסוואַל פון די ערשטע צוויי פּיעסן, כדי זיי באַצייטנס צוצוגרייטן און צו לייזן די איבעריקע פּראַגן וואָס זענען געווען דערמיט פאַרבונדן.

בעת אונדזער טורניי איבער שטעט און שטעטלעך, וואָס זענען מיר געווען באַקאַנט פון די פּריערדיקע באַזוכן, האָב איך פאַרבראַכט די פּרייע צייט איבערן לייענען די פּיעסן. אין די נייע ערטער וואָס מיר האָבן באַזוכט, האָב איך אַבער נישט געקאַנט ביישטיין דעם ניסיון און זיך געלאָזט ווילגיין, שפּאַצירנדיק אויף צו דערקענען זיי. איך האָב טאַקע נישט איין אינטערעסאַנטע זאַך דערלערנט און נישט איין עמאַציאָנירנדיקע איבער־לעבעניש מיטגעמאַכט. אייניקע פון זיי וויל איך דאָ דערמאַנען.

אַט זענען מיר אין טשאַרטקאָוו, גאַליציע, באַרימט צוליבן טשאַרט־קאָווער רבין און זיין הויף, וואָס האָט געשמט איבער דער אַמאַליקער עסט־רייך־אונגאַרישער אימפעריע. אַפילו אין די שכנותדיקע לענדער האָבן זיך געפּינען טשאַרטקאָווער חסידים, וואָס פּלעגן צו די יום־טובים אַריבער די גרענעץ, כדי צו עסן שיריים ביים רבינס טיש און צו דאָווענען אינעם קלויז ביי זיין פּאַלאַץ. ס'זענען אַפילו אַרומגעגאַנגען קלאַנגען צווישן פּאַלק, אַז הויכגעשטעלטע פּערזענלעכקייטן פונעם קייזערלעך־קעניגלעכן הויף פּלעגן זיך בשתיקה אַראַפּכאַפּן צום טשאַרטקאָווער רבין נאָך אַן עצה און אַז ער אַליין, דער רבי, הייסט עס, איז געווען אַן איינגייער אינעם קעניגלעכן פּאַלאַץ אין ווין.

ביי אונדזער באַזוך אינעם פּוילישן טשאַרטקאָוו האָט שוין דער אַמאַ־ליקער גלאַנץ פונעם רבינס הויף געהערט צו דער פאַרגאַנגענהייט, דער „טשאַרטקאָווער“ אַליין איז געווען אין אויסלאַנד און זעלטן פּלעגן זיך

באווייזן זיינע חסידים פון אנדערע לענדער. די פוילישע באַן־קאָנדוקטאָרן פון יענער ליניע האָבן זיך באַקלאַגט אויף דער „געפאַלנקייט“ פון רעליגיע ביי יידן, אויף פאַרשידענע „נאַרישע ספּאַרטן“, וואָס האָבן פאַרכאַפט די יוגנט:

— ווי קומען ידעלעך צו פוטבאָלמעטשן, האָבן זיי געטענהט אין אַ גאַליציאַנער פאַרגווישטן ייִדיש — ספּאַרטן איז אַ קריסטלעכע פרנסה, ידעלעך דאַרפן אַ רבין! האָבן מיר טאַקע אויך געהאַט פון זיי פרנסה! אַט איר, פּאַנאָווע, למשל, פאַרט פון לעמבערג קיין טשאַרטקאָוו, — חי איז דאָס געהערט געוואָרן אַמאָליקע צייטן, אז ידעלעך זאָלן קויפן באַן־בילעטן! וואָס איז? די באַנק פּאַלסקי וועט באַנקראַטירן? ס'וואַלט אייך געקאָסט ביליקער און מיר וואַלטן געהאַט פון וואָס צו לעבן! הייג-טיקע פּאַסאַזשירן, מיטטיינס געזאַגט...”

פון די „אַמאָליקע“ צייטן איז פאַרבליבן אינעם רבינס הויף אַ „זע-ווירדיקייט“, וואָס האָט געמאַכט אויף מיר אַן אומפאַרגעסלעכן איינדרוק, אַלער קאַציונע, וואָס האָט זיך גראַד צו יענער צייט געפינען אין טשאַרט-קאָוו, מאַכנדיק אויפנאַמעס פאַרן ניריאַרקער „פאַרווערטס“, האָט אונדז דערציילט אַ מערקווירדיקע געשיכטע. געווען אַ מאָל אַ פשוטער ייד אין לובלין, אַ טשאַרטקאָווער חסיד, וואָס פלעגט פאַרן צו זיין רבין איבער יע-נער זייט גרענעץ איין מאָל אין יאָר. אין אַ געוויסן טאָג האָט זיך דער חסיד צעקריגט מיט זיין ווייב און ווען זי איז אַראָפּ מיט אַן אַנגעצונדענער לאַמפּ אין קעלער, האָט ער איר נאַכגעשריגן: „ווער פאַרברענט!“... דער צופאַל האָט געוואַלט, אַז די לאַמפּ זאָל איר אַרויספאַלן פון האַנט און זי איז טאַקע פאַרברענט געוואָרן אין קעלער... אַ פאַרצווייפלטער איז דער חסיד אַפּגעפאַרן צו זיין רבין און אים דערציילט די אויסטערלישע מעשה, נאָכן אויסהערן זיין חסיד, איז דער רבי לאַנג געווען פאַרטון אין זיינע מחשבות און, נישט קוקנדיק אויף אים, האָט ער אַפּגעפסקנט מיט אַ זיפן:

— אַז מע האָט אַזאַ בייזע צונג, שווייגט מען...”

פון דעמאָלט אַן האָט דער חסיד אויפגעהערט צו רעדן. ער איז נישט צוריקגעפאַרן אַהיים, פאַרבליבן אין אַ פאַרוואַרלאָזטן חדר אינעם רבינס הויז און זיך אַפּגעזונדערט פון דער וועלט. איין מאָל פלעגט מען אים

אזעקשטעלן עסן אויפן פענצטער און ער פלעגט עס צונעמען ווען קיינער איז דערביי נישט געווען. איין מאָל אין נאַכט פלעגט זיך באַווייזן ליכט אין די לאַדנס פון זיין פענצטער. דאָס פלעגט ער זיך זעצן פראַווען חצות. דורך די שפאַרעס אין די לאַדנס האָט מען דאָן געקאָנט וואַרפן אַ בליק אויף אים, אָבער דאָס האָט געמוזט געטון ווערן אין דער גרעסטער שטיל-קייט, ווייל. דערפילנדיק די נאַענטקייט פון מענטשן פלעגט ער גיך פאַר-לעשן די ליכט און פאַרשווינדן. בלויז איין מאָל אין יאָר, צו כל-נדרי, פלעגט דער שותק פאַרלאָזן זיין חדר, זיך שטעלן ביים שוועל פון קלויז און אויך אַזוי שווייגנדיק זיך אומקערן צוריק. אַזוי יאָר-אין, יאָר-אויס, צענדלינגער יאָרן האָט ער זיך נישט געוויזן פאַר קיינעם און מיט קיינעם קיין וואָרט נישט אויסגערעדט.

ווען קאַציונע האָט מיר פאַרגעלייגט צו גיין נאָך אונדזער פאַרשטע-לונג זען דעם שותק, האָב איך מיט נאָך אייניקע חברים אָנגענומען דעם פאַרשלאָג. ווען טשאַרטקאָוו איז געווען פאַרטון אין טיפן שלאָף, האָבן מיר זיך שטילערהייט, דערנענטערט צום זייטיקן שטיבל אינעם רבינס הויף און מיט קלאַפּעדיקע הערצער זיך געשטעלט פאַר די לאַדנס. די פינצ-טערניש פון דער נאַכט, די מיסטעריע אַרום דער לעבעדיקער לעגענדע וועגן „לובלינער שותק“, ווי מ'האָט אים גערופן, די טויטע שטילקייט אַרום, האָט געשאַפן אַ מאַקבעט-שטימונג ביים דערוואַרטן דאָס דערשיי-נען פון די מכשפות... ממש שעקספירישע טראַגעדיע... און אַט עפנט זיך אינעווייניק אַ טירל מיט אַ שאַרפן סקריפּ און אויף דער שוועל באַווייזט זיך אַ געשטאַלט, וואָס האָט געמאַכט גליווערן דאָס בלוט. גלייך ווי אַ שאַטן פון יענער וועלט וואַלט געעפנט די דעק פון זיין קבר און אַרויס ממשיך זיין זיין נישט דערלעבט לעבן... ענלעך האָב איך אויסגעזען ביי מיין ערשטן אויפטריט אין שילערס „רויבער“, אין דער ראַל פון אַלטן מאָו, בעת ער ווערט באַפרייט פון קעלער, ווהיז זיין זון פראַנץ האָט אים סאַרשפאַרט...

איבערן איינגעהויקערטן גוף האָט זיך געטרייסלט אַ טויטנאַפּ, אויסגעפורעמט אין פאַרמעט, אַרומגערינגלט מיט ווייסע, לאַנגע האָר, וואָס האָבן זיך צונויפגעגאַסן מיט דער שיטערער באַרד, פאַרלאַשענע

אויגן, אַרומגענומען מיט אַ קרענקלעכער רויטקייט, זענען געווען טיף פאַר-
שטעקט אין די איינגעפאַלענע אויגנלעכער... דאָס צאַנקעדיקע ליכטל, וואָס
ער האָט געהאַלטן אין האַנט, האָט געוואָרפֿן אַ געבלעכן שיין, וואָס האָט
נאָך בלאַסער געמאַכט די טויטקייט פֿון זיין פנים און אויסגעציטערט אַ
משונהדיקן שאַטן הינטער אים אויף דער וואַנט... די לעבעדיקע מומיע
האַט זיך מיט לאַנגזאַמע טריט דערנענטערט צום פענצטער, שעפטשענדיק
עפעס מיט די ווייסע ליפֿן, זיך פֿלוצים אָפּגעשעלט, אָנגעשפיצט די אויערן,
זיך צו עפעס צוגעהערט און — די ליכט איז פאַרלאָשן געוואָרן און אַלץ
איז פאַרשווונדן, מיר האָבן זיך געלאָזט לויפֿן צום האַטעל, גלייך ווי הער
קאַטע מיט איר גאַנצן שטאַב מכשפות וואַלטן אונדז נאָכגעריטן אויף זייער
רע בעזעמער...

פֿון יענעם טורניי איז מיר אויך פאַרבליבן אין זכרון אַ פּאַל, וואָס
האַט זיך פאַר אונדז געקאַנט ענדיקן טרויעריק. מיר זענען געוואָרן פאַרבעטן
צו געבן אַ פאַרשטעלונג אין צעשין, אַ שטאַט, וואָס איז געווען געטיילט
אין צווייען, צווישן פּוילן און טשעכאָסלאָוואַקיי. כדי צו זען ייִדיש טעאַ-
טער, פֿלעגן טשעכישע יידן אַריבערקומען אין דער פּוילישער טייל שטאַט
און נאָך דער פאַרשטעלונג זיך אומקערן אַהיים. דעם טעאַטער-בנין, אין
וועלכן מיר האָבן געשפּילט, פֿלעגט מען אַנדערע ייִדישע טרופּעס נישט
פאַרדינגען. פאַר אונדז איז געמאַכט געוואָרן אַן אויסנאַם, צוליב דעם גע-
זעלשאַפטלעכן כאַראַקטער וואָס אונדזער אויפֿטריט האָט געטראָגן. די בינע-
אַרבעטער, וואָס זענען באַשטאַנען פֿון דייטשן, זענען געווען שטאַרק אויפֿ-
געבראַכט אויף דער ייִדישער חוצפּה צו פאַרשוועכן זייער שטאַטישן טעאַ-
טער און האָבן פשוט זיך באַמיט צו סאַבאַטירן אונדזער פאַרשטעלונג. עס
איז געווען זייער פּיינלעך, אַרויפֿגייענדיק אויף דער בינע, צו פּילן זייערע
בליקן פֿול מיט שנאה און פאַראַכטונג. צום גליק האָבן מיר מיטגעפּירט
אַן אייגענעם בינע-אַרבעטער און ער האָט שוין געהאַלטן אויג, אַז די פאַר-
שטעלונג זאָל אַדורך אָן סורפּריזן, אויף אונדז האָט אָבער געוואָרט אַ
פּיינלעכער סורפּריז נאָכן ענדיקן די פאַרשטעלונג. ווען דער פאַרהאַנג
איז געפאַלן, האָבן זיך אַ לאָז געטון הינטער דער בינע באַגייסטערטע צו-
שויער אונדז צו באַדאַנקען פאַר דער „גייסטיקער שפּייז“, ווי זיי האָבן

זיך אויסגעדריקט, וואָס מיר האָבן זיי צוגעטיילט. זיי האָבן זיך באַקלאַגט וואָס אַזוי זעלטן באַזוכט זיי אַ גוטער טעאַטער און געבעטן אונדז צו זיין אַפּטע געסט ביי זיי. ספּעציעל האָבן אויסגעדריקט זייער פּרייד די יידן פון דער טשעכישער זייט, וואָס האָבן בכלל נישט געוואָסט פון אונדזער עקזיסטענץ און דער דאָזיקער אַוונט איז געווען פאַר זיי ממש אַ רעוועלאַציע, אַן אַנטפלעקונג פון אַ קולטור, וואָס האָט זיך זיי אויסגעוויזן צו זיין מינ-דערווערטיק, מיט וועלכע זיי פלעגן זיך ביז דאָן שעמען.

דער דאָזיקער אַוונט וואָלט זיכער פאַרבליבן צווישן די שענסטע דערינערונגען ביי אונדז און ביי די צעשינער יידן, ווען נישט אַן אויס-ברוך פון ווילדן אַנטיסעמיטיזם וואָס האָט צעשטערט די דאָזיקע פּרייד.

אין שטאַט האָט זיך געפונען אַ הויכשול פאַר אַגריקולטור און די פּריצישע זינדלעך, די „גאַלדענע יוגנט“ און שטעקן-העלדן, וואָס האָבן דאָרט שטודירט, האָבן באַשלאָסן צו מאַכן אַ סוף צו דער יידישער חוצפה און איין מאָל פאַר אַלע מאָל אַפּצושרעקן סיי דעם עולם, סיי די אַקטיאָרן אַנצוגיין אויף להבא מיט יידיש טעאַטער. נאָך איידער מיר האָבן זיך באַוווּזן צו פאַרפאַקן, האָט זיך באַוווּזן הינטער דער בינע דער פאַראַנט-וואַרטלעכער פאַר דער פאַרשטעלונג, אַ טויטבלאַסער, אַ ציטערנדיקער, און אונדז געוואָרנט נישט צו פאַרלאָזן דעם טעאַטער-בנין, ווייל אין שטאַט קומען פאַר אַנטי-יידישע עקסצעסן. די סטודענטישע כוליאַגעס דרייען זיך אַרום איבער די גאַסן באַוואַפנט מיט שטעקנס און שלאָגן יעדן אַרויס-גייענדיקן פון טעאַטער מכות-רצח. פאַראַן אַ סך צעמזיקטע און פאַרווונ-דיקטע אויך צווישן די טשעכישע יידן. מיר דאַרפן, לויט זיין צעה, איבער-נעכטיקן אין טעאַטער און ערשט צומאַרגנס פרי אַפּפאַרן פון צעשין. די פּערספּעקטיוו צו פאַרברענגען אַ שלאַפּלאַזע נאַכט אינעם אומהיימלעכן בנין האָט אונדז לגמרי נישט געשמעקט. די צינישע שמיכלען אויף די פּנימער פון די בינע-אַרבעטער און זייערע וויצן אויפן חשבון פון די צע-מזיקטע, האָט אונדז באַוווּגן נישט אַנצונעמען דעם פאַרשלאָג און נאָך די זעלבע נאַכט צו פאַרלאָזן די שטאַט. צום באַנהויף איז געווען נישט ווייט צו גיין און ס'איז געווען נאָך גענוג צייט צו באַוווּזן צום לעצטן צוג. מיר זענען צוזאַמען אַרויס אויף דער אויסגעשטאַרבענער גאַס און ס'האַט

זיך אויסגעוויזן, און ס'איז דאָרט קיין לעבעדיקער מענטש נישט פאָראַן. פלוצים באַמערקן מיר צווישן די קאָלומנעס פון אַ גרויסן בנין, פאָר וועלכן מיר דאָרפן פאָרבייגיין, שאַטנס פון מענטשן מיט שטעקנס אין די הענט. ס'איז קיין ספק נישט געווען, און דאָס וואָרט אַ „דעלעגאַציע“ אויף צו געבן אונדז לעצטגעלט... צוריקציען זיך איז שוין געווען צו שפעט, האָבן מיר פאָרשנעלערט אונדזערע טריט און אַנגעהויבן אויפן קול צו רעדן פויליש און דווקא וועגן זאַכן, וואָס האָבן נישט קיין שייכות צו די געשעע-נישן. ווייזט אויס, און אונדזער גוטער פויליש, וועלכן זיי האָבן נישט דערוואָרט פון יידישע אַקטיאָרן, אונדזער דרייסקייט און כלומרשטע גלייכגילטיקייט צו זיי, האָט זיי אַריינגעבראַכט אין אַ צעמישונג און צע-טומלונג. זיי האָבן זיך איבערגעקוקט שווייגנדיק, ווי וועלנדיק זיך אַן עצה האַלטן מיט אַן אַנדער ווי אזוי צו האַנדלען און — איידער וואָס-ווען באַשערט געווען אויסצומיידן דעם גורל פון אונדזערע אַרעמע באַזוכער. דער דעמאָלטיקער אויפטריט איז טאַקע געווען אונדזער איינציקער באַזוך אין יענער שטאָט.

דעם דאָזיקן פאָרדריסלעכן פאַל האָבן אונדז פאָרגיטיקט די אויפטריטן אין קרעמעניעץ, וווּ מיר האָבן דווקא געשפילט אינעם רייך-קאָטוילישן בנין פונעם היסטאָרישן ליציי. פון דאָזיקן ליציי זענען אַרויס אַ סך שיינע גייסטער פון פוילישן פאַלק, צווישן זיי דער גרויסער יוליוש סלאָוואַצקי. די לעצטע יאָרן האָט זיך דאָרט געפינען אַ גלחים-סעמינאַר און מיר האָבן אויף אונדזערע פאָרשטעלונגען געהאַט אייניקע באַזוכער אין לאַנגע גלחישע מלבושים. דער פאָרוואַלטער פון סעמינאַר האָט זיך אַפילו פאָראַינטערע-סירט מיטן מצב פון יידישן טעאַטער אין פוילן, מיט זיין רעפערטואַר און עקאָנאָמישער לאַגע. ווען מיר האָבן אים דערציילט וועגן דער באַציונג פון געוויסע קרייזן, וועגן דיסקרימינאַציע און וועגן דעם צעשינער פאַל, האָט ער אַרויסגעוויזן טיפן פאָרדראָס און ווידערגעפיל:

— פון אונדזער ליציי האָט ער געזאָגט — גייען אַרויס אַנדערע פאַלאַקן. ביי אונדז הערשט דער גייסט פון סלאָוואַצקי... און אַט שפילן מיר אין דער שכנותדיקער דובנאַ, וואָס איז אַ סך ריי-

כער און אויפגעלעבטער פונעם פארוואַרפענעם קרעמעניץ. דאָרט געפי-
נען זיך מילן, ברויערייען, פלאַנטאַציעס פון האַפן, לויטן טשעכישן שטיי-
געל. מיר האָבן דאָ פאַר זיך אַ שיינע יוגנט, מיט אַ דראַמקרייז, פון וועלכן
מיר זענען געוואָרן ערן־מיטגלידער. פאַראַן אַפילו צוויי „פראַפעסיאָנעלע“
אַקטיאָרן, וואָס האָבן זיך דאָרט באַזעצט, פירן אַן מיטן דראַמקרייז און
פאַרן אויף „גאַסטראָלן“ אין די שכנותדיקע וואַלינער שטעט. אין דובנאַ
געפינען זיך זעוירדיקייטן וואָס דערמאָנען אַן דער וויכטיקער סטראַטע-
גישער פאַזיציע, וואָס די דאָזיקע שטאַט האָט פאַרנומען אין די קאַמפן
צווישן די דריי טראַדיציאָנעלע שונאים: רוסלאַנד, אוקראַינע און פּוילן.
אַט איז די פעסטונגשיל, איינע פון אַ סך ענלעכע שילן, וואָס זענען גע-
בויט געוואָרן אין די דאָזיקע ראַנדגעביטן. זיי האָבן געדינט גלייכצייטיק
אי פאַר גאַט, אי פאַר לייט, צו תפילה און צו ראַטעווען דאָס חיות קעגן די
היידאַמאַקישע און אַנדערע אַנגריפן.

אַן ענלעכע שיל האָב איך אויך געזען אין אַסטראַג. זי איז געווען באַ-
קאַנט אונטערן נאָמען: מהרש"א־שיל און האָט געדינט ווי אַ פאַרטיידי-
קונג קעגן כמעלניצקיס באַנדעס. אין איינע פון אירע ווענט האָט זיך אַפילו
געפינען אַ רוסישע האַרמאַטן־קויל, וואָס איז געבליבן דאָרט שטעקן. די
דאָזיקע שיל איז געווען פאַראייניקט דורך אַ טונעל מיט אַן אַלטן שלאַס
וואָס האָט זיך געפינען אין דער צווייטער זייט שטאַט.

אין דובנע האָט מיך בעיקר פאַראינטערעסירט די שטאַטישע פעסטונג
מיט די אונטערערדישע גענג, מיט די טורעמס, מיט די שוצגראַבנס, וואָס
זענען מיר אַזוי באַקאַנט פון גאַגאַלס „טאַראַס בולבאַ“. ס'איז אַמאָל גע-
ווען מיין באַליבט בוך, געקענט אים כמעט אויסנווייניק. און אַט רע-
קאַנסטרויר איך אויף דער וואַר די ריכטיקייט פון גאַגאַלס שילדערונג.
אַזעלכע שעהען־לאַנגע שפאַצירן און אין אַוונט די וואַרעמקייט, וואָס
פלעגט זיך טראַגן צו אונדז פונעם דאַנקבאַרן עולם, פלעגן זיין אַ פאַרגי-
טיקונג פאַר די שוועריקייטן און גרילצן, וואָס האָבן נישט געפעלט בעת
אונדזערע רייזעס.

און אַט פאַרן מיר צו דער באַן. איך זיץ לעבן באַלעגאַלע און הער זיך

צו צו זיין לעבנס-פילאָזאָפֿיע און בין, פֿאַרשטייט זיך, מסכים מיט אים אין אַלץ וואָס ער זאָגט:

— מיר, באַלעגאַלעס און איר, אַקטיאַרן — גיט ער מיר צו פֿאַרשטיין — זענען דאָך פון איין פּאַך: מיר לעבן פון די רעדער און איר לעבט פון די רעדער... וואָס זשע מיינט איר, ס'מעג אויף אונדז ביידן קומען אַ ישועה...

**

אַזוי פֿאַרנדיק מיט די רעדער פון באַנען, אויטאָבוסן און „ברייטשקעס“, איז אַרגאַניזירט געוואָרן אונדזער „וויקט“־סעזאָן, האָט מען צוגעגרייט די ערשטע צוויי פּיעסן, אַנגאַזשירט אַקטיאַרן, ביז מיר זענען אַראָפּגעקומען קיין וואַרשע — באַצייטנס צוצוטערען צו דער פֿראַקטישער אַרבעט. פֿאַר די ערשטע צוויי פּיעסן האָבן מיר באַשטימט גאַלדפֿאַדנס „לא תחמוד“ און ראָמען ראָלאַנס „די וועלף“.

מיט דער גאַלדפֿאַדן־פֿאַרשטעלונג האָבן מיר אויך געוואַלט באַצייִ־הענען דעם 50סטן יובל פון פֿראַפעסיאָנעלן ייִדישן טעאַטער. מיר האָבן אויסגעקליבן „לא תחמוד“ צוליב צוויי טעמים: די דאָזיקע גאַלדפֿאַדן־אַפּערעטע איז געווען ווייניקער אָפּגעשפּילט און צווייטנס, אַנטהאַלט זי רייכן שטאַף פון פֿאַרוויילנדיקער טעאַטראַלישקייט, וואָס קאָן אויסגענוצט ווערן ווי אַ קאַלירפֿולע קאַנווע פֿאַר אַ היינטצייטיקער געזעלשאַפֿטלעך־פֿאַליטישער סאַטירע.

„לא תחמוד“ איז געדרוקט געוואָרן אין 1897 אין קראַקע, אונטערן נאָמען: „דער שטן, אָדער דער צענטער געבאַט“. דער מאָנוסקריפֿט טראַגט דעם נאָמען „דער אַשמדאי“ און זיין שער־בלאַט, וואָס שטעלט פֿאַר אַ האַלבן נאַקעטן טייוול, איז געצייכנט פון גאַלדפֿאַדן גופא. דאָס שטיק ווערט אין דאָזיקן עקזעמפּלאַר באַצייכנט ווי אַ: „קאַמישע אָפּפּערעטא (צויבערמערה־כען) אין 5 אַקטן, 10 פֿאַרוואַנדלונגען און 29 בילדערן, אַריגינאַל פֿאַר־פּאַסט פּאָן אברהם גאַלדפֿאַדען (מוזיק, דעקאָראַציאָנען, קאַסטיומע אַראַנג־זשירט פּאַם פּערפֿאַססער), צום ערשטן מאַל אויפּגעפירט אויף דער ביהנע אין ניר־יאָרק (אַמעריקא, 1887)“.

צום צווייטן מאַל איז „דאָס צענטע געבאַט“ אויפּגעפירט געוואָרן

אין לעמבערג אין 1891 „אונטער דער פערזענליכען לייטונג דעס אוי-טאָרס“.

זיין דריטער גילגול איז פאָרגעקומען אין 1907 אין קיעוו, אינעם טעאָטער פון סעם אַדלער, אונטערן נאָמען „פריץ אין פראַק“ און אָפגע-האַלטן דאָרט אַ ביו גאָר גרויסן דערפאַלג.

נאָך דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד איז „לא תחמוד“ אויפגעפירט געוואָרן אין מאַסקווער „יידישן קאָמער-טעאָטער“ אין דער באַאַרבעטונג פון דאָברושין און גראַנאווסקי; אין „יידישן קונסט-טעאָטער“ פון מאָריס שוואַרץ אין ניו-יאָרק און איצט האָט אים דערוואַרט אַ נייע באַאַרבעטונג אין אונדזער „וויקט“.

פאַר דער דאָזיקער באַאַרבעטונג האָב איך געזוכט אַ דיכטער, וואָס זאָל, אַ חוץ דעם אַרויספילן גאַלדפאַדנס פאַלקסטימלעכן סטיל, אויך האָבן חוש פאַר הומאָר און פאַר געזעלשאַפטלעכער סאַטירע. דער אויסוואַל איז געפאַלן אויף משה בראַדערזאָן. אָבער — ווי קומט די קאָץ איבערן וואַסער? ער איז אין לאַדזש און איך — יעדן טאָג אין אַן אַנדערער שטאַט. איך שרייב אים אַן וועגן דעם, באַקום אַן ענטפער, שיק אים איבער מיין אַלגע-מיינעם פלאַן פון דער פאַרשטעלונג, איר סצענישע ליניע, איר אידעישן רוקנבויין, — ער שיקט מיר צוריק זיינע באַמערקונגען, פאַרשלאַגן און גאָר אין גיכן באַקום איך אַן אויספירלעכן סינאָפסיס, גאַנצע דיאַלאָגן, ליי-דער און עס ווערט געבוירן אַ פיעסע.

סאַראַ ווייטיק, וואָס די דאָזיקע בריוו פון משה בראַדערזאָן האָבן זיך נישט אָפגעראַטעוועט, וואָסער אינטערעסאַנטער, גייסטרייכער, הוי-מאַרפולער מאַטעריאַל, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש געווען פאַרן לע-בנסלוסטיקן, קלוגן און אינטעליגענטן בראַדערזאָן, איז פאַרלוירן געגאַנגען! סאַראַ רייכקייט פון שפראַך, משונהדיקע קאַלאַמבורן, ווערטער-עקווי-ליבריסטיק, אַן אוצר פון שפריכווערטער און גלייכווערטלעך האָבן אַנט-האַלטן די דאָזיקע בריוו! דער עיקר אָבער — מיר האָבן זיך פאַרשטאַנען, דערפילט, דערגאַנצט איינער דעם צווייטן און קיינעם וואַלט נישט איינ-געפאַלן, אַז דער אינסצעניזאַטאָר און באַאַרבעטער האָבן די דאָזיקע גע-מיינזאַמע אַרבעט געמאַכט דורך קאַרעספּאָנדענץ.

אגב — אין יארן שפעטער, אין בראזיל, אויפפירנדיק אין ריא דע זשאנירא שלום-עליכמס „גרויסע געווינס“, האב איך אן ענלעכן עקס-פערימענט געמאכט מיטן בארימטן מאלער לאזאר סעגאל, וואס האט גע-וווינט אין סאן-פאולא. סעגאל האט קיין מאל נישט פראיעקטירט קיין טעאטער-דעקאראציעס און די בינע-טעכניק איז אים געווען לגמרי אומ-באקאנט. האב איך אים דורך בריוו געגעבן ממש לעקציעס וועגן בינע-איינריכטונג, טעכניק און באלייכטונג, דערנאך אים אויסגעשריבן דעם אינהאלט פון שלום-עליכמס ווערק, אויפגעקלערט זיין געזעלשאפטלעכן הינטערגרונט און מיין צוגאנג צו אים אין דער סצענישער אינטערפרע-טאציע. אזוי ארום זענען לויט סעגאלס סקיצן און פראיעקטן געשאפן גע-ווארן די פרעכטיקע דעקאראציעס, וואס האבן אויף א הומאָרפולן אופן געהאלפן אַרויסברענגען די געווינטשענע אַטמאָספּער. אין דעם פּאַל איז אונדזער קאַרעספּאַנדענץ געפירט געוואָרן אין רוסיש און זיינע בריוו גע-פינען זיך אין מיין אַרכיוו.

אין דער באַארבעטונג פון „לא תחמוד“ האָבן מיר זיך באַמיט צו געבן אַן אַנדייט אויף די געשעענישן אין פּוילן נאָך פּילסודסקיס רעוואַ-לוציע. דעם דרוק פונעם „אַשמדאי“, דעם „יצר-הרע“, וואָס פּירט אַ כּסדר-דיקן קאַמף מיטן „יצר-טוב“, — אַ רמז אויף דיקטאַטור און דעמאָקראַטיע, אויפן אַנטיסעמיטישן קורס, וואָס באַשרענקט די פּרייהייט און עקזיס-טענץ-מעגלעכקייטן פונעם פּוילישן ייד, טרייבט אים פון אַרט צו אַרט, ברענגט אים אַפּילו צום קבר פון ר' שמעון בן יוחאי... ס'ווערט אויך נישט געשווינט דער אינערלעכער קאַמף אין די יידישע רייען, די צעריסנקייט, פּאַרטיי-מאַכינאַציעס און פּאַליטיקעריי... ס'איז אַלזאָ געוואָרן אַן איבע-ריק מאל באַשטעטיקט די גרויסקייט פון גאַלדפּאַדנס טעאַטראַלישקייט, וואָס קאָן צוגעפּאַסט ווערן צו יעדער צייט און פאַרשידענע באַדינגונגען; אַ באַווייז פון זיין אומאויסשעפּלעכן שטאַף פאַר טעאַטער-שאַפּונג.

פאַר דער צווייטער אויפפירונג, ווי געזאָגט, האָבן מיר אויסגעקליבן ראַמען ראַלאַנס „וועלף“, וואָס איז איבערגעזעצט געוואָרן פאַר אונדז דורך מיין ברודער יצחק.

מיר האָבן געוואַלט אַריינברענגען אין יידישן טעאַטער אַ פּיעסע וואָס

זאל אפשפיגלען די תקופה פון מאסן-באוועגונג, ווי דער יחיד איז נישט מער קיין פאסיוו שרייפל אין דער גרויסער מאשין פון צייט-געשעענישן, נאר, פארקערט, אן אקטיווער מיטבאטייליקטער און אויספורעמער פון נייע באגריפן און געזעצן.

„די וועלף“ פארמאגן נישט די קאנווענציאנעלע טעאטער-עלעמענטן. ווי, ליבע, אינטריגע, דרייעק-קאנפליקטן, טענטימענטאלע מישפחה-טראג-געדיע, „העפיענד“; זיי פארמאגן נישט אפילו קיין איין באטייליקטע פרויען-געשטאלט, וואס, ווי באקאנט, איז נישט קיין גרויסע מעלה פארן קאסע-דערפאלג. דאך האבן מיר באשלאסן צו מאכן דעם געוואגטן שריט אויפצופירן די פיעסע צוליב די צאפלידיקע, נאענטע טענער פון היינטיג-טיקייט, וואס האבן ארויסגעשלאגן פון איר יעדער פראזע, צוליב די אומ-ברחמנותדיקע, ריקזיכטלאזע קאמפן וואס קומען פאר אויף אלע געביטן פון אונדזער לעבן: דעם „האמא האמיני לופוס עסט“, וואס ראלאן שטעלט ארויס ווי א מאטא צום דאזיקן שטיק. מיר זענען געווען אריינגעצויגן אין די דאזיקע קאמפן, מיטגעדרייט זיך אין זייער וירוואר און געווען פון זייער ערשטע קרבנות. מיר האבן דעריבער געהאלטן פאר צוועקמעסיק צו עפענען פאר אונדזער עולם די הינטערקוליסן פונעם שפיל פון אינס-טינקטן און אמביציעס, וואס ראלאן אנטפלעקט אזוי מייסטערהאפט אין זיין ווערק.

די פרעמיערע פון „די וועלף“ האט עדות געזאגט, אז דער אויסוואל פון דער פיעסע איז געווען א געלונגענער.

**

האבנדיק באשטימט די ערשטע צוויי פיעסן, א חוץ אייניקע פון אונ-דזערע געשפילטע, האבן מיר שוין געקאנט צוטערעטן צו די ווייטערדיקע עטאפן פון דער צוגרייטונג: אנסאמבל און טעאטער-זאל.

אויב מיר האבן געקאנט צוזאמענארבעטן מיט בראדערזאנען און אן-גאזשירן אקטיארן שריפטלעך, איז אבער געווען אוממעגלעך אויפן זעלבן אופן צו באקומען א טעאטער-זאל און אונדזער פארוואלטער אברהם האל-פערן האט געמוזט פון צייט צו צייט „זיך צוכאפן“ קיין ווארשע.

הגם מיר האָבן געהאַלטן קאַמינסקיס טעאַטער, צוליבן דעפּעקט אין דער אַקוסטיק און צוליב זיין פאַרוואַרלאַזטן צושטאַנד, פאַר נישט פאַסיק פאַר אַ דראַמאַטיש טעאַטער, האָט ער אָבער געהאַט געוויסע מעלות, ווי: אַ גרויסע בינע מיט אַן אימפּאַזאַנטן פּראָסצעניום און 1200 זיצפלעצער, — באַינ־ברירה האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט אויף אים. ס'איז אָבער אַרויסגע-שוומען אַן אומגעריכטע שטערונג, וואָס האָט אונדז געקאָסט אַ סך עגמת־נפש און געלט.

דער בנין פון קאַמינסקי־טעאַטער האָט געהערט אין זיינע צוויי־דריטל צו דער שוועסטער פון אסתר־רחל, פרוי פולמאַן, און איין דריטל צו אונדז, אסתר־רחלס יורשים. פרוי פולמאַן האָט געהאַט אַן איידעם, אַ יונגן אַדוואָקאַט, וואָס האָט איינגעזען, אַז טעאַטער־עקספּלואַטאַציע איז אַ מער לויבאַר געשעפט ווי זיין פּראָפּעסיע, לכתחילה האָט ער איבער־גענומען די אַדמיניסטראַציע פון טעאַטער און מיט דער צייט די „דזשער־זשאַווע“, צאָלנדיק די באַלעבאַטים אַ קליינע סומע, וואָס האָט קוים גע-ללעקט אויף צו באַצאָלן שטייערן און אַנדערע מוניציפאַלע הוצאות. דער־וויסנדיק זיך, אַז מיר האָבן באַשלאָסן זיך צו באַזעצן מיט אונדזער טעאַטער אין וואַרשע און קיין אַנדער אָרט ווי קאַמינסקיס טעאַטער איז נישטאַ, האָט דער פּרישגעבאַקענער קאַמערסיאַנט געפּאָדערט פאַרן אָפּטרעטן דעם קאַנטראַקט אַן אומדערהערטע סומע. אים איז געווען גלייכגילטיק, — האָט ער געטענהט — צי אין „זיין“ טעאַטער וועט זיך געפינען אַ קולטור־פּאַ־זיציע, אָדער „ציפּקע פייער“, פאַר אים איז עס — ווי ער האָט זיך אויס־געדריקט — געשעפט און „געשעפט ווייס נישט פון קיין סענטימענטן“... ס'האַט אַפילו נישט געהאַלפן די אינטערווענץ פון דער פרוי פולמאַן און פון אַנדערע פאַמיליע־מיטגלידער. מיר האָבן געמוזט איינצאָלן די פאַר־לאַנגטע סומע און נאָך גרויס מאַטעריעל באַקומען דעם קאַנטראַקט.

איצט איז פאַר אונדז געשטאַנען אַ צווייטע אויפגאַבע: אויסבעסערן די אַקוסטיק און צוגעבן דעם אומהיימלעכן צירק־בנין אַן עסטעטישן אויס־זען, וועגן דער אַקוסטיק האָבן מיר זיך געוואָנדן צום גרעסטן ספּעציאַליסט אין פּוילן, פּראָפּ' פּשיבילסקי, וואָס האָט אויפגעבויט דעם שיינעם „טעאַ־טר פּאַלסקי“. צוזאַמען האָבן מיר געקלעטערט איבערן בוי־דעם פונעם בנין.

אריינגעקראכן אינעם ריזיקן קאנוס, וואס האט זיך געצויגן פונעם באַ-
 רימטן „סלופ“ אין צענטער פונעם זאל און אונטערגעהאלטן די דאָך-
 קאנסטרוקציע; מיר האָבן באַטראַכט די גאַלעריע, וואָס האָט אַרומגערינגלט
 דעם צושויער-זאַל, אויך דעם קעלער מיט די פאַרשידנסטע גענג און קאַ-
 רידאַרן. צום סוף האָט דער פּראָפּעסאָר דערקלערט, אַז כּדי אויסצובעסערן
 די אַקוסטיק, דאַרף מען באַזייטיקן דעם סלופ מיטן קאָנוס, הייבן דעם
 דאָך, מיט איין וואָרט, לויטן בודזשעט וואָס ער האָט פאַרגעשטעלט, האָט
 זיך בעסער געלוינט אויפצובויען אַ נייעם בנין... אין ערגסטן פאַל, האָט ער
 רעקאָמענדירט צו פאַרשיטן די אינעווייניקסטע טייל פון קאָנוס מיט זע-
 געכץ, פאַרהענגען די גאַלעריע מיט שווערע פאַרהאַנגען, וועט עס אפשר
 העלפן. קיין גאַראַנטיע גיט ער נישט, די קאַנצעפּציע פון פאַרהענגען די
 גאַלעריע מיט באַוועגלעכע פאַרהאַנגען איז מיר דווקא געפּעלן. דאָס וואָלט
 קודם-כל צוגעגעבן אינטימקייט דעם ריזיקן זאַל און וואָלט אויך געווירקט
 אויף זיין עסטעטישן אויסזען.

מיר האָבן טאַקע געפּאָלגט זיין עצה, פאַרשאַטן דעם קאָנוס, אינוועס-
 טירט אַ צווייטע גרויסע סומע אויף לייוונט אַרום דער גאַלעריע און אויף
 טעפּיכער פאַר די דורכגענג אין זאַל. אויב די אַקוסטיק איז דערפון נישט
 געוואָרן אידעאַל, איז זי אָבער געוואָרן שטאַרק אויסגעבעסערט, בעיקר
 פאַר גרעסערע פאַרשטעלונגען. דעם ברייטן קאַרידאַר, וואָס האָט אַרומגע-
 רינגלט דעם זאַל, האָבן מיר אויסגעלייגט מיט לינאַלעום, די ווענט באַ-
 האַנגען מיט בילדער פון אונדזערע וואַרשעווער פּלאַסטיקער און געשאַפן
 דערמיט אַ בילדער-אויסשטעלונג, וואָס האָט קאַנקורירט אין די אַנטראַקטן
 מיט די „פּיש מיט קליסקעלעך“, מיט וועלכע דאָס טעאַטער פּלעגט מהנה-
 זיין זיינע „קליענטן“. אמת, איזאַק גערטנער, דער פּאָפּולערער רעסטאָראַן
 און בופּעט-אייגנטימער האָט פּראָטעסטירט קעגן דער „נייער מאַדע“, וואָס
 ציט אים אָפּ די געסט פון בופּעט, אָבער היות ווי אַזאַ פּונקט איז נישט
 געווען דערמאָנט אין זיין קאָנטראַקט, האָט ער געמוזט דערמיט מסכים זיין.

מיר האָבן אויך געזאָרגט פאַר דער באַקוועמלעכקייט און היגייענישע
 באַדינגונגען הינטער די קוילסן, רעמאָנטירט די גאַרדעראַבן פאַר די אַק-
 טיאָרן און טעכנישן פּערסאָנאַל, פאַרשענערט דעם פּראַנט און דעם האַל

פארן אריינגאנג, מיט איין וואַרט, זיך באַמיט צו פאַרוואַנדלען דעם „צירק“ אין אַן עסטעטיש-אויסזענדיקן טעאַטער-בנין.

גלייכצייטיק מיטן צוגרייטן דעם טעאַטער-זאַל האָבן מיר אויך אונ-טערגעהאַנדלט מיט אַקטיאָרן. ביז איצט האָבן מיר געשפּילט ווי אַ קאַ-לעקטיוו. דאָס האָט פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ דעמאָקראַטישער אופן פון צוזאַמענאַרבעט. ס'איז אָבער געווען אַ שטערונג פאַר רעפּערטואַר-אויס-וואַל, פאַר „איבעריקע“ אינוועסטיציעס ווי אַ סך פון אונדזערע אַקטיאָרן האָבן עס באַטראַכט. דער באַגריף „קאַלעקטיוו“ האָט נישט געשטערט יעדן איינעם צו טראַכטן וועגן זיינע פּערזענלעכע אינטערעסן, ראָלן, רעק-לאַמע, אויף אַן אופן, וואָס האָט ווייט נישט אַנטשפּראַכן דעם כאַראַקטער און באַשטימונג פון קאַלעקטיוו. ס'איז אונדז נאָך געלעגן אין זכרון דער לעמבערגער אינצידענט, וואָס האָט גורם געווען אַפּצושטעלן די טעטי-קייט פון „וויקט“. מיר האָבן נישט געזען קיין אַנדערע מעגלעכקייט אַנצו-גיין מיט פּראַדוקטיווער אַרבעט, ווי נאָר דורך אַ מאָדוס פון שכירות ווען דער אַקטיאָר האָט נישט קיין דעה איבער די הוצאות פון טעאַטער, איבער זיין רעפּערטואַר-ליניע און אַנדערע אָרגאַניזאַציאָנעלע אַרבעט. היות ווי קיין געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציע, וואָס זאָל נעמען אויף זיך אַזאַ עול איז נישט געווען, האָבן מיר, קעגן אונדזערע פּרינציפּן און ווילן, געמוזט נעמען אויף זיך די שווערע לאַסט פון צאָלן געהאַלט דעם גאַנצן קינסט-לערישן און טעכנישן פּערסאָנאַל. מיר האָבן זיך אַפּגעגעבן חשבון וועגן דער שווערער אחריות, וואָס מיר — אידאָ און איך און אברהם האַלפּערן — נעמען אויף זיך. קיין אַנדער אופן אויף צו שאַפּן אַ קינסטלעריש טעאַ-טער איז אָבער נישט געווען. מיר האָבן זיך אַנגענומען מיטן גלויבן אינעם „געוויסן“ פון אונדזער „בעסערן“ עולם, וואָס פלעגט ביי יעדע געלעגנ-הייט פּאָדערן אַ גוט טעאַטער, צוזאַגנדיק ווייטגייענדיקע אונטערשטיצונג.

**

דאָס אַנגאַזשירן אַקטיאָרן איז צוגעגאַנגען אַ סך שווערער ווי מיר האָבן זיך עס לכתחילה פאַרגעשטעלט. געוויינטלעך, אַז מיר פלעגן זיך צונויפּטרעפּן מיט אַקטיאָרן, פלעגט יעדער איינער אויסדריקן זיין באַדויע-

רונג, וואָס ס'קומט אים נישט אויס מיטצואַרבעטן מיט אונדז און כסדר אונטערשטרייכן, אַז „צו אייך וועלן מיר גיין פאַר העלפט געלט“... ווען ס'האַט זיך אָבער, ווי אין דעם פּאַל, געמאַכט די געלעגנהייט, האָט יעדער איינער געשטעלט אַזעלכע „מאַראַלישע“ און מאַטעריעלע באַדינגונגען, אַז די אַרגאַניזירונג פון סעזאָן איז געוואָרן אומגעהייער באַשווערט. עס איז אויך פּראָוואַצירט געוואָרן אַ קעגן־שטימונג אין די פּאַראַיינקרייזן, וואָס האָט אונדז קיין טובה נישט געטון.

מיר זענען געווען דעצידירט אויף די ווייטגייענדיקסטע קאַמפּראַ- מיסן און קרבנות, אַבי צו דערגרייכן אונדזער ציל. דאָס אַפטרעטגעלט פאַרן טעאַטער, דער רעמאַנט, די קויזיע פאַר צוויי וואַכן גאַזשע, וואָס מיר האָבן געמוזט איינלייגן אין פּאַראַיין, ווי אויך די האַלבע גאַזשע פאַר רעפּעטיציעס האָבן פאַרשלונגען אונדזערע אַפּגעשפּאַרטע געלטער פון דער פּראָווינץ. מיר האָבן געמוזט אויף ס'נײַ געמען שרייבן וועקסלען... אין דער גרויסער איילעניש און אונטער די שוועריקייטן וואָס דער פּאַראַיין האָט אונדז געמאַכט, האָבן מיר זיך געאיילט מיטן אונטערשרייבן די קאַנטראַקטן מיט די אַנגאַזשירטע אַקטיאָרן און טעכנישן פּערסאָנאַל. צום סוף האָבן מיר זיך אַרומגעזען, אַז מיר דריי, אידאַ, איך און האַלפּערן, האָבן זיך אַליין פאַרזען און נישט פאַררעכנט אונדזער אַרבעט אין בודזשעט. מיר גייען אַלזאָ פון פּאַרויס אויף נישט צו פּאַרדינען...

דעם ניינצנטן אַקטאָבער 1926 איז נאָך גרויסער מי, נאָך לאַנגע צו- גרייטונגען און שווערע חבלי-לידה געעפנט געוואָרן אונדזער נייער סעזאָן אין וואַרשע. אַ דאַנק אייניקע נומערן „ליטעראַרישע בלעטער“ פון יענער צייט, וואָס מיר האָט זיך איינגעגעבן צו באַקומען, קאָן איך איצט איבער- געבן דעם אינהאַלט פון אונדזער ערשטן אַנאַנס אינעם דערמאַנטן זשורנאַל אין שייכות צו דער עפענונג פון „וויקט“:

די איבערגעריסענע תקופה

דינסטיק, דעם 19טן ד. ח. קומט פאר די פייערלעכע
דערעפענונג פונעם

ווארשעווער יידישן קונסט־טעאטער („וויקט“)

אונטער דער לייטונג פון

אידא קאמינסקא און זיגמונט טורקאוו

צום פופציקער יובל פון יידישן טעאטער ווערט אויפגעפירט
א גאלדפאדן־שפיל אין 3 אקטן (7 בילדער) מיט א פראלאג

דאס צענטע געבאט

„לא תחמוד“

אינסצעניזאציע און רעזשוי: זיגמונט טורקאוו; אינטערמעדיעס:
משה בראדערזאן; מוזיק־אילוסטראציע: יוסף קאמינסקי; דער
קאראציעס און קאסטיומען: יוסף שליווניאק; כאַרעאַגראַפישע
אינטערמעדיעס: מ. אמבראזשעוויטש.

דער ארטיסטישער אַנסאַמבל באַשטייט פון (לויטן א"ב):

פרויען: סאַניע אַלטבוים, פּרידע לוריע־שפיגעל, נאַטאַליע ליפּמאַן, קלאַראַ
סעגאַלאַוויטש, אידא קאמינסקא, חנה קעלען, אסתר ראַפּעל, רויזע שושנה.
ה"ה: חבל בונגאַן, יצחק גרודבערג, אַדאַם דאַמב, זלמן הירשפעלד, זיגמונט
טורקאוו, משה ליפּמאַן, דוד לעדערמאַן, יעקב מאַנדעלבלויט, מאיר מעלמאַן,
פּסח קערמאַן א"א.

באַלעט־לייטערין: מ. אמבראַזשעוויטש; בינע־אינספּעקטאָר: ב. עפּשטיין.
סופּלער: מ. זאַנדבערג; פּאַריקמאַכער: ג. ראַטשיין. קאַסטיומען: מ.
ליכטענבערג. רעקוויזיט: מ. אייזענבערג. ליכט־עפּעקטן: סט. סוואַלאַוו.
הויפּט־מאַשיניסט: ל. אַלטשולער.

דירעקטאָר־פּאַרוואַלטער: אבר. האַלפּערן; אַדמיניסטראַטאָר: מ. מאַקסימאַוו.
ג. אַדמיניסטראַטאָר: אַרנאָלד גינצבורג; סעקר' פון „וויקט“: מ. מעלמאַן.

דערפארונגען און מסקנות

פון די ערשטע צוויי אויפפירונגען האָט אַ גרעסערן דערפאַלג געהאַט די צווייטע, „וועלף“. „לא תחמוד“ האָט זיך ביי דער פרעמיערע אַרויס-געוויזן איבערגעלאָדן. איך האָב צומאַרגנס געשטראַכן טעקסט און גע-מאַכט ענדערונגען אין דער פּלאַנירונג פון געוויסע סצענעס.

אַרויסגעוויזן האָט זיך אויך אַז געוויסע סאַטיריש-פּאַליטישע רמוים, וואָס האָבן ביי די רעפּעטיציעס אויסגעזען צו זיין דרייט, קעמפּע-ריש, האָבן, ביים צוזאַמענטרעף מיטן עולם, נישט געפונען דעם גע-העריקן אַפּקלאַנג און געווירקט ווי אַן איבעריקער באַלאַסט, וואָס באַ-שווערט דעם ריטעם און אַנטוויקלונג פון דער אַקציע. זענען זיי אויך באַ-זייטיקט געוואָרן. ס'איז געווען אַן איבעריקער באַווייז, אַז פּובליציסטיק און סצענישקייט זענען אויסגעשפּראַכענע אַנטאַגאָניסטן, און אַז אַקטועלע טעמעס, וואָס זענען לייכט אויפנעמיק, ווי לייען-מאַטעריאַל, פאַרשיכרן זייער ווירקונג ביים איבערפּלאַנצן אויף דער בינע אין זייער זשורנאַליס-טישער פאַרעם. די סצענישע רעפּאַרטאַזשן, וואָס ווערן אַפט אַרויסגע-בראַכט אויף דער בינע און צייכענען זיך אויס מיט זייער ווירקונגראַפּט, ווערן טאַקע געמאַכט פון געניטע דראַמאַטיקער, נישט פון זשורנאַליסטן. די דאָזיקע אַקסיאַמע האָב איך פאַרזען ביי דער צוזאַמענאַרבעט מיט בראַ-דערזאַנען איבערן טעקסט פון „לא תחמוד“.

אַ צווייטן מאַמענט, וואָס איך האָב פאַרזען ביי דער דאָזיקער אויפ-פירונג איז געווען די דעקאָראַטיווע לייזונג. ס'האַט זיך אַרויסגעוויזן אַז די מאַנומענטאַלע קאָנסטרוקציע וואָס ס'האַט קאַמפּאַנירט דער קינסטלער שליוונאַק, האָט אַנדערש געווירקט אינעם מאַקעט און לגמרי אַנדערש ביים אַריבערטראַגן זי אויף דער בינע. זי איז געווען צו מאַסיוו, צו האַ-מעטנע פאַר דער לייכטקייט און שפּילעוודיקייט, אין וועלכע ס'איז געווען געפּלאַנט די אַקציע. מ'האַט אויפן זעלבן אופן זי געקאַנט אויסנוצן פאַר

א שעקספיר־פארשטעלונג, אדער ווי אן אבסטראקטן פאן פאר א מאדער־נער דראמע, וואס פאדערט גלייכצייטיק אייניקע שפילפלאכן. ווייזט אויס, אז מיין אויג איז נאך גישט געווען גענוג געניט אויף צו אריענטירן זיך באצייטנס אין דער ווירקונג פון אן איבערגעטראגנעם מאקעט אויף דער בינע. לייכטער איז מיר אנגעקומען בשעתו דאס אריבערטראגן פונעם וועסטיבול פונעם ווילנער שטאטזאל אויף דער בינע, — דארט האב איך דאך געהאט דעם מוסטער אין דער נאטירלעכער גרויס. אמת, ווען מ'האט די דעקאראציע פון „לא תחמוד“ אנגעהויבן צו קאנסטרוירן אויף דער בינע, האב איך מיך געכאפט אויף דעם טעות, אבער צוריקציען זיך איז שוין געווען צו שפעט.

אן ענלעכן פאל, אבער אין א פארקערטער ריכטונג, האב איך געהאט צוואנציק יאר שפעטער מיט מיין אויפפירונג פון זשארוזשע אמאדאס „ענד־לאזע ערד“ מיטן טעאטער „קאמעדיאנטעס“ אין ריא דע זשאנירא. דער מאקעט פאר דער דעקאראציע — צוגעגרייט פונעם גלענצנדיקן בראזיל־יאנער סצענאגראף טאמאס סאנטא ראזא — איז געווארן געפלאנט פאר דער גרויסער בינע פון שטאטישן טעאטער („מוניציפאל“). די אקציע אויף די פארשידענע פלאכן פאר דער גרויסער צאל בילדער און מאסן־סצענעס איז געווען פארטראכט און צוגעגרייט בעת די רעפעיטיציעס, בהסכמ צו דער אנטשפרעכנדיקער פערספעקטיוו, וואס ס'איז געווען מעגלעך צו שאפן נאר אויף א גרויסער בינע. א קורצע צייט אבער פאר דער פרעמיערע האט „קאמעדיאנטעס“ פארלוירן די מעגלעכקייט ארויסצוקומען מיט דער דא־זיקער פארשטעלונג אין שטאטישן טעאטער צוליב דער פאליטישער גישט־כשרות פון זשארוזשע אמאדא אין די אויגן פון די דעמאקראטיקע שטאטישע טאטעס. מיר זענען געווען געצווינגען זי צו געבן אינעם קליינעם „זשימ־נאסטיקא“־זאל, מיט דער מיניאטור־בינע. פארשטייט זיך, אז פון אזא געצווינגענער קאנדענסירטקייט האט געליטן די גאנצע אטמאספער פון דער פארשטעלונג, ווייל ס'האט געפעלט די רחבות פון „ענדלאזע ערד“ — דער הויפט־עלעמענט פון אמאדאס ווערק.

גישט געקוקט אויף די דערמאנטע דעפעקטן, וואס גישט אלע האבן, אגב, באמערקט, האט „לא תחמוד“ — אדאנק דער גלענצנדיקער מוזיק־

באָרבעטונג פון יוסף קאַמינסקי און דעם ערשטקלאַסיקן שפּילן פון אַלע אַנטיילגעמער — געהאַט אַ היפשן דערפאַלג. עס האָבן אויך צוגעשפּילט די יום־טובים, אין וועלכע מיר האָבן געעפנט אונדזער סעזאָן און דאָס האָט במילא אַריינגעבראַכט אַ פייערלעכע שטימונג און אַ גרויסן עולם אין טעאָטע. אַן אַוונט פאַר דער עפענונג פון סעזאָן איז פאַרגעקומען אַ פייערלעכע אַקאַדעמיע. ס'האָבן זיך באַטייליקט פאַרשטייער פון אַלע ייִדישע צייטונג־גען, ייִדישע סיים־דעפוטאַטן און ראַטמענער. דאָס האָט אונדז במילא אַנגעפּילט מיט גלויבן אין פּאָזיטיווע רעזולטאַטן פון אונדזערע אַנשטרענג־גונגען. מיר האָבן אַן איבעריק מאַל דערפּילט, אַז אונדזער טעאַטער איז אַ נויטווענדיקייט, אַ וויכטיקער פּאַקטאָר אינעם ייִדישן לעבן. דאָס האָבן מיר דערפּילט, און דאָס האָבן דערפּילט אַלע קולטור־געזעלשאַפטלעכע טוער.

צי האָט עס דערפּילט אויך אונדזער עולם?

**
**

כדי אַנצובינדן אַ נאַענטן קאַנטאַקט מיט אונדזערע באַזוכער, צו הערן זייערע אַרויסזאָגונגען און סוגעסטיעס, האָבן מיר איינגעפירט אין פּאַיע פון טעאַטער אַ בריווקאַסטן מיט אַנקעטע־בויגנס, וואָס האָבן אַנטהאַלטן פּראָגן וועגן דער פּיעסע, רעזשי, שפּילן, רעפּערטואַר אד"גל. די ערשטע צייט האָט דאָס אַרויסגערופן ביי אונדזערע באַזוכער אַ שטאַרקן אינטערעס און מיר האָבן געוויסע באַאָבאַכטונגען גענומען אין אַכט און זיך צוגעפאַסט צו זיי. מיט דער צייט אָבער, מיטן פאַלן פונעם באַזוך, איז אויך געפאַלן דער אינטערעס צו די אַנקעטע־בויגנס...

לאַמיר זיך אָבער אומקערן צו דער צווייטער פרעמיערע, צו די „וועלף“. ביים לייענען די פּיעסע פאַרן אַנסאַמבל האָבן מיך אייניקע אַק־טיאָרן געוואָרנט נישט צו שטעלן זי, ווייל דאָס איז „אַ זיכערער דורכ־פאַל“... צום גליק האָבן מיר, ווי געזאַגט, אַרגאַניזירט דאָס טעאַטער נישט אויף „קאַלעקטיווע“ יסודות און מיר זענען נישט געווען געצוונגען זיך צו רעכענען מיט דער מיינונג פון אונדזערע מיטשפּילער. אמת, אַזעלכע „חברישע“ באַמערקונגען האָבן אונדז קיין מוט נישט צוגעגעבן, אָבער

יעדנפאלס גישט געשטערט אונדז אַנצוגיין מיטן פֿאַרויסבאַשטימטן אָר־ בעטפלאַן.

איינער פון די הויפטמאָטיוון קעגן דער פּיעסע איז געווען: „ווי וועט דער עולם אויפנעמען אַ פֿאַרשטעלונג אָן איין פּרויז? ... אַ צווייטער מאַ- טיוו: „די וועלף“ זענען נישט-לאַנג געשפּילט געוואָרן מיט גרויס דער- פּאָלג אין פּוילישן טעאַטער, איז ווי קאַנען מיר קאַנקורירן מיט אים? ... די הויפּט-סיבה אָבער איז געווען, ווי ס'געשעט אָפט אין טעאַטער, וואָס די אַקטיאָרן האָבן נישט אַרויסגעפּילט, נישט אַרויסגעזען די ראַלן וואָס זענען געווען פֿאַר זיי באַשטימט, די פּרעמדע מיליע אין וועלכער זיי דאַרפן אויפּלעבן זייערע סצענישע געשטאַלטן. אַן ענלעכער פּאַל האָט בשעתו פֿאַ- סירט אין „צענטראַל“ מיט מאַליערס „קאַרגן“, וואָס איז דאָרט אַ לאַנגע צייט אָפּגעלעגן אין שופּלאַד און קיינער האָט נישט געוואָגט זיך צוצורירן צו אים.

דער חילוק צווישן אַקטיאָר און רעזשיסער, די צוויי הויפּט־פּאַקטאָרן אינעם שאַפן פון אַ פֿאַרשטעלונג, מאַניפעסטירט זיך געוויינטלעך צום בולסטן אין דער ערשטער פּאַזע פון זייער צוואַמענאַרבעט, דעם אַקטיאָרס שאַפונגקראַפט טרייבט אים קודם־כל צום אויסחלומען זיי געשטאַלט, זיין אינדיווידועלען סצענישן אויסלעבן זיך. דער רעזשיסער, דאַקעגן, חלומט אים די גאַנצקייט פון דער פֿאַרשטעלונג, וואָס שטעלט פֿאַר מיט זיך אַ האַרמאָנישע צונויפשמעלצונג פון די אינדיווידועלע סצענישע לעבנס. ער פֿאַראייניקט זיי אין אַן אינערלעכער און אויסערלעכער גאַנצקייט. דער אַקטיאָר זעט קודם־כל זיך, זיין ראַל ווי אַ דאָמינירנדיקן עלעמענט אין דער מאַזאַיק פון דער פֿאַרשטעלונג. ערשט שפּעטער, אינעם גאַנג פון דער אַרבעט, מיט דער מיטהילף פונעם רעזשיסער, ווערט ער אַרויפגעפירט אויפן שליאַך פון קאַלעקטיווער שאַפונג, דעם, אַזוי־גערופענעם, אַנסאַמבל-שפּיל, וווּ זיין „איך“ ווערט אונטערגעוואָרפן דער דיסציפּלינירטער גאַנצ-קייט. נישט בחינם האָט דער געניאַלער רוסישער אַקטיאָר שטשעפּקין גע- זאָגט: „לערן קיין מאַל נישט דיין ראַל, ביז דו האַסט נישט דערלערנט די גאַנצע פּיעסע“.

גייט טאַקע דער רעזשיסער דורך אַ קעגנזעצלעכן פּראַצעס פונעם

אקטיאָר. זיין הויפטקונסט באַשטייט אין דעם, וואָס זיצנדיק אין זאָל בעת דער רעפּעטיציע, דאַרף ער קוקן מיט די אויגן פון אַ געפאַקטן צושויער זאָל און פאַרויספילן זיין רעאַקציע. דער רעזשיסער, להיפוך צום אַקטיאָר, דאַרף זען די פאַרשטעלונג מיט די אויגן פונעם עולם פאַר וועלכן זי איז באַשטימט. דאַרף זי דעריבער זיין פאַרשטענדלעך און איבערצייגנדיק. אויב אַ בוך קאָן אינטערפּרעטירט ווערן פון יעדן לייענער לויט זיין שטייגער, שטימונג, אינטעלעקט, דאַרף דער רעזשיסער אויסגעפינען אַ סינטעטישן אופן פון אויסטייטשונג, וואָס זאָל געפינען אַ געמיינזאַמען אַפּקלאַנג ביים דאָזיקן קאַלעקטיוו פון אינדיווידוּם.

דער רעזשיסער דאַרף זיין דער דאָמינירנדיקער כוח אין די ערשטע פאַזן פון טעאַטער-אַרבעט, נישט כדי צו אוּזורפּירן די שעפּערישע פאַ-טענצן און רעכט פון אַקטיאָר, נאָר ווייל ער מוז שטיין אויף דער וואַך פון צוועקמעסיקער צונויפשמעלצונג פון די אַלע עלעמענטן וואָס שאַפן דעם ספּעקטאַקל. דער אַקטיאָר איז איינער, אמת דער ערשטער, דער וויכ-טיקסטער פון די דאָזיקע עלעמענטן. ער איז דאָס פּולסירנדיקע בלוט פון טעאַטער; דער רעזשיסער — דאָס האַרץ, וואָס קאָנטראָלירט און טרייבט די פּולסירונג, דער מוח, דאָס אויג און אויער פון דער פאַרשטעלונג.

די ריכטיקייט פון די דאָזיקע אמתן האָט זיך גיך אַרויסגעוויזן ביי אונזער אַרבעט איבער די „וועלף“. מיטן גאַנג פון די רעפּעטיציעס דער-פילן צו ביסלעך אונדזערע אַקטיאָרן דאָס נישט-דערוואַנטע אין דער פּיע-סע, די גרויליקייט פון דער אַטמאָספּער, אין וועלכער עס ראַנגלען זיך אירע פּערסאָנאַזשן; דעם שאַטן פון דער גילאַטינע, וואָס פאַלט אויף זיי ווי אַ וואַרענונג פון דער שטורמישער צייט. דער געראַנגל פון אינסטינקטן איז מיט יעדער רעפּעטיציע געוואָרן פאַר זיי בולטער און נאָענטער. נישט אַפ-געכנדיק זיך אין דעם קיין חשובן זענען זיי ביסלעכווייז געוואָרן פאַר-כאַפט פונעם כוח פון ראַלאַנס וויזיע און מענטשן-קענטעניש. דעם רעזשי-סער איז געלונגען מיט סצענישע מיטלען אַריינצוציען זיינע אַקטיאָרן אין די דאָזיקע קאַנפּליקטן.

די אַקטיאָרן האָבן טאַקע גאָר גיך זיך איינגעלעבט אין זייערע העלדן, זיי ליב באַקומען און די דאָזיקע ליבע האָט געגעבן גלענצנדיקע רעזול-

טאָטן. די ״וועלף״ זענען באַצייכנט געוואָרן ווי אַ וויכטיקער עטאַפּ אין דער אַנטוויקלונג פון ייִדישן טעאַטער.

**

אין ״צענטראַל־טעאַטער, ווי באַקאַנט, האָט מיטגעאַרבעט דעם גאַנצן סעזאָן דער דעקאָראַציע־קינסטלער, משה אָפּעלבוים. ס'איז דאָן בכלל געווען אַ נייעס די שטענדיקע מיטאַרבעט פון אַ דעקאָראַציע־פּראָ־יעקטירער אין ייִדישן טעאַטער. אַזאַ שטענדיקע מיטאַרבעט האָט געהאַט מער נעגאַטיווע ווי פּאָזיטיווע זייטן. זי איז אונדז דיקטירט געוואָרן פּשוט צוליב עקאַנאָמישע טעמים. דאָס מאָל, נישט זייענדיק אָפהענגיק פון אַ קאַנטראַל פון דער ״מערהייט״, האָבן מיר באַשלאָסן צו יעדער פּיעסע אַנגאַזשירן אַ באַזונדערן דעקאָראַציע־קינסטלער, וואָס זאָל מיט זיין סטיל זיך פּאַסן, מער אָדער ווייניקער, צום אינהאַלט און פּאַרעם פון יעדער פּאַר־שטעלונג באַזונדער. ווי אַ רעאַליזירער פון די פּראַיעקטן האָבן מיר צוגע־צויגן אַ שטענדיקן מיטאַרבעטער, דעם יונגן אריה מערזער, אַ שילער פון דער וואַרשעווער קונסט־אַקאַדעמיע. ביי שליוויאַקן האָט מערזער גע־מאַכט זיינע ערשטע טריט אין דער קונסט פון מעטאַלאַפּלאַסטיק, וואָס ער האָט מיט דער צייט פּערפּעקציאָנירט אין פּאַריז. ער פּאַרנעמט ביים היינ־טיקן טאַג אַ פּירנדיקן אַרט אין דער פּלאַסטישער קונסט אין ישראל און זיין אַטעליע אין צפת איז אַ צוציונג־אַרט פאַר אויסלענדישע טוריסטן און פאַר ליבהאַבער פון אונדזער טראַדיציאָנעלער פּאַלקסקונסט פון מעטאַל־האַמעריי און שניצעריי.

צו די סטאַבילע טעכנישע מיטאַרבעטער אין ״וויקט״ האָט אויך גע־הערט דער פּאַריקמאַכער, איינער פון די וויכטיקסטע עלעמענטן אין דער בויונג פון אַ פּאַרשטעלונג.

פוילן האָט ווייט, מחוץ אירע גרענעצן, געשמט מיט אירע ספּעציאַ־ליסטן אויפן געביט פון פּאַריקמאַכעריי און גרימירקונסט. פאַר דער ערש־טער וועלט־מילחמה פלעגן זיין פּאַלן, וואָס גרויסע אַקטיאָרן פון ווינער ״בורג־טעאַטער״ פלעגן קומען קיין לעמבערג זיך באַשטעלן ביים דאָרטיקן מייסטער זייערע פּאַרוקן.

זייענדיק אין מאסקווע האָב איך באַקענט אין דער „הבימה“־סטודיע אַ פּוילישן גרימירער, וואָס האָט דאָרט געאַרבעט און טאַקע אויסגעפּור רעמט די נישט־פּאַראַגעסלעכע מאַסקע פון צמח אין „אייביקן ייד“.

אויך אַנדערע יידישע פּאַריקמאַכערס זענען נישט אָפּגעשטאַנען פון זייערע פּוילישע קאַלעגן און האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער קונסט און, דער עיקר, מיט ליבע צו זייער קונסט. פון די יידישע פּאַריקמאַכערס האָבן זיך אַרויסגערוקט אין פּאָדערגרונט: אין ווילנע — בענדעל; אין לאָדזש — יעלען מיט זיין זון לאָלעק (אַ קינסטלער אין גרים) און דוד לעווקאוויטש. די טאַכטער פון לעווקאוויטש, שושנה זאַק, איז איצט די באַקאַנטע פּאַריק־קינסטלערין פון „קאַמערי־טעאַטער אין ישראל, וווּ זי אַרבעט צוזאַמען מיט איר מאַן, מאַטוס זאַק, דעם געוועזענעם בינע־ליי־טער פון „וויקט“.

אין וואַרשע האָט מיט אונדז מיטגעאַרבעט מיין יוגנט־חבר גרישאַ ראַטשיין, וואָס האָט איבערגענומען די קונסט פון פּאַריקמאַכעריי פון זיין פּאַטער, דעם אַקטיאָר שייעלע ראַטשיין, שייעלען האָב איך געהאַט צו פּאַרדאָנקען דעם ערשטן גרים אויף מיין פנים נאָך ווי אַ שילער. גרישאַ האָט נאָך מיטגעאַרבעט מיט מיר אין „צענטראַל־טעאַטער און געשאַפן די גלענצנדיקע פּאַריקן אין סטיל פון לויס דעם פּערצנטן צום „קאַרגן“ און צו דער „ליבע אַלס דאַקטאָר“, ווי אויך צו די „וועלף“ — פון דער עפּאַכע פון דער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע.

דער דאָזיקער וויכטיקער באַשטאַנדטייל פון אַ קינסטלעריש־אויס־געהאַלטענער פּאַרשטעלונג, אַזוי די דעקאָראַציע, ווי דער קאַסטיום, איז אינעם אַלטן יידישן טעאַטער געווען אָפהענגיק פון צופּאַל. פון דעם וואָס האָט די דאָזיקע זאַכן „צוגעשטעלט“. דעם צעזאָרט פּאַוואַריטין אין „בר־כוכבא“, למשל, האָט געקאַנט דערשיינען אין אַ ראַקאַקאָ־פּריזור און פאַר די ביבלישע פּאַטריאַרכן איז געווען אַנגענומען אַן אַזוי־גערופּענער „פּיי־זאַנסקי“, אָדער „היסטאָרישער“ פּאַריק, לויטן איינזען און געשמאַק פון די אַקטיאָרן. אינעם מאָדערנעם יידישן טעאַטער איז אויך אין דעם פּרט געמאַכט געוואָרן אַ וויכטיקער שריט פּאַרויס: די פּאַריקן פּלעגן אויסגע־

פארטיקט ווערן לויט די צייכענונגען פון אַ קינסטלער און זענען געווען טריי דער תקופה און צוגעפאַסט צום קאַסטיום און דעקאָראַציע. די פאַריקן פון גרישאַ ראַטשיין פלעג איך טראָגן אויך בעת מיינע גאַטשפּילן אין אויסלאַנד און אומעטום אָפּגענומען שבחים אויף זיין אַד-רעס. אויך ער געפינט זיך איצט אין ישראל און באַזאָרגט מיט פאַריקן די פאַרשטעלונגען פון ייִדישן טעאַטער. צו פּראַיעקטירן די דעקאָראַציע צו די „וועלף“ האָב איך צוגעצויגן דעם קינסטלער וו. וויינטרויב, וואָס האָט מיטגעאַרבעט אין דער וואַרשע-ווער אָפּערע און באַזעסן אַ געוויסע פּראַקטיק אין סצענאַגראַפֿיע.

* * *

די פּרעמיערע פון די „וועלף“ איז אויפגענומען געוואָרן מיט אַן אומ-געוויינטלעכן ענטוואַזאָם. די באַגייסטערונג פון עולם און פון די קריטי-קער איז געווען אזוי גרויס, אַז להיפּוך צו די אָנגענומענע מינהגים האָבן די לעצטע געמאַכט פאַר א ו נ ד ז אַ באַנקעט. די קריטיק, די ייִדישע ווי די פּוילישע, האָט איינשטימיק געלויבט די פאַרשטעלונג, אָנערקענענ-דיק זי ווי די גרעסטע טעאַטער-געשעעניש פאַר די לעצטע יאָרן...

די שפּיל פון אונדזערע אַקטיאָרן האָט באמת פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ מוסטער פון האַרמאָנישן צוזאַמענשפּיל. ספּעציעל האָבן זיך אויסגע-צייכנט: משה ליפּמאַן, אַדאַם דאַמב און דוד לעדערמאַן. זיי האָט סעקונד-דירט די גרופּע יונגע; מעלמאַן, הירשפעלד, גרודבערג, מאַנדעלבלוט, בירנבוים, אינווענטאַזש, און די צוויי עמעריטן פון אַרטיסטן-פאַראַיין, אַמאַסיע און יוליוס אַסקאַר. אַ חוץ דער רעזשי, האָב איך מיך אויך אַק-טיאָריש באַטייליקט אין דער פאַרשטעלונג, שפּילנדיק איינע פון די הויפט-ראַלן.

די פּוילישע אַקטיאָרן, וואָס האָבן באַזוכט די פאַרשטעלונג, האָבן אונדזער אויפּפירונג געשטעלט העכער פון דער, וואָס דער „טעאַטער פּאַלסקי“ האָט געגעבן.

מיכאַלעוויטש, דער לידער פון „בונד“ און איינער פון די ערלעכסטע און קאַמפּעטענטסטע טעאַטער-קריטיקער, האָט ממש אויפגעפּאַדערט זיי-

נע ליינער צו גיין זען די „וועלף“. ווי א פועל-יוצא דערפון זענען ס'רוב פארשטעלונגען געווארן אפגעקויפט דורך די פראפעסיאנעלע פאראיינען, קולטור-ליגע און געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס.

דער יידישער ארבעטער און פאלקסמענטש איז דאך פון דער אנט-שטיינג פון יידישן טעאטער געווען זיין הויפט-קאנסומענט און אויפהאל-טער. דאס טעאטער איז ארויס פון זיינע טיפענישן, פון דער ארעמקייט און נויט, וואס האט גענעסטיקט אין דער יידישער גאס. ערשט אין די לעצטע יארן, אונטערן איינפלוס פון אויסערלעכע פאקטארן, פון דער דיסקרימי-נאציע אויף דער גוי'ישער גאס, האט זיך אויך דער בירגערלעכער אינטעלי-גענט דערנענטערט צום יידישן טעאטער. די דאזיקע דערנענטערונג איז אבער נישט געווען קיין ארגאניש-צונויפגעוואקסענע, קיין פועל-יוצא פון אינערלעכער טרייבקראפט. דאך האט זי פארגעשטעלט מיט זיך אן אינ-טערעסאנטע דערשיינונג, פון וועלכער מיר האבן דערווארט ממשותדיקע מעשים.

פון דער גרויסער צאל פארקויפטע פארשטעלונגען פון די „וועלף“ האט זיך איינע געקאנט פארענדיקן פאר אונדז גארנישט פריילעך. צום גליק זענען מיר אפגעקומען בלויז מיט שרעק. די קאמוניסטישע פארטיי אין דעמאלטיקן פוילן איז געווען אומלעגאל, דאך האט זי געפירט, אן חוץ איר פאליטישער, אויך אן אינטענסיווע קולטור-טעטיקייט אונטער פארשידענע פארשטעלטע נעמען.

אויף איינער פון די „וועלף“-פארשטעלונגען, וואס איז געגאנגען פאר זייערס א צוועק, האט זיך פלוצים באוויזן א מחנה געהיים-אגענטן, וואס האבן זיך ארומגעדרייט אין טעאטער און, ווייזט אויס, עמעצן גע-זוכט. אין מיטן שפילן באווייזט זיך אין מיין גארדעראב יצחק גארדאן, איינער פון די אנגעזעענסטע קאמוניסטישע לידערס, און זוכט אן ארט, ווו זיך צו באהאלטן. דורך א הינטערטיר, וואס האט געפירט צום ספארט-פלאץ „דינאסי“, האב איך אים ארויסגעלאזט פון טעאטער. דער פולגע-פאקטער זאל האט זיך בליק-שנעל דערוויסט וועגן די אומגעבעטענע געסט, וואס האבן ארומגעזוכט גארדאנען און עפעס א פראוואקאטאר, אדער סתם

אן איבערגעטריבענער גוטער־פריינד, האָט פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז גאַר דאָן איז אַרעסטירט. דער עולם הייבט אָן צו טופּען מיט די פיס און שרייען:

— „באַפּרייען גאַרדאַנען!“

איך גיי אַרויס פאַרן פּויר־האַנג, וועלנדיק באַרויקן דעם עולם, לאַזט מען מיך אָבער נישט רעדן. דאָס טעאַטער ווערט פאַרהילכט פון „באַפּרייען גאַרדאַנען!“... איך האָב געהייסן אונדזערע בילעטערן אַרומגיין צווישן עולם און באַרויקן אים, אַז „אַלץ איז אין בעסטן אַרדענונג“. די דאָזיקע אימפּראָוויזירטע אַקציע האָט געווירקט באַרויקנדיק און מיר האָבן ווי ס'איז פאַרענדיקט די פאַרשטעלונג. צו מאַרגנס האָב איך באַקומען אַ קויש רויטע בלומען מיט אַ צעטעלע פון „אַ גרופּע פּריינד פון וויקט“ וואָס בעטן אַנט־שולדיקונג פאַר דער נעכטיקער מיספּאַרשטייעניש...

19

גלייכגילטיקייט אַדער באַיקאַט ?

אַלץ האָט עדות געזאָגט אַז די צייט פאַר אַ געזעלשאַפּטלעך טעאַ־טער איז געקומען. פּוילן איז געווען פאַרפלייצט פון כל־מיני „לייכטע“ טעאַטערס פון היימישער און אויסלענדישער פּראָדוקציע. אַנשטאַט די טאַלענטירטע קאַריפּיען פון דער יידישער בינע, ווי קעסלער, מאַשקאַ־וויטש, טאַמאַשעווסקי, קלאַראַ יאַנג, מאַלווינאַ לאַבעל, וואָס פלעגן פאַר דער מילחמה קומען צו אונדז פון אַמעריקע, האָבן אונדזערע אימפּרעסאַ־ריאַס אימפּאַרטירט די ביליקסטע בולוואַר־„סטאַרס“ מיט זייערע מאַכע־רייקעס.

אמת, פון צייט צו צייט פלעגן זיך באַווייזן זוניקע שטראַלן אויפן פאַרנומענען קולטור־פּירמאַמענט, ווי די אויפּטריטן פון הערץ גראַסבאַרט, איזאַ קרעמער, שושנה אביבית, חיהלע גראַבער, וויקטאָר כענקין, אַ חוץ די היימישע — דער שניאָור־כאַר און פּאַלקלאַר־קאַנצערטן פון די באַליב־טע קיפּניס־זעליגפּעלד, האָט מען טאַקע זייערע אויפּטריטן פאַרוואַנדלט

אין יום־טובים. די יום־טובים זענען אבער געווען קורצדויערנדיקע, די מע־טעארן זענען געפלויגן ווייטער און נאך בולטער אונטערגעשטראכן דעם קלאַגעדיקן מצב און פוסטקייט, וואָס האָט דעמאָלט געהערשט אויף דער ייִדישער גאַס.

די גאַס האָט געבענקט נאָך פאַרוויילונג. ביי אַ גרופּע באַוווסטזיניקע קולטור־טוער איז געשאַפן געוואָרן די איניציאַטיוו צו פאַראינטערעסירן דעם עולם מיט אַ נייעם טיפּ פאַרוויילונג, מיטן אַזוי־גערופענעם, קליינ־קונסט־טעאַטער. נאָך אין די צאַרישע צייטן איז געווען באַקאַנט אין פּוילן דאָס „מיניאַטור־טעאַטער“, וואָס איז באַשטאַנען בעיקר פון פעטע קופ־לעטן און אומצוויידיטיקע „סצענעס“, לויטן מוסטער פון די פאַריזער בולוואַר־טעאַטערלעך. ערשט מיט דער זעלבשטענדיקייט פון פּוילן האָבן זיך געגרינדעט עטלעכע קליינקונסט־טעאַטערס אין דער פּוילישער שפּראַך לויט דער טראַדיציע פון זייער קראַקעווער פּראַטאַטיפּ, וואָס האָט זיך דאָרט קונה־שם געווען פאַר דער מילחמה.

דאָס דאָזיקע טעאַטער האָט אַרויסגעגעבן אייניקע קאַריפּיען און אַנ־פּירנדיקע פּערווענלעכקייטן פונעם מאַדערנעם פּוילישן טעאַטער, ווי דעם גרויסן רעזשיסער שילער; דעם גרינדער פון „טעאַטר פּאַלסקי“, אַרנאָלד שיפּמאַן, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין געוואַגטקייט בנוגע אינ־האַלט און פאַרעם. אין יענער צייט האָבן אויך געמאַכט אַ שטאַרקן רושם די גאַסטשפּילן פון רוסישן קליינקונסט־טעאַטער „דער בלויער פּויגל“ פון יוזשני, וואָס האָט אומעטום משפּיע געווען אויף דער אַנטשטייונג פון ענ־לעכע טעאַטערס.

די דאָזיקע מוסטערן האָבן זיכער געדינט ווי אַן אַנרעגונג פאַר אַן ענלעכן טעאַטער־פרוּוו אין ייִדיש, וואָס איז געמאַכט געוואָרן אין וואַרשע. זיין נאָמען איז געווען „אַזאָזעל“. געגרינדעט האָט אים טעאַ אַרצישעווסקאַ, די ערשטע געשולטע פּריןציפּאַל־פּרעפּעראַטאָרין, מיט דער מיטהילף פון דוד הערמאַן ווי דער רעזשיסער, הענריק בערלעווי — דעקאָראַטאָר און אַ גרופּע אַבסאָלווענטן פון דער ייִדישער טעאַטער־סטודיע, מיט וו. גאַדיק ווי דער קאַנפּעראַנסיע. ס'האָט אויך דאָן דעביוטירט אַלאַ לילית, וואָס האָט

זיך מיט דער צייט באַרימט געמאַכט מיט איר גלענצנדיקער אינטערפרע-
טאַציע פון פּאַלקלאָר און כאַראַקטער-ליד.

אין לאַדזש האָט משה בראַדערזאָן געגרינדעט אַן ענלעכן טעאַטער
אונטערן נאָמען „אַרט“, פון וועלכן ס'זענען אַרויס די פּאַפּולערע פּאַלקס-
קינסטלער דזשיגאַן-שומאַכער. נאָך זיי קומט דער „סמבטיון“ פון יצחק נאָ-
זשיק, די „ידישע באַנדע“ און דער ביאַליסטאַקער „גילה-רינה“. די דאָ-
זיקע טעאַטערס האָבן אינספּירירט און פּאַפּולאַריזירט אַ ריי יידישע שריי-
בער, ווי בראַדערזאָן, פּסח קאַפּלאַן, י. מ. ניימאַן, דער טונקעלער, נודל-
מאַן, פּערלאָוו, אַבאַזשאַנעק, שלמה פּרינאַמענט, עלבוים און אַנדערע. אַ
גרופּע קאַמפּאָזיטאָרן, ווי הענאַך קאַן, בייגלמאַן, יוסף קאַמינסקי, שיי-
ע-וויטש, רובין, אַ רייכן מאַטעריאַל האָט אויך צוגעשטעלט אונדזער פּאַל-
קלאָר און מיניאַטורן פון שלום-עליכם, פּרץ, נאָדיר, לוצקי. די דעקאָראַ-
ציעס פּלעגן פּראַיעקטירן: וו. ברוינער, ה. בערלעווי, יצחק ליכטנשטיין,
וויינטרויב, שליוויגאַק און אַנדערע יונגע קינסטלער. במילא האָבן די דאָ-
זיקע קליינע טעאַטערס, אַ דאַנק זייער קינסטלערישן ניוואַ, געצויגן די
אויפּמערקזאַמקייט פונעם באַוווּסטזיניקן אַרבעטמענטש און אויך אַריינגע-
בראַכט אַ נייעם קאַנטיגענט עולם, וואָס פּלעגט ביז דאָן אויסמיידן דאָס
יידישע טעאַטער.

דאָן האָט זיך נאָך בולטער דערפילט די נויטווענדיקייט פון אַן ערגסט
דראַמאַטיש טעאַטער. אַלץ האָט עדות געזאָגט, אַז דער „וויקט“ איז באַ-
רופן אויסצופילן דעם דאָזיקן בלויוז. די גאַנצע יידישע פרעסע אין וואַרשע
האַט געשאַנקען אַ סך אויפּמערקזאַמקייט דער דאָזיקער פּראַגע. אַלע אַנ-
געזעענסטע שרייבער האָבן פאַרעפנטלעכט ספּעציעלע אַרטיקלען. צווישן
זיי: א. גאַלדבערג, א. איינהאַרן און י. מ. ניימאַן (אין „היינט“); ה. ד.
נאַמבערג, ב. קאַרליניוס, דער טונקעלער, יוסף העפּטמאַן און א. גראַפּמאַן
(„מאַמענט“); ב. מיכאַלעוויטש, ש. מענדעלסאָן און ב. שעפּנער („פּאַלקס-
צייטונג“). אויך אין „אונדזער עקספרעס“, „אַרבעטער-צייטונג“ און, פאַר-
שטייט זיך, די „ליטעראַרישע בלעטער“.

די לאַזונג איז געווען:

פון דרייהונדערט טויזנט יידן מוזן זיך יעדן טאָג געפינען טויזנט
טעאַטער-באַזוכער! איינער פון דריי הונדערט.

עס איז אויך געוואָרן אָפּגעדרוקט אַ קופּאַן אויף צוויי בילעטן מיט אַ הנחה פון פּופּציק פּראָצענט פּאַר די לייענער פון די „ליטעראַרישע בלעטער“.

דער „וויקט“, פון זיין זייט, האָט זיך געוואָנדן וועגן סובסידיעס צו דער וואַרשעווער קהילה און צו די אַנפירער פון „דזשאַינט“ אין פּוילן. פּאַ-ראַלעל צו דער דאָזיקער אַקציע האָבן מיר אויך געזאָרגט פאַרן צוקונפטיקן רעפּערטואַר און געזוכט אים צו פאַרשטאַרקן מיט ייִדישע פּיעסן. מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ נייער דראַמע פון יעקב פּאַט „אין גאַלדן לאַנד“ און אויף דער קאַמעדיע פון דוד פּינסקי „דער אוצר“.

מיר האָבן פּאַרגעלייגט דוד הערמאַנען צו רעזשיסירן פּרעגערס „ניסיון“. ער האָט אָבער געשטעלט אַזעלכע באַדינגונגען, וואָס אַפילו אַ סובסידירט טעאַטער וואַלט נישט געווען בכוח אַנצונעמען. ענלעכע באַדינגונגען האָט אַרויסגעשטעלט רישאַרד בער האַפּמאַן, ווען מיר האָבן זיך געווענדט צו אים קיין ווין נאָך די רעכט אויפצופירן זיין „יעקבס חלום“.

פון בערנאַרד שאָו, צו וועלכן מיר האָבן זיך געווענדט נאָך רעכט פאַר זיינס אַ פּיעסע און געבעטן נעמען אין אַכט אונדזערע ספּעציפּישע באַדינגונגען, האָבן מיר באַקומען אַט דעם לאַקאַנישן און ביזן ענטפּער: „אַ טעאַטער, וואָס קאָן נישט אויסהאַלטן זיינע מחברים, מיטאַרבע-טער און קינסטלער, האָט נישט קיין עקזיסטענץ-באַרעכטיקונג...“

**

צווישן איין גרויסער פאַרשטעלונג און דער צווייטער, פּלעגן מיר געבן אייניקע פון אונדזערע קאַמער-פּיעסן, ווי „מאַרפּיום“, „געדאַנק“, „דעם אַרעמאַנס מזל“ (סאַנקין). צו די נאַכמיטאַג-פאַרשטעלונגען פּלעגן מיר איי-בערחזרן דעם אַלטן רעפּערטואַר, ווי „אוריאל אַקאַסטאַ“, „די זיבן געהאַנגענע“ און גאַרדינס פּיעסן מיט אידאַ קאַמינסקאַ. די דאָזיקע רעפּערטואַר-פאַרטיילונג האָט אונדז געגעבן די מעגלעכקייט צו ווידמען גענוג צייט פאַרן צוגרייטן נייע פּיעסן. נאָך די „וועלף“ האָבן איך אויפּגעפירט יעקב פּאַטס „אין גאַלדן לאַנד“.

אַ פּאַרוואַרפן ייִדיש שטעטל. דאָס אַלטוואַרג טאַפּטשעט אין שימל,

פארטעמפט אין האַפענונגלאַזיקייט און רעזיגנאַציע. אַלטע יידן קוויקן זיך מיט אַ שמעק טאַבאַק, אַלטע יידענעס מיטן פּייערטאַפּ. ווען מע צעטאַנצט זיך, איז עס אַ מאַקאַברישער טויטנאַנג. ווען מען צעזינגט זיך, איז עס אַ בדחנישער: „וויין, כלהשי, וויין“...

די יוגנט שטיקט זיך, רייסט זיך, פול מיט איבערלעכען פּראָטעסט. זי וויל אַרויס, אַוועק פונעם שטעטל, ערגעץ וווּ, אין דער גרויסער וועלט, אַן אַ באַשטימטן אַדרעס, אָבער פול מיט האַפענונג אויף אַ צוקונפט, אַן אויפ־גייענדיקע זון, צו וועלכער זיי האָבן געחלומט אין שטעטל.

אין „גאַלדן לאַנד“ איז געווען אַ פּראָטעסט קעגן צוריקגעשטאַנענ־קייט, קעגן רעליגיעזן פּאַנאַטיזם, וואָס האָט באַהערשט דאָס שטעטל, קעגן די שיינע באַלעבאַטימ, שטאַטישע טאַטעס, וואָס נוצן אויס די טעמפּקייט פון די מאַסן און האַלטן זיי אויף מיט כוח. ס'איז געווען אַ רוף צו וואַכ־זאַמקייט און צו מעשים. אמת, אַן אַ באַשטימטער ריכטליניע, אַן אַ קלאַרן אַדרעס פאַר דער שיף, מיט וועלכער די יוגנט פון שטעטל לאַזט זיך אין וועג אַריין. מ'האַט זי געפירט אין אַ „גאַלדן לאַנד“, אָבער נישט אַנגעוויזן דעם וועג צו אים און זיין גענויעם אַדרעס. מ'האַט געקאַנט אויף דער שיף אַרויסהענגען די ווייס־בלאַע פּאַן, אַדער די רויטע מיטן האַמער און סערפּ. פאַר דער בונדישער אידעאָלאָגיע, פון וועלכער דער מחבר איז געווען איי־נער פון די חשובסטע קעמפּער, איז דאָרט יעדנפּאַלס קיין אַרט נישט גע־ווען. דאָס האָבן מיר פאַרזען ביים אויסוואַל פון דער פּיעסע. איך האָב מיך גערעכנט ביים אַריינעמען זי אין רעפּערטואַר בלויז מיט די מעגלעכקייטן פון קינסטלערישער לייזונג, וועלכע זי האָט פאַרמאַגט אין אַ גרויסער מאַס. האָבן טאַקע אַ שטאַרקן רושם געמאַכט די פּרעכטיקע דעקאָראַציעס, וואָס אריה מערזער האָט געשאַפן לויט די סקיצן פון מאַנע קאַץ; האָט פאַרכאַפט דער האַרמאָנישער צוזאַמענשפּיל פונעם גלענצנדיקן אַנסאַמבל; האָבן אַריינגעבראַכט שטימונג און פאַרביקייט דער זקנים־טענץ, וואָס אידאָ קאַ־מינסקאַ האָט איינשוודירט און יוסף קאַמינסקי האָט זיי באַגלייט מיט זיין צוגעפאַסטער מוזיק; איז עס געווען אַ קינסטלערישע דערגרייכונג פון רע־זשיסער, מאַלער און אַקטיאָר, אָבער אַ מאַטעריעלער דורכפאַל.

דער גרעסטער טייל פון אונדזערע באַזוכער איז באַשטאַנען פון אַנ־

הענגער פון "בונד" און דער בונדישער ארגאן "די פאלקסצייטונג" האט מיט אירע טענות צו פאטן פשוט אפגעהאלטן דעם עולם פון גיין אין טעאָטער. ס'האָט נישט געהאלפן די אַנערקענונג פון דער זעלבער צייטונג פאַר דער קינסטלערישער לייסטונג פון אונדזער טעאָטער, — דער עולם, וואָס האָט קודם־כל געזוכט אין טעאָטער אַ פאַרענטפערונג פאַר זיינע ראַנגלעך־גישן און פראַבלעמען און זי נישט געפונען אין דער פאַרשטעלונג, האָט בלויז פאַר אירע קינסטלערישע מעלות נישט געהאַט קיין אינטערעס. ס'האָט אונדז געדינט אַן איבעריק מאָל ווי אַ באַווייז, אַז קונסט לשם קונסט, אַן אַן אידעישן חוט־השדרה, איז אַן ענין פאַרן אויג. אונדזער עולם האָט קודם־כל געזוכט אַ באַפרידונג פאַר דער נשמה.

די דאָזיקע פאַרשטעלונג האָט אָבער פאַר אונדז געהאַט אַ ספעציעלן ווערט: זי האָט אונדז אַנטפלעקט אַ נייעם סצענישן טאַלאַנט. דער נאַמען איז: דינה האַלפערן.

קיין הויפטראַלן זענען אין "גאַלדן לאַנד" נישט געווען. איך האָב גע־שפילט אַ "פרעמדן", וואָס באַווייזט זיך אין שטעטל און שטעקט עס אַן מיטן "רייזער־רויש", ווערט דער וועגווייזער אין דער ווייטער נסיעה. די ראַל איז האַלב־סימבאָליש, האַלב־וויזיאַנעריש, אַן וועלכע ס'איז ביאַגראַ־פישע איינצלהייטן, אַ ביסל פאַטעטיש און דעקאָראַטיוו. דער איינציקער פערסאָנאַזש אין דער פיעסע, וואָס האָט נישט געהאַט "איבערצולעבן", נישט צו טראַכטן, נישט צו פילן, — אַ מין מיטינג־רעדנער, וואָס באַוויקט מיט צוגעטראַכטע פראַזעאַלאַגיע, עפעקטיווער עלאַקווענץ און אימפּאַ־נירנדיקער אויסערלעכקייט. די איבעריקע ראַלן האָבן שוין פאַרגעשטעלט מיט זיך לעבעדיקע מענטשן מיט דאָגות, ראַנגלענישן, אינערלעכע און קעגנזייטיקע קאַנפליקטן. דער עיקר איז אָבער געווען די מאַסע.

הגם יעדער איינער פון די פערסאָנאַזשן האָט רעפרעזענטירט אַן אַנ־דערן שטאַנד, אַן אַנדערע לעבן־אויפפאַסונג, האָט אָבער די גאַנצקייט פאַר־געשטעלט מיט זיך אַ מאַזאַיק פון געציילטע מינאַרע טענער, וואָס ס'איז מעגלעך אַרויסצובאַקומען פונעם גראַען קאָליר. אַ סימפּאַניע פון טונקעלע פאַרבן. די אויפגאַבע פונעם רעזשיסער איז געווען צו ניואַנסירן די דאָזי־קע גראַקייט, דורכצופלעכטן זי מיט העלערע פלעקן. צו דער דאָזיקער שפיל

פון זיידעס, טאטעס און קינדער איה, א חוץ די באקאנטע, אויסגעפרוווטע אקטיארן פון „וויקט“, געווען אויך מאביליזירט די יוגנט פון אונדזער טעאטער. אייניקע פון זיי האבן דאן געמאכט זייערע ערשטע טריט אויף א פראפעסיאנעלער בינע. צווישן אנדערע, האט זיך אויך אין דער דאזיקער גרופע געפינען די אנפאנגערין דינה, א ברודערן-טאכטער פון אברהם האל-פערן און א פלימעניצע פון אסתר-רחל קאמינסקא.

אין די ערשטע צוויי אויפפירונגען אין וועלכע ס'האט אויך אנטהיל-גענומען אונדזער יוגנט, האט זי זיך מיט גארנישט אויסגעצייכנט, א חוץ מיט איר שיינעם שמייכל אויפן בלאסן פנים מיט די קינדישע אויגן, וואס האבן מיט א באגייסטערטן בליק געקוקט אויף אלץ און אויף אלעמען מיט נייגער און אנטציקונג. זי האט געהערט צו די באשיידנסטע יוגנטלעכע אין דער גרופע. ס'האט אפט מאל געמאכט דעם אייבדרוק, אז זי שעמט זיך צו ווארפן אין די אויגן, אז עפעס דריקט איר, עפעס פעלט איר... א געוויסן אונט איז זי אוועקגעפאלן א פארחלשטע הינטער דער בינע, די ארויסגערופענע גיכעהילף האט פעסטגעשטעלט אלגעמיינע אפשוואכונג פון הונגער... זי איז געווען א טאכטער פון אן ארבעטער, דער איינציקער אין דער פארצווייגטער מישפחה פון אסתר-רחל, וואס האט זיך נישט „גע-ריבן“ ארום טעאטער. אויף אירע שוואכע פלייצעס איז געלעגן דער חוב צוצוהעלפן אין פרנסה, וואס דער נישט-תמיד-געזונטער פאטער איז נישט געווען אימשטאנד צו פארשאפן. דער געהאלט, וואס זי האט ביי אונדז באקומען, האט ווייניק געקאנט העלפן איר גרויסער מישפחה. איר פאטער, להיפוך צו אנדערע ארעמע מיטגלידער פון דער קאמינסקי-מישפחה, האט נישט געהאט קיין טבע צו בעטן... האט די יונגע דינהלע אירע בידנע פאר גראשן אוועקגעגעבן אין דער היים און אליין נישט דערעסן.

און אט, ווי מע לייענט אפט אין די ביאגראפיעס פון אקטיארן, מאכט זיך א צופאל און טאקע אין „גאלדענעם לאנד“... איצט ווייזט זיך מיר אויס דער דאזיקער צופאל אין פארבינדונג מיטן נאמען פון דער פיעסע צו זיין מער ווי א געוויינטלעכע „געלעגנהייט“. די שיף פון „גאלדענעם לאנד“, וואס האט געפירט אין אומבאווסט, האט אריינגעפירט דינה האל-פערן אין דער וועלט פון טעאטער. ס'איז געווען אן אנטפלעקונג פון א

יונגן, שיינעם טאלענט, וואָס האָט אין גיכן אָנגעהויבן צו באַצירן דאָס ייִדישע טעאַטער.

געשען איז עס אַזוי. אין אַ געוויסער סצענע דאַרף פאַרבייגיין די בינע אָן איינזאַמע לוויה, באַגלייט פון אַ קלאַנגדיקער פרוי, וואָס חזרט כסדר איבער אין גרויס צער איינע און די זעלבע פראַזע. איך האָב אָנגע-הויבן צו רעפּעטירן דעם דאָזיקן עפיזאָד מיט אַן אָנגעזעענער אַקטריסע, וואָס האָט אַבער בשום־אופן נישט געקאָנט שאַפן די געהעריקע אַטמאָספּער פאַר דער דאָזיקער סצענע. געפרוּווט מיט אַ צווייטער, אַ דריטער — מיטן זעלבן רעזולטאַט. אָדער ס'האָט זיך באַקומען אַ קלאַגייִדענע פון מאַרק, אָדער אַ „טראַגישע“ מאַמע פון די גוט־באַקאַנטע מעלאָדראַמעס. ס'האָט געפּעלט די פּאַעזיע פון צער, דער טיף־פאַרשטיקטער ספּאַזם פון אַ צע-ווייטיקטער נשמה. דער אינערלעכער פּראַטעסט קעגן דער אומגערעכטי-קייט פון גורל קעגן דער טיפּער עוולה וואָס ער האָט איר צוגעטיילט. אַלץ וואָס איז ביי יענער רעפּעטיציע „געמאַכט“ געוואָרן איז געווען דער היפּוך פון דעם, וואָס איך האָב געוואָלט „הערן“ אין דער דאָזיקער סצענע. איך בין געווען פאַרצווייפלט. דאָס זעלבע דער מחבר וואָס האָט זיך „פאַרגנ-בעט“ אין זאָל און זיך צוגעהערט צום גאַנג פון די רעפּעטיציעס. ווי יעקב פאַט האָט מיר נאָך דער פרעמיערע דערקלערט, האָט ער שוין געהאַט בדעה מיר פאַרצולייגן צו שטרייכן די דאָזיקע סצענע. פּלוצים האָט זיך אַרויס-גערוקט דינהלע:

— אפשר וועל איך פרובירן?...

נישט האַבנדיק וואָס צו פאַרלירן, האָב איך איר געענטפּערט:

— ווילסט פרובירן, פרוביר...

די דאָזיקע סצענע האָט געמאַכט אַ דערשיטערנדיקן איינדרוק אויף דער פרעמיערע... ס'איז געווען אַ באַקלאַגן נישט סתם פון קיין בשר־ודם, נאָר אַ שטעטל אַ גאַנץ, אַ לעבן אַ גאַנץ, וואָס האָט נישט קיין קיום אין דער פרעמדער וועלט... אַ קדיש נאָך אַ וועלט אַ גאַנצער.

**

אויב די פּיעסע אין „גאַלדן לאַנד“ האָט נישט פאַרמאָגט קיין הויפּט-ראָלן, זענען אַבער געשאַפן געוואָרן הויפּטראָלן פון די עפיזאָדן. אַזוי האָט

געשאפן די יונגע דינה האלפערן און אזוי האט געשאפן דער עלטסטער, אַסקאַר.

פונעם ערשטן גרים וואָס שייַעלע ראַטשיין האָט מיר בשעתו אַרױפֿ־געלייגט אויף מיין פּנימל צו דער שול־פּאַרשטעלונג, האָב איך באַקומען דרד־אַרץ פּאַרן אַלטן אַקטיאַר. מיט דער צײַט איז זיך עס צעוואַקסן אין מיר אין אַ טיפּן סענטימענט.

איך האָב געזען אין אים די פּאַרקערפּערונג פּון אַ שווערן, פּילפּאַרביקן לעבנסוועג, וואָס האָט אויך מיך „פּאַרסט“ און געוואָרן דער אינהאַלט פּון מיין לעבן. געזען אין אים פּרימיטיוון אידעאָליזם, ליבע צום „פּאַרשאַל־טענעם שטיקל ברויט“, פּון וועלכן ער האָט נישט געוואָלט און נישט גע־קאַנט זיך אָפּזאָגן, ווי אַ נאַרקאָמאַן פּון די באַרוישנדיקע און שעדלעכע נאַרקאָטיקן. פּאַראַן עפעס טראַגישס אינעם פּאַטעטישן מאַיעסטעט, אין וועלכן די דאָזיקע דינער פּון מעלפּאַמענע האָבן זיך באַמיט אונטערצו־שיידן פּון די פּשוטע שטערבלעכע, אינעם אָפּערעטישן אַלימפּ, פּון וועלכן זיי האָבן אַראָפּגעקוקט צו זיי.

ס'האָט מיך געצויגן צו זייער סביבה, וואָס איז געווען אזוי אַנדערש פּונעם איינגעפּונדעוועטן לעבן־שטייגער פּונעם אַרום. וועגן האָבן מיך פּון קינדווייז אָן געצויגן, רעדער — גערייצט. זייער לעבן איז דאָך — לויט די ווערטער פּונעם דובנער באַלעגאַלע — געבויט אויף רעדער... איך פּלעג זוכן געלעגנהייטן מיט זיי צו פּאַרברענגען, צוהערן זייער לעבן־פּילאָזאָ־פּיע און די טרויעריקע דערפּאַרונגען, וואָס האָבן זי געשאַפּן. פּלעגן טאַקע די עטלעכע אַקטיאַרן מיר שענקען ספּעציעלע אויפּמערקזאַמקייט, דער־פּילנדיק אין מיר אַ מענטשן, וואָס „כאַטש פּון די נייע, איז ער דאָך אַן אונדזעריקער“...

אמת, דער דאָזיקער טעאַטער־סעזאָן פּון „וויקט“ האָט מיך געקאַסט צוויי גוטע פּריינד, און הלמאי זאָל איך לייקענען, דער דאָזיקער פּאַרלוסט האָט מיר פּאַרשאַפּן אַ סך עגמת־נפשׂ, אָבער איך האָב מיר נישט געקאַנט העלפּן.

געשען איז עס צוליב „לא תחמוד“, מיין אַלטער פּריינד, דער באמת

ערנסטער און ליבער אבעלמאן, האט זיך געפילט שטארק געטראפן, וואס מיר האבן אים נישט אנגאזשירט אין אונדזער נייעם טעאטער:

— ס'טייטש? — האט ער זיך געקלאגט פאר מיר מיט טרערן אין די אויגן — גאלדפאדן, לא תחמוד... ווער קען עס נאך אזוי ווי איך?.. פון דעסטוועגן האט דער איידעלער אבעלמאן נישט געטראגן קיין שנאה צו מיר. ער האט עס יעדנפאלס קיין מאל נישט ארויסגעוויזן. עס וואלט געווען אונטער זיין כבוד...

אנדערש איז געווען מיטן מוזיקער יצחק שלאסבערג, דעם באקאנטן, לאנגיעריקן אפערעטן-דיריזשאר פון יידישן טעאטער. ער האט פאר מיר בשעתו צוגעגרייט די מוזיקאלישע שטעלן פון „סערקעלע“, פון „די גיל-דענע רויזע“ און געווען אן אלטער פריינד פון דער קאמינסקי-מישפחה. א גלענצנדיקער מוזיקער, א דערפארענער דיריזשאר. ער האט אבער גע-שמט מיט זיינע נישט-געצוימטע נערוון און מיט דער ברוטאליקייט, מיט וועלכער ער פלעגט זיך באציען צו די אנטוויילנעמער פון זיינע אפערעטן. בעיקר צו די כאריסטקעס. פון זיין דיריזשאר-פולפיט פלעגן זיך אפט הערן אויף זייער אדרעס נישט קיין צוויידייטיקע עפיטעטן, וואס זענען אויך גלייכצייטיק דערגאנגען צו דער ערשטער ריי, בפרט ווען ער איז געווען באוויקט פונעם ביטערן טראפן וואס ער האט שטארק ליב געהאט.

ווי באקאנט, האבן מיר ווי א מוזיקאלישן אפנירער צוגעצויגן דעם יונגן יוסף קאמינסקי, וואס האט זיך שוין אין ווארשע קונה-שם גע-ווען מיט זיינע קאמפאזיציעס און קאמעראלן ארקעסטער, וואס ער האט געגרינדעט. מיר האבן געוואלט אינעם אלטן גאלדפאדן אריינהויכן היינט-צייטיקייט. דערצו זענען אונדז גייטיק געווען אנטשפרעכיקע, מאדערנע כוחות, צו וועלכע שלאסבערג האט, ביי זיין גאנצן טאלענט און דערפאר-רונג, זיך נישט געקאנט פאררעכענען. נישט צוליב זיין עלטער. עלטערע פון אים זענען געווען פארגייער אין דער מאדערנער קונסט. ער איז אבער נישט געגאנגען פארויס צוליב מאנגל פון באציונג, צוליבן פארנאכלעסיקן זיך אליין, זיין קונסט, זיין ארבעט.

אן ענלעכן פאל האב איך אין יארן ארום איבערגעלעבט מיטן לעמ-בערגער מוזיקער אדאלף גימפל, ביי מיין באנייען גאלדפאדנס היסטארישע

אפערטעטע. דער איידעלער גימפל אבער האט שווייגנדיק געטרעגן אין זיך די עוולה, וואָס איז, לויט זיין מיינונג, קעגן אים באַגאַנגען געוואָרן. שלאָס־בערג, דאַקעגן, האָט געהאַנדלט, ווי זיין שטייגער, ווייט נישט „דזשענטל־מעניש“. אין אַ געוויסן טאָג האָט ער זיך מיט וואַקלדיקע טריט דערנעבן טערט צו מיר אין פאַראיינ, מיך מכבד געווען מיט אַ בליק פון שנאה און ריח פון שנאָפּס און אַ געשריי געטון אויף זיין גרילצנדיקן פאַלצעט:

— יינגל! אַנשטאַט שלאָסבערגן נעמט מען עפעס אַ יינגל, אַ גאַר־

נישט!

ווען ער האָט נאָך צוגעגעבן אַ רוסישן דרייגאַרנדיקן „אין דער מאַך־מען אַריין“, בין איך שנעל אַוועק פון אים און אויף להבא אויסגעמיטן באַגעגענישן מיט אים. שלאָסבערג האָט געהאַט אַ גרויסן טאַלענט; ער האָט אים געבראַכט פאַר אַ קרבן צוליבן ביטערן טראָפּן.

די צוויי אַלטע אַקטיאָרן, וואָס מיר האָבן צוגעצויגן צו אונדזער סעזאָן, זענען געווען עמערטן פון אַרטיסטן־פאַראיינ, איינער פון זיי, אַמאַסיע, אַ צעבראַכענער אַסטמאַטיקער, וואָס האָט זיך מיט אַ קורצער צייט צוריק אומגעקערט פון רוסלאַנד, האָט זיך אַרומגעדרייט אַן עלנטער אין אַרטיסטן־פאַראיינ, זוכנדיק אַ גוט וואָרט ביי אַ פאַרטנער פון שאַד, אַ חברישן שמועס וועגן די „אַלטע, גוטע צייטן“. תמיד מיט אַ שולדיקן שמייכל אויפן אַנגעלאַפּענעם פנים, גלייך ווי ער וואָלט זיך געבעטן אַנט־שולדיקונג, וואָס ער לעבט אויף דער וועלט, וואָס ער שטערט מיט זיין הוסט, מיטן רויך פון זיינע „אַסטמע־פאַפּיראַסן“...

דער צווייטער איז געווען יוליוס אַסקאַר, אונדזער „וויקט־סעזאָן איז געווען זיין לעצטער „גאַסטשפּיל“ אויף די טעאַטער־ברעטער. די דריי יאָר, וואָס ער האָט געלעבט נאָך דעם, פלעגט ער פאַרברענגען אין אַר־טיסטן־פאַראיינ און אין גערטנערס רעסטאָראַן. ביז אַן אויטאָ האָט אים איבערגעפאַרן און פאַרקירצט זיין לעבן, ווען נישט דאָס, ווער ווייסט ווי לאַנג אַסקאַר וואָלט נאָך געווען געלעבט. אַזוי פיל וויטאַליטעט האָט פאַר־מאַגט זיין איינגעשרומפּענער גוף.

אויב אמאסייע האָט זיך באַמיט נישט „צו וואַרפֿן זיך אין די אויגן“ אויף דער בינע און תמיד געזוכט אַ געלעגנהייט זיך צו לאָזן פאַרשטעלן דורך אַנדערע, האָט אַסקאַר געזוכט דעם „אויבנאַן“ און איך האָב מיך באַמיט אים צוצוהעלפֿן דערין. האָט ער טאַקע געצויגן די אַלגעמיינע אויפֿ־מערקזאַמקייט אַלס אַלטער סאַנקילאַט אין די „וועלף“, וווּ זיין דעקאַראַטי־ווער קאַפּ האָט אַרויסגעשיינט פֿון דער גראַע־מאַסע. זיין עפּיזאָד פֿון אַ „זיידעניו“ „אין גאַלדענעם לאַנד“ האָט אַרויסגערופֿן מיטגעפּיל ביים עולם און זיין טאַנץ מיט דער ייִנגיטשקער אַנדזשעלע ראַפּעל, וואָס האָט גע־שפּילט אַ „באַבעניו“ — אַנטציקונג און אַפּלאַדיסמענטן.

מיין דערציילונג „עמעריטן“, וואָס איך האָב מיט יאָרן שפּעטער אין בראַזיל באַאַרבעט פֿאַר אַן איינאַקטער, איז געוואָרן איבערגעזעצט און געשפּילט אין פֿאַרטוגעזיש און, פֿאַרשטייט זיך, אויך אין ייִדיש.

אין ישראל האָב איך דעם איינאַקטער אַנטוויקלט אין אַ גאַנצער פּיע־סע, וואָס איז אַ קנאַפּ יאָר צייט געשפּילט געוואָרן דורך מיין טעאַטער „זוטא“. די פּיעסע האָט טאַקע געהייסן „אַסקאַר“.

**

נאָכן „גאַלדן לאַנד“ האָבן מיר צוגעגרייט די קאַמעדיע פֿון דוד פּינסקי „דער אוצ־ר“, וואָס איז אונדז רעקאַמענדירט געוואָרן דורך נחמן מייזל. זאָל דאָ דערמאַנט ווערן די באַמת־רירנדיקע באַציונג צום „וויקט“ פֿון אייניקע טעאַטער־פּריינד, וואָס האָבן זיך באַמיט אונדז צו העלפֿן מיט עצות, מיט זוכן רעפּערטואַר, מיט שאַפֿן די גינסטיקע שטימונג אַרום אונז־זיער טעאַטער. די דאָזיקע באַציונג האָבן אונדז אַרויסגעוויזן טוער פֿון די פֿאַרשידנסטע געזעלשאַפּטלעכע און פּאַליטישע ריכטונגען, אַפּילו פֿון דער אַטימילאַציע, וואָס איז בדרך־כלל געשטאַנען ווייט פֿון ייִדישער קולטור. דוד פּינסקי איז, צוגלייך מיט שלום אַש, אַרויס פֿון די באַגרענעצטע ראַמען פֿון ייִדישן טעאַטער און איז געשפּילט געוואָרן אויך אין אַנדערע שפּראַכן. זיין „אוצ־ר“ איז נאָך אין 1910 געשפּילט געוואָרן אין ריינהאַרד־טעאַטער און דער גרויסער רודאָלף שילדקרויט איז אין דער ראָל פֿון „כאַניע דער קברן“ באַוונדערט געוואָרן פֿונעם בערלינער און ווינער עולם.

אינעם יידישן טעאטער איז דער „אוצר“ אויפגעפירט געווארן אין ניו-יארק אין 1919, דורך מאַריס שוואַרץ און פון דעמאָלט אָן איז ער פאַר-בליבן אין אַרכיוו פון אונדזערע טעאטערס.

מיר האָבן אַרויסגעפילט אינעם „אוצר“ אַ מאַטיוו וואָס האָט אויך געדינט ווי די טרייבֿקראַפט פאַר אונדזער טעאטער. דער פאַרלאַנג אַרויס-צורייסן זיך פונעם „בית-עולם“ פון יידישן טעאטער, וווּ ס'ווערן טאַג-אייך, טאַג-אויס אַנטדעקט נייע „אוצרות“ פון גראַפאָמאַניע און טאַלענט-לאַזיקייט, פון ביליקער פאַרוויילונג און פאַרשידענע „פראָדוקשאַנס“ דורך די פאַרשידענע אימפּרעסאַריאַס און זייערע „אונטערשפּילער“, אַקטיאַ-רישע קאַבאַטינען און פּרעסע־קאַריעריסטן.

דער קרעטין „יודקע“, וואָס פירט פאַר דער נאַז אַ גאַנצע שטאַט און צווינגט צו גלייבן, אַז אינעם קבר פון זיין געפּגרט הינטל געפינט זיך אַן אוצר, האָט דערמאַנט אָן דער שרייענדיקער רעקלאַמע, וואָס פּלעגט גע-מאַכט ווערן די פאַרשידענע היימישע און אויסלענדישע „סטאַרן“.

אַ חוץ דעם דיִדאַקטישן מאַטיוו, פאַרמאַגט פינסקיס קאַמעדיע אַ גאַלעריע לעבעדיקע געשטאַלטן, כאַראַקטעריסטישע פאַרן יידישן שטעטל, און אַ שפּאַנענדיקן סיפּור־המעשה, מיט אַ פּלאַנטער פון קאַמישע סיטואַ-ציעס, וואָס קייקלען זיך מיט אמתער טעאַטראַלישער שנעלקייט ביז צום קולמינאַציע־פּאַקט, דעם טראַגיקאַמישן פינאַל.

אינטערעסאַנט, וואָס די דאָזיקע פּריילעכע קאַמעדיע שפּילט זיך אָפּ אויף אַ ביז גאַר אומהיימלעכן פּאַן, אויפן שטאַטישן בית-עולם, וואָס האָט טאַקע נאָך מער אונטערגעשטראַכן די לעכערלעכקייט פונעם עולם־הזה-דיקן הרהאָ און געיעג נאָכן אוצר.

פון דער פּיעסע האָב איך באַזייטיקט אַ גאַנצע סצענע פון מתים, וואָס שטייען אויף פון זייערע קברים, כדי צו פּילאָזאָפּירן איבער דער הבל־הבלימ-דיקייט פון דער וועלט און דעקלאַרירן, אַז זיי האָבן „מיטגעלעבט אַ לעבן און עס האָט זיי פאַרן לעבן געשוידערט“...

אין מיין צווייטער אינסצעניזאַטאַרישער ווערסיע אין בראַזיל, האָב איך, אויפּפירנדיק דעם „אוצר“, ווי אַ מוזיקאַלישע קאַמעדיע, אין גאַנצן באַזייטיקט דעם לעצטן אַקט פון בית-עולם און די גאַנצע אַקציע אַריינגע-פירט אין קברנס דירה.

די פיעסע האָט פאַרמאַגט אַ דאַנקבאַרן מאַטעריאַל פֿון פּערסאָנאַזשן, פֿון וועלכע אונדזערע אַקטיאָרן האָבן געשאַפֿן גלענצנדיקע קרעאַציעס. אַזוי האָבן זיך אויסגעצייכנט אין די הויפּטראַלן כאַניע קברן און זיין ווייב — משה און נאַטאַליע ליפּמאַן; זייער טאַכטער טילע — אידאַ קאַמינסקאַ; דער שטאַטנאַר יודקע — אַדאַם דאַמב; דער שדכן — דוד לעדערמאַן; דער ראש־הקהל — זלמן הירשפעלד. פֿון די איבעריקע ראַלן האָבן געשאַפֿן פאַרביקע געשטאַלטן: י. מאַנדעלבלויט, י. גרודבערג, מ. מעלמאַן, ד. בירנ־בוים, פ. קערמאַן און אונדזער וועטעראַן, יוליוס אַסקאַר.

אינעם „אוצר“ האָט זיך אַסקאַר דערפילט ווי אַ פיש אין וואַסער. אין די ביזיאַזטיקע פיעסן פֿלעגט זיך אַסקאַר פילן געטראַפֿן, וואָס איך רעדוציר אים דאָס רעדן אויף דער בינע ביזן מינימום. אַלע זיינע יאָרן ביים ייִדישן טעאַטער, דאָס הייסט, ווען דאָס ייִדישע טעאַטער האָט זיך גערופן „ייִדיש־דייטשער טעאַטער“ און די אַקטיאָרן האָבן זיך געמוזט ברעכן די ציין אויף צו רעדן „דייטש“, איז אַסקאַר געווען דער „ספּעץ“ אין דער דאָזיקער שפּראַך און האָט אימפּאַנירט מיט זיין אַקצענט. ער פֿלעגט זיך שטענדיק גרויסן, אַז ער האָט געשפּילט מיט זאַנענטאַלן אַליין... צוליב דעם אפשר האָט ער פאַרנאַכלעסיקט די ייִדישע אויסשפּראַך, וואָס ער האָט שוין אויף דער עלטער בשום־אופן נישט געקאַנט אויסבעסערן. ער פֿלעגט אָפט האָבן צו מיר טענות:

— וואָס וואָלן זי פאַן מיר, איך שפּרעכע דאָך איין ריינעס מאַמע־לשון...

ביים „אוצר“, דאָקעגן, האָט דאָך, על־פּי־שכל, זיך געקאַנט געפינען צווישן די שיינע באַלעבאַטים פֿון שטאַט איינער, וואָס רעדט דייטשמעריש, האָב איך די דאָזיקע מעגלעכקייט געגעבן אַסקאַרן.

— איר קאַנט רעדן אייער ריינעם מאַמע־לשון וויפּל איר ווילט, הער אַסקאַר — האָב איך אים געזאַגט. ער האָט ממש אויפגעלעבט: — ענדליך האָבן זי פּערשטאַנדן דאָס איך איין גוטעס ייִדיש שפּרעכע... און עך האָט ווידער געשאַפֿן איינעם פֿון זיינע פאַרביקע עפּיזאָדן. די לעצטע ראַל אין זיין רייכער, לאַנגיעריקער אַרטיסטישער קאַריערע.

מיר זענען קינסטלעריש געגאנגען מיט שנעלע טריט פארויס. די מאַטעריעלע לאַגע אָבער פונעם טעאַטער איז געוואָרן וואָס אַ מאָל קלאַגע־דיקער. אונדזערע בקשות צו דער וואַרשעווער קהילה און צום „דזשאַינט“ וועגן סובווענצן זענען געוואָרן אָפּגעוואָרפּן. איך האָב בייגעוויינט די „היסטאָרישע“ זיצונג אין דער „גמינע“, ווען מ'האַט באַהאַנדלט אונדזער פּראָגע. כ'בין אַרויס פון זיצונגזאַל אַ צעבראַכענער. די גוטע כוונות פון די בונדישע און ציוניסטישע ראַטמענער האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף אַ שאַרפּער אָפּאַזיציע מצד דער אַרטאָדאָקסיע, וואָס האָט אונדזער טעטי־קייט באַצייכנט ווי אַפּיקורסות, חילול־השם און אַפילו געדראַעט מיט חרם און אויסשליסן פון כלל־ישׂראל...

דער „דזשאַינט“ האָט סתּם קיין קלאַרע תּשובּה נישט געגעבן, זיך פאַררופּנדיק אויף פאַרשידענע תּירוצים, פון וועלכע קיין איינער האָט נישט געהאַט קיין ממשותדיקע באַרעכטיקונג.

מיר האָבן שוין ממש נישט געהאַט וואָס צו פאַרזעצן און וווּ צו באַקומען הלוואות. אַנטמוטיקטע, נידערגעשלאַגענע האָבן מיר זיך פון דעסט־וועגן גענומען רעפּעטירן אַ נייע פּיעסע: „די ברידער קאַראַמאַזאָוו“, וואָס אידאָ קאַמינסקאַ האָט באַאַרבעט.

אין די „ליטעראַרישע בלעטער“ פון 28סטן יאַנואַר 1927, איז דער־שינען אַ שאַרף אַרטיקל פון נחמן מייזל, אונטערן נאָמען „גלייכגילטיקייט אָדער באַיקאַט?“. אינעם דאָזיקן אַרטיקל טרעט ער אַרויס קעגן דער וואַרשעווער געזעלשאַפּטלעכקייט, „וואָס קוקט זיך צו פאַסיוו צו די שווערע ראַנגלענישן פון אונדזער טעאַטער, באַנגגענדיק זיך מיט אייניקע קאַנג־פּערענצן, רעזאָלוציעס, אָן אַ וועלכער עס איז ממשותדיקער הילף פאַרן „וויקט“.

נישט דער גוטער ווילן פון אונדזער פּריינד נחמן מייזל און נישט זיינע שטראַפּרייד האָבן שוין געקאַנט ראַטעווען די סיטואַציע. מיר האָבן שוין געפאַקט די טשעמאָדאַנען אויף צו לאָזן זיך אין וועג, כדי צו דעקן די דעפּיצירטן. דער נייער טורניר איז געוואָרן אַזוי צוגעגרייט, אַז מיר זאָלן קאַנען צווישן איין גרויסער שטאַט און דער אַנדערער טיילן אונדזער טרו־פע און שפּילן גלייכצייטיק צוויי פאַרשטעלונגען אָן אַוונט. איין העלפט מיט אידאָ קאַמינסקאַ בראַש, די צווייטע מיט מיר.

אונטערן צייכן פון די דאזיקע צוגרייטונגען איז טאקע אדורך אונדזער לעצטע פרעמיערע „די ברידער קאראמאזאוו“. שוין נישט געווען דער „וויקט“ פארנעם, דער פלייס און געשליפנקייט פון סצענעס און טיפן, ווי מ'איז עס געווינט געווען צו זען ביי אונדז. ס'איז געווען אַ בחיפזונדיק צוגעגרייטע פארשטעלונג אויף צו פארענדיקן דעם קאנטראקט מיטן טעאָטערניגן.

נאָך אונדז האָט פארנומען די בינע „זלאַטע די רביצין“...

20

טורניי איבער רומעניע

מיט די לעצטע כוחות האָבן מיר זיך געראַנגלט אַנצוהאַלטן די פּאַזיציע. „זלאַטע די רביצין“ האָט אונדז אָבער גובר געווען...

מיר האָבן דעריבער אָנגעהויבן מאַכן צוגרייטונגען צו אונדזער טורניי איבער רומעניע.

מיר האָבן אויף ס'ניי צוגעגרייט אונדזער רעפערטואַר, וואָס איז באַשטאַנען פון: „די זיבן געהאַנגענע“, „שבתֿי צבי“, „דער קאַרגער“, „דער אוצר“, „טוביה דער מילכיקער“, „די ברידער קאראמאזאוו“, „די וועלף“, „נאַראַ“, „דער געדאַנק“ און „מאַרפּיום“.

מיר פאַרן קיין רומעניע. אַ קלייניקייט, רומעניע און יידיש טעאַטער! דאָס לאַנד האָט דאָך געגילט ווי דאָס וויגעלע פון יידישן טעאַטער. דאָס יידישע פּאַלקסליד האָט געטראָגן אין זיך שפורן פון דער רומענישע דאָינע, פונעם וואַלעכל, וואָס מיר פלעגן נאַכזינגען אויף חתונות און פּאַלקס־פּאַר־וויילונגען. פונעם יאַסער „פאַמול ווערדע“ איז אַרויס אין דער וועלט אברהם גאַלדפּאַדן. אין בוקאַרעשט האָבן אויפגעשיינט די שטערן פון מאַלי פיקאַן און יוסף בולאַוו. די רומענישע קעניגין האָט אַראַפּגענידערט צום

יידישן טעאטער און באזוכט איינע פון די גלענצנדיקע אויפפירונגען פונעם מאָדערנעם רעזשיסער יעקב שטערנבערג. דאָרט האָבן אָנגעהויבן זייער קאַריערע אין ייִדישן טעאָטער די רוסישע אַרטיסטן לידיאַ פּאַטאַצקאַיאַ און פּאַיל באַראַטאָוו, וואָס האָבן זיך דאָ צוגעגרייט זייערע ערשטע ראָלן אין ייִדיש, אין דער שפּראַך וואָס איז נאָך פאַר זיי פּרעמד. די פאַרביי-פּאַרנדיקע אַמעריקאַנער „סטאַרס“ פּלעגן זיך נישט קאַנען אָפּלויבן פּונעם ייִדישן עולם אין רומעניע און פון זיין ליבע צום טעאָטער. איז אַ חידוש וואָס מיר האָבן זיך מיט אַזאַ שפּאַנונג געגרייט צו דער באַגעגעניש מיטן דאָזיקן עולם?

אין זיין אויטאָביאָגראַפֿיע שרייבט גאַלדפּאָדן: „דער צופּאַל האָט געוואָלט, איך זאָל לייגן דעם גרונדשטיין פון ייִדישן טעאָטער אין רומעניע, אין אַ לאַנד און פאַר אַ פעבל, וואָס האָט נאָך קיין באַגריף נישט געהאַט פון טעאָטער-ליטעראַטור... פאַר אַן עולם, וואָס זיין גאַנצע פיזישע און גייסטיקע נאַרונג איז באַשטאַנען פון אַ גוט גלעזל אַדאַבעשטער וויין און ייִדישע לידער — און ווען איך האָב אויפגעפירט מיין ערשטע לעבנס-דראַמע ריין, אָן קאַמיקער, אָן געזענגע, זענען מאַנכע פון פּובליקום צו מיר אַרויפגעגאַנגען אויף דער בינע און מיך אַפּאַסטראַפירט מיט פּאַלגנ-דיקע כאַראַקטעריסטישע ווערטער: „מיר קומען נישט אין טעאָטער מע זאָל אונדז אָנוויינען אַ קאַפּ! מיר האָבן אונדזערע אייגענע צרות אין דער היים, פון ווייב און קינדער! מיר קומען אין טעאָטער איר זאָלט אונדז אונטערהאַלטן, און פאַר אונדזער פּראַנק ווילן מיר איר זאָלט אונדז פריי-לעך מאַכן און מיר זאָלן זיך גוט אָנלאַכען!“...

**

דעם לעצטן סעזאָן פאַר אונדזער אַנקומען קיין רומעניע האָבן דאָרט געשפּילט דריי טרופּעס פון פּוילן. די „ווילנער טרופּע“, וואָס האָט זיך דאָרט געפינען אַ לענגערע צייט און דורכגעמאַכט אייניקע גילגולים און שפּאַלטונגען. די ערשטע צייט האָט זי געהאַט צו פאַרצייכענען גרויסע קינסטלערישע דערגרייכונגען און אַנערקענונג אויך מצד דער רומענישער קינסטלערוועלט. דער באַקאַנטער דיכטער און רעזשיסער יעקב שטערנבערג

איז געווען אירס א נאענטער מיטארבעטער און אים איז אויך געווען צו פארדאנקען דער גרויסער דערפאלג פון די ווילנער אין דימאָוס „יאשקע מוזיקאנט“. פון דער דאזיקער פארשטעלונג האָט זיך אויך אָנגעהויבן דער אויפשטייג פון איינעם פון די בעסטע יידישע אַקטיאָרן פון אונדזער צייט. יוסף בולאָוו. אין רעזולטאַט פון די אַפטע שפּאַלטונגען ביי די „ווילנער“, האָבן זיך באַוווּזן אייניקע „ווילנער אויפלאַגעס“, ווי מ'האַט זיי גערופן און ס'איז שווער געווען צו געפינען צווישן זיי אַן אמתן ווילנער. אַ טייל פון די אַמאָליקע „ווילנער“ איז צוריקגעפאַרן קיין פּוילן און אָנגעהויבן שפּילן אין לעמבערג. אַלעקס שטיין איז אַריבער קיין ריגע און אַנדערע האָבן געמאַכט שבת פאַר זיך.

צוליבן גרויסן שם וואָס די ווילנער טרופע האָט זיך געשאַפן אין רומעניע, האָט דער דאַרטיקער אימפרעסאַריאַ אַראָפּגעבראַכט די „ווילנער אַפּערעטקע“, וואָס איז באַשטאַנען פון די לאַדזשער קוטנער, זיידערמאַן, לערנער און די גראַדנער פּאַמיליע קאַדיש-כאַש. ווי דער שטייגער, איז זיך די טרופע אין גיכן צעפאַלן און ס'האַבן זיך געשאַפן אייניקע „ווילנער אַפּערעטקעס“... נאָך דער „ווילנער“ איז געקומען די ריי פון דער „לאַדזשער אַפּערעט-טרופע“ פון דער פּאַמיליע קאַמפּאַניעיען, וואָס האָט געטיילט דעם גורל פון איר „ווילנער“ חברטע. נאָך זיי זענען מיר געקומען מיטן „וויקט“.

באַלד נאָכן אַריבערפאַרן די פּוילישע גרענעץ, וואַרטנדיק אויף אַ פאַרבּינדונג מיט בוקאַרעשט, האָבן איך דערפּילט די גוטבאַקאַנטע אומרוי-קייט וואָס פּלעגט באַגלייטן אונדזערע נסיעות איבער אוקראַינע. וווּ דו טוסט זיך אַ ריר און אַ וואַרף אַ בליק, שטויסטו זיך אָן אויף באַוואַפנטע סאַלדאַטן, אין זייערע הויכע פּויערישע היטלען. מע באַטראַכט דיך מיט חשד, מע באַטאַפּט דעם באַגאַוש, עפעס זוכט מען, עפעס וויל מען. אונ-דזער באַגלייטער ש. קלערט אונדז אויף, אַז מע מיינט נישט, חלילה, אונדז, נאָר... דעם אַבדיקירטן קעניג קאַראַל, וועלכן ס'איז מיאוס געוואָרן צו פּראַווען גלות אין אויסלאַנד און ער קלייבט זיך קיין רומעניע מאַנען צו-ריק דעם טראַן ביי זיין מינדעריעריקן זונדל מיכאַל. האָט מען טאַקע זיך

די איבערגעריסענע תקופה

געוואָלט פאַרזיכערן. צי ס'געפינט זיך נישט אַ מאָל פאַרשטעקט צווישן אונדז אַט דער דאָזיקער פּרעטענדענט אויפן רומענישן טראָן און מיר האָבן געמוזט עפענען אַלע אונדזערע קאַסטנס און וואַליזעס... אַזוי ווי זיי האָבן דאָרט נישט געפינען דעם קעניג קאַראַל, אַזוי האָבן מיר שפּעטער נישט געפינען געוויסע קעגנשטאַנדן, וואָס זענען נאָך דער רעוויזיע פאַרשווינדן פון די וואַליזעס...

אויף דער זעלבער סטאַציע האָט זיך געפונען אַ לאַנגע שורה וואַגאַ-נען פון אַ דייטשן צירק, וואָס איז אויך, אַזוי ווי מיר, געקומען אויף אַ טורניי קיין רומעניע. דער צירק האָט אָבער געהאַט אַן ערגער מזל פון אונדז, ווייל מ'האַט אים געהייסן וואַרטן אייניקע טעג אויף אַ ספּעציעלער קאַמיסיע פון בוקאַרעשט, וואָס דאַרף פעסטשטעלן די כשרות פון זיין צאָל-רייכן פּערסאָנאַל. פאַר דער צייט האָט פאַרפעלט שפּייז פאַר דער גרוי-סער צאָל חיות, וואָס דער צירק האָט מיטגעפירט, און דאָס רעווען פון די אויסגעהונגערטע בעלי-חי האָט זיך אויסגעמישט מיט די היסטערישע קור-לות פון צירק-דירעקטאָר, וואָס האָט געשאַלטן אַלע רומענער און געדראַעט אַנצולערנען די „לייזיקע ציגיינער“. צו די קולות פונעם דירעקטאָר און פון זיינע אויסגעהונגערטע חיות זענען גיך צוגעקומען נייע, פון די מילי-טערילייט און באַן-באַאַמטע, וואָס איינס דאָס אַנדערע האָט זיך נישט פאַרשטאַנען.

צוליב דער געשפאַנטער לאַגע אין לאַנד זענען געשיקט געוואָרן צו די גרענעצן מיליטערישע פאַרשטאַרקונגען פון רעגאַט, דאָס הייסט, אַלט-רומעניע, וואָס האָבן קיין אַנדער שפּראַך ווי רומעניש נישט פאַרשטאַנען. דאַקעגן, די געוועזענע באַן-באַאַמטע, וואָס רומעניע האָט באַקומען בירושה פון דער צעטיילטער עסטרייך-אונגאַרישער מאַנאַרכיע, האָבן נישט פאַר-שטאַנען קיין אַנדערע שפּראַך ווי דייטש אָדער אוקראַיניש. אַ נס, וואָס ש. האָט זיך אַריינגעמישט און געוואָרן דער פאַרמיטלער צווישן די פאַרשי-דענע עטנישע גרופּעס אויפן באַנהויף און אין רעזולטאַט דערפון האָט מען אונדזער באַן די ערשטע אָפּגעשיקט קיין בוקאַרעשט.

נאך דער ערשטער וועלט-מילחמה זענען, ווי באקאנט, אייניקע גרויסע לענדער געווארן קליין און אייניקע קליינע — גרויס. די שטיקער וואס זע-
נען אפגעריסן געווארן פון דער געוועזענער עסטרייכיש-אונגארישער און
רוסישע מאנארכיעס זענען געווארן צוגעטיילט צו קליינע, ביז דאן „בא-
שיידענע“ מלוכהלעך, שאפנדיק אויפן ארט פון די צעטיילטע — נייע,
אומגעלומפערטע פעלקער-קאמבינאציעס. אזוי איז טאקע צום געוועזענעם
רומענישן קעניגרייכל צוגעטיילט געווארן די אפגעריסענע פון רוסלאנד
בעסאראביע, פון עסטרייך-אונגארן — בוקאווינע און טראנסילוואניע, און
פון בולגאריע א טייל דאברודזשא, מיט א טערקישער באפעלקערונג. אי-
בערנאכט איז אויסגעוואקסן די „ראמאניא מארא“, גרויס-רומעניע, וואס
די מערהייט פון איר האט גערעדט פרעמדע שפראכן; רוסיש, מאלדאוויש,
אונגאריש, דייטש, אוקראיניש און טערקיש.

דאס יידיש אין רומעניע האט מיט זיך פארגעשטעלט א באזונדערן
קוריאז, פון די אלע „אויסלענדישע“ שטעט, וואס מיר איז ביז דאן אויס-
געקומען צו באזוכן אין רוסלאנד און אוקראינע, איז בוקארעשט געווען די
ערשטע, ווו די יידישע באפעלקערונג האט גישט גערעדט קיין יידיש, נאך
אויסשליסלעך די לאנדשפראך — רומעניש. ס'איז אויך פאר מיר געווען אן
איבערראשונג, וואס דער יידישער פאלקסמענטש אין רומעניע האט גערעדט
די לאנדשפראך אָנעם ספעציפיש-יידישן אַקצענט, ווי מיר זענען געוויינט
געווען צו הערן אונדזערע פוילישע און רוסישע יידן רעדן זייערע לאַנד-
שפראַכן. להיפוך צום נאלעווקער, אָדער מאַלדאוואַנקער ייד, האָט דער ייד
פון בוקארעשט גערעדט אַ ריינעם רומעניש, וואָס האָט זיך מיט גאַרנישט
אונטערגעשיידט פון זיין גוי'ישן שכנס שפראַך. אויב מיט אַן עלטערן בר-
קאַרעשטער ייד האָט מען זיך נאָך געקאָנט פאַרשטענדיקן אין מאַמע-לשון,
איז זי פאַרן יונגערן דור געווען גאַנץ פרעמד. די יוגנט האָט, אַ חוץ רומע-
ניש, גערעדט אַ גוטן פראַנצויזיש, וואָס איז געווען די צווייטע שפראַך
נאָך רומעניש, אָדער אַ געבראַכענעם דייטש.

אויף דער פראווינץ אבער, וועלכע מיר האבן באזוכט נאך בוקארעשט,
האבן מיר געהערט א געשמאקן יידיש און אין אזעלכע שטעט ווי יאס,
באטשאשאן, דאראהאי, האבן מיר געהאט דעם איינדרוק, אז מיר געפינען

זיך ערגעץ אין וואַלין אָדער אין פּאָדאָליע. די רומענישע פּראָווינץ האָט טאַקע אַרויסגעגעבן אַ ריי אָנגעזעענע ייִדישע שרייבער און קולטור־טוער. און יאָס ווערט אָפיציעל פאַררעכנט פאַרן וויגעלע פּונעם ייִדישן טעאַטער.

אַ פּינלעכן איינדרוק האָט אויף אונדז געמאַכט דער ערשטער אָפּיש פון אונדזער דעביוט, וווּ מיר האָבן נישט געפּינען קיין איין ייִדישן אות. מ'האַט אונדז באַדאַרפט פאַרזיכערן, אַז „שי שאַפּטי שפּענזוראַטי“ באַטייט די „זיבן געהאַנגענע“, מיט וועלכע מיר הייבן אָן אונדזערע גאַסטשפּילן.

פאַרשטייט זיך, אַז אויך קיין טעגלעכע פּרעסע אין ייִדיש איז נישט דערשינען אין בוקאַרעשט, אַ חוץ דריי ציוניסטישע וואַכנבלעטער אין רו־מעניש. און אַט שטויסן מיר זיך אָן אויף אַ נייעם קוריאַז: די דאָזיקע וואַכנבלעטער באַציען זיך צו אונדזער טעאַטער מיט גרויס רעזערוו, להיפּוך צו די אָנגעזעענסטע רומענישע צייטונגען, וואָס ווייזן אונדז אַרויס גרויס אויפּמערקזאַמקייט און ווידמען אַ סך פּלאַץ און סימפּאַטיע אונדזערע פאַר־שטעלונגען. דער היפּוך צו דעם, ווי מיר זענען דאָס געווינט געווען אין פּוילן.

דער ערשטער ערנסטער ייִדישער טעאַטער מיט וועלכן די רומענישע עפּנטלעכקייט האָט זיך באַקענט איז געווען די „ווילנער טרופּע“. לכתחילה האָבן די ווילנער אַרויסגערופן סענסאַציע ווי אַן עקזאָטיש טעאַטער, גאַר גיך איז אָבער דער מאַמענט פון סענסאַציע פאַרשווינדן און די רומענישע אינטעלעקטועלע קרייזן האָבן דערזען אין אים אַ טעאַטער פון אַ הויכער קינסטלערישער מדרגה, וואָס קאָן זיי אין געוויסע הינזיכטן דינען ווי אַ מוסטער. די „ווילנער“ האָבן אַריינגעצויגן אין ייִדישן טעאַטער אַ גרויסן קאַנטינגענט נישט־ייִדישן עולם, וואָס איז שוין פאַרבליבן אַ סטאַבילער באַזוכער און פאַררער אויך פון אונדזער טעאַטער. די רומענער האָבן אַ שם נישט נאָר מיט זייערע וואַלעכלעך און דאָינעס, נאָר אויך ווי ענטוואַס־טישע ליבהאַבער פון טעאַטער. דאָס בילדונג־מיניסטעריום האָט קולטי־ווירט און אונטערגעשטיצט די גרויסע צאָל נאַציאָנאַלע טעאַטערס פון דער הויפּטשטאָט און פּראָווינץ. אין בוקאַרעשט, למשל, פלעגן אָפּילו אין יענער צייט דערשיינען צוויי טעגלעכע צייטונגען: „ראַמפּאַ“ און „קאַ־מעדיאַ“, וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן בעיקר מיט טעאַטער־ענינים פון דער

הויפטשטאט. עס איז דעריבער נישט קיין ווונדער וואס ארום יעדער נייער דערשייבונג פון קינסטלערישן ווערט פלעגט זיך שאפן א גרופע פריינד פון די רומענישע אינטעלעקטואלן. צו אונדזערע אפטע באזוכער האבן גע- הערט דער הויפט-שווישפילער פון נאציאנאלן טעאטער ווראקא, דער טעא- טער-דירעקטאר טאנאסע, ווי אויך פאפולערע שרייבער, קינסטלער און זשורנאליסטן מיטן באקאנטן יידיש-רומענישן קולטור-טוער בארבו לא- זאריאנו בראש.

בוקארעשט, דער וויכטיקסטער קולטור-צענטער אין באלאקאן, האט מיט זיך פארגעשטעלט א בריק צווישן אזיע און אייראפע. יעדע נייעס פון מערב-אייראפע איז געווען א שטארקער צוציונג-כוח פאר דער רומעני- שער אינטעליגענץ. האט זי זיך געזוכט דורכן יידישן טעאטער, צוערשט דורך די „וויילנער“ דערנאך דורכן „וויקט“, צו באקענען מיט די נייע דער- גרייכונגען פון דער אייראפעישער טעאטער-קולטור. דערמיט דערקלערט זיך אויך דער גרויסער פראצענט פון נישט-יידישע באזוכער. א כאראקטע- ריסטישער פאל אין דעם פרט האבן מיר געהאט צו פארציילענען בעת אונדזער טורניי איבער דער רומענישער פראווינץ. ביי דער פארשטעלונג פון פינסקיס „אוצר“ אין דער באקאנטער רומענישער נאפטשטאט פאעשטי, האבן מיר בשום-אופן נישט געקאנט אנבינדן קיין קאנטאקט מיטן עולם. אלע ערטער, ווו מיר זענען געוויינט געווען צו הערן געלעכטער, זענען אדורך ביי א טויטער שטילקייט, גלייך מיר וואלטן נישט געשפילט קיין פריילעכע קאמעדיע, נאר א „העדא גאבלער“, אדער „דריי שוועסטער“. ווען ס'האט אונדז באזוכט נאך דער פארשטעלונג אונדזער אימפרעסאריא סאנדו, האבן מיר פשוט זיך באמיט אויסצומיידן א געשפרעך מיט אים, פרעגט ער אונדז, וואס מיר זענען אזוי טרויעריק.

— ס'טייטש — ענטפערן מיר אים — ס'איז דאך געווען א פול- שטענדיקער דורכפאל!

קוקט ער אונדז אן מיט פארווונדערונג און זאגט מיט זיין כאראקטע- ריסטישער רוזקייט:

— וואס פאלט אייך איין? דער עולם איז דווקא ארויס זייער צופרידן פון דער פארשטעלונג און מארגן וועט זיין אויספארקויפט...

— פארוואס זשע האבן זיי נישט געלאכט? — פרעגן מיר אים שוין א ביסל דערמוטיקטער.

— ווי קאנען זיי לאכן — באקומען מיר ווידער א רויקן ענטפער — זיי פארשטייען דאך נישט קיין יידיש. דאס זענען בלויז גוים...

רומעניע, ווי גאנץ אייראפע, האט צו יענער צייט איבערגעלעבט א שווערן עקאנאמישן קריזיס, און דאס האט זיך שטארק געגעבן צו פילן די ארטיקע טעאטערס. אויב די מלוכה־טעאטערס האבן דעם קריזיס ווייניקער געפילט, האט ער אבער שטארק משפיע געווען אויף די פריוואטע, בעיקר יונגע טעאטערס, וואס האבן זיך געשטיצט אויפן ארבעטער־עולם. אין אונדזער צייט האט זיך פארמאכט אן אוואנגארד־טעאטער, וואס האט געטראגן דעם נאמען פון בארימטן דיכטער קאראדזשאלע.

אויך דאס יידישע טעאטער איז אין דער הינזיכט נישט געווען קיין יוצא־מ־הכלל. מיר האבן טאקע פארצייכנט א דערשיינונג, וואס איז געווען סימפטאמאטיש פאר דער צייט און פארן עקאנאמישן מצב פונעם יידישן טעאטער־באזוכער. א חוץ די ערשטע פארשטעלונגען, וואס זענען געווען פול, איז דאס טעאטער געוויינטלעך געווען באזעצט נאר טייל־ווייז און דווקא די טייערע פלעצער. די ביליקע און די גאלעריע, וואס פלעגן ווערן באזוכט פון דער פראגרעסיווער בעסאראבער יוגנט, סטודענטן פון די בוקארעשטער הויכשולן, האבן זייער אפט געפוסטעוועט. ענלעכע ידיעות זענען צו אונדז דערגאנגען פון די אנדערע יידישע טעאטערס, וואס האבן צו יענער צייט געשפילט אויף דער פראווינק, ווי די טרופע פון מישא פישזאן, פון ד"ר באראטאו און פון דער פאמיליע זיגלער מיט זייער טאָלענטירטער טאכטער סעווילא פאסטאר.

דער „טעאטרויל צענטראל“, ווו מיר האבן זיך באוויזן פארן בוקארעשטער עולם, איז געווען א סך גרעסער און באקוועמער פונעם „צענטראל“ אין ווארשע. אן אנטשפרעכיקע בינע מיט א גוט־צוגעקליבענעם טעכנישן פערסאנאל, האט א סך פארלייכטערט אונדזער ארבעט. דער דירעקטאר סאנדו האט נישט געקארגט קיין געלט פאר אויסשטאטונג און

פאכמענישער פראפאגאנדע אין דער בוקארעשטער און פראווינצער פרעסע, שאפנדיק דעם געהעריקן אינטערעס פאר אונדזערע פארשטעלונגען ביי אלע שיכטן פון דער בוקארעשטער באפעלקערונג. ס'האט זיך ארום אונדז געשאפן א קרייז סימפאטיקער און פריינד מיטן אינטערעסאנטן רעזשיסער און דיכטער יעקב שטערנבערג בראש, און אלץ האט עדות-געזאגט, אז מיר וועלן האבן נחת פון אונדזער ערשטן אויסלענדישן ארויספאר. א חוץ דעם צוגעגרייטן רעפערטואר, וועלכן מיר האבן אפגעשפילט אין בוקארעשט, האבן מיר באנייט, אדער, ריכטיקער געזאגט, אויף ס'ניי בא-ארבעט: "יזכור" פון סעקלער און שלום עליכום "טוביה דער מילכיכער". מיר האבן זיך אבער געטרייסט מיטן תירוץ פון אלגעמיינעם קריזיס, וואס דער מאראלישער דערפאלג איז געווען א סך גרעסער פונעם מאטעריעלן, האט זיך אויך אפגעשפיגלט אויף די רומענישע טעאטערס. אונדזער אימ-פרעסאריא סאנדו האט, להיפוך צו אנדערע אימפרעסאריאס, אין אזא פאל, גישט ארויסגעוויזן לגבי אונדז קיין שום אומצופרידנקייט, פארקערט, ער האט אונדז געטרייסט, אז די גוטע פרעסע-אפרופן האבן ארויסגערופן גרויס אינטערעס אויף דער פראווינץ און זי וועט אונדז פארגיטיקן פאר די בוקארעשטער שוואכע געשעפטן. אונדזערע גאסטשפילן האבן אויך גע-פונען א פאזיטיוון אפקלאנג אין אנדערע באלקאנישע לענדער און מ'האט אפילו אנגעקניפט קאנטאקט מיט קאנסטאנטינאפאל, בולגאריע און יוגא-סלאווע, ווו אונדזער פראטעקטאר האט באדארפט זיין גישט קיין אג-דערער, ווי דער הויפט-ראבינער אלקאליי. צום גרויסן באדויערן איז פון די דאזיקע פלענער גארנישט געווארן צוליב סוביעקטיווע סיבות און מיר האבן פארלוירן די מעגלעכקייט צו באזוכן די דאזיקע אינטערעסאנטע לענדער.

*
*

אונדזער ערשטע באגעגעניש מיט דער ענטוואסטישער בוקארעש-טער גאליארקע האט דערמאנט אן א ווילנע, א לעמבערג, א לאדזש. שטר-דינדיקע יוגנט, יונגטלעכע ארבעטער, וואס פלעגן פאר די לעצטע גראשנס קויפן זייער בילעט גישט אויס סנאביזם, גישט אויס נייגעריקייט צו דער עקזאטיק פון מערב, גישט אויף צו באווייזן זיך אין די לעצטע מאדע-

טואלעטן, נאָר אויס פשוטער בענקשאַפט נאָך אַן ערנסט וואַרט, נאָך אַ רמז אויף אַ פרייען געדאַנק, וואָס איז געווען אונטערגעדריקט דורכן דיק-טאַטאַרישן רעזשים. אַזעלכע רמזים האָבן אויף אַ דיסקרעטן אופן געקאָנט אַדורכגעשמוגלט ווערן צייטנווייז אויף דער בינע. מיר פלעגן ממש פילן דעם לעבעדיקן אַפּקלאַנג וואָס יעדער רמז אַזאַ פלעגט אַרויסרופן ביי דער דאָזיקער יוגנט. מיר פלעגן עס פילן אין זייער פאַרכאַפטן אַטעם, אין אַ שושקעריי, וואָס פלעגט ווי אַ שטיל ווינטל זיך פאַרבייטראַגן איבער די רייען, אין די שטורמישע אַוואַציעס, מיט וועלכע זיי פלעגן נאָך דער פאַר-שטעלונג אונדז באַדאַנקען. עס האָט אונדז אימפּאַנירט און דערמוטיקט די ערשטע באַגעגעניש מיט די פאַרשטייער פון דער בוקאַרעשטער אינ-טעליגענץ, וואָס איז פאַרגעקומען נאָך אונדזער דעביוט אין „טעאַטראַל“.

מיר האָבן זיך אַפּגעגעבן חשבון וועגן דער אחריות אויפצוטערען אויף די זעלבע ברעטער, ווי די „ווילנער טרופע“ האָט פאַרשריבן אַזוי פיל שיינע בלעטלעך אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער אין רומעניע. אונדז האָט געפרייט צו הערן פון יעקב שטערנבערגן און באַרבו לאַזאַריאַנו אויסדרוקן פון אַנערקענונג און האַפענונג צו זען אין אונדז אַ המשך פון די דאָזיקע שיינע בלעטלעך. זענען מיר אין האַרצן דאַנקבאַר געווען „די ווילנער“, וואָס זיי האָבן אויסגעטראַטן פאַר אונדז אַ באַדן דערצו.

ס'איז אַ כלל אין טעאַטער: וויל איז דעם, וואָס זיין פאַרגייער האָט געלאָזן אַ גוטן איינדרוק און ווי דעם, וואָס דאַרף אַנהייבן נאָך אַ שלעכ-טער טרופע.

מיר האָבן אויך געהאַט צו פאַרצייכענען אַ ביז גאַר אינטערעסאַנטן באַזוך אויף איינער פון אונדזערע פאַרשטעלונגען. נישט פון קיין פריינד-צעסין פון קעניגלעכן הויף, נישט אַפילו פון קיין מיניסטער, נאָר פון אַ יידישן גאַסט, וואָס האָט, אַזוי ווי מיר, געטון זיין אַרבעט אויף רעדער... פאַר מיר איז געווען אַ גרויסע איבערלעבונג, ווען איך האָב פון דער בינע פון בוקאַרעשטער „צענטראַל“ געקאָנט באַגריסן דעם פּראָפּעסאָר חיים ווייצמאַן, ווי דעם „אומדערמידלעכן קעמפּער פאַר נאַציאָנאַלער אויפֿלע-בונג“. אמת, אונדזער גאַליאַרקע האָט מיר דערנאָך געטאַדלט דערפאַר, —

איז דאך דער קאמף פאר נאציאנאלער זעלבשטענדיקייט באטראכט געווארן ווי א נישט-פראגרעסיווע באוועגונג דורך דער לינק-געשטימטער יוגנט. און דער צופאל האט געוואלט, אז דאס זאל געשען דווקא בעת דער פאר-שטעלונג פון ראלאנס רעוואלוציאנערער פיעסע „די וועלף“... איצט, נאך איבער דרייסיק יאר, באדויערן געוויס זייער האנדלונג די יעניקע, וואס האבן מיר דאן געטאדלט. נישט ווייניקער ווי מיך — פרייט א סך פון זיי די מעגלעכקייט צו געניסן פון די רעזולטאטן פון חיים וויצמאנס דעמאל-טיקן קאמף.

אונדזער טורניי איבער דער אלטרומענישער פראווינץ איז געווען אן אינטערעסאנטע איבערלעבונג. להיפוך צו די אומבאקוועמלעכקייטן מיט וועלכע עס פלעגן זיין פארבינדן אונדזערע נסיעות אין פוילן, האט דער אימפראריאָ טראַנספּאָרט, וואָס פּלעגט אָפּט מאַל פאַרוואַנדלען ווערן אין אַ לוסטרייע. מיר האָבן באַקומען צו אונדזער דיספּאָזיציע צוויי וואַגאָנען, אַ לאַסטוואַגאָן פאַר די דעקאָראַציעס און אַ וואַגאָן פון צווייטן קלאַס פאַר דער טרופּע, וווּ יעדער האָט זיך געהאַט זיין קופּע און געקאַנט, ביים מאַנגל פון באַקוועמע האַטעלן אין שטאָט, נעכטיקן און פאַרברענגען אומגע-שטערט די צייט. געפירט האָט אונדז סאַנדוס אַדמיניסטראַטאָר ש., וואָס פּלעגט אונדז אָפּט פאַרוויילן מיט זיינע שמד־שטיק און גנבישע המצאות. די ערשטע גרויסע שטאָט נאָך בוקאַרעשט וואָס מיר האָבן באַזוכט אינעם טורניי איבער אלטרומעניע איז געווען יאַס. הלמאי זאל איך ליי-קענען, איך געדענק נאָך דעם נייגער מיט וועלכן מיר האָבן באַטראַטן די שטאָט, וווּ גאַלדפּאַדן האָט געגרינדעט זיין ייִדיש טעאַטער. האָב איך טאַ-קע דעם ערשטן וויזיט אָפּגעשטאַט דעם אַמאָליקן „פּאַמול ווערדיי“, וווּ שמעון מאָרק האָט אין 1876 געהאַלטן זיין ווייניקעלער.

סאַראַ מהלך דאָס ייִדישע טעאַטער האָט דורכגעמאַכט פאַר דער פאַר-העלטענישמעסיק קורצער צייט, וואָס טיילט אונדז אָפּ פּונעם ערשטן אויפ-טריט פון אברהם גאַלדפּאַדן אויפן דאָזיקן אָרט. דאָ האָט ער באַגעגנט זיי-נע צוקונפטיקע ערשטע אַקטיאָרן, ישראל גראַדנער און שכר גאַלדשטיין.

דאָ האָט דער ערשטער ייִדישער טעאַטער־מעצענאַט ליברעסקאַ אויסגע־פּוּעלט ביי שמעון מאַרק אָן אופטריט פאַר גאַלדפּאַדן און דאָ האָט ער גע־ליטן זיין ערשטע מפּלה. אין די פּרייע שעהען פון מיין פאַרברענגען אין יאַס, פּלעגט מיך ציען צום דאָזיקן אַרט, ווי אַ שיכור צום ביטערן טראַפּן. דאָ טאַקע איז אין מיר געבוירן געוואָרן דער געדאַנק אַרויסצוברענגען אויף דער בינע די באמת טראַגיש־טעאַטראַלע סצענעס פונעם געבורט פון ייִדישן טעאַטער. איך האָב מיך יאָרן לאַנג אַרומגעטראַגן מיטן דאָזיקן געדאַנק. און ערשט אין 1943 אים פאַרווירקלעכט אין דער בראַזיליאַנער שטאַט רעסיפּע. דעם צווייטן וואַריאַנט פון דער פּיעסע „אַברהם גאַלדפּאַדן“, וואָס איך האָב דאָן אָנגעשריבן, האָב איך געשפּילט צום מיין 30־יאַריקן יוביליי אין ריאָ דע זשאַניראָ. ס'איז אויך געווען די דערפאַלגרייכסטע פּיעסע פון מיין „פּאַלקס־טעאַטער“ אין ישראל אין 1953 און ביי מייע גאַסטשפּילן אין אויסטראַליע אין 1955. ס'איז געווען אַן איבעריקער באַווייז פונעם טיפּן סענטימענט וואָס אונדזער פּאַלק אין דער גאַרער וועלט פּילט צו זיין פּאַלק־טרוּבאַדור, וואָס באַגלייט אים אין זיינע וואַנדערונגען מיט זיין ליד און מיט זיין וואַרט פון דערמוטיקונג.

די ערשטע סצענע פון דער דאָזיקער פּיעסע האָב איך אויסגעחלומט אויפן אַרט פונעם געוועזענעם ווינקעלער פון שמעון מאַרק. מיט דער צייט איז זי אין מיר רייף געוואָרן, איך האָב זי דערגאַנצט מיט גאַלדפּאַדנס ליד „דאָס פינטעלע ייד“ און אַזוי אַרום אָנגעהויבן די ביאַגראַפּישע פּיעסע וועגן דעם „גרינדער פון ייִדישן טעאַטער“.

צווייאונפּופציק יאָר נאָך דער גרינדונג פון ייִדישן טעאַטער, שפּילן מיר אין זעלבן יאַס אין גרויסן, שיינעם „עליזאַבעט־טעאַטער — אַג־שטאַט די שענקלידער — פּיעסן פון שלום־עליכם, ראַמען ראַלאָן, פינסקי, דאָסטאַיעווסקי, סעקלער, אַנדרייעוו...“

די בילעטן זענען אויסגעכאַפּט נאָך פאַר אונדזער אַנקומען קיין יאַס... אַן אַפּטיילונג זשאַנדאַרמען היט־אַפּ די אַרדענונג און העלפּט די באַזוכער זיך אַדורכצושלאָגן צום טעאַטער דורך דער געדיכטער מאַסע, וואָס פאַר־שטאַפּט די אַרומיקע גאַסן. די קינדער פון שמעון מאַרקס געסט, וואָס האָבן אויסגעפּיפּט גאַלדפּאַדענען, נעמען אויף מיט ענטוויאַזם דאָס דראַמאַטי־

שע טעאטער פון ווארשע און פארוואנדלען אונדזערע פארשטעלונגען אין א נאציאנאלן יום-טוב. באגעגענישן מיט יידישע און רומענישע אינטער-לעקטוראלן, אקטיארן, באנקעטן, אינטערוויען... ווען גאלדפאדן וואלט גע-קאנט אויף דעם ווארפן א בליק און זען, ווי אזוי מע נעמט-אויף אין יאס יידישע אקטיארן!...

* *

נאכן טורניי איבערן רעגאט האבן מיר אנגעהויבן די גאסטשפילן אין טשערנאָוויץ, די הויפטשטאָט פון בוקאווינע, די קינסטלעך-איינגעגלידער-טע פרעמדע פראָווינץ אין דער „גרויסרומענישער“ מאַנאַרכיע. עס האָט אַ ווייע געטון מיט דער היימישער גאַליציע; מיט דער מענטאַליטעט, דער-ציונג, באַנעמונג, שפראַך. אַ לייבלעכע שוועסטער-שטאָט פון אַ לעמבערג, פון אַ סטאַניסלאָוואָו, קאַלאַמיי.

אין בוקאווינע האָט די רומענישע רעגירונג, לויטן מוסטער פון גרויס-מאַכטן, געפירט אַן אַנטשפּרעכיקע מינדערהייט-פּאַליטיק און, ווייל די „מערהייט“, דאָס הייסט די אמתע רומענער זענען אין די שטעט בכלל נישט געווען בנימצא, זענען די ערשטע צייט די דאָרטיקע יידן ווייניקער געווען אונטערגעוואָרפן דעם אַנטיסעמיטישן טעראָר. דאָס לעבן איז דאָרט אַנגע-גאַנגען לויט דער טראַדיציע פון די אַלטע גוטע צייטן פון פּראַנץ-יאָזעפּס פּאַטריאַרכאַלישן „ליבעראַליזם“.

אין טשערנאָוויץ, וואָס האָט זיך קונה-שם געווען אין דער יידישער וועלט מיט דער טשערנאָוויצער קאַנפּערענץ, וואָס איז דאָרט פּאַרגעקומען אין 1908, האָבן זיך צו יענער צייט געפינען אייניקע אַנגעזעענע יידישע אינטעלעקטואַלן און קינסטלער, צווישן וועלכע ס'האָט אַרויסגעשיינט די גרויסע פּערזענלעכקייט פון קליינווקסיקן משלים-שרייבער, דעם בעסאַראַ-בער אליעזר שטיינבאַרג. ער האָט אונדז באַקענט מיטן אימפּאַזאַנטן בנין „מאַרגנרויט“, מיט וועלכן ס'האָט מיט רעכט שטאַלצירט דאָס טשערנאָ-וויצער יידנטום. דער „מאַרגנרויט“ האָט מיט זיך פּאַרגעשטעלט אַן אייגן אַרטיקע קולטור-אינסטיטוציע מיט אַלגעמיינע און פּאַכשולן, מיט אַ גרוי-סער ביבליאָטעק, לייענזאַל, כאַר, דראַמקרייז און פּאַרשידענע אַנדערע קולטור-געזעלשאַפּטלעכע און דערציונג-אַפּצווייגן. אַן ענלעכן יידישן בנין

איז מיר, אויף וויפל איך געדענק, אויסגעקומען צו זען נאָר אין ריגע און בעת מיינע באַזוכן אין די יידישע ישובים פון לאַטיין־אַמעריקע, וווּ די פאַרשידענע „צענטראַ“, אָדער „צירקולאַ איוראַעליטאַ“ האָבן זיך געקאָנט פאַרגלייכן אין פאַרנעם צום טשערנאָוויצער „מאַרגנרויט“.

דאָרט האָבן מיר זיך אויך באַקענט מיט די פירער פון בוקאַווינער יידנטום, ד״ר עבנער, קיסמאַן, פיסטינער, וואָס האָבן געשאַפן אַ גינסטי־קע אַטמאָספער פאַר אונדזער טעאַטער. מיר האָבן באַזוכט אייניקע רעפּע־טיציעס פון אַ שלום־עליכם־פאַרשטעלונג, וואָס אליעזר שטיינבאַרג האָט אַליין רעזשיסירט מיט זיין דראַמקרייז. דער גרויסער משלים־שרייבער האָט געהאַט אַ חוש פאַר רעזשי און טעאַטער־טעכניק. אַ שאַד, וואָס די דאָזיקע מעלות זיינע האָבן נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו קומען צום אויסדרוק אין דער פולער מאָס.

מיר האָבן אויך דאָרט באַקענט דעם אינטערעסאַנטן יידישן מאַלער, אַרטור קאַלניק, וואָס איז, ווי בשעתו מענקעס אין לעמבערג, געווען אַ שטענדיקער איינגייער אין אונדזער טעאַטער. דאָס אויג האָט זיך נישט גע־קאָנט אַנזעטיקן פון דער פּאַלקסטימלעכקייט, פונעם פּרין־גייסט, וואָס האָט אַראָפּגעקוקט צו דיר פון די סטאַלוגעס און ווענט פון זיין אַטעליע. גע־דענקט זיך זיין „גילגול פון אַ ניגון“, זיינע שטעטל־מאַטיוון און, בעיקר, זיין מייסטערהאַפט פאַראייביקן די פאַרשידענע געשטאַלטן וואָס הערן גראַסבאָרד האָט געשאַפן. אַן ענלעך קינסטלערישן סינטעז פון אַ רעצי־טאַטאַר מיט די אינטערפּרעטירטע דורך אים געשטאַלטן איז מיר ביי קיין אַנדערן קינסטלער נישט אויסגעקומען צו זען.

להיפּוך צו בוקאַרעשט, וווּ ס׳האַט בעת אונדזערע גאַסטשפּילן נישט געשפּילט קיין צווייט טעאַטער, האָבן מיר אין טשערנאָוויץ זיך באַגעגנט מיט דער באַקאַנטער זיגלער־טרופּע, אין וועלכער ס׳האַט זיך אויסגעצייכנט די יונגע סעווילאַ, די פרוי פונעם לאַדזשער אַקטיאָר פּאַסטאָר. אַן אינ־טערעסאַנטע דערשיינונג איז פאַר אונדז געווען דער הויכטאַלענטירטער און אייגנאַרטיקער כאַראַקטער־קאַמיקער, שמואל איריס, וועלכן איך האָב דערנאָך באַגעגנט אין אַרגענטינע. די דאָזיקע טרופּע האָט, אַ חוץ זייערע אַפּערעטעס, געהאַט אויך די אַמביציע צו שפּילן ערנסטן רעפּערטואַר און

פלעגט ביי יעדער געלעגנהייט אראפברענגען „געסט“, ווי באראטאוו, פא-טאצקא, די פישוואך-פאמיליע און אנדערע. אונדז האט געפרייט זיך צו באגעגענען מיט פאקאאלעגן און צו פארברענגען מיט זיי נאך א פארשטע-לונג ביי א ווארעם גלעזל „צוקא“.

אין טשערנאוויץ זענען דערשינען צייטונגען פון פארשידענע ריכטונג-גען אין יידיש, אוקראיניש און דייטש. די לעצטע האט געהאט די גרעסטע צאל לייענער. די אלע צייטונגען האבן אונדז צוגעגרייט א ביו גאר ווא-רעמען קבלת-פנים און פינקטלעך צוגעשיקט זייערע טעאטער-קריטיקער צו אונדזערע פארשטעלונגען. להיפוך צו בוקארעשט, ווו ס'איז געווען א מינהג צו צאלן די טעאטער-קריטיקער פאר דער צייט וואס זיי פארברע-נען אין טעאטער (וואס ס'האט, אגב, נישט געשטערט דעם קריטיקער צו זיין אביעקטיוו אין זיין אפשטאנונג) פלעגן די טשערנאוויצער רעצענזענטן באטראכטן זייערע טעאטער-אפהאנדלונגען ווי א חלק פון זייער ושונוא-ליסטישער ארבעט און מיר ווידמען גרויס אויפמערקזאמקייט. גאר אומגע-ריכט פאר אונדז האט זיך די באציונג פון אייניקע קריטיקער צו אונדזער טעאטער געביטן צוליב ווייט נישט קיין קינסטלערישע טעמים. דאס איז געשען נאך דער ערשטער פארשטעלונג „די זיבן געהאנגענע“ וואס איז פון אלע קריטיקער, אן אויסנאם, געווען שטארק געלויבט. ביי „טוביה דער מילכיקער“ אבער האט זיך דערהערט דער ערשטער גריליך: דער קריטי-קער פון דער אוקראינישער צייטונג האט זיך אנגענומען די קרייודע פון די אוקראינישע פויערים, וואס ווערן דארט, לויט זיין מיינונג, אויסגעלאכט און נאך „די וועלף“ האט דער דייטשער קריטיקער געהאט טענות צו אונדז, פארוואס מיר שפילן ראמען ראלאנען, דעם „שונא פון דייטשלאנד“.

נישט געקוקט אויף די דאזיקע „אויפבריוון“ וואס אונדזער רעפער-טואר האט ארויסגערופן ביי אייניקע היפער-עמפינדלעכע „מינדערהייט“ פארשטייער, איז אונדזער באזוך אין טשערנאוויץ און די אנדערע שטעט פון דער שיינער בוקאווינע געווען אין אלע הינזיכטן אנגענעם און דערפאלגרייך.

נאך בוקאווינע איז געווען געפלאנט א טורניי איבער טראנסילוואניע, אבער צוליבן פאגראם אין גראסווארדיין האבן מיר געמוזט דערפון רעזיג-

גירן. דער ראבינאט האט דערקלערט א טרויער פון זעקס וואכן נאך די גע-
פאלענע בעתן פאגראם און מיר זענען געווען געצווינגען איבערצורייסן
אונדזערע אויפטריטן. מיר זענען אריין אין לעצטן עטאפ פון אונדזער
טורניי אין בעסאראביע אין א גאנץ טרויעריקן מאטעריאלן מצב.

* * *

ביז דאן האב איך געהאט גאר א קליינעם באגריף וועגן בעסאראביע
און איר יידנטום. די בוקאווינער פלעגן רעדן וועגן איר מיט גרויס ביטול.
די רעגאטער האבן זיי סתם באצייכנט ווי „רוסישע“ און זיי באטראכט ווי
א פרעמדן אנוויקס אויפן גוף פון רומענישן יידנטום.

נאכן באקענען זיך אין בוקארעשט מיט אייניקע בעסאראבער יונגע-
לייט, וואס האבן שטודירט אין די דארטיקע הויכשולן, האב איך פארשטא-
נען, אז די דאזיקע „רוסישע“ זענען באמת פון אן אנדער טייג געקנאטן
און שטעלן מיט זיך פאר א נייעם און ביז גאר אינטערעסאנטן טיפ ייד.

ביים באזוך אין די בעסאראבער שטעט און דערפער, האט זיך דער
דאזיקער איינדרוק באשטעטיקט און פארטיפט. ביז דאן איז מיר געווען
באקאנט דער יידישער פראלעטאריער און קאפיטאליסט, דער האנטווערקער
און סוחר, באנקקוועטשער און לופטמענטש; דער יידישער קאבצאנסק און
קאסרילעווקע, די נאלעווקעס און נאווגאראד. און אט אנטפלעקט זיך פאר
מיר א יידישער פויער, אן ערדארבעטער, וואס איז פארווארצלט אין זיין
ערד, באארבעט זי מיט ליבשאפט און איז צוגעבונדן צו איר. אט די צוגע-
בונדנקייט צו דער ערד, די ברייטקייט פון די סטעפעס, די אומגעהייערע
שטחים פעטע, פרוכטבארע ערד האט משפיע געווען אויף דער מענ-
טאליטעט און כאראקטער פון בעסאראבער יידן; א געמיטלעכקייט, גראד-
ליניקע ערלעכקייט, פשטות, וואס האט פונעם דארף זיך אריבערגעטראגן
אין שטאט און געווארן כאראקטעריסטיש פאר איר.

עפעס ענלעכס האב איך אין יארן ארום געפינען ביי די יידישע קאלא-
ניסטן אין ארגענטינע און די לעצטע יארן — ביי אונדזערע קיבוצניקעס
אין ישראל.

בעסאראביע איז פאר איר צוטיילונג צו רומעניע געווען א שטיפ-

קינד ביי דער צאָרישער רעגירונג און ווי אַזאַ געוואָרן פאַרנאַכלעסיקט און גרינגגעשעצט. אָנהייב ניינצנטן יאָרהונדערט האָט זי געדינט פאַר אַ פאַר-שיקונג-אַרט פאַר רעוואָלוציאָנערן, אַ מיין דרומדיקער סיביר. אין 1825 איז אפילו געווען פאַרשיקט אַהין פושקין.

אין איין פרט איז אָבער בעראַסאַביע נישט געווען פאַרנאַכלעסיקט פון די רוסן, — אין כולגאַנישן אַנטיסעמיטיזם וואָס האָט אָן אויפהער טעראָריזירט די ייִדישע באַפעלקערונג און פלעגט זיך אַפט דעמאָנסטרירן אין בלוטיקע פאַגראַמען. האָט טאַקע בעסאַראַביע אַרויסגעגעבן פון זיך אַזעלכע טרויעריק-באַרימטע שונאים פון ייִדישן פּאָלק, פירער פון דער שוואַרצער מאַה, ווי קרושעוואָן און פּורישקעוויטש, וואָס פלעגן זייער זאָג-לאַגישן ייִדנהאַס באַגרינדן „וויסנשאַפטלעך“, ווי ס'האַבן דאָס אין יאָרן אַרום געטון די דייטשע שטרייכערס און ראַזענבערגס. טרויעריק באַרימט זענען געווען די קעשעניעווער פאַגראַמען אין די אַכציקער יאָרן און בעיקר אין 1903—1905, ווי אַ רעזולטאַט פון דער פאַרשפּילטער מילחמה מיט יאַפּאַן און דער פאַרשטאַרקטער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. די דאָזיקע באַוועגונג האָט אַרויסגעגעבן אייניקע אָנגעזעענע פירער און העלדן וואָס האָבן זיך גרופּירט לכּתחילה אַרום „בונד“, דערנאָך ביים ספּאַרטקלוב „מכבי“, וואָס האָט אויך געדינט ווי אַ זעלבסטשוץ, — די אַזוי-גערופּענע „סאַמאַבאַראַנע“, קעגן די פאַגראַמטשיקעס.

מיט דער איינגלידערונג אין „גרויסרומעניע“ האָט זיך אין בעסאַראַ-ביע אָנגעהויבן אַ זעלבשטענדיקע ייִדישע טעטיקייט. צו אונדזער אַנקומען אַהין איז די דאָזיקע טעטיקייט געווען שטאַרק קאָנטראַלירט און באַגרע-נעצט פון אַ גובערנאַטאָר, וואָס האָט געהאַט ברייטע פּולמאַכטן און זיי אויסגענוצט אין דער פּולער מאַס. דער דאָזיקער גובערנאַטאָר איז געווען אַ געוועזענער צאָרישער גענעראַל און זיין אויפגאַבע איז געווען צו ר-מעניזירן בעסאַראַביע און פאַרהיטן זי פאַר אַ בייז אויג פּונעם סאָויעטישן שכן. דער באַפעלקערונג וואָס האָט גערעדט אויסשליסלעך רוסיש און ייִדיש איז געווען פאַרווערט צו זען טעאַטער אין די דאָזיקע שפּראַכן און מ'האַט געמוזט ביי יעדן פּאַל אַנקומען צום גובערנאַטאָרס קאַנצעלאַריע, וואָס פלעגט פאַר אַ פעטן באַקשיש געבן אַ קורצטערמיניקע דערלויבעניש. נישט

קיין קלענערן באקשיש האָט געמוזט באַקומען דער צענזאָר, וואָס פון אים איז געווען אָפּהענגיק די כשרות פון די געשפּילטע פּיעסן. ווען מיר זענען אָנגעקומען קיין קעשעניעוו אויפן בוקאַרעשטער אימ־פּרעסאַריאַס קאַנצעסיע, וואָס איז געווען גילטיק פאַר אַלע געביטן פון לאַנד, האָט דער גובערנאַטאָר זיך אָפּגעזאַגט זי צו אָנערקענען. — דאָ — האָט ער געענטפּערט — בין איך דער באַלעבאַס און די בוקאַרעשטער קאַנצעסיעס גייען מיך נישט אָן...

ס'האַבן נישט געהאַלפּן די אינטערווענצן פון די „פּני“, פון פאַרשי־דענע „כשרע“ טוער, אפילו נישט פון אַ פאַרשטייער פון ראַבינאַט. — דער אַנטיסעמיטישער גובערנאַטאָר האָט קאַטעגאָריש פאַרווערט אַ „פּרעמדע“ שפּראַך אינעם רומענישן בעסאַראַביע.

אונדזער לאַגע איז פון טאָג צו טאָג געוואָרן שווערער. די לעצטע גראַשנס האָבן זיך שוין געענדיקט. דער האָטעל-אייגנטימער איז געוואָרן צודרינגלעך. מיר האָבן אָנגעהויבן אויסצומיידן רעסאַראַנען און בכלל מענטשן. די הילף איז געקומען אויף גאָר אַ משונהדיקן אופן, וואָס נאָר דעם בוקאַרעשטער אַדמיניסטראַטאָר אונדזערן האָט געקאַנט איינפאַלן. אין אַ געוויסן טאָג באַווייזט ער זיך אַ צעשטראַלטער מיט דער גוטער ידיעה, אַז ער האָט געפּינען עמעצן וואָס נעמט זיך אונטער פאַר אַ באַשטימטער סומע אויסצופּועלן ביים גובערנאַטאָר אַ דערלויבעניש פאַר אונדזערע פאַרשטעלונגען. מיר וואַלטן דאָן איינגעגאַנגען אויף וואָס פאַראַ סומע ס'זאַל נישט זיין, אַבלי אַרויסצוקריגן זיך פון דער שווערער לאַגע. מיר האָבן, פאַרשטייט זיך, געגעבן אונדזער הסכמה. די דערלויבעניש האָט נישט לאַנג געלאַזט אויף זיך וואַרטן און מיר האָבן אָנגעהויבן צו שפּילן, צו אונדזער און צו דער אַלגעמיינער צופרידנקייט.

ווער איז אַלזאָ געווען דער פאַרמיטלער צווישן יידישן טעאַטער און דעם בעסאַראַבער אַליינהערשער? אַ יידישע פּראַסטיטוטקע, וואָס איז גע-ווען אין נאַענטע באַצונגען מיטן גובערנאַטאָר און איז אויך געווען אַן אָנהענגערין פון יידישן טעאַטער... ווען זי האָט זיך דערוויסט וועגן דער גזירה, האָט זי זיך אונטערגענומען ווייכער צו מאַכן דעם גובערנאַטאָרס האַרץ און דאָס האָט זיך איר, צו אונדזער גליק, איינגעגעבן.

נאכן באקומען די דערלויבעניש פון גובערנאטאָר, האָבן מיר געמוזט דורכגיין אַ צווייטע קאָמפּליצירטע פּראָצעדור — די צענזור. דער ייִדישער צענזאָר פון קעשעניעוו איז, נישט ווייניקער פונעם גובערנאטאָר, געשטאַנען אויף דער וואַך פון רומעניזירונג און פון אָפּהיטן די עפּנטלעכקייט פון וואַסער ס'איז השפּעה פון „יענער זייט“. אַזוי האָט ער געפּסלט „די זיבן געהאַנגענע“, „טוביה דעם מילכיקן“ און „די וועלף“. די „ברידער קאַראַמאַזאָוו“ האָט ער פון דעסטוועגן דערלויבט, אויסשטרייכנדיק פון דעם טעקסט יעדן אַנטייט אויפן לאַנד וווּ די אַקציע שפּילט זיך אָפּ; אַזוי, למשל, ווען ביים אָנהייב פון דער פּיעסע לייענט דער אַלטער קאַראַמאַזאָוו: „אַ רוסישער סאָלדאַט האָט אין מאַסקווע“... האָט ער, לויטן ווילן פון צענזאָר, געמוזט אַדורכלאָזן דאָס וואָרט „רוסישער“ און אַנשטאַט „מאַסקווע“, לייענען „אין דער הויפטשטאָט“... פון דאָסאַיעווסקיס „ברידער קאַראַמאַזאָוו“ איז אַלזאָ אָפּגעטון געוואָרן זייער ספּעציפּישקייט און ס'איז זיי צוגעטיילט געוואָרן אַ קאָסמאָפּאָליטישע נייטראַלקייט, וואָס האָט באַדאַרפט דינען פאַר אַ מיטל קעגן רוסיפּיקאַציע.

ענלעכע אַבסורדאַלע „זיכערקייט־פאַרהיטונגען“ האָבן איך געהאַט נישט איין מאָל אויסצושטיין אין פאַרשידענע לענדער. דעם רעקאָרד האָט אָבער געשלאָגן די פּוילישע צענזור ביי מיין אויפפירן שניאָורס „נח פאַנ־דרע“ אין וואַרשע. אָבער וועגן דעם וועט מיר נאָך אויסקומען צו רעדן.

אויב מיר האָבן זיך אין קעשעניעוו געמוזט צופאַסן צו די פאַראַרדע־נונגען פונעם צענזאָר, האָבן מיר אָבער אין אַנדערע ערטער פון בעסאַראַביע געשפּילט אונדזער „געפּערלעכן“ רעפּערטואַר און דווקא נישט לויט זיי־נע אַנווייזונגען. דאָס איז, פאַרשטייט זיך, אויסגעגאַנגען צום באַקשיש, אָן וועלכן ס'איז בכלל אוממעגלעך געווען זיך צו רירן אין רומעניע.

ס'געדענקט זיך אַ פּאַל, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר די דעמאָל־טיקע פאַרהעלטענישן אין רומעניע. זיצנדיק אַ מאָל אין אַ האַטעל־רעס־טאָראַן פון אַ געוויסער שטאָט, באַמערק איך, ווי אַ יונגער אָפיציר סודעט זיך עפּעס מיטן קעלנער און וואַרפט בליקן אין אונדזער ריכטונג. ס'האַט אויסגעזען ווי ער וואַלט זיך נאַכגעפּרעגט אויף אונדז. דער אָפיציר, אין

א גארטעט און מיט א געשמיינקטן פנים, דערנענטערט זיך צו אונדז און ווענדט זיך צו מיר אין דייטש:

— מיין נאמען איז א. איך וווין דא אין זעלבן האַטעל און איר, אַלס מאַן, דאַרפט מיר פאַרשטיין, די נאַכט האָט מיט מיר פאַסירט אַ פּייגלעך-כער פאַל און איך בין געבליבן אָן געלט. ס'איז אַ פּראָגע פון ערע פון אַ רומענישן אָפיציר. אויב איר גלויבט אין דער ערע פון אַ רומענישן אָפיציר, באַרגט מיר די נייטיקע סומע. אויב איר וועט מיר אָפּזאָגן, וועט עס דינען פאַר אַ באַווייז, אַז איר גלייבט נישט אין זיין כבוד. מאַרגן פרי שיק איך צוריק דאָס געלט אין אייער צימער..

אינעם זעלבן רעסטאָראַן האָבן זיך אויך אַרומגעדרייט קוויסטן אין די פּויערישע העמדער און געטיילט אַנטי-ידישע אויפרופן... איך האָב אים געגעבן אַ העלפט פון דער פאַרלאַנגטער סומע מיטן תירוץ, אַז איך האָב נישט מער און אַזוי אַרום „געראַטעוועט“ די ערע פון אַ רומענישן אָפיציר און זיך — פון אַ מעגלעכער פּראַוואַקאַציע. דאָס געלט, פאַרשטייט זיך, האָב איך צוריק נישט געזען.

אונדזערע גאַסטשפּילן אין בעסאַראַביע האָבן אונדז אין אַלע הינזיכטן נישט אַנטוישט און ווען מיר וואַלטן פון דאָרט גלייך אָפּגעפאַרן צוריק קיין פּוילן, וואַלטן מיר נאָך אַהיימגעברענגט אַ ביסל אָפּגעשפּאַרטע גראַשנס. איז אונדז אָבער נישט באַשערט געווען אַזאַ פּריווילעגיע. דער צופאַל האָט געוואַלט דאָס פאַרקערטע.

ווען מיר זענען נאָך געווען אין יאַס און גענאָסן פונעם אויסערגע-זייןטלעכן דערפאַלג, האָט אונדז דער דאָרטיקער אימפרעסאַריאָ, „דער בלינדער בערקאָוויטש“, ווי מ'האַט אים גערופן, פאַרגעלייגט נאָך בעסאַ-ראַביע ווידער צו קומען קיין יאַס און „צוצונעמען דאָס גאַנצע געלט“. מיר האָבן אים אָפּגערעדט דערפון, וויסנדיק פון פּראַקטיק, אַז דאָס צוריקפאַרן אין אַ שטאָט אין אַ קורצער צייט אַרום ענדיקט זיך געוויינטלעך מיט אַ דורכפאַל. בערקאָוויטש איז אָבער געווען פאַרעקשנט און נישט רעזיגנירט פונעם „צונעמען דאָס גאַנצע געלט“. ווען מיר האָבן זיך נאָך געפינען אין בעלין, וואַרטנדיק אויף אַ תּשובּה פון קעשעניעו, באַווייזט זיך פּלוצים דער „בלינדער בערקאָוויטש“ און לייגט אַרויס אויפן טיש אַ גרויס פעקל געלט-

באנקנאטן, א פון פארויס-באצאלטע סומע פאר אייניקע צוגאב-פארשטע-
לונגען אין יאס. היות ווי אונדזער קאנטראקט מיט סאנדו האט זיך נאך
בעסאראביע געדארפט ענדיקן און מיט דער פארגעלייגטער סומע האבן
מיר געזען א מעגלעכקייט צו פארענדיקן מיט כבוד אונדזער רומענישן
טורניר, האבן מיר אונטערגעשריבן מיט אים א קאנטראקט און, נאכן פאר-
ענדיקן די גאטראלן אין בעסאראביע, צוריקגעפארן קיין יאס.

בערקאוויטש, גרייטנדיק זיך „צוצונעמען דאס גאנצע געלט“ האט
זיך נישט באגנוגט מיטן גרויסן „עליזאבעט“-טעאטער, ווו מיר האבן דאס
ערשטע מאל געשפילט, נאר געדונגען דעם ריזיקן צירק-ארטיקן, נישט
אקוסטישן בנין „סידאלי“. מיר פלעגן זיך ממש פארלירן אויף דער בינע,
נישט זען און נישט הערן איינער דעם צווייטן... אויך דער עולם האט זיך
„פארלירן“ אינעם גרויסן זאל און האט זיך דארט ממש נישט אָנגעזען...
בעסער געזאגט, ס'איז נישט געווען ווער ס'זאל זיך אָנזען, ווייל דער עולם
איז, ווי מיר האבן דאס פארויסגעזען, בכלל נישט געקומען...

אונדזער בערקאוויטש האט, ווי ס'פירט זיך אין אזא פאל, נישט דער-
זאלט פאר די איבעריקע פארשטעלונגען און ביי אונדו האט זיך אָנגע-
הויבן א נייער קריזיס.

אויף צו ראטעווען זיך האבן מיר באשלאסן אויף אייגענעם חשבון
צו ארגאניזירן א טורניר איבער אייניקע פראווינצן מיט אונדזער קאמע-
ראלן רעפערטואר און די נישט-באשעפטיקטע אקטיארן צוריקשיקן קיין
ווארשע. דער דאזיקער טורניר האט באדארפט געמאכט ווערן אָנעם בור-
קארעשטער אימפרעסאריא און, פארשטייט זיך, אָן זיין אַדמיניסטראַטאָר
וואס איז אונדו שולדיק געבליבן אַ באַטייטיקע סומע. דעם דאזיקן טורניר
האט זיך אונטערגענומען אַדורכצופירן אונדזער פארטרוינג-מענטש, וואס
האט באַגלייט אונדזער טרופע פון ווארשע, דער יונגער דוד העלפמאָן.

איד האב אים באקענט אין קאמינסקיס טעאטער, ווו ער איז געווען
א געהילף פון קאסיר, א שטילער, א ביסל אַ שעמעוודיקער, א העפלעכער
מיט אַן אָפן ערלעך פנים, מיט גוטע, בלאַע אויגן, אַ צעשמייכלטער, תמיד

גרייט צו טון א טובה, האט ער מיט זיך פארגעשטעלט א שטארקן קאנ-
טראסט צו די אלע וואס האבן זיך געדרייט ארום טעאטער. אדאנק זיין
פערזענלעכן חן, אייגנארטיקן הומאר און נישט געקינצלטער געמיטלעכ-
קייט פלעגט ער געווינען צוטרוי פון דער ערשטער באגעגעניש מיט פרעמ-
דע. אייגענע האבן אים ליב געהאט און געהאלטן פאר א נאענטן מענטש.
מיט גאר א קליינעם באגאזש פון אלגעמיינער בילדונג, נישט מער פון עלע-
מענטארער, האט ער אבער אדאנק זיין אינטעליגענץ און געפיל פון טאקט,
באוויזן צו פארהיילן דעם דאזיקן בלויז. פאר א פרעמדן איז שווער געווען
ארויסצוטראגן א מיינונג וועגן דעם. דודל האט געוויסט ווען און וועגן
וואס צו רעדן. פלעגט ער זיך אפרופן געוויינטלעך ווען ס'האט זיך גע-
האנדלט אין טעאטער-ענינים. אין דעם האט ער זיך דווקא אריענטירט, ווייל
טעאטער איז געווען זיין וועלט פון קינדווייז און זיין אויסשליסלעכע פאר-
אינטערעסירונג. דער אינהאלט פון זיין לעבן, דודל האט אימפאנירט דעם
שיינעם מין מיט זיין לעבנסלוסט און עלעגאנץ. ער פלעגט ממש באלא-
גערט ווערן פון די אומצאליקע פארערעניס; ווען ס'האט זיך אבער גע-
האנדלט אין דערליידיקן א טעאטער-ענין, פלעגט ער אן אלץ און אלעמען
פארגעסן און טון זיין ארבעט. ווען ער וואלט געהאט בילדונג וואלט ער
זיך געוויס פארוואנדלט אין אן אימפרעסאריא פון גרויסן פארנעם און,
מעגלעך, אז ער וואלט עס אויך אן דעם מיט דער צייט געווארן, ווען נישט
זיין פריציטיקער טויט אין געטא.

ווען מיר זענען ארויס פון קאמינסקי-טעאטער מיטן טורניי איבער
פוילן, האט זיך דודל געבעטן, מיר זאלן אים מיטנעמען פאר געהילף פון
אדמיניסטראטאר. ער האט זיך פאר דער קורצער צייט פון אונדזער צו-
זאמענארבעט באוויזן אזוי באליבט צו מאכן ביי אונדז און ארויסגעוויזן
אזוי פיל אריענטאציע אין אדמיניסטראטיווע ענינים, אז ער איז שוין
פארבליבן אונדזער שטענדיקער מיטארבעטער. גאר גיך האבן מיר אים
אנגעהויבן צו באטראכטן פאר אן אייגענעם מענטש און ער איז געווארן
אונדזער געשוויירענער אדמיניסטראטאר סיי ביי מיינע, סיי ביי אידא
קאמינסקאס טעאטער-סעזאנען. ער האט אנגעפירט איר טעאטער ביז דער
דייטשער אינוואזיע און גלייכצייטיק מיר געהאלפן אינעם ארגאניזירן מיי-
לעצטן וויקט-סעזאן מיט די גאלפאדן-אויפפירונגען.

ער האָט מיר אויך געהאַלפֿן מיט הלוואות בעת דער דייטשער אָקופאַציע און ווען איך האָב אין 1940 פאַרלאָזן וואַרשע, האָב איך אים גע־מוזט צווינגען צו נעמען מיין פרויס רינג, וואָס האָט באַטראַפֿן אַן ערך די געבאַרגטע סומע. נעמענדיק דעם רינג, האָט ער מיר פאַרזיכערט, אַז ער וועט אים קיין מאָל נישט פאַרקויפֿן און אים אָפהיטן פאַר אונדז אויף נאָך דער מילחמה... ליידער האָט ער די מילחמה נישט איבערגעלעבט און געפֿאַלן אין געטאָ פֿון אַ דייטשער קויל ביים ראַטעווען אַ צווייטן.

נישט לאַנג האָט מיר איבערגעגעבן איינער, וואָס האָט זיך מיט אים געטראַפֿן אין וואַרשעווער געטאָ, אַז דודל האָט אים געוויזן אַ רינג, וואָס געהערט צו די טורקאָוס און ער היט עס אָפּ ביז נאָך דער מילחמה...

דער דאָזיקער דודל העלפֿמאַן האָט גענומען אויף זיך די אַרגאַניזאַציע פֿונעם טורניי מיט די קאַמער־פֿיעסן איבער דער רומענישער פּראָווינץ און האָט עס דורכגעפֿירט מיט פֿאַכמענישער אַריענטאַציע און געשיקט־קייט. ער איז געווען דער ערשטער אין אונדזער טרופֿע וואָס האָט זיך אויס־געלערנט די רומענישע שפּראַך, וואָס ס'האַט אים, פאַרשטייט זיך, אַ סך געהאַלפֿן אין דער אַרבעט.

די ערשטע אויפגאַבע אין יאָס איז געווען אָפּצושיקן אַ העלפֿט פֿון דער טרופֿע קיין וואַרשע. מיר האָבן אונדזערע אַקטיאָרן אויסגעצאָלט די געהאַלטן ביז דער לעצטער פּרוטה. אמת, מיר האָבן פאַרקויפֿט רעשטלעך פֿון צירונג און פאַרזעצט אין יאָס אונדזערע פּעלצן, וואָס מיר האָבן זיי שוין קיין מאָל נישט באַוויזן אויסצוקויפֿן. די אַקטיאָרן האָבן זיך אומגע־קערט צופּרידענע קיין וואַרשע און מיר מיט אַ קליינער גרופֿע זענען אַג־געקומען אַהין מיט אייניקע חדשים שפּעטער.

דער סך־הכל פֿונעם רומענישן טורניי פֿון „וויקט“: באַקענט אַ ניי לאַנד, אַן אינטערעסאַנט ייִדנטום און... פאַרגרעסערט אונדזערע חובות.

וואָס ווײַטער? ...

דער „וואָס ווייטער?“ איז געוואָרן אַ מין לייטמאַטיוו אין מיין וועג אינעם ייִדישן טעאַטער. נאָכן אומקערן זיך פונעם טורניי איבער רומעניע, האָב איך די דאָזיקע פּראָגע דערפילט אין איר גאַנצער שאַרפּקייט און זי האָט מיך שוין אַזוי באַאומרוקט ביזן יאָר 1939. דער טראַגישער אויס־ברוך פון דער מילחמה האָט געמאַכט אַ סוף צו אַלע פּראָגעס און ספּקות. גייענדיק אין שפּאַן, געטריבן פון אינערציע, פון אויסערגעוויינט־לעכער ווילנסקראַפט אויסצולאָדן די אַנגעזאַמלטע קינסטלערישע פּאַטענצן, האָב איך זיך נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון פון דער אילוואַרישער וועלט אין וועלכער מיר לעבן. די דלד־אַמות פון אונדזער געראַנגל, די איינגע־שרומפּנקייט פון אונדזערע מעגלעכקייטן, די באַדנלאַזיקייט, דאָס כּסדר־דיקע הוידען זיך איבער אַ תּהום און זיך שאַפּן אַ מין גייסטיקע פּאַטאַ־מאַרגאַנאַ, — דאָס אַלץ איז געווען געוועקט און געמוטיקט דורך אויפ־רופן און שטראַפּרייד, דורך אַפעלן, דעקלאַראַציעס פון כל־מיני פּאַרטייען, אינסטיטוציעס, יחידים, אַרויסגערוקטע צו אַנפירערשאַפט, אַדער זעלבסט־געקרוינטע מנהיגים. זייערע קולות האָבן פאַרשריגן די טרויעריקע ווירק־לעכקייט, פאַרהוילן דעם אמת אין נאָמען פון געשאַפענע אידעאַלן, פון או־טאַפיסטישע חלשות־טראַפּנס. די חשבונות זענען געמאַכט געוואָרן אַנעם הויפּט־בעל־חשבון, אַן דער ווירקלעכקייט.

איצט, רעזומירנדיק די דאָזיקע קאַפיטלען פון אונדזער פאַרשניטענעם עבלי, קאָנען מיר אַרויסציען מסקנות און באַדויערן, וואָס מיר זענען דער־גאַנגען צו זיי ערשט נאָך אַזאַ מוראדיקן קאַטאַקליזם. מיר קאָנען איצט מיט באַווונדערונג אַפּשאַצן די וויטאַלע כּוחות פון אונדזער פּאָלק וואָס האָט — נישט געקוקט אויף אַלע מניעות און רדיפות — געפירט אַזאַ פּאַר־ביסענעם קאַמף פאַר זיין עקזיסטענץ און נאַציאָנאַלן המשך. איצט איז זיך שווער פאַרצושטעלן, ווי אַזוי עס זענען ביי אַזעלכע אויסטערלישע באַדינ־

גונגען געשאפן געוואָרן ווערטן, פון וועלכע דורות וועלן שעפן יניקה די דאָזיקע ווערטן זענען נישט געגאַנגען לאיבוד און באַקומען אַ תיקון, צ דערגאַנצונג און אַ המשך אויפן אייגענעם באַדן.

אַט ליגט פאַר מיר „ליטעראַרישע בלעטער“ פון יענע יאָרן. זעסט פאַר זיך אַ ריזיקן בנין וואָס זיין נאָמען איז: ייִדישע קולטור. אַ בנין, וואָס אימפּאַגירט מיט זיין אינהאַלט, מיט זיין פאַרנעם.

אַט האָט אונדזער קולטור געטראָפן אַ גליק: מ'האַט זי אויפגענומען ווי אַ פּוּבליקאַציע מיטגליד אין אינטערנאַציאָנאַלן פּענ־קלוב און אין דער זעלבער צייט פאַרמאַכט מען ייִדישע צייטונגען; אַט קומט אַ גרויסער פּוּבלישער רעזשיסער שטעלן אַ פּיעסע אין ייִדישן טעאַטער און אין דער זעלבער צייט פאַרווערט מען צו שפּילן ייִדיש אין אַ גאַנצער ריי פּראָווינצן; אַט יאָגט מען זיך נאָך אונדזערע שטימען צום פאַרלאַמענט און אין דער זעלבער צייט מאַכט מען פאַגראַמען און מע זוכט וועגן ווי אַזוי אונדז אַרײַ בערצופּעקלען קיין מאַדאַגאַסקאַר.

די דאָזיקע אויסטערלישע פאַרהעלטענישן שפּיגלען זיך אַפּ אויך אין ייִדישן טעאַטער־לעבן. עס ווערן געבויט אימפּאַזאַנטע בנינים. דער באַדן איז אַבער אַ זאַמדיקער, צעפאַלן זיך די בנינים. נישטאַ מיט וואָס זיי צו צעמענטירן. די פּרעסע קומט אַרויס מיט אויפּרופּן, אינסטיטוציעס מיט דעקלאַראַציעס, פון אַלע זייטן: „ראַטעוועט, ראַטעוועט!“ אויף אַ וויילע בליצט אויף אַ האַפּענונג, אַ פּרישער פּרוּוו, אַ נייע דערגרייכונג און אייִ דער מע קוקט זיך אַרום, זאָגט מען שוין קדיש... דער קדיש איז געוואָרן אַ כּסדרדיקער באַגלייטער פון אונדזערע דערגרייכונגען. נישט נאָר אין פּוּבליק, וווּ אונדזער פיזיש לעבן איז נישט געווען זיכער, נאָר אַפּילו אינעם פּרייען אַמעריקע איז די לאַגע נישט געווען בעסער. דאָרט זענען געוויס אויך שולדיק געווען די אַקטיאָרן אַליין, ווייל די בעסערע פון זיי האָבן פאַרביטן דאָס ייִדישע טעאַטער אויפן ענגלישן. דער דאָלאַר האָט פאַרטריבן דעם אידעאַל. אפשר איז דער אידעאַל דאָרט קיין מאָל נישט געווען. נישט בחינם האָט דאָרט דאָס טעאַטער־וועזן באַקומען דעם אומצווייטיטיקן צו־נאָמען: „שארביזנעס“.

אויב אין אַמעריקע זענען די אַקטיאָרן געגאַנגען אויפן וועג פון לייכטן

ווידערשטאַנד, האָבן אונדזערע צילבאַוווּסטע אַקטיאָרן געפירט אַן עק-
שנותדיקן קאַמף פאַרן אויפהאַלטן די געשאַפענע פּאָזיציעס. ס'זענען גע-
ווען קורצדויערנדיקע עליות און כמעט אומאויפהערלעכע ירידות. צו די
ירידות האָבן אַ גרויסן ביישטייער צוגעטראָגן די אַמעריקאַנער „סטאַרס“,
וואָס האָבן פאַרוואָרפן דעם טעאַטער-מאַרק מיט די פאַרשידנסטע „אומ-
גליקלעכע מאַמעס“, „טאַטעס אָן קינדער“ און „הערצער וואָס בענקען“,
אַנשטאַט אונדזער רעפערטואַר, וואָס איז געווען געבויט אויף געזעלשאַפט-
לעך-סאַציאַלע קאַנפליקטן און האָט אַרויסגעבראַכט פּראָבלעמען פון מאַ-
ראַל און עטיק. עס איז קולטיווירט געוואָרן געשמאַקלאַזיקייט — דער
גרעסטער שונא פונעם ייִדישן טעאַטער. דער שונא איז געווען פילפאַך-
געפערלעכער, ווייל דאָס רוב אַמעריקאַנער אַקטיאָרן זענען געווען גרויסע
אַקטיאָרישע פּערזענלעכקייטן. זיי האָבן, מיטן כוח פון זייער טאַלאַנט,
געצווונגען צו גלייבן אין דער אמתדיקייט פון דער געשמאַקלאַזיקייט. עס
קלינגט ווי אַ פאַראַדאַקס, אָבער אַזוי איז עס באמת געווען. אַט נעמען מיר
דאָך אַן פאַר אַן אמת אַ גוטגעזאַגטן ליגן, — האַלטן מיר טאַקע דעם ליגן
פאַר אַן אמת, אָבער דער ליגן הערט נישט אויף צו זיין ליגן... וואָס מיר
האָבן געבויט פלעגן זיי צעשטערן. דער קאַמף איז געוואָרן אַ נישט גליי-
כער. מיר זענען געווען צו שוואַך אויסצוהאַלטן דעם פאַרמעסט.

צו דעם אַלעמען איז אין די לעצטע פאַר-מילחמה-יאָרן צוגעקומען אַ
גייע צרה: טענדענץ צו אַסימילאַציע. איך מיין נישט די טראַדיציאָנעל-
אַריסטאָקראַטישע אַסימילאַציע. ווי מאַדנע ס'זאָל נישט קלינגען, איז זי
דווקא געקומען פון קרייזן וואָס האָבן לכתחילה געפירט אַ פאַרביטערטן
קאַמף פאַר דער ייִדישער קולטור. אַזוי, למשל, האָט די „קולטור-ליגע“,
וואָס פלעגט אַפּקויפן פאַרשטעלונגען אין ייִדישן טעאַטער און זיי פאַפּ-
לאַרירטן צווישן די אַרבעטער-מאַסן, אַלץ אַפּטער געפירט איר עולם אין
פוילישן טעאַטער. דערמיט האָט זי דערווייטערט דעם פּאַלקסמענטש פון
דער ייִדישער קולטור און גלייכצייטיק געשטראַכן אַ וויכטיקע הכנסה-פאַ-
זיציע פונעם נעבעכדיקן בודזשעט פון ייִדישן טעאַטער. דאָס זעלבע איז
פאַרגעקומען מיט ליטעראַרישע אַוונטן, רעפּעראַטן, קאַנצערטן. מיר זענען
געשלאָגן געוואָרן מיט ביידע עקן פונעם שטעקן. דאָס האָט דעזאָריענטירט,

אנטמוטיקט, באליידיקט און וויי געטון. מיר האָבן זיך געזוכט אליין צו ראַטעווען. ווי תמיד איז אונדזער רעטונג געקומען פון דער ליבער פראַ-ווינג.

די פראַווינג איז געווען ווייניקער דעמאָראַליזירט, מער איבערקליי-בעריש פון דער גרויסער שטאַט. איז טאַקע דאָרט געשטיגן די נאַכפראַגע נאָך לעקטאָרן, האָבן זיך געמערט בילדער־אויסשטעלונגען פון יידישע קינסטלער און ס'איז געשטיגן דער אינטערעס נאָך אַ קינסטלעריש טעאַ-טער. אין אַ סך שטעט איז לגמרי פאַרטריבן געוואָרן דער שונד. ס'זענען געשאַפן געוואָרן טעאַטער־קאָמיטעטן, יוואָאַפטיילן, דראַמקרייזן, — אַ מין קאָנטעראַפענסיווע קעגן דעם גייסטיקן קריזיס פון דער היפּטשטאַט.

אין וואַרשע האָבן מיר נישט געהאַט וואָס צו טון. אַלע טעאַטער־בני-נים זענען געווען פאַרנומען מיט „גאַנגבאַרער סחורה“, מעלאָדראַמאַטישן „קיטש“ און ביליקער אַפּערעטע. אין „עליועום“, אינעם אַזוי־גערוּפּענעם קעלער, איז דווקא געווען אַ געלונגענער סעזאָן פון דער באַנייטער „וויל-נער טרופּע“, וואָס האָט געצויגן עולם און באַפּרידיקט דעם געשמאַק פּונעם בעסערן צושייער. אייזיק סאַמבערג האָט דאָרט געפּינען אַ תּיקון פאַר זיין שטורמישן טעמפּעראַמענט אין אַשם „קידוש־השם“, דראַמאַטיזירט און אויפּגעפירט פון מיכאַל ווייכערטן מיט הענעך קאַנס מוזיקאַלישער באַ-גלייטונג. דוד הערמאַן האָט אויף אַן אייגנאַרטיקן אופן אויפּגעלעבט פּרצעס „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק“ מיט יוסף קאַמינסקיס מוזיק. די „ווילנער“ האָבן דאָן געהאַט איינע פון זייערע שענסטע תקופּות. דאָך האָבן זיי זיך נישט באַוויזן צו סטאַביליזירן אין וואַרשע און סוף־כל־סוף געווען גע-צוונגען זיך צו לאָזן אין וועג. אין רעזולטאַט דערפון האָט די „ווילנער טרופּע“ זיך ווידער געשפּאַלטן, ווידער פאַראייניקט, ווידער אויפּגעבליצט און ווידער פאַרלאָשן. דער סוף פון אַלע טעאַטערס אַן אַ סטאַבילן אַדרעס.

אין אַ נאָווינע האָבן מיר זיך געלאָזן אין וועג אַריין. ווי געוויינטלעך האָבן מיר אויך דאָס מאַל גענומען גרייטן אַ נייעם רעפּערטואַר און באַ-נייען אייניקע פון די געשפּילטע פּיעסן. צו די נייע האָבן געהערט: אידאָ

קאמינסקאס א דרייפערזאניקע פיעסע „אמאל איז געווען א מלך“ און „די תאוה“ פון א'נייל.

„די תאוה אונטער די אולם-ביימער“ איז נאך פאר אונדזער אפפארן קיין רומעניע געווען איינגעגלידערט אין אונדזער רעפערטואר. ס'האט גע- זאלט זיין די ערשטע פיעסע אין „וויקט“ פונעם גרויסן אמעריקאנער שריי- בער און גלייכצייטיק די ערשטע מאָדערנע טראַגעדיע אין יידישן טעאַטער. וואָס אַנטפלעקט דעם סטיכישן געראַנגל פון מענטשלעכע עמאַציעס און לייַדנשאַפטן פאַר גליק און פרייד. א'נייל האָט געשאַפן זיין „תאוה“ ווייל, ווי ער דריקט זיך אויס, „אין טראַגעדיע איז פאַראַן מער פרייד און גליק ווי אין פיעסן וואָס ענדיקן זיך אַפטימיטיש. אינעם באַגריף פונעם מאָדערנעם לייַענער און טעאַטער-צושויער איז טראַגעדיע דער אויסדרוק פון אומגליק, דאַקעגן די גריכן האָבן באַנומען די גרויסע דערהויבנקייט און דערלייזונג וואָס עס ברענגט מיט זיך די טראַגעדיע“.

אַט די דאָזיקע דערהויבנקייט האָב איך מיך באַמיט אַרויסצוברענגען ביים אינסצעניזירן און רעזשיסירן „די תאוה“ מיט אונדזער אַנסאַמבל און עלימינירן דעם מעלאָדראַמאַטישן עלעמענט, וואָס דאַמינירט אינעם סיפור-המעשה. איך האָב זיך באַמיט דעם דיאַלאָג אַפצוּווענדן פון די וועגן פון אויסערלעכער דינאַמיק, צו געפינען אַן אינערלעכע און אַרויסצוברענג- גען זי אינעם איינגעהאַלטענעם אַטעם, אין דער נישט-דערזאָגטקייט, אין דער פּוּיזע. איך האָב זיך עס באַמיט אַרויסצובאַקומען אַן נאַטוראַליסטישע מיטלען צו וועלכע ס'איז געווינט געווען אונדזער אַקטיאָר, נאָר דורך אַ דיסקרעטן, סטילזירטן רעאַליזם, וואָס זאָל זיך אויסדריקן סיי אין דער אַקטיאָרישער אינטערפּרעטאַציע, סיי אין דער דעקאָראַטיווער לייזונג. ביי- דע נייע און דעריבער לאַקנדיקע עלעמענטן אין אונדזער ביז איצטיקער אַרבעט. נעמענדיק אין אַכט דעם וואַנדערנדיקן כאַראַקטער פון אונדזער טעאַטער און די פאַרשידנקייט פון די בינעס אויף וועלכע ס'פלעגט אונדז אויסקומען צו שפּילן, האָב איך די סצענישע קאָנסטרוקציע פון סימולטאַן- בינע, אין וועלכער די „תאוה“ איז געוואָרן פאַרטראַכט און געשריבן, גע- מוזט פאַרטרעטן מיט באַזונדערע, שנעל זיך בייטנדיקע בילדער, וואָס טראַגן איבער ביים פאַרלאַשענעם ליכט איין האַנדלונג-אַרט צום צווייטן.

ביי איינע פון די דאזיקע פארשטעלונגען האָט, אגב, געטראָפֿן אַ פּאַל וואָס האָט זיך צום גליק געענדיקט נישט טראַגיש, נישט לויטן נוסח פון דער טראַגעדיע. בעת אַן איבערבייטן דאָס שפּיל-אַרט אין אַ געוויסער שטאַט מיט אַ הויכער בינע, איז אידאָ קאַמינסקאַ, אַנשטאַט אַפּצוגיין אין דער פינצטער אין די קוליסן, אַראָפּגעפּאַלן אין צושויער-זאַל. דער עולם האָט זיך לכתחילה נישט געכאַפּט דערויף און אפשר עס אַנגענומען. פאַר אַ „סצענישן איינפּאַל“, מיר אָבער האָבן איבערגעלעבט מינוטן פון גרוי-סער שרעק און אידאָ איז אַפּגעקומען מיט טרוקענע קלעפּ, וואָס זי האָט זיי אַ לאַנגע צייט געפּילט.

אין יענער צייט האָט אַנגעהויבן מיטצושפּילן מיט אונדז נאָך איין מיטגליד פון אונדזער מישפּחה, אונדזער שוועסטער רחל. זי איז געווען די יינגסטע פון אונדזער מישפּחה, אָבער די עלטערע פון אונדזערע צוויי לינג-שוועסטער, רחלע און שרהלע.

די מאַמע האָט זיי געבוירן אין שווערע ליידן און ס'איז זיי געווען באַשערט אַ שווערער לעבנסוועג און אַ מאַרטירער-טויט פון קדושים. וווּ זייערע הייליקע נשמות זענען אויסגעאַנגען איז אונדז נישט באַווסט. די לעצטע ידיעה פון זיי האָב איך באַקומען אין בראַזיל. אַ קאַרטל פון וואַר-שעווער געטאַ. אַ לאַקאַנישער טעקסט וועגן געזונט מיט אַ געזעגענונג: „מיר ווערן איינגעטרוקנט פון בענקשאַפּט נאָך אייך“. מיר, די ביים לעבן-פאַרעליבענע ברידער טראַגן זייער ליכטיקן אַנדענק טיף אין האַרצן און, אַזוי ווי מיר ווייסן נישט דעם טאַג פון זייער יאַרצייט, באַקלאַגן מיר זייער רע יונגפאַרשניטענע לעבנס מער ווי איין מאָל אין יאָר.

רחלע האָט באַזוכט די זעלבע דראַמאַטישע שול וואָס איך און מיין ברודער מאַרק. מאַרק איז דערנאָך אַריבער אין אַ פּילם-שול און סוף-כל-סוף זיך געווידמעט דער זשורנאַליסטיק. ער און די יינגסטע, שרהלע, האָבן אויסגעמיטן דאָס טעאַטער. די איבעריקע, איך, יאַנאַס, יצחק און רחל זענען געאַנגען אין די וועגן פון אונדזער פעטער „שראַכאַיעם“ און געוואָרן אַקטיאָרן. רחלע האָט אַנגעהויבן צו שפּילן מיט יאַנאַס, דערנאָך מיט ליי-דיאַ פּאַטאַקאַ און, נאָך אונדזער אומקערן זיך פון רומעניע, האָט זי מיט-

די איבערגעריסענע תקופה

געשפילט מיט אונדז. די שווערע באדינגונגען פון אַ וואַנדער־טעאַטער האָבן נישט געדינט איר צארטן אַרגאַניזם. זי פלעגט אָפט קרענקען, וואָס ס'האַט געשטערט איר קינסטלערישער אַנטוויקלונג און איר פאַרשאַפט אַ סך עגמת־נפש.

זי איז אויך געווען מיט אונדז אין טשאַרטקאָוו ווען ס'איז אָנגעקן־מען די טעלעגראַמע וועגן אונדזער מאַמעס טויט. אויך יצחק איז דעמאָלט געווען מיט אונדז. יאָנאַס האָט זיך געפונען ערגעץ אַנדערש מיט זיין טעאַ־טעני. מאַרק און שרהלע האָבן בייגעוויינט אירע לעצטע מינוטן. מיר זענען זיך צונויפגעקומען ביי דער מאַמעס לוויה אין אַ טרוקענעם ווינטערטאָג, איינעם פון די שווערסטע ווינטערס, אין פעברואַר 1929.

די טעלעגראַמע, אַז מיר זאָלן תיכף אַהיימקומען, האָב איך דערהאַלטן נאָכן ערשטן אָקט פון גאַרדינס פיעסע: „אַן אַ היים“. איך האָב גראַד גע־שפילט אַ שלימזלדיק ייִדל, וואָס רופט אַרויס כסדרדיקן געלעכטער מיט זיין אומבאַהאַלפנקייט און קאַמישע סיטואַציעס אין וועלכע ער ווערט פאַרמישט. הגם די טעלעגראַמע האָט נישט דערמאָנט דער מאַמעס טויט, האָבן מיר, וויסנדיק איר שווערן צושטאַנד ביי אונדזער אָפּפאַרן פון דער היים, פאַרשטאַנען די סיבה פונעם דרינגענדיקן אַרויספאַדערן אונדז קיין וואַרשע. מיר האָבן פאַרענדיקט די איבעריקע אָקטן. איך האָב „געשפילט“ און דער עולם האָט געלאַכט.

נאָך דער פאַרשטעלונג זענען מיר גלייך געלאָפן צו דער באַן. די וועגן זענען געווען פאַרלייגט מיט שניי און די באַן־באוועגונג האַלב־אָפּגע־שטעלט. מ'האַט זיך באַדאַרפט דערשלאָגן קיין סטאַניסלאָוו און דאַרטן וואַרטן אויף אַ פאַרבינדונג. קומענדיק ענדלעך קיין סטאַניסלאָוו, דערזענען מיר ווי די באַן, וואָס דאַרפט אונדז פירן קיין וואַרשע, רירט פון אַרט. אונדזער דודל העלפמאַן שפּרינגט אַראָפּ פון וואַגאָן, לויפט אַריבער אויף די רעלסן פון דער אָפּגייענדיקער באַן און שטעלט זיך פאַרן לאַקאָמאָטיוו מיט פונאַנדערגעשפּרייטע הענט. די באַן שטעלט זיך אָפּ און מיר שפּרייב־גען אויף גיך אַריין אין די וואַגאָנען. פונעם וואַרשעווער וואַקזאַל זענען מיר גלייך געפאַרן צום בית־עולם אויף דער גענשע־גאַס. מע האָט געוואַרט אויף אונדז מיט דער לוויה. איך בין אַריין אין

טהרה־שטיבל צו וואַרפן אַ לעצטן בליק אויף דער מאַמען. איך האָב זי געזעגנט שווייגנדיק. גלייך דער פּראָסט וואָלט אין מיר פאַרפרוירן די טרערן. איך בין אליין אַהיימגעלאָפּן און ערשט דאַן האָט דער אייז איז מיר אויפגעטייעט. איך האָב באַוויינט די יאַרן, וואָס האָבן מיך אַרויסגעריסן פון איר היים און מיך דערווייטערט פון איר. אַ ווייטיקדיקע בענקשאַפט האָט מיך אַרומגעכאַפט נאָך איר צאַרטן, מילדן בליק, מיט וועלכן זי פלעגט אונדז תמיד באַגעגענען; נאָך דער ווייכער, ליבער שטימע מיט וועלכער זי פלעגט זיך נאַכפּרעגן וועגן אונדזערע דאגות און פריידן און גיבן אַן עצה, אַ טרייסטוואָרט; נאָכן צאַרטן גלעט פון איר בלאַסער האַנט, נאָכן שמייכל פון אירע איינגעפאַלענע אויגן. איך האָב באַוויינט דעם ביטערן גורל פון דער דאָזיקער ערלעכער נשמה, — די שטילע, גוטע טויב, צו וועלכער דאָס לעבן איז געווען אַזוי אומברחמנותדיק, גרויזאַם. עפעס האָט זיך אַפּגעריסן אין מיר נאָך איר טויט, עפעס — וואָס איך בין שולדיק געווען אויסשליס־לעך איר און געטיילט עס מיט אַ צווייטער מאַמען, מיט אסט־רחלען. איך האָב איר דעם דאָזיקן חוב מיטגעגעבן אין קבר. דאָס אָרט אין מיר איז געוואָרן פּוסט און איך האָב מער נישט געהאַט מיט וואָס עס צו פאַר־טרעטן. אין אַ צייט אַרום האָט עס אויך אין אַ געוויסער מאָס משפיע געווען אויף צו פאַרלאָזן מיין היים. יאַרנלאַנג האָט מיך געטריבן אַן אומרו איבער ימים און קאַנטינענטן, ערשט אַ יאַר פאַר דער מילחמה האָב איך צוריקגעפינען מיין גלייכגעוויכט. ביי דער זייט פון אַן ענלעכער צאַרטער נשמה, זי האָט מיך באַגלייט אין די שווערסטע יאַרן פון ייִדישן אומקום און איז מיין לעבנסבאַגלייטערין ביוז היינטיקן טאַג. דאָס דאָזיקע בוך האָב איך טאַקע איר געווידמעט.

בערלין

איך האָב מיך דערפילט ווי אַ חיה, וואָס קרייזט אַרום אָן אויפהער אין אַ שטייג, הינטער די קראַטן, זוכט אומזיסט אָן אַרויסגאַנג און קאָן אים נישט געפינען. טייל מאָל ווערט די חיה ווילד פאַר כעס, וואַרפט זיך אויף די קראַטן, קלאַפט מיטן קאָפּ אינעם קאַלטן אייזן און וויל אים צע-גריזשען; טייל מאָל פאַלט זי אַריין אין אַפּאַטיע, ליגט אויף דער ערד אָן באַוועגונגען מיט געשלאָסענע אויגן, וויל גאַרנישט טועם זיין, וויל אַפילו נישט ענטפערן אויף די צערטלעכקייטן פון איר שכן אין שטייג. זי קאָן אַזוי אַפליגן טעג און נעכט ווי אין אַ לעטאַרגיע, אַ האַפענונגלאָזע, פול מיט בענקשאַפט נאָכן פרייען דזשונגל, צו וועלכן זי איז געוואָרן באַ-שטימט און צו וועלכן דער וועג איז איר געוואָרן פאַרשפּאַרט. זי ווערט מיז, אַפהענטיק און גלייכגילטיק. פאַר דער דאָזיקער גלייכגילטיקייט האָב איך מיך צום מיינסטן געשראַקן.

איך האָב געפילט: ווי די פּאַסיווקייט הייבט זיך אָן צו פאַרגנבענען אין מיר. כ'האָב געטון מיין אַרבעט מעכאַניש, לויט געווינהייט, „געגאַנגען אין שפּאַן“, ווי מע רופט עס אין דער פּראַפעסיע. כ'האָב אָנגעהויבן ווערן אַ באַלמעלאַכע, דער גוט-באַקאַנטער טיפּ „פּראַפעסיאָנאַל“, וואָס באַגנוגט זיך מיט פּרנסה און מיט גרויסע אותיות אויפן אַפיש. איך האָב באַשלאָסן צו מאַכן אַ דעצידירטן שריט, כדי זיך צו באַפרייען פון דער אַפּאַטיע, וואָס איז דער גרעסטער שונא פון אַ קינסטלער.

צוויי אויסוועגן האָב איך געזען פאַר זיך: איבעררייסן די אַרבעט און בייטן די סביבה — אויסלאַנד. צו יענער צייט האָט זיך שטאַרק אָנגע-הויבן צו פאַרשפּרייטן דער קלאַנגפילם. איך האָב אין אים דערזען אַן אַנט-שפּרעכנדיקע פאַראינטערעסירונג פאַר זיך, בפרט, אַז איך וואַלט דאָס גע-קאַנט פאַרבינדן מיט אַ נסעה קיין אויסלאַנד. קיין פוילן האָבן אָנגעהויבן צו דערגיין די ערשטע קלאַנגפילמען פון דייטשלאַנד. כ'בין דאָך געווען

פּיאַנער פּונעם שטומען פּילם פּון ייִדישער פּראָדוקציע אין פּוילן, פּאַרוואָס זאָל איך עס אויך נישט ווערן ביים גערעדטן? אויב דער פּילם האָט מיך, ווי אַן אַקטיאָר, נישט אינטערעסירט, האָב איך אָבער געזען אין אים לאַ-קנדיקע מעגלעכקייטן ווי אַ רעזשיסער. איך וואָלט עווענטועל רעזיגנירט פּונעם שפּילן און זיך אויסגעלעבט אין רעזשי. די פּראָגע איז בלויז געווען: מאַסקווע אָדער בערלין?

וועגן דעם אויפשטייג אין דער סאָויעטישער פּילם-פּראָדוקציע פּלעגן מיר אָפּנעמען גרוסן פּון דער פּרעסע, אָדער פּון מענטשן וואָס האָבן געזען סאָויעטישע פּילמען אין אויסלאַנד. אין פּוילן זענען זיי געווען פּאַרווערט. רוסלאַנד מיט איר קולטור איז מיר אויך געווען בענטער. איך האָב באַ-שלאָסן צו פּאַרן אַהין אויף אַ געוויסער צייט, כדי אַריינצוטערעטן אין אַ פּילם-סטודיע און צו דערלערנען די טעכניק פּון קלאַנגפּילם. ס'האָט מיך דערצו אויך צוגערעדט מיינער אַ פּריינד, דער פּרעסע-אַטאַשע פּון דער סאָויעטישער געזאַנדשאַפט אין וואַרשע. איך האָב איינגעגעבן אַ בקשה אויף אַ וויזע, אַנגעגעבן דעם געפּאָדערטן קוריקולום-וויטע ווי אויך רעקאָ-מענדאַציעס פּון אַנגעזעענע פּוילישע קינסטלער. די וויזע איז מיר נישט געוואָרן צוגעטיילט. דאַקעגן, קיין בערלין האָב איך זי באַקומען אַן שווע-ריקייטן.

הגם מיך האָט מער געצויגן דאָס שטודירן אין רוסלאַנד, איז מיר אָבער בערלין געווען מער צו דער האַנט, ווייל דאָרט האָט זיך געפּינען מיינ שוואַגער יוסף קאַמינסקי, וואָס איז אויך געוואָרן מיינ וועגווייזער די ערשטע צייט פּון מיינ פּאַרברענגען אין בערלין. מיך האָט אויך אינטערעסירט צו זען אַ דריטע וועלט-מעטראָפּאָליע, ווייל מאַסקווע און ווין האָב איך שוין געהאַט געקענט. אויף רייזע-הוצאות האָט מיר אויסגעבאַרגט ד"ר ביער-לענקי, אַ מיטגליד פּון דער קאַמינסקי-מישפּחה און אויף צום לעבן האָט מיר יעדן חודש צוגעשיקט אידאַ, וואָס איז אַרויס אויף אַ נייעם טורניר, צום ערשטן מאל אַן מיר.

איך בין געפּאַרן קיין בערלין מיט רעקאַמענדאַציעס פּון פּוילישע פּילם-פּראָדוצענטן, וואָס זענען געווען פּאַראינטערעסירט צו זען אין מיר

א צוקונפטיקן רעזשיסער מיט אייראָפּעיִשער פּילם־בילדונג. עס האָט גע־ הייסן, אַז איך וועל אָנקומען אין אַ פּילם־אַטעליע ווי אַ וואָלונטיר און, ווי זיי האָבן מיר פּאַרזיכערט, וועט עס מיר זייער לייכט אָנקומען, ווייל יעדער פּראָדוצענט וועט גערן אויסנוצן אַ מענטשן, וואָס וויל אַרבעטן און נישט פּאַרדינען. ווי ס'האַט זיך אָבער שפּעטער אַרויסגעוויזן, איז די דאָזיקע השערה נישט געווען קיין ריכטיקע.

דעם ערשטן אַוונט אין בערלין האָב איך פּאַרבראַכט אין ייִדישן טעאַ־ טער... הגם איך האָב מיר געגעבן דאָס וואָרט איבערצורייסן מיטן טעאַטער, האָט מיך פון דעסטוועגן געצויגן אַהין ווי אַ שיכור צום ביטערן טראַפּן. און דווקא צום ייִדישן טעאַטער, אַנשטאָט צו גיין זען אַ ריינהאַרד־ אַדער פּיסקאַטאַר־פּאַרשטעלונג, מיט וועלכע בערלין האָט דעמאָלט געקלינגען, האָב איך מיך אַראָפּגעשלעפט אויף דער קלאַסטער־שטראַסע צו הערן אַ היימיש וואָרט. איך האָב מיך נישט געוואָלט פּאַרשטעלן פּאַרן דירעקטאָר, וועגן וועלכן איך האָב קיין מאָל נישט געהערט, און געקויפט אַ בילעט, כדי זיך צו געפינען אין אַ ייִדישן טעאַטער, נישט ווי אַ „חשובער גאַסט“. איך האָב מיך גיך איבערגעצייגט, אַז מיין אינקאָגניטאָ איז געווען אַ גלענ־ צנדיקער איינפאַל, ווייל כ'האַב זיך פאַר קיינעם נישט באַדאַרפט פּאַרענט־ פערן צוליבן פּאַרלאָזן דאָס „טעאַטער“ נאָכן ערשטן אַקט. איך האָב עס פּאַרלאָזן מיט זייער אַ שווער געמיט; דאָס „ייִדישע וואָרט“ איז ממש גע־ ווען אַ פּראָפּאַנאַציע פון ייִדיש.

צומאָרגנס האָב איך מיך אויפגעכאַפט מיטן געדאַנק: פּילם! מיין נעכטיקער באַזוך אין טעאַטער האָט נאָך מער פּאַרשטאַרקט דעם דאָזיקן פּאַרלאָנג. אין די נאָענטסטע טעג האָב איך געהאַט פאַר זיך צוויי אויפ־ גאַבעס: אויסצוגעפינען אַ צימער און אַ צוטריט אין אַ פּילם־אַטעליע.

איך האָב מיר אויסגעזוכט אַ צימער נישט ווייט פונעם ראַמאַנישן קאַפּע, וווּ ס'פּלעגן זיך פּאַרזאַמלען קינסטלער, זשורנאַליסטן און אַק־ טיאָרן. דאָרט האָב איך געקאַנט צו יעדער צייט געפינען אַ באַקאַנט פנים פון די בערלינער תּושבים, אַדער אַ גאַסט פון אויסלאַנד, פאַר וועלכן דער

ראמאנישער קאפע האָט געדינט פאַר אַ טרעפּונקט. מיין צימער איז גע-
ווען דאָס ערשטע אין אַ קאַרידאָר פון אַ גרויסער דירה, וואָס האָט געהערט
צו אַ דייטש אין די מיטעלע יאָרן. זיין באַשעפטיקונג איז מיר געווען נישט
קלאָר, ס'האָט געהייסן, אַז ער איז אַן אַגענט פון עפעס אַ פאַרלאַג. יעדן
טאָג פלעגן אַנקומען צו אים שטויסן קאַרעספּאַנדענץ און בראַשורן. די
בריוו פלעגט דער פּאַסטטרעגער אַרונטעררוקן דורך דער שפּאַרע פון דער
אַריינגאַנג־טיר. אָפט מאל פלעגט נעמען ביי מיר אַ סך צייט אויסצוגע-
פינען צווישן דער גרויסער קאַרעספּאַנדענץ די בריוו פאַר מיר. אין גיכן
איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז איך געפין מיך אין אַ צענטראַלן פונקט פון
דער נאַצישער באַוועגונג. מיינע פריינד האָבן מיך באַרויקט, אַז די דאָזיקע
באַוועגונג נעמט קיינער נישט ערנסט און קיין באַקוועמערע און ביליקערע
דירה וועל איך אַזוי גיך נישט געפינען. היות ווי איך בין שוין געווען שטאַרק
באַשעפטיקט מיט דער צווייטער טייל פון מיין אויפגאַבע, מיטן זוכן פּראַ-
טעקציע צו אַ פּילם־אַטעליע, וואָס האָט ביי מיר צוגענומען גאַנצע טעג,
האָב איך אָפילו נישט געהאַט קיין צייט זיך צו זוכן אַ צווייט צימער. איך
האָב עס געטון אין אַ צייט אַרום. איבעריקנס, איך פלעג אַהיימקומען שפעט
ביינאַכט און פלעג זיך וואַכנלאַנג מיט קיינעם נישט באַגעגענען אין דער
דירה.

דער צוטריט אין אַ פּילם־אַטעליע, האָט, ווי געזאָגט, געהערט נישט
צו די לייכטע זאַכן. אין בערלין האָבן זיך אַרומגעדרייט אַ סך בעלגים,
ענלעכע צו מיר, פון אַ סך לענדער און אָפילו קאַנטינענטן. בערלין איז
דאָן געווען דער גרעסטער פּילם־צענטער אין דער וועלט. מיינע אַלע רע-
קאַמענדאַציע־בריוו האָבן נישט געהאַט קיין פעולה. מ'האָט באַדאַרפט זוכן
אַנדערע וועגן. ס'האָט זיך פּלוצים דערוועקט אין מיר אַ דרייסטקייט,
וואָס איז מיר ביז דאָן געווען פרעמד. אַט אַפנים די נויטווענדיקייט האָט
זי געשאַפן אין מיר און איך בין אַנגעגאַנגען מיט איר מיט עקשנות און
אומבאַגרענעצטן פאַרלאַנג צו „ווערן אַ מענטש“, ווי אונדזער פּאַטער
פלעגט זיך אויסדרוקן. ס'איז מיר אויך פיינלעך געווען צו באַקומען חודש-
געלט פון דער היים און נישט צו קאַנען אַנזאָגן עפעס ממשותדיקס וועגן
זיך. איך האָב זיך, ווי געזאָגט, אַנגענומען מיט מוט און אַנגעהויבן צו

קלאַפּן אין טיר און טויער. צוגעהאַלפּן דערין האָט מיר דער באַקאַנטער זשורנאַליסט הערמאַן סוועט, בערלינער קאַרעספּאַנדענט פּון דער ייִדישער פרעסע אין דער גאַרער וועלט. ער האָט מיך צונויפגעפירט מיט אַ מערק-ווירדיקן ייִדן, איינעם פּון די רייכסטע מענטשן אין דעמאָליקן בערלין, מיטן נאָמען פּאַשיניאַק.

דער דאָזיקער פּאַשיניאַק, אַ פּלאַצקער געבוירענער, איז אין דער צייט פּון דער אינפּלאַציע אין דייטשלאַנד געקומען קיין בערלין און במשך פּון אַ קורצער צייט האָט ער געמאַכט אַ פּאַרמעגן. ווי מ'האַט מיר דערציילט, זענען צענדליגער ריזיקע בנינים, וואָס ער האָט בשעתו געקויפט שפּאַט ביליק ביי די אָפּגעקומענע באַלעבאַטיים, גיך געשטיגן אין פּרייז און זיין פּאַרמעגן איז געשאַצט געוואָרן אין מיליאָנען. דער נייער גביר האָט זיך אָבער נישט באַנוגט מיט „מאַכן געלט“, נאָר אויך אַרויסגעוויזן גרויס אינטערעס פּאַר פּאַרשידענע געביטן פּון קונסט און בעיקר פּאַר ייִדישע קינסטלער און שרייבער. צי דאָס איז געווען אַ מין סנאַביזם, צי אַן אויס-גערעכנטע טאַקטיק אָפּצשוואַכן דעם רושם פּון זיין קאַפּשווינדלערישער עליה אין דער האַנדלוועלט מיט פּראַטעזשירן „גייסטיקע“ ענינים, צי טאַקע אַן אויפריכטיקע צוגעבונדנקייט צו ייִדישער קולטור — איז מיר שווער צו זאָגן. ווי ס'זאָל נישט זיין, האָט דער דאָזיקער „פוילישער מעצענאַט“, ווי מ'האַט אים גערופּן, מיר געדאַרפט ברענגען די ישועה.

מיין ערשטער באַזוך ביי אים האָט מיר געבראַכט אַ ריי סורפּריזן, וואָס האָבן מיך איבערגעראַשט און באַאומרויקט. דער דאָזיקער „פוילישער מעצענאַט“, נאָך גאָר אַ יונגער מענטש, האָט געווינט אין אַ פּאַלאַץ פּון אויסערגעוויינטלעכן לוקסוס — אַ פּאַרמעגן וואָס איז געוויס איבערגע-גאַנגען בירושה פּון דור צו דור און איז בעת דער אינפּלאַציע אַריינגעפּאַלן אין ייִדישע הענט. דער פּאַלאַץ איז נאָך אַנגעגאַנגען מיט דער טראַדיציע פּון זיינע אַמאָליקע באַלעבאַטיים, מיט אַ פּאַרטיער ביים אַריינגאַנג, מיט אַ לאַקיי אין פּראַק אויף צו מעלדן די באַזוכער. דער קאַבינעט, וווּ מ'האַט אונדז אַריינגעפירט, האָט דערמאַנט די ריזיקע סאַלאַנען, וואָס זענען מיר געווען באַקאַנט פּונעם פּילם, מיט בילדער פּון גרויסע מייסטער אויף די ווענט, מיט אַריגענעלע אַלטגריכישע סקולפּטורן אין די ווינקלען. ווייט

אין דער טיף פונעם זאל האט זיך קוים אנגעזען דער ברייטער שרייבטיש מיטן קארפולענטן באלעבאָס הינטער אים.

ער האָט גערעדט אַ פיינעם ייִדיש מיטן כאַראַקטעריסטישן רעגיאַ-נעלן פּלאַצקער אַקצענט און אַרויסגעוויזן פאַראינטערעסירונג פאַר מייַן ענין. אַליין, האָט ער מיר דערקלערט, האָט ער נישט קיין באַקאַנטשאַפטן אין דער פּילם־בראַנזשע. ער וועט אָבער מיך רעקאַמענדירן צו אַ געוויסן בילדערהענדלער, מיט וועמען ער שטייט אין פאַרבנדונג, און יענער וועט מיך זיכער אַריינפירן אַהין. פון דאָזיקן באַזוך בין איך אַוועק מיט אַ רע-קאַמענדאַציע־בריוו צום דערמאַנטן בילדערהענדלער.

נאָך אַ מאָל איז מיר אויסגעקומען צו זיין אינעם פּאַלאַץ פון פּאַשי-ניאַקן אויף אַ באַנקעט לכבוד ראובן ברייניק, אין וועלכן ס'האַבן זיך באַ-טייליקט צענדליגער שרייבער, זשורנאַליסטן און קינסטלער. אויך דאָס מאָל האָט אויף מיר געמאַכט אַ שווערן איינדרוק דער לוקסוס וואָס האָט ממש געריסן די אויגן און ס'האַט מיך געווינדערט, וואָס זיינע נאַענטע פריינד פון צווישן דער ייִדישער אינטעליגענץ האָבן נישט אויפּמערקזאַם געמאַכט אויף דעם איבערגעטריבענעם לעבן־שטייגער, וואָס איז געווען אין אַזאַ שרייענדיקן קאָנטראַסט צו דער מיזעריע וואָס האָט דאָן געהערשט אין בערלין. אַ צייט לאַנג האָט מיך פאַרפּאָלגט דער שמייכל אויף די דינע ליפּן פונעם אויסגעפּוצטן לאַקיי, וואָס האָט באַדינט די ייִדישע געסט. זיין בליק האָט ממש גערעדט: „וואָס טוט איר דאָ, פאַרשאַלטענע יידן“ — די פּאַפּולערע פּראַזע וואָס פּלעגט געוויינטלעך באַגלייט ווערן פון אַ האַ-קנקרייץ אויף די ווענט פון די בערלינער הייזער.

דער בילדער־סוחר צו וועמען איך האָב באַקומען דעם רעקאַמענדאַ-ציע־בריוו, האָט גראַד געהאַט אַ פאַרדרייטן קאַפּ מיט אַן אַפּעראַציע פון זיין זון און מיך געהייסן אַנקלינגען אין אַ צוויי וואַכן אַרום... איך דער-פיל דעם טעם פון זוכן אַרבעט. ביז דאָן בין איך געווען געצערטלט פון גורל, די אַרבעט פּלעגט געוויינטלעך זוכן מיר, איך פּלעג זיין איבערקליי-בעריש און נישט תמיד וועלן זי אָננעמען. איצט וואַלט איך שוין אָנגענומען די ערשטע בעסטע, איז זי אָבער שווער צו דערגרייכן. אין ראַמאַנישן קאַפע האָב איך מיך דערוואַסט, אַז אין בערלין געפינט

די איבערגעריסענע תקומה

זיך אלעקסאנדער גראַנאווסקי, דער גרינדער פונעם מאַסקווער יידישן מלוכה־טעאַטער און ער גרייט זיך צו דרייען אַ פּילם. קיין בעסערע גע- לעגנהייט האָב איך מיר נישט געקאָנט ווינטשן: אַ גלענצנדיקער רעזשיסער, וועמען מיין נאָמען איז זיכער נישט אומבאַקאַנט, וועט מיר מיסאָמא אַרויס- ווייזן אינטערעס צו מיינע דאָגות, פאַרט אַ „חבר פון פּאָך“. ווי באַליידיקט און גידערגעשלאַגן האָב איך מיך אָבער דערפּילט, ווען גראַנאווסקי האָט מיך אַפּילו נישט געהייסן זיצן, אויפגענומען אין קאַרידאָר און ברוטאַל מיר דערקלערט, אַז ער קען קיינעם נישט פון יידישן טעאַטער אין פּוילן און קאָן מיר מיט גאַרנישט העלפּן. מיין „אוידיענץ“ ביי גראַנאווסקיין האָט געדויערט אַ פּאַר געציילטע מינוטן.

די ישועה איז געקומען גאַנץ אומגעריכט. אינעם ראַמאַנישן קאַפע האָב איך באַקענט די ברידער אַלשוואַנגער, צוויי „אַסטי־יידישע“ אינטעלי- גענטן, וואָס האָבן געהאַט באַקאַנטשאַפט אין די קרייזן פון דער רוסישער אימיגראַציע. דערוויסנדיק זיך וועגן צוועק פון מיין קומען קיין בערלין, האָבן זיי מיך באַקענט מיט צוויי מינסקער יידן, די ברידער זאַלקינד, וואָס האָבן בשותפות מיט אַ גרוזינער עמיגראַנט אוזוויאַן געדרייט אַ רוסישן פּילם אין דער „אופאַ“־אַטעליע.

ענדלעך איז געקומען דער אויסגעבענקטער טאַג, ווען ס'האָבן זיך גע- עפנט פאַר מיר די אייזערנע טויערן פון דער וועלט־באַרימטער „אופאַ“, געעפנט זיך, כדי אַ האַלב יאָר צייט, טאַג־איין טאַג־אויס מיך אַריינצולאָזן אין דער פאַרכישופטער וועלט, צו וועלכער ס'האָבן, נישט ווייניקער ווי צו האַליווד, געקלאַפט די הערצער פון טויזנטער בעלנים אויף „שטערנס“ און רעזשיסערן.

די „אופאַ“־אַטעליע האָט זיך געפינען אין נוי־באַבעלסבערג, אַ שעה רייזע פון בערלין און זי פלעגט פאַרדינגען ווערן פאַרשידענע פּילם־אונ- טערנעמער אויף צו מאַכן דאָרט זייערע אויפנאַמעס אין די גרויסע האַלעס און אין דרויסן, אינעם אַזויגערופענעם „פלענער“, די פּירמע, וואָס האָט מיר אַרויסגעוויזן אַזוי פּיל מענטשלעכע באַציונג, האָט זיך גערופן „היזא- פּילם“.

איך האָב דערקענט די הינטערקוליסן פון דער פילם-אַרבעט, וואָס זענען געווען נישט ווייניקער אינטערעסאַנט פון די עמאַציאָנירנדיקע פיל-מען וואָס גייען פון דאָרט אַרויס.

אַט זעט מען אינעם גיגאַנטישן האָל גלייכצייטיק „דרייען“ אייניקע פילמען. פאַר יעדן איז אָפגעטיילט אַ באַזונדערער שטח. פון איין זייט — אַ קאָוקאָזער לאַנדשאַפט מיט הויכע בערג, מיט „אָולן“, מיט אָפגרונטן און שמאַלע וואַסערשטראַמען. אַט זעט מען אַריינשפּרינגען אויף אַ ווייס פּערד דעם פּאַפּולערן פילם-אַקטיאָר מאַזשוכין ווי אַ קאָוקאָזער אויפֿ-שטענדלער. געיאָגט פון צאַרישע קאָזאַקן. דעם פילם רעזשיסירט וואַלקאָוו און זיין אַסיסטענט איז דער ייִד אַנאַטאָלי ליטוואַק, דער איצטיקער האָלי-ווד־רעזשיסער.

אין אַ צווייטער זייט — אַן אַנדער וועלט. אַן עקספּרעסיאָניסטיש־געבויטע שטאַט פון אייזן־בעטאָן מיט משונהדיקע שפיצן, הענגענדיקע בריקן און אומציייליקע פּלאַכן, פאַראייניקט דורך ספּיראַלע, געשלענגלטע אייזערנע טרעפּ. אַט באַווייזט זיך קאַנראַד ווייד אין אַ מאַסקע, ענלעך צו אַ טויטנקאַפּ. אַט לויפט אים אַנטקעגן דער טעמפּעראַמענטפּולער גנאַס, דער „רויטער אַקטיאָר“, אַן אַקטיוויסט פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, וואָס האָט זיך באַמיט אַריינצוציען אַהין די פילם־מיטאַרבּעטער. איך האָב, אגב, אין 1937, געזען אין ריגע אַ היטלעריסטישן פילם, אין וועלכן דער זעלבער גנאַס האָט, ביי דער זייט פון עמיל יאַנינגס, אַגיטירט אַרבעטער אַריינצוטראַטן אין דער נאַצי־פּאַרטיי.

צווישן די צוויי דערמאָנטע וועלטן געפינט זיך אַ דריטע, אַ פרעריע ערגעץ אין אַריזאָנאַ, מיט קאָובויען, באַצווינגער פון ווילדע מוסטאַנגן; כ׳פּייפּן די לאַסאַס, מע שפּרינגט פון די פּערד, וואַלקנס שטויב פאַר־שטעלן דעם האַריזאָנט. די בלאַנדהאַריקע העני פאַרטען ווערט פאַרפירט פונעם „אומדערשראַקענעם און אומבאַזיגבאַרן קעניג פון די קאָובויען“, געשפּילט פונעם פּוילישן אַקטיאָר איגאָ סים. ווען איך האָב אים באַגעגנט אין אַטעליע און דערצייילט וועגן צוועק פון מיין קומען קיין בערלין, האָט ער מיר געענטפּערט „דאָברי קאָוואַל“ (אַ שיינער וויץ). קיין בעסערע דער־מוטיקונג האָט מיין פּוילישער חבר נישט געפינען פאַר מיר.

ביי א צווייטער געלעגנהייט, זעענדיק מיך שוין ווי אן אסיסטענט פון דעזשיסער, איז ער געוואָרן באַרעדעוודיקער און מיך געוואַלט איבער צייגן, אַז אין דער פּוילישער שפּראַך איז אוממעגלעך צו שאַפן אַ גערעדטן פּילם, ווייל „די פּייפּנדיקע און גרילצנדיקע“ אותיות וועלן זיין אַ שטערונג דערצו. דער זעלבער סים האָט, ווייזט אויס, נישט פּאַרטראַגן נישט נאָר די פּוילישע שפּראַך, נאָר אויך פּוילנס אומאַפהענגיקייט. בעתן אַריינמאַרש פון די היטלעריסטן קיין וואַרשע, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער האָט פּאַר-נומען אַן אַנגעזען אַרט אינעם דייטשן שפּיאַנאַזש. איז געוואָרן דער-שאַסן דורך אַ פּוילישן אַקטיאָר, אַ מיטגליד פון דער פּרייהייט-באַוועגונג.

אַ חוץ די דאָזיקע „וועלטן“ אינעם האָל פון דער „אופאַ“ זענען אויך געווען צעוואָרן אין דרויסן, איבערן ריזיקן שטח, פּאַרשידענערליי פּייזאַזשן און בנינים. צוליב זייער מאַנומענטאַלן פּאַרנעם האָבן זיי געדינט ווי אַ לעבעדיקער מוזיי פון דער דייטשער פּילם-פּראַדוקציע און נישט געוואָרן צעשטערט נאָכן אַפּדרייען די אויפנאַמעס. מ'האָט געזען שטעט פון ווי-קינג-צייטן און בשכּנות אַ גרויסן בודאַ פּאַרן טעמפל פון „אינדישן קבר“. אַן „ענדלאָזן“ מדבר, ערגעץ אין סאַהאַראַ און אין אַ זייט אַן אַאַזיס מיט אַ דערקוויקנדיקן קוואַל. אַ מאַנומענטאַלער בנין פון פּאַפּולערן שטומען פּילם „קאַליגאַרי“. אולטראַ-מאָדערן, משונהדיק, וואַרפט אַן אַ פּחד מיט זיינע דרייסטע ליניעס. אַ פּאַרכישופּטע וועלט!

ווי געזאָגט, האָבן פאַר מיר געעפּנט די טויערן פון דער דאָזיקער פּאַרכישופּטער וועלט די ברידער זאַלקינד, צוויי פּיינפּילנדיקע, קולטורעלע ליטווישע יידן, וואָס האָבן, צוזאַמען מיט זייער גרוזינער שותף, געדרייט אַ „רוסישן“ פּילם, וואָס ס'איז אין יענער צייט געווען שטאַרק אין דער מאַדע. דער פּילם — „שפּילערייען איינער קייזערין“ — וואָס האָט פּאַר-געשטעלט אַן עפּיזאָד פון יעקאַטערינע דער גרויסערס ליבע-אָוואַנטורעס, האָט באַשעפּטיקט אייניקע דייטשע אַרטיסטן און ס'רוב רוסישע. די הויפּט-ראַל האָט געשפּילט ליל דאַגאַווער, אַ דורכשניטלעכע טעאַטער-אַקטריסע, וואָס האָט אַבער געמאַכט אַ קאַריערע אין פּילם. דעם פּאַוואַריט פון יע-

קאטערינע האט געשפילט דער יונגער דייטשער אקטיאר פעטער פאס און פיאטר דעם גרויסן — דער רוסישער אפערוינגער סמירנאוו, וואס האט געפראוועט גלות אין בערלין.

דער רעזשיסער פונעם פילם איז געווען א יונגער רוסישער אימיגראנט, וולאדימיר פיאדראוויטש סטריזשעווסקי, זייער א פעיקער און גוט הארציגער מענטש, א טיפיש רוסישע „ברייטע נשמה“, וואס האט מיר ארויסגעוויזן זייער א סך אויפמערקזאמקייט און מיטגעפיל. דאס האט אים נישט געשטערט צו זיין אן אויסגעשפראכענער רעאקציאנער און זיך צו באציען ברוטאל, ממש מיט פאראכטונג צו די „קליינע“ וואס האבן זיך באטייליקט אין פילם. צווישן די דאזיקע „קליינע“, בעיקר סטאטיסטן, רוסישע עמיגראנטן, האבן זיך געפינען „געוועזענע מענטשן“, מיטגלידער פון צארישן הויף, אמאליקע גענעראלן, שטאט-פארוואלטערס, גרויס-אינ-דוסטריעלע און סתם שווארץ-מאהניקעס. סטריזשעווסקי, ווי געזאגט, האט זיך באצויגן צו זיי מיט פאראכטונג און זיי גערופן „געבעכדיקע פנימער“, וואס ער קאן נישט אנקוקן. נישט נאר צו זיי — בכלל צו קלענערע און שוואכערע, צו דער אזוי-גערופענער „מאסע“. די דאזיקע פאראכטונג איז געווען אן איבערבלייב פון דער אלטער פריזישער טראדיציע, וואס האט אנגעהאלטן ביז דער רעוואלוציע אין רוסלאנד, נאך פון דער צייט פון דער פויעריג-פאראשקלאפונג. די דאזיקע טראדיציע האבן די רוסישע אריסטאקראטן מיטגענומען מיט זיך אין גלות. און סטריזשעווסקי, וואס האט געשטאמט פון אדל, איז אויך נישט פריי געווען פון דאזיקן „בלויען בלוט“. א דאזליום אין דער ברייטקייט פון דער רוסישער נשמה: גוט הארציקייט, גוטמוטיקייט, צוגעלאזנקייט געמישט מיט אכזריות, ברוטאלקייט און צייניזם.

די סטאטיסטן פלעגן אויך ווערן געטיילט אין קאטעגאריעס ווי להבריל די „שטערן“. געווען „מאסע“, אלע גלייך. און געווען „איידל קאמפארטערי“ — סטאטיסטן מיט א „בעסערן“ אויסזען, וואס האבן זיך געפאסט פאר אדללייט, מיליטערי-לייט און סתם „העכערע געזעלשאפט“. אזעלכע פלעגט מען אפט מאל אנפארטרויען אן עפיזאד, אן „ערשטן פלאן“, א „קלאודאפ“ און זיי פלעגן, פארשטייט זיך, ווערן בעסער באצאלט און באהאנדלט. דאקעגן די איבעריקע — שמעלק, כחומר ביד היוצר.

ס'איז מיר אויסגעקומען בייצוויינען א מאסן-סצענע פון פונאנדער-יאגן א דעמאנסטראציע. די סצענע איז געווארן צענדלינגער מאל איבער-געחזרט, די "מאסן" — געיאגט ממש ווי א סטאדע פערד, בין פאלן פון די כוחות. מיין אויפמערקזאמקייט האט געצויגן אן עלטערער מענטש, אן אסט-מאטיקער, וואס האט קוים געכאפט דעם אטעם פונעם ווילדן לויפן און איז צום סוף אוועקגעפאלן. ווי מ'האט מיר איבערגעגעבן, איז עס געווען א דייטשער אקטיאר אויף עמעריטור, א געוועזענע "בארימטיקייט", וואס האט דער ערשטער געשפילט ביסמארקן אינעם פארמילחמהדיקן דייטש-לאנד.

נאך גרעסערע ברוטאלקייט האבן ארויסגעוויזן די דייטשע טעכניקער פון דער אטעליע, וואס האבן מערסטנטייל געהערט צו פארשידענע נאצי-פארמאציעס. אט פאלט אראפ זייער א חבר פון א הויכער רוסטאוואניע און מע קוקט זיך אפילו נישט אום אויף אים. אט באקומט א סטאטיסט-קאוובוי" א קלאפ פון א פערד, לאזט מען אים ליגן א פארחלשטן, מע רופט די גיכע-הילף און מע באמיט זיך אפילו נישט צו דערלאנגען אים די ערשטע הילף; שמעלץ אינעם קעסל וואס הייסט פילם-אינדוסטריע. אין דער צייט, ווען אין דער "אופא" זענען געדרייט געווארן די רוסישע פילמען, האט די סטודיע געמאכט דעם איינדרוק פון רוסישער טעריטאריע, ווו די דייטשע שפראך האט געקלינגען פרעמד... ס'געדענקט זיך א פאל, ווי איינער פון די געהילף-רעזשיסערן, א געוויסער ספיס-וואג-נער, האט זיך דערנענטערט צו א רוסיש-רעדנדיקער גרופע און מיט א זיסלעכן שמייכל אויף די ליפן געפרעגט: צי "דארף איין מיטגליד דער "דויטשער קאלאניע" אין בערלין שפרעכן דויטש?"... ווען דער פילם האט שוין געהאלטן ביים סוף פלעגט דער זעלבער ספיס-וואגנער קומען אין דער אטעליע אין א מונדיר פון ס"ס. דער פריערדיקער הכנעהדיקער שמייכל איז געווארן פארביטן אויף א חוצפהדיקער, ברוטאלער זעלבסטזיכערקייט.

**

סטריזשעווסקי האט געהאט זיינעם אן אסיסטענט א ייד, א געוועזענע נעם רוסישן אקטיאר, דוד מאנקא. דער דאזיקער מאנקא, א קיעווער גע-

בירענער, האט מיך שטארק מקרב געווען און געטון אלץ מעגלעכס, כדי איך זאל מיך קאנען ספעציאליזירן אין דער פילם-ארבעט. — מע קאן גארנישט וויסן, סיגזמונד ניקאליעוויטש, — פלעגט ער מיר זאגן, אַנווייזנדיק אויף ספיס-וואַנגערן, — אפשר וועלן מיר זיך נאך ערגעץ טרעפן אין אייערע מקומות, ווייל דאָ האָב איך מורא פאַר דער דאָזיקער חברה...

מיר האָבן זיך טאַקע געטראָפן אין 1937 אין ריגע, וווּ ער איז געווען אַן אַנגעזעצער אַקטיאָר אין רוסישן טעאַטער.

להיפוך צו מאַנקאָן, האָט זיך דער קאַמעראַ-מאַן, אַ געוויסער מוז גרינבוים, מיט אַ טיפּיש-ייִדישן אויסזען, אויסגעגעבן פאַר אַן „עכטן זויטש“. מיט היטלערס קומען צו דער מאַכט איז דעם דאָזיקן „דייטש“ געלונגען צו אַנטלויפן און מיר איז שפּעטער אויסגעקומען צו זען זיין נאָ-מען פיגורירן ווי אַ קאַמעראַ-מאַן אין ענגלישע פּילמען.

דער אַסיסטענט פּונעם קאַמעראַ-מאַן איז געווען אַ יונגער, בלאַנדער בחור, מיטן נאָמען פּאַסטערנאַק, אַ זון פּונעם באַרימטן רוסיש-ייִדישן מאָ-לער לעאָניד פּאַסטערנאַק, וואָס האָט בשעתו געמאַלן די פּאַרטרעטן פון לעוו טאַלסטאָי, ח. נ. ביאַליק, נחום סאַקאַלאָוו, דוד פּרישמאַן. ער איז געווען אַ ברודער פּונעם רוסישן דיכטער באַריס פּאַסטערנאַק, דער מיט יאָרן שפּעטער באַרימט-געוואָרענעם מחבר פון „ד“ר זשיוואַגאַ“. מיין אַר-בעט-חבר פּלעגט זייער אָפט רעדן וועגן זיין פּאַטער, דעם מאָלער, אָבער איך געדענק נישט, אַז ער זאל האָבן ווען ס'איז דערמאָנט זיין ברודער, דעם דיכטער, וואָס האָט געלעבט אין ראַטנפּאַרבאַנד. ער איז געווען אַ פּאַרביסענער אַנטיקאָמוניסט. פּאַסטערנאַק האָט מיך געלערנט ווי זיך אומצוגיין מיטן פּילם-אַפּאַראַט און איך האָב אים דערפאַר געצאָלט. ער האָט זיך שטאַרק גענייטיקט אין אַ זייטיקן פּאַרדינסט.

מיר האָבן געהאַט נאָך אַ ייִדישן מיטאַרבעטער, דעם פּאַטאַגראַף לע-ווענטאַל, אַ לעמבערגער בחור, וואָס האָט אַ דאַנק זיין מייסטערשאַפט פּאַרנומען אַן ערשט אַרט צווישן די פּילם-פּאַטאַגראַפן. ער פּלעגט שאַפן פּרעכטיקע קאַמפּאָזיציעס, אַריגינעל-גרופּירטע און באַלויכטענע שטייגער-סצענעס. צוליב דעם פּלעגט ער טייל מאַל פּאַרבאַכלעסיקן די „סטאַרס“

און נישט מאכן זיי די געוונטשענע צאל אויפנאמעס. איין מאָל האָט אים אפילו ליל דאָגאווער געמאַכט אַ סקאַנדאַל, וואָס ער האָט נישט פאַטאַ- גראַפירט איר קעניגלעכן מאַנטל, נאָר זיך אָפּגעגעבן צו די „שטינקעדיקע“ טראַקטיר-סצענעס מיט די פשוטע מוזשיקעס...

לעווענטאַל איז געווען באַפריינדט מיט פעטער פּאַס, וואָס איז געווען זיין שטאַרקער פאַרערער און פלעגט אים אָפט פאַרבעטן צו זיך און באַ- שענקען מיט מתנות. אין 1934, ווען איך האָב לעווענטאַלן געטראָפּן אין פאַריז, האָט ער מיר דערציילט, אַז מיטן קומען פון היטלערן צו דער מאַכט, האָט אים פּאַס אַרויסגעוואָרפּן פון אַטעליע און געדראַעט מיט דערשיסן, אויב ער וועט נאָך אַ מאָל דערזען זיין „שמוציקן פרצוף“.

ווען איך בין אָנגעקומען צו סטריזשעווסקיין איז שוין די „שפילערייען אייבער קייזערין“ געווען שטאַרק אַוואַנסירט און ביים סוף האָט מיך סטריז- זשעווסקי צוגעלאָזן אין זיין מאַנטיר-אַפטייל, כּוֹזאַל מיך לערנען מאַנטירן פילמען. דאָס איז איינע פון די קאָמפּליצירטסטע און פאַראַנטוואָרטלעכ- סטע אַרבעטן, צו וועלכע מען לאָזט נישט צו קיין שום זייטיקן מענטש. מ'האַט טאַקע געהאַלטן פאַר אַ ספעציעלער פּריווילעגיע דאָס דערלויבן מיר צו אַסיסטירן ביים „שניידן“, ווי מע פלעגט עס רופן. אינעם היינ- טיקן פילם ווערט עס געטון נישט דורכן רעזשיסער, נאָר דורך ספעציאַל- ליסטן, וואָס פאַרנעמען זיך אויסשליסלעך מיטן „שניידן“, מיטן מאַנטירן די פילמען.

ווען דער פילם איז געוואָרן אויסגעפאַרטיקט איז די זעלבע געזעל- שאַפט צוגעטראָטן צו אַ נייעם פילם „טראַיקאַ“. איך בין געוואָרן אָפּציעל באַשטימט פאַרן צווייטן אַסיסטענט ביי דער זייט פון מאַנאַקאָ. די דאָזיקע אַרבעט איז אויך געווען אַ וואָלונטערע און איך האָב כּסדר געלעבט פונעם חודשדיקן „געהאַלט“ וואָס ס'פלעגט מיר צוגעשיקט ווערן פון וואַרשע.

היות די צוגרייטונגען צו „טראַיקאַ“ האָבן פאַרנומען אַ געוויסע צייט און מיין אַנוועזנהייט אין אַטעליע איז געווען איבעריק, האָב איך געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו טרעפן מיט מענטשן, צו באַזוכן מוזייען און טעאַ- טערס, און וואָס צו זען אין בערלין האָט נישט געפעלט.

אינעם ראַמאַנישן קאַפע בין איך געווען אַ שטאַמגאַסט. דאָ איז גע-

זען דער טרעפפונקט פון דער יידישער קאלאָניע און פון דער בערלינער קינסטלערוועלט. נישט בחינם האָט מען זי גערופן „רחמנושער קאָפּע“. אין יענער צייט האָבן זיך געפינען אין בערלין דוד בערגעלסאָן, ז. שניאור, ראובן בריינין, דניאל טשאַרני, יעקב לעשטשינסקי, א. ריקליס, גרשון סוועט און אַ סך אַנדערע „בערלינער“, אַ חוץ געסט פון אַלע עקן וועלט. מע פלעגט פּאָליטיקירן, קיבעצן און סתם לצעווען אויפן חשבון פון די נאַצי־יונגען, וואָס פלעגן, אונאַרמירטע, פאַרביימאַרשירן די טע־ראַסע פונעם „ראַמאַנישן“ און אונדז מכבד זיין מיט כול־גאַנישע אויסרופן, אַדער זיך אַוועקשטעלן זינגען „וואָן ס׳יודענבלוט פון מעסער שפּריצט“...

אונדזערע קורצזיכטיקע פּאָליטיקער און „קענער“ פון די דייטשע פאַרהעלטענישן פלעגן זיך אויסלאַכן פון זיי: „דייטשלאַנד איז אַ דעמאָ־קראַטיש לאַנד, זאלן זיי זיך שפּילן... ביי אונדז האָבן זיי נישט קיין ווערט... אַט ווייזט מען מיר אָן אויף אַ דעמאָנסטראַציע פון „ראַטפּראָנט“ ווי אַ קעגנ־קראַפּט. אונדזער ראַמאַנישער קאָפּע האָט זיך געטרייסט מיט חלשות־טראָפּן. דער גרעסטער אָפּטימיסט איז געווען בערגעלסאָן:

— זעט, וואָס עס טוט זיך אין די סינעמאַס, זעט ווי בערלין נעמט אויף סאָוועטישע פּילמען.

די טענסאַציע פון טאַג זענען דאָן געווען די פּילמען פון סאָוועטישער פּראָדוקציע: „פּאַטיאַמקין“, „שטורעם איבער אַזיע“, „טורקסיב“, זיי האָבן אימפּאַגירט מיט זייער נייעם אינהאַלט און דרייסטער פאַרעם. די פּילמען האָבן באַגייסטערט און מיטגעריסן. ביים סוף פון אַזעלכע פּילמען פלעגט דער עולם ספּאַנטאַן אויפשטיין פון די ערטער און זינגען דעם אינטערנאַ־ציאָנאַל. בכלל איז דאָן געווען אַ מאַדע אויף סאָוועטישער קונסט און ליטעראַטור. די מאַדע אויף סאָוועטישער קונסט איז געווען אַ פּוּעלי־וצא פון דער אַלגעמיינער מיזעריע, וואָס האָט דאָן געהערשט אין דייטשלאַנד. די דעמאָקראַטיע האָט זיך אַרויסגעוויזן מאַכטלאָז צו פאַרבעסערן די לאַ־גע. טייל דייטשן האָבן געזען די ישועה קומען פון דרויסן, פון מיזרח, טייל, און טאַקע דער גרעסטער — אין דער נייער נאַצי־שער באַוועגונג, וואָס האָט זיך ווי אַ מגיפה פאַרשפּרייט איבערן לאַנד. בערלין האָט גע־מאַכט דעם איינדרוק פון אַן איינגעשלאָפּענעם ווילקאָן אין וועלכן עס זאַמ־

לען זיך די אונטערערדישע כוחות, כדי אומגעריכט אַרויסצושפייען זייער לאָווע. פון איין זייט זונות, פּערווערזע אויסגעלאַסנקייט און אונטערבאַ-וווסטזיניקער דראַנג זיך צו פאַרגעסן, צו פאַרטויבן די דעפּרעסיע; פון דער צווייטער זייט — עלנט, הונגער, מיזעריע, בעטלערס אויף די גאַסן, אַן אַ צאָל בלינדע, געפירט פון הינט; קרבנות פון דער ערשטער גאַז-מילחמה; אינוואַלדין אויף וועגעלעך, באַגלייט פון הינט. בכלל האָט זיך געפילט אין בערלין אַ ספּעציעלער קולט פאַר הינט און גלייכגילטיקייט צו מענטשן.

**

פון די ייִדישע שטאַמגעסט אין „ראַמאַנישן“ האָב איך מיך נאַענט באַפריינדט מיט דניאל טשאַרגין און מיט דוד בערגעלסאַנען, וועלכן איך פלעג אָפט באַזוכן אין דער הינטערשטאַטישער וווינונג פון זיינע קרובים, וווּ ער האָט זיך אויפּגעהאַלטן. בערגעלסאַן איז געווען אַ ביז גאַר אינטער-רעסאַנטער דערציילער און, בעיקר, אַ גלענצנדיקער לייענער. אין בערגעל-סאַנען איז פאַרלוירן געגאַנגען, אַזוי ווי אין שלום-עליכמען, אַ קרעפטי-קער אַקטיאָר. אויב ער וואָלט זיך געווען אָפּגעגעבן דער בינע, וואָלט ער געוויס געווען אַ נישט־קלענערער אַקטיאָר, ווי ער איז געווען אַ שרייבער. אַ שטאַרקן רושם האָט אויף מיר געמאַכט זיין פאַרלייענען פאַר מיר פראַג-מענטן פון זיין „טויבן“. איך בין געווען בכלל דער ערשטער, פאַר וועמען ער האָט געלייענט זיין „ברויטמיל“. בערגעלסאַן האָט אויסגעשפילט ווי אַ ווירטואַז־אַקטיאָר יעדע געשטאַלט פון זיין ווערק מיט אַזוי פיל נישט-געקינצלטער פשטות, מיט אַזוי פיל חכמה און מענטשן־קענטעניש און, ווי געזאַגט, מיט אַקטיאָרישן טאַלענט, אַז דו האָסט ממש געזען פאַר זיך דעם געראַנגל צווישן דער מיל און מענטש; האָסט געהערט דעם פייף פון דער בייטש און דעם קרעכץ פונעם „טויבן“.

בערגעלסאַן האָט, דאַכט זיך, געהאַט מער הנאה אויפצולעבן זיינע פּערסאָנאַזשן מיט זיין שטים, מימיק און באַוועגונג, ווי אויסצושרייבן זיי מיט דער פּען. ער איז בכלל געווען אַ זעלטענער מיטשמועסער, און וועגן וואָס צו שמועסן האָט דאָן נישט געפּעלט. ביידן האָט אונדז פאַר-אייניקט די אָפּגעריסנקייט פון היימישן באַדן, די נישט־זיכערקייט אין דער

פרעמדער סביבה, די אומרויקייט צוליבן פאַרכמאַרעטן הימל, וואָס הענגט איבער די קעפּ. בערגעלסאַן, דער אָפטימיסט, איז געווען אַ שטימונג-מענטש. ער פלעגט שנעל אַרײַן פון אײַן עקסטרעם אין צווייטן. אַט פלעגט ער אָפּחוזקן פון די האַרסט־וועסעל־זינגער, אַט פלעגט אים באַפאַלן אַ פּחד בײַ זײער פאַרביימאַרשירן דעם „ראַמאַנישן“.

— ווי קאָן מען שרייבן — פלעגט ער טענהן — אַז מע זעט די האַקנ־קרייצן אין די גאַסן. ווי קאָנען בכלל דאָ ווײַנען ייִדן... — אין דער זעל־בער צײַט פלעגט ער מיט באַגײסטערונג און אויפריכטיקער בענקשאַפט רעדן וועגן נייעם לעבן, וואָס ווערט געשאַפן אין ראַטנפאַרבאַנד, וועגן אויפשטייג פון דער ייִדישער קולטור און וועגן די גרויסע מעגלעכקײַטן וואָס ס'האַט דאָרט אַ ייִדישער קולטורמענטש. ווען איך האָב אים געפרעגט פאַרוואָס ער פאַרט נישט אַהין און וועגעטירט אין בערלין, האָב איך באַ־קומען פון אים אַז ענטפער:

— איך וועל דאָך דאָרט דאַרפן שרייבן וואָס מע ווועט מיך הייסן און דאָס האַלט מיך אָפּ צו פאַרן אַהין. דאָ בין איך פון דעסטוועגן באַ־לעבאַס איבער מײַן געדאַנק.

ווען איך האָב אים אין אַ צײַט אַרום באַגעגנט אין וואַרשע בײַ דער פאַרשטעלונג פון זײַן „ברויטמיל“, האָט ער מיר דערקלערט, אַז ער האָט דעפּיניטיוו באַשלאָסן זיך צו באַזעצן אין ראַטנפאַרבאַנד. דאָן איז שוין אין בערלין נישט געווען קײַן אָרט פאַר ייִדן און אין ריגע, וואָס האָט אים געדינט ווי אַן איבערגאַנג־פּונקט, האָט ער אויך קײַן סביבה פאַר זיך נישט געפּינען. ער איז אַלזאָ באַשטאַנען צו שרייבן „וואָס מע וועט אים הייסן“ און נישט פאַרגעפּילט, וואָס ס'דערוואָרט אים אין ראַטנפאַרבאַנד.

אין „ראַמאַנישן“ פלעגט זײַן אַן אָפּטער אײַנגײער אַ יונגער זשור־נאַליסט, אַ מיטאַרבעטער פון „בערלינער טאַגעבלאַט“, רודאָלף הערנ־שטאַט. דער דאָזיקער ערלעכער, אינטעליגענטער און פּײַנפּילנדיקער מענטש האָט מיך פון אונדזער ערשטער באַקאַנטשאַפט צוגעצויגן צו זיך. מיר פלעגן זיך אָפּט באַגעגענען און שמועסן לאַנגע שעהען. זײַנע אַרויסזאַגונגען

זענען טעאטראלן און פאליטישן לעבן פון יענער צייט זענען געווען טרעפ־ לעך, קלוג און, בעיקר, ערלעך. ער איז געווען אן אַקטיווער טוער אין דער קאמוניסטישער פארטיי. דאָס האָט אים פון דעסטוועגן נישט געשטערט זיך צו באַציען לאַיאַל, און פאַרטייִשן פּאַנאַטיום צו אַנדערע באַוועגונגען, אַ חוץ, פאַרשטייט זיך, צו דער נאַצישער. זיין פאַרטייִ־אַנגעהערִיקייט האָט אים נישט געשטערט מיטצואַרבעטן אין „בערלינער טאַגעבלאַט“. ייִדישע קולטור און אירע דערגרייכונגען זענען אים געווען לחלוטין פרעמד. ערשט די באַקאַנטשאַפֿט מיט מיר האָט אים אַריינגעפירט אין אונדזער ייִדישער וועלט און ביי אים אַרויסגערופֿן גרויס אינטערעס. ער האָט זיך מיט ברען גענומען צום לייענען די ייִדישע שרייבער אין דייטשער איבערזעצונג און אין אַ געוויסער צייט אַרום האָט ער מיר פֿייערלעך דערקלערט:

— איר ווייסט, ווער ס'איז באמת גרויס פון די יידישע שרייבער לויט מיין מיינונג? אייער שלום־עליכם! ער באַמיט זיך נישט צו זיין „אייראָפּעיִש“ און צו געווינען דעם אינטערנאַציאָנאַלן ביכערמאַרק. ער אַנטלויפט נישט פון זיין סביבה. ער איז אַנדערש, אייגנאַרטיק, איך וואָלט געזאָגט: נאַציאָנאַליִיִדיש.

הערנשטאַט איה, ווי געזאָגט, געווען אַ ביז גאָר סובטעלער און פֿיינ־פֿילנדיקער מענטש. אַ מענטשן דערקענט מען צום בעסטן אין אַן עת־צרה. האָט זיך געמאַכט אַ פּאַל, אַז צוליב אַ שטרייק אויף דער פּאַסט, האָט זיך פּאַרהאַלטן דאָס געלט פון וואַרשע. איך בין אייניקע טעג ממש אַרומגע־גאַנגען אַ הונגעריקער. איך פלעג מיך אַפֿילו, ווי יענער מינכענער מאַלער, אַפּשטעלן פאַר די שויפענצטער פון גאַסטראָנאָמישע קלייטן און קוקנדיק אויף די פּיקאַנטע שפּייזן, זיך פאַרשטעלן די געשמאַקסטע מאַלצייטן, פון וועלכע איך „באַלעק מיך“. איך האָב געוויס אויסגעזען שלעכט, ווייל אין אַ געוויסן טאַג פרעגט ער מיך, צי איך נייטיק מיך נישט אַ מאַל אין געלט. ער האָט אַפֿילו נישט געוואַרט אויף מיין ענטפּער און מיר אַריינגערוקט אַ פּעקל באַנקאַטן:

— ווען איר וועט האָבן, וועט איר מיר אַפּגעבן. איך האָב איצט גראַד איבעריק געלט...

ער אליין האָט געלעבט פון זייער אַ באַשיידענעם געהאַלט אין „בער־

ליבער טאגעבלאט" און איך בין זיכער, אז ער האט מיר דאן אויסגעבראגט זיין חודשלעכן געהאלט. די באקאנטע גבירים און גוטסיוורטע שרייבער, מיט וועלכע איך פלעג זיך אפט טרעפן, האבן מיך קיין איין מאל נישט געפרעגט צו איך נייטיק זיך נישט אין עפעס.

אין אייניקע יאר ארום איז הערנשטאט, אדער רודי, ווי מע פלעגט אים רופן, געווען אונדזער גאסט אין ווארשע, צוזאמען מיט זיין צארטער פרוי קולביאנסקי. פון דארט זענען זיי געפארן קיין מאסקווע. לאנגע יארן האב איך פון אים קיין ידיעה נישט געהאט. די מילחמה האט ער פארבראכט אין רוסלאנד און צום סוף זיך אומגעקערט קיין מיזרח-בערלין, ווו ער האט פארנומען אן אַנפירנדיקע פּאָזיציע. מיט אייניקע יאר צוריק האב איך באגעגנט זיין נאָמען אין דער רשימה פון די „באַזייטיקטע“ בעת דער רייניקונג אין די רייען פון די אַנפירנדיקע פּערזענלעכקייטן פון מיזרח-דייטשלאַנד. זיין ווייטערדיקער גורל איז מיר אומבאקאנט.

**

נאך דער אומגליקלעכער באקאנטשאפט מיט גראַנאַוו־סקין האָב איך מיך געשראָקן פאַר טעאַטער-מענטשן און זיך נישט באַמיט זיי צו באַזוכן. צופעליק האָב איך מיך באַקענט מיט אַלעקסאַנדער גראַנאַבן, וואָס האָט מיך, להיפוך צו גראַנאַוו־סקין, פריינדלעך אויפגענומען און מקרב געווען. אונדזער באקאנטשאפט איז פאָרגעקומען אויף אַ מערקווירדיקן אופן, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַרן אַקטיאַרישן באַרוף.

ווען אידאָ קאַמינסקאַ איז אין 1923 געווען אין בערלין האָט זי מיר, נאָכן אומקערן זיך אַהיים, געשילדערט די פאַרהעלטענישן אינעם דייטשן טעאַטער און צווישן אַנדערע זיך אָפגעשטעלט אויספירלעך אויף גראַנאַבן. דאָס איז געווען דער שטורעם-און דראַנג-פּעריאָד אין דייטשלאַנד, וואָס האָט אַרויסגעבראַכט טאַלערן, קייזערן, ברעכטן און צו גלייך מיט זיי די אַקטיאַרן קאַרטנער, גראַנאַך און אַ גאַנצע פּלעיאַדע „ברויזנדיקע טעמפּע-ראַמענטן“. גראַנאַכס נאָמען איז דאן געווען באַקאַנט אין פּוילן צוליב אַ קאַרעספּאַנדענץ פון נאָמבערגן, וואָס איז פול געווען מיט ענטוויאַזם פאַר דעם אַמאַליקן האַראַדענקער בעקעריונג. די געשיכטע ווי אַזוי ער האָט,

די איבערגעריסענע תקופה

אדאנק זיין אויסערגעוויינטלעכער ווילנסקראפט, אדורכגעפירט א פלאס-טישע איבערפארמירונג פון זיינע פיס, באהערשט די דייטשע שפראך און געצויגן די אויפמערקזאמקייט פון אזעלכע קריטיקער, ווי אלפרעד קער, יוליוס באב, עגאן ערווין קיש — וואס ס'האט אים שטארק פאפולאריזירט. מיך האט אינטערעסירט צו וויסן וועגן זיי אופן פון שפילן און וועגן זיין פריוואטן לעבן און אידא האט מיר אויספירלעך וועגן אלץ איבער-געגעבן. צווישן אנדערן האט זי מיר אויך קאפירט זיין לאכן, וואס איז גע-ווען ברייט, סטאקאטא-מעסיק, מיט א הייזעריקלעכער באפארבונג, וואס האט צוגעגעבן חן זיין שארפער מעכטיקער שטימע.

א געוויסן אונט, זיצנדיק אין „ראמאנישן“, דערהער איך א לאכן און, נישט וויסנדיק נאך פון וועמען דאס שטאמט, רייסט זיך ביי מיר ארויס: — גראנאך! מיינע מיטשמועסער האבן עס באשטעטיקט: „יא, גראנאך!“... אויף אזא מערקווירדיקן אקטיארישן אופן האט זיך אנגעהויבן אונדזער באקאנטשאפט.

ער פלעגט מיך פארבעטן צו זיינע פארשטעלונגען און איך בין אויך אייניקע מאל געווען ביי אים אין דער היים. דארט האבן געצויגן מיין אויפ-מערקזאמקייט פארשידנסטע גימנאסטישע מכשירים: ער איז געווען, נישט געקוקט אויף זיין גידעריקן ווקס, אן עטלעטיש-שטארקער מאן און אפט, אנווייזנדיק אויף די מכשירים, איבערגעזחזרט:

— אז מע וויל קאן מען זיין אזוי שטארק ווי די גויים! מע דארף נאר וועלן, האט מען זיי אין דער ערד!

אויף זיין שרייבטיש האט זיך געפינען א קליינער בראנדזענער ביוסט פון לענינען און פון דער צווייטער זייט — א ביוסט פון הערצלען. ווען איך האב אים געפרעגט ווי ס'פארט זיך איינס מיטן צווייטן, האט ער מיר בליצנדיק מיט די אויגן אויף זיין שטייגער, געענטפערט:

— די וועלט דארף האבן אים (לענינען) און מיר, יידן, — אים (הערצלען) זענען מיר דאך אבער וועלטמענטשן — דארפן מיר ביידע.

אויפן טיש איז געשטאנען א טאץ מיט א גרויסער צאל געזאלצענע הערינגלעך. לעבן אים אויף דער ערד — א גרויסער ליימענער קאן מיט

ביר, פון וועלכן ער פלעגט כסדר אָנפילן זיין קופעל. אויף מיין פראַגע, פאַרוואָס ער עסט אַזוי פיל געזאַלצענע הערינג, האָט ער מיר געענטפערט:

— דאָס איסט גוט, דאָס מאַכט דורשט — און האָט ווי אַ באַווייזן זיך ווידער אָנגעגאַסן אַ קופל ביר. ווען גראַנאַך פלעגט זיין בגילופין — און דאָס איז געווען ביי אים אַן אַפּטע דערשיינונג — פלעגט ער רעדן דייטש.

גראַנאַך איז געווען מיין יועץ אין די טעאַטער־ענינים. פון אים און רודאָלף הערנשטאַט האָב איך באַקומען אַנווייזונגען, וואָס ס'איז כדאי צו זען און ווי אַזוי זיך צו באַזאָרגן מיט פרייען אַריינגאַנג.

**

די גרויסע פאַר־מילחמהדיקע טעאַטערס מיט ריינהאַרד בראַש האָבן מיר קיין ספּעציעלע איבערראַשונגען נישט פאַרשאַפן. ענלעכע האָב איך געזען אין רוסלאַנד און דאָס דראַמאַטישע טעאַטער אין פוילן איז אויך נישט אָפּגעשטאַנען פון זיי. די דאָזיקע טעאַטערס האָבן געהאַט גרויסע אַקטיאָרישע פּערזענלעכקייטן, פאַרמאַגט אַ מייסטערהאַפּטע רעזשי און דרײַ־אַרץ פאַרן מחברס טעקסט; אַן אויסגעצייכנט־אויסגענוצטע דרייבינע אין ריינהאַרדס עלעגאַנטער אויפפירונג פון „פלעדערמאַוז“ מיט אַזעלכע קינסטלער ווי די טימיגס, קורט בואַ און ענלעכע; אַ מאַנומענטאַלע מוזיק־קאַלישע אויפפירונג פון אַ צווייטן ייִדישן רעזשיסער, עריק שאַרעל אינעם „גרויסן שוישפילהויז“. אַלץ איז דאָרט געווען גרויס: דער צירקמעסיקער בנין מיטן גיגאַנטישן סצענישן רום, שאַרעלס אַריגינעלע אינסצעניזאַציע פון די „דריי מושקעטירן“ האָט זי פאַרוואַנדלט אין אַ פאַרביקע מוזיקאַ־לישע רעזשי, וואָס האָט פאַרבלענדט דאָס אויג מיט די ליכט־עפּעקטן, די־נאַמישער באַוועגונג און אומדערוואַרטע סצענישע המצאות. דער סימפּאַ־נישער אַרקעסטער, אָנגעפירט פון אַ מייסטער מיט אַ וועלטנאַמען; באַ־לעטן, כאַרן ספּעציעלער ציגיינער־כאַר בראַש מיטן ייִדישן זינגער יוסף שמיד, וואָס איז דאָן געווען זייער פּאָפּולער; די געזאַנג־פאַרטייעס, אויסגע־פירט פון די באַרימטסטע דייטשע אַפּערן־זינגערס; „גערעדטע“ ראָלן פון אַזעלכע קינסטלער, ווי פּאָל וועגענער, פּריץ גרינבוים, זיגפריד ארנאָ.

כ'האב זיך באגעגנט מיט די „הבימה“־ארטיסטן, וואָס פלעגן ספּאַ־ראַדיש אויפטרעטן אין לעסינג־טעאָטער און האָבן גלייכצייטיק צוגעגרייט שעקספירס „צוועלף ביינאַכט“ אין טשעכאָווס רעזשי, „כתר־דוד“ פון קאַלדעראַן דע לאַ באַרקאָ אין דיקיס רעזשי און דערנאָך „אוריאל אַקאַס־טאַ“ אין גראַנאָווסקיס רעזשי. אינעם „הבימה“־אַנסאַמבל האָט שוין גע־צויגן אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט דער קרעפטיקער אַקטיאָר שמעון פינקעל. איך האָב אים בשעתו געראַטן צו פאַרן קיין ארץ־ישׂראל.

פון דער דאָזיקער מאַזאַיק פון טעאָטער־דערגרייכונגען האָבן מיר בעיקר אינטערעסירט די נייע טעאָטערס, די עקספּערמענטאַלע פאַרשטע־לונגען, וואָס האָבן געזוכט אַרויסצוברענגען דעם ריטעם, אָדער, בַעסער גע־זאָגט, פאַרויסלויפן דער נייער צייט. צו אַזעלכע טעאָטערס האָט געהערט „דאָס טעאָטער פון יונגע“, וואָס האָט געשלאָגן אַלע קאַסע־דעקאַרדן דווקאַ מיט אַ גאַנץ דורכשניטלעכער אויפפירונג פון וואַלפּס „ציאַנקאַלי“. דאָס נייע איז געווען באַשטאַנען דערין, וואָס די מיטגלידער פונעם טעאָטער זענען נישט געווען קיין פּראַפּעסיאָנעלע אַקטיאָרן, אָדער אַזעלכע, וואָס האָבן נישט געפונען קיין אַרט פאַר זיך אין די עקזיסטירנדיקע טעאָטערס. איינער פון די אַנגעזעענסטע שפּילער אינעם דאָזיקן טעאָטער איז טאַקע געווען דער „רויטער אַקטיאָר“ גנאַס.

געזען פאַרשטעלונגען אין „פּריוואַטע“ סאַלאָנען, אין קלובן. אויפ־געפירט דורך די־אַזוי־גערופענע „אַוואַנגאַרד־טעאָטערס“ — צווישן עולם, אָן אַ בינע, אָן אַ ראַמפּע, אָן אַ באַשטימטן שפּילפּלאַץ. עס האָט אַפט מאָל דעזאַרענטירט דעם עולם, ווייל עמעצער צווישן זיי פלעגט אויפשטיין און זיך באַטייליקן אין דער אַקציע. אַפט מאָל איז שווער געווען לכתחילה זיך צו אַרענטירן, ווער ס'איז „עולם“ און ווער „שפּילער“. דער דאָזיקער טיפּ אינטימער טעאָטער איז דורך מ. ווייכערטן אַריבערגעפירט געוואָרן קיין וואַרשע און געהאַט גרויס דערפאַלג אינעם, דורך אים געגרינדטן „יונג־טעאָטער“. אין בערלין האָט עס שוין אויפגעהערט צו זיין סענסאַ־ציע. מ'האַט עס באַטראַכט ווי אַ „לינקן“ סנאַביזם, וואָס וויל מיט צוגע־טראַכטער כלומרשטער „נאַוואַטאַרישקייט“ דעקן די אומבאַהאַלפּנקייט פון די שפּילער.

בעיקר האט מיך אבער אינטערעסירט צו זען די פיסקאטאָר־בינע וואָס איז דאָן געווען באַרימט איבער דער גאַרער וועלט. פיסקאטאָרס „פאַ-ליטישער טעאָטער“, וואָס האָט געטראָגן אַן אויסגעשפּראַכֿן־קאָמוניסטישן כאַראַקטער, איז אין יענער צייט געווען שטאַרק אין דער מאַדע און געדינט ווי אַ צוצוּנגאַרט פאַר אַלע פּראַגרעסיוּ־געשטימטע קינסטלער. מאַסנ־ווייז פלעגן אים באַזוכן אויסלענדישע טוריסטן און אפילו אַמעריקאַנער מיליאָנערן, וואָס האָבן געהאַלטן פאַר זייער חוב צו באַטרעטן דעם קאָמו־ניסטישן באַדן אויפן נאַלענדאַרפער פּלאַץ, וואָרן דער דאָזיקער באַדן איז געווען אומשעדלעך פאַר זיי...

די אומרויקייט פונעם נאָכמילחמהדיקן דייטשלאַנד האָט געפונען איר אויסדרוק אין דער ליטעראַטור, דראַמאַטורגיע און טעאַטער. צווישן אירע אַוואַנגאַרדיסטן ווי, פּריץ פאַן אינרו, קייזער, טאַלער, האַזנקלעווער, ברעכט, יערגען, האָט די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט געצויגן אויף זיך מיט זיין נייעייט, געוואַגטקייט און דערפֿינדערישקייט — ערווין פּיסקאַ־טאָר.

פיסקאטאָר, אַ זון פון אַ פּראַטעסטאַנטישן גלח, האָט דורכגעמאַכט די ערשטע וועלט־מילחמה ווי אַ פשוטער זעלנער, צוגעזען די גרוילן פון דער דאָזיקער מענטשן־שחיטה, וואָס האָבן אין אים דערוועקט אַן ענדלאָזע שנאה, אַ פּראַטעסט און אַן אומענדלעכן פאַרלאַנג צו קעמפן קעגן קריג. די פּאַסיקסטע קאַמף־טריבונע האָט ער דערווען אין טעאַטער. דורך אים טאַקע איז ער דרייסט און שאַרף אַרויסגעטראָטן קעגן דער אַרדענונג וואָס רופט אַרויס די מילחמות; קעגן דעם קאַנווענציאָנעלן לעבן־שטייגער און פאַר אַ פּרייער וועלט וועלכע ער האָט געזען אינעם קאָמוניזם.

פיסקאטאָרס געוואַגטקייט און נייע, אויפֿטרייסלענדיקע אויסדרוק־מיטלען האָבן פאַרכאַפט, מיטגעריסן און איבערגעראַשט נישט נאָר זיינע פּאַרטיי־גענאָסן, נאָר אפילו אויסגעשפּראַכענע קעגנער פון דער סאָוועטי־שער אַרדענונג, וועלכע ער האָט פּראַפּאָגירט פון זיין בינע. זיין טעאַטער איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ לאַבאָראַטאָריע פון פּאָליטישער אַגיטאַ־ציע און אין אַ קאָמפּליצירטן מעכאַניזם פון סצענישער טעכניק. ער האָט פאַרשטאַנען צוצוציען צו זיינע אויפֿפירונגען די גרעסטע דייטשע בינע־

קינסטלער פון יענער צייט, צווישן וועלכע ס'האבן זיך געפינען אויסגע-
שפראכענע רעאקציען און אפילו צוגעהעריקע צו דער יונגער נאצי-
פארטיי. ער האט אויסגענוצט זייערע טאלענטן, כדי צו פארשטארקן דעם
אינדרוק פון זיינע אויפפירונגען, זיך נישט רעכענענדיק מיט זייער אי-
דעאלאגישער צוגעהעריקייט און זיי ווידער זענען געלאפן אויף די אויפ-
געשרויפטע, אמת-בורזשוואזע געהאלטן, וואס זיי האבן אין אנדערע טעא-
טערס נישט געקאנט באקומען. צוליב די דאזיקע אויפגעשרויפטע אקטיארן-
לוינען און צוליבן אויסערגעוויינטלעך-קאמפליצירטן און קאסטבארן בינע-
אפאראט, איז פיסקאטאר געווען געצווינגען צו העכערן די פרייזן פון די
בילעטן. זיין טעאטער איז צוליב דעם געווארן ווייט נישט צוגענגלעך פאר
פראלעטאריער און פאלקסמענטשן, פאר וועלכע ער פלעגט געבן פון צייט
צו צייט פאפולערע פארשטעלונגען. בעיקר איז זיין טעאטער געווארן א
לוקסוס-אינסטיטוציע פאר סאלאן-קאמוניסטן, אויפגעקומענע שפעקולאנטן
און אויסלענדישע טוריסטן, וואס האבן געוואלט זען לענינען און טראצ-
קין נישט מער ווי אויף דער בינע... פיסקאטאר האט עס זיי געגעבן מיט
דער פולער האנט.

ער האט זיך ארומגערינגלט מיט א גרויסן שטאב ראטגעבערס פון
אלע אפצווייגן פון פאליטישן, געזעלשאפטלעכן און קולטורלעכן אין
דייטשלאנד — אויסגעשפראכענע קעגנער פון דער הערשנדיקער ארדענונג,
וואס זיי האבן, צוגלייך מיט אים, געוואלט אויפרייסן און שטורעמען.
צווישן די דאזיקע מיטארבעטער האט אן ערשטן ארט פארנומען דער בא-
רימטער צייכענער און קאריקאטוריסט געארג גראש, וועמען ער האט גע-
האט צו פארדאנקען א סך דעקאראציע-פראיעקטן, טיפן, קאסטיומען און
די פלאקאטן פון זיין טעאטער.

נאך זייענדיק אין ווארשע האבן זיי געהערט וועגן זיינע איבערראשן-
דיקע אויפפירונגען: „האפלא, מיר לעבן“, „געוויטער איבער גאטלאנד“,
„ראספוטין“, „בראווער סאלדאט שווייק“ און פארנדיק קיין בערלין גע-
חלומט סוף-כל-סוף אליין בייצוויינען דאס דאזיקע עפאכע-מאכנדיקע
טעאטער. איך האב אבער אויך דא געליטן אן אנטוישונג. דער קאפשווינד-
לערישער אימפעט, מיט וועלכן פיסקאטאר האט זיך געלאזן אין זיין קינסט-

לעריש-פאליטישן געיעג, האָט אים, ווייזט אויס, פאַרמאַטערט, אָדער, בעד-סער געזאָגט, געשטעלט אין אַ טעמפּן ווינקל. ער האָט נישט געהאַט ווהיין און ווי אַזוי ווייטער צו גיין. ער איז געווען ענלעך צו אַ רינגקעמפּער, וואָס לאָזט זיך אין קאַמף מיטן גאַנצן אימפעט, נישט שווינענדיק די כוחות אין בלייבט גאָר גיך אַ דערשעפטער און — פאַרשפּילטער. דער אימפעט איז פאַרשווונדן, דער געשריי האָט אויפגעהערט צו שרעקן, די דערפינדעריש-קייט האָט זיך אויסגעוועפט און פאַרבליבן איז אַ געקינצלטע אַנשטרענג-גונג, אינטעלעקטואַליזירטע קאַפּאַרבעט און אַן איבערחזרונג פונעם גע-שאַפענעם. דער קינסטלערישער שאַפונגשווונג איז געוואָרן אַנעמיש און ס'איז פאַרבליבן שרייענדיקער פּלאַקאַט.

אַריינגעפירט האָט מיך צו פּיסקאַטאַרן דער ייִדישער שרייבער משה ליפשיץ, וואָס איז געווען זיין ייִדישער ספּעץ ביי דער אויפפירונג פון „קויפּמאַן פון בערלין“, מיט באַראַטאַווּן אין דער הויפּטראַל. די טעאַטער-אַקציע איז געוואָרן באַגלייט מיט פּילס-אויפּנאַמעס — איינע פון די באַ-ליבטסטע מיטלען פון פּיסקאַטאַרס סינטעטישן טעאַטער — מיט פאַרשי-דענע אויפּבליצנדיקע דיאַגראַמען, לאַזונגען; די בינע האָט זיך געדרייט, געהויבן, געזונקען; די אַנטיילנעמער פּלעגן דערשיינען פון אַלע מעגלעכע ריכטונגען און אויף די משונהדיקסטע אופנים; מע פּלעגט אַפּילו אויף אַ ספּיראַלן אופן דערשיינען פונעם בינע-קעלער און פאַרשווונדן הינטערן דאָך. האַקנקרייצלער האָבן מאַרשירט, זינגענדיק דאָס האַרסט-וועסל-ליד. זיי פּלעגן פאַרשריגן ווערן פונעם געזאַנג פון אינטערנאַציאָנאַל וואָס האָט זיך דורך מיקראַפּאָנען געטראָגן פון אַלע זייטן זאַל.

נישט געקוקט אויף דער גאַנצער דערפינדערישקייט און גיגאַנטישן אַפּאַראַט, האָט עס געלאָזן קאַלט. פאַרקערט, דער צושויער איז אַרויס מיד, געפּילט אַ בייגעשמאַק פון דער אַנשטרענגונג, וואָס איז געמאַכט געוואָרן פון רעזשיסער מיט גראַבע שטעך כדי צו „אַגטירן“. דער פאַרלאַנג פון אַנוואַרפן איבערצייגונג האָט געווירקט אין אַ פאַרקערטער ריכטונג. האָסט געפּילט פּלאַקאַט, פאַראַגראַפּן, מעכאַניזם וואָס וויל דיך פאַרשרייען. דער מ ע נ ט ש איז געוואָרן דערוואַרגן אינעם דאָזיקן אַפּאַראַט.

ווען איך האָב פאַרגליכן פּיסקאַטאַרס טעאַטער מיט די אויפטוען פון

זיין פוילישן חבר, דעם רעזשיסער לעאָן שילער, איז מיר דער לעצטער גע-
ווען נענטער, איבערצייגעוודיקער, ווייל ער האָט נישט באַנוצט די מע-
טאָדן פון דער דייטשער „טאַטאַלער“ ווירקונג.

**

מיר האָבן ענדלעך אָנגעהויבן צו דרייען „טראַיקאַ“, אַ פילם וואָס
שפילט זיך אָפּ אין אמאָליקן רוסלאַנד און שטעלט פאַר אַן אומגליקלעכע
ליבע פון אַן אַריסטאָקראַטקע מיט אַ געזונטן רוסישן „יאַמשטשיק“ (באַ-
לעגאַלע). דער פשוטער פויער — געשפילט פונעם דייטש פאָן שלעטאַוו
— פאַרלאָזט צוליב דער פריצטע — געשפילט פון אַלאַג טשעכאַוואַ —
זיין שוואַנגערנדיק ווייבל און זיין היים, קומט אין שטאַט, וווּ עס וואַרט
אויף אים אַ גרויסע אַנטווישונג. די פריצטע האָט זיך סתם געמאַכט אַ
שפאַס מיטן געזונטן און יונגן פויער, אין וועלכן זי האָט געזען נישט מער
ווי אַ קורצן צייטפאַרטרייב און לאַכט זיך פשוט אויס פון אים. דער פויער
שיכורט זיך אָן, פאַרלאָזט אַלץ און אַלעמען און פאַרענדיקט טראַגיש זיין
יונג לעבן. דער דאָזיקער נאַיווער אינהאַלט האָט אַבער געהאַט אַ געוויסע
צוצונג-קראַפט צוליב דער רוסישער מיליע און טיפּאַזש וואָס איז דאָ גע-
ווען אין דער מאַדע. אַ חוץ דעם האָט ער פאַרמאַגט אַ ביו גאַר אינטערע-
סאַנטן אַנטיילנעמער, דעם געניאַלן אַקטיאָר מיכאַיל טשעכאַו, וואָס האָט
געשפילט אַ צווייטראַנגיקע ראָל פון אַ האַלב-משוגענעם דאָרף-בטלן. די
נעמען פון מ. טשעכאַו און זיין געוועזענע פרוי אַלאַג, האָבן געשאַפן פאַ-
פולאַריטעט פאַרן פילם אין אויסלאַנד, און דער אַנטייל פון פאָן שלעטאַוו
— ביים דייטשן עולם.

אין דער „אופאַ“ אַטעליע איז געוואָרן אויסגעבויט אַ גאַנצער רוסי-
שער דאָרף, אַ ווינטער-פייזאַזש מיט וועגן און כאַטעס, באַדעקטע מיט
שניי, מיט פאַרפרוירענע פענצטער, מיט אַ פאַרע וואָס רייסט זיך אַרויס
אין דרויסן ביים עפענען אַ טיר. אַן אמתער רוסישער שליטן, די פאַפולערע
„טראַיקאַ“, געשפאַנט אין דריי פערד, האָט זיך געגליטשט איבער די וועגן,
באַדעקטע מיט שניי. די מוזשיקעס האָבן אויפן רוסישן שטייגער זיך גע-
קלאַפט מיט ביידע הענט איבער די אַרעמס, כדי זיך צו דערוואַרעמען. אַט

איז א קרעטשמע מיטן קאכעדיקן סאמאוואר, ארום וועלכן ס'ווארעמען זיך די פארפרוירענע באַלעגאַלעס; אַט זעט מען די „אַריסטאָקראַטישע“ זייט אין דער גרויסער שטאָט. דעם באַרימטן „יאַר“־רעסטאָראַן מיט זיין צײַ־גיינערישער קאַפעלע, צווישן די זינגערינס האָב איך דערקענט סאַראַ לין, די געוועזענע פּרימאַדאַנע פון גרעקאָווס כאַרקאָווער אָפּערעטע. זי האָט געפּראָוועט גלות אין בערלין און זיך דערנערט פון זינגען ווי אַ פּשוטע כאַריסטן אין ציגיינער־כאַרן, וואָס זענען דאָן געווען אין דער מאַדע אין יעדן נאַכטקלוב. זי האָט זיך באַקלאַגט פאַר מיר, וואָס מע גיט זינגען אַ סאַלאַ עפעס אַ מיידל־שינע, וואָס לעבט מיטן פּראָדוקציע־לייטער און זי, סאַראַ לין, זינגט צווישן אַלע, זי האָט געליטן פון דער קראַנקייט פון ס'רוב פאַרעלטערטע טעאַטער־לייט, וואָס זענען זייער פּנים נישט אינעם שפיגל פון דער ווירקלעכקייט, נאָר אין די פּאַטאַס פון מיט אַ צוואַנציק יאָר צוריק.

איך האָב דערפילט „היימישקייט“ אין דער דאָזיקער רוסישער אַט־מאַספּער, אינעם האַרץ פון קאַלטן דייטשלאַנד און האָב זיך געפרייט מיט דער אינטערעסאַנטער אַרבעט וואָס ס'שטייט מיר פאַר. סטריזשעווסקי האָט מיר אָנפאַרטויט צו פירן די „נאַטיצן“, צו פאַרצייכענען אַלע אָפּ־געדרייטע סצענעס, זייער אינהאַלט, מעטראַזש, אַנטיילנעמער און אַ באַ־זונדערער רובריק — ערטער פאַר מוזיקאַלישער אילוסטראַציע, געזאַנג־סצענעס און קלאַנג־עפעקטן.

די גערעדטע פילמען זענען נאָך דעמאָלט געווען אין זייער ערשטער סטאַדיע און האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער נאַיווקייט און פּרימיטײַ־ווער פאַרעם. דער עיקר איז געלייגט געוואָרן אַכט אויף דער מוזיקאַלישער באַגלייטונג און אויפן געזאַנג. איינער פון די ערשטע גערעדטע פילמען פון דער דייטשער פּראָדוקציע איז געווען געבויט אויף אַ שפּראַכיקן קווי־פּראַָ־קוואַ צווישן איטאַליענער און דייטשן; אויף אַזעלכע וואַרטשפילן, למשל, ווי „קאַלדאַ“, וואָס באַטייט אין איטאַליעניש: הייס און אין דייטש: קאַלט. דער עולם פלעגט זיך קאַטשען פאַר געלעכטער און מאַכן צווישנ־רופן אויפן קול, אַזוי ווי אין אַמאָליקן ייִדישן טעאַטער.

**

מיין צוזאמענארבעט מיט סטריזשעווסקין איז צוגעגאנגען ביז גאָר האַרמאָניש און פריינדשאַפטלעך.

אין די אופאַבנינים האָבן זיך געפינען עטלעכע קאַנטינעס, איינע פאַר דער „אַריסטאָקראַטיע“ פון דער פּילם־בראַנזשע; שטערנס, פּראָדוצי־רעז, רעזשיסערן און קאַמעראַלייט, די צווייטע — פאַרן „פּעבל“: סטאַ־טיסטן, טעכנישע אַרבעטער און באַלייכטער.

פאַר דער צווייטער קאַטעגאָריע מיטאַרבעטער איז געווען פאַרווערט דאָס באַטרעטן די קאַנטינע פון די „אויסדערוויילטע“, וואָס האָבן, דאָ קעגן, אומגעשטערט געקאַנט באַזוכן די נישט־פּריווילעגירטע. מיך האָט געצויגן אַהין נישט אויס סימפּאַטיע צו די דאָזיקע וויסגוואַרדייער, נאָר פון נייגעריקייט — צו באַקענען פון דער נאָענט די פּוסטקייט און זעלבסט־באַרימעריי פון די דאָזיקע געוועזענע זיילן פון דער מעכטיקער צאַרישער אימפּעריע.

די דאָזיקע מענטשן האָבן געלעבט מיט דער פאַרגאַנגענהייט, מיטן דערמאַנען „יענע גוטע צייטן“ ווען מ'האַט מיט אַ הונדערטער פאַררויכערט אַ פּאַפּיראַס; ווען מ'האַט עפּנטלעך געפּאַטשט אַ גאַראַדאָוואַי, וואָס האָט נישט העפלעך סאַלוטירט און אַריינגערוקט אים אין האַנט אַ פינפּאונצוואַנציקער דערפאַר; ווי אַזוי מ'איז געווען אַנגעטון און אין וועלכע ריי מ'איז געשטאַנען ביי דער אויפנאַמע אין „צאַרישן דאָרף“. זיי האָבן זיך אַפילו טיטולירט ווי אין די אַלטע גוטע צייטן: „וואַשע פּרעוואַסכאַדיטעלסטוואַ“, „וואַשע סיאַטעלסטוואַ“... אייניקע פּלעגן זיך „אויסציען“ פאַרן אַנדערן, ווי זיי זענען עס געוויינט געווען צו טון פאַר העכערע „טשינען“. דער „העכערער“ האָט קוים געענטפּערט אויף דער באַגריסונג פונעם „קלענערן“, כאַטש זיי זענען געווען אויף די זעלבע צרות. ס'האַט געמאַכט דעם אייבי־דרוק פון אַ מאַקאַברישן מאַסקנבאַל אין אַ צייט פון מגפּה. דערפאַר אַבער, ווען ס'פּלעגט זיך ענדיקן אַ סצענע אין וועלכער מ'האַט זיך באַנוצט מיט „לעבעדיקן רעקוויזיט“, מיט דער אמתער שפּייז, פּלעגן זיי פאַרגעסן אָן די טשינעס און געוועזענע טיטולן. זיי פּלעגן זיך, ווי די אויסגעוהונגערטע וועלף, וואַרפן צום טיש מיטן עסן, שטופּנדיק און שטויסנדיק איינער דעם צווייטן און, איידער דער רעקוויזיטאַר האָט זיך באַוויזן אַרומצוקוקן, זע־

נען די טעלער און פלעשער געוואָרן אויסגעליידיקט און אויסגעזשלאַקעט. די דייטשן פלעגן זיך מיט שפּאַט צוקוקן צו די דאָזיקע סצענעס און זיך איבערווינקען: — „רוסישע שוויינע“...

אין אייניקע יאָר אַרום איז מיר אין פאַרזי אויסגעקומען צו זען ענ־לעכע עמיגראַנטן. זיי האָבן שוין אַבער געהאַט פאַרגעסן אָן זייער „אַמאַל“ און געטון פּראָדוקטיווע אַרבעט: געווען שאַפּערן, קעלנער, פּאַרטיערן. אין בערלין אַבער האָבן די רוסישע עמיגראַנטן זיך נאָך געמיאוסט מיט „שוואַר־צער“ אַרבעט און בעסער אָנגענומען פאַר ליב דעם שפּאַט און די פּאַראַכ־טונג, מיט וועלכע סטריזשעווסקי האָט זיך באַצויגן צו זיי. ביי מיר האָבן די דאָזיקע פּאַרשוניען אַרויסגערופּן אַ געמישטן געפיל: פּון צער־בעלי־חיים און עקל. ביי סטריזשעווסקין האָט זיך ממש געפילט שינאה און ער איז, ווי געזאָגט, געווען אַ גוטער מענטש... אַבער גיי — פּאַרשטיי אַ רו־סישע נשמה!

דאָס רוב פּרייע צייט אין אַטעליע פלעג איך פאַרברענגען מיט טשע־כאָון. דער דאָזיקער גרויסער קינסטלער איז אויך געווען אַ גרויסער מענטש. להיפּוך צו זיינע „הויכגעשטעלטע“ לאַנדסלייט, האָט זיך טשעכאָו אויסגעצייכנט מיט זיין באַשיידנקייט און פּשטות. אייגנשאַפטן פּון אַן אמתן קינסטלער. זיין באַשיידנקייט אין פּריוואַטן לעבן איז געגאַנגען האַנט ביי האַנט מיט די באַשיידענע מיטלען, מיט וועלכע ער האָט זיך באַנוצט אויף דער בינע. אייגנטלעך, איז עס שווער אָנצורופּן „מיטלען“, — זיין גרויסע קונסט איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט זי נישט דעמאַנט־טרירט מיט דער הילף פּון אָנגענומענע מיטלען. די באַצייכענונג „ער לעבט זיין ראַל“ האָט זיך שוין פאַרוואַנדלט אין אַ שאַבלאַן, — אַנדערש קאָן מען אַבער נישט באַצייכענען טשעכאָוס אַקטיאָרישער קונסט. ווען מע נעמט נאָך אין אַכט, אָז די נאַטור האָט אים נישט באַשאַנקען מיט די, אַזוי־גערופּענע, סצענישע מעלות, ווי אַ קלינגעוודיקער שטים, שיינער פיגור, שאַרפע געזיכט־ליניעס, אַקטיאָרישן אויסזען. איז טאַקע נאָך מער צו באַ־וונדערן די אינערלעכע, קינסטלערישע פּאַטענצן, וואָס האָבן געברויזט אין

אים און געמאכט פארגעסן אָנעם מאַנגל פון די אַלע אַטריבוטן פון דער אַקטיאַרישער פּראָפּעסיע.

דער טוד פון זיין גרויסער קונסט איז באַשטאַנען אינעם א מ ת. וואָס האָט אַרויסגעֶרעדט פון יעדער באַוועגונג, פון יעדן בליק, פון יעדן ניואַנס פון זיין מאַטער שטימע. דער דאָזיקער פשוטער אמת האָט שטאַר-קער געווירקט ווי ווירטואַזע טעכניק.

איד האָב אים דערנאָך געזען אין פאַרזי אין בערגערס „מבול“, ער האָט געשפּילט מיט אַ רוטישער טרופּע. אַ צווייט מאָל אין פּוילן אין אַן אומפּאַרגעסלעכן אָונט פון טשעכאָו-מיניאַטורן און אויך דאָן איז ער גע-טריי געבליבן זיין שיטה: צו לעבן דאָס לעבן פון זיין סצענישער געשטאַלט אויך אין די הפּסקות צווישן איין אַקט און צווייטן. מיטן אַפּשווענקען דעם גרים פון זיין פנים, איז אויך פאַרשוונדן די אויפגעלעבטע געשטאַלט און ס'איז דערשינען דער טיפּדענקענדיקער, פיינפילנדיקער מענטש מיכאַזל טשעכאָו.

ער איז געווען אַ נישט-ווייניקער אינטערעסאַנטער מיטשמועסער ווי קינסטלער. אַ טיפּער ערודיט און ליטעראַטור־קענער. פאַרליבט אין טעאַ-טער ביז איבער די אויערן. איז טאַקע טעאַטער געווען זיין באַליבטע טע-מע. צו וועלכער ער פּלעגט זיך כּסדר אומקערן.

ער האָט שטאַרק געבענקט נאָך רוסלאַנד. ס'איז אים אַלץ געווען פּרעמד אינעם קאַלטן בערלין.

— ביי אונדז — פּלעגט ער מיט אַ ציטעריק קול זיך באַקלאַגן — איז דאָך אין ווינטער געווען וואַרעם און דאָ ווערט מען פאַרפרוירן אין דער גרעסטער היץ... וועל איך נאָך אַ מאָל זען די מוטערל רוסלאַנד?... — פּלעגט ער פאַרענדיקן מיט אַ טיפּן זיפּץ.

דער דאָזיקער זיפּץ פּלעגט קלינגען ווי אַ לייטמאַטיוו ביי זיינע גע-שפּרעכן. די נאַסטאַליגע האָט אים געפּרעסן און ער פּלעגט זי פאַרטרינקען מיט אַלקאָהאָל. אַפּט פּלעגט ער אַרומגיין אַ באַרויטשער און זיך נעמען קושן מיטן ערשטן בעסטן אַנגעטראָפּענעם. אַ גראַבבייניקער דייטש פּלעגט זיך דערשרעקן פאַר אים און אַנטלויפן ווי פון אַן אַנשטעקנדיקער קרענק. טשעכאָו פּלעגט אים נאַכשרייען:

— גאלובטשיק, וואָס איז געשען, איך האָב דאָך גאַרנישט געמיינט...
ט'איז דאָך פון טיפן האַרצן...

אַזוי האָט ער אַ מאָל פון טיפן האַרצן מיר אַנפּאַרטרויט, ווי אַזוי זיין
מוטער איז אומגעקומען און ער איז אַרומגעלאָפּן איבער אַלע מאַסקווער
טויטן־קעלערס זוכן איר גוף צווישן די שטויסן אַנגעוואַרפענע מתיים...
מ'האַט אים אַנגענומען פאַר אַ גייסטיק־קראַנקן און פאַרשפּאַרט אין אַ
משוגעים־הויז.

— און די מאַמע האָב איך נישט געפינען — האָט ער פאַרענדיקט
מיט זיין געוויינטלעכן זיפּן.

ער האָט פאַרגעפילט אַז די אַפּגעריסנקייט פון זיין ערד וועט זיין פאַר־
טאַל פאַר זיין סצענישער טעטיקייט. די צוקונפּט האָט באַשטעטיקט זיין
פאַרגעפיל. האַליווד, סטודיעס, ספּאַראַדישע אויפּטריטן האָבן אים סוף־
כל־סוף צוזאַמענגעבראַכן. דער נאַציאָנאַלער רוסישער קינסטלער האָט פאַר־
ענדיקט אין גלות ווי אַ צווייטער ריז פון דער רוסישער קונסט — שאַליאַ־
פּין. ביידע זענען אויסגעגאַנגען פון בענקשאַפּט נאָכן היימלאַנד.

פאַרן אומקערן זיך קיין וואַרשע, נאָכן פאַרענדיקן דעם פּילם „טראַי־
קאַ“, האָב איך באַקומען פון דער פּילם־געזעלשאַפּט במתנה אַ פּרעכטיקן
רייזע־טאַש מיט אַן אויפּשריפּט: „זאַל אייך די „טראַיקאַ“ פירן איבער די
ברייטע שליאַכן פון קונסט צו גרויסע דערגרייכונגען“.

זי האָט מיך טאַקע באַגלייט אין מיינע נסיעות איבער די אַמעריקאַ־
נער לענדער און איך וואַלט מיך ביז היינט נישט געשיידט מיט דעם שיי־
נעם אַנדענק פון מיין בערלינער תקופה, ווען נישט די באַמבאַרדירונג פון
וואַרשע.

ק אַ ש מ אַ ר ן

נאָך מיין אומקערן זיך קיין וואַרשע, בין איך געוואָרן די „סענסאַציע
פון טאַג“. פּוּ בּוּ ג — אין פּולן זיך פון וואַרט! אין אייניקע טעג
אַרום האָב איך אויפּגעהערט צו זיין אַ סענסאַציע, גלייך ווי איך וואַלט קיין
מאַל נישט געווען אַפּגעפאַרן פון וואַרשע.

אינעם טאג פון מיין אַנקומען אַהיים האָב איך געהאַט באַזוכן און טעלעפּאָנען פון פּאַרשידענע פּילם-פּראָדוצענטן, וואָס האָבן געזען אין מיר אַ „פּאַכמאַן“ מיט אַ פּאַפּולערן נאָמען, מיט וועלכן מע קאָן „מאַכן גע-שעפט“. צווישן אַנדערע, האָט מיר געגעבן צו לייענען זיין מאַנוסקריפט איינער פון די פּאַפּולערסטע סצענאַר-שרייבערס, וועמענס פּילמען זענען געווען אַ „גאַנגבאַרע סחורה“ אויפן פּוילישן פּילממאַרק. ער האָט מיר צו-געזאָגט די באַטייליקונג פון די בעסטע פּוילישע פּילם-אַרטיסטן מיטן נייעם „שטערן“ נאָראַ ני, אַ ביאָליסטאַקער ייִדיש מיידל, וואָס האָט אימ-פּאַנירט מיט אירע שיינע פּיס און „עקזאַטישן“ פּנים. איך האָב באַדאַרפּט דרינגענדיק זיך באַקענען מיטן סצענאַר און זיך נעמען באַאַרבעטן דעם דרייבוך, ווייל אַלץ איז גרייט, — „מ'האַט נאָר געוואַרט אויף מיר“...

אין דער פּילם-קאַפּע אויף נייע-וועלט-גאַס האָבן פּאַרשידענע אַקטיאָרן געזוכט אַ געלעגנהייט זיך צו „ווייזן“ פאַר מיר, כּוֹזאַל געפּינען צווישן זיי פּאַסיקע טיפּן פאַרן נייעם פּילם. אַקטריסעס און אַקטריסעלעך האָבן זיך געחנּדלט צו מיר. יעדער בליק האָט עדות געזאָגט אויף גרייטקייט צו „אַלעם אין דער וועלט“, אַבי אַ ראַל, אַבי אַ האַפּענונג אויף אַ צוקונפטיקן שטערן.

איך האָב איבערגעלייענט דעם סצענאַר און געבליבן אַנטוישט פון אים. נישט אַזוי האָב איך מיר פאַרגעשטעלט מיין דעביוט אין דער פּוילישער פּילמוועלט. איך בין נאָך געווען אונטערן איינדרוק פון פּודיאָאָויקנס און אייזשטיינס קינסטלערישע פּילמען, וועלכע האָבן מיך מיטגעריסן אין בערלין און איך האָב מיר פאַרגעשטעלט אַ צוריקקומענדיק קיין פּוילן וועל איך גיין אין זייערע וועגן. אַ חוץ דער דרייטטיקייט פון פאַרעם, אייגנאַר-טיקייט פון מאַנטאַזש, וועל איך אויך אַרויסברענגען געזעלשאַפּטלעכע און אַלגעמיינ-מענטשלעכע פּראָבלעמען אַן דעם קיטשיקן דרייעק און בולוואַר-סענסאַציע.

דער פאַרגעלייגטער סצענאַר אַבער איז געווען אַ טיפּישער קרימינעל-לער ראַמאַן, אַ מיין „בלויער מלאך“, אין וועלכן מאַרלען דיטריך האָט, ביי דער זייט פון יאַנינגס, געמאַכט איר קאַריערע. ס'האַט אַבער געפּעלט די לאַגיטיקייט פון דער אַנטוויקלטער אַקציע, די „אַמתדיקייט“ פון די אַרויס-געבראַכטע געשטאַלטן און די פּאַעטישע אַטמאָספּער, מיט וועלכער דער

דייטשער פילם איז געווען דורכגעוועבט. ווען איך האָב דאָס דערקלערט מיין סצענאַריסט, האָט ער מיר געענטפערט, אַז כדי צו מאַכן געלט מוז מען אַראָפּגידערן פון די אַלימפּן צום געשמאַק פון ברייטן עולם, ווייל די „ליטעראַרישע“ טעמעס זענען גוט פאַר פיינשמעקער און פון זיי קאָן מען קיין פרנסה נישט האָבן. ער האָט זיך העפלעך מיט מיר געזעגנט אזו — איך האָב אויפגעהערט צו זיין די „סענסאַציע פון טאַג“...

בליץ־שנעל האָט זיך פאַרשפּרייט אין דער „בראַנזשע“ אַ קלאַנג, אַז איך בין „געכאַפט אין דער מעשה“, פלי אין די הימלען און בין אַ „פּער־סאַנאַ נאָן גראַטאַ“ אין דער פּילמוועלט. אין קאַפּע האָט מען מיך אויפגע־הערט צו דערקענען, די אַקטריסעס און אַקטריסעלעך האָבן קוים געענט־פערט אויף מיין באַגריסונג און איך האָב פאַרשטאַנען, אַז מיין פּילם־קאַ־ריערע האָט זיך געענדיקט.

מייע חברים אין אַרטיסטן־פאַראיין — וויסנדיק, אַז איך בין אַ בוגד, אַן אַפּטרייניקער פּונעם טעאַטער, וואָס וויל זיך באַהעפטן מיט דער פּילם־מוזע — האָבן בכלל מיר נישט אַרויסגעוויזן קיין ספּעציעלן אינטערעס, אַ חוץ אייניקע פון מייע אַמאַליקע וויקט־חברים, וואָס איך האָב צוגעצויגן צו דער ייִדישער בינע און אַרויסגערופן ביי זיי קאַמפּלוסט פאַר אַ צילבאַ־וויסטן טעאַטער.

עס זענען פאַרביי אייניקע וואַכן. זיצן מיט פאַרלייגטע הענט איז געווען אוממעגלעך. איז נישט פאַרבליבן קיין אַנדערע ברירה, ווי זיך איינ־שפּאַנען אין אַ נייעם טורניי און כּסדר נאַכפּאַלגן די דאַטעס אין קאַלענ־דאַר צו צאָלן די אויסגעשטעלטע וועקסלען. דאָס אַרומפּאַרן מיט אַ גרוי־סער טרופּע האָט פשוט נישט געלוינט, הגם די פּראַווינץ האָט תּמיד גע־געבן דעם מאַקסימום פון אירע מעגלעכקייטן. מיר האָבן באַשלאָסן צו מאַכן אַ ריזיקאַלישן שריט: אַרויסצופּאַרן מיט אַ פּיעסע פאַר צוויי מענטשן. איך האָב פון בערלין מיטגעבראַכט די פּיעסע „הער לאַמבערטיע“, וואָס האָט דאָרט געהאַט גרויס דערפּאַלג מיט די באַסערמאַנס. מיר איז די פאַרשטעלונג דאָרט נישט געפּעלן טאַקע צוליב די אויספירערס, וואָס זע־נען געווען צו אַלט פאַר זייערע ראַלן און צוליב די מעלאַדראַמאַטישע טע־נער, אַפּט מאַל ביליקע עפּעקטן, מיט וועלכע זיי האָבן זיך באַנוצט. די דאָ־

זיקע ארטיסטן זענען געווען שטארק באליבט ביים בערלינער עולם וואס האט זיי, ווייזט אויס, מוחל געווען די נישט-צוגעפאסטקייט פאר זייערע ראָלן און דאָס „אָפּעלירן צו דער גאַלעריע“.

„הער לאַמבערטיע“ איז אויך געגאַנגען אין פּוילישן טעאַטער, אין וועלכן ס'האַט זיך אויסגעצייכנט דער ייד ווענגערקאָ און זיין שיינע פּאַרט-נערין מאַליצקאַ. דאָס האָט אין אַ געוויסער מאָס געשאַפן קרעדיט פאַר דער דאָזיקער פּיעסע. ווען מיר האָבן זי אָבער אַנגעהויבן צו אַנאַנסירן האָט דאָס פּוילישע טעאַטער נישט געוואָלט מיר זאָלן זי שפּילן גלייכצייטיק, זעענדיק אין דעם קאָנקורענץ פאַר זיך. מיר האָבן אויף אַ דזשענטעלמען-נישן אופּן אָפּגעמאַכט מיטן דירעקטאָר אַרנאָלד שיפּמאַן צו רופּן אונדזער פּאַרשטעלונג נישט „הער לאַמבערטיע“, נאָר „דאָס געשריי פון געוויסן“.

ס'איז געווען, ווי געזאָגט, אַן ערשטער פּרוּוו אינעם ייִדישן טעאַטער אַרויס-צוקומען מיט אַ צווייפּערזאָניקער פּיעסע. מיר האָבן זיך דעריבער געלאָזן אין וועג אַריין מיט האַרצקלאַפעניש. בעיקר איז אונדז געגאַנגען, אַז אונדז דזער פּראַווינצער עולם, וואָס פּלעגט אונדז תּמיד באַשענקען מיט אומבאַ-גרענעצטן קרעדיט, זאָל נישט אַנטוישט ווערן. צום גליק האָבן מיר דעם עקזאַמען אויסגעהאַלטן.

„דאָס געשריי פון געוויסן“ איז געוואָרן פאַררעכנט צו אונדזערע בעס-טע אַקטיאָרישע דערגרייכונגען. מיר האָבן די פּיעסע געשפּילט אַ לאַנגע צייט איבער אַלע שטעט און שטעטלעך פון פּוילן. אין טשענסטאַכאָוו, למשל, וווּ מיר זענען געקומען אויף איין אויפּטריט, האָבן מיר געמוזט פאַרבלייבן אויף צו מאַרגנס און געבן צוויי צוגאַב-פאַרשטעלונגען אין איין אַוונט. מיר האָבן די פּיעסע אויך געשפּילט עטלעכע וואָכן אין וואַרשע, וווּ מיר זענען, צוליב מאַנגל אין אַ גרעסערן לאַקאַל, אויפּגעטראָטן אינעם זאָל פון ליטעראַטן-פּאַראַיין. „טלאַמאַצקע 13“ איז אַזוי אַרום געווען דער פּראַטאַטיפּ פון מיינ ישראליקן „זוטאַ“-טעאַטער אין זיינע אויפּטריטן אין די זאָלן פון „בית-ליעסין“ און „בית-ציוני-אַמריקה“ אין תּל-אביב.

שפעטער איז מיר אויך אויסגעקומען צו שפּילן „דאָס געשריי פון געוויסן“ מיט לידיאַ פּאַטאַצקאַ, דינע האַלפּערן, העני לעמאַן, מוסיאַ קורץ און, בעת מיינ צוויי-אַריקן טורגיי איבער די לאַטינאַמעריקאַנער לענד-דער — מיט אַסתר פּערעלמאַן.

„דאס געשריי פון געוויסן“ האָט אונדז אַרויסגעראַטעוועט פון אַלע חובות און אַפילו דערמעגלעכט צו עפענען אַ קאַנטע אין באַנק. אמת, די קאַנטע האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן, אָבער אויף אַ געוויסער צייט גע- שאַפן אַ מאַטעריעלן אָנשפּאַר. די דאגות־פרנסה האָט אָפּגעטראָטן דעם פּלאַץ פאַר דער דאגות־התכלית, דעם גוטבאַקאַנטן; וואָס ווייטער?

אומגעריכט האָט זיך געשאַפן אַ מעגלעכקייט פאַר אַ נייער נסיעה קיין אויסלאַנד, פאַר אַ קורצן גאַסטשפּיל אין ריגע. אַ נייע פאַראינטערע- סירונג, אַ נייע סביבה, נייע יידן. דאָס מאַל האָב איך מיך אָנגעכאַפט אָן דער דאָזיקער מעגלעכקייט, ווי אַ טרינקענדיקער אָן אַ שטרוי.

נאָך מיט יאָרן צוריק, אין מיין „צענטראַל־תּקופּה“, איז ספּעציעל אַראָפּגעקומען פון ריגע דער דאָרטיקער קולטור־און געזעלשאַפטלעכער טוער, יאַשע ראָזענבוים, און מיר פאַרגעלייגט איבערצונעמען די אָנפירונג פונעם יידישן מיעוטיס־טעאַטער, וואָס איז געווען אויסגעהאַלטן פון דער לעטישער רעגירונג. ביי דער ערשטער געלעגנהייט בין איך אַריבערגעפאַרן קיין ריגע זיך צו באַקענען אויפן אָרט מיט די באַדינגונגען און מעגלעכ- קייטן. הגם דאָס יידישע טעאַטער האָט זיך געפינען אינעם פּרעכטיקן בנין פון „יידישן קלוב“ אויף סקאַלאַס־יעלאַ און געהאַט אַ שיינעם באַקוועמען צושויער־זאַל, האָט מיך אָבער איבערגעשראַקן די קליינע און פּרימיטיווע בינע.

אויב איך האָב מיך געשטיקט אינעם קליינע בינע־קעסטל פון „צענ- טראַל“, האָב איך אָבער אין אויסלאַנד זיך נישט געוואַלט „צופאַסן“ און קאַנדענסירן מיינע אויפפירונגען. אַזוי האָב איך בשעתו געהאַנדלט מיטן קראַקעווער „באַכענסקע“־טעאַטער נאָכן פאַרלאָזן דעם „צענטראַל“. איך בין אָפּגעפאַרן פון ריגע, צוזאַגנדיק צו שיקן אַן ענטפּער פון וואַרשע. דער ענטפּער האָט נישט געלאָזט לאַנג אויף זיך וואַרטן. ער איז געווען אַ נע- גאַטיווער.

די ווירקלעכקייט אָבער האָט מיך מיט דער צייט געלערנט צו זיין ווייניקער איבערקלייבעריש און נעמען וואָס ס'לאָזט זיך, ווייל נישט אַלץ און נישט תמיד „האָט זיך געלאָזן“ אין יידישן טעאַטער. ווען מיר זענען

נאך געווען מיטן לעצטן טורניי ערגעץ ווו אין גאליציע, באווייזט זיך אין א געוויסן אונט מיין אלטער פריינד שלמה קוטנער. ווי גרויס איז געווען מיין איבערראשונג, ווען איך האב זיך דערוויסט, אז ער איז ספעציעל אראפגעקומען פון לעטלאנד מיך אויפצוהוכן און אראפצוברענגען קיין ריגע. נישט קענענדיק אונדזער שפילפלאן איז ער אונדז נאכגעפארן פון שטאט צו שטאט, פון שטעטל צו שטעטל, ביז ער האט אונדז אויפגעזוכט אין ראווער-רוסקע. ער האט צוגעזאגט דעם טעאטער-קאמיטעט „פאר יעדן פרייז“ מיך אראפצוברענגען, נישט וויסנדיק אז דאס מאל וויל איך אליין פארן פאר יעדן פרייז. איך האב אפגעמאכט מיט אים אויף א קורצן גאסט-שפיל און נאכן פארענדיקן אונדזער טורניי, אין מיטן נאוועמבער 1930, בין איך אפגעפארן קיין ריגע.

פון די באלטישע מדינות, וואס זענען געשאפן געווארן נאכן ערשטן וועלטקריג, איז לעטלאנד געווען די פארגעשריטנסטע, די אייראפעישסטע, ריגע איז געווען די צפון-בריך צווישן דער „ציוויליזירטער“ וועלט און דעם צוריקגעשטאנענעם רוסלאנד. ווי א וויכטיקער טראנזיט-צענטער האט ריגע טאקע געמאכט דעם איינדרוק פון א גרויסער שטאט מיט דער אורבאן-ניסטיק, רחבותדיקע גאסן, שטאטישע פלעצער און אנשטאלטן. אין ריגע פלעגן זיך אפשטעלן די גרויסע וועלטקינסטלער אויף זייער וועג קיין רוס-לאנד און די רוסישע — אויפן וועג צו די מערב-אייראפעישע שטעט. דער ריגער עולם איז געווען דערצויגן אויף די בעסטע מוסטערן פון מאָ-דערנעם טעאטער, געווען באקאנט מיט די נייעסטע דערגרייכונגען אין דער טעאטער-קונסט און מיט די קינסטלער. דאס אויפטרעטן אין ריגע איז פאר אן ארטיסט געווען איז א געוויסער מאָס אַן עקזאמען פון רייפקייט.

אנקומענדיק קיין ריגע, איז זיך לכתחילה שווער געווען צו אַריענ-טירן ווו דו געפינסט זיך און וועלכע איז אייגנטלעך די לאַנדשפראַך. הגם די אַפיציעלע אויפשפּיטן זענען געווען אין לעטיש, האָט זיך אָבער צום מייסטן געהערט — אַ חוץ ייִדיש, פאַרשטענדלעך — רוסיש און דייטש, אַפילו פּויליש. זעלטן פלעגט מען הערן אין גאָס דעם קלאַנג פון דער עק-זאָטישער לעטישער שפּראַך. האָסט דיך אַלזאָ געפילט היימיש: ייִדיש — אויפן פּאָן פון רוסיש, דייטש און פּויליש.

אמת, דער ריגער יידיש איז געווען אנדערש פונעם זאפטיקן ווילנער יידיש. געווען פארדייטשמערישט מיטן ווייכן „ל“, מיט א „פתח“ אַנשטאַט אַ „קמץ“ און ענלעכע איינפלוסן. פון דער דאָמינרנדיקער דייטשער שפראַך. גישט געקוקט דערויף ביסטו געוואָרן מיטגערסן מיטן יידישן לעבן און אויסלעבן זיך, מיט דער גרויסער נעץ יידישע אינסטיטוציעס און שולן. עס האָט מיר אימפּאַנירט די אינטעליגענץ, וואָס איז — להיפּוך צו אונדזער פּוילישער און גאַליציאַנער — גישט געווען אַסימילירט און געהאַלטן יידיש פאַר זייער נאַציאָנאַלער שפּראַך. אין דעם פּרט זענען זיי געווען ענלעך צו די ווילנער, קאַוונער און קעשעניעווער ייִדן. אמת, דאָס קולטורעלע לעבן פון די לעצטע איז געווען טיפּער און שעפּערישער. מע קאָן עס אפּשר אויסטייטשן מיטן עקשנותדיקן קאַמף, וואָס זיי האָבן גע־מוזט פירן מיט די שטאַרקערע קולטורן פון די דאָזיקע לענדער און במילא מער פאַרפונדעווען און צעמענטירן די אייגענע. אין לעטלאַנד אָבער פלעגט פאַרקומען אַ ויתרונצו פון עטלעכע קולטורן און אין דאָזיקן ווירואַר האָט די יידישע קולטור זיך געפילט ווי אַ פיש אין וואַסער און גישט אַרויסגע־וויזן צוליב דעם די ווידערשטאַנד־קראַפט ווי ס'האָבן עס געטון די פּוילישע, ליטווישע און רוסישן ייִדן.

די ערשטע רעגירונג פון דער ניי־אַנשטאַנענער לעטישער רעפּובליק האָט אַרויסגעוויזן די גרעסטע לאַיאַלקייט צו זייערע נאַציאָנאַלע מינדער־הייטן, וואָס האָבן מיט זיך בעצם פאַרגעשטעלט די מערהייט פון לאַנד, און זיי באַשאַנקען מיט דער ברייטסטער אויטאָנאָמיע. פון די דאָזיקע פּריווי־לעגיעס האָט — צוגלייך מיט די רוסישע, דייטשע און אַפילו פּוילישע „לעטן“ — אויך גענאָסן די יידישע באַפעלקערונג. דעריבער האָבן די ריי־גער ייִדן די ערשטע יאָרן פון לעטלאַנדס עקזיסטענץ שטאַלצירט מיט זייער „מיעוטים־טעאַטער, מיט זייערע ביאַליק־און פּרין־קלובן און מיט זייער פּרעסע אין עטלעכע שפּראַכן.

די יידישע אַפּטיילונג ביים בילדונג־מיניסטעריום האָט מיט אַ ברייטער האַנט אונטערגעשטיצט די דאָזיקע אינסטיטוציעס. די אונטער־שטיצונג פון דער קולטור־אַפּטיילונג האָט אַרומגענומען אַלע ריכטונגען אינעם יידישן לעבן; אַרטאָדאָקסישע, יידישיסטישע און העברעיִשע.

א חוץ דער גלענצנדיק-געפירטער צייטונג „פרימארגן“, רעדאקטירט פון יעקב העלמאן און לאצקי-בערטאלדי, מיט דער באטייליקונג פון אזעל-כע זשורנאליסטן, ווי מ. גערץ, קיטאי, מ. ראזומני, איז אויך געווען א יידישע פרעסע אין רוסיש און דייטש. אן אנגעזעען ארט אינעם בילדונג-וועזן האט פארנומען די „צישא“ מיט ספעציעלע לערער-קורסן, ווי אויך די שולן אין העברעיִש.

בעת מיין פארברענגען אין ריגע האבן זיך אנגעהויבן רייבונגען אין דער „צישא“ צווישן בונדיסטן, פאליקיסטן און קאמוניסטן פון איין זייט און אומפארטיייע — פון דער צווייטער. די דאזיקע רייבונגען האבן, פארשטייט זיך, קיין נוצן דעם ישוב נישט געבראכט און מיט דער ענדע-רונג פונעם רעזשים מיט אייניקע יאר שפעטער, מיטן אויפשטייג פון דער רעאקציע, איז אויך פארגעקומען א ראדיקאלע ענדערונג אינעם שול-וועזן. די אויבערהאנט האט דאן באקומען די ארטאדאקסיע, די יידישע שולן זענען געוואָרן ליקוידירט און די קינדער זענען אריבער אין פרעמד-שפראַכיקע לערן-אנשטאלטן.

א גרויסע ראלע אינעם יידישן לעבן האט געשפילט די חלוצישע בא-וועגונג, אַ דאנק וועלכער ס'האט באַצייטנס עמיגרירט קיין ארץ-ישראל אַ באַטייטיקע צאָל פון דער יוגנט, און פאָרנומען אַן אנגעזעען אַרט אינעם קיבוצישן לעבן. זייער אַפט באַגעגן איך אין פאָרשידענע קיבוצים אַמאָליקע פריינד פון דער צייט פון מיינע אויפטריטן אין ריגע און דאָוואַפּילס. דער רעליגיעזער מנהיג פון יענער צייט, ראַבינער ד"ר נוראָק, איז לאַנג יאָריקער דעפוטאַט אין אונדזער כנסת.

אַ סך חשיבות דער יידישער באַפעלקערונג פון לעטלאַנד האַט צוגע-געבן פראַפעסאר שמעון דובנאָוו, וואָס האַט זיך באַזעצט אין קייזערוואַלד, לעבן ריגע. דער גרויסער היסטאָריקער און דענקער פלעגט נעמען אַ לעבע-דיקן אַנטייל אינעם יידישן לעבן. הגם ער איז, צוליב זיין שוואַכן געזונט-צושטאַנד, נישט געווען אין אים אַקטיוו באַטייליקט. אין וויכטיקע ענינים פלעגט מען אַריבערפאַרן צו אים זיך שוואַל-עצה זיין. ער האַט אויך אַמאָל באַזוכט מיינס אַ פאָרשטעלונג, וואָס מ'האַט געהאַלטן פאַר אַ גרויסער זכיה. און מיך איינגעלאָדן צו זיך אינעם שיינעם קייזערוואַלד.

צו דער דאזיקער פארשטאט פון ריגע זענען געווען געווענדט די אויגן פון יידישע און נישטיידישע געלערנטע פון פארשידענע לענדער און דאס האט במילא צוגעגעבן חשיבות און פאפולערקייט דעם יידישן ישוב אין לעטלאנד.

**

די טרופע פון „מיעוטים־טעאטער“ איז געווען איינע פון די בעסטע, מיט וועלכע ס'איז מיר אויסגעקומען צו שפילן אלס „גאסטראלער“. הגם זי האט געהערט צום טיפ „געמישטע“, דאס הייסט, צו די, וואס קאנען זיך צופאסן צו יעדן זשאנער, האט זי פון דעסטוועגן פארגעשטעלט מיט זיך א הארמאניש־צונויפגעשפילטן קאלעקטיוו פון אויסגעפרוועטע אלטע כוחות און א שיינער, ארבעטלוסטיקער יוגנט. דעם אויבנאן האט פאר־נומען דער פרעסטיזשפולער, פילזייטיק־באגאבטער שלמה קוטנער. ביי זיין זייט האבן זיך געפונען דריי ארטיקע רוטינירטע אקטיארן: איינעס, יולין און סוריץ. דארט האב איך אויך באקענט דעם יוגנטלעכן שעפקע זאק, דעם ברודער פון מיין שפעטערדיקן „וויקט“־מיטארבעטער מאטוס. שעפקע זאק האט שוין דאן ארויסגעוויזן אקטיארישע און ארגאניזאטארישע פעי־קייטן און געהערט צו די געציילטע, וואס האבן זיך באוויזן אפצוראטעווען פון אייראפע'ישן גיהנום. טריי צו זיין טראדיציע, באמיט ער זיך איצט אַנצוגיין מיט יידיש טעאטער אין ניו־יאָרק.

א באַזונדער אַרט האָבן פאַרנומען אין יענעם סעזאָן די אַקטריסעס. אַ חוץ עטלעכע גוטע, אַזוי־גערופענע „מאַמעס“, ווי די וויטאַלינאַ, ליטווינאַ־וויס־האַף, האָבן זיך אין דער טרופע געפינען אייניקע יונגע כוחות, מיט וועלכע יעדעס טעאטער וואלט געקאנט שטאלצירן. צוויי חנעוודיקע אַני־פאַנגערינס פון ווילנע, — די שוועסטער ראיע און סאַניע זאַמין און צוויי זעלטענע דערשיינונגען אינעם יידישן טעאטער: געניאַ שליט און פאַני רובינאַ.

געניאַ שליט, אַ לאַדזשער געבוירענע, האָט אירע קינדעריאַרן פאַר־בראַכט אין רוסלאַנד און אַנגעקומען קיין ריגע ווי אַ רייפּע, אייגנאַרטיקע שוישפּילערין. אַ דאַנק אירע סצענישע מעלות, איר אימפּאַזאַנטער, שלאַנג־קער פיגור, אויסדרוקפולן, שאַרפּגעטאַקטן פנים, דינאַמישן טעמפעראַמענט,

קלאנגפולע, בויגזאמע ברוסטשטימע, דיסטינגירטער האלטונג — האט זי פארנומען איינע פון די ערשטע ערטער אין דער גאלעריע יונגע אקטרי-סעס אין דער צווישנצייט פון ביידע מילחמות. ביי די אומות-העולם וואלט זי געווען אן אוצר פארן גרויסן רעפערטואר, פאר די אלטע גריכן, שעקספיר און שילער. אינעם יידישן טעאטער האט זי געמוזט קינסטלעריש וועגען-טירן און זיין א „מעדכען פיר אלעס“ אינעם צופעליקן רעפערטואר און מעלאדראמאטישע מאכערייקעס, צוגעשטעלט פון די גאטראלערן.

א חוץ יענעם סעזאן אין ריגע האב איך אין אייניקע יאר ארום גע-האט דאס פארגעניגן צו שפילן מיט איר א קורצע צייט אינעם דורך מיר געגרינדעטן „פאקט“ (פאראייניקטע אקטיארן). זי איז דערנאך אנגאזשירט געווארן דורך מאַריס שוואַרצן קיין אמעריקע און זיך אומגעקערט קיין אייראפע אויף צו טיילן דעם גורל פונעם אומגעבראכטן ייִדנטום.

א צווייטע אָנגענעמע דערשיינונג אינעם ריגער טעאטער האט מיט זיך פארגעשטעלט די ביאליסטיאָקערין פאַני רובינאַ. דערצויגן אין אַ מישפחה פון מנגנים — דער טאטע אַ חזן, דער ברודער, הערץ רובין, אַ טאלענטירטער קאָמפּאָזיטאָר — האָט זי פון קינדווייז אַן איינגעזאַפּט אין זיך ייִדישע נגינה און ליבע צום פּאָלקלאָר. זי האָט באַזיכט אַ נישט-גרויסע, אָבער שיינע, וואַרעמע שטימע און איינגעבוירענע מוויקאַליש-קייט; אַן עלעגאַנטע פיגור, אַ צאַרט פנים מיט גרויסע פאַרחלומטע אויגן, אַ פייניקייט אין אויסדרוק און באַוועגונג. פאַני רובינאַ איז געווען נישט נאָר די פרימאָדאַנע פונעם מיעוטיס-טעאטער, נאָר אויך אַ סובטעלע. ליי-ריש-דראַמאַטישע אַקטריסע, וואָס האָט, צוזאַמען מיט געניאַ שליט, באַ-שיינט די פאַרשטעלונגען, אין וועלכע מיר האָבן דאַן צוזאַמענגעשפּילט. צום גליק איז איר געלונגען זיך באַצייטנס צו ראַטעווען און זי טיילט איצט דעם גורל פונעם הייפל איבערגעבליבענע ייִדישע אַקטיאָרן אין אַמעריקע.

מיין דעביוט אינעם „קאַרגן“ איז באַצייכנט געוואָרן ווי איינע פון די וויכטיקסטע געשעענישן אינעם ריגער טעאטער-לעבן. עס האָבן אונדז באַגריסט פאַרשטייער פון רוסישן און פון לעטישן קינסטלערישן דייליס-טעאטער. נאָך דער פאַרשטעלונג — אַ גרויסאַרטיקער גאַלאַ-באַנקעט, מיט

אויפריכטיקער פרייד, מיט באַגריסונגען. איך בין געווען דער „העלד פון טאָג“ און האָב מיך געפילט, ווי אַרנאָלד האָט מיר אין אייניקע טעג אַרום געשריבן, אַז איך האָב „איינגענומען ריגע“. יאָשע ראָזענבוים, מיין פּראָ-טעקטאָר און גוטער פּריינד, האָט מיך כּסדר געפרעגט:

— וואָס ביסטו אַזוי אומעטיק? ... וווּ האָסטו אַהינגעטון דיין שמייכל? ... זע, וויפל כּבוד מע גיט דיר אָפּ! ...

איך האָב טאַקע געזען, אָבער גאַרנישט געפילט. פאַרקערט, וואָס גרעסער די באַגייסטערונג פון די אַרומיקע. אַלץ טיפּער איז געוואָרן מיין אומרוקייט: ווידער „וואָס ווייטער?“. מאַרגן פּרי דאַרף מען זיך שטעלן רעפּעטירן אַ נייע פּיעסע, ווייל יעדע וואָך מוז גיין אַ פּרעמיערע. פאַרן עולם — נייע איינדרוקן, פאַר מיר — אַן איבערקייינג פּונעם אַלטן. נישט קיין שעפּערישע אַרבעט, נאָר רוטיין, מלאכה.

דאָס איז טאַקע די טראַגעדיע פון אַקטיאַרישן באַרוף, להיפּוד צו אַנ-דערע אָפּצווייגן פון דער קונסט. דער מחבר שאַפט זיין בוך, דער קינסטלער זיין בילד, — זייערע שאַפּונגען בלייבן פאַרפּיקסירט און פאַראייביקט. מיר, טעאַטער-קינסטלער, דאַרפן כּסדר איבערחוון דאָס געשאַפּענע און די טויערן צו דער אייביקייט בלייבן פאַר אונדז פאַרהאַקט אויף זיבן שלע-סער.

ווען איך האָב אָנגעטייט, אַז איך וואָלט וועלן במשך פון מיינע אויפ-טריטן אויפּפירן אַ נייע, אַ דורך מיר נאָך-נישט-געשפּילטע פּיעסע, האָט עס איבערגעשראַקן די אַנפירער:

— ס'טייטש, דער עולם וועט נישט קומען... מע וויל אייך זען אין אייערע פּאָפּולערע ראָלן: דער קאַרגער, מישאַקאַ ציגאַניאַק, מאַרפּיום... און ס'איז טאַקע באַשלאָסן געוואָרן, אַז די צווייטע פּרעמיערע וועט זיין „די זיבן געהאַנגענע“. איך האָב מיך געפילט פאַרן אַכטן... האָב איך טאַקע — ווען מ'האַט מיך געפרעגט, וועלכע וועט זיין די נאָענטסטע פּרעמיערע? — געענטפּערט:

— „די אַכט געהאַנגענע“.

יאָשע האָט נישט אויפּגעהערט אַריינצוטענהן אין מיר: — באַהערש זיך, זיגמונט, פאַרשטערסט די שמחה...

איך האָב זיך געפרוּווט באַהערשן מיט דער הילף פון ביטערן טראַפּן. געהאַלפּן האָט מיר אין דעם מיין נייער ריגער פּריינד, דער קינסטלער מיכאַל יאָ, וואָס איז געווען אַ שטאַרקער אָנהענגער פונעם „הימלישן נעקטאַר“, ווי ס'פלעגט עס רופן דער אַלטער אַסקאַר. דער געזונטער אַרגאַ-ניזם פון מיכאַל יאָ האָט אַרויסגעוויזן אַ מערקווירדיקן ווידערשטאַנד-כוח דער ווירקונג פון אַלקאהאָל. איך, להיפּוך, פּלעג גיך ווערן באַהערשט פון איר. איך פּלעג אַדער לאַכן, אַדער וויינען. דאָס מאַל האָב איך געוויינט.

ווי אַזוי איך בין געקומען אַהיים נאָך דעם פייערלעכן באַנקעט, איז פאַר מיר פאַרבליבן אַ סוד. צומאַרגנס האָט אויף דער רעפּעטיציע גע-הערשט אַ פיינלעכע שטימונג. עפעס האָט מען פאַר מיר אויסבאַהאַלטן. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז איך האָב עמעצן געמוזט באַליידיקן אויפן פייערלעכן אַוונט. דער עמעצער איז דווקא געווען איינער פון די גרעסטע גבירים פון שטאַט, אַ פאַבריקאַנט פון קאַנסערוון, אַ פשוטער מענטש מיט אַ ברייט האַרץ, וואָס איז געווען גאָט די נשמה שולדיק... מיר איז, בגילור-פינערהייט, נישט געפעלן זיין דייטשמעריש רעדן און איך האָב אים נאָכ-געקומט און פאַרשעמט. אגב, איז דער דאָזיקער פאַבריקאַנט געווען איי-נער פון די איניציאַטאָרן מיך אַראַפּצוברענגען קיין ריגע. האָב איך פון גרויס עגמת-נפש אויף ס'ניי זיך אָנגעטרונקען...

אין מיין ערשטער לובלינער תקופה ביים יידישן טעאַטער, ווען די „גאַלדענע יוגנט“ האָט מיך צוגעצויגן צום ביטערן טראַפּן, האָט זיך ביי מיין זייט געפונען אסטור-רחל קאַמינסקאַ, וואָס איר מוטערלעך אויג האָט מיך פאַרהיט דערפון. דאָ אַבער בין איך געווען אַליין, אין אַ צייט פון דער פּרעסיע, אַרומגערינגלט מיט אייניקע אויסגעפרוּוטע טרינקער, האָב איך פאַרלוירן דעם זעלבסטקאָנטראָל און זיך אָנגעהויבן אַראַפּצוקיילען. גע-ווען פאַלן, וואָס איך פּלעג קומען אַ האַלבניכטערער צו די פאַרשטעלונגען. איין מאַל אַפילו האָב איך, אָנשטאַט זיך צו גרימירן, גענומען גרימירן מיינס אַ בילד אויף אַן אַפּיש, וואָס איז געהאַנגען איבער מיין גרימיר-שפיגל. מיינע מיטשפּילער פּלעגן שטיין הינטער די קוליסן און זיך צו-קוקן, צי איך וועל אויסהאַלטן גלייכגעוויכט, צי כּוועל „דערשפּילן“.

דעם דאָזיקן קאַשמאַר האָב איך אויך דורכגעמאַכט מיט לידיאַ פאַ-

טאצקא, במשך פון א טורניי וואס איר מאן האט ארגאניזירט איבער דער פוילישער פראווינץ. די דאזיקע אונטערנעמונג איז געווען אויסגערעכנט אויף דער סענסאציע פון מיינ אויפטריט אין פוילן, צוזאמען מיט דער חשובער אקטריסע, וואס האט זיך שוין קונה'שם געווען ביי אירע פריער-דיקע אויפטריטן.

לידיא פאטאצקא איז באמת געווען א ביו גאר אינטערעסאנטע דער-שיינונג אין אונדזער טעאטער-וועלט; אן אקטריסע פאר עקסעלאנס, מיט טראדיציעס פונעם שיינעם רוסישן פארמילחמהדיקן טעאטער. אן אקטריסע מיט בינע-קולטור און גוטן געשמאק, מיט טיפן ליריזם און באהערשטער דינאמישקייט, מיט א באחנטן שמייכל און גוטע, העלע, עכט רוסישע אויגן. פונעם ערשטן אויפטריט פון דער דאזיקער אייראפעישער אקטריסע, האט זי ארויסגערופן צו זיך סימפאטיע און אנערקענונג פון אלע קרייזן טעא-טער-באווער אין פוילן.

ביז דאן פלעג איך תמיד אויפטרעטן צוזאמען מיט אידא קאמינסקא, איז טאקע מיינ געמיינזאמער טורניי מיט דער פאטאצקא באטראכט גע-ווארן ווי א סענסאציאנעלע קינסטלער-שותפות, וואס וועט אין אלע הינ-זיכטן געבן גוטע רעזולטאטן. צום אומגליק אבער איז דעם דאזיקן טורניי גישט באשערט געווען צו פארענטפערן די האפענונגען וואס זענען אויף אים געלייגט געווארן.

אין פריילינג 1931 האט אידא קאמינסקא איבערגענומען די דירעק-ציע פון קאמינסקי-טעאטער און מיר געשאפן א מעגלעכקייט צו דעביוטירן דארט אי ווי אן אקטיאר, אי אלס רעזשיסער. איך האב באקומען נייעם אינטערעס צו דער ארבעט, זעענדיק פאר זיך א מעגלעכקייט פון צוויי נייע אויפפירונגען מיט א גוטער באזעצונג און גענוג צייט אויף צוגריי-טונג. ס'האט זיך אין מיר דערוועקט דער אמאליקער אימפעט, בפרט, אן איך בין פון אלע קרייזן געווארן דערמוטיקט.

און אט דערזע איך מיך ווידער אויף דער בינע פון קאמינסקי-טעא-טער, ביים פארלייענען די צושמידס „דאס הויז פון פארברעכער“. די דא-זיקע פיעסע האט אידא בשעתו מיטגעבראכט פון דייטשלאנד און מיר ביידע האבן זי איבערגעזעצט.

די פיעסע, וואָס האָט געהאַט אין דייטשן „שטאַטס־טעאַטער“ גרויס דערפאַלג צוליב גראַנאַכן, וואָס האָט מיטגעריסן אין דער ראַל פון אַ ייִדישן זקן מיט אַן אייגנאַרטיקער לעבן־פּילאָזאָפּיע און מאַראַל. האָט אָבער אין וואַרשע נישט געהאַט דעם געהעריקן דערפאַלג.

ווי די צווייטע פאַרשטעלונג איז געגעבן געוואָרן „אַנקל מאַזעס“, לויט שלום אַשס ראַמאַן. די פאַרשטעלונג איז געוואָרן זייער וואַרעם אויפֿ־גענומען, סיי פון דער קריטיק, סיי פונעם עולם. די דאָזיקע ראַל איז מיט דער צייט געוואָרן רעפּרעזענטאַטיוו אין מיין רעפּערטואַר. אין פאַריז האָב איך אַפילו באַקומען אַ וואַרעמע אַנערקענונג פון שלום אַשן פּערזענלעך, וואָס איז, ווי באַקאַנט, זעלטן געווען צופרידן פון זיינע געשטאַלטן וואָס זענען אַרויסגעבראַכט געוואָרן אויף דער בינע.

איך האָב אויך געהאַט ביי מיין זייט אַ גלענצנדיק־צוגעפאַסטן אַנ־סאַמבל, פון וועלכן ס'האַט זיך אויסגעצייכנט דיאַנאַ בלומענפעלד מיט איר אינטעליגענץ און טאַלענטירטער אינטערפּרעטאַציע פון מאַשאַ. מיין ברודער יצחק האָט זיך אויסגעצייכנט ווי דער רעוואָלוציאַנער טשאַשי, קייזער־אויטש אין דער ראַל פון ר' משה מעלניק, דוד שאַפּיראַ ווי דער פּעטער שלמה. ס'איז געווען אַ פאַרשטעלונג וואָס האָט מיט פּיעטעט און פאַרגעס געגעבן אַ סצענישן תּיקון שלום אַשס ראַמאַן און דאָך — אין אַ חודש אַרום לייענען מיר אין די „ליטעראַרישע בלעטער“ נומ' 24, אַט די נאַטיץ:

„זיגמונט טורקאָוו פאַרענדיקט זיינע גאַסטשפּילן אין וואַרשעווער קאַמינסקי־טעאַטער. זיינע ביידע אויפפירונגען „דאָס הויז פון פאַרברע־כער“ און „אַנקל מאַזעס“ — האָבן באַוויון, אַז זיגמונט טורקאָוו סיי אַלס אַרטיסט, סיי אַלס רעזשיסער האָט גרויסע מעגלעכקייטן און קאַן זייער פּיל נוציק זיין פאַרן ייִדישן טעאַטער אין פּוילן און בעיקר — אין וואַר־שע. ליידער, זענען די באַדינגונגען פאַר דעם קיום און אַנטוויקלונג פונעם ייִדישן טעאַטער אין פּוילן זייער שוואַכע און זיגמונט טורקאָוו פאַרענדיקט זיינע גאַסטראַלן און פאַרט אָפּ קיין אויסלאַנד, צוערשט קיין בעלגיע. ער וועט געוויס אויפגענומען ווערן דורך דעם בעסערן עולם אויך אין אויס־לאַנד מיט ליבע און פאַרערונג. מיט זיגמונט טורקאָוו פאַרן מיט די יונגע

באגאבטע אַרטיסטן דיאנאָ בלומענפעלד און יצחק גרודבערג — וואָס ס'וועט זיין אין קאָמינסקי־טעאַטער איז נאָך אַלץ נישט קלאָר. פאַרשידענע קלאַנגען און פּראַיעקטן. אַט אַזוי גייט אונדזער טעאַטער אַלץ באַרג אַראָפּ.

בעלגיע — פאַריז

אַ שבת־צונאַכטס. די לעצטע פאַרשטעלונג פון „אַנקל מאָזעס“ אין וואַרשע. נאָכן ערשטן אַקט רופט מען מיך דרינגענדיק צום טעלעפּאָן. מע רעדט פון אַנטווערפן. דער אַנפירער פון דאָרטיקן טעאַטער רובין־פרידמאַן, וואָס האָט שריפטלעך פאַרהאַנדלט מיט אונדז, פּרעגט זיך אָן צי מיר פּאַרן באמת אַרויס צומאַרגנס, ווי ס'איז געווען אָפּגעמאַכט. באַ־קומענדיק אַ פּאָזיטיווע תשובה, באַווויזט ער מיר נאָך אַנצוזאָגן, אַז ער וועט באַלד אַנאַנסירן פון דער בינע, אַז דעם צווייטן שבת, דאָס הייסט, אין אַ וואָך אַרום, קומט פאַר אונדזער דעביוט פון „אַנקל מאָזעס“... איך באַווויז אים נישט צו ענטפערן, אַז במשך פון אייניקע טעג איז אוממעגלעך אויפצופירן די פּיעסע, ווי דער טעלעפּאָן־געשפּרעך ווערט איבער־געריסן.

איך האָב פאַרשטאַנען, אַז איך שפּאַן זיך איין אין אַ נייער צרה, אָבער צוריקציען זיך איז שוין געווען אוממעגלעך. אַלץ איז שוין גרייט צו דער רייזע, מיין באַגאַזש פאַרפּאַקט, עס בלייבט נאָר צוצולייגן די קליידער פון „אַנקל מאָזעס“. איך בין טאַקע צומאַרגנס אָפּגעפּאַרן פון וואַרשע. איך האָב אָפּגעמאַכט ביי זיך צו נעמען דעם ענין אַזוי, ווי ס'לאָזט זיך און זוכן פאַרגיטיקונג אין נייע איינדרוקן, וואָס בעלגיע און פאַריז קאַנען מיר פאַרשאַפן. דער עיקר — פאַריז. בעלגיע האָט באַדאַרפט בלויז דינען ווי אַ קורצער פּרוּדור צו דער וועלט־מעטראָפּאָליע.

אין די פּרייע שעהען האָב איך באַווונדערט די בילדער פון די גרויסע פּלעמישע מייסטער, באַטראַכט די זעווירדיקייטן פון ביידע הויפּטשטעט:

אנטווערפן און בריסל און זיך נישט גענומען צום הארצן די נעבעכדיקע באדינגונגען ביי וועלכע ס'איז מיר אויסגעקומען צו ארבעטן. מיין געדולד האט זיך ממש פארוואנדלט אין סטאזשער גלייכגילטיקייט און איך פלעג מיר אפט אליין שטעלן די פראגע: צי בין עס טאקע איך, אדער נישט איך... אזוי, למשל, ווען דער בינעפארזארגער האט מיר א שעה פאר דער פרע-מיערע דערקלערט, אז ער האט נישט באוויזן צו באקומען א ניימאשין פארן אנקל מאזעס שאפ און ווייס נישט וואס ארויפצושטעלן אויף איר ארט, האב איך דאס גאנץ קאלטבלוטיק אויסגעהערט.

מיין דעוויז איז געווארן: וואס ס'זאל נישט זיין — נישט נעמען זיך צום הארצן, הגם נישט שטענדיק האט זיך עס מיר איינגעגעבן.

צום גליק האב איך געהאט ביי מיין זייט דיאנא בלומענפעלד און מיין ברודער יצחק און דאס האט מיר במילא שטארק פארגרינגערט די ארבעט. די טרופע איז אויך געווען, ווי פאר אזעלכע פארהעלטענישן, אייבער אלע דערווארטונגען. זי האט פארמאגט עטלעכע פאכלייט, ווי די פאמיליעס פעקארניק און גאלדפארב, בראש מיט א געניטער טאלענטיר-טער אקטריסע, מינא אקסעלראד, מיט וועלכער מיר איז שפעטער אויסגעקומען צו שפילן אין פאריז און אין ארגענטינע. געווען א יונגער, פערי-קער אקטיאָר, מאַקס קלאַס, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַן אויסער-געוויינטלעכן זכרון, ממש אַן אומאַפּשאַצבאַרער אוצר פאַר אַ רעפערטואַר-טעאַטער. אויך מיט אים איז מיר אין יאָרן אַרום אויסגעקומען זיך צו באַגעגענען מעבר-לים.

בעיקר האט מיר אבער דערפרייט די צוזאמענארבעט מיטן פילזייטיק-טאלאנטירטן יוסף טשייקאווסקי, וועלכער איז מיט דער צייט געווארן פאפולער אינעם ארגענטינער טעאטער און פילם אונטערן נאמען ענריקע טשינאָ. אויך ער האט מיט מיר מיטגעווירקט אין א ריי פארשטעלונגען אין פאריז, ציענדיק אויף זיך די אויפמערקזאמקייט מיט זיין רעאליסטישן, דיסקרעטן און דורכגעטראכטן שפילן. ער איז געווען איינער פון מייע בעסטע מיטשפילער אין מיין סצענישער קאריערע.

אין דער טרופע איז אויך געווען אקטיוו באטייליקט יעקב פארנעס, א מיטארבעטער פון דער אנטווערפענער צייטונג. אונדזערע פאטערס

זענען נאך געווען באַפריינדט אין וואַרשע און דאָס האָט אונדז במילא דער-
נענטערט איינער צום צווייטן. מיר האָבן זיך דערנאָך באַגעגנט אייניקע
מאָל בעת מיינע אויפטריטן אין בראַזיל, וווּ ער איז רעדאַקטאָר פון אַ
צייטונג און דירעקטאָר פון ייִדישע ראַדיאָ-אוידיאָיעס.

דער צופאַל האָט מיר אויך צוגעשפּילט, וואָס איך האָב אין אַנטווערפן
באַגעגנט עטלעכע שול-חברים, וואָס האָבן זיך שוין דאָרט געפינען אַ סך
יארן. דער פּאָטער פון איינעם איז אַפילו געווען פאַרויצער פון דער בריי-
לאַנטן-בערזע. דאָס האָט אויך גורם געווען, אַז איך זאָל זיך אין די פרייע
שעהן נישט לאַנגווייליקן.

מיינע גאַסטשפּילן אין בעלגיע האָבן אַרויסגערופן ביי די אַרטיקע
טעאַטער-באַזוכער — מערסטנס פּוילישע און ביאַליסטאַקער יידן — גרויס
אינטערעס.

די צייט אין אַנטווערפן איז אַדורך זאָרגלאָז, אַן ספּעציעלע אַנ-
שטרענגונגען. איך בין טריי געווען מיין דעוויוז — אַלץ צו נעמען לייכט!
אין די ביידע שטעט האָב איך פאַרבראַכט די צייט ווי אין אַ מין קוראַרט
וואָס גיט אַנטשפּאַנונג.

דאָס דינאַמישע לעבן אין בריסל האָט מיך ווייניקער אינטערעסירט,
וויסנדיק, אַז איך וועל עס האָבן כּפּל-כּפּלים אין פאַריוז. דאָקעגן האָט מיר
אַנטשפּראַכן די פּלעמישע געמיטלעכקייט און צוריקגעהאַלטנקייט פון
אַנטווערפן, וווּ מיר האָבן געוווינט און אויך צוגעגרייט אונדזערע פאַר-
שטעלונגען. קיין בריסל פּלעגן מיר אַריינפאַרן בלויוז אין די זונטיקס, די
איבעריקע צוויי מאָל אין וואָך האָבן מיר געשפּילט אין אַנטווערפן. מ'האַט
זיך אַלזאָ געקאַנט איבעראַרבעטן.

מיר פּלעגן אין די פרייע אַוונטן זיך באַקענען מיטן האַפּן-לעבן און
די אַזוי-גערופענע „טאַנצולקעס“, מיט וועלכע עס זענען געווען איבערגע-
פּולט די שמאַלע הייזער אין די געסלעך לענגויס דעם האַפּן. דאָס איז
געווען די „לעבעדיקע“ טייל פונעם סטאַטישן אַנטווערפן און האָט, אַ חוץ
מאַטראַסן פון פאַרשידענע לענדער און ראַסן, אויך צוגעצויגן טוריסטן,
בעלגים אויף שטאַרקע עמאַציעס, וואָס די געמיטלעכע שטאַט האָט זיי
נישט געקאַנט געבן.

אין אַנטווערפן האָב איך מיך באַגעגנט מיט אַן אַלטן באַקאַנטן, דעם שרייבער ד"ר י. ציפור, אַן איידעם פונעם וולאַצלאַזוקער רב קאַוואַלסקי. ער האָט דאָרט מיטגעאַרבעט אין דער ייִדישער צייטונג און געחלומט וועגן אויפפירן זיינע פּיעסן. אייניקע פון זיי זענען אַפילו דערשינען אין בוכפאַ-רעם, אָבער די ראַמפּעליכט האָבן נישט אַלע אַנגעזען. איך בין געווען דער ערשטער וואָס האָט אויפגעפירט בעת דער דייטשער אַקופאַציע זיינס אַן אַדאַפּטירונג פון מאַליערס אַ קאַמעדיע.

ווען יאַנאַס האָט אַנגעפירט מיטן „ווינט“, האָט דאָרט דוד הערמאַן אויפגעפירט ציפורס אַן אַריגינעלע פּיעסע „דער אויפשטאַנד“. אויך דער סטאַניסלאַווער גאַלדפּאַדן-פּאַראַיין האָט געשפּילט די דאָזיקע פּיעסע. ציפור האָט געהאַט חוש פאַר טעאַטער און זיינע פּיעסן האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט סצענישער אַקציע און פּאַעטישער אַטמאָספּער. אין אַ נאַרמאַל טעאַטער וואַלט אַזאַ שרייבער געוויס באַקומען אַ תּיקון.

**

נאָכן אַנקומען קיין בעלגיע האָבן מיר דערהאַלטן אַן איינלאַדונג פון דער קאַמפּאַניע־טרופּע אין פּאַריז. מיר האָבן אַפּגעמאַכט, אַז באַלד נאָכן פּאַרענדיקן אין בעלגיע, וועלן מיר קומען אַהין אויף אַן אומבאַ-שטימטער צייט, דאָס הייסט, כל-זמן דער עולם וועט אונדז וועלן זען. מיר האָבן זיך אָבער נישט געזעגנט אין גאַנצן מיט בעלגיע. נאָך אונדזער אַפּ-פּאַרן איז אַנגעקומען אַהין אידאַ קאַמינסקאַ מיט אונדזער טעכטערל און אין אַ צייט אַרום זענען מיר צוגעקומען צו איר פון פּאַריז, אַפּגעשפּילט צוזאַמען מיט אידאַן אייניקע פּאַרשטעלונגען אין ביידע בעלגישע הויפּט-שטעט, ווי אויך אין ליעזש און שאַרלערוואַ און דאָן זיך צוזאַמען אומגע-קערט קיין פּראַנקרייך.

און אַט זענען מיר אין פּאַריז. נאָך תּל-אַביב, מיינ באַליבטסטע שטאָט אין דער וועלט; נאָכן דעמאָלטיקן ערשטן אויפּטריט אין „לאַנאָריי-טעאַ-טער מיט דער ליבער קאַמפּאַניע־מישפּחה — איז מיר אַ סך מאַל אויס-געקומען דאָרט צו פּאַרברענגען ערב דעם גרויסן חורבן און צוויי מאַל נאָך דער מילחמה.

ליידער קאָן מען נישט פאַרגלייכן דעם איצטיקן, נאָכמילחמהדיקן יידישן פאַריו, מיט דער מעטראָפּאָליע וואָס די דאָזיקע וועלטשטאָט האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט פאַרן יידישן לעבן פאַר דער מילחמה. זייענדיק אין בראַזיל, האָב איך אין יאָר 1948 אָנגעהויבן צו מאַכן ביאָגראַפישע פאַרצייכענונגען: „בלעטלעך פון מיין לעבן“. די דאָזיקע פאַרצייכענונגען זענען ערגעץ וווּ פאַרשווונדן. ס'זענען מיר נאָר פאַרבליבן אַייניקע פראַגמענטן וואָס זענען ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן אָפּגעדרוקט געוואָרן.

אַט איז אַ פראַגמענט:

שפּילנדיק יידיש טעאַטער אין פאַריו...

„...איז דאָך פאַריו אויך אַ „נייע היים“, אַ טראַנזיטפּונקט פאַר די „נייע היימען“ מעבר־לים; געפינען זיך דאָך אין פאַריו אויך „לאַנדסלייט“ און „לאַנדסמאַנשאַפּטן“, שפּליטערלעך פון די איינ־געפונדעוועטע „אַלטע היימען“... און דאָך סאַראַ חילוק צווישן פאַר־ריז און די „נייע היימען“ פון די אַמעריקאַנער לענדער!

דאָ, אין די אַמעריקאַנער לענדער, בלאַנדזשעסטו אַרום צווישן יידן מיט די כאַראַקטעריסטישע אייגנשאַפּטן פון זייערע היימלענדער, אַ מיט־מאַש פון שפּראַכן, באַגריפן, געווינהייטן; אַ וואַקלדיקער באַדן, אויף וועלכן דו קאָנסט זיך נישט אָנשפּאַרן, דערפילן אַ זיכער־קייט אונטער די פיס און דו בלאַנדזשעסטו!

אין פאַריו פּילסטו זיך אין דער היים, די פראַנצויזישע לאַנד־שפּראַך באַצווינגט דיך נישט. לעבסט טאַקי אין איר, זי איז אַ זעלב־פאַרשטענדלעכע נויטווענדיקייט, אָבער — לעבסט דיך אויס אין יידיש.

ביים באַקענען זיך מיטן יידישן פאַריו, ביי דער ערשטער באַ־געגעניש מיט די יידישע מאַסן, דערפילסטו די היימישע וואַרעמ־קייט, דאָס פולסירנדיקע, פּאַלקסטימלעך־יידישע לעבן און אויסלעבן זיך. פאַרגעסט תּיכּף אָן די וויזעס און אַנדערע שוועריקייטן, מיט וועלכע דאָס קומען אַהין איז פאַרבינדן.

ס'איז דאָך די אַלטע היים! אַ געמיינזאַמע שפּראַך, געמיינזאַמע אינטערעסן, חילוקידעות, פאַרטיי־רייסענישן, קולטור־קאָנפּערענצן, דערגרייכונגען, ירירות, חלומות, קאַמפּן, — אַ פּולבלוטיק, היימיש, יידיש לעבן!

איך האב עס דערפילט תיכף ביים באטרעטן צום ערשטן מאל דעם פלאץ „רעפובליק“. האסט געהאט דעם איינדרוק, אז די קאלא-ניאלע אויסשטעלונג וואָס איז דאָן פאַרגעקומען אין פאַרזי, איז אַראָפּגעקומען צו דיר אַ היים און מיטגעבראַכט צוזאַמען מיט אירע עקזאָטישע עקספּאַנאַטן אויך די ברייטע פאַריזער בולוואַרן, מיטן „לווור“, מיטן מאָנפּאַרנאַס, מיטן פרעמדן קלאַנג פון דער פּראַנצויזישער שפּראַך, מיט די גאַסנוינגערס, מיטן פּאַליציאַנט מיט דער לאַנגער באַרד און קורצער פעלערניגע ביים טויער סענ-מאַרטען, מיטן אומגעהייער-טומלדיקן גאַסנלעבן...

און דאָך — איז דאָס נישט געווען בכוח צו פאַרהילכן דאָס קלאַפּן פונעם פּולס פון אַ ייִדיש לעבן?

האַסט תיכף אויפּגעהערט צו זיין אַ „גרינער“, ווי מע רופט עס אין די אַמעריקאַנער לענדער. ביסט עס גאַר באַלד נישט געווען? ס'איז אַפילו איבעריק דער „שלום-עליכם“, — גענוג געווען בלויז: — „האַ, וואָס הערט זיך נייעס?“...

וויפּל מאל ס'איז מיר אויסגעקומען צו זיין אין פאַרזי אויפּן וועג אַהיים, אָדער פאַרקערט, האב איך תמיד געהאַט דעם זעלבן איינדרוק. און תמיד פלעג איך פאַרן אַהין מיטן ציטער פון פריידיקער דערוואַרטונג און אַפּפּאַרן מיט באַדויערונג און בענקשאַפט.

מיין ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט פאַרזי, 1931. אַלטע און נייע חברים. גוטע און שלעכטע אַקטיאָרן. פּאַכלייט, מע בידעוועט, מע מאַטערט זיך, אָבער מע פאַרלאָזט נישט די פּאַזיציעס, מע שפּילט ייִדיש טעאַטער. אַט איז די גאַנצע פּאַמיליע קאַמפּאַניעיעץ, די לעצטע מאַהיקאַנער פון דער גאַלדענער גאַלדפּאַדן-תּקופּה. איך געדענק נאָך קאַמפּאַניעיעצן פונעם באַרימטן מוראַנאווער טעאַטער אין וואַרשע. האַט ער אין פאַרזי געפינען זיין נייעם מוראַנאווער.

כ'האַב פּיעטעט פאַר אַלטע אַקטיאָרן; ס'איז מיר גוט באַקאַנט דער דערנערוועג איבער וועלכן זיי האָבן געשפּאַנט. אַט שפּאַנען מיר דאָך ווייטער דעם דאָזיקן וועג, אמת, אויף אַן אַנדערן אופן, אויף אַ צילבאַווסטן, אָבער די דערנער זענען די זעלבע און די ליבע צום טעאַטער די זעלבע!

און לאַכטיגער? ווער געדענקט נישט דעם „דירעקטאָר לאַכטיגער“... ער האַט דאָך פאַרקערפּערט שלום-עליכם מוראַוטשיק און שטשופּאַק און האַצמאַך צוזאַמענגענומען: סטאַליער (פון פּאַך), דע-קאַרטאַר, קאַסטיומער, פאַריקמאַכער, קאַסיר, רעקלאַמע-מאַכער, אַקטיאָר, דירעקטאָר און מחבר, מיטגליד פון פּראַנצויזישן שרייבער-

פארבאנד... איז דען געווען אַ פּיעסע אין דער וועלט, וואָס זאָל נישט זיין פאַרפאַסט פון אים, לאַכטיגערן? פון גאַלדפאַדן איז דאָך אַפּגע-רעדט, אָבער — וואָס מיר שעקספּיר, מאַליער, טאַלסטאַי! אַלע זייערע ווערק זענען דאָך פאַרפאַסט געוואָרן דורך אים, לאַכטיגערן אַליין! און פרוווט אים נישט גלייבן!...

און זיין אינטימקייט מיט דער גאַלאַרקע! זיינע „ספּיטשן“. — „נו וואָס, איך האָב אייך צוגעזאָגט אַראַפּצוברענגען טור-קאָון, האָב איך געהאַלטן וואָרט?“ און די גאַליאַרקע באַשטעטיקט מיט צופּרידנקייט: „בראַוואַ, לאַכטיקער!“

אַט אַנאַנסירט ער אַ מאַל, אַז עס ווערט געגרייט „דער גרויסער וועלטשלאַגער „סאַקאָ און ווינצענטי“... עמעצער פון דער גאַליאַרקע, וואָס קאָן נישט פאַרליידן קיין עוולות, מאַכט אַ צווישנרוף: „נישט ווינצענטי, נאָר וואַנצעטי!“ — לערנט אים תּיכּף אונדזער דירעקטאָר דרײַ-אַרץ: „העי, דו דאַרט, סמאַרק, ליג איינגעלייגט, מע פרעגט דיך נישט“... און דער אַרגומענט ווירקט, קיינער וואָגט נישט מיר איבערצורייסן לאַכטיגערס „ספּיטשן“.

אַרעמער לאַכטיגער, קורץ פאַר דער מילחמה האָב איך אים געזען אין וואַרשע, אַ יורד, אָן זיין גאַליאַרקע, אָן זיין „לאַנקרי“, אָן זיינע „ספּיטשן“, דערפאַר אָבער מיט „זיינער“ אַ נייער פּיעסע: „גראַף מאַנטע-קריסטאָ“...

און אַט באַקאַנטע שרייבער, זשורנאַליסטן, קינסטלער — טלאַ-מאַצקע 13 דע פאַריז! ס'פעלט נאָר אַרנאָלד! אמת, פאַריז האָט זיי-נע אייגענע אַרנאָלדס, זיי קלאַפּן אויך אין פּלייצע, פּראַווען אויך פּאַליטיק, — אָבער ס'איז אַלץ נישט אונדזער אמתער אַרנאָלד פון טלאַמאַצקע 13 — לעשנע 2. אַזא אַרנאָלד האָט געהאַט נאָר איין וואַרשע!

און דער עולם! ווען נישט ער, דער האַרציקיידישער, באַוויסט-זיניקער אַרבעטזאַמער פאַריזער עולם, וואָס האָט געקאַנט אַזוי באַ-גייסטערן, אינספּירירן, אַזוי שיין רעאַגירן און אַפּדאַנקען פאַר אַ טעאַטער-לייסטונג, — וואָלט דאָס שפּילן אין פאַריז געווען אַן אַפּ-קומעניש.

און ס'איז באמת געווען אַ מסירת-נפש צו שפּילן יידיש טעאַ-טער אין פאַריז. דער מאַנגל אין בנינים, דאָס כּסדרדיקע וואַנדערן פון איין טעאַטער-זאָל אין אַ צווייטן; די אַנטי-היגייענישע באַדינגונג-גען; דאָס שפּילן ביי בלעכענע דעקאָראַציעס, אַפט מאַל אין שכנות פון קלאַזעטן; די הונגעריקע מיטשפּילער, ביי וועלכע דו האָסט נישט

געהאט קיין הארץ עפעס צו פאדערן; די צופעליקע דירעקטארן וואס האבן זיך פון טעאטער געמאכט א ביליק קרעמל און פון די אקטיארן — אן עקספלואטירטע, מינדערווערטיקע קאסטע, — דאס האט זיך געלייגט ווי א שווערע מאסע אויפן געמיט און געמאכט אומדער-טרעגלעך די ארבעט.

ווען נישט דער עולם! אט טאקע דער פאריזער עולם האט גע-מאכט פארגעסן אין די אלע שוועריקייטן: — גא, זע, ס'איז דאך פאר אונדו, מיר ווייסן ווי דאס אפצושאצן! אט האסטו אונדזער אנערקענונג, יידישער קינסטלער! די ליבע און צוגעבונדנקייט פון דיין עולם!

איז דען פאראן א גרעסערע באלינונג פאר א קינסטלער? די ליבע פון פאלק — די גרעסטע אויסצייכענונג פאר אים! האט טאקע פאריז געצויגן, איז טאקע פאריז געווען א היים פארן צווייפאלן אהאטווער, דעם יידישן אקטיאר.

לאמיר זיך טיילן מיט עטלעכע קוריאזן פון יענער צייט. בעת די אומצייליקע וואנדערונגען פון איין טעאטער-בנין אין צווייטן, האט אונדו די דירעקציע אמאל פארפירט אין א זאל, וואס האט גע-הערט צו גלחים, צום ערשטן מאל האב איך דעמאלט אויפגעפירט לייזיקס „הירש לעקערט“. נאך דער פארשטעלונג האט זיך דער פול-געפאקטער זאל ספאנטאן אויפגעשטעלט און גענומען זינגען דעם „אינטערנאציאנאל“... מיר האבן שוין מער דעם זאל נישט באקומען. אט באווייזט זיך א נייער דירעקטאר, פארפירט אונדו ערגעץ אין א קעלער, אויף די בולווארן, ווו ס'האט זיך פריער געפונען א נאכטלאקאל. מיר שפילן אנרי בערנשטיינס „שימשון“, אין די אנאנסן ווערט דער נאמען פון דער פיעסע קוים געזען און דער מחבר — אין גאנצן נישט דערמאנט, דאקעגן ווערן מיט קידוש-לבנה-אותיות אנאנסירט — הייסע קליסקעלעך מיט פיש וואס מ'וועט קאנען בא-קומען אין בופעט פון טעאטער...

צו דער זעלבער פארשטעלונג האט זיך נישט צוגעשטעלט א צופעליקער אקטיאר, וועלכן די דירעקציע האט „אנטדעקט“ און איך האב געמוזט אין לעצטן אויגנבליק שטרייכן זיין ראל. נאכן ערשטן אקט באווייזט ער זיך און בעט אנטשולדיקונג פאר דער „פארשפעטי-קונג“: ער האט נישט געהאט קיין גאנצע שיד, איז ער ארומגעלאפן „איבער דער שטאט“ זיי שאפן און האט זיי טאקע נישט געקריגן... נאך א קוריאז פון דער זעלבער פארשטעלונג. אינעם צופעליקן טעא-טער איז קיין סופלאר-קאסטן נישט געווען, דער סופלאר האט בא-

דארפסט טוען זיין ארבעט פון א זייטיקער קוליסע. פאר דער פארשטע-
 לונג דערקלערט מיר אן עלטערער אקטיאר, וואס האט געהאט א
 וויכטיקע סצענע מיט מיר, אז ער קאן נישט שפילן „נישט זעענדיק
 פאר זיך דעם סופלאר“.. אויב איך וויל נישט ער זאל שטארבן, ווייל
 ער איז א טאטע פון קינדער, זאל איך אים באפרייען פון דער ראָל...
 נישט וועלנדיק פאריתומען זיינע קינדער, האב איך געמוזט אליין
 אויספירן דעם דיאלאג, נעמענדיק צוהילף דעם טעלעפאָן...
 א צווייט מאל אין פאריז, אין 1934, אויפן וועג קיין ארגענטינע.
 די רעאקציע בושעוועט. מע כאַפט אויף די גאַסן מענטשן מיט „אויס-
 לענדישע פנימער“. געציילטע יידישע אַקטיאָרן האָבן אַרבעטערעכט.
 איין דירעקטאָר כאַפט זיי אויס ביים צווייטן. ס'ווערט אַ „פאַסיק“
 אויף „לעגאַלע“ אַקטיאָרן. איך נעם אַנטײל אין אַ בענעפּיס פון אַ
 חבר. אין מיטן דער פאַרשטעלונג לויפט מען אַרײן אַנזאָגן, אַז ס'גײען
 די „כאַפּערס“. ס'ווערט אַ בהלה אין זאַל, די אַקטיאָרן צעלויפן זיך
 אין פאַרשידענע באַהעלטענישן. דער עיקר אין קלאָזעט, וואָס האָט
 זיך געגרענעצט מיט דער „לאַנקרי“ בינע. איך, דער „גאַסט“ בין דער
 איינציקער מיט אַרבעטערעכט. האָב איך טאַקע אַליין פאַרענדיקט
 דעם אַוונט...
 אין צוויי יאָר אַרום — פּאַלקפּראַנט. ווער געדענקט נישט דעם

14טן יולי 1936? פאריז גייט ארויס אין גאס מיטן טראַדיציאָנעלן
 קאַמפּלוסט. מיליאָנען מענטשן מאַרשירן, שרייענדיק: „וויוו בלום!“.
 אויך דאָס טעאַטער איז געטריי זיין טראַדיציע צו דינען די אינטערעסן
 פון פּאַלק. ס'ווערט ענג אין די פאַרמאַכטע בנינים. די שפּיל טראַגט
 זיך אַריבער אין די עפּנטלעכע פּלעצער אונטערן פּרייען הימל. אַק-
 טיאָר און צושויער פאַרברידערט איין געמיינזאַמע לאַזונג: קאַמף
 קעגן פאַשיזם, דאָס טעאַטער דאַרף אים אַנווייזן די דאָזיקע סכּנה;
 דאַרף אים אַריענטירן און דערמוטיקן. מיר פּילן די אחריות וואָס
 די צייט לייגט אויף אונדז אַרויף. מיר טוען אונדזער אַרבעט אינעם
 ריטעם פון די געשעענישן. זיי רייסן אונדז מיט, מיר לויפן זיי
 פאַרויס! דאָן האָב איך אויף אַן אמת דערפּילט די שפּראַך פון דער
 צייט.

איצט פיל איך זי ווידער — ווען מיר שטייען אין קאַמף פאַר
 דער יידישער מלוכה אין ארץ־ישׂראל. איצט נייטיקן מיר זיך אין אַן
 אַנדערער טעמאַטיק, אָבער זי דאַרף ווירקן נישט ווייניקער ווי דאָן
 אין פאריז — אונדזער „הירש לעקערט“ און „נפתלי באַטוויץ“.
 פּלאַמען האָבן שוין לאַנג פאַרצערט מיינע טעקסטן פון די דאָ-

זיקע פיעסעס. זייער ווירקונג אָבער איז זיכער נישט פאַרווישט גע-
וואָרן ביי די וואָס האָבן זיי געזען און אַנטטיילגענומען אין זיי!
די באַגעגעניש מיט די פאַריזער יידן געהערן צו די שענסטע
בלעטלעך פון מיינע טעאַטער־זכרונות.
ווען מע דערמאָנט וואַרשע, ווילנע, לעמבערג — ווי קאָן מען
נישט דערמאָנען פאַריז?...".

(ריג דע זשאַניראַ, 1948).

**

אין טעאַטער „לאַנקרי“ איז פאַרגעקומען אונדזער דעביוט. דער איי-
ביק־פאַרוואַרלאַזטער „לאַנקרי“, די פאַריזער סטאָדאַלע, וווּ עס צעלייגן
זייערע געצעלטן די „בלאַנדזשענדיקע שטערן“, די שטשופאַקס און האַצ-
מאַכס. ווער האָט נישט געשפילט אויפן דאָזיקן בינעלע — גרויס ווי אַ
גענעץ מיט די בלעכענע דעקאָראַציעס וואָס אויף איין זייט איז געווען
געמאַלן אַ „פּאַווייליאָן“ און אויף דער צווייטער — אַ „פּיינאָזש“? ... דער
„לאַנקרי“ מיט זיין באַרימטן בופּעט, וואָס האָט געהערט צו מייק מ., זיין
שפּעטערדיקן דירעקטאָר, דער תּמיד־צעשמייכלטער „מייק פּאַפּערילאָ“,
ווי אַקטיאָרן פּלעגן אים רופן, מיט די כיטרע אויגן, וואָס האָבן דיך תּיכּף
אַפּגעשאַצט, צו דו וועסט „ברענגען סבאַרן“, צו ניין. ער האָט שטאַרק
געהאַלטן פון ליטעראַטור. זיך נישט געקאָנט אַפּלויבן פון דער סאָוועטי-
שער פּיעסע „דער מאַן מיטן פאַרטפּעל“ און געהאַט טענות צו די „ווערי-
זיאַניסטן“ וואָס האָבן אויפּגעריסן אַ פאַרשטעלונג.

„לאַנקרי“ מיט זיינע געשווירענע „פאַריזער“ אַקטיאָרן. משהלע ב.,
וועגן וועלכן חברה פּלעגט דערציילן אויסטערלישע קוריאָנן. משהלע האָט
ליב געהאַט, ווי אַלע דירעקטאָרן, צו „ספּיטשן“. געוויינטלעך צו אַ ספּיטש
פּלעגט ער אַרויסגיין פאַרן פאַרהאַנג מיט זיינע דעקלאַראַציעס און אַנט-
פּלעקונגען. אַט קומט ער מיט אַ גוטער בשורה, אַז זיין איינציקע טאַכטער
האַט חתונה געהאַט פאַרן באַקאַנטן ייִדישן דאַקטער איקס און פאַרענדיקט:
— „גיט מיר אַפּ מזל־טובּ, חשובּער עולם, ס'איז אַ כּבוד פאַרן ייִדישן
פּאַלק... אַדער, פּשוט, היימישלעך: — „נו ייִדן, ווי געפּעלט אייך דאָס
ביכל? („ביכל“ רופּט זיך אין טעאַטער־זשאַרגאָן אַ פּיעסע). דאָס איז גאַך
גאַרנישט, קומט מאַרגן, וועלן מיר אייך ווייזן וואָס מיר קענען.

איין מאָל איז ער, קעגן דער אָנגענומענער טראַדיציע, נישט אַרויס ספּיטשן פאַרן פאַרהאַנג, נאָר פאַרבליבן הינטער אים און בלויז אַרויסגע-רוקט דעם קאַפּ דורך דער עפענונג. ווען מ'האַט אים געפרעגט פאַרוואָס ער גייט נישט אַרויס, האָט ער זיך פאַרענטפּערט: „איך קאָן נישט, איך בין נישט ראַזירט“...

אַן אייביקער „לאַנקריסט“ איז געווען דער הויכער מ., וואָס פלעגט אַריינקוקן אין דער ראַל, האַלטנדיק זי אָפּט מאָל מיטן קאַפּ אַראָפּ. ער פלעגט נאָכגיין דעם סופּלאַר וואָרט ביי וואָרט, און ווען דער לעצטער פלעגט פאַרשווייגן, פלעגט נישט העלפּן די ראַל, ווען אַפילו זי איז געווען גוט געהאַלטן...

„לאַנקרי“ האָט אויך געהאַט זיין „ליטעראַרישן אַקטיאָר מיט אַ דראַמאַטישן“ פנים אונטערן ברייטן הוט. ער האָט געהאַט אַ טבע צו שטאַמלען און די גאַלאַרקע פלעגט אים אָפּט מאָל צוהעלפּן פאַרענדיקן אַ וואָרט. זיין הויפּט-חיונה פלעגט ער שעפּן נישט פון טעאַטער. זיין ווייב האָט געהאַט אַ מערקווירדיקן טאַלענט צו פאַרקלעמען אין מעטראַ אַ פינ-גען, אַ האַנט, אַ מאָל אַ גאַנצן פּוס און פלעגט דערפאַר אָפּנעמען כּסדר-דיקע אַנטשעדיקונג.

אַן אַנדערער „לאַנקריסט“ איז געווען באַשאַנקען מיט אַ פּרוי, וואָס פלעגט אים יעדעס יאָר צושטעלן אַ נייעם מיטגליד אין דער מישפּחה. דאָס האָט אויך געהערט צו די גוטע הכנסות, ווייל די פּראַנצויזישע רעגירונג האָט דערמוטיקט דאָס קינדלען מיט פרעמיעס און אַנדערע אויסציי-כענונגען.

דער מערקווירדיקסטער אַבער פון די לאַנקרי-אַקטיאָרן איז געווען אַן אַרישער דייטש, וואָס האָט זיך פּרייוויליק איינגעגלידערט אין יידישן פּאָלק, נישט בייטנדיק דערביי זיין גלויבן. זיין נאָמען איז געווען וואַל-דעמאַר היינצע.

אונדזער באַקאַנטשאַפּט ציט זיך נאָך פונעם יאָר 1915 ווען איך בין געווען מיטן „אַרטיסטישן ווינקעלע“ אין לאַדזש. דאָן איז געווען אַן אָפּטער איינגייער הינטער די קוליסן אַ שיינער, שלאַנקער בחור מיט אַ העל-בלאַנדע שעוועלורע, אַן אַנפּאַנגער אינעם לאַדזשער דייטשן טעאַטער.

ווי מ'האט אונדז דערציילט, איז ער אַ קריסט, וואָס ליידט פון אַ מערקוויר-דיק „משוגעת“: ליבע צו יידן. ער האָט טאַקע גערעדט אַ פליסיקן יידיש און דורכויס געוואָלט ווערן אַ יידישער אַקטיאָר. איך האָב עס דאַן גע-האַלטן פאַר אַ פאַרבייגייענדיקער שטימונג, אָדער סתם אַ חנדל פון אַ קריסטלעכן בחור וואָס וווינט צווישן יידן און וויל זיך צופאַסן צו זיי.

ביי מיין ערשטן באַזוך אין בעלגיע און פאַריו, האָב איך אינעם אַנ-געגאַסענעם און פאַרנאַכלעסיקטן „ראַזאַניאַר“ מיט דער טיפער באַסשטימע און פאַרלאַפּענע אויגן פון אַן אַלקאַהאָליקער דערקענט דעם אַמאָליקן שלאַנקן און עלעגאַנטן וואַלדעמאַר היינצע. ער איז געווען אַ נוצלעכער און גוטגעזענער אַקטיאָר, אַ גוטער חבר און האַרציקער מענטש. ווען ער איז געווען ניכטער, איז געווען אַנגענעם צו שמועסן מיט אים. ווען ער פלעגט זיך אַנטרינקען, פלעגט מען פון דער ווייטנס הערן זיין דונערנדיקע שטים, זיינע זידלערייען און באַשולדיקונגען. וועמען פלעגט ער באַשול-דיקן? צי די אַמאָליקע לייכטזיניקייט, וואָס האָט אים דערפירט צו זיין אַן אַסטראָוסקיס „שמאַגאַ“, אַ בראַדיאַגע אין יידישן טעאַטער?... צי די גלייכגילטיקייט פון פאַלק, מיט וועלכן ער האָט זיך באַהאַפּטן און נישט געוואָרן ווי געהעריק אַפּגעשאַצט?... אין וואָסער שטימונג ער זאָל אָבער נישט האָבן געווען, ווי שטאַרק דער אַלקאַהאָל זאָל אים נישט האָבן באַ-הערשט, — האָט זיך אָבער פון היינצען קיין מאָל נישט געהערט קיין טענה פון אַ פרעמדן. זיינע באַשולדיקונגען און זידלערייען זענען קיין מאָל נישט אַרויס פון די ראַמען פון מישפּחהדיקייט. פאַרקערט, ווען ער האָט אייך געוואָלט אין עפעס איבערצינגן, פלעגט ער זיך קלאַפּן מיט זיין מעכ-טיקער פּויסט אין ברוסט און שרייען: „ווי איר זעט מיך אַ יידן!“, „איז מיין נאַמען נישט ייד!“...

היינצע איז געוואָרן אַ באַשטאַנדיגן פון יידישן אַקטיאָרנטום אין מערבֿ־איראָפּע. ער האָט זיך אויך בעת דער נאַצישער אַקופאַציע אין פראַנקרייך נישט אַפּגעקערט פון אים. לעבנגעבליבענע אַקטיאָרן האָבן פיל גוטס צו דערציילן וועגן זיין מענטשלעכער און חברישער אויפפירונג בעת דער אַקופאַציע. ווען ער איז מיט אייניקע יאָר צוריק געשטאַרבן אין פאַ-ריו, האָבן אים זיינע חברים אַפּגעגעבן דעם לעצטן כבוד ווי אַ פאַרדינסט־

פולן יידישן אקטיאָר, גוטן חבר און מערקווירדיקער דערשיינונג ווי איי-
נער פון די חסידי־אומות־העולם.

**
*

פאַר אונדזער אַנקומען קיין פאַריז, האָבן דאָרט געשפּילט יוליוס
אַדלער און רודאָלף זאַסלאָווסקי. דערוויסנדיק זיך וועגן מיינע פאַרשטייענ-
דיקע אויפטריוטן אין פאַריז, האָבן זיי געהאַלטן פאַר רעכט „אַפּצושפּילן“
מיין רעפּערטואַר, כדי מיך אזוי אַרום „אומשעדלעך“ צו מאַכן. אַ טיפּי-
שער אַקט פון „עטישער“ קאָנקורענץ אינעם ייִדישן טעאַטער. צוויי קאַנ-
קורענטן פאַראייניקן זיך, כדי אומשעדלעך צו מאַכן דעם דריטן. די „פאַר-
אייניקטע“ האָבן נישט געהאַט קיין רעכט אויף „אַנקל מאָזעס“, וואָס איז
געווען אַנאַנסירט צו מיין דעביוט. האָבן זיי באַשלאָסן „אויסצוכאַפּן“
„שבת־צבי“, איינע פון מיינע פּאַפּולערסטע ראָלן צו יענער צייט.

ווען ס'איז אָבער דערגאַנגען צום אויסשטעלן דעם אַפּיש, דאָס הייסט,
ווער פון די ביידע קאָנקורענטן זאָל זיין אַנאַנסירט דער ערשטער, איז זיך
דאָס שותפות צעפּאַלן און מיין „שבת־צבי“ איז געוואָרן אַפּגעראַטעוועט...
די גרויס פון די אותיות און דאָס אַרט אויפן אַפּיש, פּלעגט אָפט מאַל
גורם זיין אַרבעטלאָזיקייט, הונגער און אַפּילו פּאַמיליע־טראַגעדיעס. איז
טאַקע זאַסלאָווסקי באַלד אַפּגעפּאַרן און אַדלער האָט זיך אַ לענגערע צייט
אַרומגעדרייט אָן אַ קנעלונג.

מיין טעאַטער־אַרבעט אין פאַריז האָט מיך ווייניקער אינטערעסירט
ווי פאַריז גופּא. ס'איז געווען אַ סטאַנדאַרט־אַרבעט, אויפּגעסטריגעוועט
אויפן שפּרונג. יעדע וואָך אַ נייע פּיעסע, וואָס פּלעגט געשפּילט ווערן נישט
מער ווי אַ צוויי־דריי מאַל. מיר האָבן טאַקע באַוויזן אַרייַנצוציען אַ נייעם
עולם אין טעאַטער, דער עיקר יוגנט, וואָס האָט זיך געהאַלטן ווייט פון
אים, דאָך איז געווען שטאַרקער מיין פּאַרדראָס, וואָס מיר דאַרפן פאַר זיי
דערשיינען אין אַזעלכע טרויעריקע, נעבעכדיקע באַדינגונגען.

אמת, ס'זענען געווען גוטע אַפּרופּן אויך אין דער פּראַנצויזישער און
רוסישער פרעסע; אמת, זשאַן לאַנגע, אַן אייניקל פון קאַרל מאַרקס, האָט
געראַטן די פּראַנצויזישע אַרבעטער־מאַסן צו גיין זען ווי ייִדן שפּילן הוגאַס
„גלאַקנציער פון נאָט־דאָם“ אין דער שפּראַך פון ייִדישע מאַסן. — און

געשפילט האבן מיר אים דווקא אין גרויסן „מוטואליטע“ זאל, נישט ווייט פון דער היסטארישער נאטור־דאם־קאטעדראל; אמת, מיר האבן צוגעצויגן צו אונדזערע פארשטעלונגען אַ גרופע יונגע קינסטלער, וואָס האָבן געזוכט אַ ביסל „יִיִדישקייט“ אינעם גויִישן פּאַרזי און עס כלומרשט געפינען אין אונדזערע פּאַרשטעלונגען. זענען טאַקע געוואָרן אונדזערע שטענדיקע באַ־זוכער און חסידים די פּוילישע מאַלער־גרופּע; מענקעס, קאַנעלאַבאַ, ליכ־טענשטיין, בערלעווי, מערזער, וואָס פּלעגן מיטברענגען, ווי אויף אַ בייז ווונדער, זייערע פּראַנציוזישע חברים פון קופּאַל און דאָם. אמת, דער „היינט“ און „די פרעסע“ האָבן אונדז נישט געקאַרגט קיין שבחים און מיר האָבן זיך געשאַפּן נייע פּריינד צווישן די ייִדישע זשורנאַליסטן אין פּאַרזי. מיר פּלעגן זיך אָפּט באַגעגענען מיט א. אַלפּערן, נ. פּראַנק, כאַמסקי און הערן זייערע דערמוטיקונג־ווערטער. אַפּילו דער תּמיד־סודות־פּולער און פּאַרביטערטער עוזר וואַרשאַווסקי פּלעגט זיך צעשמייכלען אין אונדזער אַנוועזנהייט, — דאָס אַלץ האָט אָבער שוין ווייניק געווירקט אויף מיר. פאַר מיר איז דאָס ייִדישע טעאַטער, אַזוי ווי איך פּאַרשטיי עס, געווען שוין אַ פּאַרשפּילטע פּאַזיציע אין פּאַרזי. סײַדן קומען מיט אַן אייגענעם אַנסאַמבל, ווי דער „וויקט“ איז געפּאַרן קיין רומעניע און אויפטרעטן אין אַ באַשטענדיקן, אַנטשפּרעכיקן טעאַטער. דאָס אָבער האָט מיר דאָן אויס־געוויזן צו זיין אומדערגרייכבאַרע צוקונפּט־מוזיק, האָב איך מיך געטרייסט מיט די רייצן און קולטור־אוצרות פון פּאַרזי.

ווען אידאָ קאַמינסקאָ האָט געענדיקט אירע גאַסטשפּילן אין בעלגיע, זענען מיר צוגעפּאַרן אַהין, נאָך געגעבן צוזאַמען אייניקע פּאַרשטעלונגען און זיך אומגעקערט קיין פּאַרזי.

מיט אידאָס דעביוט איז אינאָגורירט געוואָרן דער ריזיקער זאַל פון „מוטואַליטע“, וווּ זי איז אויפגעטרעטן אין „דזשאַז־זינגער“. די דאָזיקע אַמעריקאַנער מעלאָדראַמע האָט אידאָ שוין געהאַט געשפּילט מיט גרויס דערפּאַלג אין פּוילן און, צוליב אַל דזשאַנסאַנס פּילם, איז עס געוואָרן פּאַררעכנט פאַר אַ „קאַסע־פּיעסע“.

האַט טאַקע דער „מוטואַליטע“ מיט זיינע דריי טויזנט זיצפלעצער אַריינגענומען יענעם אַוונט קנאַפּע פיר טויזנט. די „דירעקטאָרן“ האָבן

זיך דערנאך באַרימט מיט די ברילאָנטענע רינגען און גאַלדענע זייגערס וואָס זיי האָבן יענעם אַוונט אָפּגעשפּאַרט און מיר — האָבן קוים געהאַט אויף צו דעקן די רייזע-הוצאות פון בעלגיע און אויף אָפּצושיקן אונדזער טאַכטער אַהיים.

אַ חוץ פאַריז האָבן מיר אויך באַזוכט מעץ און נאַנסי, אָבער די דאָזיקע נסיעות זענען לכתחילה נישט געווען אויסגערעכנט אויף גרויסע פאַרדינסטן, נאָר פשוט — אויף צו געבן אַן אַטעם-פּויוז דעם פאַריזער עולם און אויף אויסצוגעפּינען אַ נייעם שפּיל-אַרט... במשך פון אונדזער וויילן אין פאַריז האָבן מיר געשפּילט כמעט יעדע וואָך אין אַן אַנדער זאַל, אַ חוץ די טראַדיציאָנעלע שבתים אין „לאַנקריי“. צום שבת פונעם פאַריז זער עולם זאַל געזאָגט ווערן, אַז זיי פלעגן אונדז נאָכגיין פון אַרט צו אַרט ווי געטרייע חסידים. ס'איז מיר נאָר אַ חידוש געווען, ווי אַזוי זיי ווערן נישט דעזאָרענטירט ביים שטענדיקן בייטן פון שפּיל-אַרט.

*
*
*

מיר האָבן געוואָלט וואָס לענגער פאַרציען אונדזערע אויפטריטן אין פאַריז, ווייל די ידיעות פון פּוילן זענען געווען אין אַלע הינזיכטן נישט קיין דערפרייענדיקע.

אַן אַנטיסעמיטישע כּוואַליע האָט זיך פאַרשפּרייט איבערן לאַנד און דערפירט צו כּוליאָגאָישע אָנפּאַלן אין וואַרשעווער, ווילנער אין לעמבערג גער אוניווערסיטעטן. אין ווילנע איז געוואָרן שווער פאַרוונדעט ד"ר מאַקס וויינרייך ביים אומקערן זיך פון אַ קאַנפּערענץ אין דער וואַיעווד-סטווע. אין פּרושקאָוו איז צעראַבירט געוואָרן אַ יידישע ביבליאָטעק, וואָס די רעגירונג-קרייזן האָבן נישט באַוווּן צו שליסן אין זייער קרייצצוג קעגן יידישע קולטור-אינסטיטוציעס. איבער דער גאַרער וועלט האָבן זיך געמערט פּראָטעסט-מיטינגען, פייערלעכע דעקלאַראַציעס, אויפּרופּן און ענלעכע „דעמאָקראַטישע“ מיטלען, די פּוילישע רעאַקציע האָט זיך אָבער ווייניק גענומען צום האַרצן די דאָזיקע יידישע „נערוועזיטעט“ און ווייטער געטריי געבליבן איר טראַדיציע פון איר אַנטיסעמיטישער פּאַליטיק.

צו די דאָזיקע באַאומרויקנדיקע ידיעות איז נאָך צוגעקומען אַן אומ-

געריכטע זארג וואָס האָט זיך ווי אַ שווערע לאַסט געלייגט אויף אונדזער געמיט. מיין יינגסטער ברודער יצחק האָט זיך פאַרקילט, אָנגעהויבן הוסטן און באַקומען הויכע טעמפעראַטור. לכתחילה האָט ער נישט געלייגט קיין אַכט אויף דעם, ביז מיר האָבן אים געצווונגען צו גיין צו אַ ספעציאַליסט. אונדזער טעאַטער־דאָקטאָר, האָט פעסטגעשטעלט ביי אים אַן ערנסטע לונגען־קראַנקייט, וואָס אויב מע וועט זי באַצייטנס נישט פאַרכאַפּן קאָן זי זיך שלעכט ענדיקן. די דאָזיקע ידיעה — ווייט פון דער היים, ביי אומ־ באַקוועמע האַטעל־באָדינגונגען — האָט אונדז גאָר שטאַרק באַאומרויקט. אונדזערע פריינד האָבן רעקאָמענדירט פאַר אים אַ ספעציעלן קוראַרט נישט ווייט פון פאַריז און מיר פלעגן פון צייט צו צייט צופאַרן אים זען. צום גליק האָט זיך דעם דאָקטערס דיאָגנאָז אַרויסגעוויזן פאַר אי־ בערגעטריבן. יצחק האָט זיך שנעל אומגעקערט פונעם קוראַרט אַ פול־ שטענדיק געזונטער.

פון די פאַריזער צייטן ווילט זיך דערמאָנען דעם ווייטערדיקן עפיזאָד: בעת מיינעם אַ באַזוך אין אַ געזעלשאַפטלעכער ביליקער קיך פאַר ייִדישע סטודענטן, ווייזט מען מיר אַן אויף אַ זקן, וואָס איז געזעסן ביי אַ טישל אין אַ ווינקל און געקוקט פאַר זיך מיט אַ האַלבניכטערן, פאַרלאַ־ שענעם בליק. זיין מערקווירדיק פנים האָט געטראָגן סימנים פון טיפן צער, פון פאַרביטערונג. אַ מין „באַראַן“ פון גאַרקיס „אויפן אַפּגרונט“, אָבער אַן יענעמס צייגום. אַנשטאַט דעם — האַפענונגלאַזיקייט, רעזיגנאַציע. — האָט איר געהערט פון אַ רוסישן שרייבער קופּרין? — פּרעגט מיך מיין באַגלייטער — דאָס איז ער...

אַ ציטער איז מיר אַדורך איבערן לייב. איך האָב געווסט, אַז קופּרין פּראַוועט גלות אין פאַריז, אָבער טרעפן אים אין אַזאַ צושטאַנד... איך האָב געדענקט זיין שיינעם קאַפּ פון די בילדער אויף די הילעס פון זיינע ווערק וואָס האָבן זיך געפּינען אין מיין ביבליאָטעק; איך האָב אים גע־ דענקט פון די אויפנאַמעס פאַר אים, דעם הויכן אַפיציר פון רויטן קרייץ, בעת ער איז אָנהייב מילחמה געקומען קיין וואַרשע און מיך געזוכט אין דער היים. דעמאָלט האָב איך — אַ יינגל — זיך געשעמט צו באַווייזן

פֿאַר אים ווי זיין איבערזעצער און האָב מיך אויסבאַהאַלטן פֿאַר אים. איצט אָבער האָב איך זיך אָנגענומען מיט מוט און מיט אַ האַרצקלאַפּן זיך אָפּגעשטעלט פֿאַר זיין טישל.

— איך בין טורקאָוו, אייער איבערזעצער אויף ייִדיש, טורקאָוו פון וואַרשע...

ער האָט געקוקט אויף מיר מיט אַ פֿאַרלאָשענעם בליק און, ווייזט אויס, גאַרנישט פֿאַרשטאַנען; בלויז אינסטינקטיוו האָט ער איבערגעחזרט מיט אַ הייזעריקער שטימע: „וואַרשאַוואַ“...

— איר געדענקט, אַלעקסאַנדער איוואָניטש, געבעטן ביי אייך אַ דערלויבעניש איבערצוזעצן אייער איינאַקטער „קלאָון“, איר דערמאָנט זיך: „קלאָון“...

עפעס האָט אַ בליץ געטון אין זיין פֿאַרלאָשענעם בליק, אַ פּונק פון ניכטערקייט האָט אַ שטראַל געטון פון אים. ער האָט אייניקע מאָל שטיל איבערגעחזרט: „קלאָון... קלאָון“... און גלייך ווי ער וואַלט זיך דער־מאַנט אין אַ וויכטיקער זאַך, שוין אויפן קול אויסגערופן: „יאַ פּליסאַל, יאַ פּליסאַל“!... דאָס איז געווען דאָס באַליבטע ווערטל פונעם אַלטן קלאָון, דער לייטמאַטיוו אין זיין פּערזענלעכער טראַגעדיע; מיטן דאָזיקן פֿאַר־קריפּלטן „יאַ פּרישאַל“ (איך בין געקומען) פּלעגט ער אַרויסלויפן אויף דער צירק־אַרענע און אַרויסרופן סאַלוון געלעכטער ביי די קינדער, פּלוצים איז דער קרענקלעכער שמייכל פֿאַרשווונדן פון קופּרינס פֿאַרחושכטן פּנים. טרערן האָבן זיך באַווויזן אין די פֿאַרשוואַלענע אויגן. שאַקלענדיק טרויע־ריק מיטן קאַפּ, האָט ער לאַנג געשוויגן און פּלוצים אויסגעקערעכצט.

— אַ יאַ אושאַל! (און איך בין אַוועק) — און שווער אַראַפּגעלאָזט דעם קאַפּ אויפן טיש.

איך בין שנעל אַרויס כאַפּן לופּט. אַ לאַנגע צייט האָט מיך פֿאַרפּאַלט זיין „און איך בין אַוועק“... סאַראַ האַרצרייסנדיקער ווייגעשריי האָט זיך געהערט אין די דאָזיקע דריי ווערטער. סאַראַ חרטה, ווייטיק און בענק־שאַפּט.

ווען איך האָב אין אַ צייט אַרום געלייענט, אַז קופּרין האָט זיך אומ־געקערט קיין רוסלאַנד, האָב איך מיך אויפּריכטיק געפּרייט פֿאַר אים. איך

האָב מיר פאַרגעשטעלט. אַז ער האָט באַטראַטן די רוסישע ערד מיט זיין
באַליבטן „יאַ פליסאַל“...

**

מיר האָבן זיך גראַד געפינען אין מעץ, וווּ ס'איז אָנגעקומען אַ טעג
לעגראַמע פון וואַרשע וועגן אונדזער טאַכטערס קראַנקייט. ס'איז באַ-
שטימט געוואָרן, אַז אידאָ זאָל תיכף אָפּפאַרן אַ היים, און אידן בין גע-
קומען אַ קורצע צייט שפעטער, נאָכן פאַרענדיקן דעם טורניר.

קאָוונע — די ינגערע שוועסטער פון ווילנע

וואַרשע האָט מיך אַלע יאָרן געצויגן און געשראַקן. פון איין זייט:
היים, מישפּחה, פריינד, מעגלעכקייטן פאַר קינסטלערישן אויסלעבן זיך,
פון דער אַנדערער; וועגעטאַציע, דאגות־פרנסה.

פאַר דער צייט פון מיין אָפוועזנהייט זענען אין וואַרשע געמאַכט גע-
וואָרן דערפאַלגרייכע טעאַטער־פרוּוון; געווען אַ ריי געלונגענע פרעמיערעס
פון די „ווילנער“; מיין ברודער יאַנאַס, וואָס איז געווען דער איניציאַטאָר
און אַרגאַניזירער פונעם ערשטן ייִדישן געזעלשאַפטלעכן טעאַטער אין
קראַקע, האָט אויך געשאַפן אַן ענלעכע איניציאַטיוו אין וואַרשע און גע-
געבן אייניקע אינטערעסאַנטע פאַרשטעלונגען; אינעם ייִדישן טעאַטער
האָט זיך באַוווּזן אַ נייער קינסטלערישער כוח, דער יונגער יעקב ראַטבוים,
וואָס האָט געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט פון זיינע ערשטע טריט
ווי אַ זעלבסטענדיקער רעזשיסער; קינסטלערישע דערגרייכונגען האָט
געהאַט צו פאַרצייכענען דאָס „יונג־טעאַטער“. ס'זענען געווען אינטערע-
סאַנטע רעווי־פּראַגראַמען פון בראַדערזאָן און נאָזשיק; ס'האָבן זיך אויס-
געפורעמט אייניקע יונגע אַקטיאָרישע כוחות, ווי אסתר גאַלדנבערג, מאַנס-
דאָרף, הירשפעלד, קורלענדער, ליכט, מעלניק, בירנבוים, פּאַטאַשינסקי;
אין דער רעווי — אַלאַ לילית, ראָזאַ גאַזעל, לאַלאַ פּאַלמאַן, מנשה אָפּענ-

היים. — געווען אלץ אויף צו שאפן אַ קינסטלעריש טעאטער פון אלע זשאנערס, נאָר — עפעס האָט דאָך געפעלט!
 אַט דער סודותדיקער „עפעס“ וואָס די קליגסטע קעפּ פון אונדזער געזעלשאַפט האָבן אים נישט געקאָנט דעפינירן.
 זאָל עס זיין די גלייכגילטיקייט פון עולם? — פלעגן דאָך זיין סע-זאָנען מיט גלענצנדיקע מאַטעריעלע רעזולטאַטן. אויך דער פרעסע האָט מען אין דעם פרט נישט געקאָנט מאַכן קיין פאַרוורפן — זי פלעגט שענ-קען די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט אלע פּאָזיטיווע דערשיינונגען אינעם ייִדישן טעאטער. אמת, זי האָט אין דער זעלבער צייט געשטערט, שענקענדיק די זעלבע אויפמערקזאַמקייט די פאַרשידנסטע שונד-אַקטיאָרן וואָס האָבן זיך געמערט ווי שוואַמען נאָך אַ רעגן.
 ווירזשע איז דאָך געלעגן די שולד, וווּ איז געווען פאַרבאָרגן דער דאָזיקער „עפעס“?

איך גלייב, אַז טאַקע אין די אַקטיאָרישע רייען גופא און דער עיקר אין דער הינטערקוליטן-פּאָליטיקעריי פונעם אַרטיסטן-פּאַראַיאַן, וואָס פלעגט, אַנשטאַט צו צעמענטירן די אַקטיאָרישע רייען, פאַרטיילן זיי אין קליקעס, אַנטאַגאַניסטישע גרופּעס און יחידים.
 אויב אין אַמעריקע האָט זיך דאָס ייִדישע טעאטער געקייקלט באַרג-אַראָפּ צוליבן פאַראומרייניקן די ייִדישע שפּראַך מיט אַמעריקאַניזמען, זשאַרגאַניזירנדיק זי און אַרויסרופנדיק במילא גרינגשעצונג צו איר מצד דער יוגנט — האָט אין פּוילן, וווּ די שפּראַך איז בדרך-כלל געוואָרן באַ-וווסטזיניק קולטיווירט, גורם געווען צו דער ירידה די פאַראַיאַן-פּאָליטיק, וואָס האָט פערמענטירט די רייען פון די ייִדישע אַקטיאָרן.
 אַט לייענען מיר אין די „ליטעראַרישע בלעטער“ פון 11טן מערץ 1932 אַזאָ אויפרוּף:

ב א ד ע נ ק ט ז י ך ! (צו דעם ברודערקאַמף אין דער ייִדישער אַרטיסטן-מישפּחה אין וואַרשע).
 נינט עטלעכע חדשים געדויערט דער העפטיקער קאַמף וואָס האָט זיך צעפלאַקערט אין דער ייִדישער אַרטיסטן-מישפּחה. — די לעצטע טעג איז דער קאַמף צווישן די אַרטיסטן אַריבער אין אַ גייער פּאַזע; פעטש, רעוואָלוציען, שווערע דראָונגען, מיטלען וואָס

קאָנען דערפֿירן דער רוח ווייסט ווױהין. די ייִדישע געזעלשאַפֿט, די ייִדישע פרעסע האָט דאָס פֿולע רעכט צו פּאָדערן ביי ביידע צדדים: באַדענקט זיך! מאַכט נישט צושפּאַט און צושאַנד דעם ייִדישן אַר-טיסט און דאָס ייִדישע טעאַטער! מאַכט אַ סוף צום ברודער־קאַמף!".

אַנטרעפּנדיק אַזאַ אַטמאָספּער איז מען במילא געוואָרן אָפּהענטיק. די דאָזיקע "קאַמפּן" און הינטערקוליסן־פּאָליטיק האָבן מיך פֿון תּמיד אָן געעקלט. איך האָב מיך אויך דאָס מאָל געהאַלטן ווייט דערפֿון און אויף גיך איינרעפּעטירט אַ דרייפּערזאַניקע פּיעסע, "דער איינציקער מענטש", וואָס מיין ברודער יצחק האָט אָנגעשריבן פֿאַר מיר. יצחק איז געווען דער הויפּטצושטעלער פֿון קאַמעראַלע פּיעסן מיט אַנטשפּרעכיקע ראָלן פֿאַר מיינע טורנייען מיט אידאָ קאַמינסקאַ. "דער איינציקער מענטש" איז שוין געווען געשריבן ספּעציעל פֿאַר מיר מיט אַ פּרויענראַל פֿאַר דער יונגער אַקטריסע ראָמאַ לערער, די שפּעטערדיקע פּרוי פֿון קורט קאַטש, און פֿאַר נאָך איין מאָן, וועלכן ער אַליין, מיין ברודער יצחק האָט געשפּילט.

דער דאָזיקער טורניי האָט זיך מיט גאַרנישט אויסגעצייכנט, אַפּילו נישט מיטן געוויינטלעכן מאַטעריעלן דערפּאַלג, וואָס פּלעגט באַגלייטן אונדזערע פּראָווינץ־אויפּטריטן. איך האָב מיך אָנגעכאַפּט אָן אַ נישט־געלונגענעם פּרוו פֿון אַ ספּאַראַדישער אויפּפירונג אין וואַרשעווער "עלי־זעם" פֿון טאַלסטאָיאַר־שטשעגלאָוס "ראַספּוטין". די טרופּע איז געוואָרן גיך צונויפּגעשטעלט פֿונעם אימפּרעסאַריאַ יאַנקעלע דאַנציקער, וואָס האָט מיר פּאַרגעלייגט אויפּצוטרעטן מיט איר. אַזוי ווי אַלץ אין דעם דאָזיקן פּרוו איז געווען צופּעליק, איז אויך געווען צופּעליק דער אויסוואַל פֿון דער פּיעסע, דער שוואַכקאַנסטרוקטער, כלומרשט־סענסאַציאָנעלער סצע־נישער רעפּאַרטאַזש.

די דאָזיקע פּאַרשטעלונג האָט נישט פּאַרגעשטעלט מיט זיך קיין שום דערגרייכונג, אַ חוץ אָן אָנגענעמע צוואַמענאַרבעט מיט אַ יונגער אַקטריסע וואָס האָט אין איר אַנטיילגענומען: רחל האַלצער.

די צווישנצייט פֿון ביידע וועלט־מילחמות האָט אַרויסגעגעבן אַ שיי-נעם בוקעט פֿון יונגע טאַלענטירטע אַקטריסעס, וואָס האָבן באַשיינט דאָס ייִדישע טעאַטער און אַריינגעבראַכט אין אים פּרישקייט, קולטור און באַצונג.

במשך פון דער דאזיקער תקופה איז מיר אויסגעקומען צו שפילן מיט די בעסטע פון זיי און איך טראג אין הארצן א טיפן סענטימענט צו דער דאזיקער גענעראציע פון נייע טאלענטן, וואס אייניקע האבן געקאנט מאכן קאריערע אויף דער פוילישער בינע און פון דעסטוועגן זיך איינגעשפאנט אינעם שווערן וואגן פון יידישן טעאטער.

אזוי איז מיר אויסגעקומען אינעם אנהייב פון די צוואנציקער יארן צו שפילן מיט קלארא סעגאלאוויטש, באַלד דערנאך מיט דיאנא בלומענ-פעלד, דינה האלפערן, רחל האלצער, מאלי פיקוס און די לעצטע יארן, ערב מילחמה אויסברוך, מיט עני ליטאן, געווען נאך אַ טאלענטירטע אַקטריסע, דאָראַ פּאַקעל פון „יונג־טעאָטער“, וואָס האָט זיך געהאַט באַטייליקט ווי אַ סטאַטיסטין אין מיין „גלאַקנצער פון נאַט־דאַם“. אין דער צייט פון איר אויפבלי איז מיר נישט אויסגעקומען מיט איר צו שפילן, זי האָט אָבער געצויגן מיין אויפמערקזאמקייט מיט אייניקע שיינע לייסטונגען אינעם דערמאָנטן טעאָטער.

ווי געזאגט האָט מיר די אויפפירונג פון „ראַספּוטיין“ געגעבן די גע-לעגנהייט פון צוזאַמענאַרבעט מיט רחל האַלצער.

אַ טאַכטער פון אַ פּראָלעטאַרישער פּאַמיליע, — איר פּאַטער, איינער פון די גרינדער פון דער קראַקעווער ייִדישער סאַציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי, — האָט זי פון קינדווייז אָן איינגעזאָפּט אין זיך די צוגעבונדנ-קייט צום אַרבעטער־קלאַס און איז מיט דער צייט געוואָרן איינע פון די פּאָפּולערסטע חברים פון „בונד“. צוגלייך מיט יעקב ווייסליץ איז זי געוואָרן דאָרט פּאַרעכנט פּאַר אַן אייגענעם מענטש. זעלטן עס פּלעגט פּאַרקומען אַ פּייערלעכקייט אָדער עפּנטלעכער אַקט פון דער דאָזיקער פּאַרטיי, אין וועלכער רחל האַלצער זאָל נישט אָנטיילנעמען. באַזונדער אַ גלענצנדיקע דיקציע און אַ זעלטענעם טעמבער פון דער שטימ, — האָט זי אויף אַ געשולטן אופן זיך דערמיט באַנוצט. זי איז געווען די געשווירע-נע רעציטאַטאָרין פון פּראָלעטאַרישער פּאַעזיע און באַמבאַסטישן מאָנאָ-לאַג וואָס איז דאָן געווען אין דער מאָדע.

רחל האַלצער האָט באַקומען איר אַלגעמיינע־און טעאָטער־אויסביל-דונג אין דער פּוילישער שפּראַך, אין וועלכער זי האָט אויך אָנגעהויבן צו

שפילן. צום יידישן טעאטער איז זי געוואָרן צוגעצויגן דורך מיין ברודער יאַנאַס. פון דעמאָלט אָן איז זי שוין פאַרבליבן אַ יידישע אַקטריסע-רעצי-טאַטאַרין. נאָך יאַנאַסעס סעזאָן מיטן געזעלשאַפטלעכן טעאטער אין קראָ-קע, האָט זי מיטגעמאַכט די געוויינטלעכע וואַנדערונגען פון אַ יידישן אַק-טיאָר, פון טרופּע צו טרופּע, פון שטאַט צו שטאַט, געשפּילט מיט די „וויל-נער“, מיט מאַרעווסקי, פּאַטאַצקאָ, גראַנאַך, קאַטש, באַראַטאָו און אַנ-דערע גאַטראַליאַרן פּונעם בעסערן יידישן טעאטער.

און אַט האָט האַלצער אַ בליץ געטון אין דער ראָל פון דער רוסישער זעלבסטטהערשערין אין „ראַספּוטין“ און — אויב ס'איז געווען עפעס פּאַ-זיטיווס אין דער דאָזיקער פּאַרשטעלונג — איז עס קודם-כל געווען די געשטאַלט פון דער צאַרין און איר אינטערפרעטאַציע.

נאָך אונדזער דעמאָלטיקן צוזאַמענשפּיל אין „עליזעום“ איז מיר שפּע-טער נאָך אויסגעקומען צו שפּילן אייניקע מאָל מיט איר. איך האָב געהאַט די סאַטיספּאַקציע צו זען, ווי די דאָזיקע אינטעליגענטע קינסטלערין איז געוואַקסן פון ראָל צו ראָל, ביז זי האָט געשאַפן איר אומפּאַרגעסלעכע געשטאַלט פון חיייה-שרהקע אין מיין אויפפירונג פון ז. שניאורס „נח פּאַנדרע“.

די מילחמה האָט צעריסן דעם דאָזיקן שיינעם בוקעט פון אונדזערע אַקטריסעס און פּונאַנדערגעוואַרפן די בלומען איבער פּאַרשידענע וועלט-טיילן; דיאַנאַ בלומענפעלד און דינה האַלפּערן אין אַמעריקע, רחל האַל-צער אין אויסטראַליע, עני ליטאַן אין אַרגענטינע. אַלע טיילן זיי דעם גורל פון יידישן טעאטער: קינסטלערישע וועגעטאַציע.

**

אין דער צייט וואָס איך האָב געשפּילט „ראַספּוטין“ איז אידאָ קאַ-מינסקאָ אויפגעטראָטן אין וואַרשעווער ליטעראַטן-פּאַראַיין אין אַן אַר-גינעלער פּיעסע פון דער פּוילישער שרייבערין מאַראַזאָוויטש-שטשעפּקאָוו-סקאָ „מיר פּרויען“. די פּיעסע איז לכתחילה געשפּילט געוואָרן אינעם פּוילישן אַוואַנגאַרד-טעאטער „רעדוטאַ“ און האָט זיך אויסגעצייכנט מיט דעם, וואָס עס האָבן אין איר אַנטיילגענומען נישט מער ווי דריי פּרויען.

הגם א גאנץ באנאלער דרייעק-סוזשעט. האט אבער די פיעסע געהאט א גלענצנדיקן דיאלאג, „גוטע“ ראָלן פאַר דריי אַקטריסעס און געהאַלטן דעם עולם אין שפּאַנונג במשך די דריי אַקטן. מיר האָבן געאַרבעט גלייכ-צייטיק אויף צוויי פּראָנטן און, נישט געקוקט אויף דער גרויסער אַב-שטרענגונג, געמוזט כּסדר שרייבן נייע וועקסלען, כּדי אויסצוקויפּן די אַלטע.

מיט דער פּיעסע „מיר פּרויען“ בינדט מיך אַן אינטערעסאַנטער בריוו-אויסטויש מיט איר מחברין, מאַריאַ מאַראַזאָוויטש-שטעפּקאָוסקאַ-אַנפירנדיק בעת די מילחמה-יאָרן מיט אַ דראַמאָרייז ביי דער שלום-עליכע-ביבליאָטעק אין בראַזיל, האָב איך באַאַרבעט די דערמאַנטע פּיעסע, צוגעפאַסט זי צו די לאַקאַלע באַדינגונגען און פּאַדערונגען פּון דער צייט און זי אויפגעפירט מיט מיין פּרוי ראַזאַ, אידאַ שאַפּראַן-גאַמעז און אידאַ קאַמענעצקי — דריי גלענצנדיקע אַקטריסעס-אַמאַטאָרינס.

ווי תמיד אין מיין טעאַטער-טעטיקייט, האָב איך אויך אין בראַזיל אַפּגעהיט די רעכט פונעם מחבר, אויפגעזוכט דער מאַראַזאָוויטשעס אַד-רעס אין פּוילן און, אַנשטאַט געלט, איר צוגעשיקט פּעקלעך קאַווע. איך האָב פּון איר באַקומען אַ ביז גאַר רירנדיקן בריוו, אין וועלכן זי באַקלאַגט זיך אויף דער קריטישער לאַגע פּון מחברים, וואָס ווערן אויסגענוצט פּון נישט-ערלעכע טעאַטער-דירעקטאָרן און זי באַווונדערט, וואָס אין ווייטן בראַזיל האָט זיך געפּינען אַ טעאַטער-מענטש מיט באַציונג צום מחבר און צו זיין אַרבעט. די דאָזיקע טאַנטיעמע פּון „תּוצרת בראַזיל“ האָט געהאַט פאַר איר מער ווערט פּון יעדער וואַלוטע...

אין דער צייט פּון אונדזערע אויפּטריטן אין וואַרשע האָט זיך דאָרט געפּינען די אַמעריקאַנער אַקטריסע צילי אַדלער, פּון איין זייט האָבן מיר באַווונדערט איר גרויסן טאַלענט און פּון דער צווייטער באַדויערט, וואָס ער געפּינט נישט פאַר זיך קיין תּיקון צוליבן ביליקן מעלאַדראַמאַטישן רעפּערטואַר.

ווען זי האָט געגעבן קאַנצערט אין די „גרינע פעלדער“ האָט דער זאָל געפּוסטעוועט. דאָס מוסר-זאָגן און פאַרווורפּן פּון דער פרעסע האָט וויי-ניק געהאַלפּן. דאָס קאַמערציעלע טעאַטער האָט שנעל געביטן די סחורה

און די פארשידענע „מאמעס“ און „הערצער“ האבן אנגעהויבן צו „ציען“. מיר פלעגן אפט פארברענגען מיט דער קלוגער צילי אדלער און איר מאן. איך האב אין איר געזען די פארקערפערונג פונעם יידישן טעאטער און זיינע אנטוויקלונג־עטאפן, אנהייבנדיק מיט דער טראדיציע פון איר גרויסן טאטן, יעקב אדלער, ביז מאַריס שוואַרצס קונסט־טעאטער. דער סך־הכל איז געווען אַ טרויעריקער: גלאַריע־רייכע פאַרגאַנגענהייט, טרויע־ריקע קעגנוואַרט און האַפענונגלאַזע צוקונפט.

די באַמבאַסטישע אויפֿרופֿן און פייערלעכע דעקלאַראַציעס זענען גע־ווען נישט מער ווי חלשות־טראַפֿן פֿאַר באַנקעטן. דער אמת איז ווייט נישט געווען אַפטימיסטיש. אַזוי ביי אונדז אין אייראָפּע, אַזוי אין אַמע־ריקע.

**

ביי אַ צופֿעליקן געשפרעך מיט מיין פֿריינד שלמה מענדעלסאָן, וואָס פֿלעגט תמיד נעמען אַ נאָענטן אַנטייל אין מיינע ראַנגלענישן, איז אויפֿ־געשווומען דער געדאַנק פֿון אַ יוביליי פֿון מיין פֿופֿציגאַריקער אַרטיסטי־שער טעטיקייט.

מענדעלסאָן האָט גענומען אויף זיך די איניציאַטיוו און די אַרגאַני־זאַציע פֿון אַזאַ „פייערלעכקייט“, וואָס וואָלט מיך געקאָנט אַרויסשלעפֿן פֿון דער שווערער מאַטעריעלער לאַגע און צוטראַגן אַ ביסל דערמוטיקונג, אין וועלכער יעדער קינסטלער נייטיקט זיך שטאַרק.

דער ענערגישער מענדעלסאָן האָט באַוויון אין אַ קורצער צייט צו שאַפֿן אַ רעפֿרעזענטאַטיוון יוביליקאַמיטעט, מאַכן אַ שטאַרקע פֿראַפּאָגאַנדע און צושיקן מודעות איבער דער ייִדישער וועלט וועגן דער „גרויסער גע־שעעניש“.

און אַט קומט פֿאַר אין קאַמינסקיס טעאָטער אַ פייערלעכער אַקט מיטן אַנטייל פֿון אַרטיסטן פֿון אַלע וואַרשעווער טעאָטערס. איך באַקום טעלעגראַמעס, באַגריסונגען, בלומען; ס'ווערן געהאַלטן וואַרעמע רעדעס. איך ענטפֿער, אַ געריטרער, צעשיק דאַנקבריוו דורך דער פרעסע און — ס'איז פֿאַרבליבן קאַלעמוטנע אויפֿן האַרצן.

פֿאַר אונדזערע נאָענטע איז געווען קלאַר, אַז דער דאָזיקער יוביליי

איז געווען „ארויסגערופן“ אויף אַ קינסטלעכן אופן. די דאָטע פופצן יאָר איז דאָך נישט קיין דאָטע אויף צו פראָווען יובילייען. האָט מען געמוזט קנייפן די באַק, די פאַרב זאָל שטיין, אָנהאַלטן פאַסאַן און אַרויספאַרן מיט אַ יובל־טורניי איבער דער פראָווינץ.

מיין צוואַנציק־יאָריקער טעאַטער־יוביליי, וואָס איז פאַרגעקומען אין 1936 אין מעקסיקע, איז געווען אַ סך אימפּאַזאַנטער און יום־טובֿדיקער. ס'איז געווען די ערשטע יובל־פיי־ערונג פון אַ ייִדישן קינסטלער אינעם לאַנד פון די אַצטעקן. בעת אין וואַרשע פלעגן יעדע פאַר וואָכן פאַרקומען ענ־לעכע יום־טובֿים. אגב, דעם מעקסיקאַנער יובל האָט אויך אַרגאַניזירט מיינער אַ שול־חבר, סאַלאַמאָן קאַהאַן, און אַנגעזעענער געזעלשאַפטלעכער און קולטור־טוער אינעם ווייטן מעקסיקע.

נאָכן יוביליי־טורניי האָב איך אָנגעהויבן וואַנדערן פון איין טרופע צו דער אַנדערער ווי אַ גאַסטשפּילער. לכתחילה ביי די „ווילנער“ אין לאַדזש מיט מיין אויסגעפרוּווטן „אַקל מאָזעס“.

זינט דעם יאָר 1921, ווען איך בין צוזאַמען מיט אידאָ קאַמינסקאָ אויפגעטראָטן ביי די ווילנער אין וואַרשע, אין „אייפּערזוכט“ און „גאַט פון נקמה“, איז דאָס געווען מיין צווייטע צוזאַמענאַרבעט מיט מ. מאָזאַ, דעם דירעקטאָר פון דעם טעאַטער. מאָזאַ איז דאָן שוין געווען דער איינ־ציקער ווילנער אין דער „ווילנער טרופע“, איינער פון די מיטגרינדער פון „פּאַדאָ“, וואָס איז פאַרבליבן געטריי דעם טעאַטער ביזן סוף פון זיין לעבן. די איבעריקע — געוועזענע אַבסאָלווענטן פון דער הערמאַן־סטודיע, מיט ווייסליצן בראַש — זענען נישט געווען קיין ווילנער. דאָ האָבן זיך געפינען אַקטיאָרן נישט נאָר פון פאַרשידענע פּוילישע שטעט, נאָר אַפילו אַ רומענערין, אסתר גאַלדענבערג, וואָס איז נאָכגעפאַרן די „ווילנער“ פון קעשענעוו און שוין פאַרבליבן אַ „ווילנערין“ ביזן סוף פון איר יונג־פאַרשניטן לעבן אין וואַרשעווער געטאָ.

נאָך די „ווילנער“ בין איך אויפגעטראָטן מיטן „גלאָקנציער“ אין ביאָ־ליסטאַק מיט אַן אַרטיקער טרופע, אַנגעפירט פון גרינהויז און ווייסהאַף, אַ חוץ דער דאָזיקער גרויסער אויפפירונג פון מיין געשפּילטן רעפּערטואַר, האָב איך מיך דאָרט אַפגעפּרישט מיט צוויי נייע פּיעסן: „קאַמף און פאַר־

ראט" פון אָסיפ דימאָוו און „ד"ר לעווי" פון מאַיקל גאַלד. אגב, די לעצטע האָב איך באַקומען במתנה פונעם אַמעריקאַנער אַקטיאָר דזשוליס נאַטאַנ-סאָן, וואָס האָט דאָן גאַסטראָלירט אין פּוילן. אַ זעלטענער זשעסט אין דער אַקטיאָרישער פּראָפּעסיע!

די דערמאָנטע צוויי פּיעסן זענען פאַרבליבן אַ לענגערע צייט אין מייך רעפּערטואַר און פּלעגן מיר דערמאָנען אָן דער יונגער, חנעוודיקער רייזל ליבראַווסקאַ, וואָס האָט אין זיי געשפּילט די הויפּטראָלן. רייזל ליבראַווסקאַ האָט זיך אויך אויסגעצייכנט ביי דער זייט פון דינה האַלפּערן און רחל האַלצער אינעם גרויסן וואַרשעווער סעזאָן פון יאָר 1936. זי איז שוין דאָן געווען די פּרוי פון מאַקס באַזשיק און די מוטער פון דער קליינער זיסעלע, וואָס איך פּלעג זי רופן אין נוסח גאַרדין: „זיסל קרוינעס“.

מיט די זעלבע פאַרשטעלונגען האָבן מיר באַזוכט גראַדנע און איך האָב באַדויערט, וואָס איך קאָן נישט פאַרבלייבן קיין לענגערע צייט מיט דער סימפּאַטישער ביאָליסטאַקער טרופּע.

קיין וואַרשע האָבן מיר גערופּן, ווי מיר האָט זיך אויסגעוויזן, וויכ-טיקע פּלענער, וואָס זענען רייף געוואָרן צו ווערן רעאַליזירט.

**

דאָס טעאַטער, וואָס איך האָב נאָך פאַרטראַכט זייענדיק ביי די „ווילנער“, האָט זיך געזאָלט רופן „פּאַקט“, פאַראייניקטע אַקטיאָרן.

די עקזיסטירנדיקע סרופּעס זענען געוויינטלעך באַשטאַנען פון איין „שטערן“, אַרומגערינגלט מיט „אַנסאַמבל-אַקטיאָרן“, שאַפּנדיק, אַזוי אַרום, שטאַרקע קאָנטראַסטן אין שפּילן. אַפּט מאַל פּלעגן דאָס זיין פאַרשטעלונג-גען, וואָס די „אַנסאַמבלען“ פּלעגן שטערן דעם גוטן אַקטיאָר זיך צו אַנט-פּלעקן אין זיין גאַנצער גרויס און במילא פאַרמינערן זיין לייסטונג-פּע-קייט. פאַרוואָס זשע זאָלן זיך נישט צונויפּנעמען אונדויערע בעסטע אַקטיאָרן און שאַפּן אַ באַמת רעפּרעזענטאַטיוו טעאַטער, אַ פאַרמעסט פון כּוחות; אַ פאַרמעסט, וואָס אינספּירירט און וועקט קינסטלערישע אַמביציע? דער דעוויז „פּאַקט“ האָט באַדאַרפט זיין: נישטאָ קיין קליינע ראָלן, אַלע ראָלן זענען גרויס, ווען זיי ווערן געשפּילט דורך גוטע אַקטיאָרן. דער גאַסט-

ראלן-סיסטעם איז דער קברן פון טעאטער; לאַמיר אויפלעבן דאָס טעאטער פון אַקטיאָר, אַן וועלכן טעאטער איז נישט קיין טעאטער. לאַמיר באַפרייען דאָס טעאטער פון דער קאָמערציעלער השפעה און אומקערן אים זיין בכבודיקע שליחות וואָס איז געוואָרן פראָפאָגירט און פאַרשוועכט.

איך האָב פאַרטראַכט אַ פאַראייניקונג פון די בעסטע ייִדישע אַקטיאָרן, וואָס האָבן זיך דאָן געפינען אין לאַנד: אידאָ קאַמינסקאָ, לידיאַ פאַטאַצקאָ, געניאַ שליט, קלאַראַ סעגאַלאַוויטש; מענער: מאָרעווסקי, סאַמ־בערג, קוטנער, זאַסלאַווסקי, אַלעקס שטיין און איד.

דער שדכן אינעם דאָזיקן זיווג האָט באַדאַרפט זיין דודל העלפּמאַן, וועלכן איך האָב צוגעשיקט פון וועג אינסטרומענטן מיט וועמען צו פאַר־האַנדלען.

אומקערנדיק זיך פון טורניי קיין וואַרשע, זענען מיר שוין צוגעטראָטן צו קאַנקרעטע, פּערזענלעכע פאַרהאַנדלונגען. אידאָ קאַמינסקאָ און לידיאַ פאַטאַצקאָ זענען געווען פאַרבינדן מיט זייערע טרופּעס און האָבן דערייַ בער נישט געקאָנט גענומען ווערן אין אַכט פאַר דער נייער איניציאַטיוו.

ס'איז פאַרגעקומען די ערשטע באַגעגעניש פון די פאַראיינטערעסירטע אַקטיאָרן: סאַמבערג, מאָרעווסקי, זאַסלאַווסקי, אַלעקס שטיין און איד. די פאַרזאַמלונג איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין זאַסלאַווסקיס אַ קליינעם האַטעל־צימער און האָט זיך פאַרצויגן ביז פאַרטאָג. מיר זענען זיך צע־גאַנגען מיט גאַרנישט.

מיר איז דאָן קלאַר געוואָרן, אַז ווי טאַלענטירט דער אַקטיאָר זאָל נישט זיין, קאָן ער זיך איינגלידערן אין אַ קינסטלערישן קאַלעקטיוו נאָר דאָן, ווען ער באַזיצט די געהעריקע צוגרייטונג, געזעלשאַפּטלעכע אַחריות און דער עיקר — ליבע צום טעאטער. אונדזערע חברים האָבן קודם־כל ליב געהאַט זיך אין טעאטער און געווען בלינד אין זייער עגאָצענטריש־קייט צו אַלץ און צו אַלעמען. ס'האַט זיך אָנגעהויבן פון „און וואָס וועל איך דאָרט טאָן? — ווער וועט דאָס מיר באַשטימען ראלן? — וואָס הייסט, איך גלייך מיט אים? — ווען איך שפּיל אַ הויפּטראָל וויל איך זיין אַנאָנסירט גרויס“... סטערעאָטיפּישע אַקטיאָרישע טענות פון אַלטן ייִדישן טעאטער.

די איבערגעריסענע תקופה

גאר אין גיכן האט זיך אונדזער אסיפה צעטיילט אין צווייען: די ערשטע גרופע: זאסלאווסקי מיט סאמבערגן און די צווייטע: מארעווסקי, שטיין און איד. פון איין זייט — אקטיארן וואס שטעקן נאך אינעם אלטן יידישן טעאטער, פון דער צווייטער — צילבאווסטע וואס ווילן אים רע-פארמירן. צוויי קעגנעזעצטע פאלוסן. האט זיך ארויסגעוויזן אז דער שידוך איז נישט קיין פאסיקער.

דאס גייע טעאטער מוז געשאפן ווערן פון גייע מענטש. יענע אסיפה האט אונדז אן איבעריק מאל באשטעטיקט די דאזיקע אקסיאמע. ס'איז געווען פיינלעך, וואס אזעלכע אנגעזעענע אקטיארן קאנען זיך נישט פאר-אייניקן, ווייל צו א פאראייניקונג איז נייטיק א געמיינזאמע שפראך, אדער, לכל הפחות, א פארלאנג זי צו געפינען. מיר זענען זיך צעגאנגען מיט גארנישט.

אין גיכן איז אנטשטאנען דער „פאקט“. נישט האבנדיק לכתחילה קיין סטאבילן בנין האט דאס טעאטער געמוזט טראגן א באוועגלעכע כא-ראקטער. אין מערץ איז ארויס דער ערשטער אָנאַנס:

נאמטשפילן פון פאראייניקטע אקטיארן „ פ א ק ט ״

אונטער דער אָנפירונג פון זיגמונט טורקאוו און אלעקס שטיין. אין די הויפטראָלן: אברהם מאָרעווסקי, קלאַראַ סעגאלאָוויטש, געניאָ שליט, זיגמונט טורקאוו און אלעקס שטיין.

דער נאָענטסטער רעפערטואַר (נייע אויפפירונגען): א. נירוא — „פאָרקויפטע נשמות“; מ. גאַלד: „ד“ר לעווי“; אַלטער קאַצינע; „אין קריזיס“; אַלסבערג און האָזע: „אויספאַרשונג“.

באַנניונגען: אַסיפ דימאָוו: „דער זינגער פון זיין טרויער“; ש. אַנ־סקי: „דיבוק“; אַלטער קאַצינע: „דוכוס“.

רעזשיסערן: זיגמונט טורקאוו, אברהם מאָרעווסקי, מנחם רובין, אלעקס שטיין; פאַרשטייער פון דער טרופע: דוד העלפמאַן.

ערשטע אויפפירונג: אין לאָדזשער „סקאַלאַ“ טעאטער.

ווי ס'איז צו זען, געפינט זיך צווישן די רעזשיסערן אויך מנחם רו-
בין, וואָס האָט, נאָכן אומקערן זיך פון רוסלאַנד, אַרויסגערופן סענסאַציע
מיט זיינע אויפפירונגען, וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פון דאָרט. זיין „גרוי-
סער געווינס“, לויט שלום-עליכמען, האָט ממש גענומען וואַרשע מיט שטור-
רעם צוליב דער נייקייט פון פאַרעם, רייכקייט פון אויסשטאַטונג און הער-
לעכער מוזיק. ווען רובין האָט זיך דערוווסט, אַז מיר זוכן אַ פיעסע אין
וועלכער מיר אַלע זאָלן האָבן אַנטשפרעכיקע ראָלן, האָט ער אונדז פאַר-
געלייגט „די פאַרקויפטע נשמות“, אַ שאַרפע געזעלשאַפטלעכע סאַטירע,
וואָס איז אין רוסלאַנד געשפילט געוואָרן מיט דערפאַלג. ביי דער געלעג-
הייט האָט ער אַליין איבערגענומען די רעזשי פון דער פאַרשטעלונג.

פאַרן אָפּפאַרן פון וואַרשע איז אין אונדזער דירה געפראַוועט געוואָרן
אַ פייערלעכער באַנקעט, אין וועלכן ס'האַבן זיך באַטייליקט אַרטיסטן,
שרייבער, זשורנאַליסטן. אַלע האָבן געלייגט גרויסע האַפּענונגען אויף אונ-
דזער פאַראייניקונג, מ'האַט אונדז צוגעזאָגט צו זאָרגן וועגן אַ סטאַבילן
טעאַטער אין וואַרשע, די שטימונג איז געווען אַ געהויבענע. חברה האָי
זיך צעזונגען, צעטאַנצט.

אַלטער קאַציונע האָט זיך דערקלערט אַלעמען אין ליבע, דער עיקר
אונדזערע אַקטריסעס. ער האָט באַדויערט, וואָס מיר האָבן נישט קיין
גרעסערן פרויען-אַנסאַמבל, געהאַט טענות צו מחברים וואָס שרייבן פיעסן
מיט אַ סך מענער און פאַרזעען די פרויען. צום סוף האָט ער געטון אַ
פייערלעכן נדר אַנצושרייבן אַ פיעסע פאַר בלויו פרויען, אַן איין מאָן.
— און טוט אים עפעס!

איציק מאַנגער האָט אימפראַוויזירט גראַמען און געזונגען בעסאַראַ-
בער מאַטיוון און דאַינעס. נאָך יעדן ניגון — אַ כּוּס: פאַרן דערפאַלג פון
„פאַקט“ — אַ כּוּס, פאַר יעדן פון אונדז באַזונדער — אַ כּוּס. אַ פאַקט
איז געווען אַז ער איז שוין פאַרבליבן נעכטיקן ביי אונדז...

ווייזט אויס, אַז דער „פאַקט“ איז געקומען אויף דער וועלט אין „נישט
קיין מזלדיקער“ שעה, ווי ס'האַט זיך אויסגעדיקט דער פּילאָזאָפּירנדי-
קער דירעקטאָר פון לאַדזשער „סקאַלאַ“ טעאַטער, אַן אייגנטימער פון אַ
קאַפערוויז און אייער-סוחר.

— וואָס קומט מיר אַרויס — פאַקט-שמאַקט, אַז דאָס ביסעלע מזל איז נישטאָ...

דער שלימזל האָט זיך אָנגעהויבן באלד אינעם טאָג פון אונדזער פייערלעכן דעביוט. דער בר-מזלדיקער דירעקטאָר האָט געזוכט צו מאַכן געשעפט מיטן טעאַטער-בנין, ווי ער פלעגט עס טון מיט די אייער און האָט פאַרדונגען דאָס טעאַטער אינעם טאָג פון אונדזער פרעמיערע — פאַר אַ באַקסמעטש... דער מעטש האָט זיך געענדיקט צען אין אַוונט, לאַזנדיק וואַרטן דעם פאַרזאַמלטן עולם אין פאַיע פון טעאַטער, ביז די „נאַקאָוטס“ אויף דער בינע האָבן זיך פאַרענדיקט...

באַליידיקטע, אויפגערעגטע זענען מיר צוגעטראָטן צו דער פאַר-שטעלונג אָן דעם יום-טובדיקן פיבער, פון וועלכן די באַקסער האָבן אונדז באַרויבט. פון דער צווייטער זייט ראַמפע האָט זיך געפינען אַ נישט-זוויי-ניקער אויפגערעגטער און באַליידיקטער עולם, וועלכן מ'האַט געצווונגען אַזוי לאַנג צו וואַרטן אין דרויסן, קאַלטקייט פון זאַל האָט זיך באַגעגנט מיט קאַלטקייט פון דער בינע. שווער געווען אָנצובינדן קאַנטאַקט. מיר איז געווען קלאַר, אַז דעם „נאַקאָוט“ האָט באַקומען נישט דער באַזיגטער באַקסער, נאָר מיר מיט אונדזער טעאַטער. ס'איז געווען אַ טרויעריקער פאַקט, אָן גענדזנפּיסלעך...

די פאַר חדשים, וואָס מיר האָבן געשפּילט אין לאַדזש און אין אייני-קע פּראָווינצשטעט, האָבן אונדז גאַרנישט געגעבן, אַ חוץ דער פּריינדשאַפט מיט אַלעקס שטיין, איינעם פון די בעסטע חברים, האַרציקסטע מענטשן און טאַלענטירטע אַקטיאָרן, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו באַגעגענען אין ייִדישן טעאַטער.

צוויי אמתע ווילנער זענען זיי געווען, ער, אַלעקס, אַדער אַליאַשאַ, ווי מע פלעגט אים רופן, און זיין יונגערער ברודער יוסף, אַסקאַר מיטן פּסעוודאָנים קאַמען, וואָס באַטייט אויף רוסיש — שטיין. ביידע גלענצנ-דיקע אַקטיאָרן. קאַמען — קוועקזילבערדיק, דינאַמיש, אַלזייטיק, פלעגט שפּילן יונגע ייִנגלעך נישט ערגער פון מיטליאַריקע, צוגלייך מיט זקנים, אַן ערשטקלאַסיקער פּראָפעסיאָנאַל, וואָס פלעגט אין געוויסע ראָלן דער-גיין צו דער מדרגה פון אַ קינסטלער.

נימוני טורקא

צום ערשטן מאל האב איך אים געזען אין ווילנע אין אַ רוסישער אַפערעטע, ווו ער האט געזונגען און געטאַנצט נישט ערגער ווי ער האט געשפילט. אַ לעבנסלוסטיקער, גוטברודערישער, האט ער ליב געהאט צו לצעווען און צו קיבעצן. ער האט עס אָבער געטון גוטמוטיק, אָן בייזוויר-ליקייט, אָן גאַל. איז ער טאַקע געווען דער פון אַלעמען באַליבטער אַסקאַ.

ליידער איז אים באַשערט געווען אַ גרויס אומגליק. — גאַנגרענע פון אַ פּוס וואָס האט דערפירט צו אַמפּוטאַציע. די ידיעה פון זיין אַפּע-ראַציע האט מיך פאַרכאַפט אין אַרגענטינע. זי האט אויפגעטרייסלט דאָס גאַנצע יידישע אַקטיאָרנטום, נישט בלויז פון פּוילן, נאָר אויך מעבר-לים, ווו ער איז געווען באַקאַנט פון די גוטע אַפרופן פון אויסלענדישע אַקטיאָרן. זאָל דאָ צום שבת דערמאַנט ווערן די חברישע באַציונג פון אונדזערע אַק-טיאָרן, וואָס האָבן נישט געקאַרגט קיין הילף זייער אומגליקלעכן חבר בעת זיין אַפּעראַציע אין ווין, ווי אויך אין דער צייט פון זיין רעקאָנוואַ-לעסצען.

דער לעבנסלוסטיקער אַסקאַ האט זיך אָבער נישט איינגעבראַכן נאָך דער אַפּעראַציע, ווי מ'האט עס געקאַנט גלייבן. פאַרקערט, ער האט וויי-טער ממשיך געווען זיין אַקטיאָרישע אַרבעט, אויפטרעטנדיק אין ספּע-ציעלע ראָלן, אויף וועלכע ס'האט אים דערלויבט זיין קינסטלעכער פּוס און, דער עיקר, אין רעציטאַציעס. איבעריק צו זאָגן, אַז ער פלעגט באַ-קומען איינלאַדונגען פון אַלע עקן לאַנד און אויסלאַנד און האט זיך פאַר-וואַנדלט אין איינעם פון די פּאָפּולערסטע יידישע עסטראַדע-קינסטלער.

זיינע אויפטריטן האָבן נישט געטראָגן דעם כאַראַקטער פון סטאַטישן לייענען. דערויף איז קאַמען געווען צופיל אַקטיאָר. זיי האָבן פאַרגעשטעלט מיט זיך טעאַטער אין איין פּערזאָן, ווו פּאַעזיע איז געוואָרן אויסגעשפילט מיט סצענישע מיטלען, אַזוי ווי ער פלעגט עס טון מיט מאַנאַלאַגן און פּראַגמענטן פון זיינע ראָלן.

ווען איך האָב אַסקען ס'ערשטע מאל דערווען אַרויסקומען אויף דער עסטראַדע, נאָכשלעפּנדיק דעם קינסטלעכן פּוס, האָבן מיך טרערן אַנגע-הויבן ווערגן. ס'האט אַזוי ווייגעטון די עוולה, וואָס די נאַטור איז באַ-גאַנגען לגבי דעם ליבן חבר אונדזערן. אַסקאַ האט אונדז אָבער תיכף

באַווונגען מיט זיין ברייטן, לוסטיקן שמייכל, מיט דער געמיטלעכקייט וואָס האָט זיך געטראָגן פון אים און אָנגעשטעקט דעם זאָל. ס'איז געזעסן פאַר אונדז אונדזער אַלטער פּריילעכער, שעלמישער ליבלינג און געמאַכט פאַרגעסן אָן זיין מצב; מיר האָבן זיך געקאַטשעט פאַר געלעכטער פון זיינע פּריילעכע מאַנאַלאָגן און מיטגעפילט די ליידנדיקע העלדן, וואָס ער האָט אינטערפּרעטירט. דער עיקר — דאָס געפיל פון רחמנות איז פאַר-שוונדן, גלייך אַסקאַ וואָלט אַזוי געבוירן געוואָרן, מיט איין פּוס אַ היל-צערנעם. אין דעם איז באַשטאַנען דער סוד פון זיין ווילנקראַפּט, פון זיין לעבנלוסט און פון זיין טאַלענט.

זיין עלטערער ברודער אַלעקס — מיין מיטשולף צו דער אָנפירונג פון „פּאַקט“ — איז געווען דער היפּוך פון אים.

באַקענט האָב איך זיך מיט אים בעת די וואַרשעווער טריומפּן פון די „ווילנער“ אין „דיבוק“. ער האָט דאָן געשפּילט „חנן“, ביי דער זייט פון מרים אַרלעסקאַ „לאהן“, אין דוד הערמאַנס רעזשיסערישן מייסטער-ווערק, אַזוי אַפּשפּילן צוויי ערדיש-נישטערדישע געליבטע איז מיר מער נישט אויסגעקומען צו זען אין ייִדישן טעאַטער. ס'איז געווען אַ שיר-השירים, וואָס דוד הערמאַן האָט אויסגעחלומט און די צוויי קינסטלער האָבן אויסגעזונגען. אַפילו דאָס אַקטיאָרישע מייסטערווערק פון מאַרעוו-סקי — זיין „מיראַפּאַלער צדיק“ — האָט נישט אָפּגעשוואַכט דעם איינ-דרוק פון זייערע סצענעס.

ביי דער געלעגנהייט האָב איך דערקענט אין שטיינען נישט נאָר אַן אייגנאַרטיקן קולטורעלן און סובטעלן קינסטלער, נאָר אויך אַ טיפּ-פילנדיקן מענטש און האַרציקן חבר.

אונדזער טרופּע האָט זיך, נאָכן אומקערן פון רוסלאַנד, גענייטיקט אין אַ פּיעסע וואָס זאָל „אויפוועקן“ די פּראָווינץ, וואָס האָט דאָן איבערגע-לעבט אַ שטאַרקן עקאָנאָמישן קריזיס. אַפילו אַזאַ נאָמען ווי אסתר-רחל קאַמינסקאַ האָט פאַרלוירן זיין מאַגעטישע קראַפּט און זיך גענייטיקט אין דער הילף פון אַ „שטאַרקע“ פּיעסע. אַזאַ פּיעסע איז אין יענער צייט געווען דער „דיבוק“. מיר האָבן געזוכט דאָס „ביכל“, אַ קאַפּיע פון דער פּיעסע און זי אין ערגעץ נישט געקאַנט באַקומען. די אַפּוטרופּים איבער

אנטקיס ירושה האבן אונדז געגעבן די רעכט צו שפילן דעם „דיבוק“, אבער קיין קאפייע האט זיך ביי קיינעם פון זיי נישט געפינען. מאזא האט מיט פארשידענע תירוצים זיך אפגעזאגט אונדז צו געבן די פיעסע, הגם אונדזערס א טורניי וואלט אים מיט גארנישט געקאנט שטערן, פארקערט, נאך אונדזערס א פארשטעלונג וואלט מען ערשט רעכט געוואלט זען דעם „אריגינאל“, די „ווילנער“. די צוקונפט האט עס באשטעטיקט. א חוץ דעם, האט די פיעסע ביי די „ווילנער“ אין ווארשע ערשט אנגעהויבן צו גיין און מ'האט פארויסגעזען, אז זי וועט אנהאלטן נישט ווייניקער ווי א יאר. מיר, דאקעגן, האבן זיך גענייטיקט אין „דרינגענדיקער“ הילף, וואס א באלדיקער טורניי וואלט אונדז געקאנט צוטיילן.

ווען איך האב עס דערציילט שטיינען, האט ער מיך נאך דער פאר-שטעלונג גענומען צו זיך א היים און מיר איבערגעגעבן דעם עקועמפלאר אויף צו מאכן א קאפייע. איך געדענק נישט קיין ענלעכן פאל אין מיין פראקטיק. ס'איז געווען א האנדלונג פון טיפפילנדיקן, גוטן מענטש און הארציקן חבר. האב איך אלע יארן געזוכט א געלעגנהייט זיך מיט אים צוזאמענצוטערען ביי געמיינזאמער ארבעט און דער „פאקט“ האט מיר פארשאפן די דאזיקע געלעגנהייט.

להיפוך צו זיין דינאמישן ברודער, איז אלעקס געווען דיסציפלינירט, דיסטינגירט און ערנסט. דאס האט אים אבער נישט געשטערט צו באזיצן חוש פאר הומאר און צו זיין נישט נאר אן אינטעליגענטער געזעלשאפט-חבר, נאר אויך אן אמוזירנדיקער פארוויילער און שפאסמאכער. ער האט עס אבער געטון אויף אן אייגנארטיקן צוריקגעהאלטענעם אופן, אפט מאל מיט אן ערנסט פנים, וואס ס'פלעגט נאך מער אונטערשטרייכן די קאמיש-קייט פון דער סיטואציע אדער געשילדערטער פערזאן.

מיט ענלעכע צוריקגעהאלטענע און סובטעלע מיטלען פלעגט ער ווירקן אויף דער בינע. אלעקס שטיין איז געווען דער קינסטלער פון דיס-קרעטן טאן, פון נישט דערזאגטקייט, פון שאפן אטמאספער מיט די בא-שיידנסטע, אנטקאנווענציאנעלע מיטלען. זיין איידל געטאקט פנים איז געווען אויסדרוקפול, אפט מאל מעלאנכאליש פארטראכט, אפט מאל גוט-מוטיק צעשמייכלט; זיין ווארעמע שטימע — בויגזאם און אנגענעם, זיינע

באוועגונגען געצוימט, שפאָרוואָם. ער איז געווען דער אַריסטאָקראַט פון דער ייִדישער בינע, דער אייראָפּעער: אין דערצונוג, האַלטונג און ווירקונג. זיין „באַראָן“ אין גאַרקיס „אַפּגרונט“, זיין „אוריאל אַקאָסטאַ“, זיין „רבי“ אין אַנסקי־קאַצניזש „טאַג און נאַכט“ און אַ רייכע גאַלעריע גלענצנדיק־פאַרטראַכטע און אויסגעפירטע געשטאַלטן האָבן געשטעלט שטיינען אין איין ריי מיט די בעסטע אייראָפּעיִשע אַקטיאָרן.

ביידע ברידער — אַלעקס און יוסף שטיין — האָבן זיך מיטן אויס־ברוך פון דער וועלט־מילחמה אַריבערגעטראָגן קיין רוסלאַנד. ביי דער זייט פון אַסקאַ האָט זיך געפונען די זינגערין נאַדיאַ קאַרעני, ביי דער זייט פון שטיינען, יוליאַ פּלאָום — ביידע גוטע אַקטריסעס פונעם יונגן דור.

יוליאַ פּלאָום — אַ טאַכטער פון אַקטיאָרן — איז געווען דערצויגן הינטער די קוליסן און האָט מיטגעמאַכט אַלע סטעזשקעלעך אויפן דער־נערוועג פון ייִדישן טעאַטער. איר איז געווען באַשערט צו באַגלייטן די לעצטע יאָרן פון אַלעקס שטיין און בייצוווינען זיין טראַגישן טויט.

זי איז איצט, יוליאַ פּלאָום, אַ מיטגליד פונעם מלוכה־טעאַטער אין פּוילן. נאַדיאַ קאַרעני — אַ פאַראַליזירטע — געפינט זיך אין אַן אַנט־שטאַלט פאַר אומהיילבאַרע קראַנקע אין לוד.

זייערע מענער — אַלעקס און אַסיאַ האָבן נישט אויסגעלעבט זייערע יאָרן אין רוסלאַנד וווּ זיי זענען טראַגיש אומגעקומען.

מיט די אויפטריטן פון „פאַקט“ האָבן זיך געענדיקט מיינע וואַג־דערונגען אין פּוילן און ס'האַט זיך אָנגעהויבן אַ ניי בלעטל אין מיין טע־טיקייט: אַ טורניי אויף יענער זייט ים.

פאַרן דאָזיקן טורניי האָב איך נאָך באַזוכט ווילנע, קאַוונע, ליטע און פאַריז. איד בין אָפּגעפאַרן פון וואַרשע מיטן פאַרלאַנג זיך נישט אומצוקערן מער אַהין. מער ווי דריי יאָר האָב איך נישט געהאַט די מעג־לעכקייט אַנצוגיין מיטן דאָזיקן פאַרלאַנג. דאָס לעבן האָט מיך צוריק־געבראַכט אין מיין געבוירנשטאַט, אין יאָר 1936.

אין ווילנער „אונדזער טעאַטער“ האָט פון אַ לענגערער צייט גע־

שפילט א געמישטן רעפערטואר אן אנסאמבל מיט מינא בערן, מאקסימאוו, ווידעצקי, ארלוק, באמבע-גורוויטש. די גאסטראלערן זענען געווען — דינה האלפערן און סעם בראנעצקי.

ווען די טרופע האט זיך גענייטיקט אין אפפרישונג, בין איך פאר-בעטן געווארן אהין און אויפגעטראטן אין „ד׳ר לעווי“, אין „קאמף און פארראט“. דער דערפאלג פון די דאזיקע צוויי קאמער-פיעסן האט דער-מוטיקט די אנפירונג פון טעאטער ארויסצוקומען מיט א גרויסער אויפ-פירונג, וואס איז געווען פארבונדן מיט נישט-געוויינטלעכע הוצאות פאר די דעמאלטיקע באדינגונגען.

די פארשטעלונג האט פארגעשטעלט מיט זיך א נייעם זשאנער אין יידישן טעאטער, א מוזיקאלישן ספעקטאקל אויפן אמעריקאנער שטייגער מיט א סענסאציאנעלן סיפור-המעשה, דורכגעפלאכטן מיט הומאר, געזאנג, באלעט, שפאנענדיקער אקציע אויפן פאן פון א מאדערנער סצענישער קאנסטרוקציע. די פיעסע איז אדאפטירט געווארן, דאכט זיך, פון א פילם דורך סעם בראנעצקי און האט געטראגן דעם סענסאציאנעלן נאמען: „אל קאפאנע“.

פארשטייט זיך, אז די אקציע האט זיך אפגעשפילט אין דער אמע-ריקאנער אונטערוועלט, מיט געגסטערס, פאליציי-לייט, אלקאהאל-שמוג-לער (ס'איז געווען די צייט פון „פראהיבישן“).

בראנעצקי, וואס איז געקומען צום יידישן טעאטער פון א פוילישער רעווי, האט געוויסט ווי אזוי אנטקעגנצוקומען דעם געשמאק פונעם עולם און האט געשאפן א גאנצע ריי אפערעטעס און פארסן, וואס האבן גע-געבן דינה האלפערן א מעגלעכקייט צו אנטפלעקן די גרויסע מעלות פון איר סצענישער אלזייטיקייט. זי האט געשפילט אין „אל קאפאנע“ אן ארעמע צייטונג-פארקויפערין, וואס איז זוכה צו ווערן אל קאפאנעס גע-ליבטע, זיין מוזע און שטויסקראפט פון זיינע „העלדנאטן“. אין דער פארשטעלונג האט אויך נישט געפעלט קיין יידי, א קאמיקער, פארשטייט זיך, וואס פארט צונויף, צעשיידט, פארמיטלט און... כאפט אריין קלעפ. א ביליקער סצענישער רעפארטאזש, וואס האט אבער, א דאנק דעם גלענצנדיקן צוזאמענשפיל, רייכער אויסשטאטונג, מעלאדישער מוזיק און

לעבעדיקער האַנדלונג — געהאַט גרויס דערפאַלג ביים עולם און ביי דער פרעסע. זלמן רייזען האָט אַפילו אין זיין רעצענזיע עס באַצייכנט ווי אַ „ריינהאַרד-פאַרשטעלונג“. אמת, די דאָזיקע באַצייכענונג איז געווען איינער בערגעטריבן פון ענטוואַסטישן רייזן, וואָס פלעגט זיך אויפריכטיק פרייען מיט יעדן גייעם פרוו, מיט יעדער דערגרייכונג אינעם יידישן טעאַטער. זי איז אָבער געווען אין איינקלאַנג מיטן שטאַרקן דערפאַלג וואָס די פאַר-שטעלונג האָט געהאַט סיי ביי עמך, סיי ביי דער אינטעליגענץ.

ווען דינה האַלפערן מיט בראַנעצקי זענען אָפגעפאַרן קיין קאָוונע, בין איך איבערגעגאַנגען אין אַ גרעסערן טעאַטער-בנין, וווּ ס'האַט גע-שפילט אַ צווייטע טרופע מיט מאַלי פיקוס און הערמאַן פעניגשטיין בראַש. דאָס איז געווען מיין איינציקע באַגעגעניש אויף דער בינע מיט דער דאָ-זיקער יונגער, אינטעליגענטער, אַלזייטיק-באַגאַבטער אַקטריסע. זי איז געווען די טאַכטער פונעם דיריזשאַר יצחק שלאָסבערג און פון דער אַק-טריסע סאַניע שלאָסבערג — אַ קינד פון דער בינע, וואָס האָט איינגעזאַפט מיט דער מוטערס מילך דעם טעאַטער-באַקציל, די ליבע צום „פאַרשאַל-טענעם שטיקל ברויט“.

איר פאַרטנער, הערמאַן פעניגשטיין, אַ פיינער כאַראַקטער-קאַמיקער, האָט ביי דער זייט פון מאַלי פיקוס צוגעהאַלפן מיין „לא תחמוד“-אויפ-פירונג אָפצוהאַלטן אַ גרויסן נצחון. פון מיין וואַרשעווער אויפפירונג פון דער דאָזיקער גאַלדפאַדן-שפיל האָב איך זי ביז ווילנע אין ערגעץ נישט געזען שפילן. איז, אַלזאָ, פאַרגעקומען די באַניונג, אין וועלכער איך האָב געשפילט דעם „יצר-הרע“. פון דעמאָלט אָן איז די פיעסע מער נישט גע-שפילט געוואָרן.

**

אין דער צייט פון די דאָזיקע אויפטריוון האָב איך באַקומען אַן איינ-לאַדונג פונעם יידישן טעאַטער אין קאָוונע, אונטער דער אָנפירונג פון די שותפים לאַנסטופעל. איך האָב געזען אין דער דאָזיקער איינלאַדונג אַן ערשטן שטאַפל צו אַ וועלטרייזע, וואָס זאָל מיך דערווייטערן פון פוילן. שוין אַ לאַנגע צייט פריער האָט מען געהאַט געפירט מיט מיר אונטערהאַנד-לונגען פון אַרגענטניע.

איך האָב געמוזט וואַרטן אַ געוויסע צייט ביז ס'וועלן דערליידיקט ווערן די קאָמפּליצירטע וויזע-פּאַרמאַליטעטן מיט וועלכע ס'איז געווען פּאַרבונדן די רייזע קיין קאָוונע.

פוילן האָט נישט געהאַט קיין דיפּלאָמאַטישע באַציאָונגען מיט איר ליטווישן שכן. פאַר די ליטווינער איז דער פּוילישער פּאַס געווען ווי רוי-טער קאָליר פאַר די אויגן פון אַן אַקס. בעת דער קעניגסבערגער קאַנפּע-רעניץ, ווען ס'האַבן זיך פּאַרמאַסטן די צוויי דיקטאַטאָרן: פּילסודסקי און וואַלדעמאַראַס, איז מיין ברודער מאַרק געווען פון די געציילטע זשורנאַ-ליסטן, פּוילישע בירגער, וואָס האָבן באַקומען פּונעם ליטווישן דיקטאַטאָר אַן אַריינפאַר-דערלויבעניש אויף אַ קורצער צייט. מער האָט מען נישט געקאַנט באַטרעטן די ליטווישע מדינה מיט אַ פּוילישן פּאַס.

האַב איך געמוזט פּאַרקלאַפּן אויף זיבן שלעסער מיין „פּוילישקייט“ און אָפּפאַרן קיין ריגע, כדי דאָרט צו באַקומען אַ ספּעציעלע דערלויבעניש אויף אַריינצוקומען קיין ליטע.

די צייט, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו וואַרטן אויף דער ליטווישער וויזע, האָט אויסגענוצט דער אונטערנעמערישער משה קאַרפּינאַוויטש און געמאַכט מיט מיר אַ טורניי איבער די קליינע שטעטלעך צווישן ווילנע און לידע. די צוגרייטונגען צו דער צווייפּערזאַניקער פּיעסע „דאָס געשריי פון געוויסן“ זענען נישט געווען קאָמפּליצירט. מיין פּאַרטנערין איז געווען מוסיאַ קורץ, אַ סטאַניסלאָוואָוער געבוירענע, וואָס האָט זיך אויסגעקליבן ווילנע פאַר איר צווייטער היים. אויך זי האָט געהערט צו דער גרופּע פּויליש-לישרעַדנדיקע, וואָס מיין ברודער יאַנאַס האָט צוגעצויגן צום ייִדישן טעאַטער. מיט דער צייט האָט זי פּאַרנומען אַ חשובּע פּאַזיציע אינעם גע-זעלשאַפּטלעכן און קולטור־לעכן פון ווילנע. ביי די דאָזיקע אַרויסטריטן האָט קאַרפּינאַוויטשן צוגעהאַלפּן זיין יונגער זון מלכקע, וואָס איז געגאַנגען אין טאַטנס וועגן פון טעאַטער־אַדמיניסטראַציע. אויף אַ געניטן אופן האָט ער דורכגעפירט מיין קאַנצערט־טורניי אין 1949 אינעם נאַכמילחמה-דיקן פּוילן. אין ישראל, וווּ ער געפינט זיך איצט, צוזאַמען מיט זיין ברור דער אברהם — אַ פעקער ייִדישער שרייבער — איז ער איבערגעגאַנגען צו זשורנאַליסטיק און אַרבעט מיט אין די „לעצטע נייעס“.

די איבערגעריסענע תקופה

דער וועג ווילנע-קאוונע, וואָס קאָן געמאַכט ווערן נאַרמאַל במשך פון אַ צוויי שעה צייט, האָט ביי מיר גענומען אַ גאַנצן מעת-לעת, ווייל אין ריגע האָב איך באַדאַרפט איבערנעכטיקן, וואַרטנדיק אויף אַ באַך-פאַרבינד-דונג. ווען די וויזע-פאַרמאַליטעטן זענען געוואָרן דערליידיקט איז מיר אַלואַ פאַרגעשטאַנען אַ גענוג-קאַמפּליצירטע רייזע.

**

הגם ליטע איז געווען אַ סך גרעסער פון לעטלאַנד, איז אָבער געווען אַ גרויסן חילוק אינעם אויסערלעכן אויסזען פון די ביידע קרובישע לענד-דער.

לעטלאַנד האָט — צוליב איר געאַגראַפישער לאַגע און צענטראַלער פּאָזיציע ביים באַלטישן ים — געמאַכט דעם רושם פון אַ שטיק אייראָפע; דאַקעגן, די פאַרוואַרפענע ליטע — פון אַ גרויסער פּראָווינגן. ריגע — אַ קליין פּאַריו, קאוונע — אַ טיפיש-רוסישע גובערנסקע שטאַט, פון וועל-כער ס'זענען נאָר וואָס געהאַט פאַרשווינדן די לעצטע פּערדטראַמווייען. מ'האַט זיך באַמיט צו שאַפן דעם איינדרוק פון „גרויסשטאַטישקייט“ דורך הויכוואַקסיקע פּאָליציאַנטן, וואָס יעדער פון זיי האָט געמוזט זיין אַ מעטער אַכציק די הויך און איז געוואָרן נאָך מער „געהעכערט“ דורכן הויכן הוט אַ לאַ נאַפּאַלעאַנס גראַנאַדירן, פאַרענדיקט מיט אַ בעזעם. זיי האָבן געמאַכט דעם איינדרוק פון כּאַריסטן, אַרויסגענומען פון לעהאַרס אַן אַפּע-רעטע און האָבן נאָך בולטער אונטערגעשטראַכן די פּראָווינציעלקייט פון דער ליטווישער הויפטשטאַט.

אין דער נייאַנטשטאַנענער רעפּובליק איז די קאַטוילישע באַפעלקע-רונג באַשטאַנען ס'רוב פון אַנאַלפּאַבעטן, אַדער פון באַשרענקטע „גראַ-מאַטנע“, געוועזענע צאַרישע באַאַמטע פון פאַרוואַרפענע פּראָווינגן. דער נידעריקער קולטור-ניוואַ פון די ליטווינער און לעטן האָט אַ סך מיטגע-וירקט אַז די יידישע באַפעלקערונג פון די ביידע לענדער זאָל צעמענ-טירן איר נאַציאָנאַל לעבן און במילא זי פאַרהיטן פון אַסימילאַציע.

קאוונע איז געווען ווייניקער אייראָפּעיש, אָבער רייכער, טיפּער פון ריגע, אַ דאַנק איר טראַדיציאָנעל-משכילישער און פּראַגרעסיווער יידיש-

קייט. אין דעם פרט האט קאוונע מיט זיך פארגעשטעלט א יינגערע שוועס-טער פון ווילנע.

נאך דער מילחמה, ווען ווילנע איז געווארן א שטיפקינד ביי דער פוילישער רעגירונג, איז קאוונע, דאקעגן, דערהויבן געווארן צו א הויפט-שטאט. דאס האט במילא משפיע געווען אויפן ריטעם פון לעבן און אויף דער אנטוויקלונג פון פארשידענע געזעלשאפטלעכע און קולטור-אינסטי-טוציעס אויף דער יידישער גאס.

ליטע, וואס איז נאך אין די אמאליקע צייטן געווען באקאנט מיט איר טעלזשער און סלאבאדקער ישיבות וואס האבן געהערט צו די עלטסטע אין דער אימפעריע — האט נאך דער מילחמה צוגעצויגן א סך אמערי-קאנער ישיבה-בחרים און אויך ארויסגעגעבן אייניקע וויכטיקע פערזענ-לעכקייטן פאר דער מאדערנער וועלטלעכער קולטור. אזוי, למשל, איז דער אין ישראל פארשטארבענער, באקאנטער זשורנאליסט ד"ר עזריאל קאר-לעבאך געווען אין די יונגע יארן א תלמיד פון דער טעלזשער ישיבה.

אינעם זעלבשטענדיקן ליטע איז אנטשטאנען א נעץ פון יידישע און העברעישיע שולן מיט ליטווישער אונטערריכט-שפראך. אויף א הויכער מדרגה איז געשטאנען די רעאל-גימנאזיע, אנגעפירט פון מיין אמאליקן לערער ד"ר צמח פעלדשטיין. דאס זעלבע קאן געזאגט ווערן וועגן נאך אייניקע העברעישיע גימנאזיעס און א גוטגעפירטער יידישער קאמערץ-גימנאזיע.

ס'איז אנטשטאנען אן אינטענסיווע הילף-טעטיגקייט פון „ארט“, „אזע“, „האיאס“ מיטן הויכקולטורעלן אנפירער ראזאווסקי און דאס יידי-שע שפיטאל וואס האט געשטאן אין די באליטישע לענדער.

דאס געזעלשאפטלעכע און קולטור-לעבן פון ליטע איז געווארן דער-מוטיקט און בארייכערט, א דאנק דער גלענצנדיק-געפירטער פרעסע. עס פלעגן דערשיינען אייניקע טעגלעכע צייטונגען, זשורנאלן, ביילאגעס און פעריאדישע אויסגאבעס.

אן ערשט ארט אינעם צייטונג-וועזן האט פארנומען „די יידישע שטי-מע“, מיט אן אונט-אויסגאבע, רעדאקטירט פון דעפוטאט ראובן רובינ-שטיין, מיט אזעלכע מיטארבעטער ווי זלמן טראוב, רפאל כאסמאן —

די איבערגעריסענע תקומה

אלע דריי איצט אין ישראל. די צייטונג פון דער פאלקספארטיי „פאלקס-בלאט“, איז אנגעפירט געווארן פון ד״ר סודארסקי און פון יודל מארק און „דאס ווארט“ מיט יעקב גאטליב, דעם ענטוויאסטישן טעאטער-פאר-ערער.

די שטארקסטע פארטיי אויף דער יידישער גאס איז געווען די ציו-ניסטישע אין אלע אירע שאטירונגען. פאפולער איז אויך געווען די פאלקס-פארטיי און די קאמוניסטישע, וואס איז געווען אומלעגאל. די בונדיסטן, דאקטאגן, האבן קיין זעלבשטענדיקע טעטיקייט נישט געפירט. זייענדיק אג-געשלאסן אין דער אלגעמיינ-ליטווישער סאציאל-דעמאקראטישער פארטיי. פון די ציוניסטישע פארטייען זענען געווען שטארק פאפולער די רע-וויזיאניסטישע, וואס פלעגט א מונדירטע פאראדירן ביי אלגעמיינע און יידישע פייערלעכקייטן און, דער עיקר, די פועלי-ציון — „השומר-הצעיר“, אנגעפירט פון יעקב עמית און ד״ר יוסף קאט. דער „השומר-הצעיר“ האט ארויסגעגעבן די גרעסטע צאל חלוצים וואס זענען געווארן די בויער פון א גאנצער ריי קיבוצים אין לאנד. פון זייערע געוועזענע אנפירער איז איצט יעקב עמית דער רעדאקטאר פון „עלה-השומר“, ארגאן פון מפ״ם, און ד״ר יוסף קאט — פארויצער פון מגן-דוד-אדום.

א חשוב ארט פארנעמען אויך אין ישראל אייניקע קאוונער קינסטלער, וואס זענען ארויס פון די דארטיקע העברעישע טעאטער-סטודיעס. איינער פון די הויפטזיילן פון „קאמעריי-טעאטער איז דער גלענצנ-דיקער אקטיאר זלמן ביוש און איינער פון זיינע רעזשיסערן — ש. בונים, וואס האט אנגעהויבן זיין רעזשיסערישע טעטיקייט ווי א חבר פון א קיבוץ. א קאוונער געבוירענע איז אויך די ישראל-דיכטערין און דראמא-טורגין לאה גאלדבערג, וואס איז אויך לעקטאריין פון וועלט-ליטעראטור אינעם ירושלימער אוניווערסיטעט.

**

דאס טעאטער-לעבן אין קאוונע איז געווען א סך ארעמער ווי אין שכונותדיקן ריגע. ליטוויש, וואס איז ביז דער מילחמה געווען די שפראך פון פויערים און ארעמקייט, האט געמאכט אנשטרענגונגען זיך איינצו-

גלידערן אין דער שפראכן־מישפחה פון די ציוויליזירטע פעלקער. אמת, די ליטווישע שפראך האט פארמאגט זייער א רייכן פאלקלאר און זייערע קינדער־מעשות זענען געווען נישט ווייניקער בארימט פונעם פינישן קאָלעוואַלאַ־עפּאָס. ס'איז אָבער געווען תורה שבעל־פה, וואָס איז איבערגע־גאַנגען פון דור צו דור און האָט געוואַרט אויף צו באַקומען אַ תיקון אין אַ ליטעראַרישער פּאַרעם.

צוגלייך מיט דער שפראך האָט זיך אויך אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען דאָס ליטווישע טעאַטער, וואָס האָט ביי מיין ערשטן באַזוך אין קאָוונע שוין אָנגעהויבן צו באַקומען אַ געוויסן פרצוף. אַ סך צוגעהאַלפן דערצו האָבן אייניקע ליטווישע קינסטלער, וואָס האָבן פאַרנומען אָנגעזעענע פּאָזיציעס אינעם רוסישן, פאַרמילחמהדיקן טעאַטער. די דאָזיקע אידעאָליסטן האָבן געהאַלטן פאַר זייער חוב צו קומען אינעם פאַרוואַרלאָזטן ליטע און צו ווערן פּיאַנערן פון איר נאַציאָנאַלן טעאַטער. האָט טאַקע אינעם באַשיידע־נעם טעאַטער־בנין אין צענטער פון שטאָט זיך געגרינדט אַ מלוכה־טעאַטער פון אָפּערע, דראַמע און באַלעט, אָנגעפירט פונעם אַמאָל־באַרימטן טענאָר ק. פעטראַוסקאָס. מיט דער דראַמע האָט אָנגעפירט דער גלעזנצנדיקער רע־זשיסער און תלמיד פון מאַסקווער קונסט־טעאַטער, אַלעקאַ זשעלינסקי, וואָס האָט אויך גלייכצייטיק געגרינדט אַ דראַמסטודיע אויף אויסצובילדן דעם ערשטן קאָדער פון ליטווישן אַקטיאָרנטום.

פעטראַוסקאָס, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין ייִדן־פּריינט־שאַפט, האָט געגעבן די מעגלעכקייט אַ סך ייִדישע קינסטלער זיך אויסצו־לעבן אינעם נייעם טעאַטער. ער האָט אויך אַרויסגעוויזן אַ סך סענטיםענט פאַר זיינע אַמאָליקע ייִדישע אָפּערע־חברים, אַראַפּגעבראַכט און אויסגע־האַלטן אַ געוויסע צייט דעם געוועזענעם גרויסן באַס פון דער צאַרישער אָפּערע, סיביריאַקאָוו. אַ שטענדיקן אַרט אין דער קאָוונער אָפּערע האָט אויך פאַרנומען דער ייִדישער באַריטאָן שולגין.

פעטראַוסקאָס האָט בעת דער נאַצישער אַקופאַציע אויסבאַהאַלטן אַ צאָל ייִדישע אַרטיסטן, צוליב וואָס ער איז ווערט דערמאַנט צו ווערן צום שבה אין דער געשיכטע פון דער מאַרטיראַלאַגיע פון ליטווישן ייִדנטום. ער פאַרנעמט איצט דעם אָנגעזעענעם אַמט פון בירגערמייסטער אין ווילנע.

**

אין קאוונע זענען געווען צוויי יידישע טעאטערס — אן אלטער און א נייער.

דער אלטער „פאלקס־טעאטער“, אַנגעפירט פון בוקאנץ, אן איידעם פונעם לאַנגיאַריקן קאוונער אַנטרעפּרעניאַר נחום ליפּאַווסקי, האָט גע־שפּילט אָפּערעטע מיט היימי דזשיקאַבסאָן און זיין אומגעוויינטלעך־טאַ־לענטירטער פּאַרטנערין מרים קרעסין.

דער צווייטער, דער נייער, איז געעפנט געוואָרן מיט די גאַסטשפּילן פון דינה האַלפּערן און בראַנעצקי און האָט געהאַט אין דער טרופּע אייניקע באַקאַנטע דאָרטיקע אַרטיסטן, ווי סאַפּיאַ ערדי, וואָס איז געקומען פון דער רוסישער בינע, לובאַ שוב, ראָזענבלום, שניידער, סעגאַל, סערבסקי, גורעוויטש.

די ערשטע אַקטריסע פון דאָזיקן טעאטער, — ראַשעל בערגער — איז געווען אַן אינטערעסאַנטע אַרטיסטישע פּערזענלעכקייט. איך האָב זי באַקענט נאָך אין פאַריז, וווּ זי האָט געשפּילט מיט איר פּאַטער, דעם באַ־קאַנטן רומעניש־ייִדישן אַקטיאָר, בערגער. שוין דאַן האָט זי זיך אויסגע־טײלט פון צווישן די אַנדערע אַקטיאָרן מיט איר עלעגאַנץ, אינטעליגענץ און ערנסטער באַציונג צום טעאטער. זי איז מיט דער צײט געקומען קיין קאוונע, חתונה־געהאַט מיט אַן אַנגעזענעם האַלץ־סוחר און שוין פאַרבליבן אַ קאוונערין. אין גיכן איז זי געוואָרן באַליבט אויך ביים קאוונער עולם ווי די צענטראַלע פיגור פון יעדן בעסערן טעאטער־פרוּוו און שפּעטער איבערגענומען די אַנפירונג פון אַ טעאטער.

די אימפרעסאַריאַס וואָס האָבן מיך אַראָפּגעבראַכט קיין קאוונע — ג. לאַן און זיין איידעם, דער מוזיקער גרישאַ טופּעל — האָבן, פאַר־שטייט זיך, באַטראַכט דאָס טעאטער ווי אַ מקור פון „געשעפט“. ווען די אָפּערעטע און מעלאָדראַמע האָבן אַנגעהויבן אַנצוווערן זייער „צוציונג־קראַפט“, האָבן זיי באַשלאָסן צו מאַכן אַ געוואַנטן שריט און ריזיקירן מיט אַ „דראַמאַטישן“ גאַסטראַלער.

איך האָב געהאַט צו פאַרדאַנקען דער רעקאַמענדאַציע פון דינה האַל־פּערן און בראַנעצקי דאָס אַראָפּברענגען מיך קיין קאוונע. היות ווי דער

באגריף „בעסער טעאטער“ האָט געשראָקן מיינע אונטערנעמער, איז גע-
מאַכט געוואָרן מיט מיר אַ פרוו בלוז אויף איין חודש. דער חודש האָט
זיך פאַרצויגן ביז אַ האַלב יאָר.

דאָס דאָזיקע האַלבע יאָר אין קאָוונע געהערט צו די שענסטע צייטן
פון מיינ טעאטער־טעטיקייט בכלל.

סיי דער גלענצנדיק צוגעקליבענער און חברישער אַנסאַמבל, סיי דער
ענטוויאַזם פון די דירעקטאָרן צום נייעם טיפ טעאטער, וואָס „גיט געלט“,
סיי דער האַרציקער קאָוונער עולם, וואָס האָט אַזוי דערמאַנט איר על-
טערע שוועסטער — ווילנע, האָט מיך פאַרכאַפט, אינספירירט און דער-
וועקט אַ קוואַל פון ענערגיע, ענלעך צו די גוטע צייטן פון „וויקט“.

מיך האָט אויך דערמוטיקט די מעגלעכקייט אַרויסצושיקן יעדן חודש
באַטייטיקע סומעס אויפן אַדרעס פון אידאָ קאַמינסקאָ.

אונדזער טעאטער־סעזאָן האָט געקריגן אַ שם איבער גאַנץ ליטע און
מיר פלעגן כסדר באַקומען איינלאָדונגען פון אַלע שטעט און שטעטלעך
מיט שאַוועל, פּאַניוועזש, מעמעל בראַש, אונדזערע פאַרשטעלונגען זענען
געוואָרן אַ צוציונג־קראַפט פאַר די ליטווישע אַקטיאָרן און פאַר די מיט-
גלידער פון דער „פּראַגער גרופּע פון מאַסקווער קונסט־טעאטער“, וואָס
האָט דאָן גאַסטראַלירט אין ליטע.

יעדע פרעמיערע האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ יום־טוב, סיי פאַר
אונדז, אַרטיסטן, סיי פאַר די קאָוונער יידן. זיי האָבן אויף אַ רירנדיקן
אופן געשאַפן דעם דאָזיקן יום־טוב און פאַרוואַנדלט אונדזער טעאטער אין
אַן אומצעטיילבאַרן באַשטאַנדטייל פון זייער גייסטיקן אויסלעבן זיך.

איך האָב איבערגעחזרט די אינטערעסאַנטסטע פאַרשטעלונגען פון
מיינ פּוילישער תקופה און געשאַפן צוויי נייע: „קידוש־השם“ פון שלום
אַש און „איוואָר קרויגער“ פון פּוילישן שרייבער יעזשי טעפּאַ.

די דראַמאַטיזירונג פון „קידוש־השם“ האָב איך באַקומען פון ד״ר מ.
ווייכערט. היות זי איז געווען צו פּראַגמענטאַריש צוליב דער גרויסער
צאָל בילדער, האָב איך די דראַמאַטיזירונג קאַנדענסירט, קאַנצענטרירט,
פאַראייניקנדיק געוויסע עפּיזאָדן אין גרעסערע סצענעס און געווינען במילא
אַ שטאַרקערן ריטעם און שטייגערונג פון דער אַקציע.

אויף צו שאפן די סצענישע ראם האב איך מיך באנוצט מיט דער זעלבער קאנצעפציע ווי בשעתו אין עטינגערס „סערקעלע“. סערקעלעס אקציע האב איך איינגעפאסט אינעם שער-בלאט פון עטינגערס מאנו-סקריפט, וואס האט זיך געעפנט אין ביידע זייטן און אנטפלעקט סער-קעלעס שטוב, אדער דעם ליטוואקס קרעטשמע. אין „קידוש-השם“ האב איך מיך באנוצט מיט דער ערשטער זייט פון נעמיראווער פינקס. אנטשטאט דעם דייטשן מאטא פאר „סערקעלען“, וואס איז געווען אויסגעציקלט קא-ליגראפיש אויפן שער-בלאט דורך עטינגערן, האט אין „קידוש-השם“ דעם מאטא אויסגעקערעכצט איינער פון די נעמיראווער קדושים. אט רייסט ער אדורך דעם פאפירענעם שער-בלאט, דערנענטערט זיך מיט וואקלדיקע טריט צו דער ראמפע און ס'דערהערט זיך די שרעקלעכע באשולדיקונג, וואס אנטהאלט אין זיך גלייכצייטיק יידישע מחילה און גרויסמוטיקייט.

„מיר ווילן נישט איבערגעבן אליך, וואס די קאזאקן און טאטארן האבן געטון צו אונדו, יידן, כדי נישט צו פארשעמען דעם נאמען מענטש!“... דער דאזיקער מאטא, וועלכן אש גיט ביים אנהייב פון זיין בוך, האט תיכף געשאפן די פאסיקע אטמאספער, וואס האט באגלייט די אקציע פון בילד צו בילד, אויפן פאן פונעם „פינקס נעמיראווער“.

דעם דאזיקן מאטא האט, אגב, אויפגעלעבט מיט שטארקן דראמא-טישן כוח א יונגער קאווער אקטיאר קוניגיס, וואס איז געווען באשאנקען מיט זעלטענע סצענישע מעלות. ווען איך בין געווען אין 1937 צום צווייטן מאל אין קאווע, האב איך מיך דערוויסט, אז קוניגיס איז אפגעפארן קיין ביראבידזשאן און שפילט אין דארטיקן יידישן טעאטער. מער האב איך פון אים נישט געהערט.

בנוגע דער מוזיק-באגלייטונג האב איך מיך באנוצט מיט יצחק שלאס-בערגס קאמפאזיציעס, וואס ער האט בשעתו געשאפן פאר מיין אויפפיר-רונג פון רעסלערס „גילדענע רויזע“. היות, אויך דארט דאמינירט דער קידוש-השם-מאטיוו און די אקציע קומט פאר בערך אין דער זעלבער תקופה, האט זי זיך גלענצנדיק געפאסט פאר אונדזער פארשטעלונג. די מוזיק האט א סך בייגעהאלפן ארויסצוברענגען די נייטיקע אטמאספער און אונטערצושטרייכן די גרויליקייט פון דער צייט און דערהויבנקייט פון יידי-

שער מאַרטיראָלאָגיע. צוגעפאַסט די דאָזיקע מוזיק פאַר דער נייער אויפֿ-
פירונג האָט דער דיריזשער פון אונדזער טעאַטער, דער ערשטקלאַסיקער
מוזיקער גרישאַ סטופּעל, אַ מיטגליד פון אַ טראַדיציאָנעלער קאָוונער-
ווילנער מוזיקער-מישפּחה.

אַ צווייט מאָל איז מיר אויסגעקומען אויפצופירן „קידוש־השם“ אין
מעקסיקע, אין 1936. ס'איז געווען אַ צייט פון טעראָר אין פּוילן און די
טרויעריקע גרוסק, וואָס זענען אָנגעקומען וועגן דעם פּשיטיקער פּאַגראַם.
האַבן אויפגערודערט די מעקסיקאַנער יידן.

„קידוש־השם“, ווי באַקאַנט, ענדיקט זיך מיט דער אויפפאַדערונג פון
„הייליקן שניידערל“ צו פּאַסיוון ווידערשטאַנד, צום איבערגעבן זיך בלינד-
דעהייט אין די הענט פונעם אל מלא רחמים, וואָס זיין ווילן איז, אַז
מיר זאָלן אומקומען אין זיין נאָמען.

שפּילנדיק דאָס „שניידערל“, האָב איך נישט געקאַנט ביי זיך פּועלן,
אין אַ צייט פון פּאַגראַמען, אויפצופאַדערן די באַדראַעטע קהילה זיך צו
לאָזן קוילען און נישט צו שטעלן קיין ווידערשטאַנד. איך האָב דעריבער
פאַרענדיקט די פּאַרשטעלונג, נישט, ווי ביי אַשן און זיין וואַרשעווער
דראַמאַטיזירער, מיטן שניידערלס רוף צו אונטערטעניקייט, נאָר מיט דער
אויפפאַדערונג פונעם פּאַלקסמענטש דעם פשוטן אַרענדאַר מענדל, צו נע-
מען געווער אין האַנט און שטעלן אַ ווידערשטאַנד דעם שונא.

איך האָב, אייגנטלעך, גאַרנישט געביטן און נישט צוגעגעבן צו אַשם
טעקסט, איך האָב נאָר געשטראַכן דעם פינאַל און פאַרענדיקט די פּאַר-
שטעלונג מיט די ווערטער, וואָס אַש האָט אַריינגעלייגט אין מויל פון
מענדל דעם אַרענדאַר מיט אַ סצענע פּריער. דאָס האָט געווירקט און מיט-
געריסן דעם עולם מער פון די אַלע פּראַטעסט־מיטינגען און שפּייז־זאַמלונג-
גען, וואָס זענען דעמאָלט געמאַכט געוואָרן פאַר די געליטענע פון פּשיטיק.

יעקב זרובבל, וואָס האָט זיך דאָן געפינען אויף באַזוך אין מעקסיקע
און בייגעוויינט די פּאַרשטעלונג, האָט מיר פאַרגעוואָרפן, וואָס איך האָב
מיר דערלויבט צו געבן אַן אַנדער אינטערפרעטאַציע צו אַשם קידוש־השם-
געדאַנק, זרובבל, דער באַקאַנטער פּועלי־ציון־מנהיג, איז אויך געווען אַ
נאָענטער מענטש צום טעאַטער. ראשית־כל האָט ער אים ליב געהאַט,

צווייטנס — האָט ער אים פאַרשטאַנען, דריטנס — ער האָט געשריבן וועגן אים. זיינע עסייען און קריטיק וועגן טעאַטער האָבן טאַקע פאַרמאַגט די אויסגערעכנטע אייגנשאַפטן און מיר פלעגן זיך דעריבער מיט זיין מיינונג רעכענען און געניסן פון זיינע ערלעכע און זאַלעכע אָנווייזונגען. מיר זענען אויך געווען באַענטע פריינד און אַזעלכע זענען מיר פאַרבליבן ביז היינטיקן טאָג אין ישראל.

אינעם פּאַל פון מיין מעקסיקאַנער אויפפירונג פון „קידוש־השם“ האָב איך אָבער נישט געקאַנט מסכים זיין מיט אים און איך האָב ווייטער געשפּילט דעם פינאַל אינעם זעלבן נוסח.

ווען איך האָב אין דער צייט פון דער דייטשער יידן־אויסראַטונג געשפּילט „קידוש־השם“ אין בראַזיל, האָב איך מיך שוין לגמרי נישט באַנוצט מיט ווייכערטס דראַמאַטיזירונג. — זי איז פאַרברענט געוואָרן בעתן חורבן פון וואַרשע, איך האָב מיך דאָן באַנוצט מיט דער דראַמאַטיזירונג פון אַרטיקלן ייִדישן לערער צ. יוכט און פאַרטיילט די אַקציע אין געציילטע פיר שפּילפּלעצער, פאַרענדיקנדיק זי, ווי אין מעקסיקע, מיטן אַרויסהייבן דעם געדאַנק פון העראַזשן ווידערשטאַנד.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָט דאָך דער דאָזיקער ווידערשטאַנד־געדאַנק באַפּליגלט די העלדן פון וואַרשעווער געטאָ...

מיין צווייטע, נייע פאַר מיר, פרעמיערע, מיט וועלכער איך האָב מיך געזענגט מיט קאָוונע איז געווען „איוואַר קרויגער“. דער מחבר פון דער דאָזיקער פּיעסע, טעפּאַ — אַ וויכטיקער צושטעלער פון ראַדיאָ־פּראָגראַמען — האָט דעביוטירט מיט אַ פּיעסע „פּריילן דאַקטער“, אַ מין מאַטאָ־האַר־שפּיאַנאַזש־סענסאַציע, וואָס איז געשפּילט געוואָרן מיט גרויס דער־פּאַלק פון אַלע פּוילישע טעאַטערס און פון אידאָ קאַמינסקאָ אין ייִדיש. דער דאָזיקער דערפּאָלג האָט אים דערמוטיקט צו שרייבן אַ צווייטע פּיעסע, דאָס מאַל מיט אַ הויפּטראַל פאַר אַ מאַן, וואָס איז אים אָבער ווייניקער געלונגען.

איוואַר קרויגער, דער באַרימטער שוועדישער „שוועבעלעך־קעניג“ —

די הויפטגעשטאלט פון דער פיעסע — איז געוואָרן אויפגעלעבט דורך טעפּאַן אַלס פּאַטאַלאָגישער טיפּ, וואָס פּאַרענדיקט טראַגיש זיין לעבן. און אַ פּרעמדער, אַ שטאַרק-ענלעכער צום אמתן קרויגער, פירט ווייטער די גרויסע געשעפטן אין זיין נאַמען. אַ צוגעטראַכטער סיפור-המעשה, פּרעטענזיעס אויף פּסיכאָלאָגיע און פּאַעזיע, אַ געקיינצלטע געשטאַלט, וואָס שטעלט מיט זיך פּאַר אַ רייכן מאַטעריאַל פּאַר פּאַטעטישער אַקטיאָ-רישער שפּיל און במילא „סחורה“ פּאַר אַ גאַסטראַלער. זוכנדיק „גאַס-טראַלנעם“ רעפּערטואַר פּאַרן אַפּפּאַרן פון פּוילן, האָב איך זיך פּאַרשאַפּן די דאָזיקע פיעסע און באַשלאָסן זי אויסצופּרוּוון צו מיין געזעגענונג-פּאַר-שטעלונג אין קאָוונע.

די שטימונג אויפן דאָזיקן אָוונט איז געווען אַזאַ יום-טובדיק-געהוי-בענע, דער עולם האָט אַזוי נישט געוואָלט זיך געזעגענען מיט מיר, אַז וואָס איך זאָל נישט האָבן געשפּילט יענעם אָוונט, וואָלט אַנגענומען גע-וואָרן פּאַר ליב. איך האָב אַבער קריטיש אויפגענומען דעם פּרוּוו און פּאַר-שטאַנען, אַז אַזוי ווי די פיעסע איז געשריבן, טאָר איך זי ווייטער נישט שפּילן. ס'מוז פּאַרקומען אַ ראַדיקאַלע „איבערשרייבונג“ פון איר, ס'מוז איר צוגעגעבן ווערן „מענטשלעכקייט“, וואָרשיינלעכקייט און, דער עיקר, אַ סאַציאַלן הינטערגרונט, וואָס זאָל דיסקרעדיטירן די הינטערקוליסן-מאַניפּולאַציעס פון די גרויסמאַגנאַטן.

די דאָזיקע אַפּעראַציע האָב איך אַנפּאַרטרויט אין פּאַרזי משה ליפּ-שיצן, דעם געוועזענעם ראַטגעבער פון פּיסקאַטאַרן. ס'האָט זיך אַבער אויך נישט איינגעגעבן, די פיעסע איז, נאָך מיין דעביוט אין אַרגענטינע, פּאַרשוונדן פון מיין רעפּערטואַר.

אינעם קאָוונער סעזאָן האָב איך געהאַט צו פּאַרצייכענען אַן אייגנאַר-טיקע איבערלעבונג. דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן און (הלוואי ווייטער!) ס'אינציקע מאָל, געהאַט די געלעגנהייט איבערצונעכטיקן אין אַן אַרעסט-הויז.

נאָכן צווייטן מאָל שפּילן לייוויקס „הירש לעקערט“, באַזוכט מיך

א פאליציִי־אינספעקטאָר מיט אַ מונדירטער שמירה, מאַכט אַ גרינטלעכע רעוויזיע אין מיינע זאַכן, נעמט מיינע פּיעסן, נאַטיצן, בריוו און פּאַרבעט מיך העפלעך אין דער פּאָליטישער פּאָליציִי.

ווייט איז מיר נישט אויסגעקומען צו גיין. לעבן טעאָטער האָט זיך געפּינען אַ גייער, מאַדערנער בנין פון אינערן־מיניסטעריום, צוזאַמען מיט דער פּאָליטישער פּאָליציִי און פרעווענטיוון אַרעסט. מערקווירדיק, ווי יעדן טאָג, ביים גיין צו רעפּעטיציעס אין „אַטייטינקן“־זאַל, וווּ מיר האָבן גע־שפּילט, פּלעגט ציען מיין אויפּמערקזאַמקייט דער שיינער בנין, וואָס האָט צוגעגעבן גרויסשטאַטישקייט דעם דאָזיקן אָפּשניט פון דער לייסווע־גאַס און — אַט בין איך אַן אומגעריכטער גאַסט אין אים.

איך האָב לכתחילה נישט פּאַרשטאַנען די סיבה פון מיין אַרעסט, געוואָלט עס אויסטייטשן מיט אַן עווענטועלער ענדערונג צום שלעכטן אין די ליטוויש־פּוילישע באַציונגען, אָדער סתם אַ מיספּאַרשטייעניש. אויף דער ערשטער אויספּאַרשונג אָבער האָב איך פּאַרשטאַנען, אַז איך ווער באַשולדיקט אין קאָמוניסטישער פּראָפּאַגאַנדע; אַז איך ווער באַטראַכט נישט מער און נישט ווייניקער ווי אַ סאָויעטישער אַגענט, וואָס איז אונטער דער דעקונג פון פּוילישער בירגערשאַפט, אַראָפּגעשיקט געוואָרן קיין ליטע אונטערצוגראַבן דעם רעזשים.

די ערשטע אויספּאַרשונג איז געפירט געוואָרן מיט אַן איבערגעטריִי־בענער העפלעכקייט. מ'האַט ביי מיר צוגענומען די שלייקעס, זאַקנהאַל־טערס און קראַוואַט און מיך אַראָפּגעפירט נעכטיקן אין אַ גרויס, פּאַר־קראַנט צימער, וואָס האָט זיך געפּינען אינעם קעלער פון מיין „באַליב־טן“ בנין. צוויי אייזערנע בעטן זענען געווען באַדעקט מיט ציכטיקן בעט־צייג און דער וועכטער — אַן אַלטער רוסישער באַאַמטער — האָט מיך באַ־רויקט, אַז איך קאָן שלאָפן רוּיק אויף מיין געלעגער, ווייל ס'איז ריין, ספּע־ציעל פאַר אינטעליגענץ...

פּאַרשטייט זיך, אַז איך בין די נאַכט נישט געשלאָפן, בפרט, אַז נאָך האַלבער נאַכט האָב איך באַקומען אַ ביישלעפּער, עפּעס אַ ייִדישן בחור מיט אַ פּאַרבונדענער באַק, וואָס איז אַריינגעשטופּט געוואָרן בכוח אין צימער. דער בחור האָט באַגלייט מיט קולות דעם וועכטער, עפּעס אים נאַכ־

געשריגן אויף ליטוויש און באַמערקנדיק מיך — זיך דערנענטערט צו מיין בעט.

ווי איך האָב פאַרשטאַנען, וויל ער זיך אַריינלאָזן מיט מיר איז אַ שמועס. באַלד פון זיינע ערשטע ווערטער איז מיר דער בחור געוואָרן פאַר־דעכטיק: סיי דאָס זידלען די ליטווישע רעגירונג, וואָס „דערשטיקט דעם פרייען געדאַנק“, סיי דאָס נאַכפּרעגן זיך ביי מיר צי איך בין „אויך אַ פּאָליטישער“, — האָט מיר קלאָר געמאַכט, אַז איך האָב צו טון מיט אַ פּראָוואַקאַטאָר, וואָס טוט זיין אַרבעט אויף אַ זייער נישט־געשיקטן אופן, ווייזט אויס — ניי אין דער פּראָפעסיע.

ווען איך האָב זיך אויסגעדרייט צו אים מיטן רוקן, נישט אויסרעדנ־דיק קיין וואָרט, האָט דער פאַרשוין, ווייזט אויס, פאַרשטאַנען, אַז ס'איז אומזיסט זיין טירחה, ער האָט אַנגעקלאַפט נאָכן וועכטער, אַז ער דאַרף כּלומרשט אַרויס צום בית־הכּסא און האָט זיך שוין מער נישט אומגע־קערט.

איך האָב די נאַכט נישט פאַרמאַכט קיין אויג און מיטן זון־אויפגאַנג בין איך גערופן געוואָרן צו אַ צווייטער אויספאַרשונג. דאָס מאָל האָט מיך אויסגעפאַרשט אַ העכערער באַאַמטער. דער באַשולדיקונג־אַקט האָט שוין געטראָגן אַ קאָנקרעטן כאַראַקטער און זיך געדרייט אַרום מיין אויפפירונג פון לייוויקס „הירש לעקערט“.

דער דיאַלאָג צווישן אויספאַרשער און מיר איז פאַרגעקומען מער אַדער ווייניקער אַזוי:

ער: וואָס האָט אייך — אַ בירגער פון אַ פּיינטלעך לאַנד — אַראַפֿ־געבראַכט אַהער?

איך: ס'האָט מיך אַראַפּגעבראַכט דער לאַנגיאַריקער קאַנצעסיע־נער פון קאָוונער טעאַטער ג. לאַן, וואָס האָט אַ דערלויבעניש צו אַנגאַ־זשירן אויסלענדישע אַרטיסטן.

ער: איר זענט, אַ חוץ אַרטיסט, אַ פאַרמאַסקירטער אַגענט פון די קאָמוניסטן און נוצט אויס דאָס טעאַטער פאַר אַגיטאַציע־צוועקן.

איך: אויב לאַן, אַ געניטער טעאַטער־דירעקטאָר, וואָס איז באַ־קאַנט מיט אַרטיטישע כּוחות פון ייִדישן טעאַטער אין דער גאַנצער וועלט

די איבערגעריסענע תקופה

וואָלט געוואָסט, אַז איך בין אַ קאָמוניסטישער אַגענט, וואָלט ער מיך נישט אַראָפּגעבראַכט און איינגעשטעלט דערמיט זיין קאָנצעסיע און במילא זיין עקזיסטענץ. אויב ער האָט עס געטון, איז אַ באַווייז, אַז ער איז זיכער אין מיין כשרות.

ער: פאַרוואָס־זשע האָט ער פון צווישן אַזוי פיל אַרטיסטן אַראָפּ־געבראַכט דווקא אייך?

איך: איך האָב לעצטנס געשפילט מיט דערפּאָלג אין די שכנות־דיקע ריגע און ווילנע, האָט ער, וועלנדיק ראַטעווען די שווערע מאַטערי־יעלע סיטואַציע אין זיין טעאַטער, געזען אין מיר דעם אַרטיסט, וואָס קאָן זי פאַרבעסערן.

ער: האָט איר זי געוואָלט פאַרבעסערן מיט רעוואָלוציאַנערע פּיעסן, וואָס טרעטן אַרויס קעגן אונדזער רעזשים? מיט „גירש לעקערט“?

איך: די האַנדלונג קומט פאַר אין ווילנע, זי שילדערט דעם קאָמף קעגן צאַרישן רעזשים, וועלכן ס'האַבן צוגלייך באַקעמפט די ייִדישע, רו־סישע און ליטווישע רעוואָלוציאַנערן. זי איז אַלזאָ נישט געווענדט קעגן ליטע און איר רעזשים. איבעריקנס, דער געדרוקטער עקזעמפּלאַר פון דער דאָזיקער פּיעסע געפינט זיך אין יעדער ייִדישער ביבליאָטעק פון ליטע און אויב זי וואָלט געווען נישט לעגאַל, וואָלט זי די צענזור קאָנפּיסקירט.

ער: פאַרוואָס־זשע האָט איר געלאָזן ביים סוף פון צווייטן אַקט אַ רויטן רעפּלעקטאָר אויף דער גרופּע רעוואָלוציאַנערן וואָס גרייטן אַ פאַר־שווערונג קעגן דער עקזיסטירנדיקער אַרדענונג?

איך: דער רויטער רעפּלעקטאָר איז אַ סצענישער עפּעקט, וואָס ווערט באַנוצט אויף צו שאַפן אַטמאָספּער פון גרויל. דער זעלבער עפּעקט ווערט באַנוצט אין ליטווישן מלוכהשן טעאַטער...

ער רייסט מיר איבער: לאַזט אָפּ דעם ליטווישן טעאַטער! פאַרוואָס האָט מען אַזוי שטאַרק אַפּלאַדירט ביים סוף פון דאָזיקן אַקט?

איך: ווען מע זאָל אונדז נישט אַפּלאַדירן, וואָלט עס געווען אַ באַ־ווייז, אַז מיר זענען שלעכטע אַרטיסטן, — באַמיען מיר זיך טאַקע אַנצור־ווענדן אַלע מיטלען, אינערלעכע און אויסערלעכע, אויף אַרויסצורופן אָפּ־

לאדיסמענטן. דער אקטיאר וואס ווערט נישט אפלאדירט פילט זיך צוליב דעם אומגליקלעך...

די אויספארשונג איז זייער אפט איבערגעריסן געווארן פון טעלעפאן-נישע געשפרעכן. פון די בליקן, וואס דער אויספארשער פלעגט ווארפן אויף מיר און אויפן פראטאקאל, האב איך פארשטאנען, אז ס'האנדלט זיך אין מיר. שוין נאך האלבן טאג האט ער מיר געגעבן אונטערצושרייבן איי-גיכע פאפירן און איך בין געווארן באפרייט.

ווי איך האב זיך דערנאך דערוויסט, איז „גאנץ קאוונע“ געשטעלט געווארן אויף די פיס. די ידיעה פון מיין ארעסט האט זיך בלייבנדיג פאר שפרייט איבער דער שטאט. די פני, בראש מיטן פראפעסאר ביעלאצקי, דעם ראטגעבער פון אויסערן-מיניסטעריום, האבן אינטערוויענירט אין מיין ענין און גאראנטירט, אז מיין קומען קיין ליטע טראגט א ריינקינסטלע-רישן כאראקטער.

א דאנק מיינע פארשטעלונגען זענען מיינע דירעקטארן געווארן גאר שטארקע אנהענגער פון א דראמאטישן טעאטער און זיך באראטן מיט מיר וועמען אראפצוברענגען נאך מיין אוועקפארן.

איך האב זיי רעקאמענדירט אלעקס שטיינען, וואס האט זיך גראד צו יענער צייט געפינען אין ווילנע. אזוי-ארום האב איך געהאט די געלעגנהייט ווידער צו פארברענגען א געוויסע צייט מיט מיין ליבן חבר און פאר-צושטעלן אים פארן קאוונער עולם, בעת דער פייערלעכער טייל פון מיין געזעגענונג-אוונט.

אין גיכן איז מיר אויך אויסגעקומען ביצוווינען דעם גרויסן דערפאלג פון זיין דעביוט אין „יאשקע מוזיקאנט“, לויט דער בוקארעשטער אויפ-פירונג פון יעקב שטערנבערג.

צו מיין אפפארן איז דער וואקזאל געווען פול געפאקט פון די ליבע קאוונער יידן, פריינד און חברים, מיט וועלכע מיר האבן זיך הארציק גע-זעגנט, כדי אין דריי יאר ארום זיך נאך א מאל צו טרעפן. ווידער בין איך געווען שטאלץ צו זיין א קינסטלער ביי יידן. ווידער

האָט באַקומען אַן אינהאַלט מיין נע־זונד־לעבן און פאַרגיטיקט אַ סך יסור־רים וואָס דאָס לעבן האָט מיר ביו דאָן געהאַט פאַרשאַפט. לאַנג, לאַנג האָב איך געזען דורכן פענצטער פון מיין קופּע ווייסע טיכלעך און הוטן וואָס האָבן געפאַכעט צו מיר. איך טראָג אין האַרצן יאַרנלאַנג דאַנקבאַרקיט פאַר דער פּרייד וואָס דאָס ייִדישע קאָוונע האָט מיר פאַרשאַפּן...
...און טיפּן צער וואָס דאָס קאָן זיך שוין מער נישט איבערחוּרן.

26

איך געזעגן זיך מיט אייראַפּע

דער וועג פון קאָוונע קיין פאַריז האָט געפירט איבערן אַזוי־גערומפֿע־נעם „פּוילישן קאַרידאָר“ און איבער דייטשלאַנד. די פּוילישע טעריטאָריע זענען מיר פאַרבייגעפאַרן אין אַ פאַרפלאַמבירטן וואַגאַן. וואָס איז ערשט געעפנט געוואָרן אין דייטשלאַנד.

דורך די פענצטער האָבן די פענער מיט די סוואַסטיקעס געשווינדלט פאַר די אויגן און צוגענומען ביי מיר דעם פאַרלאַנג צו באַטראַכטן די ער־טער, וואָס מיר פאַרן פאַרביי, ווי איך פלעג עס געוויינטלעך טון.

פון תּמיד אָן בין איך געווען געוויינט, בעת אונדזערע אַפטע טעאַטער־נסיעות, זיך אַפּצוטיילן פון מיינע חברים און זיך אַוועקזעצן אַרויסקוקן דורכן פענצטער. זיי פלעגן שפּילן אין קאַרטן, אַדער לייענען און איך פלעג איינזאַפּן אין זיך דעם ריטעם פון פאַרביילויפּנדיקע פּייזאַזשן, אַ קאַליי־דאַסקאַפּ פון איינדרוקן, געדאַנקען און דערינערונגען. אַזוי פלעגט זיין ביי אונדזערע ערשטע אַרטיסטישע טורניען. אַזוי פלעגט זיין אויף דער גוט־באַקאַנטער „אַטוואַצקער ליניע“ און אַזוי בין איך פאַרבליבן ביז היינט, בעת די אַפטע נסיעות מיט מיין „זוטא“־טעאַטער איבער די וועגן פון ישראל.

דאָס מאַל אַבער האָט אויף מיר די דייטשע ערד, פאַראומרייניקט פון

די סוואסטיקעס, אָנגעוואָרפֿן אַ פּחד. איך בין געזעסן פֿאַררוקט אין אַ ווינקל פֿון קופּע און זיך באַמיט צו שלאָפֿן. דער שלאָף איז אָבער נישט געקומען, בין איך סתם געזעסן מיט פֿאַרמאַכטע אויגן.

אַט זענען מיר אין בערלין. אַ וואָלד פֿון פענער מיט די מאַקאַברישע סוואַסטיקעס. ווי לאַנג איז, ווי אונדזערע אָפּטימיסטן פֿון ראַמאַנישן קאַפע האָבן געלאַכט פֿון די באַסוואַסטיקע אַרעמס: „ווער קוקט זיך אום אויף זיי... ביי אונדז האָבן זיי נישט קיין ווערט... סתם גאַסנינגען“...

וואָס זאָגן זיי איצט, די „רחמנות“־פֿאַליטיקער? וואָס זאָגט דער „מעצענאַט“ פֿאַשיניאַק?...

ווען די באַן רירט פֿון אַרט, באַווייזט זיך אין מיין אָפּטיילונג אַ יונגער ייִדישער בחור מיט צעפּלאַמטע אויגן. ער פֿאַרלאַזט דייטשלאַנד! זיינע עלטערן האָבן זיך באַמיט קודם־כל צו ראַטעווען אים, זייער בן־יחיד, און אַריבערשיקן אים קיין אויסלאַנד, זיי וועלן נאַכקומען. מיין שכן, אַ נאַזווער בחור, נישט קיין איבעריק קלוגער, אַ באַרעדעוודיקער, פּילט זיך שוין לגמרי זיכער אינעם וואַגאָן וואָס גייט דירעקט קיין פֿאַריז. ער האָט מיר באַוויזן צו דערציילן זיין גאַנצן יחוס, וואָס ציט זיך פֿון אַן אַלט־פּראַנקפורטער, איינגעפונדעוועטער פֿאַמיליע.

איך באַמי זיך צו ווירקן אויף אים, ער זאָל וואָס ווייניקער רעדן, הגם מיר זיצן אין צווייען אין קופּע „האַבן היינטיקע צייטן ווענט אויערן“. איך בין אָבער נישט אימשטאַנד איינצושטילן דעם קוואַל פֿון זיין אָפּנ־האַרציקייט. ער ווייזט מיר זיין פֿאַס מיט דער אַמעריקאַנער וויזע, ער ווייזט מיר אַפּילו דעם טשעק, וואָס ער האַלט אין דער אָפענער טאַש, טאַקע באַלד פֿון אויבן, „ווי קיינעם וועט אַפּילו נישט איינפֿאַלן צו זוכן“... זיינע עלטערן האָבן פֿאַר שפּאַט־ביליק פֿאַרקויפט זייער הויז, כדי אים צו באַזאָרגן מיטן דאָזיקן טשעק. ווען ער וועט זיי צווייסיג טון, אַז ער איז בשלום אַריבער די גרענעץ, וועלן זיי נאַכקומען... און פֿון פּראַנקרייך איז שוין נישט ווייט קיין אַמעריקע, צו די קרובים... ער קוקט נערוועז אויפֿן זייגער, ווישט כסדר דעם שווייס... שוין נישט לאַנג... „מיט גאַטס זיינער הילף“...

אַ דאַמע אין די מיטעלע יאָרן קלאַפט אַן אין אונדזער קופּע און בעט

א דערלויבעניש אריינצוגיין. אין איר קופע, זאגט זי, געפינען זיך ס"ס-לייט, וואָס פאַרהאַלטן זיך נישט אָנשטענדיק. זי דאַנקט אונדז העפלעך פאַר דער דערלויבעניש. ס'וועט זי פרייען צו פאַרן צו דער גרענעץ אין אַן אָנשטענדיקער געזעלשאַפט, ווייל „די דאָזיקע באַנדע“...

אונדזער בחור איז צוגעפאַלן צו דער נייער מיטשמועסערין, וואָס האָט זיך, להיפּוך צו מיר, שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט אים. ער האָט איר איבערגעחזרט דאָס זעלבע וואָס איך האָב שוין פון אים געהערט, נאָר מיט נאָך מער איינצלהייטן און צוטרוי. די דאַמע האָט זיך צוגעהערט מיט מיטגעפיל, ווייל זי אַליין, ווי זי האָט אונדז פאַרזיכערט, איז אויך אַ ייִדישקע, והאַראַייה, זי ווייסט צו זאָגן „אַדוני“ און „שבת“...

מיר האָט זיך דערמאַנט דער קאָוונער פּראָוואָקאַטאָר מיט דער פאַר-בונדענער באַק. זי אָבער איז מער אינטעליגענט פון יענעם און... פאַכמע-נישער.

איך ווונק צום בחור, מאַך אים צייכנס ער זאָל שווייגן. ער לייגט אָבער נישט קיין אַכט אויף מיר. די דאַמע האָט געווונען זיין פּולשטענדיקן צוטרוי. אָט ווייזט ער איר ווי ער נאָרט אָפּ די נאַציס מיטן טשעק, וואָס ער האַלט אין אַן אַרט, וואָס „קיינעם וועט נישט איינפאַלן“... אָט זאָגט ער איר דעם אַדרעס פון זיינע עלטערן, וואָס האַלטן זיך אויף ביי בערלי-נער פריינט...

ווען ס'איז שוין נישט פאַרבליבן קיין סך צייט צו דער גרענעץ, האָט זיך די דאַמע שנעל אָפּגעטראָגן און איך האָב געוואַרט מיט האַרצקלאַפּע-ניש אויפן ווייטערדיקן פאַרלויף. מיין פאַרגעפיל האָט מיך נישט גע-נאָרט. ווי נאָר די באַן האָט זיך אָפּגעשטעלט איז אַריין צו אונדז אין קופּע דער קאַנדוקטאָר מיט אַ צאַל-באַאַמטן, באַגריסט אונדז מיט „הייל היטלער“ און באַטראַכט אונדזערע דאַקומענטן.

ביי מיר איז געווען אַלץ אין אַרדענונג און דער באַאַמטער האָט מיר העפלעך סאַלוטירט. נאָך דעם האָט ער זיך האַסטיק אויסגעדרייט צום בחור, בלייב-שנעל פאַררוקט די האַנט אין זיין טאַש און אַרויסגעצויגן דעם אומגיליקלעכן טשעק. דער בחור האָט נישט באַוויזן אַרויסצורעדן קיין וואַרט, ווי ער איז געוואָרן אַרויסגעוואַרפן פון קופּע. ס'האַבן אים אַרומ-

גערינגלט צוויי ס"ס-יונגען, איך האָב נאָך באַוווּזן צו הערן: „זי זינד דאָך אַז מענטשן“...
איך האָב פאַרגראַבן דעם קאַפּ אין די הענט. די באַן האָט גערירט.

**

צו מיין שטענדיקן האַטעל, אויף בולוואַר מאַזשענטאָ, איז מיר דאָס מאָל אויסגעקומען צו גיין צופּוס. ס'האַבן מיך באַגלייט מיינע פריינד וואָס האָבן מיך אָפּגעוואַרט ביים אַנקומען קיין פאַריז. ס'איז געווען אַ שטרייק פון די שאַפּערן און די באַוועגונג פון דער וועלט־מעטראָפּאָליע איז געווען פאַראַליזירט.

די שטימונג פון מיינע פריינד איז געווען נישט גאָר קיין געהויבענע. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז קיין גרויס נחת שטייט מיר דאָס מאָל נישט פאַר פון מיין פאַריזער באַזוך. זיי האָבן מיר טאַקע געגעבן אַנצוגעהערן, אַז ס'וואַלט גלייכער געווען פון דאַנען צו פאַרן די־עקט קיין אַרגענטינע און, ביים אומקערן זיך פון דאָרט, שפּילן אין פאַריז. איז אָבער די שיף „מאַסיליאַ“ צו וועלכער מ'האַט מיר נאָך פון אַרגענטינע רעזערווירט אַ פּלאַץ, מיט אַ קורצער צייט צוריק אָפּגעאַנגען אַהין. איך מוז, אַלואַ, באַינ־ברירה, וואַרטן ביז זי וועט זיך אומקערן קיין פראַנקרייך.

איך האָב עס מיר אָבער שטאַרק צום האַרצן נישט גענומען, ווייל מיינע געדאַנקען זענען שוין געווען פאַרטון אין דער פאַרשטייענדיקער נסיעה לעבר־לים און איך האָב קיין באַזונדער חשק איינצושפּאַנען זיך אין טעאַטער־אַרבעט נישט געהאַט. נאָכן אינטענסיוון האַלבן יאָר אין קאָוונע, האָב איך מיך גענייטיקט אין אַפּרו, בפרט, אַז דער אַוואַנס, וואָס איך האָב באַקומען פון אַרגענטינע, האָט מיר געקלעקט דערויף.

די טעאַטער־דירעקטאָרן זענען אָבער צוגעשטאַנען איך זאָל ראַטע־ווען די סיטואַציע און „אויפטרעטן“, ווייל אַ גאַסטראָלער מיט אַרבעט־רעכט, וואָס לאַכטיקער האָט מיר צוגעשיקט קיין קאָוונע, איז ממש אויף דער וואַג פון גאָלד.

היות ווי איך האָב געהאַט פיר נישט־געשפּילטע פּיעסן — „ד"ר לעווי“, „דער אורטייל“, „קאַמף און פאַרראַט“ און „איוואַר קרויגער“, — וואָס

פאָדערן נישט קיין גרויסן אַנסאַמבל, האָבן זיך צומאַרגנס באַוווּן אַנאַנסן, אַז „אויפן וועג קיין בוענאַס-איירעס האָט באַוווּליקט“... און אַזוי ווייטער, לויטן נוסח לאַכטיקער.

גראַד האָט זיך צונויפגעקליבן אַ קליינע גרופע „כשרע“ אַקטיאָרן מיט אַרבעט־רעכט, ווי מיינ אַלטער חבר טשייקאָווסקי, העני לעמאַן, היינ־צע און, אַ נייע, אַ זינגערין, וואָס האָט זיך אָבער געשראַקן פאַר „אינטע־ליגענטע“ ווערטער... צוליב איר האָט מען געמוזט געוויסע אויסדריקן און אַפט מאַל גאַנצע פּראָזן „פּאַפּולאַריזירן“ און דאָס האָט אויך נישט תמיד געהאַלפּן... האָבנדיק אָבער דערפאַרונג אינעם ייִדישן טעאַטער אין פאַריז, האָב איך מיך געמאַכט פאַרהערן פאַרשידענע קאַלאַמבורן און צע־קאַלעטשעטע „אינטעליגענטע“ ווערטער. דער עולם האָט איר אויך מוחל געווען, — זי איז דווקא געווען זייער אַ שיינע און יונגע פרוי.

ווי געוויינטלעך אין יענע מקומות, האָב איך דעם רעקווויזיט צו דער פאַרשטעלונג געזען גאָר אין לעצטן מאָמענט, אויב איך האָב אים בכלל געזען. דאָס מאַל האָב איך אָבער קאַטעגאָריש געוואָרנט לאַכטיקערן, אַז איך מוז האָבן צום לעצטן אַקט פונעם „אורטייל“, אַ רעוואָלווער וואָס שיסט אויף דער בינע, אין קעגנפּאַל קאָן איך נישט שטעלן די פיעסע.

לאַכטיקער האָט זיך אָפּילו געפילט געטראָפּן:

— ס'טייטש, אַז לאַכטיקער זאָגט, איר ווייסט דאָך...

ווען איך האָב באַדאַרפט אַרויס אויף דער בינע צום לעצטן אַקט און געמאַנט ביי לאַכטיקערן דעם רעוואָלווער האָט ער מיר אונטערגעטראָגן אַ קינדער־פיסטאַלעט, וואָס שיסט מיט אַ קאַרעק... אַן אויפגערעגטער, האָב איך אַראַפּגעריסן די באַרד און זיך אָפּגעזאָגט צו פאַרענדיקן די פאַר־שטעלונג. צוליבן פאַרציען זיך פון אַנטראַקט איז אויסגעבראַכן אַ סקאַנ־דאַל אין טעאַטער. לאַכטיקער האָט זיך ערגעץ־וווּ באַהאַלטן און געלאָזן אַלץ אויף גאַטס באַראַט. ס'האָט זיך באַוווּן אַ דעלעגאַציע פונעם פובלי־קום, אַז איך זאָל עס טון פאַר מיינע חסידים און פאַרענדיקן די פיעסע ווי ס'זאָל נישט זיין. צום לעצטן אַקט בין איך אַרויס אָן אַ באַרד און אַנשטאַט צו דערשיסן די העלדיק, האָב איך זי דערשטיקט. אמת, ס'איז געווען „נישט פאַסיק“ פאַר אַ סאָויעטישן קאָמיסאַר, וועלכן איך האָב דאָן

געשפילט, אזוי צו ליקווידירן זיין געליבטער פרוי, אבער, ווי געזאגט, האט מען עס מיר מוחל געווען...

איך האב דעריבער באשלאסן בעסער צו געניסן פון די שיינקייטן פון פאריז און ווי געהעריק צוגרייטן דעם רעפערטואר פאר בוענאס-אייירעס. ווי שוין דערמאנט, האט מיר משה ליפשיץ צוגעהאלפן באארבעטן „איוואר קרויגער“ און גלייכצייטיק מיר צוגעגרייט מאטעריאל פאר סאלא-אויפ-טריטן. פון דאזיקן מאטעריאל איז „ד״ר וואלף“ מיט דער צייט געווארן איינער פון מיינע אינטערעסאנטסטע עסטראדע-נומערן.

פאר דער צייט פון מיין פארברענגען אין פאריז האב איך געהאט דאס פארגעניגן צו באקענען א גרויסן יידישן סקולפטאר, נחום אראנסאן, צוויי גרויסע ארטיסטישע פערזענלעכקייטן פון יידישן טעאטער; יעקב בן-עמי און סעמועל גאלדענבורג, ווי אויך דעם ארץ-ישראלדיקן „אהל-טעאטער, וואס איז דאן אראפגעקומען צום ערשטן מאל קיין פאריז אויף גאסטראלן.

א חוץ דעם דערמאנטן פארגעניגן, האט מיר פאריז אונטערגעטראגן גישט ווייניק הארצווייטיק מיטן טויט פון אקטיאר ל. בערגער, דעם פא-טער פון מיין קאוונער פארטנערין ראשעל. איך האב אים אייניקע מאל באזוכט אין שפיטאל און אים באגלייט צו זיין אייביקער רח, וואס ער האט געפינען אין א „קאלעקטיוון“ קבר פון איינער פון די פאריזער „סאסיי-טעס“. דאס איז, אנב, געווען דאס ערשטע מאל, וואס איך האב געזען אין א גארמאלער צייט אזוי קובר זיין ביי יידן...

אין פאריז באווייזט זיך בן-עמי מיט בערטא גערסטען. די לעצטע האב איך געקענט פון אירע גאסטשפילן אין פוילן פאר א קולטורעלער און אימפאנירנדיקער מעלאדראמאטישער שוישפילערין. פון בן-עמי, דא-קעגן, האב איך א סך געהערט און געלייענט.

מיך האט דערפרייט די געלעגנהייט צו באקענען פערזענלעך און דער עיקר פון דער בינע דעם זייל פון ערשטן ליטערארישן טעאטער פון פריץ

הירשביין און איצטיקן גרויסן אַקטיאָר פון ייִדישן און ענגלישן טעאַטער אין אַמעריקע.

אויך איך האָב דאָן — בעת זיינע אויפטרעטן און אונדזערע פּריוואַטע טרעפּונגען דערקענט אין בן־עמין איינעם פון די טיפּסטע, צאַרסטע און אינטעליגענטע מייסטער, וואָס אונדזער טעאַטער האָט ווען ס'איז פאַר מאַנט.

אזוי האָב איך אים געטראָפּן אין אייניקע יאָר אַרום טרומפּירן אין אַרגענטינע און דערנאָך אין בראַזיל, אינעם ווונדערבארן אַוונט פון פּראַג־מענטן, וואָס ער האָט געגעבן צוזאַמען מיט בערטאָ גערסטען און יעקב מעסטעל.

נישט קיין טאַג־טעגלעכע קינסטלערישע רעוועלאַציע איז געווען דאָס אַנקומען פון „אהל“ קיין פאַריז.

ביז דאָן זענען מיר געווען באַקאַנט מיט דער „הבימה“, באַווונדערט איר צוזאַמענשפּיל און הויכקינסטלערישע דערגרייכונגען, אָבער ס'האָט זיך פאַרשפּרייט די מיינונג, אַז די „הבימה“ שטעלט פאַר מיט זיך איינעם פון די מילחמה־פּראָדוקטן פון דער רוסישער טעאַטער־קונסט. אמת, אַ גרויסער טעאַטער, אָבער אַ רוסישער; אמת, דער אַנסאַמבל האָט פאַרגע־שטעלט מיט זיך אַ הויכע מדרגה פון טעאַטער־דיסציפּלין; די רעזשי, די דעקאָראַציעס, די מוזיק — שטעלן פאַר מיט זיך מוסטערן פון די נייסטע דערגרייכונגען פון דער רוסישער בינע; אמת, די ראַווינאַ האָט זיך באַ־רימט געמאַכט אין „דיבוק“ און אין „אייביקן ייד“ צוגלייך מיט צמחן, אָבער דער גייסט פונעם טעאַטער איז געווען ווייט פון דעם, וואָס מ'האָט פון אים דערוואַרט. ס'האָט געפּעלט ארץ־ישראל־אַטמאָספּער. ס'איז גע־ווען פרעמד, רוסיש.

און אַט באַווייזט זיך אַ טעאַטער, וואָס רופט זיך אַן „אַרבעטער־טעאַטער פון ארץ־ישראל“, אַ נישט־באַקאַנטער נאָמען, נישט פּאָפּולער און נישט אַנערקלאַמירט און — איבער נאָכט רופט ער אַרויס די גרעסטע אויפּמערקזאַמקייט און אַנערקענונג אין דער פאַריזער טעאַטער־וועלט.

מיר איז אויסגעקומען צו זיצן אויף דער פרעמיערע פון „יעקב און רחל“ ביי דער זייט פון מיינ בערלינער רעזשיסער סטריזשעווסקי; עס

געפינען זיך אין זאל דער „יורד“ סאקאלאוו פון טארטאוו „קאמער-טעא-טער“ לעבן אים אַ צווייטער „יורד“, אינקישינעוו, דער העלד פונעם גרויסן סאָויעטישן פילם „שטורעם איבער אַזיע“; אין זאל געפינען זיך די גרויסע אויטאָריטעטן פונעם פאַריזער קולטור-לעבן און — אַלע ווי איינער; „אַט דאָס איז טעאַטער!“.

דער רעזשיסער, משה הלוי, ווערט אַרויסגערופן נאָך דער פאַרשטעלונג אויף דער בינע. אַ באַשיידענער ייִדישער יונגערמאַן מיט אַ גרויסער שוואַר-צער טשופּרינע, מאַכט גיכער דעם איינדרוק פון אַ לערער, אַדער אַ באַ-אַמטן; נישט דרייסט. ער פילט זיך, ווייזט אויס, נישט באַקוועם, — צו זיין אַזוי אַוואַציאָנירט אין דער וועלט-מעטראָפּאָליע. אַט אַפּנים זיין היים האָט אים נישט צוגעווינט צו אַזאַ לוקסוס... שווער זיך פאַרצושטעלן, אַז דער דאָזיקער, אַזוי נישט „אַרטיסטיש-אויסזעענדיקער“ יונגערמאַן האָט באַוויזן אַזוי אַרטיסטיש אויסצוזינגען די ביבלישע לעגענדע פון יעקב און רחל. ער האָט פון זאַמדיקן נאָענטן מיזרח געבראַכט צום רוישיקן פאַריז אַ גרוס פון הויכער נאַציאָנאַלער טעאַטער-קולטור. מיר זענען שטאַלץ געווען מיטן דאָזיקן גרוס; ס'איז שטאַלץ געווען מיט אים דאָס פּראַנ-צויזישע ייִדנטום. ס'האַט שטאַרק געווירקט, ווי די באַזוכן פון די פּאַ-פּולערסטע שליחים.

פון דער בינע האָט זיך געטראָגן אַ פּרישקייט. דער יוגנטלעכער חן האָט אַראַפּגעשמייכלט פון איר צוגלייך מיט דער וואַרעמקייט פון ארץ-ישראלדיקן הימל.

די צאַרטע תּנכּישע רחל איז געוואָרן אַזוי חנעוודיק אויפּגעלעבט פון יהודית ברקאית... ווי אַן איבערגעשראַקן ציטערדיק סאַרנעלע האָט זי גע-פּלאַטערט אין די אַרעמס פון יעקבן; אַזוי צינעוודיק פאַרשעמט, ווי עס פּאַסט פאַר דער יונגער „מאַמע רחל“.

און פון לעגענדע צו דראַמע, ווי ווערדיק צחבל נעמט אויף די קלעפּ פונעם גורל אין „ירמיהו“, מיט וויפל דינאַמישן כּוח ער דריקט אויס זיין צער, צער פון אַ גאַנצן פּאַלק.

די דערמאָנטע צוויי סצענישע קרעאַציעס האָבן באַוויזן, אַז דער יונגער רעזשיסער איז נישט בלויז אַ מייסטער אויף צו שאַפּן פאַרבליקע ספּעק-

טאקלען, נאָר אויך אַ פּעדאָגאָג אויף צו דערציען אַ נייעם דור אייגנאַר־טיקע אַקטיאָרישע פּערווענלעכקייטן.

דעם פּאַרזענלעך עמך־עולם האָט אויך אימפּאַנירט, וואָס דאָס אַרץ־ישראַלידיקע טעאַטער האָט נישט פּאַרגעסן אין דער ייִדישער ליטעראַטור און געשאַפּן אַן אומפּאַרגעסלעכן פּרִי־אַוונט.

אימפּאַנירט האָט אויך דאָס איינלעבן זיך פון די „אהל־אַרטיסטן אין די רוסישע געשטאַלטן פון גאַרקיס „נאַ דניע“. אויך דאַרט האָט אַ גלאַנץ געטון אַן אייגנאַרטיקע אַרטיסטישע פּערווענלעכקייט — מרגלית אין „לוקאַ“. דאַרט האָט אויך געצויגן די אויפּמערקזאַמקייט לאַה דגנית מיט איר פּאַרקערפּערונג פון וואַסיליסאַ. ס'איז געווען אַ טעאַטער, וואָס האָט, אַ חוץ דער אַרץ־ישראַל־אַטמאָספּער, באַוויזן אַז ער איז בכוח אַרויס־צוברענגען אויך דעם גייסט פון אַנדערע פעלקער. ס'איז געווען יונג, נישט מאַניערירט, אַלזייטיק, אַ טעאַטער, אויף וועלכן די פּראַנצויזישע עפּנט־לעכקייט האָט געלייגט אַ סך האַפּענונגען און געוואַרט אויף אַ צווייטן באַזוך, וואָס האָט זיך אין אייניקע יאָר אַרום ווידער איינגעגעבן.

בעת מיין אַנקומען קיין ישׂראל האָב איך שוין געטראַפּן דאָס דאָזיקע טעאַטער לגמרי דעקאַדענט, קינסטלעריש אויסגעליידיקט. איך וויל זיך נישט פּאַרטיפּן אין די סיבות פון דער דאָזיקער ווייטיקדיקער דערשיינונג, דאָס וועלן געוויס טון באַרופּענע טעאַטער־היסטאָריקער. דער גרינדער, רעזשיסער און דערציער פּונעם ערשטן קאַדער „אהל־אַרטיסטן, משה הלוי, איז איצט מחוץ דעם טעאַטער.

ווען איך שרייב די דאָזיקע שורות — זעקסאונצוואַנציק יאָר נאָך מיין ערשטער באַגעגעניש מיטן „אהל“, טרעט הלוי צו צום שאַפּן אַ תּנ״ך־טעאַטער, וואָס איז אין אַלע הינזיכטן אַ נויטווענדיקייט אינעם לאַנד פון תּנ״ך.

**

און צום סוף נאָך אַ באַגעגעניש אין פּאַריז: סעמועל גאַלדענבורג, אַ „סטאַר“ פון אַמעריקע, אַ נאַמען, וואָס „ציט“. אַן אַפּגאַט ביי אַקטיאָר און... פּרויען, אַ שמאַלצגרוב פּאַר אימפּרעסאַריאַס. באַקענט זיך צופּעליק אינעם טעאַטער־קאַפּע אויף פּלאַס דע לאַ רע־

פובליק און גלייך געוואָרן פריינד, ווי מיר וואָלטן שוין פון לאַנג געווען באַקאַנט. ס'איז געווען אונדזער ערשטע און לעצטע באַגעגעניש אין לעבן. ער איז אַפּגעפאַרן קיין קאַוווע, איך — קיין אַרגענטינע. און מער האָב איך שוין גישט געזען דעם אינטערעסאַנטן, קלוגן און נישט־ווייניקער צינישן סעמועל גאָלדענבורג.

אַ זעלטענע דערשיינונג: הויך, שלאַנק, עלעגאַנט, מיט אַ שיינעם אויסדרוקפולן פנים, מיט גרויסע, האַלב־פאַרזשמורעטע אויגן, פון וועלכע ס'האַט פון אונטער דער פענסנע אַרויסגעבליקט חכמה, לעבן־דערפאַרונג און... חזק, בפרט ווען ער האָט גערעדט פון טעאַטער.

אייניקע טעג פאַר מיין אַפּפאַרן פון פאַריז האָב איך געהאַט די גע־לעגנהייט צו באַזוכן דעם אַטעליע פון נחום אַראַנסאָן, איינעם פון די גרעסטע ייִדישע סקולפּטאָרן פון אונדזער דור.

האַב איך אים דאָך געדענקט פון די רעפּראָדוקציעס אינעם זשורנאַל „ניוואַ“, וואָס מיין פּאָטער האָט פאַר מיר אַבאַנירט. פאַר די אויגן איז מיר געשטאַנען זיין צאַרט, צעשמייכלט פנים, באַקרוינט מיט אַ העלער שעווע־לורע, פאַרענדיקט מיט אַ קמץ־בערדל, אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר דער רוסישער אינטעליגענץ אָנהייב אונדזער יאָרהונדערט. ער איז מיר געשטאַנען פאַר די אויגן אין זיין ווייסן כאַלאַט מיטן גרויסן „קינסטלער־קראַ־וואַט“ מיטן האַמער אין האַנט פאַרן בעטהאַווען־קאַפּ, וואָס ער האָט אויס־געהאַקט אין מאַרמאַר...

פּלוצים טוט מען מיר אַ מאַל צווייטן פאַר אַ פאַרשטעלונג פון „קאַמף און פאַרראַט“, אַז אַראַנסאָן איז געקומען אין טעאַטער. נאָך דער פאַר־שטעלונג איז ער אַרויף צו מיר אויף דער בינע. און אַט דערזע איד דעם אַמאַליקן אַראַנסאָן, וועלכן איך האָב אַפּגעהיט אין מיין זכרון לויטן בילד אין דער „ניוואַ“. דער אַן ערד זעכציקיאָריקער קינסטלער האָט זיך כמעט גאַרנישט געביטן פאַר דער צייט. דער זעלבער גוטמוטיקער, נאַזווער שמייכל, דער זעלבער מילדער, קלוגער בליק, דאָס איינציקע וואָס איז אים פאַר דער צייט צוגעקומען, איז די ווייסקייט פון זיינע האָר וואָס האָבן, פאַרקערט, נאָך אינטערעסאַנטער געמאַכט זיין שיינעם קאַפּ.

אַראַנסאָן האָט מיר באַדאַנקט פאַרן שפּילן און אויסגעדריקט זיין

פארלאנג מיך צו זען ביי זיך אין אטעליע. איך האב, פארשטייט זיך, די איינלאדונג אָנגענומען מיט פאָרגעניגן.

א פאָר טעג שפעטער בין איך געווען ביי אים אין אטעליע און איך האב באַוונדערט זיין „יונגן משה־רינו“, זיין „ספּאַרטאַקוס“, זיין „יהודה איש קריות“...

אויב נישט קיין דירעקטער נאָכפאלגער פון ראָדען, פילט זיך אָבער שטאַרק די השפעה פונעם פראַנצויזישן מייסטער אויף אַראַנסאָנס ווערק. ער האָט געשאַפן אַ מערקווירדיקן סינטעז פון ראָדען און די אַלטגריכישע מייסטער, אָנגעפילט מיט ייִדישער התלהבות, נישט בחינם האָט ער פאָר-נומען אַן ערשטן אַרט צווישן די פראַנצויזישע אימפרעסיאָניסטן און איז פאַרטראָטן מיט זיינע שאַפונגען אין די גרעסטע וועלט־מוזייען.

איך באַטראַכט מיט אַ פאַרכאַפּטן אַטעם דעם „אויב נישט נאָך דער־כערן“ ווינקל אין דער רוישיקער שטאָט פון מאַנסאַרדעס, די צאַרטע קינ-דער־געשטאַלטן אינעם שוואַרצן און ווייסן מאַרמאָר, די צניעותדיקע ווייב־לעכקייט פון אַ „שולמית“, אַ גאַלעריע קעפ פון גרויסע גייסטער, צווישן זיי בעטהאָוון און לענין. דער ערשטער מיט אַ צעשטורעמטער טשופרינע איבערן פאַרכמורעטן קאַפ, דער צווייטער — מיטן שאַרפגעפאַרעמטן, אַס־קעטישן שאַרבן און מיטן אויסערלעך־רויִקן, אַנטשלאַסענעם בליק. און נישט ווייט פון זיי — זיין באַרימטער „יהודה איש קריות“ מיטן פאַררי־טענעם קאַפ, מיט אַן אַרויספאַדערונג צו דער וועלט: „נאַט, טוט מיר עפעס!“.

אַראַנסאָן האָט אָנגעוויזן אויף אים און געזאָגט:

— וויסט איר, אַז אומדירעקט איז דאָס ייִדל די סיבה פון אייער איצטיקן באַזוך ביי מיר?
נאָך אַ קורצן שווייגן גיט ער צו:

— איר גלייבט מיר נישט? — און צעלאַכט זיך ווי אַ קינד — יא, יא, דער דאָזיקער „יהודה דער פאַררעטער“... איך האָב צופעליק דערזען אין דער רוסישער צייטונג אייער בילד אין אַ ראַלע פון דימאָוס פיעסע, — מיר זענען מיט דימאָון גוטע פריינד — האָט עס מיר דערמאַנט אין מיין „יהודה“. איך בין טאַקע געקומען אייך זען אַ לעבעדיקן אויף דער

ערשטע פון מיינע זכרונות, וועלכע איך פארענדיק איצט מיטן דריטן: „די איבערגעריסענע תקופה“.

דאס צווייטע בוך: „טעאָטער־זכרונות אין אַ שטורמישער צייט“ האָב איך געשריבן בעת מיין באַזוך אין אויסטראַליע.

דאָס איצטיקע דריטע בוך נעכט אַרום דעם צייטאָפּשניט פון 1920 ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מילחמה.

וויל איך טאָקע פאַרבינדן מיינע זכרונות פון די ערטער וואָס איך האָב באַזוכט פאַרן אויסברוך פון דער מילחמה מיט מיינע באַזוכן פון די דאָ־זיקע ערטער בעת דער מילחמה און נאָך איר. אַזוי אַרום וועט מיין לעבנס־וועג ביזן באַזעצן זיך אין ישראל זיין, מער אָדער ווייניקער, פאַרנאַטירט. כּוועל אָנהייבן פון מיינ ערשטער רייזע קיין אַרגענטינער אינעם יאָר

1934.

ביז דאָן בין איך צום לענגסטן געפאַרן אויף אַ שיף פון קיעוו ביז האַמעל: דריי טעג איבערן דניעפער.

און אַט הייבט זיך אָן מיינ ערשטע — פון אַ לאַנגער שורה — ים־רייזעס. מיט דער צייט בין איך געוואָרן אַ „סטאַבילער“ פּאַסאַזשיר פון די פאַרשידנסטע אַטלאַנטיק־און פּאַסיפיק־ליינס“.

די ערשטע רייזע קיין בוענאָס־איירעס האָב איך דורכגעמאַכט אין אַ לוקסוס־קאַבינע פון דער שיף „מאַסיליאַ“.

מיט זעקס יאָר שפּעטער האָב איך די זעלבע רייזע געמאַכט אין אַ פּולגעפּאַקטער קאַבינע פון טוריסטנקלאַס, אַנטלויפּנדיק פון היטלערן. דאָס באַטרעטן אַ שיף ווירקט געוויינטלעך באַרויַקנדיק אויפן פּאַסאַזשיר. דער ים שאַפט אַנטשפּאַנונג, זאָרגלאַזיקייט, האַפּענונג און אילוזיעס.

אַזוי האָט טאָקע געדאַרפט זיין מיט מיינ ערשטער רייזע קיין אַר־גענטינע. די צווייטע האָב איך מיטגעמאַכט צוזאַמען מיט מיינ פּרוי ראַזאַ. ביידע דערשלאַגענע, צעבראַכענע און געמאַטערטע פון געוויסנביסן. מיר האָבן דאָך איבערגעלאָזן אינעם גיהנום אונדזערע נאַענטסטע און ליבסטע. די לעצטע שיפּרייזע מיינע האָט מיך שוין געפירט איבערן מיטל־לענדישן ים, קיין ישראל. האָט אונדז טאָקע דאָס מאָל דער ים געשאַפן אַנטשפּאַנונג, פּרייד, האַפּענונג, אַבער — נישט קיין פּאַלשע אילוזיעס...

**

מיט א שווער געמיט האָב איך באַטראַגטן צום ערשטן מאל די טראַנס-
אַטלאַנטישע שיף „מאַסיליאַ“.

אַט בין איך 38 יאָר אַלט. די בעסטע יאָרן פאַר אַ מאַן. האָב שוין
הינטער זיך אַ שטיק טעאַטער-דערפאַרונג, האָב אַן עולם, פאַרערער, פריינד.
האַב, ווי מע רופט עס, אַ „גוטן נאַמען“, אַ „צוציענדיקן“; האָב דערפאַלג
אויף דער בינע, דערפאַלג אין לעבן — אַלץ וואָס אַן אַרטיסט וואַלט זיך
געקאַנט ווינטשן, און דאָך — איך מאַך דעם סך-הכל און ס'באַקומט זיך:
גאַרנישט! איך הענג אין דער לופטן. אַן אַ מאַרגן פאַר די אויגן, אַן אַ באַ-
שטימטן האַפן אויף צו פאַרוואַרפן דעם אַנקער. די רייזע טראַגט מער אַן
אָוואַנטוריסטישן כאַראַקטער, איידער האַפענונג אויף אַ וועלכן ס'איז
תכלית...

שטייט מען אויפן דעק און מע באַווונדערט דעם שיינעם הימל איבער
וויגאַ; דערווייטערט מען זיך פון די הויכע קאַטעדראַלן און קלויסטערס
פון ליסאַבאָן; פילט מען דאָס מילדע ווינטל, וואָס גלעט די באַקן ווי צו אַ
געזעגענונג... צום ווידערזען, אַדער — אַ זייגעזונט אויף שמענדיקן

קאַלעמוטנע אויפן האַרצן. אַדיע, אייראַפע!

פאַרשידענע שפראַכן הערן זיך אויף דער שיף, באַקאַנטע און פּרעמ-
דע, ס'דאַמינירט שפּאַניש און פאַרטוגעזיש.

הייבסט אַן צו פילאַזאָפירן. די צוקונפט איז אומבאַקאַנט, גריבלסטו
זיך אין דער פאַרגאַנגענהייט. פון פּערזענלעכן גייסטו איבער צום אַלגע-
מיינעם. און דער עיקר צו אונדזער יידישן לעבנסוועג.

**

אַ טאָג נאָך אַ טאָג — הימל און ים און — געדאַנקען.

עס טראַכט זיך גוט ביים גערויש פון די כוואַליעס. די ערשטע טעג
מיידסטו אויס באַקאַנטשאַפט. ס'וויילט זיך זיין אַליין מיט די געדאַנקען.
ביז זיי ווערן דערעסן, ווילסט זיך באַפרייען פון זיי און זיי פאַרוואַנדלען
אין רייד. ווער רעדט נאָר, ווען דו טרעפסט אַן אויף אַן אינטערעסאַנטן
מיטשמועסער. איז עס טאַקע געווען אַ פּראַנצויז אין מיין עלטער, אַן אַוויאַ-

ציע-אינזשיניער, געשיקט קיין בוענאָס־איירעס מאַנטירן אייראָפּלאַנען. ער וואָלט שוין געוואָלט צוריקפּאַרן קיין פּאַריז, — בענקט נאָך זיין היים. ס'איז אָבער אַ באַפעל, מוז מען פּאַרן. מיר האָט דאָך קיינער נישט באַ- פּוילן צו פּאַרלאָזן מיין היים, — פּאַרקערט, — איז מיר טאַקע שווערער פון אים.

ער באַמיט זיך מיר אַריינצופירן אין דער וועלט פון אַעראָנאוטיק, איך אים — אין דער וועלט פון טעאַטער. נישט מיר און נישט אים גיט זיך עס איין. איך באַטראַכט פּאַרשידענע מאַדעלן פון לופטשיפּן, ער — מיינע אויפנאַמעס אין ראָלן. ביידע שאַקלען מיר מיט די קעפּ: אינטערעסאַנט, שייך, — און סוף־כל־סוף נעמען מיר זיך ביידע לייענען ביכער.

אין אַ געוויסן טאָג — אַ געלויבן צום שפיץ פון דער שיף: פון דער ווייטנס זעט זיך יבשה.

אַזוי האָבן געוויס די אַנטדעקער פון נייע וועלטטיילן געקוקט אין דער ווייטקייט, ווען פון הויכן מאַסט האָט זיך דערהערט אַ געשריי: „יבשה, יבשה!“...

ווייטע סילוועטן פון אַ שטאַט. רעסיפּע. הויפטשטאַט פונעם שטאַט פערנאַמבוקאַ, בראַזיל. מיר דערנענטערן זיך נישט, פּאַרן פּאַרביי, שווי- מען ווייטער. אַלץ בלאַסער ווערן די סילוועטן, ביז זיי פּאַרוואַנדלען זיך אין אַ קליין פינטעלע צווישן הימל און ים.

דעם נאָמען רעסיפּע הער איך, דאַכט זיך, צום ערשטן מאל. פערנאַמ- בוקאַ געדענק איך פון געאַגראַפיע. ס'האַט געהערט צו די ווילקלינגענדיקע נעמען, וואָס האָבן דערמאַנט ווייטקייט. הרי־חושך, עקזאָטיק: וואַפּאַראַני- סאַ, בוענאַ־ווענטוראַ, אַרינאַקאַ... איך פלעג אַפילו גראַמען לידער מיט די דאָזיקע נעמען.

וועמען וואָלט געקאַנט דאָן, פּאַרבייפּאַרנדיק רעסיפּע, איינפאַלן אַז דאָס טאַקע וועט זיין דער ערשטער פונקט אויפן דרום־אַמעריקאַנער קאַנ- טינענט, וווּ אונדזער פליטים־שיף וועט זיך אַפּשטעלן אויפן וועג קיין אַר- גענטינע?

וועל איך מאַכן אַ שפרונג צום סוף 1940.

ווי זענען מיר? — רעסיפע. דער ערשטער געדאנק: ווינען דא יידן?
 א צופעליקער פעדלער קומט ארויף אויף דער שיף. ער דערוויסט זיך,
 אז איך געפין זיך דא און גיט מיר אפ א שלום-עליכם:
 — גאט צו דאנק, זיך ארויסגעראטעוועט!...
 — ווינען דא יידן?
 — וואס פרעגט איר! באַלד וועט איר זען, איך שפּרינג נאָר אַראָפּ
 אין שטאַט...
 און אַט באַווייזט זיך אַ דעלעגאַציע מיך צו באַגריסן. ערשטע שוואַלבן
 פון אַ ניי יידיש לעבן... אַן ערשטער גרויס פון „בני־רחמים“.

— איר דאַרפט דאָך געוויס געלט, חבר טורקאָוו. — פרעגט מיך דער
 לעמבערגער אַנשל מאַרגנשטערן — איר וועט אונדז דערנאָך אַפּשיקן...
 אַזוי אויך דאָס „שניידערל“ אין אייניקע טעג אַרום אין סאַנטאָס. ווע-
 מען וואַלט דאָן געקאַנט איינפאַלן, אַז אינעם דאָזיקן פינטעלע אויפן האַ-
 ריזאַנט, וואָס רופט זיך רעסיפע, זאָלן מיר, צוויי שיפּברוכיקע פונעם איי-
 ראַפּעישן מבול, שפּעטער פאַרברענגען די גורלדיקסטע יאָרן פונעם דייטשן
 קאַגיאַבאַליזם. די יאָרן פון קאַשמאַרן, פון שלאָפּלאָזע נעכט, פון פיינפולע
 טעג, געטריבן דורך אינערץ. די אַוונטן ביים ראַדיאָ פון די גאַסטפּריינטלע-
 כע היימען פון די בערנשטיינס, מאַכמאַנס און פונעם לערער בורשטיין. די
 גרויליקע ידיעות פונעם לאַנדאַנער „בי. בי. סי.“ וועגן די געטאָס, לאַגערן,
 קרעמאַטאָריעס...

וועמען וואַלט דאָן געקאַנט איינפאַלן, אַז אינעם דאָזיקן ווייטן רע-
 סיפע, די דריטע שטאַט פון בראַזיל, קלאַפט אַזאָ וואַרעם יידיש האַרץ פון
 בעסאַראַבישע און פוילישע יידן, וואָס האָבן אונדז אַרויסגעוויזן אַזוי פיל
 אויפּמערקזאַמקייט און מיטגעפיל אין אונדזער איינזאַמקייט און פאַר-
 צווייפלונג.

קאָן מען דען פאַרגעסן דעם טאַג ווען בראַזיל איז אַריין אין דער וועלט-
 מילחמה און מיר האָבן פאַרלוירן יעדע האַפּענונג אַרויסצופאַרן פון רעסי-
 פע, דעם טיפּמענטשלעכן זשעסט פונעם לאַדזשער הענאָך גיסקע און דעם
 ליפּקאַנער נתן ראָזענטאַל, די צוויי זיילן פונעם דאַרטיקן דראַמקרייז? עס
 קלינגט מיר נאָך אין די אויערן זייער פאַרזיכערונג:

— פריינד טורקאוו, כל-זמן ס'וועט אייך זיין באשערט צו פארבלייבן אין רעסיפע, קאנט איר רעכענען אויף אונדז, מיר וועלן אייך נישט פאר-לאזן...

פלעגן זיי טאקע נאך שווערע טעג פון ארבעט זיך צושטעלן אין די אונטן צו רעפעיצייעס, כדי אונדז צו דערמעגלעכן „אויפצוטריטן“ איין מאָל אַ חודש...

און די צוויי האַרציקע, הויכטאלענטירטע אַמאַטאָרינס, בראָנקאָ מאָר-גענשטערן און זינאָ בלאַנק, וואָס נישט איין פראָפעסיאָנעל טעאַטער וואָלט זיך געווינטשן צו האָבן אַזעלכע אַקטריסעס. זיי האָבן מיר געהאַלפן אינעם פאַרוואַרפּענעם רעסיפע זיך צו שאַפן אילוויע פון מיין פאַרשניטענער „וויקט“־אַטמאָספּער.

ווען ס'איז צוליבן „בלעקאָוט“ געווען שוין אוממעגלעך צו שפּילן, איז געקומען דער פאַרשלאָג פון אייזיק ראָטמאַן — איינער פון מיינע הויפט־אַמאַטאָרן — צו עפענען פאַר מיר אַ ווינקל אויף צו פאַרקויפן „זשאַיעס“ (ביזשוטעריע), וואָס איז דאָן געווען גאַנגבאַרע סחורה פאַר דער אַמערי-קאַנער קריגמאַרין.

און די פאַרלעך מיט גאָדל־מאיר בראָש, וואָס פלעגן יעדן חודש לאָזן זייערע געשעפטן און גיין פון הויז צו הויז פאַרקויפן די בילעטן צו אונ-דזערע פאַרשטעלונגען, לויטן דאַרטיקן מינהג.

ניין, דאָס וועט קיין מאָל נישט אויסגעמעקט ווערן פון אונדזער זכרון און דאָס געפיל פון ליבשאַפט צו די רעסיפער יידן וועלן מיר טראָגן אין האַרצן דאָס גאַנצע לעבן!

דאָס זעלבע צו דער שכנישער באַהיאַ, מיט איר לערער צ. יוכט, ליבע און דוד ווערטמאַן.

איך האָב דעם פאַרשלאָג פון האַנדלען מיט „זשאַיעס“ נישט אויסגע-נוצט, ווייל פון קינדווייז אָן האָב איך געליטן אויף אַטראָפיע פון „סוחר-יער זשילקע“, ווי מיין פאַטער פלעגט עס רופן. אַזאַ מיסחר וואָלט אַלזאָ געווען אַ פון פאַרזייערער דעפיציט. ס'איז אויך גאַרנישט געוואָרן

פֿון מײן „צוהעלפן“ גיסקען צו באַארבעטן אויף אַ היימישן אָפֿן די הויט פֿון קראַקאַדילן און שלאַנגען. אויך דערצו האָט מיר געפֿעלט טאַלענט.

האַט מיר דער טאַלענט געדינט אויף אויסצואַרבעטן גיפֿסענע באַ-
ריעלעף־פֿאַרטרעטלעך פֿון פרעזידענט וואַרגאַס. דאָס מזל האָט מיר אָבער
נישט צוגעדינט. דער אַלבאַסטער־גיפֿס איז געוואָרן אַזוי טײַער, אַז די
„פֿאַבריקאַציע“ האָט זיך פֿשוט נישט אויסגעצאַלט...

פֿון די אַלע מנחם־מענדלשע געשעפטן האָט זיך אויסגעלאָזן אַ בײַ-
דעם. ביז די הילף איז געקומען פֿון גאָר אַן אַנדערער זײַט: פֿונעם בראַזי-
ליאַנער טעאַטער.

אינעם היסטאָרישן בנין „סאַנטאַ־איזאַבעל“ האָט געשפּילט אַ היימי-
שע טרופֿע פֿון דײַר וואַלדעמאַר דע אַליווייראַ. האָט דער צופֿאַל געוואַלט,
אַז אַן אַקטיאָר זאָל שפּילן אַ כּינעזער און נישט וויסן ווי אַזוי זיך צו גריי-
מירן. דערוויסנדיק זיך, אַז דער „פּוילישער אַקטיאָר“ איז אויך אַ מומחה
אין גרים, האָט מען מיר פֿאַרגעלייגט צו פֿאַרוואַנדלען דעם אַקטיאָר אין אַ
כּינעזער. אַדאַנק דער דאָזיקער פֿאַרוואַנדלונג בין איך פֿאַרוואַנדלט גע-
וואָרן אין אַ גרימירער. און פֿון גרים — צו רעזשי. און דווקא אין אַ פּיעסע
פֿון אַ בראַזיליאַנער מחבר, וועלכן דער דאָרטיקער רעזשיסער האָט נישט
געווסט ווי אַזוי צו „דעשפּירן“.

די פּיעסע האָט געהייסן: „די קאַמעדיע פֿון האַרץ“ פֿון פּאָלאַ גאַנ-
סאַלוועס. די האַנדלונג קומט פֿאַר אינעם „האַרץ פֿון אַ מענטשן“. ליבע,
שינאה, אינטריגע, גלויבן, פּחד, שײַגען ווערן פּערזאָניפּיצירט און אַריינגע-
צויגן אין אַ קאַמפּליצירטן קאַמף פֿון אינסטינקטן און געפּילן. עס האָט זיך
גענייטיקט אַן אַנטשפּרעכיקע מאַדערנע אויסדרוק־פֿאַרעם סײַ פֿאַר די „פּער-
סאַנאָזשן“, סײַ פֿאַרן „אַרט פֿון דער האַנדלונג“, דאָס הייסט, פֿאַרן קווער-
שניט פֿון „מענטשלעכן האַרץ“.

איך האָב, אַ חוץ דער רעזשי, אויך פּראַיעקטירט די דעקאָראַציע און
קאַסטיומען. נישט קענענדיק נאָך קיין פֿאַרטוגעזיש, האָט ראָזאַ, וואָס האָט
גיך דערלערנט די שפּראַך, מיר פֿאַרגעליינט די פּיעסע, געהאַלפֿן מיר ביים
באַארבעטן זי און אַסיסטירט בײַ די רעפּעטיציעס. אַדאַנק איר מיטהילף

די איבערגעריסענע תקופה

האט זיך מיר איינגעגעבן צו מאכן דעם ערשטן שריט ווי א רעזשיסער אינעם בראַזיליאַנער טעאַטער און דער „פּוילישער“ רעזשיסער איז דאָרט געוואָרן אַ שם-דבר.

דער דערפאַלג פון דער „קאָמעדיע פון האַרץ“ האָט אויך געפּינען אַן אַפּקלאַנג אינעם ווייטן ריאַ דע זשאַניראַ און אַט באַקום איך צוגעשיקט אַ קאַנטראַקט ווי אַ רעזשיסער פון טעאַטער „אַס קאָמעדיאַנטעס“, אַנגעפירט פונעם קינסטלער און טעאַטראַלאַג טאַמאַס סאַנטאַ ראָזאַ.

קיין ציווילע אוויאַנען האָבן דאָן אין יענעם אַפּשניט פון בראַזיל נישט קורסירט. מיר זענען געפאַרן אַ וואַך צייט מיט אַ שיף, באַגלייט פון אַ קאַנ-וואַי, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ צעפעלין און אייניקע טאַרפעדאַ-שיפן. די דייטשע אונטערוואַסער-שיפן האָבן באַשווערט די נאַוויגאַציע לענג אויס דעם אַטלאַנטישן ים און די דייטשע לופטבאַזע אין דאַקאַר — אַכט שעה פּלזען פון רעסיפּע — האָט באַדראַעט אירע ברעגן. ס'איז געווען אַ ריזע פול מיט סכּנות, אָבער דער פאַרלאַנג זיך אַרויסצוקריגן אין דער „גרויסער וועלט“ האָט איבערגעוויגן די שרעק.

מיר האָבן זיך געזעגנט מיט אונדזערע בראַזיליאַנער פּריינד נישט ווייניק האַרציק, ווי מיט די יידישע. ווי מענטשלעך, חבריש האָבן זיך צו מיר באַצויגן די בראַזיליאַנער קינסטלער!

טוט מיר טאַקע וויי וואָס איך קאָן דאָס זעלבע נישט זאָגן וועגן מיינע יידישע חברים אין אַמעריקע.

אַט האָבן מיר שוין געזאָלט פּלזען פון רעסיפּע קיין אַמעריקע. אַט האָבן מיר געהאַפּט זיך צו באַפרייען פון דער געצווונגענער איזאָלאַציע, צו וועלכער ס'האַט זיך נישט געזען קיין סוף. אַט האָט דער אַמאָליקער דירעקטאָר פונעם וואַרשעווער אַרטיסטן-פאַראייין, מאַרק יוויילער, דאָן אליין אַ פּליט אין אַמעריקע, אַרגאַניזירט אַ קאָמיטעט אין דעטראַיט אויף צו גרינדן אַ געזעלשאַפּטלעכע טעאַטער און איך האָב באַדאַרפט איבער-נעמען די לייטונג. עס זענען שוין געמאַכט געוואָרן די געהעריקע צוגרייטונגען צום אַפּפּאַרן. אין רעסיפּע גייען שוין פאַרלעך אַרום מיט בילעטן פאַר אונדזער געזעגענונג-אָונט... און — פּלוצים — די אַמעריקאַנער „יו-

ניע" דערלאזט נישט! דער אלמעכטיקער גוסקין, דער „טאטע פון יידישע אקטיארן אין אמעריקע" האט מורא פאר פרעמדע אקטיארן...

בין איך טאקע, אנשטאט אנצוגיין ווי א יידישער אקטיאר ביי יידן אין אמעריקע, א דאנק דער יידישער אקטיארן-יוניע, געווארן א בראזיל-יאנער רעזשיסער אין דער נייער פאר מיר פארטוגעזישער שפראך.

אפשר איז דאס גאר געווען צום גוטן. האב איך דאך אין ריא אנגע-פירט מיט א יונגן אוואנגארד-טעאטער און אין א צייט ארום אויך מיט א יידישן דראמקרייז פון אויסגעצייכנטע אמאטארן. ווער ווייסט אבער וואס סער פנים איך וואלט געהאט אין אמעריקע אלס „פרעמדער" ביי מיינע יידישע טעאטער-חברים?

זייענדיק אין רעסיפע אפגעשניטן פון דער וועלט און, האבנדיק אפ-געשפילט די אייניקע פיעסן וואס איך האב געהאט, האב איך מיך גענו-מען אליין צו שאפן רעפערטואר. איך בין געווארן א פיעסן-שרייבער און דווקא א גאנץ פראדוקטיווער.

במשך פון די פאר יאר, וואס איך האב פארבראכט אין רעסיפע, האב איך אנגעשריבן א ריי גרעסערע פיעסן, איינאקטערס און מאנאלאגן. א טייל פון זיי איז מיר אויסגעקומען מיט דער צייט צו שפילן און אייניקע האבן אפילו זוכה געווען צו באטייטיקע דערפאלגן ביי מיינע גאסטשפילן אין אייראפע.

איך וויל מיך צוריקערן צום יאר 1934, ווען רעסיפע איז, ווי א מיסטעריעז פּינטעלע, פארשוונדן הינטערן האַריזאָנט בעת מיין ערשטער ריזע איבערן ים.

א חוץ מיין פראנצויזישן מיטשמועסער איז מיר צוגעקומען נאך איי-נעו, א פאסאזשיר פון טוריסטן-קלאס.

דערווען אויף דער פאסאזשיר-ליסטע מיין נאמען, האט ער געבעטן א דערלויבעניש ארויפצוקומען צו מיר און איך האב מיך טאקע דערפרייט

מיט א לאַנדסמאַן, אַ פּויליש־רעדנדיקן יוד. ער קען מיך פון וואַרשע, אונדזערע טעכטער לערנען אפילו אין דער זעלבער גימנאַזיע און ער אליין פאַרט מיט יידישע פּילמען, האָט אפילו מיט זיך יאַנאַסעס „לווינק“. זענען מיר, אזוי צו זאָגן כמעט פון איין „בראַנזשע“...

די דאָזיקע רייזע איז נישט ביי אים די ערשטע. יעדעס יאָר פאַרט ער אין די דרום־אַמעריקאַנער לענדער און הלוואי, ווייטער, האָט ער זיך נישט וואָס צו באַקלאַגן. ער איז אויף דער שיף אַ „בן־בית“, ער קען אַלע פאַסאַזשירן. ער ווייס מיר אפילו צו דערציילן, אַז אין דריטן קלאַס פאַרן אייניקע יונגע פרויען צו זייערע מענער קיין אַרגענטינע. זיי קענען מיך אַלע און וואַלטן וועלן מיט מיר רעדן. מע לאָזט אָבער די פאַסאַזשירן פון דריטן קלאַס נישט אַרויף אין די העכערע קלאַסן, — צי וואַלט איך נישט וועלן אַראָפּגיין צו זיי. ס'וועט זיי שטאַרק דערפרייען... פאַרוואָס־זשע זאָל איך נישט דערפרייען איינזאַמע עמיגראַנטינס, — באַקען איך זיך מיט זיי. איינע האָט מיך געזען שפּילן אין ריגע, אַ צווייטע געדענקט מיך פון טשער־נאַוויץ, אַ דריטע פון ראַדאַם...

נאָך אייניקע געשפרעכן מיט זיי איז מיר די גאַנצע געזעלשאַפט גע־וואָרן פאַרדעכטיק און איך האָב מיך אָנגעשטויסן, אַז די פרויען זענען נישט סתם קיין צופעליקע שיפשוועסטער פון מיין נייעם באַקאַנטן...

און אַט קומען מיר אָן קיין ריאַ. מע וואַרט מיך אָפּ: מיין אַמאָליקער לאַדזשער אימפרעסאַריאָ לובעלטשיק, מיין צוקונפטיקער אַדמיניסטראַטאָר עקערמאַן, אייניקע זשורנאַליסטן.

איך באַטראַכט צום ערשטן מאַל דעם בראַזיליאַנער באַדן. עס שווינדלט פאַן די אויגן. דער שווייס גיסט זיך פון מיר ווי פון אַ קוואַל. עס ווייזט זיך מיר אויס, אַז איך באַטרעט די אַראַנזשעריע פון טראַפישע פלאַנצן אין זאַקסישן גאַרטן, אַדער די קראַקאַדיל־און שלאַנגען־אַפּטיילונג אין אַ זאַלאַגישן גאַרטן.

די שיף שטייט נישט לאַנג, טראַגט אונדז ווייטעו קיין סאַנטאַס. — סאַראַ שרעקלעכער קלימאַט — טראַכט איך מיר — ווי קאַנען דאָ ווינען מענטשן... ווער וואַלט עס דעמאָלט געגלויבט, אַז אַ פאַר יאָר שפּע־

טער וועל איך אין דעם קלימאט אפוווינען א צוועלף יאר... און שפילן
פארטוגעזיש... און ווערן א בראזיליאנער בירגער...

28

דרום-אמעריקע

דערמאנענדיק די חרוב־געוואָרענע ישובים אין די „אלטע היימען“
האָב איך ביז איצט געהאַלטן פאַר נייטיק צו געבן אַ קליינעם איבערבליק
איבער זייער געשיכטע, פּערזענלעכקייטן און דערגרייכונגען, ווייל דאָס
זענען דערינערונגען וועגן אַ תקופה, וואָס איז איבערגוואָלד איבערגעריסן
געוואָרן און וועט זיך מער נישט אומקערן.

ווען איך טרעט צו צו מיינע זיכרונות וועגן די נייע היימען פון די
דרום־אמעריקאנער לענדער, פאַלט אַפּ דער דאָזיקער חוב.

איך באַטרעט דאָך אַ קאָנטינענט וואָס איז — צום גליק — געווען
פאַרהיט פונעם היטלערישן באַרבאַריזם. זיינע עלטערע תושבים געהערן
צו די פּיאָנערן, וואָס זענען געשטאַנען ביים וויגעלע פונעם נייעם לעבן.
זיי אליין זענען געווען די גרונדשטיין־לייגער, די וואָס האָבן אים אַנט־
וויקלט. דער דאָזיקער אַנטוויקלונג־פּראָצעס שטייט אונדז ממש פאַר די
אויגן און גייט ווייטער אָן מיט אומגעצוימטן אימפעט און קאָנסטרוק־
טיוון כוח.

דער נעכטן און דער היינט גייען האַנט ביי האַנט אַנטקעגן דעם
מאַרגן. פעלט דעריבער פּערספּעקטיוו פאַר געשיכטע. זי געפינט זיך נאָך,
איינגטלעך, אין די „וויקעלעך“.

וועל איך מיך באַגרענעצן מיט קורצע באַטראַכטונגען און פאַרציין
כענען פאַקטן, וואָס האָבן זיך מיר — אַ צופּעליקן גאַסט — געוואָרפן
אין די אויגן.

איך האָב די דערגרייכונגען אין נייעם לעבן־שטייגער ממש געשליני־גען מיט די אויגן. מיך האָט פון תמיד מער געצויגן דער אַנטוויקלונג־פראָצעס, איידער דער סיום; די צוגרייטונג צו אַ פאַרשטעלונג, איידער די פאַרשטעלונג גופא.

אַ נייער קלימאַט, נייער שטייגער, נייע מענטאַליטעט. דאַכט זיך, די זעלבע אַלטבאַקאַנטע, נאַענטע פנימער און דאָך עפעס נייע, אומבאַקאַנטס אין זייער באַנעמונג, אופן פון רעדן, אַפילו דער היימישער יידיש האָט אין זיך אומבאַקאַנטע אַנלויפן פון די לאַטיינישע שפראַכן, וואָס שטופן צו ביסלעך אַרויס די סלאַוויזמען. אַ געראַנגל אַזאָ צווישן אַלטן און נייעם; אַ סינטעז פון אייראָפע און אַמעריקע; אַ נייע, דרום־אַמעריקאַניש, יידיש לעבן!

שוין אין מאַנטעווידעאַ, וווּ „מאַסיליאַ“ פאַרהאַלט זיך, דערפילסטו „היימישקייט“, אַ גרוס פון דער יידישער פרעסע אין אורוגוויי; די בריי־דער אַרויך, שוואַרץ, גרינבערג; אַ גרוס פונעם דאָרטיקן יידישן טעאַטער, בראַש מיט די היימישע נתן קלינגער און צילי טעקס; אייניקע אַקטיאָרן פון דער פויליש־רומענישער פראָווינץ; אַ נייע פנים — גד זשעלאָזאַ, וואָס האָט אויפגעבליצט אין אַ בערלינער טעאַטער און תיכף געוואָרן פאַר־לאַשן. איז מיר זיין נאָמען געווען באַקאַנט פון נאָמבערגס אָן ענטוויאַס־טישן אַרטיקל וועגן אים, נישט ווייניקער ענטוויאַסטיש פון זיין ערשטן — וועגן גראַנאַכן. אַט איז דער סאָלידער יצחק נוגער, דער געשעפּט־פירער פון „אַמבּו“, וואָס קומט מיך באַגעגענען פונעם שכנותדיקן בוע־נאַס־אירעס.

אַט פאַראַנקערט „מאַסיליאַ“ אינעם ריזיקן האַפן פון דער אַרגענ־טינער הויפטשטאָט. דערזעסט אַ מאַסע מענטשן — יידן וואָס זענען דיך געקומען מקבל־פנים זיין... צווישן זיי גוטבאַקאַנטע פנימער; אַט זענען דיינע „וויקט־חברים: הירשפעלד, די ראַפעלס; אַט אין דיין „צענטראַל־חבר פאַליפּאָדע; אַט זענען דיינע מיטשפילער פון ווילנע, די שטרייטמאַנס; אַט זענען דיינע קווינען. די פאַריסאָוס און — הונדערטער, הונדערטער יידן! אַזוי ווי ביים אַפּפאַרן פון קאַוונע... דאָרט זענען זיי דיך געקומען

געזעגענען, דא באַגריסן! דאָרט — אַ צום ווידערזען, דאָ — אַ ברוך־הבא!
 סאַראַ מערקווירדיקע, אומצעטיילבאַרע גאַנצקייט! ווערסט נישט-
 ווילנדיק, אַ שאַוויניסט; סאַראַ פּריווילעגיע צו זיין אַ טייל פון אַזאַ גאַנצ-
 קייט...

אין זיכרון בליצט-אויף אַ פאַרגלייך. דער גאון פון דער פּוילישער
 בינע, קאַזשימעזש קאַמינסקי, קומט קיין טשיקאַגאָ. אַ שטאַט מיט אַ
 פּערטלמיליאָניקער פּוילישער באַפעלקערונג. די דאָרטיקע פּני לייגן אים
 פאַר אַנצופירן מיט אַ דראַמקרייז און צוצופאַרדינען זיך מיט ביוראַ-
 אַרבעט... פאַר אַ פּראַפעסיאָנעלן טעאַטער — דערקלערט מען אים —
 איז נישטאָ קיין באַדערפעניש און נישט קיין פינאַנצן...

דאָ ברענגט אַ יידישער ישוב אַראָפּ אַן אַרטיסט מיט אַ לוקסוסשיף,
 שיקט אים אַן אַוואַנס, שטעלט צו זיין דיספּאָזיציע אַ טרופּע פון פּראַ-
 פעסיאָנעלע אַקטיאָרן, גרייט אים צו אַ האַרציקן קבלת־פּנים, מיט באַנ-
 קעטן, באַגריסונגען, באַערונגען...

ווי אַזוי האָבן זיי באַוווּזן אין אַזאַ קורצער צייט זיך איבערצופּלאַנצן,
 איינצווואַרצלען און זיך אַזוי צו צעבליען?

איך האָב זיך, פון מיין ערשטן באַטרעטן די גאַס קאַריענטעס, דער-
 פּילט אין דער היים! ס'איז נישט נאַלעווקעס, נישט לעשנע, נישט אַבאַזש-
 נע, נאָר אַלץ צוזאַמען; אַ נייע היים, אַ סינטעז פון אַלע לאַנדסמאַנשאַפּטן,
 פּוילן, בעסאַראַביע, אוקראַינע, ליטע — אַרגענטינער ייִדנטום!

ווערסט איבערגעראַשט פון דער גרויסער צאַל אינסטיטוציעס, פאַר-
 טייען, קלובן; פון דער רייכער פּרעסע מיט ערשטאַנגיקע זשורנאַליסטן,
 זאַמליכער, זשורנאַלן, פּעריאָדישע אויסגאַבעס מיט דער באַטייליקונג פון
 די בעסטע אויסלענדישע און היימישע שרייבער.

וואַסערע באַגעגענישן: הערץ גראַסבאַרט, לודוויק זאַץ, מנשה סקול-
 ניק. בוענאַס־אירעס האָט נאָך דאָן געטיילט מיט ניו־יאָרק־וואַרשע דעם
 בכבודיקן שם פון אַ יידישער טעאַטער־מעטראַפּאָליע.

נאך די גרויסע דערפאלגן פון מאַריס שוואַרץ, בן־עמי, מאַלי פיקאַן, בולאַוו, איז געווען אַ גרויסע פאַראַנטוואָרטלעכקייט צו דערשיינען פאַר אַן עולם וואָס איז אַזוי צעבאַלעוועט מיט גוטע טעאַטער־פאַרשטעלונגען, בפרט אַז אַ חוץ „קאַנקורענץ“ — זאָן, סקולניק, פסחקע בורשטין, איז דער „אַמבו“ געווען דער ערגסטער פון די בוענאַס־אייֶרעסער טעאַטער־בנינים. אַ מיין גרויסע, אומעטיקע „צענטראַל־בודע פון וואַרשע, אַז יע־נערס חן און אינטימקייט.

די טרופע איז ס'רוב באַשטאַנען פון אַקטיאָרן פונעם עלטערן דור, וואָס פלעגן „באַדינען“ די פאַרשידנסטע גאַסטראָלערן, אָנהייבנדיק פון בן־עמי און ענדיקנדיק מיט משה אוישער, נאָך וועלכן איך האָב טאַקע באַדאַרפט אָנהייבן. אַזאַ „פּילזייטיקייט“, בפרט ביי עלטערע אַקטיאָרן לייגט אַ ספּעציעלן חותם אויף זיי. דאָס לאַזט זיך בעיקר פילן ביי פאַר־שטעלונגען, וואָס פאַדערן האַרמאָנישן צוזאַמענשפּיל און איינהייטלעכ־קייט פון סטיל און טאָן.

אמת, אין דער טרופע זענען אויך געווען דריי יונגע שוישפּילערינס — די שוועסטער מרים און שפרהלע לערער — אגב, אַרגענטינער „צאַברעס“, אַן אַנזאָג אויף אַ נייעם דור היימישע אַקטיאָרן, און גד זשע־לאַזאַ, וואָס איז ספּעציעל אַראַפּגעבראַכט געוואָרן פון מאַנטעווידעאַ פאַר מיינע גאַסטשפּילן. גד זשעלאַזאַ, וואָס איז, נישט געקוקט אויף זיין אויפ־בליץ אויף דער דייטשער בינע, געווען שטאַרק אומבאַהאַלפן אינעם צופאַסן זיך צום ייִדישן טעאַטער, האָט עס מיט דער צייט פאַרלאָזן.

ס'איז מיר פאַרגעשטאַנען אַ שווערע אַרבעט, וואָס איז נאָך מער באַ־שווערט געוואָרן פונעם קלימאַט, צו וועלכן איך האָב מיך נישט געקאַנט צוגעווינען. האָב איך טאַקע די ערשטע פאַרשטעלונגען רעפּעטירט און גע־שפּילט ביי געהעכערטער טעמפּעראַטור.

**

איך בין גאָר גיך געוואָרן אַן „אייגענער“ מענטש אין אַרגענטינע. אַרומגערינגלט מיט פּריינד און פאַרערער. ס'האַבן זיך געעפנט פאַר מיר די

גאסטפריינדלעכע היימען פון די אלפער־אוויטשס, רעגאלסקיס און זענען שוין אזוי פארבליבן פאר מיר אפן בעת אלע מיינע באזוכן אין בוענאס־איירעס. ס'האט מיך גערירט די איבערגעגעבנקייט פון מיין נייעם „פאָ-טריאַט“ יצחק פירשטענבערג, אַ זעלטענער טעאַטער־חסיד, און מיר האָבן טאַקע יאַרנלאַנג זיך איבערגעשריבן אין נאַמען פון „יענע“ צייטן.

איך האָב באַקענט די פאַמיליע פון אַהרן זינגערמאַן מיט זיינע צוויי געראַטענע טעכטער, בערטאַ און פּאַולינאַ.

די גרויסע וואַרטקינסטלערין בערטאַ זינגערמאַן האָב איך דערנאָך באַווונדערט אין בראַזיל און אין תּל־אביב. קיין מאָל וועלן נישט אויסגע־מעקט ווערן פון מיין זיכרון די „ידישע נעמען“ פון אהרן צייטלין, וואָס זי האָט אויסגעווייטיקט פון דער בינע פון מוניסיפּאַל־טעאַטער אין ריאַ דע זשאַניראַ.

מערקווירדיק, ווען איך האָב דאָס זעלבע ליד געהערט פון איר אינעם תּל־אביבער „אהל“, האָט עס אַ סך ווייניקער געוויקט.

די „משהלעך“ און „שלמהלעך“ אין ישראל האָבן מיט געווער אין האַנט פאַרטיידיקט דאָס לאַנד און די מאַמעס האָבן אַליין געגעבן דאָס גע־ווער אין זייערע הענט.

**

מיינע אַלע דריי באַזוכן אין אַרגענטינע זענען אויך געווען געבונדן מיט אויפטריטן אין מאַנטעווידעאַ. אויך אינעם געגעגעבענעם פּאַל האָב איך, נאָכן פאַרענדיקן אין בוענאָס־איירעס, געגעבן אַ ריי גאַסטשפּילן ביי דער מאַנטעווידעער טרופּע און שפּעטער געמאַכט מיט איר אַ טורניי איר בער דער אַרגענטינער פּראַווינץ.

אויב בוענאָס־איירעס האָט אויף מיר געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ ייִדישער מעטראַפּאָליע, האָבן די פּראַווינצשטעט, להיפּוך צו די „פּראַ־ווינצן“ ווי איך בין צו זיי געווינט געווען אין פּוילן, געמאַכט דעם איינ־דרוק פון שטייעדיקע אַזערעס, פון ישובים, דורכגעדרוינגענע מיט אַפּאַ־טיע און סטאַטישקייט, אין דעם טאַקע, וואָס מיר זענען געווינט צו באַ־צייכענען אַלס „פּראַווינץ“.

האָט מען דען געקאָנט אַנרופֿן פֿראַווינץ — אַ ווילנע, אַ לאַדזש, אַ קראַקע, אַ לעמבערג, אַ ביאָליסטאָק, אַ לובלין און אַפילו אַ סטאַניסלאַוואָוו? וואָס עס האָט מיך אָבער צו מיינסטן אינטערעסירט אין אַרגענטינע און וואָס איך האָב מיט גרויס ניגעריקייט געוואַרט צו באַקענען, זענען געווען די ייִדישע אַגראַרקאָלאָגיסעס.

דאָס ערשטע מאָל האָב איך געהערט וועגן די דאָזיקע קאָלאָניעס נאָך אַלס קינד, בעת דער רוסיש־אַפּאַנישער מילחמה. ווי איך האָב שוין, בשעתו, געהאַט דערמאָנט, האָט זיך מיין פּאָטער געקליבן צו אַנטלויפֿן פֿון צאַרישן רוסלאַנד. פֿלעגן זיך ביי אונדז פּאַרנאָמלען פּאַרשידענע קרו־ ביים אויף באַראַטונגען: וווּהין צו לויפֿן? אייניקע האָבן געהאַלטן פֿון אַמע־ ריקע, אייניקע, ווי טביה דער מילכיקער, פֿון „פּאַלעסטינע, אַדער גאָר פֿון אַרץ־ישׂראל“, אַנדערע פֿון אַרגענטינע. פֿלעגט מען דיסקוטירן וועגן אַ באַ־ ראַן הירש, וועגן אַ באַראַן ראַטשילד; פֿלעגט מען זיך אַמפּערן, וועלן אי־ בערצינגן, אַז פּאַלעסטינע איז גלייכער: פּאַרט אַראַבער, ישמעאליים — שוועסטערקינדער, אייגענע מענטשן... אַנדערע ווידער האָבן אויפֿגעוויזן די מעלות פֿון אַרגענטינער קאָלאָניזאַציע, — ערד „סקאַלקאַ אַוגאַדנאַ“ און בהמות און סתם גאָלדענע בערג...

דער טאַטע האָט אָבער נישט אַרויסגעוויזן קיין ספּעציעלן ענטוואַזם נישט פּאַרן ערשטן, נישט פּאַרן צווייטן באַראַן, איז, באַינ־ברירה, אַרויף אויפֿן סדר־היום ניריאַרק און „בוֹינע“...

אינעם דעמאָלטיקן באַגריף פֿון דער ייִדישער גאַס האָט זיך ניריאַרק אַסאַציירט מיט אַמעריקע, דאַקעגן איז געווען אַן אונטערשיד צווישן „אַרגענטינע“ און איר הויפטשטאָט „בוֹינע“, ווי דאָס פּאַלק האָט גערופֿן בוּענאַס־איירעס.

ווען מע פֿלעגט דערמאָנען „אַמעריקע“, „אַרגענטינע“, האָט מען עס געטון אויפֿן קול, מיט אַ געוויסער נאַטע פֿון קינאה צו די גליקלעכע מענטשן דאָרט, וואָס דאַרפֿן נישט גיין שטאַרבן פּאַרן צאַר. אַמעריקע, אַרגענטינע האָבן געלאָקט מיט זייער פּרייהייט, רעפּובליקאַנישן רעזשים און „גלייכ־ קייט פֿון אַלע מענטשן, אַפילו פֿון יידן“...

דאַקעגן ווען מע פֿלעגט דערמאָנען „בוֹינע“, פֿלעגט מען עס טון

אויפן האלבן קול, אומקוקן זיך צי די קינדער הערן זיך נישט צו... דאך האט מיין פארשפיצט אויער אויפגעכאפט: „וויסע שקלאפן“, „לעבעדי-קע סחורה“... די דאזיקע סודותפולע באגריפן זענען זיך צעוואקסן אין מיין פאנטאזיע אין זשול ווערנישע פיראטן, אין סקאלפירטע קעפ און ענלעכע גרוילן...

צום גליק איז דעם טאטנס יארגאנג נישט אונטערגעפאלן דער מאַ-ביליזאציע און פון די אַלע „פלענער און באַשלוסן“ איז מען געבליבן ביים אַלטן.

און אַט געפין איך מיך אין אַרגענטינע. פון „בוניע“ איז קיין זכר נישט פאַרבליבן, — דאָס ייִדישע בוענאָס-איירעס האָט זי רעהאַביליטירט, די עיר ועם בישראַל. אַ געוויסן חלק צו דער דאָזיקער רעהאַביליטאַציע האָט אַפילו בייגעשטייערט דאָס ייִדישע טעאַטער. בוענאָס-איירעס ווערט דאָס צוצוונגאַרט פאַר ייִדישע שרייבער, געלערנטע, אַרטיסטן פון דער גאַרער וועלט. אַט איז געווען נאַמבערג, אַט באַזוכט הירשביין, אַט קומט לייזויק, איך באַגעגן מיך דאָרט מיט ש. ניגערן. איז טאַקע נאָך שטאַרקער געווען מיין פאַרלאַנג צו באַזוכן די ייִדישע פּויערים, די באַרימטע אין דער ייִדישער וועלט אַרגענטינער קאָלאָניסטן.

איך האָב דערנאָך אַרומגערייזט די אַלע ערטער, וואָס ייִדישע האַרע-פאַשניקעס האָבן באַפרוכפערט מיט זייער שווייס; פון די פאַרוואַפנסטע דערפער ביז דער ייִדישער שטאַט מאַזעסוויל מיט די צוועלפער און פיר אונצוואַנציקער, וווּ איך האָב אַפילו געטראָפן פאַראַזאָווער, ווייטע קרובים פון אסתר-רחל קאַמינסקאַ.

לאַנגע שעהען האָבן מיר פאַרבראַכט מיט די הרכביס, מיט די יעד-לינס און מיט נח קאַצאָוויטש, דעם גייסטיקן פירער פון די דאָרטיקע קאַ-לאַניסטן. געהערט פון אים אַ געשיכטלעכן איבערבליק וועגן דער אַנט-שטיינג פון דער אַרגענטינער קאָלאָניאַציע, וועגן אירע דערגרייכונגען און שטרויכלונגען, געהערט וועגן די שוועריקייטן און פראַבלעמען פון די איינגעפונדעוועטע, וועגן דער יוגנט וואָס רייסט זיך אין שטאַט, וועגן דער נויטווענדיקייט צו אַרבעטן מיט „געדונגענע הענט“.

געהערט וועגן רומפולער פאַרגאַנגענהייט, וועגן געראַנגל פון דער

קעגנוואָרט, אָבער זייער ווייניק וועגן דער צוקונפט. גלייך די צוקונפט וואָלט געשטאַנען אונטער אַ פּרעגצייכן, אויף וועלכן דאָס לעבן אַליין דאַרף געבן אַן ענטפּער...

אין קאַצאָוויטשס רייד האָט זיך געפילט אַ זאָרג פון אַ פּאַטער וואָס זעט נישט קיין תּכלית אין די דרכים פון זיינע קינדער.

ווען איך האָב צום צווייטן מאל באַזוכט די זעלבע מקומות איז שוין קאַצאָוויטש נישט געווען ביים לעבן. זיינע דאגות האָבן זיך אַרויסגעוויזן צו זיין באַגרינדטע. דער אויפשטייג פון דער הויפטשטאָט האָט גורם גע- ווען אַ ירידה פונעם דאַרף. די יוגנט איז אַוועק אין די שטאַטישע שולן און געשאַפן דעם ערשטן קאָדער אַרגענטינער ייִדישע אינטעליגענץ. די על- טערן האָבן נישט געוואָלט זיין אַפּגעשניטן פון די קינדער און זענען זיי נאָכגעפאַרן אין שטאַט; די ערד איז געוואָרן פאַרקויפט, אָדער פאַרפאַכ- טעט צו קריסטלעכע פּויערים און דער ייִדישער ישוב אין אַרגענטינע האָט באַקומען אַן אַנדערע לעבן-פאַרעם.

ווען איך האָב מיך באַקענט מיט אונדזערע קיבוצים און מושבות אין ישראל און זיי פאַרגליכן מיט די אַרגענטינער קאָלאָניעס, האָב איך מיך דערמאָנט אַן די דיסקוסיעס וועגן באַראָן הירש און באַראָן ראָטשילד. אַט אַ פנים, דער לעצטער האָט געהאַט מער פּאָליטישע אַריענטאַציע, אָדער — אינסטיגנט. אינעם ערשטן פּאַל זענען די ייִדישע קאָלאָניסטן גע- ט ר י ב ן געוואָרן צו ערדאַרבעט דורך גזירות און פּאַגראַמען, אינעם צווייטן — האָט זיי געפירט אידעאָליזם, נאַסטאַליגע נאָך היימלאַנד.

**

מיין צווייטער גאַסטשפּיל אין בוענאָס-אירעס איז פאַרגעקומען סוף 1940, נאָך אונדזער אַרויסראַטעווען זיך פון אייראָפּע און האָט געהערט צו די שוואַכסטע דערפאַלגן פון מיין גאַנצער טעאַטער-טעטיקייט.

הגם אייניקע פריינד האָבן אָנגעהויבן רעדן וועגן גרינדן אַ סטאַבילן ערנסטן טעאַטער, האָב איך אָבער נישט אַרויסגעפילט קיין פּאַסיקע צייט דערפאַר. צו שטאַרק זענען די געמיטער געווען באַזאָרגט מיט די ידיעות פון די „אַלטע היימען“; צו גרויס איז געווען די דאגה פאַר הילף פאַר די

באדראָעטע, מע זאל צוטרעטן שאַפן אַ טעאָטער אויף געזעלשאַפּטלעכע יסודות. שטעלן זיך ווידער קעמפן — האָב איך מיך געפילט צו שוואַך.

איבעריקנס, בווענאָס־איירעס האָט דאָך פאַרמאָגט דעם „איפט“, אַ סטאַבילן אַמאַטאָרן־טעאָטער אונטער דער געניטער אָנפירונג פון דוד ליכט, וואָס האָט באַפרידיקט די באַדערפענישן פונעם קולטורעלן טעאָטער־באַ־זוכער.

איך האָב באַשלאָסן אָפּצופאַרן קיין בראַזיל, וווּ איך בין שוין געווען פינף יאָר צוריק. אַזוי ווי מיין פרוי האָט נאָך דעמאָלט נישט געשפילט און איך האָב זיך גענייטיקט אין אַ פאַרטנערין, האָב איך באַשלאָסן צו מאַכן די דאָזיקע רייזע ווי אַ מאַל, קיין בעלגיע און פאַריז אין דרייען. צום גליק האָט זיך גראַד אין יענער צייט געפונען אין אַרגענטינע דאָס טאַלענטירטע פאַרל דבורה ראָזענבלום און נחום מעלניק, וואָס האָבן זיך באַליבט גע־מאַכט איבער די לאַטיינאַמעריקאַנער לענדער מיט זיערע קליינקונסט־קאַנצערטן. איך האָב זיי געדענקט פון דער „ווילנער טרופע“, ווי גוטע, אינטעליגענטע אַרטיסטן; האָב איך זיי פאַרגעלייגט צו מאַכן צוזאַמען די נסיעה קיין ריאַ און סאַן־פּאַולאָ, און אַזוי אַרום האָב איך מיך געפונען צום צווייטן מאַל אין בראַזיל.

אין ריאַ האָט מיין פרוי אָנגעהויבן מיטצושפילן מיט אונדז און פון דאָרט איז זי געקומען ווי מיין פאַרטנערין קיין רעסיפע. אונדזער רעסיפע־תּקופה איז שוין פונעם פריערדיקן קאַפיטל באַקאַנט דעם לייענער.

ביי מיין ערשטן באַזוך אָבער אינעם יאָר 1934, ווען איך בין געקומען ווי אַ גאַסט פון אייראָפּע, האָב איך די רייזע קיין בראַזיל געמאַכט אַליין.

בראַזיל איז געווען דער צווייטער עטאַפּ פון מיין דרום־אַמעריקאַנער טורניר, און איז געוואָרן צוגעגרייט פונעם אימפּרעסאַריאַ לובעלטשיק.

להיפוך צו אַרגענטינע האָט זיך דאָס ייִדישע לעבן אין בראַזיל קאָנ־צענטרירט אין די צוויי הויפט־שטעט, ריאַ און סאַן־פּאַולאָ. אין מיינע דע־מאַלטיקע אויפּטריטן אין די דערמאָנטע שטעט האָבן אַנטיילגענומען איי־ניקע האַלב־פּראַפּעסיאָנעלע אַקטיאָרן בראַש מיט דער פּילזייטיק־באַגאַב־טער אַסתר פּערעלמאַן און לעאַניד סאַקאַלאָוו, וואָס האָט אין מיין אויפּ־

די איבערזעריסענע תקופה

רונג פון „שבת צבי“ געשאפן א שטארק־דראמאטישע געשטאלט פונעם סולטאן. די זשורנאליסטן אהרן בערגמאן און ש. קארצקוואנסקי האבן גע־שאנקען די גרעסטע אויפמערקזאמקייט מיינע אויפטריטן און געוועקט ביים עולם אינטערעס צו זיי.

ס'האט אבער געקלעקט עולם פאר איין, אדער צוויי פארשטעלונג־גען. מער ווי צוויי מאל א פיעסע האט מען, ביים גרעסטן דערפאלג, נישט געקאנט שפילן.

בראזיל דינט אפילו ביים היינטיקן טאג ווי א טראניטפונקט צווישן אמעריקע און ארגענטינע און די פארשטעלונגען טראגן, ווי תמיד אין אזא פאל, א צופעליקן כאראקטער. צופעליק — צוליבן בייטן די טעאטער־בני־נים, און צופעליק צוליבן טוישן די מיטשפילער.

דער מאנגל אין א סטאבילן ערנסטן טעאטער האט גורם געווען צו דער אנטוויקלונג פון דראמאטישע קרייזן. אן ערשטן ארט אין די דאזיקע קרייזן האט פארנומען די „שלום־עליכם“־ביבליאטעק, א שוועסטער־ארגאן־ניזאציע פונעם בוענאס־איירעסער „איפט“.

מיטן דאזיקן קרייז איז מיר אויסגעקומען צו פארשרייבן איינס פון די אינטערעסאנטסטע קאפיטלען פון מיין טעאטער־ארבעט בעתן שווערסטן פעריאד פון מיין לעבן, ביז מיין עולה זיין קיין ישראל.

דאס איבערנעמען דורך מיר די קינסטלערישע לייטונג פונעם דאז־זיקן קרייז איז געקומען גאנץ צופעליק. אראפגעבראכט פון רעסיפע האט מיך דאס יונגע טעאטער „אס קאמעדיאנטעס“. נאך א געוויסער צייט פון מיין ארבעט אין בראזיליאנער טעאטער, האט זיך די שלום־עליכם־ביב־ליאטעק ארומגעזען, אז עס פאסט נישט פאר איר צו לאזן מיך אין א זייט פון יידישער טעאטער־ארבעט און מיר פארגעלייגט איבערצונעמען די רעזשי אין איר דראמקרייז.

דעם דאזיקן פארשלאג, ווי אויך דעם קאנטראקט מיט די „קאמע־דיאנטעס“ האב איך געהאט צו פארדאנקען מיינעם א נייעם און האר־ציקן פריינד, איסאק פאשקואל, איינעם פון די אינטערעסאנטסטע גע־שטאלטן פון בראזיליאנער יונגן טעאטער.

געבוירן אין ירושלים, איז ער ווי א קינד געקומען מיט זיין פאמיליע

קיינ בראזיל און שוין אין די פריסטע יארן געצויגן אויף זיך די אויפ-
מערקזאמקייט ווי א פעיקער זשורנאליסט און איבערזעצער פון אייניקע
שפראכן.

נישט געקוקט אויף די גרויסע מעגלעכקייטן, וואס זענען אים פאָר-
געשטאָנען אין דער בראזיליאַנער קולטור, האָט אָבער פאַשקוואַל אָנגע-
קניפט קאָנטאַקט אויך מיט די ייִדישע קרייזן און געטיילט זיין צייט אין
צווייען. מיט זיין מיטהילף האָב איך אויך איבערגעזעצט אייניקע מיינע
איינזאַקטערס און גאַגאַלס „רעוויזאָר“ פאַר די „קאָמעדיאַנטעס“.

פאַשקוואַל איז געווען פאַרליבט אין טעאַטער און ער האָט געבראַכט
די גרעסטע קרבנות פאַר אים, פאַרנאַכלעסיקנדיק זיין פערזענלעך לעבן און
זשורנאליסטישער קאַריערע. ער האָט אויך אָנטיילגענומען אין די פאַר-
שטעלונגען פון די „קאָמעדיאַנטעס“ און גלייכצייטיק אין מיינע ייִדישע
פאַרשטעלונגען. אין ביידע שפראַכן האָט ער אַרויסגעוויזן באַטייטיקע אַק-
טאַרישע פעיקייטן און געשאַפן אַ רייכע גאַלעריע טיפן. ער איז אויך
געווען מיינ אַסיסטענט אויף ביידע ערטער און זיך אויסגעצייכנט מיט זיין
געוויסנהאַפטיקייט און ערלעכקייט.

ליידער האָט אָן אומהיילבאַרע בלוטקראַנקייט פאַרשניטן דאָס יונגע
לעבן פון איסאַק פאַשקוואַל און געלאָזן אין מיר אַ טיפן ווייטיק נאָך אַ
זעלטענעם מענטש און האַרציקן חבר.

**

דער צופאַל האָט געוואַלט, אַז איך זאָל אין בראזיליאַנער טעאַטער
אויפפירן בלויז אַריגינעלע פיעסן, דאָס הייסט, פון אַרטיקע שרייבער.

איך האָב אָנגעהויבן אין רעסיפּע מיט דער „קאָמעדיע פון האַרץ“
און אין ריאָ מיט דער „פרוי אָן זינד“ פונעם פאַפּולערן דראַמאַטורג נעל-
סאָן ראַדריגעז. זיין לעצטע פיעסע „דאָס חופּה־קלייד“ איז געוואָרן אויפ-
געפירט פון פּוילישן רעזשיסער זשעמבינסקי און האָט געהאַט גרויס דער-
פאַלג. מיינ דירעקציע האָט געוואַלט אויסנוצן די גינסטיקע שטימונג און
פרוון מיט דער דערמאָנטער פיעסע פון זעלבן מחבר, וואָס איז שוין גע-
שפילט געוואָרן אין ריאָ פאַר מיינ אָנקומען אַהין. אויפגעפירט האָט זי

דער באַרימטער אַקטיאָר רודאָלפּאַ מאַיער, וואָס האָט אויך געשפּילט די הויפּטראָל. די אויפפירונג האָט נישט געהאַט קיין דערפאַלג און איז נאָך אייניקע טעג אַראָפּגענומען געוואָרן פון אַפּיש.

ווען די לייטונג פון „קאָמעדיאַנטעס“ האָט מיך געפרעגט, צי איך וואָלט מיך אוינטערגענומען אויף ס'ניי צו שטעלן די פּיעסע און צי איך גלייב, אַז מע קאָן פון איר עפעס מאַכן, האָב איך נישט געגעבן קיין נעגאַ-טיוון ענטפער. איך האָב דווקא געזען אין איר אינטערעסאַנטן מאַטעריאַל פאַר אַ געוואַנטן טעאַטער־פּרוּוו, און געענטפערט, אַז אויב איך וועל באַ-קומען די מעגלעכקייט צו דיספּאַנירן מיט די נייטיקע מיטלען, נעם איך זיך אונטער זי אויפצופירן.

די פּיעסע שטעלט פאַר מיט זיך אַ גאַנץ ביליקן פאַטאַלאָגישן פּאַל פון אייפערזוכט. דער כלומרשט־פאַראַטענער מאַן סימולירט אַ פאַראַלי-טיקעו, כדי אויסצופרוּוו די געטריישאַפט פון זיין פרוי. ער פאַלט אַריין אין האַלוצינאַציעס, רעדט און ענטפערט זיך אַליין, מאַביליזירט צו אויס-שפירונג די שטובמענטשן, דעם שאַפער, ביז סוף־כל־סוף באַגייט ער זעלבסטמאָרד.

אַ נישט־קאָמפּליצירטע, אויבערפלעכלעכע דאָסטיאַעווסקייטעמע אויפן בראַזיליאַנער שטייגער, מיט צוגעטראַכטע סיטואַציעס און כלומרשט פּסיכאָלאָגישע קאָנפּליקטן.

מיך האָט אַבער געלאָקט אַ געוואַגטער פרוּוו פון פאַראייניקן די סצע-נישע אַקציע מיט אַ שטומען און גערעדטן פּילם אויף אַ האַלברעאַליסטישן סצענישן פּאַן. די דעקאָראַציע האָב איך אַליין פּראַיעקטירט און סאַנטאַ ראַזאַ, דער קינסטלערישער לייטער פון טעאַטער, האָט דעם פּראַיעקט דערגאַנצט און רעאַליזירט.

מאָנדיק אַנטשפּרעכנדיקע ענדערונגען אין טעקסט, האָב איך באַ-ווויגן דעם מחבר צוצושרייבן נייע דיאַלאָג און סצענעס און געשטעלט זיך רעפּעטירן.

די הויפּטראָלן האָב איך איבערגעגעבן דעם טאַלענטירטן גראַסאַ מעלאַ און אַנדערע מיטגלידער פון דער טעאַטער־סטודיע פון „קאָמעדיאַנט-טעס“. פאַר אַ זקנה — אַ האַלב־סימבאָלישע געשטאַלט, וואָס שאַפט מיט

איר שווייגן אַטמאַספּער פון פּאַטום — האָב איך אויסגעקליבן אינעם מושב־זקנים פאַר אַקטיאַרן אַ זיבעציקיאַריקע געוועזענע באַרימטקייט; פאַרן דינסטמיידל אַ גוטע אַקטריסע פונעם נעגערישן עקספּערימענטאַלן טעאַטער.

פאַראַלעל צו די רעפּעטיציעס אויף דער בינע האָב איך אַנטוויקלט אַן אינטענסיווע אַרבעט אינעם פּילם־אַטעליע. אַ חוץ די הויפּטראַליסטן, האָב איך אַריינגעפירט אַ סך זייטיקע פּערסאָנאַזשן, וואָס דערשיינען נישט אויף דער בינע.

איך האָב פאַרטיילט די דיאַלאָגן אין צווייען: די פּראַגעס שטעלט דער העלד און די ענטפּערס גיט אים זיין גרויסער קאַפּ, וואָס באַווייזט זיך אין די געהעריקע שטעלן אויפן קליינעם עקראַן פון גערעדטן פּילם. דער דאָזיקער סינטעז פון „ווירקלעכקייט אויף דער בינע און אימאַזשינאַ-ציע אויפן עקראַן“, האָט גורם געווען אַן אויסערגעוויינטלעכן דערפאַלג פון דער באַניונג.

צומאַרגנס האָבן זיך באַוויזן נאַטיצן אין דער פּרעסע: „בראַזיל האָט איבערנאַכט באַקומען אַ גרויסן אַקטיאַר, — גראַסאַ מעלאַ“. — „דער גרויסער דערפאַלג פון דער פּיעסע איז צו פאַרדאַנקען דער רעזשי“.

אינעם זעלבן טעאַטער האָב איך אויך געהאַט די געלעגנהייט מיט־צואַרבעטן ביי דער דראַמאַטיזירונג פון „שטחים אָן אַ סוף“ (״טעראַס דו סען פּין״) פון גרויסן בראַזיליאַנער שרייבער זשאַרזשע אַמאַדאַ. דאָס איז געווען זיין דעביוט אויף דער בינע. אין דער דאָזיקער פאַרשטעלונג האָט אויך אַנטיילגענומען דער פּוילישער אַקטיאַר זשעמבינסקי, די צוויי גרויסע בראַזיליאַנער אַקטריסעס: קאַסילדאַ בעקער און מאַריאַ דע לאַ קאַסטאַ, און מיינע צוויי תּלמידים: גראַסאַ מעלאַ און ד״ר אַנזשעלאַ לאַבאַנקאַ, — מיין אַסיסטענט.

ס׳האַט זיך אויך באַטייליקט אַ גרויסע צאָל נעגערס אַקטיאַרן און אַקטריסעס בראַש מיט די טאַלענטירטע שוואַרצהויטיקע שטערן: אַגוויי־נאַלדאַ קאַמאַראַ און רות דע סאַוואַ, וואָס האָבן אַרויסגעבראַכט אַן אַרײ־גינעלע „מאַקומבאַ“ אויף דער בינע. מאַקומבאַ איז אַ רעליגיעזער, האַלב־געצנדינערשער, מיסטישער טאַנץ פון די בראַזיליאַנער נעגערס, וואָס

דערפירט זיי צו עקסטאז, באגלייט פון קאנוולסיעס, ווילדע אויסגעשרייען און חלשות.

די גאנצע פארשטעלונג איז געווען באגלייט פון ספעציעלער מוזיק, געשאפן פון גרויסן פאלקלאריסט דאָריוואַל קאַזמי, דעקאָראַציעס פון סאַנטאַ ראָזאַ. אַן אויפנאַמע פון דער דאָזיקער דעקאָראַציע געפינט זיך אין דער אויסגאַבע פונעם אינטערנאַציאָנאַלן טעאַטער-אינסטיטוט.

נאָך די "קאַמעדיאַנטעס" האָב איך שוין דעביוטירט ווי אַן אַקטיאָר אינעם טעאַטער פון דער באַרימטער בראַזיליאַנער קינסטלערין דולצינאַ דע מאַראַעס. מיין ערשטע ראָל איז געווען אין דער פיעסע פון גאַבריעל ד'אַנונטשיאָ, "די טאַכטער פון יאָריאַ". איך האָב דאָרט געשפילט אַן אַלטן פאַסטעך וואָס האַלט זיך אין איין צלמען... צו דער גאַלץ-פאַרשטע-לונג זענען געווען פאַרבעטן: דער פּרעזידענט זשעטוליאָ וואַראַגאַס, דער די-פּלאַמאַטישער קאַרפּוס און די סמעטענע פון דער קינסטלער-און שרייבער-וועלט.

גייענדיק צו דער פאַרשטעלונג לענגויס דעם ים-ברעג "פּלאַמענגאַ", כאָפּ איך מיך פּלוצים, אַז איך זינג אַ ניגון פון "כל-נדריי"... דאָס מערק-ווירדיקסטע דערביי איז געווען, וואָס איך פּלעג קיין מאָל נישט זינגען קיין רעליגיעזע לידער. און עס האָט דווקא געהאַלפּן, — דעם פּרעזידענט איז געפּעלן געוואָרן דער "פּוילישער" אַקטיאָר...

מיין מיטאַרבעט אין בראַזיליאַנער טעאַטער האָט מיר געשאַפּן אַ גרויסע צאָל פּריינד צווישן די בראַזיליאַנער אינטעלעקטואַלן און איך וועל קיין מאָל נישט פאַרגעסן זייער פּריינדשאַפּטלעכע באַציונג צו מיר און צו מיין פּרוי.

אין אַ געוויסער מאָס האָב איך מיך באַמיט אויסצודריקן זיי מיין דאַנקבאַרקייט אין ישראל, וווּ איך בין אויפגעטרעטן אין יידיש אין אַ פיעסע פון ד"ר פּעדראָ בלאָך, איינעם פון די פּרוכטבאַרסטע און פאַפּור-לערסטע דראַמאַטורגן אין בראַזיל. זיין מאַנאָ-פיעסע "די נאַכט האָט גע-רעגנט מיט זילבער" האָב איך איבערגעזעצט אין יידיש און געשפילט אין ישראל און אין אויסטראַליע אונטערן נאָמען "צוריק צום לעבן". דאָס איז געווען דער ערשטער פּאַל אין יידיש טעאַטער פון אויפפירן אַ דריי אַקטיקע פיעסע, געשפילט פון איין אַקטיאָר.

לעצטנס האָב איך אויך אויפגעפירט אין ישראל מיט מיין טעאָטער „זוטא“, אַ פּיעסע פון אַ בראַזיליאַנער שרייבער אין העברעיִש, מאַכנדיק אַזוי אַרום אַן ערשטן שריט צו אַן אויסטויש פון קולטור־ווערטן צווישן ישראל און בראַזיל.

די פּיעסע פון גילערמאַ פּיגירעדאַ, אַ פּילמאַליק־פּרעמירטן דראַמאַ־טורג: „דער פּוקס און די וויינטרויבן“ איז אומעטום אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס באַגייסטערונג.

דאָס איז אַ באַשיידענער אויסדרוק פון דאָנקבאַרקייט פאַר מיינע בראַזיליאַנער פּריינד און פון מיין טיפּן סענטימענט פאַרן לאַנד וואָס האָט אונדז אַזוי גאַסטפּריינדלעך אויפגענומען.

**

וויינענדיק אין בראַזיל האָב איך, פאַראַלעל צום בראַזיליאַנער טעאָ־טער, אַנגעפירט מיטן ייִדישן דראַמקרייז פון דער שלום־עליכם־ביבליאָטעק.

מיר איז שוין אויסגעקומען צו שרייבן וועגן דער וויכטיקייט פון דראַמקרייזן, אין וואָס איך האָב מיך אַן איבעריק מאַל איבערגעצייגט ביי מיין אַרבעט אין ריאַ און אין מעלבורן.

בפּרט ביים איצטיקן מאַמענט, ווען דאָס פּראַפעסיאָנעלע ייִדישע טעאָ־טער לעבט איבער זיין טראַגישן צוזאַמענברוך, ווייזט זיך מיר אויס די דאָזיקע אַרבעט צו זיין נאָך וויכטיקער, ממש — אַ פּראַגע פון אויפהאַלטן די רעשטלעך פון אונדזערע טעאַטראַלע קולטור־אוצרות אין ייִדיש.

איז גוט, וואָס עס געפינען זיך אַזעלכע מישעס אין ריאַ דע זשאַניראַ און אַזעלכע יאַשעס אין מעלבורן, וואָס גיבן זיך אָפּ חשבון אין דעם און אינספּירירן מיט זייער ענטוואַזום און אידעאָליזם די איבעריקע חברים צו דער דאָזיקער דערהויבענער מיסיע.

די פּריינד פון ריאַער דראַמקרייז האָבן מיר געהאַלפּן אַנגיין מיט דער קאָנסטרוקטיווער אַרבעט, אין הסכּם מיטן גייסט פון דער צייט.

בעת מיר האָבן געהערט וועגן העלדישן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, בין איך אַרויסגעקומען מיט מיין פּיעסע „קראַכמאַלנע גאַס“. איך האָב רעפּאַרטאַזשמעסיק אַרויסגעבראַכט אין איר פּראַגמענטן פון פאַר־

שידענע עטאָפּן פונעם לעבן פון דער יידישער אַרעמקייט אין וואַרשע, ענ־דיקנדיק מיטן ווידערשטאַנד־קאַמף אין געטאָ.

צום זעלבן טיפּ פּיעסן האָט אויך געהערט ח. סלאָוועסעס „נקמה־נעמער“, וואָס איך האָב אויפגעפירט אויף אַן עסטראַדע אין דער פּאַרעם פון סאָלאָ און כאַררעציטאַציע מיט ספּעציעל קאַמפּאַנירטער מוזיק־באַ־גלייטונג. דער אַרקעסטער איז געזעסן אויף דער עסטראַדע הינטער די אַק־טיאַרן, וואָס זענען געשטאַנען פּאַרנט ביי שטענדערס און געלייענט זייערע ראָלן. נישט געקוקט אויף דער סטאַטישקייט פון דער האַנדלונג, האָט די אויפפירונג געמאַכט אַ טיפּן רושם מיט איר אינערלעכער דינאַמיק.

און אַט קומען פאַר די באַפרייונג־קאַמפּן אין ישראל. איך קום אַרויס מיט מיין נייער ווערסיע פון „קידוש־השם“; מיט אַשנדאַרפּס באַאַרבעטונג פון „ברכוכבא“, — מיין צווייטע און לעצטע באַנייונג נאָך דער „וויקט“־פּרעמיערע.

איך באַאַרבעט אויך און פּאַס־צו צו דער ווירקלעכקייט די ישראל־פּיעסע „דער מישפּט“ פון שולמית בת־דורי.

עס דערזעט אויך דאָס ליכט פון דער ראַמפּע ליייוויקס „מהרם פון רוטענבערג“, וואָס קיין שום טעאַטער האָט זיך ביז דאָן נישט צוגערירט צו איר.

פּאַרשטייט זיך, אַז אין מיין דעמאָלטיקן רעפּערטואַר האָט אויך נישט געפּעלט שלום־עליכם און זיין „גרויס געווינס“ האָט אַריינגעבראַכט פרייד אינעם יידישן ישוב פון ריאָ.

די דעקאָראַציעס צו דער דאָזיקער פּאַרשטעלונג האָט פּראַיעקטירט דער באַרימטער בראַזיליאַנער קינסטלער לאַזאַר סעגאַל (אַ ווילנער גע־בוירענער) און דאָס איז געווען די איינציקע אַרבעט פאַרן טעאַטער פונעם דאָזיקן מייסטער.

אינטערעסאַנט, אַז איך האָב זיך די גאַנצע צייט פּאַרשטענדיקט מיט אים בריוולעך: איך — פון ריאָ, ער — פון סאַן־פּאַולאַ. דורך בריוו האָב איך געעפנט פאַר אים אַלע „סודות“ פון דער בינע־טעכניק, אין וועלכער ער האָט זיך לגמרי נישט אַריענטירט. איך האָב אים אויפן זעלבן אופן דערקלערט דעם אינהאַלט פון דער פּיעסע, אויסגעמאַלן די כאַראַקטערס

פון די פערסאנאזשן, זייערע קעגנזייטיקע באציונגען און די באציונג פון נעם מחבר צו זיי. איך האב אים אויפגעקלערט דעם געזעלשאפטלעך-סאָ-ציאלן מאַמענט, וואָס דער מחבר האָט אַרויסגעבראַכט אין דער פּיעסע און ווי אַזוי איך באַמי זיך דעם דאָזיקן מאַמענט צו דערנענטערן צו אונדזער דער מענטשאַליטעט און צופאַסן צו אונדזער ווירקלעכקייט.

וואָס איך האָב נישט דערשריבן, האָב איך מיר אַרויסגעהאַלפן מיט צייכענונגען וואָס איך פּלעג אַנוואַרפן אויף פּאַפּיר און ביילייגן צו די ערטער פון מיינע בריוו, וואָס קאַנען זיך אים אויסווייזן אומפאַרשטענדלעך. אויפן זעלבן אופן פּלעגט ער מיר ענטפערן. שפּעטער זענען צוגעקומען קליינע סקיצן אין קאַלירן. ס'איז געוואָרן אַרומגערעדט די באַלייכטונג, מעבל, קליידער — אַלץ אין בריוו, און דווקא געשריבן אין רוסיש. אין דעם פאַל האָב איך זיך געמוזט צופאַסן צו אים. אין רעזולטאַט איז אַרויס אַ באַלערנדיקער, פאַרוויילנדיקער, צעזונגענער און צעטאַנצטער ספּעקטאַקל.

עס האָט אויך פאַרוויילט סלאַוועסעס „המנס מפלה“, וואָס איך האָב פאַרוואַנדלט אין אַ „מאָדערנעם“ פּורים-שפּיל מיט היטלערן און זיינע ויותאס, די בני-המון בראַש.

פאַר דער צייט האָבן זיך אַנטוויקלט אַ ריי יונגע טאַלאַנטן, אַ חוץ די אויסגעפרוווטע אַמאַטאָרן פון דער „אַלטער היים“. אין די פאַרשטעלונגען האָבן אַנטיילגענומען די שרייבערין ראָזאַ פּאַלאַטניק-שאַפּראַן און דער דיכטער יוסף לאַנדע, וואָס ביידע האָבן זיי אַרויסגעוויזן אַקטיאָרישע פּענ-קייטן.

אַנטוויקלט האָט זיך אויך דער טאַלאַנט פון מיינ פּרוי, ראָזאַ, וואָס האָט אין לעמבערג געענדיקט אַ שולע פון מאָדערנעם באַלעט און במילא געהאַט אַ נייגונג צו דער בינע. זי האָט זיך אַנטפלעקט ווי אַן אינטערעסאַנטע לירישע שוישפּילערין און האָט זיך אויך ספּעציאַליזירט ווי אַ פּאַלקסזינגערין אין אייניקע שפּראַכן. איך האָב אין איר באַקומען אַ וויר-דיקע פאַרטנערין, וואָס האָט אַ סך בייגעטראַגן צום דערפאַל פון מיינע שפּעטערדיקע גאַסטשפּילן אין אייראָפּע, ישראל און אויסטראַליע. זי איז אויך געווען אַנגאַזשירט אין „קאַמעדיאַנטעס“ און זיך שטאַרק

זיגמונט טורקאוו אלס הארפאגאן אין מאליערהס „דער קארנער“.
(צייכנונג: אלעקסאנדער באגען, ישראל).

זיגמונט טורקאווס 30 צעריקער טעאטער-יובילעאום געפיערט אין יאר 1946 דורך דער יידישער געזעלשאפטלעכקייט אין ריזא דע זשאנערא, בראזיל. עס באגרייט דער לערער טאָאָק. לעבן בעל-היובל שטייען: מאַקס שטערן, ראָזא פּאַלאַטניק, ש. יחום, ש. כּהן, י. לאַנדע און די מיטגלידער פון דעם וואַמאָקרייז ביי דער שלום-עליכס-יובילעאָטעק.

אויסגעצייכנט ביי דער זייט פון דער גרויסער פוילישער שוישפילערין אירענא אייכלערווואַ, וואָס פאַרנעמט איצט אַן ערשטן אָרט אינעם פּוילישן מלוכה־טעאַטער.

אין ריאָ דע זשאַניראַ איז אין 1946 געפּייערט געוואָרן מײן דריי־סיקיאַריקער טעאַטער־יוביליי. די פּייערונגען זענען פאַרגעקומען אין דער ייִדישער און קריסטלעכער גאַס. אין ייִדיש איז געשפּילט געוואָרן מײן „אַבראַם גאַלדפּאַדן“; אין „קאַמעדיאַנטעס“ — די „תּאווה“ פון אַנייל. אינעם בראַזיליאַנער טעאַטער איז דער עולם געקומען, ווי געוויינלעך, פון די אַנאַנסן און פּלאַקאַטן וואָס זענען געווען צעהאַנגען אין שטאַט, דאַקעגן צו דער ייִדישער פאַרשטעלונג האָט מען געמוזט, ווי תּמיד, „פּר־נאַנדערשיקן“ פאַרלעך. האָב איך טאַקע דעם גרויסן דערפּאָלג פון דעם אַוונט געהאַט צו פאַרדאַנקען די פּרויען אידאַ קאַמענעצקי, ראָזאַ שאַפּראַן, מאַרטאַ פאַרנעס, אהובה קעסטעלמאַן, די געזעלשאַפטלעכע טוער מאַקסיס שטערן, דעם לערער טאַבאַק און פּיל אַנדערע פּריינד, וואָס האָבן געוויד־מעט דער דאָזיקער דאַטע אַ סך גוטן ווילן און צייט.

די בראַזיליאַנער פּרעסע האָט גישט ווייניק פּלאַץ געווידמעט מײן יוביליי. דער באַרימטער דראַמאַטורג און טעאַטראַלאַג זשאַראַסי קאַמאַראַגאַ, איז אין זשורנאַל „דירעטריזעס“ אַרויס מיט אַ פּלאַמיקן אויפּרוף צו דער בראַזיליאַנער אינטעלעקטועלער וועלט, ווירדיק צו פּייערן מײן דריי־סיקיאַריקן יוביליי, ווי ס'קומט איינעם פון די „גלענצנדיקסטע פאַרשטייער פון דער אַוניווערסיטעט טעאַטער־מישפּחה“.

נאָך מײן אומקערן זיך פון ערשטן באַזוך אין ישראל, האָט זיך גע־ענדיקט מײן צוזאַמענאַרבעט מיט דער שלום־עליכ־ביבליאָטעק. לויט דער איניציאַטיוו פון לייזער לעווינסאָן, סאַבעל און אַנדערע אַנפירער פון דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג אין ריאָ, האָב איך געהאַט די געלעגנהייט אויפצופירן מאַסינאַנס „בערבות הנגב“, וואָס האָט געמאַכט אַ ביז גאַר טיפּן איינדרוק. מיט דער דאָזיקער פאַרשטעלונג האָבן מיר אויך באַזוכט סאַן־פּאַולאַ און פאַרטאַ־אַלעגרע.

ווען מיר זענען נאָך דעם עולה געווען קיין ישראל, האָבן מיר מיט טיפּער דאַנקבאַרקייט אין האַרצן געזעגנט די אַלע וואָס האָבן אונדז פאַר־

זיגמונט טורקאוו

לייכט אונדזער אויפהאלט אין בראזיל. מיר דערמאָנען מיט טיפן סענ-טימענט די גאָסטפריינטלעכע הייזער פון קאַמענעצקיס, סאַבעלס, שעכט-מאַנס, פּאַלאַטניקס, שטערנס, יורקעוויטשס, פאַרנעס און אַ סך אַנדערע, וואָס זענען תמיד געשטאַנען אָפן פאַר אונדז; דאָס זעליביקע אויך אין הויז פונעם ערשטן ערוואָקאַנסול פון ישראל, ד"ר שמואל מאַלאַמוד, ביי וועמען מיר האָבן באַקומען די ערשטע ישראלי-וויזע אויף אונדזער בראַזיליאַנער פאַס.

מיר גרויסן זיך מיט דער שיינער מתנה וואָס מיר האָבן באַקומען ערב אונדזער אָפּפאַרן פון ריאָ. ווען מיר זענען אַריין אין אַ געשעפט פון ניימאַשינען זיך צו קויפן איינע פאַר ישראל, האָט דער באַלעבאַס אונדז געהייסן זיך אויסקלייבן, וועלכע ס'געפעלט אונדז צום בעסטן.

ווען מיר האָבן זיך געפרעגט אויפן פרייז פון אַ טשעכישער מאַשין, דערהערן מיר פונעם באַלעבאַס, פ. יאַבלאַנסקי, פּאַלאַנדיקן ענטפער:

— אַז זיגמונט טורקאָוו איז עולה קיין ישראל קומט אים אַזאַ מתנה...

און בשום אופן נישט געוואָלט נעמען קיין געלט. קאָן מען פאַרגעסן אַזאַ ברייטהאַרציקן זעסט?...?

מיר האָבן אויך נישט פאַרגעסן די קורצע אויספלוגן קיין סאַן-פּאַולאַ און אונדזערע דאָרטיקע פריינד, די ברידער לערנער. די פעפערס, די ראָ-פּאַפּאַרטס, די פלייסעס, לוסטיקס און אַנדערע.

ס'איז געווען שווער זיך צו שיידן מיט די פריינד אינעם גאַסט-פריינטלעכן בראַזיל, אָבער דער פאַרלאַנג זיך צו באַזעצן אין ישראל האָט גובר געווען די דאָזיקע סענטימענטן. אַפילו דער פאַרשלאַג פון דער מעכטיקער אינסטיטוציע פון דער קאַמערץ-קאַמער אין סאַן-פּאַולאַ, וואָס האָט מיר פאַרגעלייגט צו גרינדן פאַר זייערע מיטגלידער אַ קינסטלעריש טעאַטער. אַלע, וואָס האָבן געהערט וועגן דער דאָזיקער זעלטענער געלעגנ-הייט פון מאַכן „קאַריערע“, האָבן געהאַלטן פאַר אַ פעלער זיך אָפּצוזאָגן דערפון.

**

איך וואָרף אַ בליק אויפן אָנגעשריבענעם און ס'ווייזט זיך אַרויס. אַז איך האָב שוין דעם לייענער אַריינגעפירט אין די וויכטיקסטע אַרגענטינישע טינער און בראַזיליאַנער עטאַפּן. ביז אונדזער עולה זיין קיין ישראל. איך האָב דאָס דאָזיקע בוך לכתחילה פאַרטראַכט פאַר אַ צייטאַפּשניט פון 1920 ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מילחמה. וועלן מיר זיך איצט אומקערן צו מיין עצם-טורניי איבער די דרום-אַמעריקאַנער לענדער. וואָס איך האָב אונטערגענומען ביי מיין ערשטן באַזוך דאָרט. אינעם יאָר 1934.

נאָכן פאַרענדיקן די אויפטריטן אין ריאָ און סאַן-פּאַולאָ, האָט זיך ווידער איבערגעחזרט דער קלאַסיש-געוואָרענער לייטמאַטיוו פון מיין לעבן; וואָס ווייטער?

צוריק קיין אייראָפּע האָב איך נישט געוואָלט פאַרן. נישט געזען קיין צוועק אין דעם. ווייטער זיך אַרומדרייען אין בראַזיל — נאָך וויי-ניקער צוועק. האָב איך באַשלאָסן צו מאַכן אַ קייזערשניט אינעם ביו-איצטיקן לעבן און פרווון אָנהייבן פון דאָס ניי און — דווקא אין ראַטנ-פאַרבאַנד.

דאָס מאַסקווער יידישע מלוכה-טעאַטער האָט זיך געשאַפן אַ וועלט-נאָמען מיט זיינע קינסטלערישע דערגרייכונגען. און וואָס אינטערעסירט מיך מער אין לעבן ווי טעאַטער, בפרט יידיש טעאַטער?

פון מיינע ערשטע שריט אינעם טעאַטער בין איך געווען אַן אויס-געשפּראַכענער קעגנער פון סטאַר-סיסטעם, בפרט אַז דער סטאַריזם איז געוואָרן כראַניש, אַן אַ באַזע וווּ זיך אויפצופרישן, זיך צו באַנייען און צו גיין פאַרויס צו נייע דערגרייכונגען. דער שטענדיק גאַסטראָלירנ-דיקער אַקטיאָר איז אַ טעכנישער איבערחזרער פונעם איין מאָל געשאַ-פענעם, אַ פעדלער פון אַקטיאָרישער טעכניק, ער פאַרקויפט וווּ און וועמען ס'לאָזט זיך. וואָס מער סוחר דער דאָזיקער פעדלער איז, אַלץ אַ גרעסערער „סטאַר“ איז ער.

איך האָב מיך גענייטיקט אין אַ טעאַטער-וואַרשטאַט, וועלכן איך האָב אין ערגעץ צו יענער צייט נישט געזען, חוץ אין מאַסקווע. צום באַדויערן האָב איך מיך נאָך דאָן נישט אַריענטירט אויף אַרץ-ישראל, איבעריקנס,

ווער ווייסט, ווי די „העברעישע“ אַקטיאָרן וואָלטן מיך אויפגענומען... פון מיין שפעטערדיקער דערפאַרונג שטעל איך מיר פאַר, אַז דאַן וואָלטן מיך דערוואַרט נישט קיין פריילעכע פערספעקטיוון... צו קעמפן, ווי איך האָב עס געטון אין די שפעטערדיקע יאָרן, נאָך מיין עולה זיין קיין ישראל, האָב איך דאַן נישט געהאַט קיין חשק.

איך האָב אָנגעשריבן אַן אויספירלעכן בריוו צו שלמה מיכאַעלסן און אים אָנגעגעבן אַלע מאַטיוון, וואָס האָבן מיך דערפירט איבערצורייסן מיטן באַקוועמען און רענטאַבלען לעבן פון אַ „ליבלינג פון פּובליקום“ און אַנדערע ווילקלינגענדיקע צונעמען פון אַ „סטאַר“ און צו וועלן אַנ-קומען ווי אַ געוויינטלעכער סאַלדאַט אין זיין טעאַטער. איך האָב אָפילו צו-געגעבן, אַז אויב ער זעט נישט פאַר מיר קיין אַרט אין מאַסקווע, מאַכט מיר נישט אויס אַן אַנדער טעאַטער אויף דער פּראַווינץ, ס'מוז נישט דווקא זיין קיין אַנפירנדיקע פּאַזיציע.

איך האָב אויך אונטערגעשראַכן, אַז אויב איך וועל מיך מוזן צוליב דעם אָפּזאָגן פון מיין פּוילישער בירגערשאַפט, בין איך עס אויך גרייט צו טון. אַן ענטפער האָב איך געבעטן מיר איבערצושיקן אויפן אַדרעס פון די „ליטעראַרישע בלעטער“, מיט וועלכע איך בין געשטאַנען אין קאָנטאַקט.

אַ באַרויקטער, האָב איך זיך געלאָזט וואַרטן אויף אַן ענטפער, וואָס וועט, ווי איך בין געווען זיכער, זיין אַ פּאַזיטיווער.

די צייט ביזן אַנקומען פון אַן ענטפער האָב איך באַשטימט אויס-צונוצן אויף איינע פון מיינע האָביס: אַ רייזע „אַרום דער וועלט“. פון לאַנג האָבן מיך גערייצט די אוראַלטע קולטורן פון די אינקאַס, אַצטעקן, מאַיאַס און אַנדערע גרויסע פעלקער, וואָס פאַרשידענע קאַטאַקליזמען האָבן אָפּגעווישט פון דער וועלטמאַפע. איך וויל באַקענען די איבערבלייבענישן פון זייער רומפולער פאַרגאַנגענהייט, וואָס האָבן פון קינדווייז אַן גע-רייצט מיינע נייגונגען און כּי'האַב געשטרעבט זיי צו פאַרווירקלעכן.

אַזוי אַרום איז ביי מיר געשאַפן געוואָרן דער פּלאַן פון אַ רייזע אי-בער אַרענטנינע, טשילע און ווייטער אַרויף מיטן פּאַציפיק צו פּערו, עקוואַ-דאָר, קאָלאַמביע, פּאַנאַמע, קובע ביז מעקסיקע.

די איבערזעריסענע תקופה

וועגן פאָרן העכער אַרויף קיין אַמעריקע — האָב איך נישט געטראַכט. די מוסטערן פונעם ייִדישן טעאַטער דאָרט, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו זען אין אייראָפּע, האָבן מיך ווייט נישט געלאָקט. איך בין מיט מיין מענטאַליטעט, באַצונג צום טעאַטער און מיין אופן פון שפּילן געווען אַזוי „אַנטי־אַמעריקאַניש“, אַז שוין דער געדאַנק צו קומען אַהין ווי אַן אַקטיאָר האָט מיק געשראַקן.

איבעריקנס, אין מעקסיקע — האָב איך געהאַפּט — וועט מיך שוין אַגיאַגן דער ענטפּער פון מיכאַעלסן.

איך האָב מיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט פאַרשידענע ישׁובים אין די דרום־אַמעריקאַנער לענדער און פון די ענטפּערס האָב איך פאַר־שטאַנען, אַזאַ אַזאַ רייזע קאָן טראָגן מער אַ טוריסטן־כאַראַקטער ווי אַ פּראַפּעסיאָנעלן און איך האָב דעריבער באַשלאָסן צו פאַרבינדן איינס מיטן צווייטן.

צו אַזאַ טורניי איז מיר נייטיק געווען אַ פאַרטנערין, מיט וועלכער איך וואָלט געקאָנט געבן אַן אַוונט פון אַ געמישטן פּראָגראַם, פּראָגמענטן פון פּיעסן מיט מיינע פּאָפּולערע ראָלן און אַ קאָנצערטטייל. פאַר אַ צווייטן אַוונט וואָלט מיר געקאָנט דינען מיין צוויי־פּערזאָניקע פּיעסע „דאָס געשריי פון געוויסן“. אַ חוץ דעם וואָלט איך געקאָנט שפּילן נאָך צוויי פּיעסן: „מאַרפּיום“ און „דער געדאַנק“, צו וועלכע מע וואָלט נאָר באַדאַרפט צונוצן אַ צוויי־דריי אַמאַטאָרן. אין צוויי ערטער: טשילע און מעקסיקע, וווּ ס'האָבן זיך געפונען אייניקע פּראַפּעסיאָנעלע אַקטיאָרן, וואָלטן מיר שוין געקאָנט פאַרברענגען אַ לענגערע צייט.

אין אסתר פערעלמאן, וואָס האָט דאָן מיטגעשפּילט מיט מיר אין בראַזיל, האָב איך געפּינען די פּאַסיקע פאַרטנערין פאַר אַזאַ טורניי. אַן אַלזייטיק־באַגאַבטע אַקטריסע, וואָלט זי געקאָנט שפּילן די טראַגישע ראָל פון „שרה“ אין „שבת צבי“, די קאָמעדיאַנטישע „פּראַזין“ אין מאַליערס „קאַרגן“ און די דראַמאַטישע „מאַדאַם אַלווינג“ אין איבסענס „גייסטער“. אַ חוץ דעם האָט זי געהאַט אַ פּיינעם פּראָגראַם פון פּאַלקסלידער, וואָס פּלעגן שטאַרק אויסנעמען ביים עולם. האָב איך שוין במילא געזען פאַר זיך אַ קאָנקרעטע מעגלעכקייט זיך צו לאָזן אין אַזאַ געוואַגטן טורניי.

גערעדט און געטון. אסתר פערלמאן — וואָס האָט מיט אַ קורצער צייט פּרײַער אָנגעוווּירן איר מאַן, יצחק דײַטש, האָט זיך אַליין אויך גע- נײטיקט אין בײַטן דאָס אָרט און אין צעשטריינג — איז אײנגעגאַנגען אויף מײן פּאַרשאַלאַג. מיר זענען אַרויס אין צווייען אויף אַ טורנײ איבער „דער וועלט“, ווי די אמתע „בלאָנדזשענדיקע שטערן“, נישט וויסנדיק וווּהין מיר וועלן פּאַרבלאַנדזשען און ווען מיר וועלן זיך אָפּשטעלן.

אין יעדן לאַנד האָבן זיך אָפּגערוּפּן פּרײַנד, וואָס האָבן גערן גענומען אויף זיך דאָס צוגרײטן דעם „אַמביענט“ און אַדורכפירן אונדזערע אויפ־ טריטן. זײ האָבן דערפון נישט געצויגן קײן פּראָפּיטן, נאָר עס געטון אויס ליבע צום ייִדישן טעאַטער. די פּרײַנד מאַרקוס יאַקובאַווײטש אין פּאַרטאַ- אַלעגרע, פעליפע גאַלדבערג אין לימאַ, שמעון גובערעק אין באַגאַטע — דערמאָן איך בײַ יעדער געלעגנהײט מיט טיפּער דאַנקבאַרקײט.

אין די ערטער, וווּ ס'זענען געווען אַקטיאָרן, זענען אונדזערע אויפ־ טריטן אַדורכגעפירט געוואָרן אויף אַ פּראָפּעסיאָנעלן אופן און, צום שבח פון די דאָזיקע חברים זאָל דערמאָנט ווערן זײער אויפ־ריכטיקער און אײ- בערגעגעבענער הילף, וואָס האָט אונדזער קומען פאַרוואַנדלט אין אַ יום- טוב פאַרן ישוב. אַזוי האָבן מיר אין טשילע אָנגעטראָפּן אויף נתן און שרה גינטער און אַלעקסאַנדראָוו. מיט די גינטערס — צוויי דערפאַרענע פּאַלקס- טימלעכע כאַראַקטער־אַקטיאָרן — איז מיר אין יאָרן אַרום אויסגעקומען זיך צו באַגעגענען אין מעלבורן, וווּ איך האָב גענאָסן פון דער גאַסט- פּרײַנדלעכקײט פון זײער שײנער היים.

אין מעקסיקע האָבן מיט אונדז מיטגעשפּילט די קרעפטיקע אַקטיאָרן מאַקס בראָון און משה געלבער מיט זײערע פּרױען, ווי אויך די איצטיקע פּרוי פון פּרײַנד זלמן זילבערצווייג. פאַרשטייט זיך, אַז אַנטרעפּנדיק אויף אַזעלכע דערפאַרענע שווישפּילער, האָבן איך זיך שוין געקאַנט „דערכאַפּן ס'האַרץ“ מיט אַ גרעסערער פאַרשטעלונג. אין מעקסיקע, למשל, איז מיר אַ דאַנק די דערמאָנטע אַקטיאָרן און אַ גרופּע פּעיקע אַמאַטאָרן געלונגען צו שאַפּן גרויסע און גוטצוזאַמענגעשפּילטע פאַרשטעלונגען.

אומעטום האָב איך אָנגעטרעפֿן יידן, וואָס האָבן אויך אויסגעקוקט אַ „היימישן“ פנים און זיך באַמיט צו פאַרגרינגערן מיין געוונדלעכן, — סלעגן מיר זיך איינס דאָס אַנדערע טרייסטן און דערמוטיקן.

אין יעדן ישוב איז פאַראַן אַ יידישער צענטער, אַדער „סירקולאַ“, וווּ אַ קלענערער, וווּ אַן אימפּאַזאַנטער בנין, אָפּהענגיק פון דער גרויס און מאַטעריעלן מצב פונעם ישוב.

סאַנטיאַגאָ, למשל, האָט פאַרמאָגט אַ בנין, וואָס דאָס רייכע בוענאַס־איירעס איז דאָן געבליבן הינטערשטעליק לגבי אים.

וואָס איז דען אַלץ נישט געווען אינעם דאָזיקן בנין, אַ גרויסער טעאַטער־זאַל, אַ קאַרטנקלוב (וואָס האָט, אגב, אַריינגעבראַכט די גרעסטע הכנסה), אַ ביבליאָטעק, אַ שול און אַפילו אַ... טהרה־שטוב.

אין שייכות דערמיט האָב איך טאַקע צו פאַרצייכענען אַן אייגנאַר־טיקן קוריאָז. די בינע, אויף וועלכער מיר האָבן געשפּילט, איז דווקא גע־ווען אַ גענוג באַקוועמע, דאַקעגן די גרימירשטוב, וואָס האָט זיך געפּי־נען אונטער דער בינע, איז געווען אַן איינציקע אין איר מין. אינעם דאָ־זיקן חדר איז געשטאַנען אַ בלעכענער טהרה־טיש, קאַנען און אַלע ני־טיקע מכשירים צום לעצטן „טואַלעט“. דאָס דאָזיקע ברעט האָט מיר גע־דינט ווי אַ גרימיר־טיש, וווּ איך האָב געגרייט מיינע לעבעדיקע סצענישע „טואַלעטן“...

אין יעדן ישוב באַגעגנט מען אַ פאַרבלאַנדזשעטע נשמה, אַן אַבאָ־נענט פון די „ליטעראַרישע בלעטער“ אַדער פון די אַמעריקאַנער און אַר־גענטיגער צייטונגען, כמעט אין יעדן ישוב אַן אַרטיקע פּעריאָדישע אויסגאַ־בע אין יידיש אַדער שפּאַניש. אין יעדן ישוב אַ „קאַרעספּאַנדענט“ אַדער אַ „דראַמאַטישער מענטש“, — אומעטום אַבער מכניס־אורחים וואָס רינגלען דיך אַרום מיט וואַרעמקייט און היימישקייט... טייערע יידן פון דרום־אַמעריקע!

צו ביסלעך האָבן אָנגעהויבן צו פאַרשווינדן די „ראַסן־דיפּערענצ־יונגען צווישן „פּוילישע“ און „בעסאַראַבער“... אַפט מאָל טרעפסטו אין אַ ישוב אַ גרופּע, וואָס יעדע גרויסע שטאַט וואַלט זי גערן געזען.

אַט פּאַלסטו אומגעריכט אַריין צו אַ שרייבער־גרופּע אין סאַנטיאַגאָ

זיגמונט טורקאוו

דע טשילע; דער דיכטער משה-דוד גיסער, די שרייבער: יעקב פילאָווסקי, נח וויטאל, באַכראַך. די פרוי פילאָווסקי, אַ פעיקע אַמאַטאָרין, נעמט אַנטייל אין אונדזערע פאַרשטעלונגען, וואָס ווערן אַרגאַניזירט דורך די פּראָ-פעסיאָנאַלן נתן און שרה גינטער.

פאַרשטייט זיך, אַז קיינער פון זיי מאַכט נישט „קיינ לעבן“ פון דער פען און זי דינט זיי פשוט ווי אַ גייסטיק אויסלעבן זיך. יעדער פון זיי איז גוט סיטואַרט ביי „זייטיקע“ פרנסות, ווי, למשל: דער דיכטער גיסער ביי דרוקעריי-אַרבעט. נאָך זיין טויט האָט די דאָזיקע דרוקעריי אָפּגע-קויפט דער אַקטיאַר משה ליפּמאַן, וואָס האָט זיך אויך געזוכט אַ זייטיקע פרנסה און דערין געפינען זיין הויפּט-מקור פון חיונה.

נאָך דער צווייטער וועלט-מילחמה האָבן זיך די איבערגעבליבענע רעשטלעך פון יידישע אַקטיאַרן גענומען צו ענלעכע, זייטיקע, פּראָפעסיעס און שטעלן מיט זיך פאַר אַ בלאַסע דערמאָנונג פונעם שיינעם בנין וואָס האָט אַ מאָל געהייסן: יידיש טעאַטער.

**

אין סאַנטיאַגאָ איז מיר אויסגעקומען בייצווווינען אַן אינטערעסאַנטן פּאַל. ס'איז געווען פאַר די ימים-נוראים. אין אַ געוויסן טאָג ווענדט זיך אַ דעלעגאַציע פון מאַראַנען, ערגעץ פון דרום, און בעט אַ דערלויבעניש בייצווווינען די תּפילות...

איך האָב געזוכט אין זייערע פּנימער אַ ניצוץ פון „יידישקייט“ און בשום-אופן אים נישט געקאַנט געפונען. טיפּישע טשילענער, וואָס שיידן זיך מיט גאַרנישט אונטער פונעם שכנישן גאַטשאַ, נישט אויסערלעך, נישט מיט דער שפּראַך און נישט מיט דער רעליגיע.

וואָס-זשע איז דאָס פאַראַ מיסטעריעזער קניפּ, וואָס בינדט זיי מיטן פאַרשניטענעם עבר פון זייערע אָבות? וואָסער כוח טרייבט זיי צוריק צום מקור, פון וועלכן מ'האַט זיי מיט גוואַלד אָפּגעריסן?... אַזעלכע אַנדרים זענען צעוואַרפן איבערן גאַנצן גיאָנטישן קאַנטינענט וואָס דער קאַ-טאַליציזם האָט דעראַבערט — פון פאַטאַגאָניע ביז מעקסיקע. מיר קומען אַן אינעם פּערואַנער האַפּן קאַיאָ אין סאַמע יום-כיפור.

אן אויטא פירט אונדז אפ קיין לימא גלייך צו דער שיל... דער קליינער
 ישוב, בראש מיטן רב, דערפרייט זיך מיט אונדז. מיר פארבלייבן שוין
 ביזן סוף פון די תפילות און מיר ווינטשן זיך אלע א גוט יאר...
 לכבוד אונדזער אַנקומען קיין פּערז איז דערשינען אַ ספּעציעלער
 זשורנאַל אין שפּאַניש, געווידמעט מיין טעאַטער־טעטיקייט. ס'האַט גע-
 פּרייט און געמוטיקט. בפרט, אַז דאָרט האָט זיך אויסגעזוכט אַ יונגעראַן,
 יצחק וועקסעלמאַן, וואָס אַנשטאַט צו גיין אויפן וועג פון לייכטן ווידער-
 שטאַנד, פון פּעדלעריי, ווי דאָס רובּ ניי-אַנגעקומענע, האָט ער זיך פאַר-
 עקשנט און איז גאָר אַנגעקומען אין אוניווערזיטעט און היינט איז ער אַן
 אַנגעזעענער אַדוואָקאַט. דער דאָזיקער סטודענט איז געווען מיין ציצעראַ
 ביים באַזוכן די אַרכעאָלאָגישע אויסגראַבונגען אַרום לימאָ און אַנדערע
 איבערבלייבענישן פון דער רייכער אינקאַזשער קולטור. אים האָב איך
 געהאַט צו פאַרדאַנקען מיין רייכע קאַלעקציע אויפנאַמעס פון די דאָרטיקע
 זעווירדיקייטן.

**

שטאַרקע איבערלעבונגען האָבן מיך דערוואַרט אין באַגאַטע — די
 הויפטשטאַט פון קאַלאַמביע.
 פאַרנדיק אַהין פון פּערז איז אויסגעקומען פאַרבייזופאַרן עקוואַדאָר,
 וווּ ס'האַט גראַד געבושעוועט די „פּעסטע בובאַניקאַ“. דער קאַלאַמביאַנער
 קאַנסול האָט אין לימאָ נישט אַרויסגעגעבן די וויזע, ביז ס'איז נישט ביי-
 געלייגט געוואָרן אַ באַשטעטיקונג פון אַ פּרעזענטיווער איינשפּריצונג
 קעגן דער דאָזיקער עפידעמיע.

צוליב דער עפידעמיע האָט זיך אונדזער שיף נישט באַדאַרפט אַפּ-
 שטעלן אין עקוואַדאָר. גראַד איז אין יענער נאַכט, ווען מיר זענען פאַר-
 בייגעפאַרן גוואַיאַקיל, געווען אַן אַפּפּלוס פון ים און די שיף איז געבליבן
 שטעקן אויפן זאַמד. ס'איז אויסגעקומען צו וואַרטן איבער נאַכט ביז אַ
 נייעם צופּלוס כדי זיך צו רירן פון אַרט. האָב איך אויסגענוצט דעם אַוונט
 אויף צו באַזוכן די שטאַט.

אין גאַס האָבן זיך געוואַרפן אין די אויגן ריזיקע אַפּישן פון אַ „באַ-
 רימטן“ טעאַטער מיט אַ באַרימטער פּיעסע, מיט „באַרימטע“ אַרטיסטן

און „בארימטע קאמיקער וואָס וועלן פאָרוויילן דעם עולם“, ווי ס'האָבן זיך נוהג געווען צו אָנאַנסירן די דאָרטיקע וואַנדערנדיקע צירק־טעאַטערס. דערזענדיק אַ טעאַטער־אַפיש, האָב איך ממש אויפגעלעבט און זיך גע־לאָזן גיין אין דער ריכטונג פונעם גרויסן לייזונגענעם געצעלט וואָס האָט זיך געטונקען אין אַ ים פון פילפאַרביקן ליכט.

דער געצעלט האָט געהאַט אַן אינטערעסאַנטע קאָמבינאַציע פון עפע־נונגען אין פאַרשידענע זייטן, וואָס האָט אים ווענטילירט דורך אָנגענעמע צוגווינטן און פאַרלייכטערט דאָס זיצן דאָרט אין דער אומדערטרעגלעכער היץ.

די פאַרשטעלונג איז געווען טיפיש פאַרן לאַטיינאַמעריקאַנער פּאָלקס־טעאַטער, וואָס האָט אָנגעהאַלטן טראַדיציע פון דורות. אַ האַרצרייטנדיקע מעלאָדראַמע מיט ניסים ונפלאות, שטאַרקער נאָך ווי אין ייִדישן טעאַ־טער... מע גנבעט אַרויס קינדער, מוטערס ווענדן זיך צום פובליקום מיט „מאַראַלישע“ מאַנאָלאָגן, אַפעלירנדיק צום „געוויסן פון דער וועלט און צו זיין געקרייציקטן באַשעפער“; פאַרראַטענע מענער קוילען די ווייבער, די געליבטע רופן זיי אַרויס אויף דוועלן; אַלטע מכשפות געפינען די גע־גנבעטע קינדער און דערצינען זיי פאַר פיראַטן און וואַלד־גולנים. די מאַ־נאָלאָגן פאַטעטיש, נישט ווייניקער ווי דער דיאַלאָג, אַלץ — ווי ס'פאַסט פאַר אַדללייט און פרינצן. די גאַנצע סיטואַציע האָט אַבער געראַטעוועט דער „קאָמיקער“, אַ פשוטער קלאָון מיט אַ ווייסער נאָז און ליפן פון אויער צו אויער, מגושמדיק אָנגעטון, וואָס פלעגט זיך אומגעריכט באַווייזן אין די טראַגישסטע סצענעס. זיין אויפגאַבע איז טאַקע געווען צו פאַר־וויילן דעם עולם ביי די דאָזיקע סצענעס...

ביי נאַרמאַלע באַדינגונגען וואַלט איך נישט אויסגעזעסן קיין דריי שעה אויף אַזאַ „באָרימטער“ פאַרשטעלונג, אַבער אין געגעבענעם פאַל איז עס מיר ממש צוגעשיקט געוואָרן מן השמים. איך האָב אַבער נישט פאַרגעפילט, אַז נאָך דער פאַרשטעלונג שטייט מיר פאַר אַן איבערלעבונג, וואָס וועט זיך מיט גאַלדענע אותיות איינקריצן אין דער געשיכטע פון מיינע וואַנדערונגען.

איינס אַ זייגער ביינאַכט. איך קער מיך אום צום האַפן. דער שווייס

רינט פון מיר טייכנווייז. די גאסן — פוסט, הגם די קלייטן זענען אָפן און באַלויכטן, ווי געוויינטלעך, ווען ס'פאַראַנקערט אַ שיף. פון צייט צו צייט שלייכט זיך פאַרביי אַ נאַכטפייגעלע, אַ שיכורער מאַטראָז. ביי אַ מויער שטייט אויף זיין פּאַסטן אַ באַרוועסער פּאַליציי־מאַן, מיט אַן אויפ־געשטעלטן קאַלנער און... ציטערט פאַר קעלט.

איך שטעל שנעלע טריט, כ'וואַלט שוין געוואַלט זיך געפינען אין מיין קאַבינע מיט די ווענטילאַטאָרן. פּלוצים דערפיל איך אַ שאַטן, וואָס גייט מיר נאָך טריט ביי טריט. איך גיי צו צו אַ שוויפעצטער, דער שאַטן בלייבט שטיין דערלעבן. איך גיי ווייטער, דער שאַטן נאָך מיר. עס ווערט מיר קאַלעמוטנע אויפן האַרצן. איך קוק אויס אַ צווייטן באַרוועסן פּאַלי־ציאָנט און שטעל מיך אָפּ ביי אַ לאַמטערן. דער שאַטן דערנענטערט זיך נישט דרייַסט צו מיר און פאַרהאַלט זיך. איך דערזע אַ יונגמאַן ביי די דרייַסיקער. מיר קוקן זיך אַ וויילע אָן שווייגנדיק, ביז דער יונגערמאַן פּרעגט מיך אויף שפּאַניש צי איך בין נישט קיין אייראָפּעער. באַקומענדיק אַ באַשטעטיקונג אַז יא, פּרעגט ער מיך, צי נישט אַ מאָל פון פּוילן. און אַט, פּלוצים, אויף אַ וואַרשעווער ייִדיש:

— חבר טורקאוו, ווי קומט איר דאָ אַהער?!

אַ פּוילישער בחור. נאָך מיט פינף יאָר צוריק פאַרוואַגלט געוואָרן קיין קיטאָ, די הויפטשטאָט פון עקוואַדאָר. אין גוואַיאַקיל וווינט זיינער אַ חבר, וואָס האַלט אַ קדייט פאַר טוריסטן, איז ער אים געקומען באַזוכן. זיצנדיק אין טעאַטער האָט ער מיך דערזען: „צי דאָס בין „איך“ אָדער נישט איך? ... ער קען דאָך מיך פון „דער היים“, פון קאַמינסקי־טעאַטער, פון „צענטראַל“ ... זאָל עס טאַקע זיין „איך“? אַנשטאָט אַהיימצוגיין שלאַפן, ווערט ער מיין שאַטן אויפן וועג צום האַפן... ביז ער האָט זיך אַנגענומען מיט מוט... „זאָ גליק... דער חבר טורקאוו. זעט ווי די וועלט איז קליין... אַ שפרונג, כ'לעבן, וואַרשע־גוואַיאַקיל“... איך האָב אים צו־געזאָגט צו גריסן טאַטע־מאַמע... ווי דערלעבט ער זיי שוין צו זען און טאַקע צוריק אין וואַרשע... נאָך אַ פאַר געציילטע יאָר... ביז ער וועט „מאַכן אַ ביסל געלט“...

ער שטופט מיר מיט כוח אין האַנט אַ פאַרטפּעל פון שלאַנגענפּעל,

מיט וועלכע ער פעדלט. — „אן אַנדענק פון מיר, זאָגט מיר נישט אָפּ!“ ..
אָן אַנדענק פון אַ פּאַרוואַגלטער נשמה הינטער די הריי־חושך...
איך האָב עס געהאַלטן ווי אַ קמיע, צוגלייך מיטן נעסעסער פון מיין
בערלינער „טראַיקאַ“, און זיי ביידע פאַרלוירן אין דער באַמבאַרדירונג
פון וואַרשע...

**
*

קאַלאַמביע. דער וועג פון בווענאווענטוראַ ביז קאַלי שטעלט מיט זיך
פאַר אַ סימפּאַניע פון גרינע קאַלירן. די באַז שאַרט זיך ווי אין אַ טונעל,
פאַרלייגט צווישן טראַפּישע ביימער, קאַקטוסן און בנמבוסן.
דאָס אויג קאָן זיך נישט אָפּרייסן פונעם שלל גרינס מיט די אומ-
ציייליקע ניואַנסן און שאַטירונגען. ווער האָט זיך עס געקאַנט פאַרשטעלן,
אַז גרין פאַרמאַגט אַזאַ אומאויסשעפּלעך־רייכע פּאַליטרע!

אַ שאַד נאַר, וואָס די אינדיאַנערינס אין די גרויסע הוטן פאַררויכערן
דעם וואַגאַן מיט זייערע צייגאַרן און ליולקעס. די טרערן אין די אויגן
שטערן זיך צו קוויקן מיטן פּייזאַזש. ענדלעך שטייגט מען איבער אין קאַלי.
עס וואַרט דיך אָפּ דער לעמבערגער באַרגעניכט, דער גרעסטער וועש-
פאַבריקאַנט אין לאַנד. ער העלפט מיר געפינען די פאַרבינדונג ביז באַ-
גאַטאַ. די וועגן פון דאָרט ביז דער הויפטשטאַט פירן איבער בערג און
שמאַלע סטעזשקעס. מיר לאָזן איבער די גרויסע קאַסטנס ביי באַרגעניכטן
און נעמען נאַר דעם גרינגערן באַגאַזש. מיר שלענגלען זיך אַלץ העכער
און העכער ביז מיר דערגרייכן אַ הויך פון אַ 2.700 מעטער. באַגאַטאַ.

אויפן וואַקזאַל דערוואַרט אונדז אַ גרופּע פרעמדע פּנימער, וואָס
ווערן באַלד היימיש. שמעון גובערעק, שלמה בריינסקי, ד״ר גריצהענד-
לער, מוטשעניק, דער לעבעדיקער פּולס פון דער קאַלאַמביאַנער הויפט-
שטאַט. זיי האָב איך געהאַט צו פאַרדאַנקען די דערמוטיקונג אינעם שווערן
געמיט־צושטאַנד וואָס באַגאַטאַ האָט מיר צוגעטיילט.

אין אַ צייט אַרום האָב איך דערמאַנט אין פּריידן דעם דאָזיקן פּעריאָד.
לכתחילה, אָבער, האָט ער מיר פאַרשאַפּן גרויס זאָרג און דעזאָריענטאַציע
אין מיינע ווייטערדיקע פּלענער.
אַנגעהויבן האָט זיך עס פון אַ גאַנץ אומשולדיקער סאַניטאַרער אונ-

טערוזכונג, וועלכע יעדער נייער אָנגעקומענער אין לאַנד איז געווען אונטער-טערגעוואָרפן. דער עיקר די יעניקע, וואָס זענען פאַרבייגעפאַרן עקוואַדאָר, וווּ ס'האַט געפאַנעוועט די עפידעמיע.

ווען כ'האַב מיך צו מאַרגנס געלאָזט אונטערזוכן, האָט מען ביי מיר אַנטדעקט שטאַרקגעוויבענע טעמפּעראַטור און אונטערגעוואָרפן אַ שטרענג-גער אַבסערוואַציע. גלייכצייטיק האָב איך דערפילט אַ שוועריקייט אין אַטעמען; דאָס אַרויפגיין אויף טרעפּ אָדער אויף די בערגיקע גאַסן פון באַגאַטאַ פּלעגט ביי מיר אַרויסרופן אַ כסדרדיקן אַפּגעהאַקטן הוסטן.

מיינע פריינד האָבן דאָס הוסטן דערקלערט מיט דער הויכקייט פון באַגאַטאַ, צו וועלכער מע דאַרף זיך צו ביסלעך צוגעוויינען; דאָס ייִדישע דאָקטוירים-פאַרל האָט אָבער נאָכן אונטערזוכן מיר, אַנטדעקט אין מיר טובערקולאָז...

די דאָזיקע אַנטדעקונג איז אויסגעפאַלן אויף מיין פּערציקסטן לעבן-יאָר. איך האָב שוין אָנגעהויבן צו באַדויערן מיין יונג לעבן, וואָס דאַרף „פאַרשניטן ווערן“ ווייט פון דער היים, ווייט פון מיינע נאָענטע קברים אויפן וואַרשעווער בית-עולם, ווייט פון מיין עולם, וואָס וואַלט מיר אַפּגעגעבן דעם לעצטן כבוד... עפעס אַזאַ נאַרישער סוף... בין איך מיר גע-וואָרן שטאַרק ציטערדיק ביי זיך אַליין... אפשר, דאָך... אפשר וועל איך מיך „אַרויסדרייען“... האָט מען דאָך אין פאַריז „פּעסטגעשטעלט“ ביי מיר אַנגינאַ-פּעקטאָריס און פון דעסטוועגן... ווער ווייס... ווי ס'זאָל נישט זיין, דאַרף מען זיך אַפּהיטן; אויס רייכערן, אויס טרינקען, אַ ספּעציעלער רע-זשים... וואָס מער איך האָב מיך אָבער אַפּגעהיט. אַלץ ערגער האָב איך אויסגעזען. וואָס מער פּעטקייטן און וויטאַמינען איך האָב אַריינגענומען אין זיך, אַלץ מאַגערער בין איך געוואָרן. נישט אַנדערש — דער סוף דער-נענטערט זיך!...

אין מיינע בריוו אַהיים האָב איך אָנגעהויבן צוצוגרייטן מיינע נאָ-ענטסטע צום אומפאַרמיידלעכן... און גלייכצייטיק זיך געקליבן וואָס גי-כער צו פאַרלאָזן קאַלאַמביע. אפשר דאָך — ערגעץ אַנדערש... אַט שטיי איך אין פאַרבינדונג מיט מעקסיקע. כ'האַב דאַרט מיין חבר סאַלאַמאַן קאהאַן, די געוועזענע טעאַטער-דירעקטאָרין פון לאַדזשער „סקאַלאַ“, פאַ-

לע קופערמאן. א חוץ דעם — ס'ווארט דאך דארט געוויס אויף מיר אן ענטפער פון מאַסקווע. שוין צוליב דעם אליין איז כדאי צו לעבן...

אויף איינעם פון מיינע אויפטריטן, האָב איך, שפּילנדיק דעם „מיי-ראַפּאַלער צדיק“ אין „דיבוק“, אליין זיך געשטעלט די פּראָגע: ווי קומט צו אַ שווינדזוכטיקן אַזאַ כּוּח־הַדִּיבּוּר! אַזאַ קלינגעדיק קול! אַט שפּיל איך אים דאָך אַזוי ווי אין די אַלטע „געזונטע“ צייטן... פּאַרקערט, מיט נאָך מער התלהבות, מיט אַ זעלטענער דינאַמישקייט... זאָל דאָס זיין דאָס שוואַנענליד פון אַ „בלאָנדזשענדיקן שטערן“?...

די גאַנצע געשיכטע האָט זיך מיר נישט געלייגט אויפן שכל, אָבער אַז דאָקטוירים זאָגן... האָב איך מיט אומגעדולד געוואָרט אויף אַ קלימאַ-טישער ענדערונג. און, באמת, אַראַפּפּאַרנדיק קיין קאַלי, איז מיר דאָס אונטערהוסטן פאַרשווינדן, דער אַטעם איז געוואָרן נאַרמאַל און די היץ איז פאַרשווינדן.

אויפן וועג קיין קובאָ איז אויף אונדזער שיף אַרויף מיין טשילענער חבר, נתן גינטער, וואָס איז געפאַרן צו זיין ברודער קיין אויסטראַליע. במילא איז מען אַדורך דעם פּאַנאַמאַ-קאַנאַל אין אַ בעסער געמיט.

אין האַוואַנאַ האָב איך באַזוכט אַ גרויסן לונגען־ספּעציאַליסט, אַ פּליט פון דייטשלאַנד, וואָס האָט זיך פשוט אויסגעלאַכט פון מיין כלומרשטן טובערקולאָז. די געהויבענע טעמפּעראַטור האָט זיך גענומען פון די פרע-ווענטיווע איינשפּריצונגען קעגן דער עפידעמיע און דער קורצער אַטעם פון דער הויכקייט פון באַגאַטאַ.

איז שוין דאָס פאַרברענגען אין האַוואַנאַ געווען פאַר מיר אַ קוראַרט־אָפרו, הגם מיר האָבן געגעבן אַפטע פאַרשטעלונגען. די אַרבעט האָבן מיר פאַרלייכטערט די גלענצנדיקע אַמאַטאָרן פונעם דאַרטיקן דראַמקרייז און די אינטערעסאַנטע געזעלשאַפט האָט אונדזער פאַרברענגען אין האַוואַנאַ פאַרוואַנדלט אין אַן אַנגענעמען צייטפאַרטרייב. די פּרייע צייט פלעג איך פאַרברענגען מיט מיין נייעם פּריינד דוד סרעברעניק, אַ שעדלעצער גע-בירענער, וואָס האָט געהאַט אַ ציגאַרן־געשעפט אין צענטער שטאָט. פון אים האָב איך מיר דערוויסט די סודות פון דער דאָזיקער „בראַנזשע“, מיט

די איבערגעריסענע תקומה

אים האָב איך אויך באַזוכט די טאַבאַק-פּלאַנטאַציעס און אַנדערע זענען ווירדיקייטן פון דער דאָזיקער צעזונגענער שטאַט.

איך האָב ווידער אָנגעהויבן צו רויכערן און טאַקע געטרינקען פאַרן געזונט פון אַלע טובערקולאָזע קראַנקע, ווינטשנדיק זיי אַן ענלעכן טעות אין דיאַגנאָז.

אין דער האַוואַנער צייטונג האָבן זיך געדרוקט איינדרוקן פון מיינע דרום-אַמעריקאַנער „אָוואַנטורעס“ און צווישן זיי פּאָלגנדיקער עפיואַד פון מיין „דיבוק“-אויפפירונג מיטן דראַמקרייז אין באַגאַטאַ.

אונדזערע דאַרטיקע גאַסטגעבער איז געלונגען צו באַקומען דעם שטאַט-טישן טעאַטער פאַר אַ גאַלאַ-פאַרשטעלונג. נישט געקוקט אויף מיין „טור-בערקולאָז“ האָב איך מיך אונטערגענומען אויפצופירן אַנסקיס שווערע פּיעסע, כדי ווי געהעריק מהנה צו זיין דעם עולם, וואָס האָט געוואַלט ווייזן די קאַלאַמביאַנער דעם „דיבוק“.

אין דער פאַרשטעלונג האָט אַנטיילגענומען זייער אַ פעיקער אַמאַ-טאָר פון דער „אַלטער היים“, וועמענס מיטוירקונג איז מיר געווען זייער נוצלעך.

און אַט — אייניקע טעג פאַר דער פאַרשטעלונג באַזויזן זיך צוויי פרויען מיט אַ בקשה, כּוֹזאַל נישט צעשטערן דעם שידוך פון זייער אייבי-ציק קינד... — אַ דריטע סעריע באַשולדיקונגען, „טראַכט איך מיר: אַגענט פון קאָמוניסטן“, אַגענט פון פרויענהענדלער“ און איצט — צעשטערער פון שידוכים... —

ווייזט זיך אַרויס, אַז איינע פון די ווייבער איז די פרוי פון מיין פעיקן אַמאַטאָר. זייער איינציקע טאַכטער דאַרף אין גיכן חתונה-האַבן.. איז שוין אַלץ גרייט, אפילו שוין צעשיקט איינלאָדונגען צו דער חתונה... האָבן זיך אַבער די מחותנים איינגעשפּאַרט, אַז אויב דער כּלהס טאַטע וועט ווערן אַן אַקטיאַרשטשיק, וועלן זיי אַפּלאָזן דעם שידוך... —

— האָט זשע רחמנות, פּאַניע טורקאָוו, און שלאַגט אים דאָס אַרויס פון קאַפּ, ווייל אַז נישט, חלילה, וועל איך מיר אַ מעשה אַנטון... ס'טייטש, אַזאָ שידוך, וואָס ווייסט איר, פּאַניע טורקאָוו... איר זענט אויך אַ טאַטע... נישט וועלנדיק צעברעכן דאָס לעבן פון אַ ייִדישער פּאַמיליע און

„נאך דערצו לאַנדסלייט“, האָב איך רעזיגנירט פון זיין אַנטייל. און איך בין אָפגעפאָרן פון קאַלאַמביע מיט אַ רויק געוויסן.

**

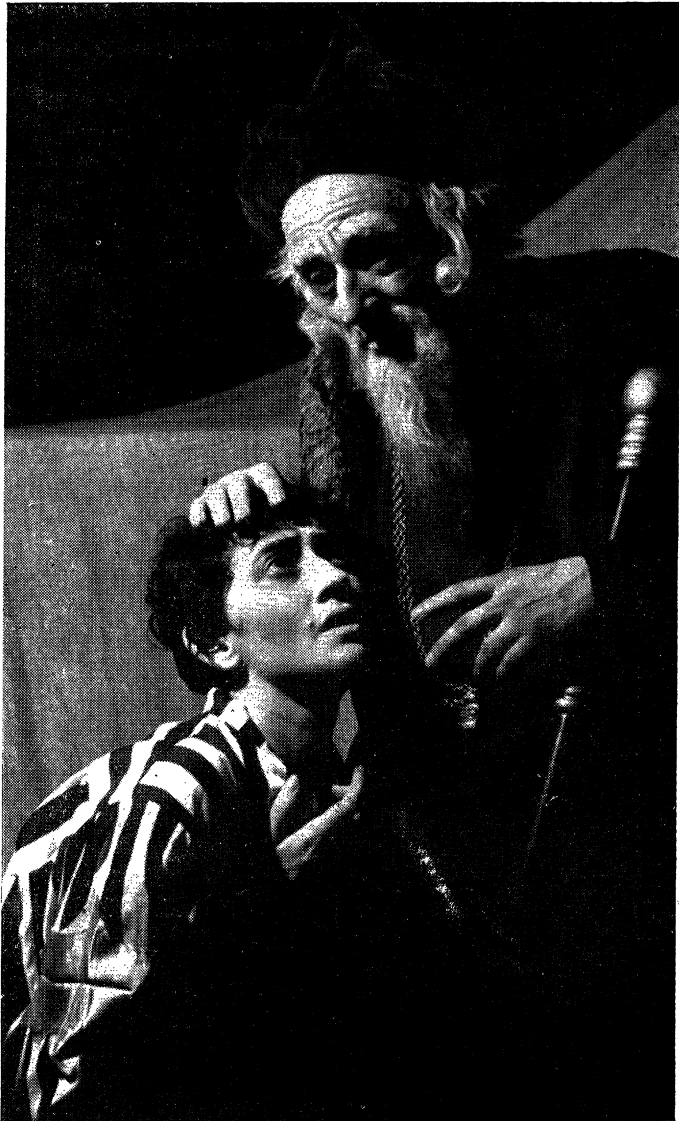
ענדלעך פאַרפירט אונדז די באַן פונעם האַפן וועראַקרוז צו דער הויפטשטאָט פון מעקסיקע.

מיר איז שוין אויסגעקומען צו דערמאָנען וועגן מיין באַגעגעניש מיט מיין יוגנט־חבר סאַלאַמאַן קאהאַן אויפן מעקסיקאַנער באַנהויף. אַ חוץ מיינע פאָך־קאַלעגן — בראַון, געלבער, פאַלע קופערמאַן — האָב איך דאָן באַקענט דעם דיכטער יעקב גלאַנץ, וועמענס לידער און באַלאַדן זענען מיר שוין געווען באַקאַנט פון די אַמעריקאַנער זשורנאַלן. דעם דיכטער יצחק בערלינער, וואָס האָט אַזוי ווי בריינסקי אין באַגאַטאַ, אַריינגעבראַכט אין דער ייִדישער ליטעראַטור דעם דרום־אַמעריקאַנער פאַלקסמענטש און זיינע ראַנגלענישן. ביידע זענען זיי געווען איבערגעזעצט אין שפּאַניש און גע־וואָרן אַנערקענט ווי חשובע ביישטייער צו דער ליטעראַטור אין דער דאָ־זיקער שפּראַך. בערלינער האָט אַפילו זוכה געווען צו ווערן אילוסטרירט פונעם גרויסן מאַלער דיעגאָ דע ריוועראַ.

איך האָב באַקענט דעם אינטערעסאַנטן נאָוועליסט מאיר קאַראַנאַ און דעם רעדאַקטאָר משה ראָזענבערג וואָס האָט גאַסטפריינטלעך געעפנט פאַר אונדז די שפּאַלטן פון זיין „וועג“.

דער דינאַמישער ישוב האָט אונדז צוגעגרייט אַן אַנגענעמען און נוצ־לעכן צייטפאַרטרייב און, דער עיקר, אַן אימפּאַזאַנטע פייערונג פון מיינע צוואַנציק יאָר ייִדיש טעאַטער. די איניציאַטאָרן, אַרגאַניזאַטאָרן און נשמה פון דאָזיקן יובל זענען געווען מיין אַלטער חבר שלמהלע קאהאַן און מיין גייער פריינד יעקב גלאַנץ.

די שיינע הויפטשטאָט פון מעקסיקע מיט אירע אוראַלטע אַצטעקן־און מאַיאַ־קולטורן האָבן מיך אַזוי פאַרכאַפט, אַז איך האָב מיר נישט גענומען שטאַרק צום האַרצן די ידיעה, אַז ס׳איז נישט אַנגעקומען קיין ענטפער פון מיכאַעלס. אפשר איז דער בריוו נישט דערגאַנגען. — האָב

זיגמונט און ראָזאַ טורקאַוו אין לייוויקס „מהר"ם פון רוטענבערג", אויפגעפירט צום ערשטן מאל אויף דער יידישער בינע אין ריזא דע זשאַנעירא, בראַזיל.

זיגמונט טורקאוו אלס „אנקעל מאזעס“ פון שלום אַש.
(צײכענונג: לעאָן פּאַד, בוענאַס־אײרעס, 1934)

איך געטרעכט, — וועל איך זוכן א זיכערערע געלעגנהייט אים ווידער צו שרייבן.

מיינע חברים בראָן און געלבער האָבן אונדז אַרומגערינגלט מיט רירנדיקער פריינדשאַפט און אַ סך מיטגעהאַלפן צום דערפאַלג פון אונדזערע אויפטריטן מיט זייער מיטוירקונג. מיט אַ נייעם זאַפּאַס ענערגיע האָבן איך געגרייט איין גרויסע פאַרשטעלונג נאָך דער אַנדערער, גאָר נישט מעשה „גאַסטשפּיל“.

לכבוד מיין יובל האָבן איך אויפגעפירט לייוויקס „הירש לעקערט“. מיין צוואַנציקיאַריקער יוביליי איז געווען נישט נאָר מיין פּערזענלעכער יום־טוב, נאָר אויך פונעם גאַנצן מעקסיקאַנער ישוב. ס'זענען מיר צוגעטראָגן געוואָרן אַ סך ווערטפולע מתנות און, דער עיקר, אַ ספּעציעלער, רייך־אילוסטרירטער יובל־זשורנאַל, וואָס האָט אויף אַ רירנדיקן אופן אויסגעדריקט די ליבע פון די יידן צו זייער אַרטיסט.

ס'איז גראַד געווען די צייט פון פּשיטיקער פאַגראַם אין פּוילן. אַן אַנזאָג פונעם אויפשטייג פון דער רעאַקציע, וואָס באַמייט זיך נושאַחן צו זיין ביים דייטשן שכן. „הירש לעקערט“ האָט טאַקע געדינט ווי אַ רוף צו פּראַטעסט, צו וואַכזאַמקייט.

דער טעאַטער־בנין איז געווען צו קליין אַריינצונעמען דעם גאַנצן ישוב אין דאָזיקן אַוונט. און דער גאַנצער ישוב בפּירוש האָט געוואַלט ביי וווינען מיין יום־טוב.

*
*
*

אויפן צוריקוועג קיין אייראַפּע האָט זיך אונדזער שיף אָפּגעשטעלט אין האַוואַנאַ.

איך האָבן זיך שטאַרק דערפרייט מיט מיינע אַמאַטאָרן, מיט מיינע פריינד און מיט אַ נייער באַקאַנטשאַפט.

אַ יונגער בחור, אַן אַקטיוויסט פון „מאַפּר“, פאַרט מיט אונדזער שיף ביז פּראַנקרייך און פון דאָרט נעמט ער אַ צווייטע שיף קיין לענינגראַד.

ווי גרויס איז געווען מיין פרייד, ווען ער האָט מיר צוגעזאָגט, תּיכּף נאָכן אַנקומען קיין רוסלאַנד, זיך צו פאַרבּינדן מיט מיכאַעלסן.

דער בחור האָט געהאַלטן וואָרט. ווען איך בין אין אייניקע חדשים

ארום אָנגעקומען קיין וואַרשע, האָב איך געטראָפֿן פֿון אים אַ בריוו מיט אַ בייגעלייגטער באַשטעטיקונג פֿון דער פּאַסט אויף אַ רעקאָמענדירטן בריוו, וועלכן ער האָט געשיקט אויפֿן אַדרעס פֿון „גאַסעט“ פֿאַר סאַלאַמאַן מיכאַילאָוויטש מיכאַעלס.
דער בחור האָט זיך אָפּגערופֿן. מיכאַעלס נישט.

פֿאַלקספּראָנט און אַנדערע פּראָנטן

פֿון דער ווייטנס זעען זיך די סילוועטן פֿון פּלאַרידע. מיר דערווייטערן זיך פֿונעם אַמעריקאַנער קאַנטינענט.
אויף דער שיף הערט מען נישט קיין אַנדערע שפּראַך ווי שפּאַניש. דאָס געשפּרעך פֿון טאַג: פֿאַלקספּראָנט, שפּאַניע, פּראַנקאַ.
דער גרעסטער טייל פּאַסאַזשירן פּאַרט קיין שפּאַניע, — רויטע וואַ-לונטערן צום קאַמף קעגן פּאַשיזם. ס'קומען פֿאַר הייסע וויכוחים פֿאַר און קעגן. די קעגנער ווערן פּאַרשריגן, מע דראַעט מיט לינטשן, מיט אַרייַן-וואַרפֿן אין ים. דער קאַפיטאַן פּאַראַרדנט אויסנאַם-צושטאַנד. ס'איז פֿאַר-ווערט זיך צו פּאַרוואַמלען מער ווי אין דרייען. מאַטראַסן האַלטן מיט די רעפּובליקאַנער. דראַען זיך אָפּצורעכענען מיטן קאַפיטאַן אויף דער יבשה. מיינ נייער פּריינד, דער פּאַרשטייער פֿון „מאַפּר“, פּירט אָן אויפֿ-קלערונג-אַרבעט צווישן די אָנהענגער פֿון פּראַנקאַ. דער קאַפיטאַן דראַעט אים אַרויסצוזעצן אויף אָן אינדזל. די מאַטראַסן סודען זיך: — זאָל ער פּרוּוון!

אין דריטן קלאַס פּאַרן אַהיים רעשטלעך פֿון אַ שפּאַנישער רעוויע נאָך אַן אומגליקלעכן טורניי איבער די צענטראַל-אַמעריקאַנער לענדער. דער שפּאַנישער קאַנסולאַט האָט זיי באַזאָרגט מיט בילעטן אויף צוריק. די מענער פּאַליטיקירן, די פּרויען זיצן שווייגנדיקע, אייניקע כליפען... „וואָס וועט זיין? ... אָנקומען אַהיים אין בירגערקריג, אויסגעוונגערטע, אָן מיט-לען צום לעבן“... אַנדערע האָבן פֿון זיך אַראַפּפּאַרקויפט די לעצטע חפּצים.

מיין פריינד לייגט מיר פֿאַר צו מאַכן פֿאַר זיי אַ געלטזאַמלונג. אַזאַ הילף האָב איך באַטראַכט פֿאַר באַליידיקנדיק פֿאַר אַרטיסטן. פֿאַרוואָס גישט איינאַרדענען זייערס אַ קאַנצערט, — אַ מעגלעכקייט בכבודיק צו פֿאַרדינען אַ געוויסע סומע? מיין פריינד וויל צוזאַמען מיט מיר גיין צום קאַפיטאַן בעטן אַ דערלויבעניש פֿאַר אַזאַ קאַנצערט. איך האַלט, אַז זיינס אַן אינטערווענץ קאָן שטערן. גיי איך אַליין. האַלב שפּאַניש, האַלב דייטש גיב איך צו פֿאַרשטיין דעם קאַפיטאַן אין וואָס עס האַנדלט זיך. איך באַ- קום די דערלויבעניש מיטן באַדינג, ס'זאָל זיין נאָר טענץ און פֿאַלקסגע- זאַנג, — קיין שום קופּלעטן, אַדער דעקלאַמאַציעס... ער "קען שוין אַזעלכע אַרטיסטן"... ס'האַט מיר דערמאָנט אַן מיינע טעאַטער-צענוואָרן.

די אַרטיסטן ווייסן נישט ווי אַזוי אונדז צו דאַנקען, — זיי וועלן אַנ- קומען מיט אַ באַטייטיקע סומע אַהיים. אמת, דער קאַנצערט האָט נישט עדות געזאַגט אויף הויכע קינסטלערישע קוואַליפיקאַציעס פון די אַר- טיסטן. די "שטערן" זענען פֿאַרבליבן אין האַוואַנאַ. צוריק זענען געפֿאַרן די, וואָס זענען פֿאַרבליבן אַן קאַנטראַקטן, די "פֿראַלעטאַריער" פון דער פֿראַפעסיע.

אין אַלע שפּאַנישע פֿאַרטן פֿאַרט מען אונדז אַנטקעגן... מע באַגריסט אונדז מיט געהויבענע פויסטן, מיט "סאַלוט"-אויסרופן. זאָל לעבן די רעפּובליק! טויט די פֿאַשיסטן!"

די האַפּנס סאַנטאַנדער, בילבאַאַ, קאַרונאַ, וויגאַ, וווּ אונדזער שיף פֿאַרהאַלט זיך, זענען פול מיט פֿלאַקאַטן וואָס רופן צום קאַמף קעגן פֿאַ- שיזם. קאַריקאַטורן ווי מוסאַליניס אַוויאַנען און טאַנקן "באַזיגן" די האַלב- נאַקעטע אַביסיניער. אויפּשריפטן: "מיר זענען נישט עטיאָפּער! אַ טויט דעם פֿאַשיזם! זאָל לעבן דער פֿאַלקספֿראַנט!"

אין בילבאַאַ באַגעגן איך אַ ייִדישן בחור, וואָס איז געקומען פון פֿאַ- ריז צו דער אַרבעטער-אַלימפּיאַדע, די אַזוי-גערופענע "ספּאַרטאַקיאַדע". ענלעכע בחורים זענען אַנגעקומען פון אַרגענטינע, פון האַוואַנאַ, אַפילו פון פּוילן. עס הערט זיך אַלץ אַפּטער דער נאַמען פון פֿראַנצויזישן פּרעמיער לעאַן בלום: "וויוו בלום! זאָל לעבן דער פֿאַלקספֿראַנט!"

און אַזוי דער גאַנצער וועג פון סאַנט-נאַזיר ביז פֿאַריי. — "וויוו בלום!"

פאריז באגעגנט אונדז א צעיובלטע, אן עקזאלטירטע. אין די לאצן-אפצייכענונגען פון האמער און סערפ, דריי פיינלן, אדער סתם רויטע פענדל-לעך וואס ווערן פארקויפט אויף טריט און שריט.

בלום האט באוויזן צו מאביליזירן די ארבעטוועלט פון פראנקרייך אין קאמף קעגן פאשיזם. פאלקספראנט שטעלט זיך אנטקעגן דער שוואר-צער מגיפה, וואס צעשפרייט איר האקנקרייך איבער אייראפע. פון איין זייט מוסאליני, פון דער צווייטער — היטלער. די פוילישע רעאקציע קא-קעטירט אין זייער ריכטונג. דער פאלקספראנט דארף אפשטעלן דעם מארש פון די דאזיקע פינצטערע פראנטן.

פאריז איז געווארן פארוואנדלט אין א קארנאוואל פון צעפלאמטע, צעטאנצטע און צעוונגענע גאסן, — יום-טוב אין דער לופט, — פויסטן אין דער הייך, — ווייו בלום!

די יידישע גאס האט אינעם טאג פון מיין אַנקומען קיין פאריז גע-האט א פארשטערטן יום-טוב, — די לוויה פון לייב מלאך.

דער ארעמער מלאך האט געהאט א שווער לעבן פון געזונד, פון ארומ-שלעפן זיך איבער יידישע ישובים און נישט קאנען זיך איינלעבן אין זיי. אן אומרויקייט פלעגט אים טרייבן פון ארט צו ארט. אין א קבר פון א פאריזער „סאָסיעטע“ האט מען אוועקגעלייגט זיין מיזן קערפער. אויך אין דעם האט אים נישט צוגעשפילט דאס מזל, — דאס צעוונגענע פאריז האט זיך קוים אומגעקוקט אויפן עלנטן שרייבער.

איך האב נישט באוויזן צו קומען צו זיך פון די אלע עמאציעס ווי דאס יידישע טעאטער האט מיך „אנעקסירט“.

— וואס הייסט, איר זענט דא, און וועט נישט אויפטרעטן? — איין קלייניקייט, אייער רעפערטואר היינטיקע צייטן... — און מ'האט זיך טא-קע באלד געשטעלט רעפעטירן.

דער פאלקספראנט אין גאס האט געשאפן א פאראלעלן פראנט אין די רייען פון די יידישע אַקטיאָרן. די פאריזער אַקטיאָרן-מישפחה האט זיך צו מיין אַנקומען פאראייניקט אין „גייסט פון דער צייט“. אדאנק דעם דא-זיקן „פראנט“ האב איך באקומען די בעסטע טרופע, וואס מיר איז אויס-געקומען צו האבן אין פאריז.

די אַקטיאָרן האָבן ממש אויפגעלעבט. דאָס טעאַטער אויך. ס'איז מער נישט נייטיק געווען קיין אַרבעט־דערלויבעניש. מ'האַט זיך מער נישט גע־שראַקן פאַר די פּאַליציי־שע ביציקלעטן. מ'האַט שפּאַצירט איבער די בול־וואַרן אָן מורא פאַר די קורצע פעלעריגעס, וואָס האָבן מיט צוויי יאָר צו־ריק אָנגעוואַרפן אַ פחד אויף יעדן אויסלענדער. די מאַרסעליעזע און אינ־טערנאַציאָנאַל האָבן זיך געהערט אין אַלע לאַקאַלן אויף אַלע פּאַרזאַמלונג־גען, באַגלייט פון אַ הילכיקן „וויוו בלום!“ דאָס זעלבע האָבן מיר געהערט נאָך יעדער פּאַרשטעלונג. ס'האַט מיטגעריסן און באַגייסטערט. ס'האַט זיך מיר קיין מאָל אַזוי נישט רעפּעטירט און אַזוי נישט געשפּילט, ווי דאָן אין פּאַריז. יום־טוב אין גאַס, יום־טוב אויף דער בינע.

ערשט דאָן האָב איך דערפּילט די צוגעבונדנקייט פון לעבן און ביי־נע. די וויכטיקע מיסיע פון אונדזערע אָנשטרענגונגען. טעאַטער און פּאַלק גייען האַנט ביי האַנט צו וויכטיקע אויפגאַבעס.

מיין רעפּערטואַר איז נאָך קיין מאָל אַזוי נישט געווען צוגעפּאַסט צום גייסט פון דער צייט, ווי אינעם דאָזיקן 1936 יאָר. ס'האַט זיך אָן איבעריק מאָל באַשטעטיקט די אַקסיאָמע אַז טעאַטער, וואָס בלייבט טויט צום רוף פון דער צייט, אָנטשפרעכט נישט זיין באַשטימונג. ס'דאַרף זיין אַ קוואַל, פון וועלכן די מיטציטיילער שעפן זייער גייסטיקע יניקה און געפינען אין אים זייער אָפּשפיגלונג.

אין דער דאָזיקער צעהיצטער און עמאַציאָנירנדיקער צייט איז מיר צוגעקומען אַן אָנגענעמער טעאַטער־סורפּריז: די אָנטפלעקונג פון אַ יונגן טאַלאַנט, אַ דריטן דור פון ייִדישע אַקטיאָרן, די טאַכטער פון באַריסאָוואַ־ראַבינאָוויטש, אַן אייניקל פון די קאַמפּאַניעיעצס, — מלכהלע ראַבינאָ־וויטש. ביי איר אויפטריט אַלס מאַשע אין „אַנקל מאָזעס“ האָט זי געצויגן די אַלגעמיינע אויפּמערקזאַמקייט מיט איר אויפּריכטיקייט, גלענצנדיקע סצענישע מעלות און קולטור. ביי נאַרמאַלע באַדינגונגען וואָלט זי זיכער אַריינגעבראַכט פּריש, געזונט בלוט אין ייִדישן טעאַטער. זי האָט זיך אָבער באַצייטנס געכאַפּט, זיך אַריענטירט אין זיין מצב און זיך צוריקגעצויגן פון אים. זי איז איצט אַ פעניקע זשורנאַליסטין אין מעקסיקע אין דער שפּאַ־נישער שפּראַך. איר שוועסטער, פּאַני ראַבעל, געהערט צו די בעסטע מעק־סיקאַנער מאַלערינס פון יונגן דור.

זימאונט טורקאח

**

אונדזערע פארשטעלונגען האבן, א חוץ די ארבעטער־מאסן און מיין סטאבילן פאריזער עולם, אויך צוגעצויגן א געוויסע טייל פון פראנצויזישע אינטעליגענץ און שרייבער.

אין אן אױונט האָט אונדז באַזוכט דער פאַריזער תּושבּ, זלמן שניאור און פון דעמאָלט אָן איז ער געוואָרן אַן אַפּטער איינגייער אין אונדזער טעאַטער.

שניאור האָט זיך גישט געקאַנט אַפּוונדערן פּונעם גרויסן עולם וואָס באַזוכט אונדזערע פאַרשטעלונגען און פון זיין לעבעדיקן אַנטייל אין זיי. אין שניאורן האָט זיך דערוועקט אַ שטאַרקער פאַרלאַנג צו זען איינס פון זיינע ווערק אויפגעפירט דורך מיר:

— איך וועל שרייבן פאַר אייך! איר האָט דאָך אַ טעאַטער, וואָס רייסט מיט, — האָט ער אַ באַגייסטערטער אויסגערופן, אַרומנעמענדיק מיך.

— איר האָט אַן עולם וואָס פאַרשטייט אייך, איר האָט אַ שפּראַך, וואָס אַפעלירט צו אים! עס קלאַפט אַ געמיינזאַם האַרץ פון בינע און צו־שויער־נאַל.

ער האָט יענעם אױונט לאַנג גערעדט וועגן איבערגעלעבטן און ממש מקנא געווען, וואָס מיר האָבן געפינען דעם וועג צו דער נשמה פון די מאַסן. נאָך אייניקע באַגעגענישן האָבן מיר באַשלאָסן צו דראַמאַטיזירן „נח פאַנדרע“. דאָס איז געווען אַ גרויסע און פאַראַנטוואָרטלעכע אַרבעט און מיר האָבן באַדאַרפט אויסגעפינען דעם פאַסיקן מענטש, וואָס זאַל זיך נעמען דערצו.

אין אַ געוויסן טאַג, בעת אַ באַזוך אין שניאורס ווילע, האָב איך באַקענט דעם טשעכיש־דייטשן שרייבער עגאָן ערווין קיש, דעם אַזויגע־רופענעם „קעניג פון רעפּאַרטערן“. קיש האָט, נאָכן קומען פון היטלערן צו דער מאַכט, אַפּגעריכט גלות און איז, ווי אַ לינגעשטימטער שרייבער, גישט אַריינגעלאָזן געוואָרן אין אַ גאַנצע ריי לענדער. ווען דאָס זעלבע האָט פאַסירט ביי זיין אַנקומען קיין אויסטראַליע, איז ער אַריינגעשפּרינגען אין ים. פּוּנים דאָזיקן שפּרונג איז ער פאַרבליבן אַ קריפל אויף אַ פּוס.

דער דאזיקער חכם און גייסטרייכער שרייבער האָט מיך דאָן פאַרווייג-
דערט מיט זיינע ציוניסטישע „אַפּנויגן“, וואָס זענען געווען אין סתירה
מיט זיין קאַסמאָפּאָליטישער פּראָקאַמוניסטישער איינשטעלונג. דאָס מערק-
ווירדיקסטע דערביי איז געווען, וואָס אין אַ הייסן וויכוח צווישן אים און
שניאורן, האָט זיך קיש אַרויסגעוויזן „ציוניסטישער“ ווי שניאור. ס'האָט
ממש געקלונגען ווי אַ פּאַראַדאָקס, ווען ביים אַוועקגיין האָט קיש, דריקנ-
דיק שניאורס האָנט, זיך צוגעבויגן צו זיין אויער און, גלייך ווי אַ סוד,
איינגערוימט:

— און פון דעסטוועגן, קאָלעגע, איז הערצל געווען גערעכט...
איך האָב אויך באַזוכט דעם אַטעליע פון מאַרק שאַגאַל און געהאַט
די געלעגנהייט צו באַקענען די אַריגינאַלן פון זיינע מייסטערווערק.

**

— די דאָזיקע אַריגינאַלן זענען אונדזער פּריוואַט-אייגנטום, זיי
ווערן נישט פאַרקויפט, — האָט קוקנדיק מיט פאַרליבטע אויגן אויף איר
מאַן, דערקלערט שאַגאַלס פּרוי, בעלאַ, און שאַגאַל האָט, אַנווייזנדיק אויף
בעלען, צוגעגעבן:

— אַט אַזוי זענען זיי, די ווייבער... טראָגן זיך איבער הימלען, אַדער
האַלטן זיך פאַרשפּאַרט אין אַ פעסטונג... און אין דרויסן איז פּאַלקס-
פּראַנט, מע שטורעמט די באַסטיליעס... און זיי — זינטאַטור...

מיר האָבן דערמאַנט די ערשטע שריט פון גראַנאַווסקיס טעאַטער-
סטודיע אין לענינגראַד, וואָס האָט זיך אַנטוויקלט אינעם שפּעטערדיקן
„גאַסעט“, מאַסקווער ייִדישן מלוכה־טעאַטער. שאַגאַל האָט מיטגעאַרבעט
מיט אים אין דער דאָזיקער תקופה און געשאַפן די אויסערלעכע אויספאַ-
רעמונג פון די גלענצנדיקע שלום־עליכמשע סצענישע מיניאַטורן. שאַגאַל
איז געווען אַ שטאַרקער חסיד פון גראַנאַווסקין און האָט זיך מיט אַ סך
באַגייסטערונג אָפּגערופן וועגן זוסקינען:

— אַ גאַט־געבענטשטער קינסטלער! זיין קונסט איז נישט געקינצלט.
עו' איז האַרץ, ער איז מוח און ער איז פאַרעם! סאַראַ אוצר פון אויסדרוק-
מיטלען, אין וועלכע ס'פילן זיך נישט קיין מיטלען...

זיגמונט טורקאוו

ווען איך האָב אים דערציילט וועגן מיין פלאַן צו פאַרן קיין רוסלאַנד, וועגן מיינע בריוו צו מיכאַעלסן, האָט ער זיך איבערגעקוקט מיט בעלען און געשוויגן. די סובטעלע בעלע האָט אַרויסגעפירט פון דער פאַרלעגנהייט און איז געשיקט אַריבער אויף ראַלאַנס „דאַנטאַן“, וואָס איז אַ נאַכט פריער געשפילט געוואָרן אינעם אַלטערטימלעכן אַמפיטעאַטער:

— האָט איר געזען, ווי דאָס פאַלק האָט אויפגענומען בלומען אַן אמתער אַפגאַט ביי די מאַסן... הלוואי זאָל עס אַזוי אָנהאַלטן... אַ שרעק־לעכע זאַך — מאַסן... דאַנטאַן...

הגם זיי האָבן געהערט וועגן אונדזערע פאַרשטעלונגען זענען זיי פון דעסטוועגן אין טעאַטער נישט געקומען.

— די איצטיקע פיעסן זענען אַזוי ערדיש... און קריגעריש... ס'טראַגט זיך בלוט פון זיי... אַזוי ווי געכטן, ביי „דאַנטאַן“... דאָ, אין אונדזער אַטע־ליע קאַן מען זיך אַפרייסן פון דער ערד... אַ פלי טון איבער איר... זיצן מיר ליבער אין דער היים: „דיעד דאָ באַבאָ“...

**

אַ הויז מיין אַלטן רעפערטואַר האָב איך אויפגעפירט אייניקע נייע פיעסן, ווי „סאַקאָ און וואַנצעטי“, „נפתלי באַטוויין“, אָנגעהויבן צו רע־פעטירן דעם סצענישן מאַנטאַזש „דימיטראָוו“, וואָס ש. ל. שניידערמאַן און ש. ראָזענבערג האָבן נאָך אין 1934 אָנגעשריבן פאַר מיר. דאָס שטיק האָט אַרויסגעבראַכט די הינטערקוליסן־אינטריגע פון דער רייכסטאַג־שריפה און דעם לייפציקער פראַצעס. איך האָב מיך שוין געהאַט איינגע־לעבט אין דער געשטאַלט פונעם בולגאַרישן רעוואָלוציאַנער דימיטראָוו און זיך געגרייט צו שטעלן רעפעטירן, האָט אָבער אַ דרינגענדיקע אַרויס־פאָדערונג פון אַ וואַרשעווער פילם־געזעלשאַפט איבערגעריסן די רעפּע־טיציעס.

עס האָט זיך געהאַנדלט אין אַ סצענאַר פון אַ קאַמעדיע „פריילעכע קבצנים“, געשריבן דורך משה בראַדערזאָן. די הויפטראַלן דאַרפן אויספירן די פאַפולערע אַרטיסטן דזשיגאַן־שומאַכער און זשעני לאָוויטש. איך האָב אינעם סצענאַריסט און אין די הויפט־אַנטיילנעמער געזען אַ גאַראַנטיע

פאר אן אינטערעסאנטער פילם-ארבעט, וועלכע איך האב סוף-כל-סוף געווידמעט אזוי פיל צייט און מי אין בערלין, פארוואס-זשע נישט אויס-נוצן אזא געלעגנהייט?

מיט מיינע פאריזער אקטיארן האב איך מיך נישט געזעגנט און צו-געזאגט אין זעקס וואכן ארום צו זיין צוריק און אנגיין מיט אונדזערע צוגרייטונגען צו „דימיטראוו“. איך בין אזוי זיכער געווען אין מיין אומ-קערן זיך קיין פאריז, אז איך האב אפילו געלאזן אין האטעל א גרויסן קאסטן מיט אלע מיינע סצענישע קאסטיומען, א טייל פיעסן און דעם גאנצן ארכיוו פון מיין לאטיינאמעריקאנער טורניי. דער גורל האט אבער גע-וואלט, אז איך זאל שוין די זאכן קיין מאל מער נישט אָנזען, צוגלייך מיט א טייל פון מיינע פאריזער מיטשפילערס, וואָס זענען אומגעקומען בעת דער היטלער-אָקופאַציע.

די ריזע איבער דייטשלאַנד איז דאָס מאָל אַדורך ווי אין די „אַלטע גוטע צייטן“ פון מיין בערלינער תקופה. די קאָנדוקטארן און אַנדערע באַאַמטע באַציען זיך מיט דער גרעסטער העפלעכקייט, די „הייל-היטלער“-באַגריסונג איז פאַר דער צייט שוין געוואָרן זייער צווייטע נאַטור און ווערט אַרויסגעזאָגט מעכאַניש, אָן ספּעציעלער פייערלעכקייט אַדער דע-מאָנסטראַציע. ווען נישט די עקלדיקע סוואַסטיקעס אויף טריט און שריט, וואָלט שווער געווען צו גלייבן, אַז מע געפינט זיך אויף דער דייטשער טעריטאָריע.

איך האָב זיך געפרייט מיט דער דערנענטערונג פון דער פּוילישער גרענעץ. סוף-כל-סוף פטור ווערן פון די סוואַסטיקעס. פּוילן האָט מיך טאַקע נישט באַגעגנט מיט סוואַסטיקעס אויף פענער, כ'האַב זיי אָבער דערפילט אין דער לופטן.

דער שמייכל, מיט וועלכן איך האָב באַגעגנט דעם ערשטן פּוילישן צאָל-באַאַמטן, איז מיר תּיכּף פאַרשווינדן פון פנים.

— וואָס שמוגלט איר דאָ ווידער אַריין? — איז געווען דער קבלת-פנים, מיט וועלכן דער באַאַמטער האָט מיך באַגעגנט, אַנווייזנדיק אויף מיין באַגאַזש — פונטן צי דאָלאַרן?...

איך האב זיך דערמאנט אָנעם איצטיקן פּאַרזי, אָנעם פּאַלקספּראָנט...
 דאָ האָב איך פּאַרשטאַנען, גרייט זיך אַן אַנדערער פּראָנט, אַ פּראָנט
 וואָס איז קודם־כל געווענדט קעגן ייִדן. מיט אַ שווער געמיט בין איך אַריין
 אין מיין קופּע און... פּאַררוקט זיך אין אַ ווינקל, ווי איך האָב עס געטון
 אין דייטשלאַנד.
 נאָך קנאַפּע דריי יאָר בענקשאַפט נאָך דער היים האָב איך דערפּילט.
 אַז די היים איז מער נישט קיין היים...

שלום-עליכם, לייוויק, שניאור

דעם עגמת־נפש ביים באַטרעטן די פּוילישע ערד האָט מיר פּאַרגי-
 טיקט אַן אָנגענעמער סורפּריז.
 אין מיטן נאַכט, ווען די באַן האָט זיך אָפּגעשטעלט אין קאַליש, האָט
 מיך איבערגעוועקט אַ באַוועגונג פּאַר מיין קופּע. עס עפּנט זיך די טיר
 און איך דערזע אידאַ קאַמינסקאַ, אונדזער טאַכטער רות און דודל העלפֿ-
 מאַן. זיי זענען מיר אַקענגעפּאַרן פּון לאַדזש, וווּ אידאַ האָט געשפּילט
 מיט איר טעאַטער. מיין טאַכטער, וואָס איך האָב מיט דריי יאָר צוריק
 געזעגנט — אַלס קליין מיידעלע — האָט זיך פּאַר דער צייט צעבליט ווי
 אַ שיינע בלום. איך האָב קוים געגלייבט מיינע אויגן, אַז די דאָזיקע דער-
 וואַקסענע פּריילן איז מיין טאַכטער. איך האָב זי אויף ס'ניי באַדאַרפט
 דערקענען, פּאַרשטיין און זיך צוגעוויינען צו איר. ס'האַט מיך דעריבער
 דערפּרייט איר פּאַרלאַנג צו פּאַרן גלייך קיין וואַרשע און צו פּאַרבלייבן
 מיט מיר.

אין לאַדזש האָבן מיך אָפּגעוואַרט מיינע געוועזענע „וויקט־חברים
 וואָס האָבן דאָרט געשפּילט מיט אידאַ קאַמינסקאַ. ס'האַט אַ ווייע געטון
 מיט די אַלטע גוטע צייטן; די אָנגענעמע איילעניש אויף די וואַקזאַלן,
 דאָס איינשטייגן און אויסשטייגן פּון די באַנען, די פּרייד פּון באַגעגענישן
 מיט אונדזער עולם... די דריי יאָר האָבן זיך מיט אַ מאַל אַ רוקגעטון אויף

צוריק און איך האָב מיך דערפילט ווי אַן אומצעטיילבאַרער באַשטאַנדטייל פון מיין סביבה, פון מיינע חברים, פון מיין עולם.
איך האָב געדונגען פאַר מיר און פאַר מיין טאַכטער צוויי מעבלירטע צימערן ביי פרעמדע מענטשן. צום ערשטן מאל אין לעבן האָב איך דערפילט דעם טעם צו זיין אַ „סובלאַקאַטאָר“ אין מיין געבוירנשטאַט.

**

די פילם־אַרבעט, צו וועלכער איך בין געוואָרן אַרויסגערופן פון פאַריז, האָט באַלד פון ערשטן טאָג געבראַכט אַנטווישונג. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז „די פריילעכע קבצנים“ האָט לכתחילה געזאָלט רעזשיסירן אַן אַנדערער, אַ דעביוטאַנט, וואָס איז בין דאָן געווען אַסיסטענט ביי אַנדערע. ער האָט שוין געהאַט צוגעגרייט מיטן קינסטלער וו. ברוינער דעקאָראַציעס צו די ערשטע אויפנאַמעס, באַשטעלט מוזיק ביי הענעד קאַן און אויסגעאַרבעט אַפילו אַלע איינצלהייטן פון דעם דרייבוך. ווען איך וואַלט דאָס געווען געוויסט אין פאַריז, וואַלט איך נישט מסכים געווען אַריינצוגיין אין אַ צווייטנס אַנגעהויבענער אַרבעט און, דער עיקר, שטערן אַן אַנפאַנגער אויסצופרוון זיינע כוחות.

די פראָדוצירער, וואָס האָבן אין מיין נאָמען, ווי דער רעזשיסער, געזען גרעסערע מעגלעכקייטן אויף צו באַקומען באַשטעלונגען פאַרן פילם, האָבן מיר וועגן דעם קיין פאַריז נישט געשריבן, — דעם בחור, דאַקעגן, האָבן זיי באַשטימט צו זיין מיין אַסיסטענט, אויף וואָס איך בין, פאַרשטייט זיך, גערן איינגעגאַנגען.

די אַרבעט האָט זיך די ערשטע צייט אויסגעוויזן צו זיין אינטערעסאַנט. דזשיאָאָן־שומאַכער האָבן „געדרייט“ זייערע ראַלן ווי געניטע פילם־אַרטיסטן. זשעגי לאָוויטש האָט גערייצט מיט איר שוואַרצחנעוודיקייט, מיין טאַכטער מיט איר צאַרטן ליריום. די הויפטראַליסטן און די איבעריקע אַנטיילעמער האָבן צוגעזאָגט צו שאַפן אַן אַמוזירנדיקן ייִדישן שטייגער־פילם מיט געזונטן הומאָר און פאַלקס־חכמה. ווען די אַרבעט האָט זיך געהאַלטן ביים דערנענטערן צום סוף, האָט זיך אַבער אַרויסגעוויזן, אַז אונדזערע פראָדוצענטן האָבן שוין פאַרטון די אַוואַנסן, וואָס זיי האָבן

באקומען פון פארשידענע קינאָבאַלעבאַטים און אַז ס'פעלן אויס פינאַנצן אויף אַנצוגיין מיט דער אַרבעט. האָט מען זיך גענומען פאַרן גוטבאַקאַנטן מיטל: עקאַנאָמיזירן וווּ ס'לאָזט זיך. די געפלאַנטע גרויסע סצענעס זענען געוואָרן איינגעשרומפן און אייניקע האָט מען בכלל געוואָלט רעדוצירן. — דער היפּוך פון דעם, ווי מ'איז זיך געוויינטלעך נוהג ביים פּילם: דרייען וואָס מער, כדי ס'זאָל זיין פון וואָס צו שניידן.

ווען איך האָב געזען, אַז אַלע מיינע באַמזונגען און פּראָטעסטן העלפן נישט, האָב איך דורך אַ בוררים־געריכט פון אַרטיסטן און דעם זשורנאַל־ליסטן־פאַראַיין געצווונגען די פּראָדוצענטן מיך צו באַפרייען פון קאַנ־טראַקט. איך האָב געמוזט רעזיגנירן פון אַ באַטייטיקער סומע, וואָס מיר איז נאָך געקומען פון זיי, אָבער ס'איז מיר געווען כּדאַי, אַז מיינ נאָמען זאָל נישט פיגורירן ווי דער רעזשיסער. אין פּוילן האָבן זיי אָפּגעהיט דעם פּסק־דין פון די בוררים; אין אויסלאַנד, דאַקעגן, האָבן זיי אָנגעגעבן מיך ווי דעם רעזשיסער.

אין אַ צייט אַרום האָב איך באַקומען אַן אַנבאַט פון מיינ אַלטער פּירמע „פּאַרבערט־פּילם“ צו דרייען אַ נייע ווערסיע פון „תּקיעת־כּף“, באַזירט אויפן סצענאַר פון דער ערשטער ווערסיע, דעם שטומען פּילם. דעם דאָזיקן פּילם האָט געשטעלט הענריק שאַראַ, אַ יונגער רעזשיסער, וואָס האָט זיך קונה'שם געווען מיט אַ ריי גוטע פּוילישע פּילמען. איך האָב איבערגענומען די קינסטלערישע לייטונג, ווי אויך מיינ אַמאָליקע ראָל פון „אליהו הנביא“.

אַ חוץ די בעסטע אַקטיאָרן פון פּוילן האָט אויך אַנטיילגענומען אין אים אַ פּנים־חדשות, — דער גלענצנדיקער דייטשער אַקטיאָר קורט קאַטש, וואָס האָט דעמאָלט גאַסטראַלירט אין וואַרשע. זיינע גאַסטשפּילן אָבער, דער עיקר זיין אינטערפּרעטאַציע פון צווייגס „סערזשאַנט גרישאַ“, האָבן געלאָזט אַ טיפּן רושם אויפן בעסערן טעאַטער־באַזוכער און קאַטש האָט באַוווּזן אין אַ קורצער צייט צו ווערן אַ באַליבטער קינסטלער ביי די ברייטע מאַסן.

נאָך „תּקיעת־כּף“ האָב איך נאָך געשפּילט די טיטלאַר אַל אין אַ קאַ־מעדיע „דער פּורים־שפּילער“, לויטן סצענאַר פון יוסף גרין, אַ יונגער אַק־

טיאָר פון אַמעריקע, וואָס איז אויך געווען דער פּראָדוצענט פונעם פּילם. צו קאָמפּאַנירן די מוזיק איז אַראָפּגעבראַכט געוואָרן פון אַמעריקע דער באַקאַנטער פּילם־קאָמפּאָזיטאָר ניקאָלאָס בראַדסקי, די טעקסטן און לידער האָט פאַרפּאַסט איציק מאַנגער.

אויף צו שפּילן די איבעריקע צוויי הויפטראַלן אינעם „פּורים־שפי־לער“ זענען אַראָפּגעבראַכט געוואָרן די אַמעריקאַנער אַקטיאָרן מרים קרעסין און היימי דזשייקאָבסאָן. די צוויי ברידער דזשייקאָבסאָן, היימי און אירווינג האָבן געהערט צו די בעסטע וואַדעווייליסטן און אַפּערעטן־קאָמי־קער פון דער בליצייט פון ייִדישן טעאַטער אין אַמעריקע און זיי האָבן זיך באַליבט געמאַכט אויך אין אייראָפּע מיט זייערע אויפטריטן. מרים קרעסין האָב איך דערקענט ביי דער געמיינזאַמער אַרבעט אינעם „פּורים־שפי־לער“ און זי האָט מיך ממש איבערגעראַשט מיט איר... אַנטי־אַמעריקאַ־נישקייט. אזוי אויף דער בינע ווי בעת די אַרבעט־הפּסקות און אין פּרי־וואַטן לעבן. אַ טעאַטער־קינסטלערין מיט אַלע מעלות: יונג, שיינ, חנוּודיק און אינטעליגענט; אויסגעהאַלטן אין ערנסטע ראַלן נישט ווייניקער ווי אין לייכטער קאָמעדיע, אַדער אין געזאַנג־פּאַרטיעס. זי פּלעגט אימפּאַנירן פון דער בינע מיט איר קינסטלערישן טאַקט, מיט געפּיל פאַר מאָס און מיט איר נאַטירלעכער עלעגאַנץ. איינע פון די געציילטע אַקטיאָרישע דער־שייננגען אין ייִדישן טעאַטער. איינע פון די אינטערעסאַנטסטע באַשיי־דענע חברטעס מחוץ דער בינע.

אַ חוץ מיט זיינע הויפטראַלן איז דער סצענאַר געווען רייך אין אַ גרויסער צאָל כאַראַקטער־געשטאַלטן, פאַר וועלכע ס'זענען געווען אַנגאַ־זשירט די בעסטע אַקטיאָרן פון וואַרשע און פּראָווינץ. אַזאַ פאַרביקן אַנ־סאַמבל האָט זעלטן ווען געזען אַ ייִדישער פּילם.

דעם פּילם האָט רעזשיסירט דער פּוילישער י. נאַווינאַ־פּשיבילסקי, בשותפות מיט יוסף גרין, וואָס האָט זיך, להיפּוך צו מיינע ערשטע פּראָדו־צענטן, אַרויסגעוויזן פאַר אַ מענטש מיט אַ ברייטער האַנט און ווייטן בליק. זיין אַמביציע איז געווען צו שאַפּן אין פּוילן אַ קליינעם האַליווד... ער האָט אויסגעבויט נישט ווייט פון דער גראַכאַווער חלוצים־פּאַרעם אַ קליין ייִדיש שטעטל פונעם אַנהייב אונדזער יאַרהונדערט. די דאָזיקע נייעס

זיגמונט טורקאוו

האָט געשאַפן גרויס פּרעסטיזש דער נייער אונטערנעמונג. עקסקורסיעס פון יידן און פּאַלאַקן פּלעגן אַראָפּקומען קיין גראַכאַוו קוקן אויפן בייזן ווונדער און די לעצטע האָבן מיט קינאה באַצייכנט דעם דאָזיקן אויפטו אַלס „זשידאָוסקע קעפעלע“.

**

קורץ נאָך מיין אַנקומען קיין וואַרשע האָב איך געהאַט צו פּאַרצייי-
כענען צוויי אינטערעסאַנטע „נאַכווייען“ פון מיינע פּאַריזער אויפטריטן.
מיין פּאַטער איז געוואָרן אויסגעפּרעגט פון אַ באַאַמטן פון דער פּאַ-
ליטישער פּאַליציי וועגן מיין רעפּערטואַר אין פּאַריז. פון דער פּוילישער
געזאַנדשאַפט איז אַנגעקומען אַן אַנקלאַג, אַז איך האָב דאָרט אויפגעפירט
אַן אַנטיפּוילישע פּיעסע „נפתלי באַטוויץ“, אין וועלכער ס'ווערט דיסקרע-
דיטירט די פּוילישע יוסטיץ און בכלל די הערשנדיקע געזעלשאַפטלעכע
אַרדענונג. די אויספּאַרשונג האָט זיך געענדיקט מיט אַ וואַרענונג, אַז מיין
פּאַטער זאָל מיר ראַטן נישט אויפצופירן ענלעכע פּיעסעס אין פּוילן, אויב
ער וויל האָבן אַ „רויקע עלטער“...
אַ צווייטער „נאַכוויי“, אַ מער אומשולדיקער, אָבער נישט ווייניקער
פיינלעכער, איז מיר געקומען פון אַ זייט, פון וועלכער איך האָב עס מיר
צום ווייניקסטן געקאַנט פּאַרשטעלן.

מיט מיין אומקערן זיך פון אויסלאַנד, האָט די „פּאַלקסצייטונג“, דער
אַרגאַן פון דער בונדישער פּאַרטיי, אַנגעהויבן צו דרוקן מיין ציקל רייזע-
איינדרוקן: „זעלבסטהערשער אין צילינדערס“. נאָך אַ געוויסער צייט האָט
זיך דאָס דרוקן פון די פעליעטאַנען פּלוצים אָפּגעשטעלט. אַרנאָלד טראַגט
מיר אונטער אַ בריוועלע פונעם רעדאַקטאָר פון דער „פּאַלקסצייטונג“,
הענריק ערליך, אַז ער בעט מיך דרינגענדיק צו קומען אין רעדאַקציע.
מיט ערליכן אין צימער האָט זיך אויך געפינען יעקב פּאַט, וואָס איז
געווען דער איינציקער עדות פונעם פּאַרטרוילעכן געשפּרעך. ערליך האָט
מיר איבערגעגעבן, אַז צו זיי אין רעדאַקציע איז געקומען אַן אַנקלאַג אויף
מיר פון פּאַריז, אַז איך האָב דאָרט, מיט מיין פּאַרשטעלונג „הירש לע-
קערט“ אַנגעגריפן די בונדישע פּאַרטיי און מע ווונדערט זיך, ווי אַזוי די
„פּאַלקסצייטונג“ קאָן מיך דרוקן.

ערליך פארלאנגט אלזאָ פון מיר אַ דערקלערונג אינעם דאָזיקן ענין, כדי זיך צו אַריענטירן וועגן זייער שטעלונג צו מיין פּערזאָן און צו מיין טעאָטער אויף להבא.

ווען איך האָב באַוווּזן צו קומען צו זיך נאָכן אויסהערן די דאָזיקע משונהדיקע באַשולדיקונג, האָט זיך פון מיר אַרויסגעריסן: „דאָס האָט אייך געשריבן וו.!". דער דאָזיקער וו., אַ פּאַריזער זשורנאַליסט, איז געווען אַ ברודער פונעם סאַוועטישן שרייבער וו., דעם מחבר פון „נפתלי באַטווין“. נאָכן דערפּאָלג פון זיין ברודערס פּאַרשטעלונג, האָט ער אויך געוואָלט אויספרווון זיין מזל ווי אַ דראַמאַטורג און מיר פּאַרגעלייגט זיינס אַ פּיעסע, נישט געקוקט דערויף וואָס אייניקע באַקאַנטע אַקטיאָרן האָבן זי שטאַרק געלויבט, — ווי ער האָט מיר פּאַרויכערט — האָב איך געהאַט די נישט־פּאַרויכטיקייט צו זיין מיט אים אויפריכטיק און אים זאָגן מיין נעגאַטיווע מיינונג וועגן דער פּיעסע. דאָס האָט ביי אים אַרויסגערופן אַ פּאַרלאַנג זיך „אַפּצורעכענען“ מיט מיר און ער האָט אָנגעהויבן צו פּאַר־שפּרייטן קלאַנגען, אַז איך האָב מיר דערלויבט צו מאַכן ענדערונגען אין ליייוויקס טעקסט, וואָס דיסקרעדיטירט די בונדישע באַוועגונג.

דער אמת וועגן די ענדערונגען וואָס איך האָב געמאַכט אין טעקסט איז פּאָלגנדיקער. נעמענדיק אין אַכט די פּאָלקספּראָנט־שטימונג וואָס האָט דעמאָלט געהערשט אין פּאַריז, האָב איך דעם דאָזיקן גייסט זיך באַ־מיט אויך אַרויסצוברענגען אין דער פּיעסע. איך האָב יעדעס מאָל, ווי ס'איז געווען דערמאָנט „מיר בונדיסטן“, אָדער, מיט גרינגשעצונג, „די פעצעקלעך“, דאָס פּאַרביטן אויף „מיר, אַרבעטער“. איך האָב אַזוי אַרום געוואָלט דעם העלדנטאָט פון אַ ייִדישן אַרבעט־קעמפּער אויסברייטערן, אַרויספירן אים פון די ראַמען פון פּאַרטייִשקייט און צוגעבן אַן אַלגעמיינ־פּראָלעטאַרישן כאַראַקטער. מעגלעך, אַז איך האָב מיר אין דעם פּאַל גע־נומען צופיל רעכט לגבי דער אינטענץ פון מחבר, האָב איך עס אָבער געטון אַן שום זייטיקע כוונות, לגבי וועלכע ס'איז אַרבעטער־פּאַרטיי. איך האָב עס, ווי געזאָגט, געטון אין איינקלאַנג מיט דער הערשנדיקער שטימונג אין דער פּאַריזער גאַס.

דער טאַקטפולער ערליך האָט מיר נישט אָנגערופן דעם נאָמען פונעם

פאריזער „אנקלאגער“ און איך האָב עס אויך פון אים נישט געפאָדערט. מיר האָבן זיך ביידע פאַרשטאַנען... ער האָט מיר געדאַנקט פאַר די דער-קלערונגען, וואָס ער האָט צוגעזאָגט צו נעמען אין אַכט און זיך פריינד-לעך מיט מיר געזעגנט. די „פאַלקסצייטונג“ האָט אויך אויף להבא זיך באַ-צויגן מיט דער פולסטער סימפּאַטיע צו מיין טעטיקייט, הגם די המשכים פון מיינע אַרטיקלען האָבן זיך מער נישט געדרוקט. אַ קאַנצעסיע פאַר זייער פאַריזער חבר...

**

איך האָב זיך פאַרבינדן מיט זלמן שניאור וועגן אַ מעגלעכקייט פון דראַמאַטיזירן זיין „נח פאַנדרע“. מיר האָבן עס איבערגעגעבן שלמה שיינ-בערגן, אַ יונגן שרייבער פון פּולאַוו, אַן איבערזעצער און אַרויסגעבער פון גוטע ביכער. ער האָט זיך מיט ענטוויאַזם גענומען פאַר דער דאָזיקער אַרבעט.

הגם איך האָב נאָך נישט געוווּסט ווי איך וועל קאַנען מאַכן אַזאַ גרויסע פאַרשטעלונג, איז מיר אָבער קלאַר געווען, אַז פאַריז מיט אירע צופעליקע טעאַטער-באַדינגונגען וועט נישט קאַנען זיין דאָס פאַסיקע אַרט דערפאַר. דאָקעגן האָט דער וואַרשעווער „נאַוואַשטיי“ מיך ממש גערייצט מיט זיינע פלענער פאַר מיינס אַ סעזאָן און מיר צוגעגרייט אַן אַנסאַמבל, וועגן וועלכן איך האָב ביים דעמאָלטיקן כאַאַס נישט געקאַנט אַפילו חלור מען.

דאָס יידישע טעאַטער האָט דאָן געלעבט ווי אין פיבער, גרויסע דער-גרייכונגען און נישט קיין קלענערע אַנטווישוונגען. פאַר די לעצטע יאָרן האָט מאַריס שוואַרץ צוגעצויגן אַ גרויסן עולם מיט זיין „יאַשע קאַלב“ און מיט אייניקע שלום-עליכים-פיעסן. ס'איז אָבער געווען אַ גאַסטשפּיל, נישט מיט קיין כוונה פון אַ סטאַבילן טעאַטער אין וואַרשע.

גרויס דערפאַלג האָבן געהאַט מיט זייער אַקטועלן רעפּערטואַר אַלעק-סאַנדער גראַנאַך און קורט קאַטש. ס'האָבן אימפּאַנירט פּאָל באַראַטאַוו און לידיאַ פּאַטאַצקאַ. אברהם מאַרעווסקי, יאַנאַס טורקאַוו, דוד ליכט, רעשטלעך פון די „ווילנער“ האָבן געמאַכט שיינע פרווון אָבער זיך נישט באַוויזן צו סטאַביליזירן. אידאַ קאַמינסקאַ מיט איר טרופּע האָט געשפּילט

אין לאַדזש. איד בין ספעציעל געפאָרן אַהין צו „גליקל פון האַמעלן“ פּוֹ-
 נעם דאַנציקער שרייבער מ. בוימאַן און דערווען אַ פּאַרשטעלונג פון הויכן
 קינסטלערישן ניוואַ מיט אַן אינטעליגענטן, יונגן און אַמביציעזן אַנסאַמבל.
 דאָס „יונג־טעאַטער“ האָט פאַר דער צייט זיך דערוואַרבן גרויס פאַר-
 פּולערקייט אין דער ייִדישער און פּוילישער טעאַטער־וועלט. די פּאַרשטע-
 לונג „באַסטאַן“ (סאַקאָ און וואַנצעטי). וואָס איד האָב באַוווּן צו זען נאָך
 פאַר מיין אַפּפּאַרן קיין אויסלאַנד, איז געווען אַ ניי בלעטל אינעם ייִדישן
 טעאַטער, סיי אין דער פּאַרעם פון דער אויפּפירונג, סיי צוליבן יוגנטלעכן
 ענטוואַיאָם וואָס האָט זיך געפילט אין די מיטשפּילער. דאָס טעאַטער האָט
 פאַר דער צייט געהאַט צו פאַרצייכענען נאָך אייניקע קינסטלערישע ניצחון-
 נות, אָבער צו מיין אַנקומען פון אויסלאַנד, האָט זיך עס שוין געפונען אין
 אַ צושטאַנד פון דעקאַדענץ.

די אויסערלעכע פּאַרעם, דאָס געבן די פּאַרשטעלונג נישט קיין קאַנ-
 ווענציאַנעלע טעאַטער־באַדינגונגען, נאָר אין אַ געוויינטלעכן זאַל אָן אַ
 בינע, מיט צעוואַרפענע האַנדלונג־ערטער צווישן די צושייער, האָבן לכת-
 חילה פאַראַינטערעסירט מיט זייער נייקייט. אָבער במשך פון יאָרן איז די
 „נייקייט“ געוואָרן פאַרעלטערט און סוף־כל־סוף דערעסן, ווען איד האָב
 נאָך מיין אַנקומען פון אויסלאַנד געזען אינעם דאָזיקן טעאַטער „מסעות
 בנימין השלישי“ פון מענדעלע און „וואַצעק“ פון געאַרג ביכנער, איז מיר
 קלאַר געוואָרן די דאָזיקע ירידה.

דער גרינדער און אַנפירער פונעם „יונג־טעאַטער“, מיכאַל ווייכערט,
 איז געווען איינער פון אונדזערע געניטסטע טעאַטראַלאַגן, אַ מענטש מיט
 טעאַטער־ווויסן און קולטור, אָבער — נישט קיין טעאַטער־אַקטיוויסט; ער
 איז געווען אַ קאַבינעט־געלערנטער, אָבער נישט קיין פּראַקטישער טעאַ-
 טער־שאַפּער. אַ גוטער אַרגאַניזאַטאָר, אָבער אַ שוואַכער אינספּיראַטאָר.
 ער האָט געקאַנט דראַמאַטיזירן אַ פּיעסע, טוען די קאַבינעט־אַרבעט ביים
 צוגרייטן זי, אָבער נישט זי אויפּלעבן אויף דער בינע, דערצו האָבן אים
 געפּעלט פּליגל, טעמפּעראַמענט, אינערלעכער אויפּברויז און אַקטיאָרישער
 באַגאַבונג, אָן וועלכער ס'איז נישט געמאָלט קיין שום רעזשיסערישע פּער-
 זענלעכקייט. אויב ער האָט די ערשטע יאָרן פון זיין טעטיקייט קאַמ-
 ווענציעל געפירט, וואָס האָט זיך געפונען אין דער פּאַרשטעלונג „באַסטאַן“.

פֿלירט די אַקטיאַרישע אומבאַהאַלפֿנקייט פֿון זײַנע אַמאַטאָרן מיט די אויסערלעכע עפעקטן, וואָס ער האָט אַראָפּגעבראַכט פֿון אויסלענדישע טעאַטערס, האָט ער אָבער נישט באַוווּזן צו אַנטפֿלעקן די נשמה פֿון שױ-שפּיל-קונסט, ווי ס'האַט עס פֿאַר אים אַזוי מײַסטערהאַפֿט געמאַכט דוד הערמאַן און שפּעטער — יעקב ראָטבוים און דוד ליכט.

זענדיק די דערמאַנטע צוויי פֿאַרשטעלונגען איז מיר קלאָר געוואָרן די סיבה פֿון דער ירידה פֿון דער דאָזיקער גרופּע, וואָס האָט במשך פֿון אייניקע יאָר פֿאַרשריבן אַ באַמת רומפּול זײַטל אין דער געשיכטע פֿון ייִדישן טעאַטער. ס'האַבן אָפּילו נישט געהאַלפֿן די גאַסטשפּילן פֿון אַזאַ ראַסיקער אַקטיאַרישער פֿערזענלעכקייט ווי קורט קאַטש, — פֿאַרקערט, זײַן אַנוועזנהײט האָט נאָך מער אונטערגעשטראַכן די אומבאַהאַלפֿנקייט פֿון זײַנע מיטשפּילער, די נישט־דערגאַנגענע אַקטיאָרן.

פֿלוצים וואַקסט אויס איבער מיר דער פֿאַרוואַלטער פֿון „נאַוואַש-טשי“־טעאַטער, מאיר ווינדער און הייבט מיך אָן, ווי מעפיסטאַ, צו לאַקן:

— זיגמונט, זע, וואָס פֿאַראַ טעאַטער איך גיב דיר; זע, סאַראַ אַק-טיאָרן! הער די נעמען: דינה האַלפּערן, רחל האַלצער, רייזל ליבראַווסקאַ, באַרסקאַ־פּישער, יאַדזשע זילבערג, העלע מעל; שמואל לאַנדע, מאַקס באַ-זשיק, סעם בראַנעצקי, יוסף סטרוגאַטש, יצחק קרעלמאַן, פּסח קערמאַן דוד האַרט, אַדאַלף בערמאַן, הערמאַן פּישער... און דו אַליין ביסט דאָך איך אַ שטיקל אַקטיאָר... אַז דו וועסט דאַרפֿן נאָך, וועסטו באַקומען נאָך אַקטיאָרן... די בעסטע דעקאָראַציע־מאַלער... און שײַעוויטש, דער יונגער קאַמפּאָזיטאָר און יהודית בערג — אויף איינצושטעלן די טענץ... זאָג יאָ — און איך רוף צונויף אַ פּרעסע־קאַנפּערענץ!“

דאָס צעטל פֿון די אַקטיאָרן האָט מיך טאַקע איבערגעצײגט. אַזאַ צו-זאַמענשטעל זעט מען זעלטן אין ייִדישן טעאַטער... איז אפשר ווידער פֿרווון? — אַי, פֿאַריז? איז שוין דאָרט פֿאַראַן אַן אַנדערער גאַסטראָלאָג, זיי וועלן זיך באַגײן אָן מיר. דאָ אָבער — קאָן אַרויסקומען אַן ערנסטע זאָך, בפרט אַז איך ווער פֿון אַלע זײַטן דערמוטיקט!

איך האָב באַשלאָסן אויף ס'ניי צו פֿרווון. אַלע האָבן אויפֿגענומען

די דאזיקע ידיעה מיט גרויס צופרידנקייט: דער עולם, די פרעסע און די אַקטיאָרישע מיפּשחה.

באַלד שווימט אַרויף די צווייטע וויכטיקע פּראָגע: רעפּערטואַר. אמת, דער אַקטיאָר איז די נשמה פון טעאַטער, אָבער זיין מוח איז די פּיעסע. צו אַזאָ סעזאָן דאַרף מען דאָך זיין צוגעגרייט, דאָס קאָן נישט ווערן אימ פּראָוויזירט. פאַרקערט, צוטרעטנדיק צו אַ נייעם פּרוווי דאַרף מען האָבן אין פאַרטפּעל לכהפּחות צוויי צוגעגרייטע פּיעסן און איך פאַרמאָג נישט קיין איינע. כ'האָב זיך דאָך נישט געריכט צו שפּילן אין וואַרשע. אמת, „נח פּאַנדרע“ אַרבעט זיך. איך האָב נאָך ביי זיך אַ באַאַרבעטונג פּוז די „בלאַנדזשענדיקע שטערן“, וואָס איך האָב באַקומען פּונעם ריגער שריי בער מאַרק ראַזומני. כ'האָב אַפּילו מיטגעבראַכט מוזיק, וואָס דער אַר גענטינער מוזיקער יעקב שקלאַר האָט צוגעפאַסט דערצו. אָבער נאָכן אי בערליענען די דראַמאַטיזירונג אויף ס'ניי האָב איך איינגעזען, אַז זי נייטיקט זיך אין אַ קאַרדינאַלער אויסבעסערונג, דערגאַנצונג, צוגעפאַסט צו אַ גאַנץ נייער אינסצעניזאַציע.

אַלטער קאַצינע האָט מיר געלייענט זיין נייע פּיעסע „דעם ייִדנט אַפּערע“, זי האָט זיך אָבער גענייטיקט אין דראַמאַטורגישער באַאַרבע טונג, וואָס ער האָט זיך אונטערגענומען צו מאַכן. ס'האָט מיר אַפּילו גע לייענט אַ פּיעסע י. מ. ווייסענבערג און טטאַיש אויפגענומען מיין מיינונג, אַז ער איז אַ בעסערער נאָוועליסט ווי אַ דראַמאַטורג. דאָס זעלבע איז גע שען מיט מ. בוימאַן, וועמענס פּיעסע „גליקל פון האַמעלן“ האָט דווקא עזות געזאָגט אויף חוש פאַר בינע.

איך האָב מאַביליזירט אַלע מיינע פּריינד צו לייענען פּיעסן און איך אַליין האָב יעדע פּרייע רגע אין די שלאַפּלאַזע נעכט געווידמעט דער דאָ זיקער אַרבעט. זוכנדיק אַ פּיעסע, וווּ ס'זאָלן קאָנען אויפשיינען טאַלענטן פון מיין נייעם אַנסאַמבל, האָב איך מיך אַפּגעשטעלט אויף לייזויקס „שאַפּ“, אָבער אויך דאָס נייטיקט זיך אין אַ געהעריקער אינסצעניזירונג, וואָס קאָן נישט געמאַכט ווערן איבער נאַכט.

ווי נישט איין מאָל, איז מיר אויך דאָס מאָל געקומען צוהילף שלמה מענדעלסאָן און מיר פאַרגעלייגט חנא גאַטעספּעלדס „מחותנים“. דאָס

פאדערט נישט קיין צו גרויסע ארבעט און ס'גייט אַ גלענצנדיקע געלעגנהייט פאַר אַקטיאָרישער שפּיל. די דאָזיקע פּיעסע האָט זיך אַבער אויך געגייטיקט אין אַ ראַדיקאַלער איבעראַרבעטונג.

די „מחותנים“ — פול מיט קאָמישע סיטואַציעס — זענען געשריבן געוואָרן פאַר די אַמעריקאַנער פאַרהעלטענישן און האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ שאַרפע סאַטירע אויף געוויסע לינקע קרייזן און זייערע ליי-דערס. אַזוי שטעלן זי אין פּוילן איז געווען אוממעגלעך. ס'איז אויך געווען קעגן מיין צוגאַנג צו אַזעלכע פּראָגעס אין טעאַטער. מיר האָבן זיך אַלזאָ, אַוועקגעזעצט מיט מענדעלסאָנען אויף אייניקע טעג און, אויפן אַמעריקאַנער שטייגער „געפּיקסט“ די פּיעסע. מיר האָבן עלימינירט יעדע צוגעהערדיקייט פון די פּערסאָנאַזשן צו אַ באַשטימטער ריכטונג און זיי איבערטראַנספּלאַנירט אין אַ קליינבירגערלעכער סביבה. אַרבעטנדיק טאָג און נאַכט זענען מיר אַרויס מיט דער ערשטער פּרעמיערע.

**

די מיינונגען וועגן דער דאָזיקער פאַרשטעלונג זענען געווען גע-טיילט. די רעכטגעשטימטע קרייזן האָבן זי אויפגענומען מיט שטאַרקע אַפּלאַדיסמענטן, די לינקע — מיט פּייפּעריי. דאָס זעלבע די פּרעסע. נאָך די פאַרשטעלונגען פלעגן זיך הערן פּראָטעסטן פון דער גאַלעריע.

ווייזט אויס, אַז ווי מיר האָבן זיך נישט באַמיט ווי געהעריק צו פאַרגלעטן די לעכערלעכקייט און קליינשטעטלדיקייט פון געוויסע פאַרטיי-טוער, וואָס דער מחבר האָט אויסגעלאַכט, האָט זיך אונדז נישט איינגעגעבן צו פאַרוואַנדלען די פּיעסע אין אַן אומשולדיקער סאַטירע אויפן אַמערי-קאַנער לעבנס-שטייגער, וו ס'איז געווען אונדזער כוונה.

מיר האָבן זיך, אייגנטלעך, לכתחילה אַפּגעגעבן אַ חשבון אין דער ריזיקאַלישקייט פון אַזאַ שריט, דער הומאַר אַבער — האָבן מיר זיך גע-טרייסט — מיט וועלכן די קאָמעדיע שפרודלט, אַדער, ריכטיקער געזאַגט, דער פאַרס, וועט אַפּווענדן די אויפּמערקזאַמקייט פונעם קאָמופּלירטן רמז. אַ גרויסער טייל עולם האָט עס גענומען לייכט, ווי אַ פאַרוויילונג, אַ צוויי-טער — ווי זאַלץ אויף די ווונדן.

נישט געקוקט אויף דער מיינונג פארשידנקייט און קעגנזעצטע פרעסע־אפרופן האָט דער עולם געשטראַמט אין טעאַטער.

דער סוד פונעם דאָזיקן דערפאַלג איז געווען קלאָר אַפילו פאַר די שאַרפסטע קעגנער פון דער פּיעסע: דער אויסערגעוויינטלעכער אַנסאַמבל־שפּיל, זעלטן ווען איז אויסגעקומען צו זען אַזאַ בוקעט אַקטיאָרישע טאַלענטן, אַזאַ האַרמאָנישאַ איינגעשפּילטן אַנסאַמבל, אַזאַ סובטעל־אַרויסגע־בראַכטן הומאָר ביי אַזאַ דינאַמישקייט פון דיאַלאָג און אַקציע.

איך קאָן עדיהיום נישט פאַרגעסן די צוויי מחותנטעס: די „חסיד־דישע“ — דינה האַלפּערן און די „וועלטלעכע“ — רחל האַלצער, וואָס האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ קאַנצערט פון אַקטיאָרישער קונסט, פון דיסקרעט־געצייכנטע און שטאַרק־ווירקנדיקע געשטאַלטן, פון אַזאַ לייכטן און עלעגאַנט־געפּירטן דיאַלאָג, און די צוויי „מחותנים“: סטרוגאַטש — דער וועלטלעכער און מאַקס באַזשיק, דער „חסיד“.

מיט סטרוגאַטשן איז מיר שוין אייניקע מאָל אויסגעקומען זיך צו באַגעגענען אויף דער בינע; דאַקעגן מיט באַזשיקן — צום ערשטן מאָל. כ'האַב געהערט פון אים, ווי פון אַ גוטן „קאַמיקר“ פון אַ פּראָווינציאַל־נעלער טרופּע. לכתחילה האָב איך זיך באַצויגן מיט רעזערוו צו אים. באַלד ביי די ערשטע לייען־רעפּעטיציעס, האָב איך אָבער אַנגעשטעלט מויל און אויערן. ס'האַט גערעדט אַ קינסטלער, וואָס דאָס נישט־דערזאָגטע האָט פאַרטיפּט די ווערטער פון טעקסט, אַ נישט־געשליפענער, רויער ברילאַנט, וואָס לייכט מיט אַזוי פיל שטראַלן, אַז ס'פאַרבלענדט די נישט־געשליפּנ־קייט פון די קאַנטן. שלאַגסט דיך מיט דער דעה: וואָס איז דאָס, — אינ־טוּציע צי אינטעליגענץ? ס'איז טאַקע אינטוּציע, אָבער מע קאָן מיט איר פאַרטיילן אַ האַלב טויזן פון אונדזערע געשווירענע אינטעליגענטן. אַ זעל־טענע בייגזאַמקייט פון דער שטיב, מיט וועלכער ער שפּילט אויס די רייכסטע גאַמען פון קאַמפּליצירטע נשמה־ראַנגלענישן. פאַר אונדז האָט אויפגעבליצט אַ קינסטלער פון נישט־דורכשניטלעכן פאַרנעם, וואָס האָט אַלע זיינע יאָרן געפּטרט זיין טאַלאַנט אויף קליינגעלט פון ייִדישן פּראַ־ווינץ־טעאַטער.

דאָס איז געווען אַן אָנהייב פון אַ גאַלעריע קינסטלערישע געשטאַלטן,

וואָס ער האָט במשך פונעם סעזאָן געשאפן און וואָס האָבן אים אַרויס-
 גערוקט אין דער ערשטער ריי פון אונדזערע אַקטיאָרן.
 אין דער קאָמעדיע האָבן איך געשפילט אַן עפיזאָד, אַ יידל אַ שלימ-
 מזל, וואָס האָט, אגב, געהערט צו מיין באַליבטן טיפּ ראָלן. איך האָב
 טאַקע באַדויערט, וואָס אין מיין צווייטער אויפירונג פון „מחותנים“, אין
 מיין ייִדישן טעאַטער אין ישראל, האָבן איך מיך געמוזט שיידן מיט דער
 דאָזיקער ראָל און שפילן דעם „חסיד“. דאָס יידל אין וואַרשע האָבן איך
 געשפילט אַ ליטוואַק, דעם חסיד אין תּל-אביב — אַ גאַליציאַנער.
 אין ישראל האָבן די „מחותנים“ געהאַט נישט קיין קלענערן דער-
 פּאָלג ווי אין וואַרשע.

**

און אַט הייבן מיר אָן אונדזער גרויסן סעזאָן. די „מחותנים“ האָבן,
 איינגטלעך, געדינט ווי אַ פרעלודיע. שלום-עליכם, לייוויק, שניאור.
 לכתחילה האָבן איך געפלאַנט אַנצוהייבן מיט שלום-עליכמען. כ׳האָב
 אָבער געוואַלט געבן מיינע באַזוכער אַ פאַרגיטיקונג פאַר די „מחותנים“
 און געהאַפט זי אַרויסצוברענגען דורך לייוויקס „שאַפּ“.
 להיפוך צו דער ערשטער פּיעסע איז שוין דאָס מאָל געוואָרן צוגע-
 גרייט אַ גראַנדיעזע אויסשטאַטונג. איין דעקאָראַציע פאַרן „שאַפּ“ און
 די צווייטע פאַר אַ דאָך אויפן פּאָן פון וואַלקנקראַצער. די דאָזיקע דעקאָ-
 ראַציעס, צוגלייך מיט די איבעריקע פונעם סעזאָן, האָט זייער אַריגינעל
 קאָמפּאָנירט דער פּוילישער קינסטלער ליפּינסקי, וואָס איז געוואָרן אונ-
 דזער סטאַבילער מיטאַרבעטער.

ליידער האָבן אונדזערע ייִדישע קינסטלער נישט אַרויסגעוויזן קיין
 אינוועניץ און נישט קיין באַקאַנטשאַפט מיט דער טעכניק פון טעאַטער-
 דעקאָראַציעס. איך האָבן מיך איבערגעצייגט אין דעם נאָך אינעם „וויקט“
 סעזאָן 1926, ווען איך האָבן, מיטאַרבעטנדיק מיט קינסטלער, אַליין גע-
 מוזט אַנוואַרפן די סקיזן כמעט פאַר אַלע פּיעסן, אַחוץ דעם הערלעכן
 מאַנע קאַץ-פּראַיעקט צום „גאַלדן לאַנד“, וואָס אריה מערזער האָט מייס-
 טערהאַפט רעאַליזירט.

פון דער געשילדערטער דעקאָראַציע צום „שאַפּ“ קאָן זיך דער לייע-

נער אַנשטויסן, אַז איך האָב די האַנדלונג פֿון לייִוויקס פּיעסע אַרויסגע-
פּירט פֿון די אינטימע ראַמען פֿון אַ שאַפּ, ווי עס ווערט אָנגעגעבן ביים
מחבו, און אים דערהויבן צו אַ סימבאָל, דעם פּאַמיליע־קאָנפּליקט צווישן
באָס און אַרבעטער — פּאַרוואַנדלט אין אַ קאַמף פֿון קלאַסן. דער שאַפּ
האַט דערדריקט די אַרבעט מיט זיין פּאַרנעם; געשווינדלט מיט זיינע
מעכטיקע רעדער, קאַבלען, ווינדעס. די אַרבעטער זענען ווי בטול־בישישים
געוואָרן אינעם דאָזיקן מעכאַניזם. רעגולירט דורך זייערס און שפּיציקע
בליקן פֿון באָס; פּאַרטויבט פֿונעם גרילצן פֿון שרויפֿן און זעגן; פֿונעם
מאַנאַטאַנעם אויסקלאַפֿן די שעהען, סיגנאַלן, די באַפעלן. די דאָזיקע מאַ-
שינ־מוזיק האַט אויף זייער אַן אינטערעסאַנטן אופן געשאַפֿן דער אַמערי-
קאַנער מוזיקער הענריק אַלפּערין, וואָס איז דעמאָלט געווען צוגאַסט אין
זיין געבוירנשאַט וואַרשע. צום ערשטן מאָל איז געהערט געוואָרן אין
ידישן טעאַטער דאָס אַרויסברענגען אין אַ מאַדערנער דזשאַז־אינסטר-
מענטירונג אַלע קלאַנגען, גרילצן, קרעכצן און אויסברוכן, וואָס האָבן זיך
צונויפּגעמישט אין געראַנגל צווישן מענטשן און מאַשין. וואַרשעווער מוזי-
קער פֿלעגן עולה־רגל זיין צו אונדז אין טעאַטער און באַווונדערן די מוזיק-
באַגלייטונג פֿון „שאַפּ“.

כדי אַרויסצופירן דעם „שאַפּ“ פֿון זיין אינטימקייט, זענען אויך גיי-
טיק געווען געוויסע ענדערונגען אין טעקסט און דער עיקר, אַ גאַנצע ריי
לידער, וואָס זאָלן צוגעבן דערהויבנקייט און פייערלעכקייט דער האַנדלונג.
לייוויק אַליין האַט דאָך אַריינגעגעבן אַ ליד אינעם מויל פֿונים אַלטן שאַפּ-
וועכטער. דאָס האַט מיר געדינט פּאַר אַן אַנרעגונג צו גיין ווייטער אין
דער דאָזיקער ריכטונג. דערצו האַט זיך גענייטיקט אַ דיכטער. האַט דען
געקאַנט זיין אַ פּאַסיקערער און מער באַרופּענער דיכטער פּאַר אַזאַ פּאַע-
טישן שותפות מיט לייוויקן, ווי איציק מאַנגער?

זיינע לידער האָבן געקרעכצט, געמונטערט, גערופֿן און באַגייסטערט.
און אויך אַזוי באַגייסטערט פֿלעגט אונדזער עולם פּאַרלאָזן דאָס טעאַטער.
דער „שאַפּ“ איז געוואָרן אַ שם־דבר אין דער וואַרשעווער גאַס און פּאַר-
שידענע פּאַראַיינען און אינסטיטוציעס האָבן גאַראַנטירט זיין מאַטעריעלן
דערפּאַלג.

הגם ס'זענען אויך דא און דארט געווען געוויסע מיינונג-פארשידנ-
קייטן וועגן מיין אריבערפירן דעם "שאפ" אויף אן אנדערער ליניע, איז
אבער די פארשטעלונג ווי אזא געווארן איינשטימיק אָנערקענט ווי אַ וויכ-
טיקע דערגרייכונג אין יידישן טעאָטער.

און אַט קומען מיר ענדלעך אַרויס מיט דער גרויסער שלום-עליכם
פאַרשטעלונג „די בלאַנדזשענדיקע שטערן“.

צום דאָזיקן ווערק האָב איך געהאַט אַ באַזונדערן צוגאַנג, אַן איינ-
ציקן אין מיין טעאָטער־קאַריערע. כ'האַב די באַאַרבעטונג פון ראַזומני גע-
האַלטן אייניקע יאָר. פון צייט צו צייט עפעס צוגעגעבן פונעם ראַמאַן, עפעס
דערגאַנצט, עפעס צוגעטראַכט און געענדערט. לאַנג זיך געשלאַגן מיט
דער דעה ווי אַזוי עס צו רעאַליזירן און אין וואַסערער אויסערלעכער פאַ-
רעם איינצוגלידערן די ראַנגלענישן און איבערלעבונגען פון שלום-עליכמס
געשטאַלטן.

צי זאָל איך די האַנדלונג איינפאַסן אין אַ מאַדערנער טעאָטער־פאַ-
רעם אָדער דערנענטערן זי צום אורשפּרינג, צום פרימיטיוו, צום גאַלדפאַ-
דענישן טעאָטער? מיר האָט זיך אויסגעוויזן, אַז כדי אַרויסצוברענגען די
לירישקייט מיט וועלכער ס'איז דורכגעדרונגען דאָס בוך, די ראַמאַנטיש-
קייט פון די בויער פון יידישן טעאָטער, פאַסט זיך צום בעסטן די נאַיוו-
אידילישע אַטמאָספּער און אַפילו די אויסערלעכע פאַרעם פונעם גאַלד-
פאַדן־טעאָטער.

הגם אַזוי דיאַמעטריש פאַרשידן איינער פון צווייטן, האָט דאָך אַ
נישט געזעענער פאַדעם פאַראייניקט דעם „טאַטן“ פון יידישן טעאָטער
מיט שלום-עליכמען; די ליבע צום יידישן אַקטיאָר און זיין געוונדלעכע.
פאַרגלייכנדיק אָבער גאַלדפאַדענען דעם קעמפּער מיט שלום-עליכמען דעם
קינסטלער, וואַרפט זיך בולט אין די אויגן דער גרויסער חילוק צווישן זיי.
אויב גאַלדפאַדן פאַרנעמט דעם אויבן אָן אין אונדזער טעאָטער־גע-
שיכטע, דאַרף שלום-עליכס טיילן מיט אים דעם דאָזיקן כבוד. ער שטייגט
דאָך ווייט אַריבער גאַלדפאַדענען מיט זיין קינסטלערישער פאַטענץ, מיט

זיין באַאָבאַכטונג־און שילדערונג־קראַפֿט, מיט זיין שפּראַך־אוצר, מענטשן־קענטעניש און, דער עיקר, מיט זיין מענטשן־ליבע.

ביידע האָבן דעם זעלבן ציל: דערציען די פּאָלקסמאַסן, אַרויספירן זיי פון די פינצטערע געסלעך פון צוריקגעשטאַנענקייט און עפענען פאַר זיי די טויערן פון וועלטלעכקייט. די מיטלען אָבער, מיט וועלכע זיי לאָזן זיך פאַרווירקלעכן דעם דאָזיקן ציל, זענען לגמרי פאַרשידן.

כדי צו ווייזן דעם פּאָלקסמענטש זיינע נעגאַטיווע זייטן, חווקט גאַלד־פּאַדן אָפּ פון אים, פאַרוואַנדלט אים ממש אין אַ קאַריקאַטור, אַ פאַרזעע־ניש. שלום־עליכם, דאַקעגן, באַציט זיך צו אים מיט וואַרעמקייט, מיט אַ שמיכל אויף די ליפּן. ער קיבעצט, אָבער חווקט נישט. ער קלערט אויף, אָבער פאַרשעמט נישט. אַזוי אַרום איז טאַקע די דערציערישע ווירקונג פון שלום־עליכמען דורכן טעאַטער אָן אַ פאַרגלייך וויכטיקער און פּאָזי־טיווער פון גאַלדפּאַדענען.

גאַלדפּאַדן האָט מיט זיינע ערשטע טריט געפינען דעם וועג צום טעאַ־טער, זיך צונויפגעוואַקסן מיט אים, געוואָרן זיין אַרגאַנישער באַשטאַנד־טייל. שלום־עליכם אָבער, וואָס זיינע ווערק זענען פול מיט טעאַטראַלישע מאַטיוון, מיט אויסגעצערטלעכע, אויסגעמייסטערטע געשטאַלטן, וואָס בעטן זיך ממש אַרויפגעפירט צו ווערן אויף דער בינע, האָט להיפּוך צו גאַלד־פּאַדענען, מיט גרויסע שוועריקייטן געפינען דעם וועג צום טעאַטער.

אין דעם פרט איז ער געווען ענלעך צו פרצן. ביידן האָט דאָס טעאַטער גערייצט און געצויגן און פאַר ביידן איז דער וועג צו אים געווען אַ שווע־רער. פאַר פרצן מער נאָך ווי פאַר שלום־עליכמען. פרץ האָט געזוכט דעם וועג צו אים דורך נייע, יונגע כוחות, דורך דראַמאַטישע קרייזן און סטו־דיעס; שלום־עליכם איז אין דעם פרט געווען פּראַקטישער און געזוכט דעם וועג צום טעאַטער דורכן פּראַפעסיאָנעלן אַקטיאָר.

דאָס איז אים געלונגען נאָר טיילווייז, ווי דער פּאַל איז געווען מיט געוויסע ראַמאַנען, וואָס ער איז געווען געצוונגען צו שרייבן אויף באַ־שטעלונג צו אַ באַשטימטער צייט און צופּאַסן זיי צום געשמאַק פון אַ באַשטימטן לייענער. שלום־עליכם, דער גרויסער קינסטלער, איז דאָן גע־וואָרן אַ דורכשניטלעכער „צושטעלער“. דאָס שרייבן אויף באַשטעלונג

האָט שטאַרק געשטערט שלום־עליכמען דעם קינסטלער. זיין פען האָט נישט געוויסט פון קיין באַשטימטער צייט אָדער אַטמאָספּער, זי האָט זיך אָבער אומבאַדינגט גענייטיקט אינעם אינערלעכן שטויס, וואָס וואַרפט זיך נישט אונטער קיין באַפעלן און באַשטעלונגען. דעריבער זענען די פּיעסן, וואָס ער האָט באַארבעט פון זיינע ראַמאַנען, — האָבנדיק פאַר די אויגן אַ באַ־שטימטן אַקטיאָר, — ווייניקער געלונגען פון זייער מקור — דעם ראַמאַן. אָבער שלום־עליכמס ווערק, וואָס שפרודלען מיט אַזוי פיל טעאַטראַ־לישקייט, מיט אַזוי פיל קאָלירפולע, פּאָלקסטימלעכע געשטאַלטן, — האָבן זיך ממש געבעטן צו באַקומען אַ תּיקון אין טעאַטער. און זיי האָבן דעם תּיקון באַקומען.

זעלטן וועלכער שרייבער האָט זוכה געווען צו אַזוי פיל סצענישע אַדאַפּטאַציעס און אינסצעניזירונגען פון זיינע ווערק, ווי שלום־עליכמס. ס'איז נישט געווען קיין ערנסט ייִדיש טעאַטער אין דער גאַנצער וועלט, וואָס זאָל נישט האַלטן פאַר זיין חוב אַרויסצוברענגען שלום־עליכמען אויף זיין בינע. נישט געווען קיין מאַדערנער רעזשיסער, וואָס זאָל נישט שטרעבן אויסצוגעפינען נייע, נאָך נישט אַנטפלעקטע שיינקייטן פון שלום־עליכמס געדאַנקען־אוצר און אַרויסברענגען אין גייסט פון היינטיגקייט. נישט געווען די פאַרעם אין טעאַטער־קונסט, אָנהייבנדיק פונעם געמיטלעכן נאַטוראַליזם, קאַרקברעכערישן פאַרמאָליזם, ביזן צילבאַווסטן רעאַליזם, צו וועלכן ס'זאָל נישט צוגעפאַסט ווערן דער שלום־עליכמס־שטאַף.

במשך פון די עטלעכע און פּערציק יאָר פון מיין טעאַטער־טעטיקייט איז מיר אויסגעקומען אַ סך מאָל אַנטיילצונעמען אין פאַרשידענע פּיעסן פון און לויט שלום־עליכמס ווערק מיט „טוביה“ בראַש. אָבער די גרעסטע שאַפונגפרייד האָב איך איבערגעלעבט ביים שפּילן האַצמאַכן אין דער באַ־אַרבעטונג פונעם ראַמאַן „די בלאַנדזשענדיקע שטערן“.

איך האָב קיין מאָל נישט געהאַלטן פון אַ „באַליבטע ראָל“. איך האַלט, אַז דער אַקטיאָר מוז יעדע ראָל זיינע ליב האָבן, אַנדערש קאָן ער זי נישט שפּילן. אָבער צו שלום־עליכמס האַצמאַך האָב איך אַ ספּעציעלן סענטי־מענט, וואָס שטעלט אים אין דער ערשטער ריי פון מיינע סצענישע גע־שטאַלטן.

איך וויל מיך דאָ נישט אָפשטעלן אויף דער עצם-באָבעטונג פון שלום-עליכמס ראַמאַן. — עס האָבן אין איר אַנטיילגענומען: מאַרק ראָ-זומני, דער דראַמאַטיזירער, איציק מאַנגער מיט אייניקע לידער, איד — אינסצעניזאַטאָר און רעזשיסער, דער מוזיקער הענרי אַלפערין און... אברהם גאַלדפאָדן. אויפן פּאָן פון זיין טעאַטער האָט זיך פאַרקניפט מיין פריינד-שאַפט מיט האַצמאַכן; אַ פריינטשאַפט, וואָס איז גיך פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טיפער ליבע צווישן מיר און מיין פראַטאַטיפ, דעם בלאַנדזשענדיקן שטערן. צונויפגעפירט האָט אונדז שלום-עליכס, אָדער, בעסער געזאָגט, זיין טיפע ליבע צום יידישן טעאַטער און זיין סענטימענט צום יידישן אַקטיאָר, דעם נעִוִּנדניק. קיינער ביז אים און נאָך אים האָט נישט באַוווּן אַזוי זיך צו דערנענטערן צום יידישן וואַנדערנדיקן אַקטיאָר, צו אַנטפלעקן די טראַגעדיע פון זיין עלנטקייט, זיין אומפאַרשטענדלעכע צוגעבונדנקייט צום יידישן טעאַטער, וואָס האָט אים ווי אַ שפּין אַריינבאַקומען אין דער נעץ און זייגט פון אים דעם מאַרד פון די ביינער.

מיט דער דאָזיקער געשטאַלט האָט שלום-עליכס געשטעלט אַ גאַל-דענע מצבה האַצמאַכן, דעם פרימיטיוון און דאָך טיפפילנדיקן יידישן אַקטיאָר, וואָס אויף זיינע שמאַלע פלייצעס זענען געלייגט געוואָרן די ציגל צום מאַדערנעם יידישן טעאַטער.

די באַגעגעניש מיט שלום-עליכמען אויפן פּאָן פון גאַלדפאָדן-טעאַטער איז געווען אַזוי רירנדיק-פייערלעך און דערהויבן! נישט בחינם פלעגט אָפט נאָך אַ פאַרשטעלונג אַריינקומען צו מיר די ביים לעבן-פאַרבליבענע האַצמאַכס און מיט אויגן פול מיט טרערן אויסדריקן זייער גערירטקייט און דאַנקבאַרקייט, וואָס ענדלעך האָט זיך דאָס יידישע טעאַטער דערמאַנט אין זיי און אויף אַ ווירדיקן אופן אַרויסגעבראַכט זייער פיאַנערישן מאַר-טירער-וועג.

אונדזער אויפפירונג האָט געפינען אַ טיפן אָפקלאַנג אין אַלע שיכטן פון פוילישן יידנטום, אָן אונטערשיד פון עלטער, פון פּאָליטישער איינ-שטעלונג און פון שטאַנד. די פרעסע האָט דאָס מאָל איינשטימיק אַנער-קענט די „בלאַנדזשענדיקע שטערן“ ווי דאָס וויכטיקסטע קולטור-געשעע-ניש אין יידישן טעאַטער און ממש אויפגעפאַדערט צו באַזוכן די פאַר-שטעלונג.

פאר מיר איז געווען דער גרעסטער קאמפלימענט די מיינונג פון מיין לערער פון דער דראמאטישער שול, דעם בארימטן פוילישן אקטיאר וויי-טשעך ברידזשינסקי. נאך דער פארשטעלונג האט ער מיך צוגעדריקט צו זיך און מיט א ציטערנדיקער שטים געזאגט:

— עס וועט קלינגען ווי א פארדאקס, אבער איר האט געשאפן די געשטאלט פונעם אקטיאר מיט אזעלכע נישט-אקטיארישע מיטלען.

פון דעמאלט אן זענען „די בלאנדזשענדיקע שטערן“ געווארן א שיינדל אין מיין רעפערטואר. איך האב זיי באנייט אין ריגע און אין קאוונע און אין מיין לעצטן „וויקט“ סעזאן; איך האב דעביוטירט אין זיי אין בוענאס-איירעס, נאך מיין אנטלויפן פון אייראפע און האב זיי אויפגעפירט אין 1949 אינעם באנייטן פוילן. מיט דער דאזיקער פרעמיערע איז געעפנט געווארן אין ווראצלאוו דער טעאטער-בנין א"נ פון אסתר-רחל קאמינסקא און איך האב געשפילט אין איר מיין האצמאך. צומארגנס, א טאג פאר מיין אפפארן — האב איך געהאט דאס פארגעניגן צו זען אין דער זעל-בער ראל מיין ברודער יצחק. זיין פסעוודאנים גרודבערג האט ער געירשנט נאך אונדזער פעטער, ישראל-חיים טורקאוו, א געוועזענעם גאלדפאדן אקטיאר. מיטן דאזיקן פסעוודאנים האט אונדזער פעטער געוואלט פאר-היטן פאר קאמפראמיטאציע דעם „גוטן נאמען“ פון אונדזער פאמיליע... מיין ברודער יצחקס סצענישער „אינקאגניטא“ איז געווען א סוד פאר גאנץ בראד און ער האט מיט זיין האצמאכן ווייט נישט קאמפראמיטירט אונדזער נאמען... איך בין אפגעפארן פון פוילן א צופרידענער, לאזנדיק א ווירדיקן פארטרעטער.

מיר איז אויך צוגעפאלן דער כבוד אויפצופירן „די בלאנדזשענדיקע שטערן“ אין 1950 אין תל-אביב, אינעם יונגן קאמער-טעאטער.

אין תל-אביב האט די פארשטעלונג געהאט א דורכפאל. סיבות? אט וועל איך זיי פרווון אויפצוקלערן.

די הויפט-סיבה פון דעם מיסדערפאלג איז, לויט מיין מיינונג, גע-ווען דער גרעסטער טייל פון אנסאמבל, א חוץ צוויי אקטיארן, וועלכן דער קאמער-טעאטער האט געשטעלט צו מיין דיספאזיציע.

דער „קאמער-טעאטער“ איז דאן, ווי אויך נאך מיין עולה זיין קיין ישראל.

געווען דאס איינציקע טעאטער אין לאַנד, וואָס האָט פאַר מיר גאַסט־פריינדלעך געעפנט זיינע טירן. זיין אַנסאַמבל איז באַשטאַנען פון אייניקע מיסליאַריקע אַקטיאָרן פון דייטשע און אַנדערע בינעס, פאַר וועלכע דאָס דאָס ייִדישע טעאָטער איז געווען אַ סינאָנים פון געשמאַקלאַזיקייט, און פון ס'רוב יונגע אַקטיאָרן, וואָס האָבן זיך באַצויגן מיט ביטול צו אַלץ וואָס קומט, אָדער האָט אַ שייכות מיט „גלות“. דאָס איז, אגב, געווען אין איינקלאַנג מיט דער דעמאָלטיקער איינשטעלונג פון די געבוירענע אין לאַנד, די „צאַברעס“.

מיר פלעגט נישט איין מאָל אויסקומען צו צווינגען די אַקטיאָרן צו רעדן זייערע ראָלן נישט ווי „יידן“, וואָס האָט דערמאָנט דאָס נאַכשפעטן דעם „ייִדישן אַקצענט“, נאָר צו טון דאָס אויפן זעלבן אופן ווי זיי שפילן ענגלענדער, פראַנצויזן אָדער סתם מענטשן... איז זיי דאָס אויסגעקומען מאָדנע, — ס'טייטש ס'זענען דאָך פאַרט יידן... ס'פאַרשטייט זיך, אַז ס'איז אין דעם נישט געווען קיין שום בייזוויליקייט פון זייער זייט, נאָר פשוט — איגנאָראַנץ.

איך בין אויך געפאַלן אַ קרבן פון מיין קלאַסישער לייכטגלייביקייט ביים פאַרטייטשן די הויפטראָל פון רייזל. אַזוי ווי די גאַנצע פאַרשטעלונג איז געבויט געוואָרן אין סטיל פון גאַלדפּאָדנס געזאַנג־פיעסן, האָט אויך די דאָזיקע ראָל באַדאַרפט אַרויסברענגען די אינערלעכע ראַנגלענישן פון דער צוקונפטיקער פרימאָדאַנע, נישט נאָר אין גערעדטן דיאַלאָג, נאָר אויך אין אַ ריי לידער און ראַמאַנסן. דינה האַלפערן האָט דאָך אַריינגעהויכט אין דער ראָל אַזוי פיל אַטמאָספער און סטיל. דערצו נאָך איציק מאַנגערס ווונדערבאַרע טעקסטן אין מיין וואַרשעווער אויפפירונג! דער היפוך איז געווען אין דער תל־אביבער פאַרשטעלונג.

עס קלינגט ווי אַן אַנעקדאָט, אַז איך, דער פאַרזיצער פון דער עקאַנאָ־מזירקאָמיסיע ביים וואַרשעווער אַרטיסטן־פאַראיין, האָב גורם געווען דאָס אַננעמען פון דער תל־אביבער אַקטריסע אין אונדזער פראַפעסיע און איך האָב זי אויך רעקאָמענדירט אין „קאַמערי־טעאָטער“. זי האָט בשעתו געזען די פאַרשטעלונג אייניקע מאָל אין וואַרשע און זיך גוט אַריענטירט אין איר כאַראַקטער און סטיל.

בין איך, לידער, געוואָרן פאַרפירט פון דער דאָזיקער אַקטריסע, וואָס האָט מיר פאַרזיכערט, אַז זי נעמט זיך אונטער דורכצופירן די געזאַנג-פאַרטיע. איך האָב איר געגעבן די פאַרטיע מיט דער פאַרטיטור אין דער האַפענונג, אַז איר מאַן — אַ באַקאַנטער ישראלידיקער מוזיקער — וועט מיט איר באַאַרבעטן דאָס געזאַנג, אַזוי ווי זי האָט עס מיר צוגעזאַגט. ערשט אַ קורצע צייט פאַר דער פרעמיערע האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז איך בין פשוט געוואָרן אָפגענאַרט. די אַקטריסע האָט נישט נאָר נישט געקאַנט זינגען, נאָר זי איז ממש געווען אַנטימוזיקאַליש און האָט אפילו נישט גע-קאַנט מעלאָדעקלאַמירן די לידער, וואָס אברהם שלאַנסקי האָט אַזוי מייס-טערהאַפט איבערגעדעכטעט אויף העברעיִש. איך האָב, אַלזאָ, געמוזט רע-זיגנירן פון די געזאַנג-נומערן פון דער צענטראַלער פיגור און אַזוי אַרום געשעדיקט דעם כאַראַקטער פון דער פאַרשטעלונג, אַרייַנברענגענדיק עק-לעקטישקייט אין איר סטיל.

אויך האַצמאַך, מיין באַליבטער האַצמאַך, וואָס איז געשפילט גע-וואָרן פון אַ גלענצנדיקן אַקטיאָר, איז געווען „געשפילט“ און נישט „גע-לעבט“. דעם אַקטיאָר איז געווען פרעמד די געשטאַלט פונעם ייִדישן אַק-טיאָר, דעם געוונדיק. האָט ער דעריבער נישט מיטגעריסן, נישט גערירט און געלאָזט דעם עולם קאַלט צו זיין גורל.

איך בין אָבער געטריי געבליבן מיין באַליבטן האַצמאַך. ביי יעדער געלעגנהייט טרעט איך אויף אין פראַגמענטן פון דער דאָזיקער ראָל. איך האָב געשאַפן אַ סצענישן מאַנטאַזש פון מאַנאַלאָגן, וואָס שילדערן פאַר-שידענע עטאַפן פון האַצמאַכס וואַנדערונג, זיין ווונדערבאַרן בריוו צו דער מאַמען, אין וועלכן שלום-עליכם האָט אַרייַנגעהויכט אַזוי פיל ליריזם, בין זיין שוואַנענליד, ביים שוועל פון מאַדערנעם ייִדישן טעאַטער.

**

אונדזער אַרבעט אין „נאַוואַשטשי“ האָט געפונען אַ טיפן אַפקלאַנג אין פוילן. ס'האַבן זיך געמערט טעאַטער-גרופעס מיט ערנסטן רעפער-טואַר אויף דער פראָווינץ. טעאַטער-קאָמיטעטן האָבן זיך געגרינדעט אין פאַרשידענע שטעט. ס'איז אויפגעקומען קלאַראַ סעגאַלאָוויטש טעאַטער.

לכתחילה האָט דאָס געזאָלט זיין אַ טעאַטער מיט ספּאַראַדישע פּאַרשטע-
לונגען פאַר יוגנט. פון זייער ערשטער אויפפירונג פון דער „כישופמאַכערין“
אין מאַנגערס באַאַרבעטונג, האָט דערמוטיקט די אַנפירונג צו פאַרוואַנדלען
דעם פרוּוו אין אַ סטאַבילן טעאַטער, געבויט אויף געזעלשאַפטלעכער
אונטערשטיצונג.

אין דער דאָזיקער פּאַרשטעלונג האָבן אויף ס'ניי אויפגעשיינט דינה
האַלפּערן, — אַגב די ערשטע פרוי אין ייִדישן טעאַטער אויף צו שפילן
די „באַבע יאַכנע“ — אַ ראַל, וואָס פּלעגט על-פּי-טראַדיציע געשפּילט ווערן
פון מענער — און מאַקס באַזשיק — ערשטער האַצמאַך. ס'האָט זיך אויך
פאַררעקאַמענדירט ווי אַן אינטערעסאַנטער מאַדערנער רעזשיסער יעקב
ראַטבוים. זיינע ספּאַראַדישע אויפפירונגען אין פאַרשידענע טעאַטערס
האָבן פאַרויסגעזאָגט דעם אַנקום פון אַ נייער קינסטלערישער פּערזענלעכ-
קייט אין ייִדישן טעאַטער.

קלאַראַ סעגאַלאַוויטש האָט אויך מיט מיר אונטערגעהאַנדלט וועגן
אויפפירן און שפילן דעם „קעניג ליר“. איך האָב עס, ליידער, נישט גע-
קאַנט פאַרווירקלעכן צוליב מיין פּלוצימדיקן אָפּפאַרן קיין אויסלאַנד. זי
האָט געגעבן אַן אַנדערע שעקספּיר-פּאַרשטעלונג — דעם „שטורעם“, צו
וועלכן זי האָט אַנגאַזשירט דעם גרויסן פּוילישן רעזשיסער לעאַן שילער.
שילער איז שטאַרק געטאַדלט געוואָרן פון דער רעאַקציאָנערער פּרעסע
פאַר זיין ווערן אַ ייִדישער „פאַראַבעק“, אַבער דער דאָזיקער פּראָגרעסיווער
קינסטלער האָט זיך עס ווייניק גענומען צום האַרצן און באַרייכערט דאָס
ייִדישע טעאַטער מיט אַן ערשטער שעקספּיר-פּאַרשטעלונג פון אַ הויכער
קינסטלערישער מדרגה.

**

מיר דערנענטערן זיך ענדלעך צו דער לעצטער פרעמיערע פון די
דריי גרויסע אויפפירונגען: ז. שניאורס „נח פּאַנדרע“.
איך באַדויער זייער וואָס די בריוו צו מיר פון זלמן שניאור זענען
פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיטן ייִדישן וואַרשע.
די דאָזיקע בריוו וואַלטן אַנטפלעקט פאַרן לייענער אַ שניאורן, וואָס
איז ווייניק באַקאַנט פון דער זייט.

שניאור פלעגט באטראכט ווערן ווי אַ ביטערער מענטש, פול מיט איינגליבע און גרויסהאַלטונג. זיינע בריוו צו מיר וואַלטן אין דעם פרט געבראַכט אַן אַנגענעמע איבערראַשונג פאַר די פאַרערער פון זיין גרויסן טאַלאַנט.

במשך פון אייניקע חדשים, וואָס שלמה שיינבערג האָט געאַרבעט איבער דער דראַמאַטיזירונג פון „נח פאַנדרע“ און איך — איבער זיין אינסצעניזאַציע, זענען מיר געשטאַנען אין אַן אָפטער קאַרעספּאַנדענץ מיט אים. יעדע אַנגעשריבענע סצענע פלעגן מיר אים שיקן צו באַשטע-טיקן, אין יעדן בריוו פלעגן מיר זיך באַראַטן מיט אים וועגן דער קאַנדעני-סירונג און ענדערונג פונעם טעקסט. מיט גרויס ווייטיק האָבן מיר געמוזט רעזיגנירן פון די „נישט-סצענישע“ טיילן פון זיין מייסטער־ווערק, פונעם שלל באַאַבאַכטונגען, שילדערונגען און שטייגער־בילדער.

מיר איז גוט באַקאַנט דאָס ציטערן פון אַ מחבר איבער יעדן קאַפּיטל, יעדער פּראָזע פון זיין שאַפּונג. דערפאַר טאַקע איז געווען אַזוי גרויס מיין איבערראַשונג, ווען שניאור האָט אין דעם פרט אַרויסגעוויזן אַזאַ פאַרשטענדעניש פאַר די פאַדערונגען פון דער בינע און צוטרוי צו אונדז. די דאָזיקע תקופה פון אונדזער שריפטשטעלערס צוזאַמענאַרבעט און זיין לאַיאַלע באַציונג צו אונדז, געהערט צו די שענסטע דערינגערונגען פון מיין צוזאַמענאַרבעט מיט מחברים. מיר איז שוין אַפילו אויסגעקומען צו הערן פון אַ מחבר אַ וואַרענונג:

— איר וועט זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער געשיכטע!
אַבער יענער איז געווען אַ גראַפאַמאַן און שניאור — אַ גרויסער קינסטלער.

נאָך אַן אַנגענעמע דערפאַרונג פון דער דאָזיקער צוזאַמענאַרבעט. שניאור איז געווען באַקאַנט ווי אַ שווערער מענטש אין געלטפּראַגעס. ווען ס'איז באַקאַנט געוואָרן אין ליטעראַטור־פאַראיינ און מיר גרייטן זיך אים אויפצופירן, פלעגן מיר אָפט הערן די וואַרענונג:

— זעט, פאַרויכערט זיך גוט מיט די רעכט, ער קאַן אייך נאָך מאַכן אַ קונץ.

אַנדערע ווידער האָבן זיך געוונדערט פון וואַנען מיר האָבן גענומען

אזוי פיל געלט אויף צו באצאלן שניאורן פאר די אויפפירונג-רעכט... ווען מיר פלעגן פארזיכערן, אז שניאור האט אונדז געגעבן די רעכט און און אוואַנס און בכלל און שום מאַטעריעלע באַדינגונגען, האָט זיך קיינער נישט געקאָנט צוגלייבן. אזוי גרויס איז געווען דער שם פון זיין געלטגייציקייט. פיל איך דעריבער פאר מיין מענטשלעכן חוב אַרויסצוקומען מיט דער דאָיקער פעסטשטעלונג.

**

צו אונדזער אַלעמענס באַדויערן אָבער האָט נישט שניאור, נישט דאָס טעאַטער געהאַט נחת פון „נח פאַנדרע“. די שטערונג דערצו איז גע- ווען די צענזור. ס'האָט ממש געשניטן ביים האַרצן צו זען די גרויסע צאָל געשטראַכענע זייטלעך פון באַאַרבעטן עקזעמפּלאַר. דער רויטער בליי- פעדער האָט געמאַכט אַ ווייוסעקציע אין אים און געלאָזן בלוטיקע צייכנס אין דער אַנטוויקלונג און באַשטימונג פון די העלדן, אין זייערע נשמה- ראַנגלענישן און קאַמפּן.

דער פאַלקסמענטש, וואָס וואַקסט ביי שניאורן אויס אין אַ קעמפּער, ווערט פון דער צענזור פאַרוואַנדלט אין סתם אַ „וווילן יונג“, אין אַ שיק- סעניק. דער גוף פונעם ווערק איז געוואָרן אויסגעליידיקט פון זיין נשמה, זיין בלוט פאַרוואַנדלט אין וואַסער.

די מורא פאַר „טריפהנע“ רמזים איז דערגאַנגען ממש צו אַבסורדן. אַזוי, למשל, דאַרף די העלדין „מערי“ איינשלעפּן איר קינד מיטן פאַפּר- לערן פאַלקסליד, וואָס זי זינגט ביים וויגעלע, האָט די צענזור איינגעזען אינעם רעפּריין פון דעם ליד: „אי-לילו, לולינקע, לולינקע, מיין קינד“ אַ רמז אויף... לינקזום! דער יידישער צענזאָר איז אייניקע שעה פאַר דער פרעמיערע געקומען צו לויפן אין טעאַטער, געשטראַכן דאָס „לינקע“ און געלאָזן בלויו דעם „אי-לילו“...

פאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ שחיטה איבערן טעקסט האָט אַפּגעשוואַכט דעם כוח און די באַשטימונג פון דער פאַרשטעלונג. נאָך אייניקע וואַכן שפּילן האָט זי אַפּגעטראַטן די בינע פאַר דזשיגאַן-שומאַכערס רעווי- טעאַטער.

פון שניאורן האָבן מיר באַקומען אַ רירנדיקן חברישן בריוו מיט מיט- געפּיל-אויסדריקן.

אינסטינקט, צופאל אָדער „נס“...

נאָכן איבעררייסן דעם סעזאָן אין „נאַוואַשטיי“, האָב איך באַשלאָסן אויסצונוצן אַ צוויי פּערזאָניקע פּיעסע פון יוגאַסלאַווישן שרייבער גאַבאַ-וויץ: „קייטן פון לעבן“ און מאַכן אַ טורניי איבער דער פּוילישער פּראָווינץ. מיין פּאַרטנעריין אין דער דאָזיקער פּיעסע איז געווען רחל האַלצער. דער טורניי האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן, ווייל איך האָב מיך פּלוצים אַרומ-געזען, אַז מיין קאַנסולאַר-פּאַס גייט אין גיכן אויס און פּאַרלענגערן אים קאָן מען נאָר אין אויסלאַנד ביי אַ פּוילישן קאַנסול.

היות ווי דער דאָזיקער פּאַס האָט אָפּגעשפּילט אַ דעצידירנדיקע ראָל מיט דריי יאָר שפּעטער, בעת דער היטלער-אַקופּאַציע און איך האָב, אַ דאַנק אים, געקאַנט זיך אַרויסראַטעווען צוזאַמען מיט מיין פּרוי פון פּוילן, וויל איך דערציילן וועגן דעם דאָזיקן מערקווירדיקן פּאַל, וואָס איז דער-נאָך באַצייכנט געוואָרן ווי אַ „נס“.

אַן אויסלענדישער פּאַס, וואָס מ'פּלעגט באַקומען מיט גרויסע שווע-ריקייטן אין פּוילן פאַרן פּאַרלאָזן דאָס לאַנד, איז געווען גילטיק אַ יאָר צייט. אויב דער באַזיצער פון פּאַס האָט געווינט אין אויסלאַנד מער ווי אַ יאָר, האָט ער באַקומען אין דאַרטיקן פּוילישן קאַנסולאַט אַן אַזוי-גערופּענעם „קאַנסולאַר-פּאַס“, וואָס איז געווען גילטיק גאַנצע דריי יאָר. נאָך דער צייט האָט דער דאָזיקער פּאַס געקאַנט פּאַרלענגערט ווערן אויף פּרישע דריי יאָר אַבער בלויז אין אויסלאַנד, אין אַ פּוילישן קאַנסולאַט. די באַקוועמלעכקייט פון אַזאַ פּאַס איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס מע פּלעגט קאַנען במשך פון דריי יאָר אַריין און אַרויספאַרן פון פּוילן אָן שום ספּעציעלע פּאַרמאַליטעטן. פאַר אַזאַ „פּלענדיקן האַלענדער“ ווי איך, איז אַ קאַנסולאַר-פּאַס געווען פון גרויסער וויכטיקייט.

דעם ערשטן קאַנסולאַר-פּאַס האָב איך טאַקע באַקומען אין 1934 אין בוענאַס-אַירעס און ער איז, הייסט עס, געווען גילטיק ביז אין דער העלפט

פון 1937. איך האב מיך דערמאנט אין דעם אייניקע וואָכן פאַרן אויסגיין פון זיין גילטיקייט און האָב בשום־אופן נישט געוואָלט פאַרלירן די דאָזיקע פאַס־פּריווילעגיע.

איך האָב מיך געווענדט צו די נאַענטסטע לענדער מיט יידיש טעאַ־טער, פאַרלייגנדיק זיי מיינע גאַסטשפּילן. דער ערשטער ענטפּער איז אַנ־געקומען פון ריגע. באַקומענדיק צוגעשיקט פון דאָרט די וויזע, האָב איך מיך אויף ס'נײַ געלאָזן אין וועג.

מיין אַריבערפאַרן די לאַטווישע גרענעץ איז אויסגעפאַלן ממש אין לעצטן אויגנבליק, אַ טאָג פאַרן אויסגיין פון דער גילטיקייט פון מיין אויס־לענדישן פאַס. דאָס איז געווען אויפפאַלנדיק די פּוילישע גרענעץ־באַאַמטע און מ'האַט מיך געהאַלטן אייניקע שעה ביים צאָלאַמט, דורכבלעטערנדיק יעדעס זייטל פון מיינע פּיעסן און נאָטן, אַ חוץ, פאַרשטייט זיך, אַ גרינד־לעכע פּערזענלעכע אונטערזוכונג.

ענדלעך האָב איך מיך דערזען אין ריגע און טאַקע באַלד צומאַרגנס באַזוכט דעם פּוילישן קאַנסול און באַקומען אַ נייעם קאַנסולאַר־פאַס אויף דריי יאָר. ווי געזאָגט, האָט אונדז דער דאָזיקער פאַס סוף אַפּריל 1940 געראַטעוועט דאָס לעבן. די דאָזיקע פאַסירונג האָט געהערט צו די זעל־טענע פאַלן פון אַרויסקריגן זיך לעגאַל פון נאַצישן וואַרשע. ליידער האָבן דאָס זוכה געווען נאָר יחידים. איך וועל עס דעריבער איצטער שילדערן.

מערץ־אַפּריל 1940. האַלב וואַרשע איז צעשטערט, צוזאַמען מיט אונ־דזער דירה. מיר וווינען פּראַוויזאָריש ביי באַקאַנטע. יעדן טאָג פּלעגן מיר זיך צונויפקומען אויף אַ שעה־צוויי אין דער גאַנצעבליבענער דירה פון אַדוואַקאַט מיכאַל סוריץ. אויף דער טיר פון זיין דירה איז געהאַנגען אַ צעטל פון אומבאַרירלעכקייט, — ער האָט זיך אויסגעגעבן פאַרן ברודער פון יעקב סוריץ, דעם סאָויעטישן געזאַנדטן איז פאַריז. נאָכן סאָויעטיש־נאַצישן אַפּמאַך, איז אַ סאָויעטישע רעקאַמענדאַציע געווען פאַר די נאַציס זייער חשוב, אַפילו ווען ס'האַט זיך געהאַנדלט אין אַ יידן.

פּלעגן טאַקע אייניקע פון אונדז אויסנוצן די דאָזיקע זיכערקייט און זיך צונויפקומען אין סוריצעס דירה. צווישן אַנדערע פּלעגן דאָרט אַרייַנ־קומען דוד העלפּמאַן, ד״ר חיים שאַשקעס און ד״ר יעקב איינגאַלד. דאָס

גיין אין דער דאזיקער דירה און דאס צוריקגיין אהיים איז געווען פאר-
בונדן מיט דער סכנה אריינצופאלן אין דייטשע הענט. אבער דער פארלאנג
פון צונויפטערעפן זיך מיט מענטשן, הערן ראדיא-דיעות, שמועסן וועגן
פאליטיק, איז געווען שטארקער פון דער שרעק פאר די דייטשן.

מע האט אנגעהויבן צו זוכן מעגלעכקייטן צו פארלאזן ווארשע. דער
ערשטער איז אוועק ד"ר שאשקעס. אונדזער לאגע איז געווען אויסזיכטלאז.
א געוויסן טאג דערקלערט אונדז ד"ר איינגאָלד, אז אויך ער קלייבט זיך
צו פארלאזן ווארשע. ער קלייבט זיך מיט זיין פרוי און טאכטער קיין אי-
טאליע און די דאזיקע רייזע וועט ער מאכן אויף א לעגאלן אופן.

עס ווייזט זיך ארויס אז ד"ר איינגאָלד — א גינעקאלאג פון פאך
— האט נאך פאר דער מילחמה קורירט די פרוי פון בולגארישן קאנסול
אין ווארשע, וואס האט אויך בעת דער דייטשער אקופאציע פארנומען דעם
זעלבן אַמט. אזוי ארום האט זיך פארבונדן א פריינדשאפט צווישן דעם
דאקטער און זיין פאציענטינס מאן, זיי פלעגן זיך אפט באזוכן, שפילן
אין קארטן אאז"וו.

ווען די לאגע אין ווארשע איז געווארן אלץ אומדערטרעגלעכער,
האט דער בולגארישער דיפלאמאט גערופן צו זיך זיין יידישן פריינד און
אים פארטרויט בסוד, אז אויב ער וויל ראטעווען זיין לעבן, זאל ער וואס
שנעלער אנטלויפן קיין אויסלאַנד. די איינציקע מעגלעכקייט פאר אזא
נסיעה קאן געבן א קאנסולאר-פאס מיט אן אריינפאר-וויזע אין א ני-
טראל לאַנד. די אריינפאר-וויזע קאן אים געבן דער בולגארישער קאנסול.
דערביי האט ער אונטערגעשטראכן, אז הגם די וויזע וועט זיין א געזעצ
לעכע, וועט ער קיין בולגאריע, אלס ייד, נישט ווערן אריינגעלאזט. ער
וועט אבער באקומען אן איטאליענישע טראנזיט-וויזע און פארביפארנדיק
איטאליע, זיך דארט קאנען פארהאלטן. די סיטואציע פאר יידן איז אי-
טאליע איז אן א פארגלייך בעסער ווי ביי איר דייטשן פארבינדעטן און,
זייענדיק דארט, איז שוין נישט שווער זיך אריבערצוקריגן ווייטער, אין
דער פרייער וועלט.

הגם ד"ר איינגאָלד האט קיין קאנסולאר-פאס נישט געהאט, האט
ער אים אבער פאר א גרויסער סומע באקומען אויף א פיקטיוון אופן ביי

א געוועזענעם באַאמטן פון דער וואַרשעווער פּאָס-אַפּטיילונג. גאַר גיך האָט ער געהאַט דערליידיקט אַלע קאַמפּליצירטע פּאַרמאַליטעטן און איז גרייט געווען צום פּאַרן.

און אַט דערמאַן איך מיך אָן דער גילטיקייט פון מיין קאַנסולאַר-פּאַס. וועלכן איך האָב באַגייט אין 1937, אין ריגע. פאַר אַ געוויסער סומע געלט האָב איך אויף מיין פּאַס באַקומען די בולגאַרישע אַריינפאַר-וויזע מיטן איטאַליענישן טראַנזיט-שטעמפל, אויף וועלכן ס'איז מיט רויטן טינט גע-ווען אונטערגעשטרעקן: „אָן רעכט אָפּצושטייגן אין איטאַליע“.

מיין פּאַס איז אַלזאָ געווען אין גאַנצן כשר, אַ חוץ דאָס צושרייבן צו אים מיין פּרוי, וואָס איז געמאַכט געוואָרן דורכן באַאַמטן, דעם ספּע-ציאַליזירטן אין די דאָזיקע אָפּעראַציעס. שפּעטער האָט דער פּוילישער קאַנסול וואָס האָט אַמטירט אין מילאַן, באַטראַכטנדיק מיין פּאַס פּעסט-געשטעלט: „יא, דער פּאַס איז אַ ריכטיקער, אָבער די פּרוי איז אַ גע-פּעלשטע“...

מיט אַ קורצער צייט פּריער איז אָפּגעפּאַרן דורכן זעלבן וועג קיין ארץ-ישראל דער רעדאַקטאָר סוויסלאַצקי מיט זיין פּרוי און מיר האָבן זיך אָפּגערעדט, אַז ער וועט, נאָכן אַריבערקומען די איטאַליענישע גרענעץ, אונדז שרייבן צו „ס'איז גוט פאַר יידן“... האָט ער טאַקע געהאַלטן וואָרט און אין גיכן איז אָנגעקומען פּון אים אַ קאַרטל פּון טריעסט, אַז די רייזע איז אַדורך אין בעסטן אָרדענונג, ווייל „אונדז, קאַטאַליקן, קאָן גאַרנישט געשען“.

דער דאָזיקער רמז איז פאַר אונדז געווען קלאָר, אָבער דער פּאַרלאַנג צו פּאַרלאָזן וואַרשע האָט אונדז געצוונגען ווייניקער צו טראַכטן און שנע-לער צו האַנדלען, בפרט אַז אונדזערע דאַקומענטן זענען געווען אין בעסטן אָרדענונג.

דער דאָזיקער פּאַרלאַנג האָט, דער עיקר ביי מיר, זיך פאַרוואַנדלט אין אַ פּסיכאָז. עפּעס אַ שלימזל האָט מיך פּאַרפּאָלגט די גאַנצע צייט וואָס מיר איז אויסגעקומען צו זיין מיט די דייטשן אין וואַרשע. ווי גאַר איך פּלעג זיך באַווייזן אין גאַס, פּלעג איך מיך תיכף אָנשטויסן אָן דייטשן און דערהערן זייער קלאַסישן: „קאַם-הער, קאַם-הער!“... אַט ווער איך

געכאפט אויף צוויי וואכן ארבעט אינעם „פראסקאטי“־פארק ביים חרובן ווארשעווער סיים. כ'האָב געשלעפט קאסטנס מיט שטיינער איבערן גליי־טשיקן אייז; כ'בין געלאָפן אַרום גאַרטן אונטער קלעפּ און צום סוף האָב איך זיי צוריקגעבראַכט צום זעלבן אָרט, — אַ סאַדיסטישע דייטשע המצאה אויף נאָך מער אָפצושוואַכן די נישט־דערנערטע ייִדישע גופים. כ'האָב גע־גראָבן קברים ביי דער מויער פון גאַרטן, בייגעוווינט עקזעקוציעס און פאַרשאַטן די צאָפלענדיקע גופים פון די דערשאַסענע „שונאים און סאַ־באַטאַזשיקעס“.

אַ געוויסן פאַרנאַכט לויף איך אַריבער די גאַס, כדי פעפּעס צו קויפּן און פאַל אַריין אין די לאַפּעס פון זעקס מונדירטע דייטשע באַנדיטן. זיי שלעפּן מיך אַריין אין אַ הויף. צוויי פון זיי בלייבן שטיין אויף שמירה פאַרן טויער, צוויי אינעווייניק פאַרן שטיבל פונעם הויזוועכטער און צוויי הייבן מיך אָן צו באַזוכן. איך וויל זיך פאַרענטפּערן אַז איך האָב נישט קיין געלט, אַז איך בין אַן אַרבעטלאָזער שוישפּילער, באַקום איך אַ פאַטש אין פנים; „וואָס ביזטו, דרעק ביזטו, פאַרשאַטנען?“. פּלוצים דערווע איך ווי זיי ציען מיר אַרויס פון טאַש מיין קאַנסולאַר־פאַס מיט אַלע איבעריקע דאַקומענטן. דאָרט האָט זיך געפינען אַ באַשטעטיקונג פון דער קהילה, אַז איך האָב נישט געלאָזן אין וואַרשע קיין שום באַוועגלעך פאַרמעגן; באַ־שטעטיקונגען פון אַלע באַצירקן, אַז איך בין נישט שולדיק קיין שטייערן; אַן אַרויספאַר־דערלויבעניש פון דער שטאַט וואַרשע — אַ באַזונדערע פון גענעראַל־גובערנאַטאָר, אַ באַזונדערע אַריבערצופאַרן די טשעכישע טערי־טאַריע, דערנאָך די עסטרייכישע. מיט איין וואָרט, אַן אַ שיער דאַקומענטן און באַשטעטיקונגען, וואָס דאָס פעלן פון איינעם קאָן מיר צונישט מאַכן די גאַנצע נסיעה.

און אַט זע איך ווי די אַלע דאַקומענטן פּליען אין דער לופטן און שפּרייטן זיך פונאַנדער איבערן שניי... ווען די דייטשן האָבן זיך אָפּגע־טראָגן, האָב איך אין דער פינצטערניש קוים אָפּגעזוכט אַלע קאַלירטע דאַקומענטן וואָס האָבן זיך אויסגעטיילט פון שניי. נישט־טויט, נישט־לעבעדיק שטעל איך פעסט, אַהיימקאָמענדיק, אַז מיר פעלט די דערלויבע־ניש צו פאַרלאָזן די שטאַט וואַרשע, אַ ווייס צעטל. איך לויף ווידער אַראָפּ

און מיט דער הילף פונעם היוזועכטער, וואָס האָט מיר אַרויסגעוווּן אויפֿ־
ריכטיקן מיטגעפיל, געפֿין איך דעם טייערן דאָקומענט, אויף וועלכן דער
רויטער טינט האָט זיך שוין אָנגעהויבן פּונאָדערצושווימען.

איך וועל דאָ נישט אויסשרייבן אַלע איינצלהייטן פון דער ייִדישער
מאַרטיראַלאָגיע אין וואַרשע. דאָס איז שוין גוט באַקאַנט דעם לייענער פון
דער געטאַליטעראַטור און פון די צופעליקלעבנגעבליבענע.

מיין כּוונה איז געווען צו באַקענען דעם לייענער מיטן מערקווירדיקן
פּאַל וואָס האָט מיך געטריבן אין 1937 צו פאַרלענגערן מיין קאַנסולאַר־
פּאַס. וואָס־זשע איז עס געווען? אינסטינקט, וואָס האָט מיך נישט אין מאַל
אַפּגעהיט אין שווערע פּאַלן? אַדער — ווי מיין פּאַטער וואָלט געווען גיִר־
זאָגט — אַ נס?..

די איראַניע פון גורל האָט געוואָלט, אַז שוין קומענדיק קיין איטאַליע,
זאָל איך זיין געצווונגען צו פאַרשאַפֿן זיך אַ... קאַטוילישן געבוירן־שיין.
געשען איז עס אַזוי:

מיר זענען אַרויסגעפאַרן פון וואַרשע מיט דער צווייטער קלאַס, באַ־
קוועם און אַן שטערונגען. פאַר דער טשעכישער גרענעץ האָבן מיר, לויט
די פאַרשריפטן, אַראָפּגעצויגן פון די אַרבל דעם ווייסן באַנד מיטן מגן־
דוד און געפאַרן ווייטער אָן דער „יידן־אַפּצייכענונג“.

אין ווין זענען מיר איבערגעשטיגן אין אַ וואַגאָן וואָס גייט איבער
טיראַל קיין איטאַליע. צו אונדז אין קופּע איז אַריין אַ ייִדיש פּאַרפּאַלק
פון דייטשלאַנד און אַ יונגערמאַן, וואָס קען מיך פון קראַקע. דאָס פּאַר־
פּאַלק האָט געהאַט אַ וויזע קיין אַמעריקע. דער בחור — קיין בראַזיל, מיט
צוגעשיקטע שיפּקאַרטן פון זייערע קרובים. זיי האָבן אַלזאָ געהאַט רעכט
זיך אַפּצושטעלן אין איטאַליע און וואַרטן אויף זייערע שיפּן. מיר, ווי שוין
דערמאָנט, האָבן זיך נישט געטאַרט אַפּשטעלן אין איטאַליע. פאַר דער
איטאַליענישער גרענעץ קומט אַריין צו אונדז אין קופּע אַ באַאַמטער, נעמט
צו ביי אַלע די פעסער און פרעגט צו מיר זענען „העברעאַס“, ייִדן. מיינע
שכנים האָבן נישט געהאַט וואָס מורא צו האָבן און נישט פאַרלייקנט זייער
ייִדישקייט. אין לעצטן אויגנבליק האָב איך מיך דערמאָנט סוויסלאַצקיס
רמז, אַז „אונדז, קאַטאַליקן, קאָן גאַרנישט געשען“. אַט נעמט דער באַ־

אמטער אונדזער פאס און שטעלט די סטערעאטיפישע פראגע: „העברע-
אס?“. איך האב אבער נישט געקאנט ביי זיך פועלן אין קעגנווארט פון
יידן וואס קענען מיך, צו פארלייקענען מיין יידישקייט, האב איך געענט-
פערט: „סי“ — יא. היות, ווי אויף די פוילישע קאנסולאָר-פעסער פלעגט
נישט זיין אנגעגעבן די רעליגיע, ווי אויך נישט די נעמען פון די עלטערן,
האב איך מיך געטרייסט, אז איך וועל קיין שום שוועריקייטן נישט האָבן.
אין מילאָן האָט אונדז אָפגעוואָרט ד״ר אייגנאָלד, וואָס האָט געהאַט
פאַר אונדז צוגעגרייט אַ צימער אין אַ שטעטל, אַרום לאַגאַ די קאַמאַ, אַ
שעה רייזע פון מילאָן, ס׳איז געזונטער — האָט ער געזאָגט — זיך נישט
צו וואַרפן אין די אויגן אין דער גרויסער שטאָט.

ווען מיר האָבן איבערגעגעבן אייגנאָלדן דעם עפינאָד מיט די פע-
סער, איז ער געוואָרן בלאָס און ס׳האַט זיך ביי אים אַרויסגעריסן:

— וואָס האָסטו געטאָן! האָסט פאַרקאַכט אַ קאַשע!

איך האָב אָבער נישט גענומען ערנסט דעם פאַל, ווייל, סוף-כל-סוף,
האַט זיך דאָך דער באַאָמטער געקאָנט טועה זיין און פאַרבייטן די פעסער
אין די הענט.

אויפן וועג קיין בלעוויא — דעם קוראַרט-שטעטל וווּ אייגנאָלד האָט
געווינט — האָט ער מיר דערציילט, אַז ווען ער האָט באַשטעלט פאַר אונדז
אַ צימער אינעם זעלבן האָטעל, האָט אים דער באַלעבאַס, סעניאָר אַנטאָ-
ניאָ, געפרעגט צי זיינע פריינד, דאָס הייסט מיר, זענען נישט, חלילה,
קיין יידן... אייגנאָלד האָט אים פאַרויכערט, אַז מיר זענען נישט נאָר נישט
קיין יידן, נאָר „ריינבלוטיקע“ אַריער. האָט אונדז טאַקע דער סעניאָר אַנ-
טאָניאָ איינגעמאַלדן ווי אַריער.

ווי געזאָגט, האָב איך נישט גענומען ערנסט דעם דאָזיקן ענין און בין
צום ערשטן מאַל נאָך לאַנגע, שווערע חדשים פון שלאָפלאַזיקייט דורכגע-
שלאָפן דריי נעכט ווי אונטער נאַרקאָז. די שווייצער בערג פון קעגנאיבער,
די רוזקייט, די פרישע לופט האָבן מיך ממש פאַרכישופט.

אויפן דריטן טאָג, שטייענדיק פאַר אונדזער האָטעל, זע איך דער-
נענטערן זיך צוויי קאַראַבינעראַס. — „דאָס איז צו מיר“ — האָט מיר אַ
קלאַפ געטון אין האַרץ. אייגנאָלד באַמיט זיך מיך צו באַרוקן: — וואָס

מיינסטו, ביסט ביי די דייטשן? דאָ האַסטו זיך נישט צו שרעקן פאַר אַ פאַרבייגייענדיקן פּאַליציאַנט.

מיין אינסטינקט האָט מיך דאָס מאָל אויך נישט גענאַרט. אין אַ וויל אַרום איז סעניאָר אַנטאַניאָ אַרויסגעקומען מיט ביידע קאַראַבינעראַס און געמאַלדן, אַז איד ווער אַרויסגעפּאַדערט קיין קאַמאַ, צום קוועסטאָר.

און אַט האָבן זיך באַגייט מיינע שלאַפּלאַזע בעכט פון וואַרשע. די שוויצער בערג האָבן פאַרלוירן דעם רייך אין מיינע אויגן, די לופט איז געוואָרן שווער, שטיקנדיק. איך בין געוואָרן באַהערשט פון אַ פּחד צו־ריקגעשיקט צו ווערן קיין פּוילן. ס'האָבן מיך טעראַריזירט די פּאַלגן פון מיין האַנדלונג ביי דער גרענעץ.

די פּראַצעדור, מיט וועלכער ס'איז געווען פאַרבונדן דאָס באַטרעטן די איטאַליענישע גרענעץ איז געווען אַ גאַנץ פשוטע. פון דער גרענעץ־פּאַליציי פּלעגן צעשיקט ווערן מעלדונגען צו אַלע קוועסטאָרן, דאָס הייסט, צו די צענטראַליקרייזן, אַז אין דעם און דעם טאָג איז אַנגעקומען אין לאַנד דער און דער ייד. אין דער זעלבער צייט קימען אַן צו יעדן קוועסטאָר מעלדונגען פון די קלענערע ערטער וואָס זענען אַנגעשלאַסן אין זיין קרייז, וועגן אַלע אויסלענדער וואָס זענען אַהין אַנגעקומען.

ווי באַקאַנט, איז מיין פאַרבלייבן אין איטאַליע געווען פאַרווערט צוליב מיין יידישן אַפּשטאַם. און אַט קומט אַן פון מיין האַטעל אַ מעלדונג אין דער קוועסטור וועגן אַנקומען אין לאַנד פון די צוויי פּוילישע אַריער זיגמונט און ראָזאַ טורקאָוו. אין דער קאַרטאַטעקע טרעפן זיך די דאָזיקע צוויי נעמען צונויף מיט ענלעכע נעמען פון יידישער אַפּשטאַמונג. ס'איז אַלזאָ באַגאַנגען געוואָרן אַ טאַפּלעטער פאַרברעכן; דאָס פאַרהאַלטן זיך אין לאַנד אַן אַ דערלויבעניש און דאָס אַפּנאַרן די מאַכט. אונדזער גורל ליגט אין די הענט פון קוועסטאָר. צום גליק האָט ער זיך אַרויסגעוויזן ווי אַ מיטפילנדיקער, גוט האַרציקער מענטש. ער גיט מיר צייט אויף צוצושטעלן מיין געבורטשיין פון וואַרשע מיט אַ באַשטעטיקונג פון דער „פּאַראַפּיע“, אַז איך בין געבוירן אַ קריסט. איך האָב אים צוגעזאָגט תּיכּף אַהיימצו־שרייבן און ביז וואָס־ווען באַקום איך אַ דערלויבעניש צו בלייבן אין לאַנד. אויב איך וועל אַזאַ דאָקומענט נישט צושטעלן, שטייט אונדז פאַר צוריק־

געשיקט צו ווערן קיין פוילן, אדער אין אן איטאליענישן קאנצענטראציע-לאגער. פארשטייט זיך, אז מיר איז מער געווען צום הארצן די צווייטע מעגלעכקייט.

פאר דער צייט האט מיר מיין ברודער מארק טעלעגראפירט פון בויע-נאס-איירעס א דאטע און א נאמען פון א שיף, וואס דארף אונדז כלומרשט ברענגען קיין ארגענטינע. ער האט פארשטאנען, אז אזא טעלעגראמע קאן נישט אונדער צייטווייליקן אויפהאלט אין איטאליע, הגם ער האט נישט געווען קיין באדיקע מעגלעכקייט צו באקומען די ארגענטינער ווי זעס פאר אונדז, האט ער אבער געפילט אז זיין טעלעגראמע קאן אונדז דינען ווי א וויכטיקער דאקומענט. זיין אינסטינקט האט אים טאקע נישט גענארט.

גלייכצייטיק האט מיר א קראקעווער אדוואקאט, א נאענטער מענטש צום פוילישן קאנסולאט אין מילאן פאר א פארהעלטענישמעסיק קליינער סומע צוגעשטעלט דעם דאקומענט, וועלכן איך האב כלומרשט דערווארט פון ווארשע. דאס איז געווען „א געבוירנשיין“, ארויסגעגעבן „אויפן סמך פון די מעטריקע-ביכער פון דער רוימיש-קאטוילישער פאראפייע אויפן נאמען פון „דערלייזער“ פאר זיגמונט טורקאוו בן מיקאליי טורקאוו און גע-נאוועפא, געב' גלאגאווסקא...“

אזוי ארום האט מיר דער אומשולדיקער „סי“ ביי דער גרענעץ פאר-וואנדלט אין א רוימיש-קאטוילישן ארייער און פארשאפן אזוי פיל הארצ-ווייטיק און שרעק.

דערצו איז מיר נאך אנגעקומען די ידיעה וועגן מיין פאטערס טויט אין ווארשע. יאנאס מיט די שוועסטער האבן אים פארן טויט ארויסגענו-מען פון שפיטאל און ער האט זוכה געווען צו שטארבן אין זיין אייגענעם בעט. אויך זיין געביין האט זוכה געווען צו רוען אויפן ווארשעווער בית-עולם, נישט ווייט פון די קברים פון אונדזער מאמען און אסתר-רחל קאמינסקא.

די ידיעה האב איך צופעליק געלייענט אין א פאסטקארטל וואס איז אנגעקומען צו ד"ר איינגאלד פון דודל העלפמאן.

די איבערגעריסענע תקופה

נישט פארפילנדיק דאס אלץ, וואס מיר שטייט פאר אין דער צוקונפט, האט מיר, ווי געזאגט, דער אינסטינקט מיט דריי יאר פריער געטריבן צו באנייען מיין קאנסולאר-פאס.

אדאנק דעם האב איך נאך א מאל באזוכט ריגע און קאוונע, וועלכע האבן מיר אויך דאס מאל צוגעטיילט נייע דערפארונגען און איבערלע-בונגען.

אין קאוונע — די צוזאמענארבעט מיט מיין אלטן חבר פאלאקאו און די באגעגעניש מיט דער „הבימה“, וועלכע האט זיך דאן ווידער גע-פינען אויף א טורניי איבער אייראפע.

פארן פארן קיין ריגע, האב איך צוגעגרייט אייניקע נייע פיעסן, ווי קאציונעס „שווארצבארד“ און די מוזיקאלישע אויפפירונגען „די כישופ-מאכערין“, און „די בלאנדזשענדיקע שטערן“.

32

דאס שוואנען-ליד

אט בין איך שוין ווידער אין פוילן. פאר דער פארהעלטענישמעסיק קורצער צייט האט זיך דארט א סך געענדערט.

שווערע וואלקנס הענגען איבערן לאנד. דעזאריענטאציע, אומזיכער-קייט מיטן מארגן, אומזיכערקייט מיט די כוונות פון די גרויסע שכנים. עפעס גרייט זיך אין די הויכע פענצטער, עפעס דערנענטערט זיך, לאנגזאם, — אבער זיכער.

די פוילישע באפעלקערונג האט געהאפט אויפצונעמען דאס אומפאר-מיידלעכע ווי באלעבאטים וואס זענען גרייט צו פארטיידיקן זייער היים און זייערע רעכט אויף איר. מיר זענען געווארן איזאלירט פון די דאזיקע רעכט און געשטעלט אין א לאגע פון אן אומגעוונטשענעם, פרעמדן עלע-מענט, וואס איז — ווי מאדנע ס'זאל נישט אויסזען — א שטערונג ביים פארטיידיקן דאס לאנד... זוכנדיק א כפרה אויף צו פארענטפערן די אומ-

פאראנטווארטלעכע, שלימדדיקע אויסערן-פאליטיק פון דער רעגירונג, האט מען זיך באמיט אפצווענדן די אויפמערקזאמקייט פון פאלק אויף די אייביק-און אינזאלעם-שולדיקע יידן. איבעריקנס, איז עס דער רעגירונג נישט שווער אָנגעקומען.

איך האָב דערפילט אין זיך אַ ראַדיקאַלע ענדערונג. אַ היפּוך צו דעם, וואָס איך האָב געפילט אין אויסלאַנד — אַ פאַרלאַנג צו זיין וואָס ווייטער פון פּוילן. אַט האָב איך דאָך אַ קאַנסולאַר-פּאַס, אַט קאָן איך דאָך גיין אויפן וועג פון לייכטן ווידערשטאַנד, פאַרלאַזן דעם צעברויזטן ווולקאַן און זיך אַריבערקלייבן אין די נישט-באַדראַעטע אַמעריקאַנער לענדער. פאַר-וואָס טו איך עס נישט? אויף וואָס וואָרט איך? וואָס בינדט מיך צו דער דאָזיקער ערד, וואָס וויל מיך נישט צוטוליען צו זיך; צו דער בייזער שטיפ-מאַמע, וואָס וואַרפט מיר כסדר פאַר אַז איך בין אַ ממזר?

און אַט האָב איך אַן איבעריק מאַל דערפילט די צוגעבינדנקייט צו מיינע מאַסן, מיט וועלכע מיר האָבן צענדלינגער יאָרן געטיילט פרייד און לייד, פאַר וועלכע איך האָב געחלומט חלומות, געשוועבט פון די העכסטע הייכן ביז די טיפּסטע אָפּגרונטן; פון וועלכע איך האָב באַקומען דעם שענסטן און רייכסטן לוינ וואָס אַן אַרטיסט קאָן זיך ווינטשן; די לי-בע פון פּאַלק.

וועל איך עס איצט, אין אַן עת-צרה, פאַרלאַזן? ערשט איצט האָב איך אויף ס'ניי דערפילט די וויכטיקייט. פון מיינ באַרוף, די גרויסע שליחות וואָס ס'שטייט אים פאַר אין דער דאָזיקער גורלדיקער שעה. פון איין זייט דעפרעסיע פון די „איינגעזעסענע“, פון דער אַנדערער זייט — יאוש פון פליטים. זעסט זיי אַפט אין אינסטיטוציעס, פאַרשעמטע, צוזאַמענגעבראַכענע, אויסגעוואַרצלטע, „געוועזענע“.

אַ נישט-באַקאַנטער פונקט אויף דער געאַגראַפישער מאַפע: „זבאַנ-שין“ איז מיט אַ מאַל געוואָרן באַרימט אַלס „קיינעמס לאַנד“. אַט דער-וויס איך זיך, אַז דאָרט געפינט זיך דער באַקאַנטער רומעניש-אונגאַרישער טעאַטער-דירעקטאָר משה זיגלער מיט זיין פאַמיליע. אויך דער דאָזיקער בלאַנדזשענדיקער שטערן, דער ערלעכער און פון אַלעמען באַליבטער חבר, וואָס האָט ביז היטלערן געשפילט אין ווין, דאַרף אויף דער עלטער פאַר-לירן ויין מענטשנרעכט און ווערן אַ פליט אין קיינעמס-לאַנד.

האָט אַ ייִדישער אַרטיסט די מאָראַלישע רעכט זיך אָפּצוטיילן אין אַזאַ צייט פֿון זיינע חברים, פֿון זיין עולם און דעזערטירן, כדי צו ראַטע־ווען ס'אייגענע בינטל ביינער?

די צייט פֿאָדערט אָבער אַ ניי וואָרט. אַנשטאַט קאַמף פֿון שטאַנדן, קאַמף פֿון קלאַסן, וואָס איז געווען אַקטועל אין דער „נאַרמאַלער“ פֿאַר־היטלער־צייט, דאַרף דאָס טעאַטער אַרויסקומען מיט נייער טעמאַטיק. מיט אַ וואָרט וואָס זאָל שטאַרקן דעם נאַציאָנאַלן באַוווּסטזיין, צעמענטירן אַלע קלאַסן און שטאַנדן אין איין געמיינזאַמען כּוח, וואָס זאָל זיך קאַנען אַנט־עגנשטעלן דער בעסטער וואָס לויערט אויף זיין קיום.

מע דאַרף באַניצען דעם „וויקט“, ממשיך זיין זיין טראַדיציע פֿון שטיין אין דינסט פֿון באַדראַעטן פֿאַלק, ווי אַ מאָל, ביי זיינע עקאָנאָמישע ראַנג־לענישן און קאַמפֿן.

איך האָב מיך מיט פֿרישער ענערגיע אַריינגעוואָרפֿן אין דער אַרבעט פֿון זוכן פֿאַסיקן רעפֿערטואַר, וואָס זאָל אַנטשפּרעכן דער צייט, אַרגאַניזירן אַ טרופֿע וואָס זאָל איו אַלע הינזיכטן זיך פֿאַסן פֿאַר אַזאַ מיסיע און אויסזוכן די געהעריקע שטאַט אויף אַנצוהייבן אונדזער נייעם טעאַטער־עטאַפּ.

ס'איז פֿאַר מיר ניט געווען קיין צוויי מיינונגען, אַז אַזאַ טעאַטער דאַרף שעפֿן יניקה פֿון גאַלדפֿאַדן, און דווקא פֿון זיינע היסטאָרישע אָפּערעטן. אין מיינס אַן אויפרוץ וועגן דער באַניונג פֿון „וויקט“, וואָס איז דעמאָלט דערשינען, מאַטיוויר איך עס, צווישן אַנדערן, אַט ווי אַזוי:

„מיר דאַרפֿן איצט אַרויסקומען מיט מוסטערן פֿון דער פֿאַזי־טיווער זייט פֿון ייִדיש לעבן, שאַפֿן און געשיכטע.

מיר דאַרפֿן מיט ביישפּילן פֿון אונדזער ווייטער פֿאַרגאַנגענ־הייט באַווייזן, אַז מיר זענען אַ פֿאַלק, וואָס האָט נאָך ווייט פֿאַר קריסטוסעס געבורט געפֿרעדיקט מענטשנליכע, ליבע צו אַרבעט, צו־געבונדנקייט צו ערד, פֿון וועלכער מיר זענען מיט דער צייט אַרויס־געשטויסן און דערווייטערט געוואָרן און אויף וועלכער מיר האָבן רעכט נישט ווייניקער פֿון די, וואָס באַשולדיקן אונדז אין זיין אַ פֿאַלק פֿון שטאַט־פֿאַראַזיטן און וווכערער.

אט די אלע מאַמענטן האָבן מיר זיך באַמיט אַרויסצובאַקומען אין „שולמית“, וועלכע מיר טרעטן איצט צו צו רעפּעטירן. פאַר דער אויסערלעכער וועלט: ייִדישע פאַרגאַנגענהייט, ייִדיש לעבן נישט פון די נאַלעזוקעס אָדער אונטערוועלט, — נאָר אונז-דערע אורעלטערן אַלס פּאַסטעכער, נאַטורמענטשן, וואָס ווייסן ווי צו געניסן און באַווונדערן די שיינקייט פון דער נאַטור; וועלכע קאַנען אויף אַזאַ שיינעם אופן ליב האָבן זייער ערד, זייערע טשע-רעדעס...

מיר ווייזן אַ ייִדיש טעאַטער-שטיק, וואָס האָט אין זיך פּרעכ-טיקע מוסטערן פון דערהויבענער מענטשלעכער עטיק; אַ טעאַטער-שטיק וואָס פאַרמאַגט דעם שטאַרקסטן עלעמענט פון אַלטגריכישער און שעקספּיריאַנער טראַגעדיע; פּאַטום, דעם אצבע אלהים, וואָס שטראַפּט אומברחמנותדיק פאַר באַגאַנגענע זינד, אָבער פאַרמאַגט גלייכצייטיק דעם עלעמענט פון ייִדישער עטיק; מחילה פאַרן בעל-תשובה, — צו וואָס עס דערגרייכט נישט די אַלטגריכישע און שעקס-פּיריאַנער מענטאַליטעט“.

וועגן דער ווירקונג און נויטווענדיקייט פון גאַלדפּאַדנס היסטאָרישע אַפּערעטן און וועגן די פּאָזיטיווע ווערטן וואָס איך האָב מיך באַמיט אַרויס-צוברענגען אין מיין באַאַרבעטונג פון „שולמית“, דערמאַן איך אין דעם זעלבן אויפרוף:

„ביי אומשטענדן, וועלכע פאַרווערן צו וועקן פּראָטעסט און אויפּברויז, זאָל קומען אַ ניגון אַנשטאַט דעפּרעסיע און פאַרצווייפּ-לונג.

די מעגלעכקייטן פאַר אַלזייטיקער אַקטיאָרישער שפּיל, פאַר אַריגינעלער דעקאָראַטיווער לייזונג, רייכע ליכט-קאָמבינאַציעס, פאַרבליקע גרופּן-בילדער, מעלאָדישע, פּאַלקסטימלעכע מוזיק, עקס-פּרעסיווע טענץ, — גיט אומגעהייער דאַנקבאַרן מאַטעריאַל אויף צו שאַפּן אַ גראַנדיעזן ייִדישן ספּעקטאַקל, וואָס זאָל פאַרכאַפּן, באַ-לערנען, באַרויזן און דערפּרישן דעם צושויער און מאַכן יום-טוב-דיק די אַרבעט פון אַקטיאָר“.

כדי זיך באצייטנס צוצוגרייטן צום סעזאן, האט מיין צוקונפטיקער אדמיניסטראטאר פון „וויקט“, יצחק זיגער, ארגאניזירט מיינס אַ טורניר מיט אַ דרייפערזאָניקער פּיעסע, באַאַרבעט פון מיין ברודער יצחק א״נ „סוֹ-דוּת פון דער גרויסער שטאָט“. עס האָבן זיך אין איר באַטייליקט מיין אַל-טער וויקטלער יעקב מאַנדעלבלויט און זיין שיינע, טאַלענטירטע פּרוי פּע-פי אוריך, אַ טאַכטער פון אַ באַקאַנטער לעמבערגער טעאַטער-מישפּחה. במשך פונעם טורניר האָבן איר פאַרטיק געמאַכט מיין באַאַרבעטונג פון גאַלדפּאַדנע „שולמית“, און אַנגאַזשירט דעם אַנסאַמבל.

מיר האָבן אַנגעהויבן אין לעמבערגער שיינעם „קאַלאַסעום“-טעאַטער. ביז מיר האָבן באַוווּזן צוצוגרייטן אונדזער „שולמית“, האָבן מיר באַנייט אייניקע געשפּילטע פּיעסן און פונעם ערשטן אויפּטריט זיך דערוואַרבן די סימפּאַטיע פון אַלע קרייזן פון דער לעמבערגער געזעלשאַפּט. אַ סך פּרעס-טיוז האָט אונדז צוגעגעבן דער פּראַטעקטאָראַט פון דער טעאַטער-געזעל-שאַפּט בראַש מיט ד״ר לייב לאַנדוי און די סובווענץ וואָס מיר האָבן באַ-קומען פון דער לעמבערגער קהילה. מיר האָבן אויך באַקומען מאַטעריעלע אונטערשטיצונג פונעם אַרטיסטן-פאַראיין און, צום ערשטן מאָל אין דער טעאַטער-געשיכטע, פון די באַלעבאַטער פון טעאַטער, די גימפּעלס און יאַלעס.

אויב איר האָבן געהאַט שטערונגען אין מיין אַרבעט, איז עס געווען דווקא מצד אייניקע אַקטיאָרן, וואָס האָבן געזען אַ צו גרויסע ריזיקע איר נעם אַנגאַזשירן אַפּערן-אַרטיסטן, אַ כאַר, באַלעט און אַרקעסטער. ביי יעדער געלעגנהייט האָט מען מיר געגעבן אַנצוגעהערן, אַז אין לעמבערג קען קינד און קייט „שולמית“; מ׳האַט מיר אויסגערעכנט ווער ס׳האַט אַלץ געזונגען די דאָזיקע פאַרטיע און דאָ — פּלוצים — עפּעס אַן אומבאַקאַנטע יונגע ליטוואַטשקע...

ערשט נאָך דער ערשטער אוידיציע פון לובאַ לעוויצקאַ מיט אַ פּראָ-גראַם פון איטאַליענישע אַפּערן-אַריעס אינעם פּוילישן ראַדיאָ, האָבן זיך די געמיטער באַרויקט און ס׳האַט זיך אויסגעוווּזן אַז דאָס אייז איז געבראַכן. וועגן דעם דערפּאַלג פון אונדזער „שולמית“-אויפּפירונג זאָלן עדות זאָגן די אויסזונג פון ישראל אַשענדאַרפּס אַן אַרטיקל אין די „ליטעראַרי-שע בלעטער“ פון 6טן יאַנואַר 1939.

...אלע זענען געווען פול מיט דערווארטונג. מ'האט געוויסט, אז טורקאוו האט זיך פארמאסטן איבער די כוחות, אז ער האט גע- האט אויסצושטיין און צו קעמפן מיט א סך קעגנער. ער האט זיך אבער עקשנותדיק געהאלטן ביי זיינעם...

...ביז מיר זענען געקומען, געזען די פרעמיערע און אויסגע- שריגן: דאס איז עס! לייכטער איז יעדן געווארן אויפן הארצן. און ווער איז אלץ גישט געקומען? עס זענען געקומען מענטשן, וואס מע פלעגט זיי קיין מאל גישט זען אין יידישן טעאטער, זייער א סך פון די אסימילירטע קרייזן און פון דער אינטעליגענץ. עס זענען אויך געקומען אזעלכע, וואס פלעגן א מאל באזוכן דאס טעאטער און אויפגעהערט. די אלטע טעאטערייער האבן איך דערקענט אין דעם, ווייל זיי האבן אין דער שטיל נאכגעזונגען די ניגונים מיט שיינענדיקע פנימער, גלייך זיי וואלטן פלוצים באגעגנט אלטע גוטע באקאנטע פון די קינדעריארן. דער עולם האט ביי יעדן בילד, נאך איידער מ'האט אראפגעלאזן דעם פארהאנג, אויפגעברויזט מיט אפלאדיסמענטן.

...שלמה פריזאמענט האט מיט גרויס פארזיכטיקייט און ליב- שאפט באארבעט די מוזיק. ער האט געשאפן אינטערמעצאס, א טייל מעלאדיעס קאמבינירט מיט זיינע, א טייל ריטמיזירט און צוגע- פאסט אויף טענץ. ער האט א גרויסן חלק אין דערפאלג פון דער אויפפירונג.

פריץ קליינמאן האט זיך באנוצט מיטן סטאטישן, רעליעפאר- טיקן אין דער פארעם און דינאמיש-בונטן אין קאליר. ער האט זיך גלייכצייטיק באמייט וואס מער צו געבן די דעקאראציעס און קאס- טיומען אן ארכאישער פארעם. בלייספק זענען זיי די געלוגענסטע וואס ער האט ביז איצט געמאכט.

פרוי בעלא קאץ האט, ביי דער אומבאקאנטשאפט פון עכטע יידישע אמאליקע טענץ, גענומען פון די שכנותדיקע פעלקער ארום ארץ-ישראל. די טענץ פון איר באלעט און פון די איבעריקע בכלל מאכן די פארשטעלונג א סך רייכער און שענער.

זאלן אויך צום גוטן דערמאָנט ווערן דער פעיקער קאָפעלמייס-
טער ס. ראָזענגארט און די טאַלענטירטע פרוי שטרענג.
דער דערפאַלג פון „שולמית“ איז אָבער קודם-כל ז. טורקאווס
אייגענער דערפאַלג. ער האָט נישט קיין ראָל אין דער אויפפירונג.
זיין ראָל איז אָבער באַשטאַנען אין צוגרייטן און מאַנטירן דעם
ספעקטאַקל. ער איז געווען דער, וואָס האָט באַאַרבעט דעם טעקסט,
רעזשיסירט, מיטגעהאַלפן ביים פראַיעקטירן די דעקאָראַציעס און
טענץ. איצט איז ער דער, וואָס דיריגירט מיט דאָס שפּילן (אַז מע
דאַרף העלפט ער אפילו טראַגן די דעקאָראַציעס...) נאָך אַ מאָל ביי
„לא תחמוד“ איז ער געווען דער ערשטער צו באַנייען דעם גאַלד-
פאַדן־רעפערטואַר. איצט האָט ער זיינע פּלענער דערפירט צו דער
סאַמע פּונאַנדערבליונג: עס זאָגן עדות די „שולמית“-אויפפירונג
און די פאַרמעסטונגען מיט „בר־כוכבא“ און דעם ספעקטאַקל „די
בראָדער זינגער“ אויף להבא.”

אין זעלבן גייסט האָט אויפגענומען די פאַרשטעלונג די גאַנצע יודי-
שע פרעסע.

דער דערפאַלג פון „שולמית“ האָט אין אַלע הינזיכטן איבערגעשטיגן
אַלע דערוואַרטונגען. די אַבערגלויבערישע אַקטיאָרן האָבן אפילו „פאַרויס-
געזען“ דעם דאָזיקן דערפאַלג אין דער שריפה, וואָס איז פאַרגעקומען הינ-
טער דער בינע אין טאָג פון דער פרעמיערע. אַדאַנק מיין היפערינקטלעכ-
קייט איז אונדז געלינגען צו פאַרלעשן די שריפה און אַפצוראַטעווען די
דעקאָראַציעס. ווי תמיד פאַר אַ פרעמיערע, בין איך געקומען אין טעאַטער
אַ לאַנגע צייט פאַרן אָנהייב, ווען ס'איז נאָך דאָרט קיינער נישט געווען
און האָב באַמערקט די שריפה, וואָס מ'האַט באַצייטנס פאַרלאָשן. צו
גליק זענען נאָך די פייערלעשער נישט געווען אין טעאַטער, אין פאַרקערטן
פאַל, וואָלט מען אים פאַרחתמעט און אונדזער „שולמית“ וואָלט נישט באַ-
קומען איר תיקון.

די ידעיות וועגן דערפאַלג פון „שולמית“ זענען זיך בלייב־שנעל צע-
גאַנגען איבערן לאַנד און אפילו אין אויסלאַנד. מיר האָבן באַקומען אַ פאַר-
שלאַג פון אַ טורניי איבער אייניקע מערב־איראָפּעיִשע לענדער מיטן גאַנצן

טעאטער און ראשעל בערגער איז אפילו ספעציעל געקומען פון קאוונע
אונדז אראפצונעמען אהין.
די נאענטע צוקונפט האט אבער געוואלט אנדערש.

**

פאר דער צווייטער פרעמיערע האב איך פארטראכט אין ראמען פון
א מאדערנעם טעאטער ספעקטאקל א בופאנאדע פון קלאנג. פארב און
באוועגונג.

אין דער אינסצעניזאציע פון די „בראדער זינגער“ האב איך מיך בא-
מיט ארויסצוברענגען דעם היסטארישן אויפקום פון פארן-גאלדפאדן-טעא-
טער, אריינפלעכטן גאלדפאדנס אויפשטייג און די לעצטע אקארדן פון
זיינע פארגייער, די „בראדער“.

געטריי צו די דאזיקע טראדיציעס האב איך טאקע געשפילט די ראל
פון אן אלטער באבע. ווי לייב לאנדוי האט אויף א באנקעט זיך געוויצלט,
האב איך געשלאגן דעם רעקארד פון „וויבלעכקייט“ צווישן אונדזערע
אקטריסעס...

דעם טעקסט פון דער פיעסע האט דער דיכטער אשנדארף קאמפא-
גירט פון פראגמענטן פון גאלדפאדן-פיעסן: „ניבע-נימע ני קוקוריקו“
און פון זיין „דיבוק“, אריינגעפירט אין זיי דועטן און „סצענעס“ פון די
„בראדער“, צוגעבנדיק דער אקציע א הומאָרפולן, געזעלשאפטלעכן ביי-
טאן, א ירושה פון גאלדפאדנס קאמף קעגן פאנאטיזם, דעם קאמף פון די
„דאטשן, די ימח-שמוניקעס“ מיט די כשרה „גאטס קאזאקן“. דערביי
ווערן אויפגעלעבט אויף דער בינע אייניקע אויטענטישע בראדער, וואס
זענען נאך פארבליבן אין זכרון פון דער לעמבערגער אלטער טעאטער-
גווארדיע, ווי, די פאפולערע סאלטשע און אברהמל בראדער.

שלמה פריזאמענט, אליין פון „בראדער“-אפשטאם, האט אריינגע-
בראכט מיט זיין מוזיק א שלל פאלקסטימלעכקייט, סטיל און קאלאריט.
ער האט טאקע געהאט א גרויסן חלק אינעם דערפאלג פון די „בראדער
זינגער“. נישט ווייניקער האט בייגעטראגן פריץ קליינמאן מיט זיינע
פראיעקטן פון דער אויסשטאטונג, אין וועלכער דער קינסטלער פראפ. זיג-

מונט באלק האָט אויפגעלעבט אויף אַ הומאַרפולן, גראַטעסקן אופן דאָס אלטע גאַליציאַנער שטעטל.

די לעבעדיקע כאַראַקטער, שטייגער און „פּאַנטאַסטישע“ טעניץ פון פרוי בעלאַ קאַץ האָבן דערגאַנצט די ייִדישלעכע ווייניקעלער־בופאַנאַדע און אַרויסגעבראַכט די נייטיקע שטימונג פונעם אַמאַליקן ווייניקעלער, דעם גראַטעסק פון רבינס הויף און זאַרגלאַזיקייט פון דער יוגנט. אלע „וויקט“־אַקטיאָרן זענען געשטאַנען אויף דער געהעריקער הויך און געשאַפן אַ מוסטער פון קאַמעדיאַ־דעל־אַרטע־לייכטקייט, אַ שאַמפּאַ־ניע צעזונגענקייט אין ייִדישן נוסח.

איך שטעל זיך נישט אָפּ אויף די קרעאַציעס פון יעדן וויקט־שפּילער באַזונדער, מיר איז שוין נישט איין מאָל אויסגעקומען זיי צו דערמאַנען. איך וויל אָבער ווידמען אייניקע שורות אַ הויכטאַלענטירטן אַקטיאָר, וואָס האָט דעם ערשטן סעזאָן געשפּילט מיט מיר, ליידער איז עס געווען דער לעצטער ייִדישער טעאַטער־סעזאָן אינעם פאַרמילחמהדיקן פּוילן, דער נאַ־מען פון דאָזיקן אַקטיאָר איז שמחה נאַטאַן.

איך האָב אים געדענקט פון דער ערשטער דייטשער אַקופאַציע ווי אַ סופּליאַר אין ייִדישן טעאַטער, פון פּאַך אַ בוכאַלטער, איז ער געווען פאַררעכנט אין דער אַקטיאָרישער מישפּחה ווי דער „אוטשאַני־עוורי“ וואָס קאַן פירן די חשבונות, שרייבן בקשות צו דער מאַכט און „דערלאַנג־גען אַ וואַרט“ פון סופּלאַרקאַסטן.

מיט דער צייט זענען צו מיר דערגאַנגען קלאַנגען, אַז נאַטאַן האָט אַנגעהויבן שפּילן און איה, להיפּוד צו אַנדערע סופּלאַרן, אַ גוטער אַקטיאָר און אַט, ביים סוף פונעם ייִדישן טעאַטער אין פּוילן, איז מיר געווען באַ־שערט מיטצואַרבעטן מיטן דאָזיקן פּולבלוטיקן, זאַפטיקן און פאַרשידנאַר־טיקן אַקטיאָר, ער האָט טאַקע געשאַפן אַ ריי גלענצנדיקע כאַראַקטער־טיפּן אין אונדזער רעפּערטואַר און דער עיקר זיך אויסגעצייכנט אין די „בראַדער זינגער“ ווי דעם רבינס גבאי, אויב די בראַדער זינגער האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט דער בופּאַנאַדישער לייכטקייט און פאַרביקן כאַ־ראַקטער־שפּיל, האָט שמחה נאַטאַן פאַרנומען דעם אויבנאָן אין דאָזיקן קאַנצערט, אויך זיין פרוי, נעמי נאַטאַן, האָט אַריינגעבראַכט אַ סך פּאַלקס־

טימלעכן הומאָר און נישט געקינצלטער לייכטקייט מיט איר באַלעבאַסטע פון שענק.

ווען מיר זענען צוגעטראָטן רעפעטירן אונדזער דריטן גרויסן מוזי-קאַלישן ספעקטאַקל „בר־כוכבא“, האָב איך, זייענדיק פריי אין „שולמית“ גערעכנט צו שפילן אין אים די ראָל פון „פּאַפּוס“. ביים אָנהייב פון די רעפעטיציעס ווענדט זיך צו מיר נאַטאַן מיט דער בקשה צו לאָזן אים דוב-לירן מיט מיר די ראָל.

איך האָב אים נישט נאָר צוליב געטון, נאָר טאַקע אין גאַנצן אים אָפּגעטראָטן די ראָל. אַקטיאָרן האָבן מיר געהאַלטן פאַר חסור-דעה:

— ס'טייטש, אַזאַ ראָל! אַוועקצוגעבן אַזאַ ראָל!

איך אָבער האָב אַזוי אַרום אויסגעדריקט נאַטאַנען מיין צוטרוי צו אים און אָנערקענונג פאַר זיינע לייסטונגען.

זיין רעצענזיע וועגן דער אויפפירונג פון „בר־כוכבא“ אין מאַסקווער מלוכה-טעאַטער הייבט א. גורשטיין אָן מיט פּאָלגנדיקער פעסטשטעלונג:

„דער דיכטער ש. האַלקין, דער פּאַרפּאַסער פון „בר־כוכבא“ האָט פּרִיער פון אַלץ באַפּרייט בר־כוכבאן פון די נאַציאָנאַליסטישע קייטן.

...אין פּאַרגלייך מיט אַ גאַלדפּאַדנס „בר־כוכבא“ האָט האַלקין באַשאַפּן אין גאַנצן אַ נייע פּיעסע, אָבער ער איז געבליבן פון דעסט-וועגן אין אַ געוויסער מאָס צוגעבונדן צו דער סכעמע פון גאַלד-פּאַדנס מעלאָדראַמע אין פּרט פון פּאַבולע. דאָס האָט געווירקט אויף אַ באַגרענעצנדיקן און פּאַרשמעלערנדיקן אופן.

...די אונטערשטע שורה: ביי אַלע חסרונות איז דער בר־כוכב-בא-ספעקטאַקל אַ שיינער און אַ פּרישער. דער ספעקטאַקל רופט צום קאַמף און צו מוט, ער דערמאַנט וועגן דעם העראַיזם, וואָס לעבט שטענדיק אין די טיפּענישן פון פּאַלק.“

פּאַרגלייכנדיק דעם אָנהייב פון דער רעצענזיע מיט איר סוף, געפֿי-נען מיר אַ שטאַרקע סתירה אין די אַרויסגעזאָגטע מיינונגען. ווי מיר שיינט, נעמט זיך די סתירה צוליבן פעלן פון אַן אידיינשן חוט-השדרה,

זי איבערנערסענע תקומה

אָדער, בעסער געזאָגט, צוליב דער אָנוועזנהייט פון אַ פּאַרגעשריבענעם רעצעפט אויף אַרויסצוברענגען „נאַציאָנאַלן העראַזום“, באַפרייענדיק אים פון „נאַציאָנאַליסטישע קייטן“. דאָס איז טאַקע געווען די סיבה וואָס די פּאַרשטעלונג האָט געווירקט אויף אַ „באַגרענעצטן און פּאַרשמעלערנדיקן אופן“ און נישט, ווי דער רעצענזענט וויל אונדז אַייברעדן, צוליב איר צו־געבונדנקייט צו דער „סכעמע פון גאַלדפּאַדנס מעלאָדראַמע אין פּרט פון פּאַבולע“.

ווען מע וויל פון „איוואַן גראַזני“ מאַכן אַ צדיק, פון כמעלניצקי -- אַן אידעאָליסט און פון ברי־כוכבא אַ קלאַסנקעמפער, קאָן עס נישט ווירקן אַנדערש, ווי אויף אַ באַגרענעצטן און פּאַרשמעלערנדיקן אופן. אויב...

נישט נאָך ערגער.

ישראל אַשענדאַרף האָט אַבער אין זיין ווערסיע, וואָס מיר האָבן גע־שפילט, באַפרייט גאַלדפּאַדנס טעקסט פון זיין נאַיוון, מעלאָדראַמאַטישן עלעמענט, ווייל ער האָט געקאָנט, להיפּוך צו דער מאַסקווער אויפפירונג, אַרויסהייבן דעם נאַציאָנאַלן מאַמענט. ער האָט אים פּאַרוואַנדלט אין אַ געזאָגט צו פּאַלקספרייהייט, צום ייִדישן לאַנד, צו נאַציאָנאַלער אחדות אינעם גורלדיקן מאַמענט און צום געמיינזאַמען קאַמף קעגן די אונטער־דריקער.

אויב „שולמית“ האָט געווירקט אידייליש, באַרוקנדיק, האָט „בר־כוכבא“ געמאַנט, געוועקט, געפּאָדערט וואַכזאַמקייט און גרייטקייט צו טאַטן.

דאָס איז געווען אין איינקלאַנג מיט די געשעענישן אין פּוילן, אין גאַנץ אייראָפּע, וואָס האָבן זיך מיט אומגעצוימטן אימפעט געיאָגט און איבערגעיאָגט איינע די אַנדערע.

דעריבער האָט „בר־כוכבא“ געברענגט טרייסט און דערמוטיקונג און, בעיקר, גלויבן אינעם קיום פון אונדזער פּאָלק, וואָס איז פאַר מאַסקווע געווען טריף.

מיר האָבן אויסגעפירט דורכן „וויקט“ די שענסטע נאַציאָנאַלע מיסיע וואָס האָט געקאָנט אין יענער גרויליקער צייט צוגעטראָגן ווערן די געפּאַ־לענע, אומרוקע און צערייצטע געמיטער.

מיר האבן פארלאזן לעמבערג „אנגעלאדן מיט אלעם גוטס“, ווי גאלד-
פאדן רופט עס אן; מיט א רייכן, קאנסטרוקטיוון רעפערטואר, מיט אן איני-
ווענטאר, וואס יידיש טעאטער האט נאך ביז דאן נישט געזען און מיט
רירנדיקער אַנערקענונג פון אונדזער עולם.

**

אין אונדזער צווייטן עטאפ, קראַקע, זענען די וואַלקנס איבער אונדז
נאך שווערער געוואָרן. די צאל פליטים האָט זיך פאַרגרעסערט. דאָס יידי-
שע קראַקע האָט זיי באַזאָרגט מיט בחינומדיקע מיטאַגן אין די רעסטאָראַ-
נען, מיר — מיט פרייען אַריינגאַנג אין טעאָטער.

אין קראַקע האָבן אונדזערע פאַרשטעלונגען געהאַט נישט קיין קלע-
נערן דערפאַלג ווי אין לעמבערג.

מיר זענען געקומען קיין וואַרשע ווי טריומפירער. מבינים האָבן
פאַרויסגעזאָגט אַז „שולמית“ וועט איבערשטייגן דעם דערפאַלג פון „די-
בוק“ און פון „מאַטקע גנב“. מ'האַט זיך געמוזט פאַרוואַרן מיט בילעטן
מיט וואַכן פריער. פון מיין פענצטער אַנטקעגנאיבער דעם „נאַוואַשטשי“
טעאָטער פלעגט איך זען אַ ריי איבער דער גאַנצער גאַס, וואָס האָט זיך
געשלענגלט אָן אויפהער פון פרימאַרגן ביז נאַכט. אונדזערע חברים זענען
געווען איבערגליקלעך.

מיר איז דאָס אַלץ נישט באַקומען... מיין אומגליקלעכער אינסטינקט...
און אַט קומט די מאַביליזאַציע. מיר שפילן ווייטער. די שטאַט שטעלט
פאַר מיט זיך אַ קאַכעדיקן קעסל. נעכטיקע ציוויללייט באַווייזן זיך אין
מיליטערישע מונדירן. די מאַכט רופט צו אַרדענונג און אויסדויער. מיר
שפילן. טויזנטער מענטשן זוכן מיטלען און וועגן צו אַנטלויפן קיין אויס-
לאַנד. די באַנען זענען איבערגעפולט. אַבער די ריי פאַרן טעאָטער צו קויפן
בילעטן צו אונדזער „שולמית“ איז ווייטער לאַנג.

מיר זענען שוין דאָס לעצטע טעאָטער וואָס שפילט אין וואַרשע. די
איבעריקע זענען געשלאָסן. מיר שפילן שוין מיט אייביקע מוזיקאַנטן, ווייל
די יונגערע ווערן מאַביליזירט. יעדן טאַג גייען אַוועק „ערגעץ ווו“ כאַ-
ריסטן, אַקטיאָרן... מיר שפילן אַבער כסדר.

י' איבערגעריסענע תקופה

בין — די שפיל איז איבערגעריסן געווארן. איינע פון די ערשטע
דייטשע באַמבעס אויף וואַרשע פּאַלע-אַריין צו אונדז אין טעאַטער. עס
ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ חורבה.

דאָס ייִדישע טעאַטער האָט זיך אָנגעהויבן מיט גאַלדפּאַדן און מיט
אים זיך פאַרענדיקט.

גאַלדפּאַדן איז געווען דאָס שוואַנענליד פון ייִדישן טעאַטער.

(ס ו ף)

זוכצעטל פון נעמען

אַלטבוים סאַניאַ 197 162 156 84 64 55
 אַלטוסקאַ מרים 12
 אַלטשולער בלאַנקאַ 128
 אַלטשולער ל. 197
 אַלסבערג 323
 אַלעקסאַנדראַו 390
 אַלפערן א. 309
 אַלפערין הענריק 427 423
 אַלקאַליי 230
 אַלשוואַנגער 259
 אַמאַדאַ זשאַרזשע 380 199
 אַמאַטיאַ הערש 218 217 205
 אַמבראַזשעוויטש מ. 197
 אַנדערסען זשאַן קריסטיאַן 128
 אַנדרייען לעאַניד 70 69 66 64 62 21 17 153
 אַנייל יודזשין 385 249
 אַנסקי ש. 329 328 323 144 92 44 14 13
 אַסטערוואַ יוליוש 153
 אַסטראַווסקי 308 62 61
 אַסקאַר יוליוס 293 220 218 217 215 205
 אַפאַטאַשו יוסף 95 52
 אַפעלבוים משה 203 83 82
 אַפענהיים מנשה 313
 אַפענשלאַק יעקב 68
 אַקסעלראַד מינאַ 297
 אַקסענפעלד ישראל 182 80
 אַקסער יוסף, ד"ר 114 113
 אַראַנסאָן נחום 358 — 356 352

א

אַבאַזשאַנעק יעקב 209
 אַביבית שושנה 207
 אַבעלמאַן בעני 19 171 216
 אַדלער יוליוס 308 156
 אַדלער יעקב 319
 אַדלער סעם 190
 אַדלער צילי 319 318 76
 אַזילער קלמן 120
 אוווינאַן 259
 אויילד אַסקאַר 81
 אויערבאַך רחל 121
 אורחאַנצאַו 17
 אוריך 131
 אוריך פעפי 447 131
 אַזעף 358
 אַוראַ אַלעקסאַנדער 57
 איבסען הענריק 389 55
 איגעל 126
 אייזענבערג מ. 197
 איינגאַלד יעקב ד"ר 442 440 436 435
 אייזנשטיין 283
 אייכלערוואַן אירענאַ 385
 איינהאַרן אהרן 209 40
 איינעס 290
 אימבער נפתליהערץ 107
 אימבער שמואל-יעקב 107
 אינווענטאַזש 205
 אינקישניעו 354
 איריס שמואל 235

גאלדנבערג אסחר 313 320
 גאלדע 82
 גאלדענבורג סעמועל 76 352 355
 גאלדפאָן אַברהם 17 — 20 36 71 80 89
 — 189 182 151 143 129 127 103
 301 234 — 232 223 222 216 197 191
 447 — 445 429 — 427 425 424 302
 455 — 452 450 449
 גאלדפארב 140 297
 גאלדשטיין שבר 232
 גאנסאלוועס פּאָלע 364
 גאַרדאָן יצחק 206 207
 גאַרדאָן יעקב 61 127 210 251
 גאַרקי מאַקסיים 32 116 311 329 355
 גובערעק שמעון 390 396
 גוטמאַן יודל 131
 גוסקין 366
 גורעוויטש 337
 גורשטיין א. 452
 גימפל 118 149 447
 גימפל אַדאָלף 130 132 216 317
 גימפל באַניסלאַוו 130 132 133
 גימפל יעקב 130 132
 גימפל יעקב־בער 129 130 132
 גימפל מישאַ 130
 גימפל עמיל 130
 גימפל קאַראַל 130 132
 גינטער נתן 298 392 390
 גינטער שרה 390 392
 גינצבורג אַרנאָלד 197
 גיסער משה־דוד 392
 גיסקע הענאָך 362 364
 גלאַגאָלין 37
 גלאַניץ יעקב 400
 גלימער 140
 גנאָס 260 273
 געבירטיק מרדכי 106
 געטע 146 147

גערנשטיין אַנרי 24 303
 בערסטל יוליוס 88
 בערענאָן 74
 בערקאָוויטש, אימפרעסאָריע, 241 242
 בערקאָוויטש י. ד. 143
 בערקעלהאַמער מ., ד"ר 105
 באַרדסקי ניקאָלאַס 413
 באַרדער אַברמל 450
 באַרדער בערל 130
 באַרדער סאַלטשע 450
 באַרדערזאָן משה 190 192 197 198 209
 408 313
 באַראָן מאַקס 390 400 401
 באַרענצקי סעם 330 331 337 418
 באַרוינער ה. 209 411
 באַרידזשינסקי וויטשעק 428
 באַריינין ראָובן 258 265
 באַריינסקי שלמה 396 400
 באַרין ראָזאַ 130
 באַריק לודוויק 140
 באַרעכט 270 294
 באַרקמית יהודית 354
 באַת־דורי שולמית 383

ג

גאַבאָוויץ 434
 גאַגאַל ניקאָליי 47 69 188 378
 גאַדיק הילאָדעק 23 30 34 47 65 85 109
 208 111
 גאַזעל ראָזאַ 313
 גאַטלאַבער א. ב. 182
 גאַטליב העלענאָ 47 156 164
 גאַטליב יעקב 335
 גאַטעספעלד חנא 121 143 419
 גאַלבערג 121
 גאַלד מאַיקל 321 323
 גאַלדבערג א. 209
 גאַלדבערג לאה 335
 גאַלדבערג פעלימע 390

417 341	הורוויץ, פראָם' 129
וויימאַן 171	היבנער בוניאָ 140
וויינטרויב 143	היטלער 444 404
וויינטרויב וו 209 205	היידען גיזי 120
ווינוריך מאַקס, ד"ר 310	היינצע וואַלדעמאַר 306 307 351
וויינשטאַק 126	הירשביין פּרץ 158 352 353
ווייסהאַף 320	הירשפעלד זלמן 74 197 205 220 313 369
ווייסליץ יעקב 12 139 316 320	הלוי משה 354 355
ווייסענבערג י. מ. 419	העלמאַן יעקב 289
ווייזמאַן חיים, פראָם' 231 232	העלפמאַן דוד 242 247 251 322 323 410 435
ווילדמאַן 135	442
ווידער מאיר 418	העמאַר מאַריאַן 126
וויסאַצקאַ טאַטיאַנאַ 73	הענדעל אידאַ 133
וויספּיאַנסקי טאַדעוּש 104	העפּטמאַן יוסף 209
וועגענער פּאַול 153 272	הערמאַן דוד 12 14 22 35 74 139 144
וועדעקינג 178	418 327 299 248 210 208 172
ווענגערקאַ 285	הערנשטאַט רודאָלף 268 — 270 272
וועקסעלמאַן יצחק 393	הערצל טעאָדאָר, ד"ר 407 271
ווערטמאַן דוד 363	הערצער לודוויק, ד"ר 142
ווערטמאַן ליבע 363	העשעלעס הענריק 126
ווראַקאַ 228	העשעלעס מאַריאַן 126

ז

זאַמין סאַניע 290
זאַמין ראַיע 290
זאַמערשטיין עמיל, ד"ר 126
זאַנדבערג מ. 18 197
זאַגענטאַל 220
זאַסלאַווסקי רודאָלף 308 322 323
זאַץ לודוויק 76 77 120
זאַק 127
זאַק מאַטיס 204 290
זאַק שושנה 204
זאַק שעפּקע 204
זאַראַזשער העלהל 130
זוסקין 407
זיגלער משה 229 235 444
זיגער יצחק 447
זיידערמאַן דוד 224

ז

וואַלדעמאַראַס 332
וואַלף פּרידריך 273
וואַלפּסטאַל 118
וואַלקאַו 260
וואַקסמאַן י. 178 179
וואַרגאַס זשעטוליאַ 364 381
וואַרשאַווסקי עזר 309
וויטשעכאַווסקי סטאַניסלאַו 144
ווידעצקי 330
וויטאַל גח 392
וויטאַלינאַ 290
וויטקאַווער 126
ווייד קאַנראַד 260
וויידע 51
ווייזנפּריינד 120
ווייכערט מיכאַל, ד"ר 73 121 248 273 338

טורקאוו מיקאליי	442	זיינפעלד אברהם	111 109 107
טורקאוו ראָזאַ	441 384 364 359 318 42	זילבערברג וואָלף	158
טורקאוו רות	410	זילבערג יאָדזשע	418
טורקאוו רחל	250	זילבערפארב משה, ד"ר	39
טורקאוו שרהלע	251 250	זינגער י. י. 60 90	
טימיג	272 152	זעלוועראַוויטש אַלעקסאַנדער	84 68 67
טעטמייער-פשערוואַ קאַזשימיעזש	175 104	זאָלינד	261 259
	176	זילבערצווייג זלמן	390
טענענבוים יוסף, ד"ר	121	זעליגפעלד זימרה	207
טעפּאַ יעזשי	342 341 338	זרובבל יעקב	340
טעקס צילי	369	זשאַבאַטינסקי וו.	149
טראַוב זלמן	334	זשולאַוסקי יעזשי	90 89 70 69 65 60
טראַצקי לעוו	104	זשעלאַזאַ גד	369 157
טרעפלער-נאַרווייז	12	זשעלינסקי אַלעקאַ	336
טשאַרטקאָווער רבי	182	זשעמבינסקי	380 378
טשאַרני דניאל	267 266		
טשייקאַ ענריקע	297	מ	
טשייקאָווסקי יוסף	351 297	טאַבאַטשניקאָוו	129
טשיריקאָוו ע. 37 52		טאַבאַק	385
טשעכאָוו אַלבאַ	277	טאַיראָוו	354
טשעכאָוו מיכאַיל	281 280 277 273	טאַלסטאַי לעוו	315 302 264 182
		טאַלער ערנסט	274 270 182
		טאַמאַשעווסקי באַריט	207
		טאַן יהושע, ד"ר	105
יאַ מיכאַיל	293	טאַנאַטע	228
יאַבלאָנסקי פ.	386	טאַנצמאַן	129
יאַלעס מאלווינאַ	447 130	טאַנקאַ	134
יאַנג קלאַראַ	207 143 120 26	טאַרלאַ	143 97
יאַנינגס עמיל	283 260	טורגעל	58 2
יאַקובאָוויטש מאַרקוס	399	טורקאָוו-גרודבערג יצחק	178 174 167 142 74
יאַראַטש סטעפּאַן	115 111 110		447 428 315 311 295 251 250 191
יאַרנאַ	154	טורקאָוו זיגמונט	264 197 143 97 85 68
יווילער מאַרק	365		386 363 362 323 312 302 295 292
יוזשני	208		449 448 442 441 418 399 395
יוכט צ. 341 363		טורקאָוו יאַנאַס	— 160 156 98 95 84 64 55
יוליין	290 57		367 332 317 313 299 251 250 171 163
יורקעוויטש	386		442 416
ישקעוויטש	143 17	טורקאָוו ישראל-חיים	428 250
יעלען	204	טורקאָוו מאַרק	442 358 332 251 250 171

ליבראוסקא רייוז 321 418
 ליברעסקא 233
 ליטאן עני 316 317
 ליטוואק מ. 68
 ליטוואק אַנאַטאָלי 260
 ליטווינאַ-ווייסהאַף 290
 לייזיק ה. 303 342 343 383 401 410 415
 423 422 419
 ליכט דוד 128 313 376 416 418
 ליכטענבערג מ. 197
 ליכטנשטיין יצחק 209 309
 לילית אַלאַ 208 313
 לין סאַראַ 273
 ליפּאָוסקי נחום 337
 ליפּינסקי 422
 ליפּמאַן משה 30 47 51 65 85 92 93 97 99
 143 197 205 220 392
 ליפּמאַן נאַטאַליע 197 220
 ליפּשיץ משה 276 342 352
 לעבצעלטער מנשה 140
 לעדערמאַן דוד 47 51 65 84 197 205 220
 לעהאַר 333
 לעווין ח. 58
 לעווינסאָן לייזער 385
 לעוויצקאָ לובאַ 161 447
 לעווענטאַל 264 265
 לעווענשטיין, ד"ר 126
 לעווקאַוויטש דוד 204
 לעמאַן העני 285 351
 לענין וול. איל. 104 271 357
 לעסינג ט. ע. 273
 לערמאַן יעקב 154
 לערנער 386
 לערנער חנה 224
 לערער ראַמאַ 315
 לעשטשינסקי יעקב 266
 מ
 מאָדושעיעווסקאָ 104

יעלען לאַלעק 204
 יעלענטאָ צעוואַרי 68

נ

יערגען 274
 נאַמסקי דוב 309
 נאַנעס ליזאַ 161
 נאַסמאַן רמאל 334
 נאַש 57 224
 נמעלניצקי באַגדאַן 453
 נעקין וויקטאָר 207

נ

נאַבאַנאָאָ אַנדושעלאַ, ד"ר 380
 נאַבעל מאַלווינאַ 207
 נאַוויטש זשעני 408 411
 נאַזאַריאַנו באַרבו 28 231
 נאַזער דוד, ד"ר 105
 נאַכטיקער הענרי 301 302 350 351
 נאַן ג. 331 337 343
 נאַנגע זשאַן 308
 נאַנגאַס, ד"ר 106
 נאַנדוי לייב 26 114 121 126 128 447
 450
 נאַנדע יוסף 384
 נאַנדע שמואל 23 27 42 47 49 51 65 72
 85 98 101 135 418
 נאַסט 140
 נאַצקי-בערטאַלי 289
 נאַקער בערל 121
 נובעלטשיק יצחק 17 18 367 376
 לוי? דוד 167 171
 לויס פערצנטער 204
 לוסטיק 386
 לופט הענריק 128
 לוצקי מ. 209
 לוריע-שפיגל פרידע 197
 ליבגאַלד לעאַן 116
 ליבערמאַן הערמאַן 121

מעדעם וויל. 149	מאַזאָ מ. 320 328
מעל העלע 418	מאַזשוכין איחאָן 260
מעלאַ גראַסאַ 379 380	מאַטייקאַ יאַן 104
מעלמאַן מאיר 197 205 220	מאַיער רודאָלפֿאַ 379
מעלניק נחום 74 313 376	מאַכמאַן 362
מעלצער 116	מאַלאַמור שמואל, ד״ר 386
מעלצער שמשון 120	מאַליער 39 41 43 44 69 299 302 389
מענדעלסאָן מאיר 88	מאַליצקאַ 285
מענדעלסאָן שלמה 40 68 — 70 73 85 —	מאַנגער איציק 324 413 423 427 429 431
420 419 319 209 88	מאַנדעלבלײט יעקב 55 85 131 142 156 167
מענדעלע מוכר־ספרים 98 149 171 417	447 220 205 197
מענקעס זיגמונט 133 — 135 309	מאַנסדאָרף יעקב 74 313
מענקעס סטאַשיע 134	מאַנקאַ דוד 263 — 265
מעסטעל יעקב 97 121 353	מאַסינזאָן יגאל 385
מעזער אַריה 203 211 309 422	מאַסקײמאַוו מ. 197 330
מרגלית 355	מאַראָזאָוויטש - שטשעפּקאָווסקאַ מאַריאַ 317
	318
נ	מאַרגנשטערן אָנשל 126 362
נאָדיר משה 120 209	מאַרגנשטערן בראָנקאַ 363
נאָזשיק יצחק 209 313	מאַרעווסקי אברהם 12 143 — 147 317 322
נאָטאַן נעמי 451	416 327 323
נאָטאַן שמחה 451 452	מאַרק יודל 335
נאָטאַנסאָן דזשוליס 321	מאַרק שמעון 232 233
נאָמבערג ה. ד. 147 149 209 270 369	מאַרקס קאַרל 308
נאָעמי 158	מאַשקאָוויטש מאַריס 207
נוגער יצחק 369	מוטשעניק 396
נודלמאַן משה 209	מוני פּאָול 120
נוראַק, ד״ר 289	מוסאַליני 403 404
ניי נאָראַ 283	מיוזעס יוסף, ד״ר 113
ניימאַן י. מ. 54 55 209	מיוזעס מתתיהו, ד״ר 113
נירואַ מ. 323	מיטלבערג אברהם 358
נעגער 113	מייזיל נחמן 218 221
	מייזלער נתן 128
ס	מייזערבאָלד 181
סאַבעל 385 386	מיכאַלעוויטש בייניש 205 209
סאַלסקי לודוויק 32 40	מיכאַעלס שלמה 388 389 400 — 402 408
סאַמבערג אייזיק 13 23 — 28 30 40 42 47	מיצקעוויטש אַדאַם 104
323 322 163 161 156 155 139 52 51 48	מלאַך לייב 404
סאַנדו 228 — 230 232 242	

ספיס'וואנגער 264 263
סרעברעניק דווי 398

ע

עבנער, ד"ר 235
עבעל עלא 117
עבעל קלמן-משה 116 118 122 151 171 —
173
עטינגער שלמה 70 71 80 81 84 85 182 339
עלבוים משה 209
עמית יעקב 335
עפשטיין ב. 197
עקערמאן 367
ערדי סאפיא 337
עריק מאקס 164
ערליך הענריק 414 415

פ

פאגאניני 133
פאדוואטשע 150 155
פאט יעקב 210 212 214 414
פאטציקאליא ליידיא 144 223 236 250 285
416 322 317 294 293
פאטאשינסקי משה 74 313
פאלאטיניק-שאפראן ראזא 384 386
פאלאקאו אהרן 17 20 21 443
פאלעפאדע בנוציון 30 47 369
פאסטאר סעווילא 229 235
פאסטערנאק באריס 264
פאריסאוו 369
פארנעס יעקב 297
פארנעס מארטא 385 386
פאשיניאק 257 258 348
פאשקוואל איסאק 377 378
פודיאוקין 283
פולמאן 193
פורישקעוויטש 238
פושקין אלעקסאנדער 238
פילאוסקי יעקב 392

סאנדלער חיים 58 143 144
סאנטארואזא טאמאס 199 365 379 381
סאפרין הערין 140
סאק יוסף, ד"ר 113 115
סאקאלאו לעאניד 20 21 376
סאקאלאו נחום 264
סדן (סאדאן) דוב, פראפי 121
סודארסקי, ד"ר 335
סוואלאוו סט. 197
סוויסלאצקי 437 439
סוועט הערמאן 257 266
סוריץ 290
סוריץ יעקב 435
סוריץ מיכאל 435
סטאדניק 114
סטאלסקי 26
סטאף לעאפאלד 104
סטופעל גרישא 331 337 340
סטיקא יאן 124
סטרוגאטש יוסף 20 418 421
סטרוישעווסקי וואלאדימיר 262 265 278 —
353 280
סלאבאדסקי 12
סורגוטשאוו 17
סיביריאקאו 336
סים איגא 260 261
סלאוועס ת. 383 384
סלאוואצקי יוליוש 104 187
סמירנאו 262
סניענאו לעאניד 144
סעגאל 337
סעגאל לאזאר 191 383
סעגאלאוויטש ז. 47 69 85 — 88
סעגאלאוויטש קלארא 47 — 49 51 52 65 69
85 — 88 143 197 316 322 430 431
סעקונדע שלום 75
סעקלער 230 233
סערבסקי 337

פילסודסקי יוזעף	332 191 178 121
פינסקי דוד	233 228 219 218 210
פיסקאטאר ערווין	342 276 — 274 255 181
פיקאן מאלי	222 74 50
פיקוס מאלי	331 316
פעטראוסקאס ק.	336
פעקארניק	297
פערלאו יצחק	209
פערעלמאן אסתר	390 389 376 285 42
פריזאמענט יעקב	119
פריזאמענט משה	119
פריזאמענט שלמה	450 448 209 120 119
פרילוצקי נח	70
פריזער יעקב	210
פריץ י. ל.	248 209 171 169 146 118 44
	425 355
פשיבילסקי, פראפ'	194 193
פשיבילסקי-גאווינא ר.	413
פ	
פאלמאן לאלא	313
פאן מינור פריץ	274
פאן שלעטאו	277
פאס פעטער	265 262
פאס רישארד	161
פאקעל דארא	316
פארבערט לעא	91
פארטען העני	260
פוקס לעא	131
פוקס ראזא	131
פיגירעדא גילערמא	382
פיינער לעא, ד"ר	106
פיינשטיין הערמאן	97 85 65
פינקעל שמעון	273
פישביין ב.	97
פישזאן מישא	236 229 18
פישעלעוויטש	156
פישער הערמאן	418 171
פלאום יוליא	329
פלייס	386
פעלדשטיין צמח, ד"ר	334
פעניגשטיין הערמאן	331
פעפער	386
פראנק ג.	309
פראנקא	402
פראסטיק משה, ד"ר	126
פרוג ש. ש.	171 149
פרישמאן דוד	264
פרעדרא אלעקסאנדער	84
פרענקעל בוזשע	128
צ	
צאנגען	126
צווייג	412
צוקערבערג רעגיוע	120
צייטלין הילל	77
ציפור י., ד"ר	299
ציפקוס-ראפעל	18
צמח	353 204 177
צעלמייסטער דוד	50 18
ק	
קאברין לעאן	37
קאדיסאן ל.	97
קאדיסאן לובע	154
קאדיש	224 57
קאדיש נחמה	57
קאדישזאן לייב	128 46
קאהאן אייב	149
קאהאן סאלאמאן	400 397 320
קאוואלסקי, הרב	299
קאזשדאן ת. ש.	73
קאט יוסף, ד"ר	335
קאטש קורט	418 416 412 317 315 144
קאימי דאביוואל	381 81
קאלדערעאן דע לא בארקא	273
קאליש בערטא	129 120
קאליש לייב	131

- קאָץ מאַנע 422 211
 קאָץ מאַקס 140
 קאַצאָוויטש 375
 קאַציונע אַלטער 14 44 144 183 184 323
 443 419 329 324
 קאַצענעלסטאָן יצחק 173 — 176
 קאַרדושאַלע 229
 קאַראַנאַ מאיר 400
 קאַראַקוואַנסקי ש. 377
 קאַרטנער 270
 קאַרליניוס ב. 209
 קאַרלעבאַך עזריאל, ד"ר 334
 קאַן רחל 115
 קאַרעני נאַדיאַ 329
 קאַרפּינאַוויטש אברהם 332
 קאַרפּינאַוויטש מלך 332
 קאַרפּינאַוויטש משה 58 155 332
 קוטנער שלמה 156 — 162 224 287 290 322
 קולבאַק משה 58 164
 קוליבאַנסקי 270
 קוניגיס 339
 קופּערמאַן פּאַלע 398 400
 קופּרין אַלעקסאַנדער 311 312
 קורלענדער יעקב 313
 קורץ אברהם 156
 קורץ־סמאַרגאַנסקאַ מוסיאַ 140 285 332
 קיטאַי מ. 289
 קייזער 270 274
 קייזער־אָוויטש 143 295
 קיסמאַן 235
 קיפּניס מנחם 207
 קיש עגאַן ערווין 271 406 407
 קלאַס מאַקס 297
 קליינמאַן פּריץ 133 — 135 178 448 450
 קלינגער נתן 139 369
 קלעצקין באַריס 171
 קעלען חנה 197
 קעניג מיכאַיל 224
 קאַלמאַנאַוויטש זלמן 164
 קאַלניק אַרטור 235
 קאַמאַרגאַ אַגווינאַלדאַ 380
 קאַמאַרגאַ זשאַראַטי 385
 קאַמינסקי אברהם־יצחק 18 26
 קאַמינסקאַ אידאַ 16 43 — 46 51 54 55 85
 162 156 148 143 100 98 97 95 91 89
 210 197 — 195 178 172 170 169 163
 271 270 254 250 — 248 221 220 211
 338 322 320 317 315 313 309 299 294
 416 410 341
 קאַמינסקאַ אסת־רחל 11 15 16 18 22 23
 91 90 84 71 70 61 58 55 54 44 41 34
 142 — 140 133 102 — 100 98 97 95
 213 193 173 — 163 155 149 — 147
 442 428 327 293 251
 קאַמינסקי יוסף 43 102 133 197 200 209
 254 248 216 211
 קאַמינסקי קאַזימיעזש 370
 קאַמען יוסף 325 — 327 329
 קאַמענעצקי אידאַ 318 385 386
 קאַמפּאַניעיעץ 176 224 299 301 405
 קאַמפּאַניעיעץ אַבא 16 18 — 21
 קאַמפּאַניעיעץ אַניעלאַ 20
 קאַמפּאַניעיעץ בעטי 20 21
 קאַמפּאַניעיעץ ישראל 20
 קאַמפּאַניעיעץ לאה 20
 קאַמפּאַניעיעץ מרדכי 20
 קאַמפּאַניעיעץ נינאַ 20
 קאַן הענאַך 209 248 411
 קאַן שלמה 139
 קאַנעלבאַ 309
 קאַנפּער משה, ד"ר 105 106
 קאַסאַק וויטשען 124
 קאַסאַראַטאַו 17
 קאַסווינער לעאַן 140
 קאַפּלאַן פּסח 209
 קאַץ בעלאַ 448 451

- ראַטשיין גרישאַ 204 205
 ראַטשיין שייעלע 204 215
 ראַלאַן ראַמען 182 191 192 202 232 233
 408 236
 ראַלאַנד דזשאַרדוט 97
 ראַפעל 26 74 197 369
 ראַפעל אַנדזשעלאַ 218
 רובין הערץ 209 291
 רובין מנחם 323 324
 רובין־פּרידמאַן 296
 רובינאַ פּאַני 290 291
 רובינליכט פעליקס 170 171
 רובינשטיין ראובן 334
 רויזמאַן יונה 151 152
 רוסאַטאַ 93 94
 רייזען זלמן 58 161 331
 רייזער 161
 רייך לעאַן, דײַר 126
 ריינהאַרד מאַקס 37 152 255 272
 רידעל 104
 ריכטער משה 129
 רינגעל מיכאַל, דײַר 126
 ריקליס אַ. 226
 רעלעס יעקב־לייזער 131
 רעסלער בנימין 120 178 339
- ש**
 שאַבאַד צמח, דײַר 58
 שאַגאַל בעלאַ 407 408
 שאַגאַל מאַרק 407
 שאַו בערנאַרד 210
 שאַליאַפּין 282
 שאַניי ליאַ 162
 שאַפּיראַ דוד 295
 שאַפּראַן־גאַמעז 318
 שאַפּראַן ראַזאַ 385
 שאַר אַנשל 121
 שאַר ברוך 129
- קעניג קאַראַל 224
 קעסטעלמאַן אהובה 385
 קעסלער דוד 207
 קער אַלפּרעד 271
 קערמאַן פּסח 65 85 197 220 418
 קראַזוע מאַקס 140
 קראַניץ 62
 קרויגער איזאַר 341
 קרושעוואַן 238
 קרעלמאַן יצחק 143 418
 קרעמער איזאַ 207
 קרעסין מרים 337 413
- ר**
 ראַבינאַוויטש הערש 20 21
 ראַבינאַוויטש מלכהלע 405
 ראַבעל פּאַני 21 405
 ראַדען 357
 ראַדעק קאַרל 111
 ראַדריגען געלסאַן 378
 ראַהאַטין 127
 ראַווינאַ חנה 353
 ראַוויטש מלך 121
 ראַזאַווסקי 334
 ראַזומני מאַרק 289 419 424 427
 ראַזומאַרין, דײַר 126
 ראַזענבוים יאַשע 286 292
 ראַזענבלום 337
 ראַזענבלום דבורה 376
 ראַזענבערג 119
 ראַזענבערג אַלפּרעד 238
 ראַזענבערג בערטאַ 119
 ראַזענבערג משה 400
 ראַזענבערג שלמה 408
 ראַזענגאַרט ס. 449
 ראַזענטאַל נתן 362
 ראַט גערשון 131
 ראַטבוים יעקב 313 418 431
 ראַטמאַן אייזיק 363

שיינבערג איזשאַ 119
 שיינבערג שלמה 416 412
 שיינעוויטש 156
 שיינעוויטש, קאַמפּאָזיטאָר 209 418
 שייקעוויטש 129
 שילדקרויט רודאָלף 201 202 218
 שילינג סעם 130 156
 שילער לעאָן 104 203 277 291 431
 שילער פּרידריך 20 104
 שיפּער יצחק, ד"ר 44 73 82 111 121
 שיפּמאַן אַרנאָלד, ד"ר 67 104 208 235 302
 שלאָנסקי אַברהם 430
 שלאָסבערג יצחק 83 178 216 217 331 339
 שלום-עליכם 36 149 167 191 230 267
 269 324 383 410 422 424 — 427
 430
 שליוויאַק יוסף 197 198 203 209
 שליט געניאַ 290 291 322
 שמיר יוסף 27
 שניאור זלמן 240 266 317 406 407 410
 431 422 416 — 433
 שניידער 337
 שניידערמאַן ש. ל. 408
 שנעק 130
 שעכטמאַן 386
 שעמיראַדזקי 104
 שעפּנער ברוך 209
 שעקספּיר וויליאַם 162 199 273 291 302
 431
 שערעשעווסקי רפּאל 93
 שפיגעל 126
 שקלאַר יעקב 419
 שריפּטועצער לייב 36 58

שאַר משה, פּראָם 113
 שאַראַ הענריק 412
 שאַרעל עריק 272
 שאַשקעס חיים, ד"ר 435 436
 שוב לובאַ 337
 שוואַדראַן אַברהם, ד"ר 121
 שוואַרץ אַברהם 369
 שוואַרץ מאַריס 76 149 190 219 291 319
 416
 שוואַרצבאַרד 171
 שוואַרצבאַרט יצחק, ד"ר 105
 שולגין 336
 שולדנפּריי, ד"ר 106
 שוואַמקער ישראל 209 408 411 433
 שושנה ריווע 197
 שטאַנד אַדאָלף 126
 שטייגער סטאַניסלאָו 22 114 126
 שטיין אַלעקס 12 46 73 139 224 322 232
 327 325 — 329 346
 שטיינבאַרג אליעזר 234 235
 שטיינהאַרדט, ד"ר 115
 שטיינווירצל סעווערין 92
 שטערן מאַרקוס 385 386
 שטערנבערג יעקב 223 230 231 346
 שטראַמער סאַלאַמאָן 118
 שטראַספּאַגעל 171
 שטרייטמאַן אַברהם 369
 שטרייטמאַן העלענע 369
 שטרייכער יוליוס 238
 שטרענג מוני 131 449
 שטשעגלאָו 315
 שטשעפּקאָ 134
 שטשעפּקין 201

ביכער פון דעם זעלביקן מחבר:

שמועסן וועגן טעאָטער. פּאַרלאַג „אונדזער בוך“, בוענאַס-איי-
רעם, 1949.

פּראָגמענטן פון מיין לעבן. ביכער-סעריע „דאָס פּוילישע ייִדן-
טום“, בוענאַס-אייִרעם, 1951.

טעאָטער-זיכרונות פון אַ שטורמישער צייט. ביכער-סעריע „דאָס
פּוילישע ייִדנטום“, בוענאַס-אייִרעם, 1956.

דעם פוילישע יידנטום

ביכער-סעריע פון דעם צענטראל-פארבאנד פון פוילישע יידן
אין ארגענטינע

רעדאקטאר: מאַרק טורקאָוו

פאַרלאַג-לייטער: אברהם מיטלבערג

ביז איצט דערשינען:

- (1) מאַרק טורקאָוו — מלכה אַוויאַני דערציילט... (אויספאַרקויפט)
- (2) ה. ד. נאַמבערג — י. ל. פּרץ (אויספאַרקויפט)
- (3) וו. גראַסמאַן-ווייערניק — טרעבלינקע (אויספאַרקויפט)
- (4) פּרץ גראַנאַטשטיין — מײן חרוב שטעטל סאַקאַלאָוו (אויספאַרקויפט)
- (5) ישראל טאַבאַקסבלאַט — חורבן לאַדזש (אויספאַרקויפט)
- (6) זרובבל — באַרג חורבן (אויספאַרקויפט)
- (7) אלחנן צייטלין — אין אַ ליטעראַרישער שטוב (אויספאַרקויפט)
- (8) ד״ר ה. שאַשקעס — פּוילן — 1946 (אויספאַרקויפט)
- (9) ז. סעגאַלאַוויטש — טלאַמאַצקע 13 (אויספאַרקויפט)
- (10) מ. גודעלמאַן — געלעכטער דורך טרערן (אויספאַרקויפט)
- (11) ד״ר מאיר באַלאַבאַן — די יידן-שטאַט לובלין (אויספאַרקויפט)
- (12) ישראל אפרת — היימלאַזע יידן (אויספאַרקויפט)
- (13) ד״ר יעקב שאַצקי — אין שאַטן פון עבר (אויספאַרקויפט)
- (14) דוד פלינקער — אַ הויז אויף גזשײבאָוו (אויספאַרקויפט)
- (15) ד״ר הלל זיידמאַן — טאַגבוך פון וואַרשעווער געטאָ (אויספאַרקויפט)
- (16) זאַמלונג פון דאַקומענטן — קינדער-מאַרטידאַלאַגיע (אויספאַרקויפט)
- (17) חיים גראַדע — פּליטיס (אויספאַרקויפט)
- (18) ש. קאַטשערגינסקי — פאַרטיזאַנער גייען!... (אויספאַרקויפט)
- (19) פּרידע זרובבל — נע ונד (אויספאַרקויפט)
- (20) מרדכי שטריגלער — מאַידאַנעק (אויספאַרקויפט)
- (21) יעקב לעשצינסקי — אויפן ראַנד פון אַפּגרונט (אויספאַרקויפט)
- (22) ז. סעגאַלאַוויטש — געברענטע טריט (אויספאַרקויפט)
- (23) אברהם טייטלבוים — וואַרשעווער הייף (אויספאַרקויפט)
- (24) טאַניאַ פּוקס — אַ וואַנדערונג איבער אַקופּירטע געביטן (אויספאַרקויפט)
- (25) ש. ל. שניידערמאַן — צווישן שרעק און האַפענונג (אויספאַרקויפט)
- (26) לעאַ פּינקלשטיין — מגילת פּוילן (אויספאַרקויפט)
- (27) יאַנאַס טורקאָוו — אַזוי איז עס געווען... (חורבן חאַרשע) (אויספאַרקויפט)
- (28) ש. איובאַן — „אומלעגאַלע“ יידן שפּאַלטן ימען (אויספאַרקויפט)
- (29) יעקב פּאַט — הענען (אויספאַרקויפט)
- (30) ד״ר י. קערמיש — דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ (אויספאַרקויפט)

- 31) שמחה פאליאקיעוויטש — אַ טאָג אין טרעבלינקע
 (אויספאַרקויסט) 32) מרדכי שטריגלער — אין די פאַבריקן פון טויט
 33) אברהם נחתומי — אין שאַטן פון דורות
 (אויספאַרקויסט) 34) יחיאל לערער — מין היים
 35) יוסף וואָלף — ליינענדיק פרצן...
 36) צפורה קאַצענעלסאָן-נאַכומאַו — יצחק קאַצענעלסאָן
 37) י. הירשהויט — פינצטערע נעכט אין פאַוואַק
 38) נחום סאַקאַלאָו — פערזענלעכקייטן
 39) רחל קאַרן — היים און היימלאַזיקייט (לידער)
 40) א. אלמי — מאַמענטן פון אַ לעבן
 (אויספאַרקויסט) 41) מנשה אונגער — פשיטכע און קאַצק
 42) מ. בורשטיין — איבער די חורבות פון פלוניע
 (אויספאַרקויסט) 43) מ. קיפניס — הונדערט פאַלקס-לידער
 (אויספאַרקויסט) 44) ז. סעגאַלאָוויטש — מייע זיבן יאָר אין תל-אביב
 (אויספאַרקויסט) 45) ד"ר ה. שאַשקעס — אַ וועלט וואָס איז פאַרביי...
 46) שלמה וואָגאַ — חורבן טשענסטאַקאָו
 47) אברהם זאַק — יאָרן אין וואַנדער (לידער)
 (אויספאַרקויסט) 48) ש. איזבאַן — פאַמיליע קאַרפּ
 (פרעמירט דורכן צבי-קעסעל-פּאַנד, מעקסיקע 1950)
 50) ד"ר א. מוקדוני — מייע באַגעגענישן (זכרונות)
 (אויספאַרקויסט) 51) ר. שושנה-קאהאַן — אין פייער און פּלאַמען
 52) י. י. טרונק — די יידישע פּראָזע אין פּוילן
 (אויספאַרקויסט) 53) יאַנאַס טורקאָו — אין קאַמף פאַרן לעבן
 54) יצחק פּערלאָו — די מענטשן פון „עקזאָדוס 1947“ (ראַמאַן)
 55) פנחס זיבוערג — שבת-יוס-טובדיקע יידן
 56-57-58) שלום אַש — פעטערבורג — וואַרשע — מאַסקווע
 59) ד"ר פיליפּ פּרידמאַן — אַשוויענטשיס
 60) ב. ראָזען — טאַמאַצקע 13
 61-62) דוד פלינקער — אין שטורעם (ראַמאַן)
 63) יאַנוש קאַרטשאַק — משהלען, יאַסעלען, ישראליקען (אויספאַרקויסט)
 64-65) מרדכי שטריגלער — „ווערק צע“ (אויספאַרקויסט)
 (פרעמירט דורכן האַפּער-לייב ליטעראַטור-פּאַנד בייס יידישן קולטור-קאָנגרעס, בוענאַס-איירעס, 1951)
 66) חיים גראַדע — שיין פון פאַרלאַשענע שטערן
 67) רבקה קוואַטקאָוסקאַ — פון לאַגער אין לאַגער
 68) יואל מאַטטבוים — מייע שטורמישע יאָרן (זכרונות)
 69) אליהו טראַצקי — גלות דייטשלאַנד
 (אויספאַרקויסט) 70) ד"ר י. שאַצקי — קולטור-געשיכטע פון דער השכלה
 (אויספאַרקויסט) 71) נחמו מיזיל — געווען אַמאַל אַ לעבן...
 (אויספאַרקויסט) 72) י. י. טרונק — סימכע פּלאַכטע פון נאַרקאָווע
 (פרעמירט דורכן צבי-קעסעל-פּאַנד, מעקסיקע, 1951)

- (73) **יהודה עלבערג** — אונטער קופערנע הימלען
(פרעמירט דורכן ליטעראטור־פּאָנד אין סטאַפּאָלע, בראַזיל, 1951)
(אויספאַרקויפט)
- (74) **דײַר א. מוקדוני** — אויסלאַנד
- (75) **זיגמונט טורקאָוו** — פּראַגמענטן פון מיין לעבן
- (76) **יהושע פּערלע** — יידן פון אַ גאַנץ יאָר
(פרעמירט מיט דער פּרײַז־פרעמיע פון יידישן פּענ־קלוב אין פּוילן
און ליטעראטור־פרעמיע פון „בונד“ אין פּוילן, וואַרשע, 1937)
- (77) **יעקב לעשצינסקי** — ערב חורבן
- (78) **דניאל טשאַרני** — ווילנע
- (79) **ז. סעגאַל־אָוויטש** — דער לעצטער לעדזשער ראַמאַן
(אויספאַרקויפט)
- (80) **יזכר־בוך** — בעלכאַטאָוו
(אויספאַרקויפט)
- (81) **מ. י. שעליובסקי** — אויף אַ פולער וואָך
- (82—83) **יצחק פּערל־אָוו** — דער צוריקגעקומענער (ראַמאַן)
- (84) **יוסף אַקרוטני** — דאָס בוך פון די עלנטע
- (85—86) **מרדכי שטריגלער** — גורלות
(אויספאַרקויפט)
- (87) **דײַר יוסף טענענבוים** — גאַליציע — מיין אַלטע היים
- (88) **זלמן שזר** — שטערן פאַרטאָג (זכרונות)
- (89) **משה דוד גיסער** — דאָס געוואַנג פון אַ לעבן
(אויספאַרקויפט)
- (90) **ז. י. אנכי** — ר' אבא און אַנדערע כתבים
- (91—92) **עמנואל רינגעלבלום** — קאַפיטלען געשיכטע
- (93) **שמעון האַראָנטשיק** — אין גערויש פון מאַשינען (ראַמאַן)
- (94) **גרשם באַדער** — מיינע זכרונות (קראַקע)
- (95—96) **יאַנאַס טורקאָוו** — פאַרלאַשענע שטערן
(אויספאַרקויפט)
(פרעמירט דורכן צבי קעסעל ליטעראטור־פּאָנד, מעקסיקע 1954).
- (97—98) **אַלטער קאַצינע** — שטאַרקע און טוואַכע (ראַמאַן)
- (99) **פּועה ראַקאָווסקי** — זכרונות פון אַ יידישער רעוואָלוציאָנערין
(אויספאַרקויפט)
- (100) **מאַרק טורקאָוו** — די לעצטע פון אַ גרויסן דור
- (101) **י. הירשהויט** — יידישע נאַפּט־מאַגנאַטן
(פרעמירט דורכן מרדכי־סטאַליאַר־ליטעראטור־פּאָנד, ביי „די אידשע
ציטונג“, בוענאָס־איירעס, 1955).
- (102) **משה זאַנשיין** — יידיש וואַרשע
- (103) **פ. מינץ (אַלעקסאַנדער)** — די געשיכטע פון אַ פאַלשער אילוויע
- (104) **י. י. טרונק** — די וועלט איז פול מיט נסים (ראַמאַן)
- (105—106—107) **מיכאל באַרוויטש** — אַרישע פאַפירן
(פרעמירט דורכן גיימאַן־פּאָנד, פאַריז, 1958).
- (108—109) **מרדכי שטריגלער** — געאַרעמט מיטן ווינט (ראַמאַן)
- (110—111) **דײַר א. מוקדוני** — וואַרשע און לאַדזש
(פרעמירט דורכן האַפּער־לייב ליטעראטור־פּאָנד, ניו־יאָרק, 1956).
- (112) **ברוך האַגער** — מלכות חסידות
(פרעמירט דורכן מרדכי־סטאַליאַר־ליטעראטור־פּאָנד, בוענאָס־איירעס, 1956).
- (113) **ב. שעפּנער** — נאָוואַליפיע 7
(אויספאַרקויפט)

- (114) פנחס שטיינוראקס — יידן צום געדענקען
- (115) ק. צעטניק — דאָס הויז פון ליאַלקעס
- (116) מאַקס וויינייך — פון ביידע זייטן פלויט
- (117) אליעזר וויזל — און די וועלט האָט געשוויגן
- (118) ש. בערלינסקי — ירושה
(פרעמירט דורכן יידישן קולטור־קאָנגרעס, ניריאַרק, 1957)
- (119) ד״ר יוסף טענענבוים — צווישן מלחמה און שלום
- (120) יוסף אַקרוטני — סוף קאַפיטל
- (121) זיגמונט טורקאָוו — טעאָטער־זכרונות פון אַ שטורמישער צייט
- (122) בער י. ראָזען — פאַרטרעטן
- (123) אברהם טענענבוים־ארוי — לאַדזש און אירע יידן
- (124—125) משה קאָגאַנאָוויטש — די מלחמה פון יידישע פאַרטיזאַנען
- (126—127) אברהם זאָק — קנעכט זענען מיר געווען
(פרעמירט דורך דער באַריס טראַוויטש־פרעמיע, ניריאַרק, 1957)
- (128) יעקב גלאַטשטיין — ווען יאָג איז געפאַרן
(129—130) דוד פלינקער — נייע צייטן (ראַמאַן)
- (1958) (פרעמירט דורך דער מרדכי סטאַליאַר־פרעמיע, בוענאַס־איירעס, 1958)
- (131) משה יודל שעליובסקי — אין דער וועלט אַריין
(פרעמירט דורך דער האַפער־לייב־פרעמיע, ניריאַרק, 1958)
- (132) ד״ר יצחק שוואַרצבאַרט — צווישן ביידע וועלט־מלחמות
- (133) לעאַן לענעמאַן — דער חשבון בלייבט אָפּ
- (134) שלמה פראַנק — טאַג־בוך פון לאַדזשער געטאָ
- (135) מ. באַקאַלטשוק — זכרונות פון אַ יידישן פאַרטיזאַן
- (136) פנחס וועלנער — אין יענע טעג
- (137) אלימלך ראָק — זכרונות פון אַ יידישן האַנטווערקער־טוער
- (138) הירש אַבראַמאָוויטש — פאַרשווינדענע געשטאַלטן
(פרעמירט דורכן צבי־קעסעל־פאַנד, מעקסיקע 1959)
- (139) ב. טערקעל — צווישן שאַקאַלן
- (140) י. ל. וואלמאַן — פוילישע יידן (ראַמאַן)
- (141—142) נ. שמן — דאָס געזאַנג פון חסידות
- (143—144) צבי כהן — שטורמישע דורות (ראַמאַן)
- (145) יאַנאַס טורקאָוו — נאָך דער באַפרייאונג
- (146) העלענאַ שערעשעווסקאַ — צווישן צלם און מזחה
- (147) פנחס שטיינוראקס — יידישע מאַמעס צום געדענקען
- (148) וואַלף מערקור — די וועלט איז כעלעם
(אויספאַרקויפט)
- (149) ראובן בן־שם — פוילן ברענט...
- (150) יצחק טורקאָוו־גרודבערג — פנימער און מאַסקעס
- (151) שלמה פרויאַמענט — בראַדער זינגער
- (152) דוד לעדערמאַן — פון יענער זייט פאַרהאַנג
(אויספאַרקויפט)

- 153) שיינע־מרים ברֶאָדערזאָן — מיין ליידנס־וועג מיט משה ברֶאָדערזאָן
 154) פּאַלאַ אָפּענשלאַק — יאַנוש קאַרטשאַק
 155) שלמה בריינסקי — מענטשן פון זשעלעכאָוו
 156) זיגמונט טורקאָוו — די איבערגעריסענע תקופה

עס דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:

אינוש' דוד דאָוידאָוויטש — קונסטרגעשיכטע פון שולן אין פּוילן
 א. אַלמי — זאַמלבוך

עס גרייט זיך צום דרוק:

ד״ר יצחק שוואַרצבאָרד — אונדזער קאַמף אין יאַרן פון חורבן
 מלך ראָוויטש — דאָס מעשה־בוך פֿון מיין לעבן
 יעקב צינעמאַן — די שטאַט ביים טייך סאַן
 ב. טערקעל — די זון פאַרגייט ביים אמור
 ד״ר יצחק לעווין — יידן אין אַלטן פּוילן

פרעסע-שטימען וועגן דער ביכער-סעריע דאָס פּוילישע ייִדנטום

ד. וואָלפּע שרייבט וועגן מלך באַקאַלטשוק-פעלינס בוך „זכרונות פון אַ ייִדישן פּאַרטיזאַן“ („דרום-אַפּריקע“, יאַהאַנעסבורג, יולי-אויגוסט 1960):

טראַטן אין די זיכרונות נאַר אויף אַזוי ווייט, אויף ווי ווייט זיין פּערזאָן האָט אַ שייכות צו זאַכן און צו פּאַסירונגען פון באַטייט. עס איז די היסטאָרישע אחריות פון אַ שרייבער פון דער חורבן-עפּאָכע, וואָס פּאַרשטייט די וויכטיקייט פון זיין עדות-זאַגן.

דאָך זענען די זיכרונות נישט נאַר רשי-מות, פּאַרצייכענונגען פון טרוקענע פּאַקטן בלויז, — וואָס דאָס אַליין וואָלט שוין געווען אַ גענוגנדיקער צושטייער צו דער חורבן-לי-טעראַטור, — גייערט, ס'איז שטאַף, וואָס איז דורכגעפילטרירט דורכן געמיט פון זיין שעפּער. די פּאַרשריבענע פּאַקטן אַטעמען מיט איבערלעבונג; מיר פילן עס ביים ליענען, מיט יעדער שורה — און ווי דען האָט עס גע-קאַנט אַנדערש זיין? האָט זיך דאָך דער שוין דער און גרויל פון יענע טעג טיף אָפּגעזעצט אין דער נשמה פון יעדן וואָס האָט עס דורכ-געלעבט. אלא, וואָס נישט יעדער פון די אי-בערלעבנדיקע איז געווען באַשאַנקען מיט דעם חוש עס צו פּרעזערווירן און שפּעטער — פּאַרמאַגן דעם טאַלענט עס צו באַלעבן. מלך באַקאַלטשוק-פעלין האָט פּאַרמאַגט דעם אַ צווייטן טאַלענט — אי אויפצוהיטן גע-שעענישן און געשטאַלטן אין זיין האַרצן, אי זיי שפּעטער צוריק אַרויסברענגען צום לעבן. און דער בלוטיקער כראַניק פון זיין וואָלד-מגילה האָט ער צוגעגעבן אַ ליטעראַ-ריש-ראַפּינירטע פּאַרעם.

דאָס בוך זיכרונות פון אַ ייִדישן פּאַרטי-

מלך באַקאַלטשוק-פעלין האָט מיט זיינע זיכרונות פון אַ ייִדישן פּאַרטיזאַן אַריינגע-שריבן אַ קאַפיטל פון מאַרטראַלאַגיע און גבורה אין די אַלט-גייע בלעטער פון ייִדישן חורבן און קאַמף. ער האָט מיט זיין בוך אויסגעפילט נאָך אַ בלויז, געגעבן נאָך אַן אַפּשניט פון דער חורבן-צייט אין אַ נייעם אַרט, אין נייע געגנטן. און אַזוי האָט זיך פאַר אונדז אַנטפלעקט דאָס אוימבאַקאַנטע לעבן פון פיין און העלדישקייט פון ייִדישן פּאַרטיזאַן אין נאָך איין נוסח.

די זיכרונות פון אַ ייִדישן פּאַרטיזאַן איז מער ווי אַ מעמאָר-בוך אין געוויינטלעכן זין — עס איז אַ שפּיגל פון אַ תקופה. דער מחבר באַליכטיקט געשעענישן און מענטשן אין וואָלד — די געאַגטע און זייערע פּאַר-פּאַלגער. אין די געדיכטע שאַטנס פון די וועלדער איז געלעגן פּאַרשטעקט ווי אַ חיה דער לעבעדיקער מענטש מיט זיין פחד און מיט זיין העראַנזום, מיט זיין ציטער און מיט זיין מוט, מיט זיינע האַפּענונגען און מיט זיין עלנט, מיט זיין ייאוש און מיט זיין חלום, מיט זיין הפּקות, מיט זיין גלויבן און — דער עיקר — מיט זיין לעבן נאָך פּרייהייט. די דאָזיקע אַלע מאַמענטן רעפּ-לעקטירן דורך דעם בוך.

מלך באַקאַלטשוק-פעלין האָט אין זיין באַ-שיידענעם אוועקשטעלן זיך אַ ביסל אָן אַ זייט, ווי אַ באַאַבאַכטער פון אַן אומנאַטיר-לעכן פענאַמען, זיך אַליין דעהויבן צו דער מדרגה פון אַביעקטיווקייט. ער איז פּאַר-

שלאגדווערטער, נאָר אַ שטילער טאָן, וואָס דערגייט אָפטמאָל ביז דממה דקה, איז דאָ מיניגרנדיק אין בוך. עס ווירקט באַרוקנדיק און לאָזט אין קאָנצענטראַרטער שטימונג אַן האַלטן דאָס לייענען.

אין זיין דאָזיקן זשאַנער איז דאָס בוך נאָר אַ ווערטפולער רינג, וואָס איז אַריינגעשמידט געוואָרן אין דער חורבן־היטעראַטור. נס איז אַ גרויסע און גייטיקע אַרבעט, וואָס איז יעדן טאָן געוואָרן מיט וויסן, מיט כעניששאַפט, מיט אויפריכטיקייט און עס איז אין איר אַריינגעלייגט געוואָרן אַ שטיק האַרץ פון מחבר. הגם עס איז אין זיין גאַנציקייט אַ שלימותדיק ווערק, זענען אָבער פאַראַן שטעלן, בלעטלעך, אַפילו גאַנצע קאַפיטלען וואָס באַאייגנדרוקן גאָר שטאַרק. אין אַזעלכע ערטער לעבט דער מחבר נאָך אַ מאָל דורך אַ געוויסע סיטואַציע אָדער עפיזאָד אין עכטער שטימונג. אַזאָ קאַפיטל, למשל, איז „דער איבערפאַל אויף וויסאַצקי“, וואָס פאַר כאַפט דעם לייענער מיט זיין שטייגנדיקער שאַטונג, וואָס וואַקסט אָן ביז צו אַ קליי מאַקס און לייזט זיך אויף אויף אַ נאַטירלעכן אופן. עס איז שטאַרק, עכט, רירנדיק און דורכגעזאַפט מיטן גורל־צייטער פון דער געבענער רגע.

אין בוך זענען אויך פאַראַן אַ פאַר סטאַטיסטישע טאַבעלעס און אַ ביסל באַלענדדיקע ציפערן, וואָס איז אַפנים נישט געווען פון די לייכטע זאַכן זיי צו באַקומען אין יענער צייט און זיי אויפצוהיטן ביי די באַדינגונגען פון קאַמף און וואַנדער. חוץ זייער געשיכטלעכן ווערט זענען די ציפער פאַקטישע אילוסטראַציעס צו דער לאַגע און איר אויטענטישע באַשטעטיקונג. פאַראַן אויך נעמען פון די אַלע פלעצער, וועלדער, כוטערס, דערפער, שטעטלעך אַזוי, פונעם געזונגענעם אָדער פרייען מאַרשרוט פון די פאַרטיזאַנער. אויך

זאָן איז חורבן־סוזשעט, געשריבן אין פיי־נעם ליטעראַרישן סטיל, ווי מע וויקלט אַ ווערטפולע זאַך אין שיינע באַפונגען. דער מחבר, ווי אַ יידישער אינטעליגענט און אַ שרייבער, האָט זיין פרק טרויער פון וואַלד אַנגעטון אין אַ הערלעכן לבוש פון ווערטער. ער שאַפט שטימונגפולע בילדער, מאַלט מיט פילפאַרביקע טענער דעם גרוי־שאַטנדיקן לעבן פונעם וואַלד־מענטש, דעם פאַרטיזאַן. זיין שפראַך איז רייך אין אויסדרוק־פאַרמען, אין קלאַנג, אין דינע גיזאַנסן. פון אַנהייב מאַכט עס טאַקע דעם רושם פון איבעריקע ווערטער, לשון נופל על לשון, אָדער אַפילו טחם מליצה, געווינט מען זיך אָבער צו, דערבליקט מען די שיינקייט פון זיין שפראַך. מיר דערפילן דאָן מיט וואָס פאַר אַ ליבשאַפט און פיעטעט זיין יידיש לשון אין אויסגע־צערטלט — פייך, געפוצט, אויסגעלעט. דאָס איז די אייגנאַרטיקע עלעבאַנץ פון דער שפראַך פון מלך באַקאַלטשוק־פעלין. זי טאַפּל־ווערטען און סינאָנימע אויסדרוקן, וואָס ער נוצט גאָר אָפט, ווירקן טייל מאָל ווי אַ חגדל. פאַראַן אין דעם אי שיינקייט, אי דאָס אונטערשטרייכן אַ זאַך אין איבער־חזרונג אָדער פאַרטאַפּלונג, ווי מיר געפינען עס אויך אין תנ"ך. אַט איז צב"ש אַזאָ זאַץ: „דאָס וואַסער כוואַליעט זיך כעסדיק און מיט שטאַרקן גרימצאָרן“.

די ליטעראַרישע פאַרעם פון חורבן־כראַך ניקעס, אין העלכער מלך באַקאַלטשוק־פעלין האָט אַנגעשריבן זיינע זיכרונות, האָט די מעלה וואָס זי וויכט אָפּ די האַרטיקייט די האַמעטנע שוועריקייט פון דעם אַ גיי־צוגלעך־מענעם זשאַנער אין יידישן שאַפן נאָך דער צווייטער וועלט־מילחמה. יזאַ בוך צייט־אָן דעם לייענער און וועקט אינטערעס און גיי גער. אגב, דער מחבר נוצט כמעט נישט קיין שאַבלאַנאַרטיקע מעטאָפּאָרן און שרייקע

אַ מענגע נעמען פון מענטשן — יידן, פויע־
רים, קאמאנדירן אײַא — אין דעם זין איז
עס אַ פול געשיכטלעכער דאָקומענט.

געוויינטלעך האָבן פרייע מענטשן נישט די
נייגונג זיך צו באַהאַלטן אין וועלדער אין
באַקעמפן זייערע שונאים פון געלויער, אָבער
דעם אינסטינקט פון אַ גערודפּטער חיה,
וואָס פאַרטיידיקט איר לעבן, קאַנען זיך מעג
טשן אין אַן אומגליקלעכער צייט צואייגע־
נען גאָר אויף אַ נאַטירלעכן אופן. דאָס זעען
מיר באַשיימפּערלעך פון די זיכרונות פון
מלך באַקאַלטשוק־פעלין, ווי אַזוי דער הכרח
האַט אַרויפגעצווונגען אויף די וואַלד־פאַרטי־
זאנער אַ לעבן נישט פון קיין יישוב. דאָ אין
די וועלדער האָט די צווייטע וועלט־מילחמה
אַריינגעוואָרפן הייפלעך יידן אין חושכדיקע,
נאַסע, בלאַטיקע פּלעצער, אין כמו־נאַרעס,
אין דער שכנות־שאַפּט מיט הונגעריקע וועלף
און ווילדע חזירים און דאָס איז געוואָרן
זייער צייטווייליקע היים, זייער ראַטונעק,
זייעד פּאַזיציע פון קאַמף. דער ייד־פאַרטי־
זאַן האָט זיך שוין מער נישט געשראַקן פאַר
די רויב־חיות אין וואַלד, נאָר פאַר די דיי־
טשישע פּאַשיסטן און די אוקראַינישע באַנ־
דעראַזעס מחוצן תחום פונעם וואַלד.

אויף דער קאַנווע פון וואַלד וועבן זיך, ווי
אַן אומעטיק שנירל, די זיכרונות פון יידישן
פאַרטיזאַן. דער מחבר מיינט אויס פאַראַל־
געמיינערונגען און אויך פּסיכאָלאָגישע איג־
טערפּרעטאַציעס ביים שילדערן די טיף־טראַ־
גישע און קאַמפּליצירטע פיזישע און גייס־
טיקע איבערלעבונגען פון זיך אַליין, פון
חברים פאַרטיזאַנער. אומפאַרמיידלעך קומט
דער פאַרטיזאַן אין באַרירונג מיט דער דער־
נעבנדקער וועלט — פויערים, גוטע און
שלעכטע, אָבער אויך זיי גיט ער אַן קאַמענ־
טאַרן, זוכט דעריבער דער לייענער אַליין צו
דערפילן דעם איבערבאַרן, די גרוינאַמע

פאַרצווייפלונג און אַפילו ווי אַזוי עס האָט
אויסגעזען דער און יענער ייד בעת זיין אומ־
גליק; בעת געכאַפּט ווערן דורך אוקראַינישע
באַנדיטן אָדער געסטאַפּאַ־פּאַשיסטן.

ביים יידישן לייענער האָט זיך איינגעביר־
גערט אַ שרעק־געפיל פאַר חורבן־ליטעראַ־
טור. מע וויל עס נישט גערן לייענען, מע
וויל אַנטלויפן פון דער געפאַר־זאָגע פון אומ־
קום, ווי פון נאַכט־קאַשמאַרן. פּסיכאָלאָגיש
איז געוויס שווער צו פאַרדייען אַזעלכע
נשמה־אויפּטרייסלענדיקע פאַרברעכנס, פּער־
ווערטיע און מאַסנמאַרד. די זיכרונות פון אַ
יידישן פאַרטיזאַן לאָזן אונז אָבער רוזק,
דער מחבר וואַליעט נייט אַרויף אויף אונ־
דזערע קעפּ דעם מאַסיש פון אומקום און
בלוט־וואַקאַנאַליעס, ווי אין די אַנדערע ביי־
כער פון חורבן. דער וואַלד־קלימאַט פון
פאַרטיזאַנישן קעמפּער שיינט צו זיין מיל־
דער, ווי דער פון פאַרשלאַסענעם, פאַרזיגלטן
אין גיהנום־קרייז פון געטאָס און קאַנצענ־
טראַציע־לאַגערן. דאָ זענען נישטאָ די גריבער
מיט הרוגים, די גרויליקע גאַז־קאַמערס און
די שיכורע אַרגיעס פון מלאך־המוות. דער
פאַרטיזאַן איז נישט אַזוי אומבאַהאַלפן, נישט
אויסגעשטעלט צום בלינדן גורל אין אַזאַ
מאַס ווי דער ייד אין קלעם פון די שטעכל־
דראַט־פאַרצוימונגען. דער רצון פון פאַרטי־
זאַן איז זיין פרייהייט אויסצוווילן זיך אַ
בכבודיקן טויט — שטאַרבן ווי אַ מענטש.
פאַרטיידיקן זיך, אַנגרייפן דעם שונא, נקמה
פון די אומברענגער פון זיין מישפּחה, פון
זיין פּאַלק, זענען די פּאַזיטיווע מאַמענטן פון
ייד. מער ווי אַ פאַר מאַל שטרייכט דער
מחבר אונטער אַז די דאָזיקע געפילן האָבן
איב, און אויך די אַנדערע, אויפגעהאַלטן
ביים לעבן.

אַט דערציילט ער, גלייך ביים אָנהייב, אין
די ערשטע קאַפיטלעך, נאָך זיין אַנטלויפן

אונטער א האַגל פון קוילן פון געטא, וועגן דעם דראַנג פון יידן אין די וועלדער צו דער-ראַבערן געווער און זיך איינגלידערן אין די פאַרטיזאַנער-רייען. אַפילו אין וואַלד גיט עס אַ מעגלעכקייט נישט נאָר זיך צו פאַר-טיידיקן, נאָר אויך צו שטאַרבן ווירדיק. אין אַ פאַר שורות גיט ער איבער דעם געדאַנ-קעגנאַנג פון די בלאַנדזשעניקע, אומבאַ-וואַפנטע און הונגעריקע הייפלעך יידן אין וואַלד:

„טאָ זאל מען כאַטש דעראַבערן אַ ביקס אַדער אַ נאַגאַן, וועלכע ס׳איז געווער-שטיק, כדי קאַנען זיך אַליין דערשיסן אַדער פאַלן אין קאַמף מיטן פיינט, און ווירדיקער שטאַרבן ווי די יידן אין די גריבער.

אויף אַ קליינעם בערגל, אַרומגערינגלט מיט גרינע זומפן, האָט זיך באַזעצט אַ גרופע יידן, וואָס האָבן באַשלאָסן צו שטאַרבן ווירדיק אין קאַמף מיטן דייטש-פאַשיסטישן שונא. נישט גרויס איז געווען די צאָל יידן אין דער גרופע, אָבער ס׳איז געווען שטאַרק דער דראַנג נוקם צו זיין זיך אָן די רוצחים.

דער אָנהייב פון יענער גרופע אין סווא-ריטשעוויטשער וועלדער, אין דער געגנט פון פאַלעסיע, ביים טייך „האַרין“, איז באַשטאַנען פון צוועלף. אַזוי, צוועלף, הייסט דאָס פערטע קאַפיטל אין בוך: די ערשטע פאַרטיזאַנער-גרופע פון צוועלף יידן, וואָס האָט זיך פאַר-מירט אין אָקטאָבער 1942 און זיך פונאַנ-דערגעוואַקסן צו דער שפעטערדיקער גרוי-סער פאַרטיזאַנער-באַוועגונג מיט דער הילף פון געווערליפערונגען, דורך עראַפלאַנען, פון מאַסקווע. פון דעם טאָג פאַלגן מיר נאָך מיט שפּאַנונג דעם אומהיימלעכן וועג פון יידישן פאַרטיזאַן אין יענע מקומות. מיר לעבן מיט מיט אינערלעכן פריידיקן שטאַלץ

זיינע דערפאַלגן, און מיט טרויער — זיינע מפלות. מיר זעען זיי בולט, די יידישע יונג-גע בחורים, מיט געווער, היימישע, אַלט-באַ-קאַנטע שטעטלשע פנימער, אין זייער מעטאַ-מאַרפאַזע — פאַרטיזאַנער.

מלך באַקאַלטשוק-פעלין איז געווען אין זייער מיט, ווי איינער פון זיי — ער האָט מיטגעקעמפט מיט ביקס און מיט פען. ער איז געווען דער קולטורלייטער און רעדאַק-טאָר פון דער פאַרטיזאַנישער פּרעסע און אויפרופן אין זיין אַטריאַד, אַ מיטגליד פון שטאַב. ער האָט מיט זיינע חברים געטיילט דעם טרויער איבערן יידישן אומקום, און געטיילט דעם ניצחון איבער אונדזערע פאַר-לענדער. אָבער אַפילו די פריינד פון אַ יידישן פאַרטיזאַן איז געווען נישט קיין פולע און אַנדערש, ווי פון אַ נישט-יידישן פאַרטיזאַן. דער יידישער פאַרטיזאַן האָט פאַרמאַגט שונ-אים אויך צווישן איינעם פאַרטיזאַנער, די גורל-און קאַמפס-ברידער זיינע.

מיר פילן דעם דאָזיקן טרויער פון מחבר. ווען ער שילדערט די שוועריקייטן פון יידן-פאַרטיזאַן און פון די פאַמיליע-לאַגערן, וואָס האָבן זיך האַלב-אַפּיציעל געפונען לעבן די פאַרטיזאַנער-באַזעס און כלומרשט אונטער זייער שוץ. דער אַנטיסעמיטיזם איז אַריי-געדרונגען אומעטום, נישט נאָר צווישן די איינפאַכע פאַרטיזאַנער, נאָר אויך צווישן די פירער, קאַמאַנדירן, קאַמיסאַרן. ער איז אָבער געווען אַ פאַרשלייערטער און איז ענערגיש באַקעמפט געוואָרן.

אין זיכרונות פון אַ יידישן פאַרטיזאַן האָט אונדז מלך באַקאַלטשוק-פעלין איבערגעלאָזט אַ ווערטפולן דאַקומענט פון אויטענטישע באַשרייבונגען, אין אַ פיינעם ליטעראַרישן סטיל. אַזעלכע פרעציעזע ווערק זענען דער יסוד פאַר דער געשיכטע פון יידישן חורבן און קאַמף בעת דער נאַציימאַכט.

COLECCION
"EL JUDAISMO POLACO"

DIRECTOR:
MARC TURKOW

DIRECCION ADMINISTRATIVA:
ABRAHAM MITELBERG

Volumen 156

© ZYGMUNT TURKOW, Tel Aviv (Israel)

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINA

Hecho el depósito que marca la Ley

The publication of this volume was made possible
by a grant from the Cultural Fund of the Con-
ference on Jewish Material Claims Against
Germany.

Este libro se terminó de imprimir en el mes de Marzo de 1961, en los
Tall. Gráf. JULIO KAUFMAN S.R.L., Corrientes 1976, Buenos Aires.

ZYGMUNT TURKOW

LA EPOCA TRUNCA

(Fragmentos de mi Vida)

Editado por la
Unión Central Israelita Polaca en la Argentina
Buenos Aires, 1961

